

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
FILOZOFSKI FAKULTET

Danijel Vilček

NARATIVNI EGZEMPL U SLAVONSKOJ PROPOVIJEDI 18. STOLJEĆA

Doktorski rad

Privremena verzija / Temporary Version

Osijek, 2025.

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
FILOZOFSKI FAKULTET

Danijel Vilček

NARATIVNI EGZEMPL U SLAVONSKOJ PROPOVIJEDI 18. STOLJEĆA

Doktorski rad

Osijek, 2025.

JOSIP JURAJ STROSSMAYER UNIVERSITY OF OSIJEK
FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Danijel Vilček

THE NARRATIVE EXEMPLA OF SLAVONIAN SERMON IN THE 18th CENTURY

Doctoral thesis

Osijek, 2025.

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
FILOZOFSKI FAKULTET

Danijel Vilček

NARATIVNI EGZEMPL U SLAVONSKOJ PROPOVIJEDI 18. STOLJEĆA

Doktorski rad

Humanističke znanosti, filologija, teorija i povijest književnosti

Mentorica: doc. dr. sc. Ivana Mikulić

Osijek, 2025.

JOSIP JURAJ STROSSMAYER UNIVERSITY OF OSIJEK
FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Danijel Vilček

THE NARRATIVE EXEMPLA OF SLAVONIAN SERMON IN THE 18th CENTURY

Doctoral thesis

Humanities, Philology, History and Theory of Literature

Supervisor: Dr Ivana Mikulić, Assistant Professor

Osijek, 2025.

Viti i Mateji

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni. Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi doktorskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Mjesto i datum

Osijek, 15. svibnja 2025.

Potpis doktoranda

Daniyel Vilček

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. EGZEMPL U ANTIČKOJ RETORIČKOJ TEORIJI	5
3. EGZEMPL I PROPOVIJED	11
3. 1. Odnos egzempla i srednjovjekovne propovijedi	11
3. 2. Povijest razvoja propovjednoga egzempla	18
3. 2. 1. Faza inicijacije propovjednoga egzempla	18
3. 2. 2. Faza progresije propovjednog egzempla	21
3. 2. 3. O „padu“ egzempla u srednjem vijeku	26
3. 2. 4. Egzempl kao „differentia specifica“ barokne propovijedi	27
3. 2. 5. Zbirke egzempla	29
4. PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA EGZEMPLA	30
5. SLAVONSKA PROPOVIJED 18. STOLJEĆA U KONTEKSTU HRVATSKE PROPOVJEDNE KNJIŽEVNOSTI: DEFINIRANJE KORPUSA I METODOLOGIJA RADA	35
6. TEMATSKO-MOTIVSKA ANALIZA EGZEMPLA U SLAVONSKIM PROPOVIJEDIMA 18. STOLJEĆA	45
6. 1. Antun Papušlić, <i>Dužna slava sinovskoga bogoljubstva</i> (1751)	45
6. 2. Jerolim Bačić, <i>Propovidi za sve nedilje</i> (1754)	49
6. 3. Emerik Pavić, <i>Prosvitljenje i ogrianje</i> (1762)	74
6. 4. Đuro Rapić, <i>Svakomu po malo</i> (1762)	91
6. 5. Đuro Rapić, <i>Od svakoga po malo</i> (1764)	144
6. 6. Ortulf Brajdić, <i>Excitator Christianus</i> (s. a.)	178
6. 7. Filip Kapušvarac, <i>Portio triplex</i> (s. a.)	217
6. 8. Stipan Sarajčić, <i>Predike nediljne i zajedno korizmene</i> (s. a.)	250
6. 9. Aleksandar Tomiković, <i>Sveta govorenja petdeset</i> (1797)	281
7. RETORIČKO-STILSKE STRATEGIJE I FORMALNI ELEMENTI EGZEMPLA U SLAVONSKOJ PROPOVIJEDI 18. STOLJEĆA	292
7. 1. Najave egzempla	293
7. 1. 1. <i>Apel na slušanje</i>	294
7. 1. 2. <i>Aluzije na poznavanje priče</i>	302
7. 1. 3. <i>Fingirane situacije</i>	302
7. 1. 4. <i>Postavljanje pitanja</i>	305
7. 1. 5. <i>Lik kao modus imitabile</i>	307

7. 2. Autentifikacija izvora egzempla	311
7. 3. Egzemplarna anegdota	320
7. 3. 1. Citati autoriteta	321
7. 3. 2. Fingirani dijalozi	323
7. 3. 3. Popratna objašnjenja	325
7. 3. 4. Izravno obraćanje	328
7. 3. 5. Pitanja	332
7. 3. 6. Komentari	335
7. 4. Interpretacijski dio egzempla	337
7. 4. 1. Model interpretacijskoga dijela sinegdohijskoga egzempla	339
7. 4. 2. Modeli interpretacijskoga dijela metaforičkoga egzempla	353
8. PREMA ODREĐENJU EGZEMPLA U SLAVONSKOJ PROPOVIJEDI 18. STOLJEĆA	365
8. 1. Egzempl kao kratka priča	365
8. 2. Egzempl kao istinita (povijesna) priča predodređena za umetanje u propovijed	370
8. 3. Egzempl kao priča koja uvjerava u spasonosnu lekciju	383
8. 4. Prema tipologiji propovjednoga egzempla u slavonskoj propovijedi	386
9. ZAKLJUČAK	389
LITERATURA	394
PRILOZI	I
SAŽETAK	XVI
SUMMARY	XVII
ŽIVOTOPIS	XXII

1. UVOD

Dobra pelda je kakti jedna presveta zvezda severna vu koju gledeč mornari po noći ravnaju svoje barke ... kakti jeden goruči dupler, koji rasvetluje neizbrojene hodeće vu strašne skurine slepote razuma, zaslepljeni od telovnih nasladnostih i grehov ... kakti jedno prečisto zercalo ko otkriva i kaže grešnikom vnoge makulice grehov da bi je odeprali i očistili z poboljšanjem grešnoga življenja ...ona prejaka Ruka koja vnoge i neizbrojene dušice opadajuće v peklensku glubinu zderžava i proti nebeske višine podiže i izvišava ... jedna arka prez kraja i konca bolša, jakša i preštimaneša od arke Noeša Patriarke ... jedna medicina hasnovita od one koju je negda dal s. arkandel Rafael s lepomu Tobiašu jeden meč oštřeši neg je bil mlade vdove Judite. (Zagrebec, knj. 1, 1715: 298)

Navedenim je nizom usporedbi i metafora Štefan Zagrebec, kajkavski pisac i propovjednik, u trećem tomu svoje petosveščane zbirke propovijedi skraćenoga naziva *Hrana duhovna* (1723) opisao korisnost *peldi*¹, priča u čiju su zanimljivu i privlačnu fabulu propovjednici uključivali moralne pouke i tako svojim slušateljima pojašnjavali religioznu misao. Ta uvjetno rečeno *priča*, u kajkavskome nazvana *peldom*, a poznatija pod nazivom egzempl, potječe iz antičke retorike, kada predstavlja argument uvršten u govor, a od srednjeg vijeka, od kada se njezin razvoj može pratiti i unutar propovijedi, čijim je sastavnim dijelom, postaje sredstvom masovne komunikacije i masovnim kulturnim fenomenom².

Navedena konstatacija ne potvrđuje samo dugu opstojnost egzempla u europskoj književnoj i kulturnoj tradiciji, već upućuje i na njegovu prilagodljivost uvjetovanu različitim argumentacijskim kontekstima. Uključenost egzempla u različite matične tekstove, među kojima se od srednjega vijeka izdvajaju propovijedi, definiranje njegovih generičkih osobitosti, funkcija koje je trebao ispuniti, kao i općenito propitivanje povijesti samoga pojma, pri čemu se nameće pitanje jesu li antički retorički egzempl i egzempl u propovijedima srednjega vijeka i kasnije odvajetak iste retoričke tradicije ili se govori o dvama žanrovski i funkcionalno više različitim nego sličnim pojmovima, još uvijek je otvoreno pitanje. Otvorenost toga pitanja temelji se na dvjema prijepornim točkama.

¹ „Leksem *pelda* stigao je u hrvatske tekstove iz mađarskoga jezika, no izvorno je u mađarski ušao preko njemačkog (njem. *Bild* preko mađ. *pelda*) (Radošević, Dürriegl, 2021: 510).

² Le Goff navodi da je propovijed uvijek imala važno mjesto u učenju Crkve, a 13. stoljeće drži stoljećem njezina preporoda. Uz propovijed egzempl smatra glavnim sredstvom masovne komunikacije koje je usmjereno svim vjernicima (i prisutnima na propovijedi i odsutnima s nje). Nadalje navodi da je propovijed puna egzempla ne samo „očekivani trenutak službe božje“, već i „preteča predavanja ili mitinga“, pa propovjednici (uz žonglere) postaju idolima kršćanskih masa (Le Goff, 1992: 273).

Prvo: pojam *exemplum* u literaturi nije jednoznačno definiran, a kao najvažnija razlika u uporabi pojma izdvaja se razlika između *exempluma* kao funkcionalnoga pojma u retoričkoj teoriji, gdje označava argument i dokaz na temelju povijesno vjerodostojne analogije te *exempluma* kao konvencionalnoga pojma za određenu srednjovjekovnu vrstu teksta (unutar propovijedi)³. U prvome smislu *exemplum* predstavlja i nudi autoritaran povijesni presedan koji treba uvjeriti publiku, pri čemu je kao takav primjenjiv na antičku i srednjovjekovnu književnost, dok se u drugome smislu odnosi na posebne vrste tekstova, točnije kratke narative s duhovnom poukom, najčešće interpolirane u propovijedi. Potonji egzempli nazivaju se propovjednim ili homiletičkim egzemplima. Pri takvome definiranju ipak treba imati na umu da se ponekad stroga razgraničenja između dvaju značenja pojma vrlo teško mogu provesti (Palmer, 1996: 582-583).

Drugo: razmatranjem terminoloških odrednica za egzempl (lat. *exemplum*, u značenju *primjera*)⁴ zaključuje se da se danas može govoriti o opsežnome terminološkom sustavu, zbog čega se odabir adekvatnoga termina ponekad čini prijemnim.

Na samome početku raščlambe terminologije potrebno je razlikovati nazive kojima se koristilo za imenovanje primjerā iz antičke retorike, koji supostoje i u srednjem vijeku, a objedinjeni su nazivima *parádeigma* (Aristotel), *comparabile/similitudo* (Ciceron), *exemplum* (Kvintilijan), s brojnim izvedenicama ovisno o tome predstavljaju li povijesnu priču (*paradigma, exemplum*), oblik usporedbe (*parabole, similitudo, collatio, imago*) ili pak bajkovitu priču te mit (*logos, fabella, fabulla poetica*) od ilustrativnih priča koje od srednjega vijeka postaju sastavnim dijelom propovijedi, i koje poglavito od vremena opsežne studije *L'exemplum dans la littérature religieuse et didactique du Moyen Age* J. Th. Weltera iz 1927. godine također nose naziv *exemplum*. U stranoj se literaturi nailazi na brojne općenite termine iz različitih jezika, kao npr. *exemple, essemi, Beispiel, Exempel, example*, koji se utoliko mogu shvatiti problematičnima ukoliko se ujedno upotrebljavaju za općenita imenovanja egzempla i specifične primjere, npr. egzempl u propovijedi. Nešto se sretnijim odabirom ipak može smatrati terminologija specifična za polje upotrebe egzempla, pa se s obzirom na njegovu upotrebu u propovijedima nailazi na termine *Predigtmärlein, Predigtexemplum, Predigtgeschichte, Erbauungsexempla, Schwank (beispiel), Geschichtsbeispiel, exemplum homiletique, exemplum rhétorique* (usp. Louis, 2013: 27).

³ Ernst Robert Curtius, slijedeći Klappera, ističe da *exemplum* u srednjem vijeku „može značiti i svaku pripovijest koja služi zornom prikazu nekog teološkog nauka“ (Curtius, 1998: 70).

⁴ Prema *Hrvatskoj enciklopediji*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013-2024 (URL: pristupljeno 19. 4. 2024.).

I hrvatska terminologija poznaje različite nazive za egzempl. U propovijedima se za egzempl najčešće upotrebljavaju termini: *priča* (u 14. i 15. stoljeću), *ekzempl*, *prilika* (od 16. do 18. stoljeća) (Strohal, 1917: 239), *pelda* (u kajkavskoj propovijedi), *historija*, ali i latinska inačica *exemplum*.

Na temelju navedenoga može se zaključiti da je s terminom *egzempl*, lat. *exemplum* (*primjer*), povezana stanovita terminološka „zbrka“ nastala uslijed upotrebe različitoga nazivlja za imenovanje istih ili sličnih kategorija⁵. Stoga se na egzempl nedvojbeno može preslikati situacija kakvu je za parabolu zamijetila Ružica Pšihistal (2001a), kada je napomenula da se termin *parabola* zatječe na kompleksnom i zahtjevnom problemskom području „o čemu dovoljno svjedoči već povijest etimologijskih izvoda, kao i široko područje njegove uporabe gdje nerijetko zatječemo kako se iste diskurzivne manifestacije nazivlju različitim imenima i obrnuto kako se različiti pojavnici oblici nazivlju istim imenom“ (141). Osim toga, Pšihistal napominje da se na tom složenom predmetnom području susreću različite znanosti, među kojima i antička retorika koja je, odnosi se i na egzempl, „bremenito nasljeđe terminologijskih nejasnoća prenijela na suvremenu znanost o književnosti.“ (Pšihistal, 2001a: 141).

U analizi egzempla u slavonskim propovijedima 18. stoljeća polazi se upravo od antičke retoričke teorije i generičkih značajki propovijedi kao konteksta egzempla. U središtu su analize egzempli iz devet zbirki propovijedi (pet tiskanih i četiri rukopisne) čiji su autori Antun Papušlić, Jerolim Bačić, Emerik Pavić, Đuro Rapić (dvije zbirke), Ortulf Brajdić, Filip Kapušvarac, Stipan Sarajčić i Aleksandar Tomiković.

Nakon uvida u razvoj egzempla u okviru spomenutoga konteksta, dakle antičke retorike i propovijedi kao matičnoga žanra, u radu se donosi pregled dosadašnjih istraživanja egzempla u stranoj i domaćoj filologiji te predstavlja slavonska propovijed 18. stoljeća kao retoričko-argumentacijski kontekst pripadajućih egzempla.

Središnje poglavlje rada posvećeno je analizi egzempla na tematsko-motivskoj razini te analizi formalnih obilježja koja uključuju retoričko-stilske strategije kojima se usmjeravalo na pouku egzempla. Analizom će se provjeriti potvrđuju li egzempli u slavonskim propovijedima 18. stoljeća opća obilježja tih narativnih struktura, upućujući tako na suodnos slavonske književnosti 18. stoljeća sa zapadnoeuropskim kulturnoknjiževnim strujanjima. Osim toga,

⁵ Problem značenjskoga razgraničenja pojma egzempl (*exemplum*) uviđaju i Marie Anne Polo de Beaulieu te Pierre Olivier Dittmar koji navode da se u različitim razdobljima istim pojmom (*exemplum*) imenovao model koji treba slijediti, govorna figura za uvjeravanje ili priča s modelom koji treba slijediti (v. 2015: 285-298).

ukazat će se na raznovrsnost tematskih cjelina iz kojih su egzempli preuzimani te na retoričko-stilske strategije kojima su se s ciljem ostvarivanja moralno-didaktičke funkcije služili slavonski propovjednici pri formalnom oblikovanju egzempla. Naposljetku, opisat će se suodnos odabira tema i korištenih retoričko-stilskih postupaka s tekstualnim i kontekstualnim značajkama propovijedi, odnosno ispitati na koje načine egzempli pridonose učinkovitosti komunikacije između autora i recipijenta.

U skladu s navedenim egzempl će se predstaviti kao moralno-didaktičko sredstvo te sredstvo *imitabile* koje u okvirima kršćanskoga nauka nudi obrasce koje je potrebno slijediti odnosno izbjegavati te sredstvo kojim se pozornost recipijenta usmjerava na moralnu pouku.

Očekuje se da će se radom rasvijetliti dosad slabo istražena problematika egzempla u hrvatskoj filologiji, ali i doprinijeti sintezi nedovoljno istražene i usustavljene građe slavonske propovijedi 18. stoljeća. Osim toga, istraživanje bi trebalo pridonijeti aktualizaciji tekstova čiji je književnopovijesni status zanemaren, a koji zauzimaju važno mjesto u slavonskoj književnoj kulturi 18. stoljeća.

2. EGZEMPL U ANTIČKOJ RETORIČKOJ TEORIJI

Shvaćen kao stalan *terminus tehnicus* antičke retoričke tradicije, kako ga naziva Darko Novaković⁶, egzempl svoju dugu povijest duguje upravo antičkoj retorici. Počeci europske retoričke tradicije poznaju dva priručnika u kojima se nailazi na dva dijelom slična određenja egzempla. Riječ je o *Govorničkom umijeću posvećenom Aleksandru* (oko 340. g. pr. n. e.), čiji je autor najvjerojatnije sofist Anaksimenes, te Aristotelovoj *Retorici* (4. st. pr. n. e.). U oba je priručnika egzempl, označen grčkim izrazom *parádeigma*, shvaćen kao dio govornikova argumentativnog inventara. U *Govorničkom umijeću posvećenom Aleksandru* egzempli su katalogizirani kao „jedan od oblika izravna dokazivanja“, a definirani kao „prošla djela koja su slična ili suprotna onima o kojima sada raspravljamo.“ (Novaković, 1987: 10). Takva definicija implicira da se za egzemple „uzima zabilježen ljudski čin, povijesna zbilja koja je dostupna u kakvu vjerodostojnom posredovanju.“ (Novaković, 1987: 10). Anaksimenes razlikuje očekivane i neočekivane egzemple, pri čemu su prvi potvrda određene vjerojatnosti, dok se drugi odnose na njezino opovrgnuće, a kada govori o razlozima interpolacije egzempla u govor, impostira njegovu ulogu kao dokaza i sredstva uvjeravanja:

Primjer se treba koristiti tada kad ne možeš dokazivati vjerojatnošću, a želiš svoju neuvjerljivu tvrdnju učiniti očevidnom. Svrha je u tome da ljudi lakše povjeruju u tvoje tvrdnje kad shvate da se drugi događaj, sličan onome o kojem govoriš, odigrao onako kako ti kažeš da se odigrao (prema Novaković, 1987: 10-11)

Iz toga je razvidno da autor *Govorničkoga umijeća posvećenoga Aleksandru* egzempl stavlja u suodnos s usporedbom (*similitudo*) (Louis, 2013), odnosno da na temelju sličnosti ili suprotnosti naglašava njegovu funkciju u okvirima usporedbe.

Aristotel je egzempl (*parádeigma*) nazvao retoričkom indukcijom, čime ga razlikuje od *entimema* kao retoričkoga silogizma (Aristotel, 1989). U poglavlju o metodama uvjeravanja koje su zajedničke svim vrstama govorništva Aristotel ponovno raspravlja o *primjeru*, ovaj put opreznije, kategorizirajući ga ne kao indukciju, već kao sličnoga indukciji. U odnosu na egzempl kakvim je definiran u *Govorničkome umijeću posvećenom Aleksandru*, u Aristotela *primjer* ima šire značenje – on razlikuje dvije vrste *primjera*, izrijeком ih definirajući ovako: „prva se sastoji u navođenju izvršenih djela, druga u tome da ih govornik sam iznalazi.“ (Aristotel, 1989: 131). U prvome slučaju riječ je o historijskome primjeru, koji sadržava koji

⁶ Darko Novaković o egzemplu piše u okviru proučavanja generičkog konteksta Marulićeva djela *De institutione bene beateque vivendi per exempla sanctorum* (v. Novaković, 1987: 9-31).

povijesno potvrđen događaj, dok druga vrsta, u koju Aristotel ubraja dvije podvrste – parabolu i basnu⁷ – „ne ovisi o govornikovu povijesnom uvidu, nego o njegovoj inventivnosti“ (Novaković, 1987: 11) jer je, kako kaže Aristotel, njih lakše smisliti, a trebaju ih smišljati oni koji su „sposobni uočiti sličnost“ (Aristotel, 1989: 132). Aristotel prednost daje upotrebi historijskih primjera koji su korisniji za savjetovanje upravo zbog svoje povijesne potvrđenosti. Govoreći o korisnosti *primjera*, Aristotel utvrđuje u kojim se situacijama njima korisno služiti. Kaže da se *primjerom* treba služiti u određenim situacijama, i to onda „kada u svrhu dokazivanja ne raspolažemo entimemima“ (Aristotel, 1989: 132). Time nikako ne isključuje važnost upotrebe *primjera* (retorički silogizam) uz *entimem* (retorička indukcija), pa obrazlaže: „Ako pak raspolažemo entimemima, tada se primjerima treba poslužiti kao svjedocima, upotrebljavajući ih kao epilog entimemima“ (Aristotel, 1989: 132-133)⁸.

Ovdje je važno podcrtati Aristotelovo definiranje egzempla (*parádeigma*) kao izvršenoga ili izmišljenoga djela, povezanoga sa slušateljevim iskustvom, njegovo klasificiranje parabole i basne kao vrsta egzempla, odnosno podvrsta povijesno nepotvrđenoga egzempla, no svakako i ono što je zamijetio Darko Novaković kada je zabilježio da „Aristotelovo dopuštanje da se egzempli pronalaze i izvan sfere potvrđenoga i historiografski provjerljivoga ima vrlo ozbiljne teorijske i praktične implikacije za cjelokupnu povijest egzempla u europskoj književnoj tradiciji.“ (Novaković, 1987: 12).

Nakon Aristotelova, za povijest egzempla važna su tumačenja toga pojma u dvama spisima retoričara staroga Rima. Oba su nastala oko 86. g. pr. Kr. i oba se naslanjaju na predaristotelovsku definiciju egzempla, pri čemu se primarno misli na razumijevanje egzempla u užem smislu, odnosno kao navođenje stvarnoga prošlog događaja. Riječ je o *Govorničkom umijeću posvećenom Hereniju*, čije se autorstvo pripisuje Ciceronu, a u kojem je egzempl (*exemplum*), koji je po funkciji u suodnosu s usporedbom (*similitudo*), definiran kao „navođenje kakva prošlog čina ili izreke, uz točno imenovanje tvorca“ (prema Novaković, 1987: 12). Izuzetnost tvorca, odnosno autoriteta ovdje je naglašena prosudbom da je spomen autora izreke ili čina nužna za potvrdu argumenta (prema Louis, 2013: 37). Autor spisa također naglašava

⁷ Uz basnu se pojavljuje pojam *fabula* (*logos*) koji označava niz radnji, što upućuje na narativnost kao temeljno obilježje egzempla (usp. Barthes, 1990: 62).

⁸ On ujedno upućuje na kojim ih je mjestima najbolje uključiti u govor: „Ako ih stavimo na početak, liče na indukciju, a ona, izuzev nekoliko slučajeva, nije podesna za retoriku; ako pak stoje na kraju, liče na svjedoke, a svjedok posvuda uliva povjerenje. Prema tome, ako ih stavimo naprijed, valja ih navesti mnogo, a ako ih stavimo na kraj, onda je dovoljan i jedan (primjer) jer je pošten svjedok, pa makar bio i jedan, dovoljan.“ (Aristotel, 1989: 133).

dvostruku mogućnost upotrebe *exemplum* – on je naime induktivni i ilustrativni argument – koja će se pokazati važnom impostacijom u povijesti razvoja egzempla tijekom srednjega vijeka, posebice unutar propovijedi kao njegova matičnog žanra. Tumačenje egzempla u *Govorničkome umijeću posvećenom Hereniju* treba uzeti u obzir i zbog potvrđivanja uloge egzempla kao *ornatusa*, a ne samo edifikacijskoga sredstva. *Exemplum*, o kojem se govori kao o didaktičkom sredstvu i retoričkoj tehnici, smatra se figurom misli (*exornationes sententiarum*), a zajedno sa *similitudo* dijeli funkcije uljepšavanja, dokazivanja, objašnjavanja i oživljavanja. Tako se uz primarnu dokaznu izdvaja i demonstrativna funkcija egzempla, čime se napušta grčko shvaćanje egzempla kao isključivo dokaza ili argumenta⁹ (Radošević, Dürigl, 2021: 502, prema Hilder, 2015: 92).

Nadalje, u Ciceronovu tekstu *O pronalaženju građe* (oko 86. g. pr. n. e.) egzempl je definiran kao „ono što prizivanjem na uvaženost ili iskustvo kakva čovjeka ili kakva događaja osnažuje ili obesnažuje stvar.“ (prema Novaković, 1987: 12). Ciceron egzemplu pristupa kao jednom od triju tipova usporedbe. Razlikuje *imago*¹⁰, *conlatio* i *exemplum*, pri čemu se potonji razlikuje od *imago* i *conlatio* po svojoj prirodi uspoređivanja dviju stvari na temelju sličnosti. Njime se jedna stvar potvrđuje ili opovrgava drugom, i to posredstvom autoriteta (prema Louis, 2013: 36), čijim se činom ojačava potvrda ili opovrgnuće¹¹.

Sustavniji pregled egzempla u okviru antičke retorike nudi Kvintilijanovo *Govorničko obrazovanje* (*Institutio oratoria*) (oko 95. g). Pri određenju egzempla Kvintilijan se služio Aristotelovim spoznajama, pa je egzempl definirao kao „spominjanje događaja koji se zbio ili kao da se zbio, a korisno je da bi uvjerio u ono što si naumio“ (prema Novaković, 1987: 12). Ipak, Kvintilijan je na oprezu pri terminološkim pojašnjenjima i shvaćanju *exemplum*, a navlastito onda kada se *exemplum* promatra kao pojam ekvivalentan *parádeigmi* i *similitudo*. Za imenovanje događaja pomoću kojega se nastoji uvjeriti on predlaže pojam *exemplum*, prenoseći pritom na njega značenje grčke *parádeigme* i upozoravajući na preferiranje izraza

⁹ O egzemplu kao ukrasu, odnosno figuri u pjesničkome tekstu piše Ružica Pšihistal u radu *Razvijene usporedbe u Juditi: o Marulićevim prilikama*. Kada govori o egzemplu kao posebnom slučaju razvijene usporedbe, pozivajući se na H. Lausberga i H. F. Pletta, Pšihistal naznačuje da je Marko Marulić na četiri mjesta u *Juditi* pojmom *prilika* označio primjernu figuru, odnosno egzempl u sastavu usporedbe. Pritom upućuje na to da se egzempl javlja kao poseban slučaj razvijene usporedbe onda „kada sadržaj sekundarnoga predmeta uključuje poznati povijesni ili mitološki događaj i aktere.“ (Pšihistal, 2008: 169). Razvidno je da je za egzempl potreban stvarni (povijesni) ili nestvarni (mitološki) događaj, odnosno akter, što pak ističe njegovo udaljšavanje od univerzalnih atemporalnih situacija.

¹⁰ *Imago* (*eikon*) vrsta je egzempla nastala početkom prvoga stoljeća prije Krista, a predstavlja uzornu osobu, preciznije utjelovljenje vrline u uzornoj osobi (Barthes, 1990: 63).

¹¹ Više o Ciceronovoj upotrebi i odabiru egzempla u govoru vidjeti u: Henriette van der Blom. (2010). *Cicero's Role Models. The Political Strategy of a Newcomer*. Oxford: University press; ponajviše u poglavlju *Cicero's use of historical exempla*, str. 61-147.

similitudo u latinskih autora. *Exemplum*, u značenju koje mu pridaje, ipak treba razlikovati, kaže Kvintilijan, od *similitudo*, koja odgovara grčkoj *paraboli*. Međutim, to ne treba značiti da Kvintilijan egzemplom (*exemplum*) smatra samo povijesno potvrđen događaj (*parádeigma*). Osim što je iz njegove definicije razvidno naglašavanje aspekta funkcionalnosti egzempla, odnosno njegove korisnosti za uvjeravanje, razvidno je i dvojstvo povijesne potvrđenosti događaja koji se uzima kao egzemplaran. U skladu s tim Kvintilijan razlikuje dvije vrste egzempla – povijesni i pjesnički. Prvomu bi odgovarao pojam *exemplum* (grč. *parádeigma*), a drugomu neki od izraza *similitudo*, *collatio*, *fabella* ili *fabula poetica* (prema Louis, 2013: 38). Nesumnjivu prednost u moći uvjeravanja Kvintilijan, kao i Aristotel, daje povijesnom egzemplu, koji se temelji na povijesnoj istini, no i koji je, s obzirom na funkcionalnost, najdjelotvorniji. Za razliku od njega, pjesnički egzempl manje je uvjerljiv, a njegovi su izvori tekstovi za čiju stvarnost Kvintilijan kaže da nije ni istinita ni vjerojatna (prema Novaković, 1987: 13). Pjesnički egzempl Kvintilijan dijeli u dvije podvrste, uzimajući u obzir izvor egzempla. Tako razlikuje onaj koji potječe iz tragedija (*fabulae*), u kojem je polazna stvarnost mitska, od egzempla kojemu su izvor basne. Za potonji Kvintilijan kaže, kao i Aristotel, da je „kao prizemniji preporučljiv za obraćanje neškolovanoj publici.“ (prema Novaković, 1987: 13). Darko Novaković napominje da bi se s obzirom na Kvintilijanovo naslanjanje na helenističko učenje o stvarnosti koja se manifestira u književnom tekstu, a koja može biti povijesno potvrđena (*historia*), lažna (*fabula*) ili vjerojatna (*argumentum*), moglo govoriti i o *vjerojatnome* egzemplu, za koji će se egzemplaran događaj preuzimati iz komedija (prema Novaković, 1987: 13).

Iz svega se daje zaključiti da je Kvintilijanov *exemplum* pojam šireg semantičkog polja, posebno kada je u vidu priroda stvarnosti koja je njime predložena, u čemu su svakako vidljivi aristotelovski utjecaji¹². Upravo stoga valja uzeti u obzir konstataciju da je egzempl (*exemplum*) „nakon Kvintilijana postalo uobičajeno pripisivati svim egzemplarnim formama narativnog karaktera, neovisno o tome jesu li historijski potvrđene ili fiktivne, dok je *similitudo* bila

¹² Kod Kvintilijana se nailazi i na podjelu egzempla prema stupnju sličnosti, o čemu piše D. Novaković: „Prema stupnju sličnosti egzempl može biti trojak: sličan, nesličan ili suprotan. *Sličan egzempl* može biti ili cjelovito sličan (*Saturnin je ubijen s pravom kao i Grakhi*), ili nejednako sličan. Nejednako sličan egzempl jest ili onaj koji je izveden od većeg prema manjemu (*Ako su zbog obeščašćenih brakova razarani gradovi, što zaslužuje preljubnik?*) ili onaj koji je izveden od manjega prema većemu (*Kad su otišli iz grada frulači, službeno su bili pozvani natrag; koliko prije treba natrag iz progonstva dovesti...državne prvake?*). *Nesličan egzempl* onaj je egzempl u kojem je sličnost narušena u vrsti, načinu, vremenu, mjestu ili čemu drugom, ali u kojem svakako mora ostati neka točka usporedivosti (*Brut je ubio sinove koji su smišljali izdaju, a Manlije je smrću kaznio sinovu vrlinu*). *Suprotan egzempl* u Kvintilijana je posebna kategorija, no zapravo je riječ o vrsti nesličnog egzempla u kojem opreka leži u temeljnoj radnji, a ne u popratnim okolnostima: gramatičkom terminologijom, u predikatu (*Marcel je opremu vratio Sirakužanima, neprijateljima, a Ver ju je oteo saveznicima*).“ (1987: 13-14)

rezervirana za deskriptivna ili atemporalna uspoređivanja.“ (Radošević, Dürigl, 2021: 265, prema Aragüés Aldaz, 2019: 501).

Bez obzira na to shvati li se kao dokazno sredstvo ili figura u govoru, antički su autori egzempl promatrali u suodnosu s pojmovima *similitudo*, *imago*, *fabula*, *narattio*, *inductio*, *res gesta* i brojnim drugim¹³, no čini se da je egzempl najčešće i najpodrobnije razmatran u odnosu s parabolom¹⁴, što je ponajviše pridonijelo konstruiranju odrednica koje se u teorijskom smislu mogu pripisati isključivo egzemplu i, uvjetno rečeno, odvojiti ga od sličnih mu pojmova. Za to će poslužiti ovaj kraći ekskurs, na čijem početku treba podsjetiti na nekoliko važnih pristupa proučavanju suodnosa egzempla i parabole.

Aristotelovski *primjer* (*parádeigma*) običavalo se izjednačavati s parabolom njihovim svrstavanjem u retoričke modele za rasvjetljavanje misli; parabola se, uz povijesne primjere, citate i sl. promatrala kao vrsta *parádeigme*, i to u onom slučaju kada je *parádeigma* promatrana kao funkcija, a ne kao forma; te se egzempl (*parádeigmu*), uz parabolu u užem smislu, fikcionalne narative i alegoriju, smatralo podžanrom parabole (*similitudo*) (usp. Radošević, Dürigl, 2021: 499-535). Prožimanje *exempluma* i *similitudo* nastavilo se tijekom srednjega vijeka, no i kasnije. U ovome bi se slučaju za bolje razumijevanje odnosa parabole i egzempla još jedanput trebalo podsjetiti i toga da je u klasičnoj retorici parabola (*similitudo*) najčešće promatrana kao podvrsta egzempla (*exemplum fictum*), zbog čega se u srednjem vijeku parabolični žanr promatra i u okvirima crkvene egzemplarne književnosti¹⁵.

U kojoj se mjeri egzempl (u značenju *parádeigme*) teorijski može odrediti u odnosu na parabolu naznačio je Darko Novaković (1992) prilikom proučavanja Marulićevih parabola (*Quinquaginta parabolæ*) u okviru tradicije tropološkoga pripovijedanja. On je napomenuo da je u egzemplu (*primjer*, *parádeigma*) za razliku od usporedbe „ispripovijedana jedinstvena, neponovljiva zgoda, koja se odigrala u okolnostima koje su prikazane kao povijesno provjerljive.“ (Novaković, 1992: 313). Nadalje, Novaković za egzempl nadodaje i sljedeće: „Primjer – *exemplum*, odnosno *parádeigma* antičke retoričke tradicije – služi prvenstveno tomu

¹³ Detaljnije vidjeti u: Lausberg, Hienrich. (1998). *Handbook of literary rhetoric*. Leiden, Boston, Köln: Brill.

¹⁴ „Međutim, naziv parabola u širem se smislu ne odnosi samo na narativne oblike, nego i na raznolike načine figurativnoga izričaja od kratke metafore (Mt 5, 14) i usporedbe (Mt 13, 33) do razvijene alegorije (Mt 21, 33-46), poslovice (Lk 4, 23), zagonetke (Mk 7, 15-17), primjera (podcrt. D.V) (Lk 12, 15-21). Naknadna razlikovanja uvode se najčešće između parabole u užem smislu, usporedbe i priče s primjerom (Jülicher)“ (podcrt. D.V.). (Pšihistal, 2001b: 142).

¹⁵ O tome piše R. Morabito: „U klasičnoj se retorici *similitudo* (*parabolé*, usporedba ili prispodoba) razlikovala od *exempluma* (primjera), čijom je često smatrana varijantom, zbog svog fikcionalnog karaktera, pa se mogla svrstati kao *exemplum fictum* ili *verisimile*. I u će srednjem vijeku odnos između *similitudo* i *exemplum* biti još uvijek vrlo blizak jer će *similitudo* ostati važna komponenta egzemplarne književnosti.“ (2000: 436).

da slušaoca ili čitaoca uvjeri u valjanost doktrinarnog stava koji se u njemu zorno predočuje, najčešće nekoga etičkog ili religijskog učenja. S obzirom na to da se u primjeru pripovijeda o stvarnom prošlom događaju, prirodno je glagolsko vrijeme u njemu preterit.“ (Novaković, 1992: 313). Parabola s *primjerom* dijeli istovrsnu orijentaciju na događaj koji je jednokratni i poseban, povezuje ih narativno fiksiranje jednokratne, atipične zgrade, no događaj ispričani u paraboli lišen je pak bilo kakve povijesne potvrde, pa čak i aluzije na dokumentiranost, zbog čega se kao temeljno razlikovno obilježje parabole i egzempla ističe fikcionalnost parabole (Novaković, 1992: 314). Novaković je iz Marulićevih parabola izdvojio tek jedan primjer parabole koja se može razumjeti kao „izjalovljeni *primjer*“ (egzempl) zbog precizne ubikacije i konkretnoga događaja, što inače ne drži primjerenim generičkom obrascu parabole.¹⁶ Iz navedenoga postaje razvidnim da je za egzempl karakteristična precizna i konkretna obavijest o mjestu ili vremenu kao i, ako ne izričito, onda aluzivna uputa na konkretan lik i događaj u vremenu i prostoru.¹⁷ Međutim, ipak treba napomenuti da je, kao što je to slučaj s parabolama (usp. Pšihistal, 2001a), egzemple (u pripovijedima) gotovo nemoguće opisati modelom primjenjivim na sve pojedinačne slučajeve, što i dalje ukazuje na teže uspostavljanje granica između egzempla i srodnih žanrova s funkcijom egzemplifikacije, pa tako i parabolom¹⁸.

¹⁶ Riječ je o Marulićevoj Petnaestoj priči: *O tome kako učitelji čistoće trebaju izbjegavati žensko društvo*, u kojoj se govori o čovjeku koji je poginuo tijekom erupcije Etne. Novaković ističe da u „pozadini priče nije teško otkriti kontaminaciju dvaju antičkih izvješća o dvjema neobičnim smrtima: tobožnjoj Empedoklovoj pogibiji u krateru Etne i nesretnom kraju Plinija Starijeg od provala Vezuva.“ (Novaković, 1992: 322).

¹⁷ Čak i kada dimenzija povijesne povjerljivosti izostaje, što će biti slučaj s brojnim propovjednim egzemplima u kojima se nižu fikcionalni događaji, ona je opravdana autoritetom izvora egzempla, a potom autora matičnoga teksta, pa joj se kao takvoj ne provjerava vjerodostojnost.

¹⁸ Na isto je upozorila Ružica Pšihistal prilikom proučavanja Marulićevih parabola: „Težište je tumačenja usmjereno na izdvajanje tropološke, a potom i anagoričke razine značenja, te njezinu uklapanju u neposrednu iskustvenu zbilju recipijenta, čime se potvrđuje značenjska i funkcionalna srodnost parabole i egzempla.“ (Pšihistal, 2001b: 165). O pokušajima uspostavljanja granica, no više teškoćama njihova povlačenja između parabola i egzempla govori se i u okvirima proučavanja četiriju parabola iz Lukina Evanđelja (Milosrdni Samaritanac, Ludi bogataš, Bogataš i Lazar, Farizej i carinik) kao egzemplarnih priča (*example stories*; *Beispielserzählungen*, prema Adolfu Jillicheru). Vidjeti u: Tucker, Jeffrey T. 1998. *Example stories. Perspectives on Four Parables in the Gospel of Luke*. Sheffield: Sheffield Academic Press.

3. EGZEMPL I PROPOVIJED

3. 1. Odnos egzempla i srednjovjekovne propovijedi

Imajući u vidu kronološke perspektive može se zamijetiti da su razlike u prirodi egzempla povezane s njegovom upotrebom (namjenom) i da su u zavisnosti s vremenom i prostorom, kao i publikom kojoj je egzempl namijenjen. Egzempl je u staroj Grčkoj bio logičko sredstvo te kao takav služio za umetanje u političke govore, dok je u starome Rimu imao više ideološku funkciju i prezentirao obrazac ponašanja koje treba slijediti (*exempla maiorum*). S obzirom na publiku, riječ je uglavnom o pismenom auditoriju s određenom kulturno-povijesnom pozadinom, što je utjecalo i na formu egzempla – priču nije bilo potrebno toliko ispričati koliko njome evocirati (Louis, 2013: 59). U skladu s promjenom vremena – pojavom kršćanstva i osobito kristijanizacijom – dolazi do promjene tendencija upotrebe egzempla, kao i do promjena u njegovoj formi, temi, funkciji, ali i nekim drugim karakteristikama. Riječ je naime o nekoliko važnih predikacija egzempla uvjetovanih promjenom vremena i povijesti koja ulazi u apokaliptičku eru, gdje više ništa nije slučajno, već je sve znak. Razvojem kršćanstva sve se više naglašava važnost pripovijedanja; dapače, temeljni narativ postaje priča o Kristovoj smrti i njegovu uskrснуću. Također, Božji nauk usvaja se uglavnom posredstvom priča (prispodobe), a temeljni cilj postaje amplificirati izvornu priču apstrahirajući iz nje kršćanski nauk (usp. Louis, 2013: 59-61). Teme egzempla proširuju se biblijskom i kršćanskom kulturnom pozadinom, što ne isključuje optjecaj priča iz drevne antičke kulture. Njihovi se likovi, međutim, asimiliraju s likovima kršćanskih mučenika, redovnika i pustinjaka, uobličavajući se u kršćanske modele (Louis, 2013: 60).

Iz definicija egzempla u srednjem vijeku razvidno je njegovo određenje s obzirom na antičku tradiciju. Međutim, u tim relacijama treba voditi računa o različitim retoričko-argumentacijskom kontekstu, koji za srednjovjekovni egzempl nerijetko podrazumijeva smještenost u propovijed, matični žanr u odnosu na koji je najčešće razmatran i koji je od 12. i 13. stoljeća oživio njegovu upotrebu¹⁹. Upravo je usmjerenost na propovijed „najkrupnije razlikovno obilježje srednjovjekovnog egzempla prema antičkim prethodnicima“ (Novaković, 1987: 22)²⁰. Drugo važno obilježje koje se ovdje ističe orijentiranost je propovjednoga

¹⁹ Na takvu prosudbu nailazi se i kod Darka Novakovića koji kaže: „Tek će procvat homiletičke književnosti u kršćanskom srednjovjekovlju ponovno natjerati poslenike javne riječi da sustavno stanu posezati za literaturom egzempla.“ (1987: 19).

²⁰ Međutim, ne treba zanemariti činjenicu da se egzempl u srednjem vijeku ne pojavljuje samo u propovijedima. Osim u homiletičkim djelima, o egzemplu se piše i u raspravama o moralu, didaktičkim raspravama ili pak polemikama crkvenih otaca (usp. Welter, 1927: 22-25).

egzempla na pripovijedanje, odnosno kratke priče u koje su propovjednici uvrštavali svoje moralne pouke koje su se proturale kroz zanimljivu anegdotu, čime je Crkva prilagođavala svoje učenje ukusu vremena (Le Goff, 1992: 273)²¹.

Među najranijim definicijama koje ukazuju na razliku između antičkoga i srednjovjekovnoga egzempla ističe se definicija Johna of Garlanda, engleskoga gramatičara iz 13. stoljeća. On egzempl definira kao oponašanje riječi/djela osobe koja je vrijedna oponašanja²².

Autori iz kasnijih razdoblja, prije svega se misli na proučavatelje egzempla iz 19. stoljeća, egzempl najčešće definiraju s obzirom na propovijed. Egzempl se tako shvaća kao bilo koja pripovijest čiji je proizvod moralna lekcija. U definiciji Gastona Parisa odrednici pripovijest ili priča dodaje se pridjev *kratka*, dok Siegfried Wenzel egzempl definira kao vrlo kratku pripovijest ispričanu s ciljem ilustriranja određenoga morala. Definicija Gastona Parisa upućuje i na dvojakost didaktičke usmjerenosti priča – one mogu biti poučne same po sebi, no moralna lekcija može biti propovjednikov dodatak (Bremond; Le Goff; Schmitt, 1996: 27-33), kao što je slučaj npr. s Marulićevim parabolama (usp. Pšihistal 2001b). Le Goff kritički razmatra navedene definicije, pripisujući im nejasnoću, općenitost i reduktivnost te pronalazeći u njima manjkavosti, poglavito kada se egzemplom smatra fiktivna priča (*fabula*) koja, prema njegovu mišljenju, zaista može služiti kao argument, no prije svega kao *narratio ficta*, a ne *narratio authentica*, što bi egzempl trebao biti.

Ovdje je nadalje vrijedno spomenuti suodnos egzempla s pojmom ilustrativne priče, kako ga je definirao Thomas Crane u knjizi *The Exempla or Illustrative Stories from the Sermones Vulgares of Jacques de Vitry*²³, a što je imalo važne implikacije za buduća proučavanja

²¹ I kod nekih ranosrednjovjekovnih autora (npr. Kasiodor iz 6. stoljeća) s pojmom egzempla pojavljuje i pojam naracije. U tome je kontekstu svakako važno spomenuti djelo Roberta de Basevorna *Forma praedicandi* iz 1322. godine u kojem autor, govoreći o propovjedničkom stilu, s egzemplom povezuje izraze *narratio autentica* i *historia* što jasno upućuje na njegovu narativnu prirodu ali i autentičnost, tj. povijesnu potvrđenost (Bremond; Le Goff; Schmitt 1996: 31).

²² U toj definiciji Jacques le Goff vidi stanovitu evoluciju pristupa pojmu egzempla, tj. njegovo odmicanje od definicije iz antičke retorike. Egzempl dakle više nije osoba koja se treba imitirati, već čin ili riječ koji upućuju na replikaciju moralnog života. Le Goff zapravo vidi pomak k egzemplu kao korisnoj lekciji čiji je cilj opredmetiti moral i religiju, imajući na umu isključivo čin, a manje autentičnost nositelja toga čina (Bremond; Le Goff; Schmitt 1996: 29).

²³ Thomas Crane u knjizi *The exempla or illustrative stories from the Sermones vulgares of Jacques de Vitry* zapisao je sljedeće: „The word exemplum is employed by the ecclesiastical writers in two meanings, first, our "example" in a general sense; second, an illustrative story. This second meaning of the word is, I think, not earlier than the end of the twelfth or the beginning of the thirteenth century. The two meanings of the word may easily be confused, and give rise to incorrect inferences, as, for instance, where Gregory, in one of his homilies (xxxviii., Migne, Patrol. Lat., vol. Ixxvi., p. 1290, sect. 15), says : 'Sed quia nonnunquam mentes audientium plus exempla fidelium

propovjednih egzempla. I Albert Mosher u knjizi *The exemplum in the early religious and didactic literature of England*, analizirajući ga u okviru engleske književnosti, egzempl je definirao kao kratku pripovijest koja služi za ilustraciju ili potvrdu općenite izjave (Mosher, 1911: 1).

Na tome tragu Jean Thiébaud Welter²⁴ u knjizi *L'exemplum dans la littérature religieuse et didactique du Moyen Age*, koja se i danas smatra kapitalnom studijom o propovjednome egzemplu (Welter ga naziva općenitim pojmom *exemplum*), egzempl shvaća u širem smislu pojma kao pripovijest ili priču, priču ili usporedbu, moral ili opis²⁵ koji bi mogao poslužiti kao ilustracija nekom pravilu, odnosno dokaz u prilog doktrinarnom, vjerskom ili moralnom izlaganju, a sadržava tri bitna elementa: priču (ili opis), moralnu ili vjersku okosnicu priče i primjenu na čovjeka (Welter, 1927: 1-3).

J. Th. Welter zaokružuje priču o egzemplu kao priči koja potvrđuje i ilustrira vjersku i moralnu tezu ukazujući na to da svaki narativ, bez obzira na izvor, može biti egzempl²⁶. Egzempl (*exemplum*) inkorporiran u propovijed terminologijski ne određuje kao specifikum (propovjedni egzempl) jedne dulje generičke tradicije, već ga određuje općenitim pojmom, koji se upotrebljavao i za egzempl u antičkoj retorici. Na tragu Welterova pristupa egzemplom se bavio i Jacques Le Goff, koji je sedamdesetih godina 20. stoljeća, proučavajući ga u okvirima historije mentaliteta, egzempl (*exemplum*) definirao kao kratku priču danu kao istinitu (povijesnu) i predodređenu za umetanje u govor (obično propovijed) da bi spasonosnom poukom uvjerila auditorij. Navedena se definicija odnosi na egzempl iz 13. stoljeća, njegova zlatnog doba (Le Goff, 1993: 110).

quam docentium verba convertuire.' This passage was later taken as an authority for the use of exempla in the restricted sense of illustrative story." (1890: 8).

²⁴ Welter (1927) naznačuje da prije njegove knjige ne postoje sustavniji opći pregledi *exemplum*a (prije svega misli na egzempl u vjerskoj i didaktičkoj književnosti) izuzev spomenutih studija Thomasa Cranea i Alberta Moshera. Ovdje valja napomenuti da obojica autora, uz još neke poput Alberta Lecoya de la Marchea i Alfonsa Hilke, egzempl proučavaju u okvirima folkloristike (Louis, 2013: 28), što upućuje na odmak od proučavanja egzempla u okvirima retoričke teorije.

²⁵ U originalu: „(...) un récit ou une historiette, une fable ou une parabole, une moralité ou une description pouvant servir de preuve à l'appui d'un exposé doctrinal, religieux ou moral.“ (Welter, 1927: 2) (podcrt. DV).

²⁶ I prije Weltera postojala su mišljenja da egzempl mogu biti sve vrste pripovijesti ako se iz njih može izvući moralna lekcija. Tako npr. Arthur Piaget u *Povijesti francuskog jezika i književnosti* egzemplom smatra sve vrste pripovijesti koje mogu poslužiti kao primjer, pojašnjenje ili dokaz koji podupiru neko moralno ili religijsko učenje, bez obzira na podrijetlo (Bremond; Le Goff; Schmitt 1996: 34).

Ta se definicija, objavljena 1982. u studiji *L'Exemplum*²⁷, koju je Jacques Le Goff napisao u suradnji s Claudeom Bremondom i Jeanom Claudeom Schmittom uglavnom uzima kao polazište u definiranju egzempla unutar propovijedi, no u godinama koje su uslijedile, u okviru istraživanja grupe GAHOM²⁸, sve se češće govori o njezinoj otvorenosti i privremenosti (usp. Berlioz, 1992), na koju je uputio i sam autor²⁹.

Usmjerenost egzempla na propovijed i imenovanje jednoga specifičnog pojma (propovjedni egzempl) generičkom odrednicom (*exemplum*), od razdoblja prije Weltera do Le Goffa, izazvalo je niz kritičkih prosudbi. One se ponajprije javljaju među njemačkim znanstvenicima koji su egzempl proučavali naslanjajući se na grčko-rimsku retoričku tradiciju. Još je šezdesetih godina 20. stoljeća, prije nego što je Jacques Le Goff objavio svoje teze o propovjednome egzemplu, njemački znanstvenik Rudolf Schenda napomenuo da egzempl nije uvijek priča, da matični tekst u koji je inkorporiran nije uvijek propovijed te da ga se u skladu s tim općenitije najjednostavnije može definirati kao didaktički prijedlog s moralizatorskom tendencijom (Louis, 2013: 29). Kada je u pitanju žanrovsko određenje egzempla, Schenda egzempl ne smatra zasebnim literarnim žanrom, već ističe da pojam egzempl obuhvaća različite književne vrste s određenom funkcijom³⁰ (Louis, 2013: 29).

Reakcija na Le Goffovu definiciju egzempla razvidna je prije svega iz istraživanja Christopha Daxelmüllera³¹ i Petera von Moosa³², koji definiciji egzempla pristupaju dvojako, razlikujući antički primjer koji se manifestirao kao retorički argument od ilustrativnoga

²⁷ Jacques Le Goff piše o egzemplu i u eseju „Vrijeme egzempla (13. stoljeće)“, *Srednjovjekovni imaginarij*. 1993. Zagreb: Antibarbarus, pr. Melita Svetl, str. 110-113 te u knjizi *Nastanak čistilišta*. 1992. Sremska Mitrovica – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, str. 265-308.

²⁸ GAHOM – Le Groupe d'Anthropologie Historique de l'Occident Médiéval (*Grupa za povijesnu antropologiju zapadnoeuropskoga srednjovjekovlja*) utemeljio je Jacques Le Goff 1978. godine u okviru Centra za povijesna istraživanja (EHESS). Poslije Jacquesa Le Goffa Grupi su vodili Jean-Claude Schmitt (1992-2014) te Marie Anne Polo de Beaulieu do 2017. godine, kada Grupa postaje dijelom veće grupe istraživača povijesne antropologije srednjovjekovnoga Zapada (AhloMa). U sklopu istraživanja GAHOM-a pozornost je pridana i srednjovjekovnim egzemplima. Osim brojnih znanstvenih radova o toj temi, objavljen je repozitorij zbirki srednjovjekovnih egzempla. Taj sustav indeksiranih egzempla pod nazivom *Thesaurus Exemplorum Medii Aevi* (TheMA) danas predstavlja kolekciju od više od 12000 srednjovjekovnih egzempla preuzetih iz 65 izvora koji okupljaju zapadnoeuropske, ali i istočnjačke knjige egzempla (<http://gahom.ehess.fr/>).

²⁹ Le Goff (1996) piše ovako: „Cette définition est ouverte et provisoire – dans l'attente d'une meilleure connaissance de l' *exemplum*.“ (38).

³⁰ Louis naglašava važnost neobjavljene studije Marka Reula Silka *Scientia rerum : the place of example in later medieval thought* iz 1982. godine u kojoj autor egzemplu pristupa ne kao sadržaju, već kao načinu na koji se određeni sadržaj upotrebljava: „Medieval writers did not use exemplum to refer to a particular kind of thing, but to the way a particular thing was used.“ (citirano prema Louis, 2013: 30)

³¹ Riječ je tekstu: Daxelmüller, Christoph (1984) „Exemplum“, *Enzyklopädie des Märchens*, t. 4, Berlin i New York: De Gruyter, 627-649.

³² Riječ je ponajprije o dvjema opsežnim knjigama Petera von Moosa: *Geschichte als Topik. Das rhetorische Exemplum von der Antike zur Neuzeit und die Historiae im „Polycraticus“* Johanns von Salisbury (Hildesheim, Zürich, New York, 1996) i *Rhetorik, Kommunikation und Medialität* (Berlin, 2006).

primjera u propovijedi. Von Moos se pritom vodi stajalištem da egzempl u osnovi nije priča već argument, da on ponajprije funkcionira kao sredstvo indukcije, a ne ilustracije, te da nije proizvod srednjovjekovnoga propovijedanja, već antičke retorike. Također, napominje da argumentacijski kontekst u kojem se egzempl nalazi nije samo propovijed, dok mu namjena nije usmjerena na neuki puk, nego ponajprije na elitne slojeve društva (Louis, 2013: 30-31). Problematika na koju von Moos ukazuje odnosi se prije svega na to da, kako opaža, tradicija argumentiranja i uvjeravanja od antike pa sve do 18. stoljeća uključuje pojam egzempla (*exemplum*), koji se, očito kao rezultat terminološke zbrke, uvriježio i kao generička označnica za oblik ilustrativne pripovijesti u propovijedima, u njemačkome govornom području poznate i pod nazivom *Predigtmärlein* (propovjednička priča/bajka). Von Moos kritizira takvu, kako je naziva, „terminološku nebrigu“, zbog čega sučeljava opći pojam (*exemplum*) i njegovu specifičnost (propovjedni/homiletički egzempl). Kao glavni kriterij za razlikovanje različitih tipova egzempla treba se, prema von Moosu, uzeti njihova retorička funkcija za određeni cilj uvjeravanja u konkretnom komunikacijskom kontekstu. Upravo se zbog toga, dakle zbog poruke koju prenosi, egzempl u propovijedi razlikuje od egzempla u bilo kojem drugom argumentacijskome okviru – on u propovijedi obavlja ulogu lekcije koja je u skladu s kršćanskim moralom. Da je *exemplum*, pojam koji je u antičkoj retorici označavao argument, neprecizno upotrijebiti kao opći generički naziv za propovjednu/homiletičku priču, kako se to običava činiti od već spomenute Welterove studije *L'exemplum dans la littérature religieuse et didactique du Moyen Age*, no i prije nje, von Moos potvrđuje činjenicom da je takvo određenje najmanje dvosmisleno. U srednjovjekovnoj literaturi u kojoj se govori o egzemplu nije sasvim sigurno odnosi li se pojam *exemplum* na priču, a ne na poruku prenesenu pričom. Također, pojam *exemplum* u literaturi srednjega vijeka rabio se ne samo za uzornu priču, već i figuru, argumentacijski postupak, ali i primjer, odnosno model ponašanja. Tomu još treba pridodati von Moosovo upozorenje kada je u pitanju povijesni sadržaj egzempla. *Exemplum* (antički) nikada se ne odnosi na stvari ili predmete, već uvijek na ljude, gradi se na "istinitim" povijesnim činjenicama (ili za koje se vjeruje da su istinite) i ne govori o nepoznatim, slučajnim ljudima, već osobama stvarnog profila. Zbog toga ima vrijednost stvarnoga presedana, prošloga događaja usporedivoga sa sadašnjom situacijom, iz kojeg se može naučiti što se može učiniti ili što je vrijedno razmatranja. S druge strane, propovjedni egzempl podsjeća na događaje koji su se dogodili u prošlom vremenu, no rjeđe je riječ o velikim povijesnim događajima i „velikoj povijesnoj priči“ (koja je mogla izazvati i nesporazume zbog obrazovne praznine publike), a češće o pričama iz svakodnevice maloga čovjeka. Kada i jest riječ o stvarnoj povijesnoj ličnosti, najčešće su u pitanju anegdotalni detalji koji nisu služili za usporedbu s drugim povijesnim

situacijama (kao u antičkom govoru), već prvenstveno s moralnim i vjerskim problemima, pri čemu je cilj osiguravanje moralne i duhovne poante (usp. von Moos, 2006: 107-126).

Može se zaključiti da Peter von Moos, upozoravajući na terminologijske nejasnoće, nastoji jasno razgraničiti egzempl koji pripada antičkoj retorici i opstoji dakako tijekom srednjeg vijeka, pa i kasnije, od paneretičko-ilustrativnih priča u propovijedima. Međutim, važno je napomenuti da von Moos ne isključuje antičku tradiciju propovjednoga egzempla, dapače upućuje na njihovu zajedničku funkciju – uvjeravanje.

Kao bitno obilježje propovjednoga egzempla, koje će ga razlikovati od antičkoga, izdvojiti će se još njegova uloga „oživljavanja“ pastoralne riječi i sredstva kojim se postiže „užitak u smislu olakšavanja recepcije“ (Radošević, Dürriegl, 2021: 503; prema: Lyons, 1989: 245) Mada je užitak koji je egzempl trebao pružiti ponajprije imao cilj pojačati učinak same priče na primatelja, ne treba zanemariti njegovu ulogu u razbuđivanju i zabavljanju recipijenata, odnosno nadomještanju potrebe za književno-fantazijskim³³.

U literaturi se dakle kao temeljna obilježja propovjednoga (homiletičkoga) egzempla ističu njegova kratkoća, narativnost i najčešće moralno-didaktička funkcija. Kada se uspoređuje s antičkim egzemplom, na čiju se tradiciju naslanja, što je prije svega očito iz njegove uloge u uvjeravanju, zapaža se i razlika jer je antički egzempl predstavljao paradigmu, primjer ili pouku čija je namjena bila drukčija od egzempla unutar propovijedi³⁴.

Iz svega se može zaključiti da teškoće pri definiranju egzempla potvrđuju za srednjovjekovnu književnost karakteristične terminološke nejasnoće, kao i žanrovska preklapanja. Čak i kada ga se određuje žanrom³⁵, kako to recimo čini Jauß³⁶, ipak je teško sustavno i dosljedno razlikovati egzempl od ostalih srednjovjekovnih žanrova, posebice onda

³³ "Egzempl ilustrira neku tezu, zorno pokazuje određen iskaz koji je sadržan unutar teksta te tako pomaže u dogmatskoj i didaktičkoj interpretaciji teksta s moralnim zapletom koji poučava, izgrađuje te istodobno zabavlja primatelja/čitatelja i pošiljatelja poruke." (Zaradija Kiš, 2012: 116).

³⁴ Također, propovjedni se egzempl razlikuje od retoričke uporabe egzempla kao figure, čija je temeljna funkcija bila uvjeravanje na temelju primjera iz povijesnih ili književnih izvora, odnosno uporabom citata ili pozivanjem na neki događaj iz antičke povijesti (Radošević, 2019: 88).

³⁵ „Retorička funkcija egzempla unutar propovijedi može ga odrediti i kao književni žanr. U tom se smislu pitanje žanra i oblika egzempla pokazalo 'nesigurnim', naročito kad je riječ o teorijskim pitanjima o tome, što su i pokazale brojne diskusije.“ (Zaradija Kiš, 2012:116; prema Berlioz i Polo de Beaulieu, 1998).

³⁶ Pristupajući egzemplu kao „malom književnom žanru“ Jauß izdvaja njegove tipične odrednice: unutar komunikacijske situacije egzempl je dokazno sredstvo (*modus dicendi*) koje autoritet upućuje slušateljima da bi im određenu tezu dokazao i potvrdio povijesnim primjerom; lokaliziran je u vremenu i prostoru, on je *factum probabile, laudabile i memorabile*; aktant, tj. nositelj egzemplarnoga čina dobro je poznat po svojem djelu, iz kojega se treba izvući moralna pouka, a zbivanje je bezvremensko i moralizatorskog tipa; zbog svoje namjene egzempl je *modus recipiendi*; nudi obrazac ponašanja, egzempl je *imitabile* – iz njega se prepoznaju vrline i kojima se upozorava na mane (Jauß, 1977: 47).

kada su u funkciji egzemplifikacije. Upravo se zato kao dinstinktivan kriterij uzima njegova funkcija unutar argumentativnoga okvira u koji je uključen (u slučaju ovoga rada – propovijed).

Zasad se treba zadovoljiti činjenicom da se egzempl smatra i žanrom i funkcijom, a kada je u pitanju propovjedni egzempl, više je autora upućivalo na njegovu žanrovsku neodređenost te egzemplarnost egzempla po svojoj funkciji, a ne žanrovskoj kvaliteti. Tako Vitale-Brovarone naglašava da se, kada se govori o propovjednome egzemplu, ne treba misliti isključivo na karakterističnu književnu formu, već na jednu od njezinih funkcija, koje se ogledaju u uspostavljanju u priči oblikovanoga odnosa između učitelja i učenika (1980). O navedenome je prije Vitale-Brovaronea pisala Elfriede Moser-Rath u studiji *Predigtmärlein der Barockzeit. Exempel, Sage, Schwank und Fabel in geistlichen Quellen des oberdeutschen Raumes* (1964), baveći se proučavanjem egzempla u njemačkim katoličkim propovijedima iz 17. stoljeća. Autorica donosi niz konkretnih primjera egzempla, ukazujući na to da su pod pojmom *Predigtmärlein*³⁷ obuhvaćeni u osnovi svi narativi, bilo da je riječ o vjerskome poučnom primjeru, legendi, antičkoj anegdoti, povijesnome izvještaju, sagi, basni, kratkoj priči, bajci ili kojoj drugoj vrsti pod uvjetom da podastiru neku duhovno-moralnu pedagošku pouku. Zbog toga izraz *Predigtmärlein* ne karakterizira vrstu, već funkciju pripovijesti kao dijela propovijedi (Moser-Rath, 1964). Također, Lenhoff (1989), upozoravajući na tešku odredivost egzempla sinkronom pripovjednom strukturom, jer se kao egzempl pojavljuju vrlo jednostavni uzročno-posljedični iskazi, no isto tako i oni koji opsegom podsjećaju na novele, predlaže da se egzempl odredi kao funkcija pojedine pripovjedne vrste, a ne kao zaseban žanr³⁸, na što upućuju i drugi autori (usp. Berlioz, 1995; Pajur, 2009; Radošević, Dürriegl, 2021). U okviru takvih promišljanja vrijedno je spomenuti i misao Jeana-Yvesa Tilliettea koji za egzempl kaže da je riječ o uvjeravanju koje poprima oblik priče (1998).

Iz pregleda definicija egzempla mogu se uočiti višesmjerni pristupi, terminološke nejasnoće i terminološka preklapanja sa srodnim oblicima u funkciji egzemplifikacije. No, pitanja ostaju

³⁷ Pojam *Predigtmärlein* pojavio se u uporabi nakon što je Franz Pfeiffer 1858. godine donio izvore iz samostanskog rukopisa iz 15. stoljeća pod tim naslovom (Moser-Rath, 1964: 3).

Pozivajući se na Schendu (1858), Darko Novaković postupak izdvajanja nadređenoga pojma *Predigtmärlein* smatra neopravdanim: „Prvi ga je (misli se na egzempl orijentiran na upotrebu u propovijedi) nedvosmisleno formulirao sredinom prošloga stoljeća Franz Pfeiffer, koji je egzempl, uz različite druge kraće pripovjedne vrste svrstao pod nadređeni pojam propovjedne priče (*Predigtmärlein*). No to je neopravdano kanoniziranje jedne struje unutar bogate generičke tradicije, za koju je, povrh svega, pri ovom stupnju istraženosti građe vrlo problematično da li je i u kvantitativnoj prevazi.“ (Novaković, 1987: 22)

³⁸ Na takvo se razmišljanje može naići kod Jacquesa Berlioza i Marie Anne Polo de Beaulieu koji kažu da je egzempl jednostavan fluidan oblik, podlozan metamorfozama, no uvijek s ulogom „pomoćnika“ unutar didaktičkoga diskursa, s obzirom na čiju je komunikacijsku namjeru određen (usp. Berlioz, Polo de Beaulieu, 2010: 11-15).

otvorena i onda kada je riječ samo o propovjednome egzemplu, kao proizvodu pastoralnoga djelovanja prosjačkih redova iz 13. stoljeća, pa je prisutna stalna mogućnost upisa novih teza u postojeća saznanja. Nailazi se, dakle, na pojam koji s pravom noseći oznaku fenomen, „okuplja“ mnogo žanrova, a čiji je žanrovski profil teško odrediti, koji je najčešće definiran kao kratka narativna struktura / kratka priča, a nerijetko postaje dulji narativ s brojnim likovima i intrigantnim zapletima. Nadalje, u pozadini egzempla trebao bi stajati povijesno autentičan događaj, a egzempl se često motivski naslanja na imaginarno i fantastično. Tom bi se nizu nerazjašnjenosti moglo dodati još mnogo njih, no i ove su dovoljno više od naznake da se u vidu otvorenosti definicije egzempla, sasvim sigurno može složiti s onim što je o tome pojmu konstatirala Victoria Smirnova, članica *Grupe povijesne antropologije zapadnoeuropskoga srednjovjekovlja*, kada je zapisala da je egzempl dovoljno „fleksibilan“ pojam da se prihvate sve definicije koje mu odgovaraju, ovisno u slučaju, tj. kontekstu ili komunikacijskoj situaciji unutar kojih se nalazi (Smirnova, 2013: 27).

3. 2. Povijest razvoja propovjednoga egzempla

Priču o povijesti razvoja propovjednoga egzempla, koji određeno vrijeme može biti u modi, pa se prestati upotrebljavati, a onda ponovno oživjeti bez bitne promjene oblika, ponajbolje se može predstaviti pričom na koju se nailazi i u slavonskih propovjednika. Ptica feniks, simbol besmrtnosti, prema mitu dolazeći iz Arabije, Indije ili Etiopije u Heliopolis, spaljuje se izgrađivši si gnijezdo na hramu boga Sunca. Potom uskrnuje pomlađena iz pepela i ciklus se ponavlja³⁹.

U srednjem se vijeku može govoriti o dvjema fazama razvoja egzempla – prva je faza „inicijacije“ koja traje do 12. stoljeća, a druga je faza „proširivanja“ tijekom 12. i 13. stoljeća (Welter, 1927: 9).

3. 2. 1. Faza inicijacije propovjednoga egzempla

Od pojave kršćanstava do 12. stoljeća egzempl se proaktivno razvijao u okviru kršćanskoga učenja u koje ga uvodi sam Krist vlastitim prispodobama⁴⁰, pomoću kojih je pobudio zanimanje skupina slušatelja i usmjeravao ih na kršćanski život. Takvo Kristovo propovijedanje, koje se

³⁹ Prema *Hrvatskoj enciklopediji, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013-2024. (URL: pristupljeno 20. 4. 2024.)

⁴⁰ Murphy navodi da je prva faza povijesti teorije kršćanskoga propovijedanja upravo Kristovo propovijedanje (1974).

smatra temeljem propovjednih egzempla, neosporno je bilo neposredan povod njegovim učenicima, koji su nastavili propovijedati slijedeći metode svojega učitelja. Razdoblje u kojem se sve više naglašava potreba za pripovijedanjem, koje dakako polazi od temeljnoga narativa – priče o Kristovoj smrti i njegovu uskrsnuću – predstavljalo je plodno tlo za širenje priča kojima je slušateljstvo od najranijih razdoblja kršćanstva bilo naklonjeno. Iako je utemeljen na Kristovim prisposodobama, u kojima se pomoću raznih priča skupinama vjernika oprimjeruje moral, u najranijem razdoblju kršćanstva tek se načelno može govoriti o onakvome egzemplu kakav će se razviti u patrističkome dobu. Tada se, kako svjedoče analize najstarijih izvora za proučavanje propovjednoga egzempla, on definitivno uvodi u tekst propovijedi (Welter, 1927: 10-12).

Među najstarijim tekstovima čije su monaške priče postale egzemplima u propovijedi svakako se izdvajaju *Vitae Patrum*, zbirka različitih poučnih tekstova, pitanje čijega korpusa do danas nije u potpunosti razjašnjeno. *Vitae Patrum*, za koje se smatra da nikada nisu bile cjelovito djelo niti organizirana zbirka, već obuhvaćaju brojne poučne tekstove, anegdote i sentencije iz pustinjačkoga života (npr. Antuna Pustinjaka, Marije Egipćanke, svetoga Makarija, Pavla Pustinjaka), u 13. stoljeću postaju optjecajnim u krugovima franjevac i dominikanaca, kojima su životi svetaca postali nadahnućem za pisanje životopisa istaknutijih pojedinaca svojega reda, a kasnije i neiscrpnim izvorom građe za kojima posežu autori propovijedi i zbirki egzempla⁴¹ (Radošević, 2020: 279-281). Poruka koju su *Vitae Patrum* trebali prenijeti nije bila usmjerena samo na autoritarnost i moral, već i na duhovnost proizašlu iz primjera života pustinjaka (Louis, 2013: 61). Također, naglašavaju se ispovjedničko-pokornička priroda pustinjaštva, borbe s iskušenjima i strastima, obraćenjima, razmišljanjima o smrti i sl., zbog čega su anegdote iz *Vitae*

⁴¹ *Vitae Patrum* zauzimaju važno mjesto u europskoj kulturi kao neiscrpan izvor građe za traktate, sume, komentare, propovijedi, zbirke egzempla i slično, pa njihova popularnost nije zaobišla ni hrvatsku književnu kulturu u kojoj su, prema Ivanki Petrović, „jedan su od najčvršćih dokaza rane ukorijenjenosti hrvatske vernakularne književnosti u tradiciju latinskoga srednjovjekovlja.“ (prema Radošević, 2020: 283). Naš najpoznatiji, najdulji i najpotpuniji tekst iz širega korpusa *Vitae Patrum* jesu *Žića svetih otaca*, latinični rukopis s kraja 14. st. nastao na sjevernodalmatinskom području, koji sadržava djelomičan prijevod *Verba seniorum*. Dragica Malić opisuje ih kao „prvu poznatu hrvatsku knjigu pripovjedačke proze monotematskoga sadržaja“ koja je ujedno jedan od najznačajnijih spomenika hrvatske srednjovjekovne književnosti“ (prema Radošević, 2020: 284). Priče iz *Vitae Patrum* nalaze se i u glagoljičnim rukopisima nastalima između 14. i 17. stoljeća, *Petrisovu zborniku* iz 1468., senjskom *Korizmenjaku*, *Ljubljanskom zborniku*, *Grškovićevu zborniku*, *Dubrovačkom legendariju* iz 17. stoljeća (Radošević, 2020: 284), a nerijetko se pojavljuju u funkciji egzempla u zbirkama propovijedi iz 17. i 18. stoljeća.

O *Vitae Patrum* u hrvatskoj književnosti pisali su Stjepan Ivšić, Vinko Premuda, Eduard Hercigonja, Dragica Malić, Ivanka Petrović, Vesna Badurina-Stipčević, Antonija Zaradija Kiš, Ana-Marija Dürriegl, Andrea Radošević (usp. Radošević, 2020: 284-285).

Kritičko izdanje starohrvatskoga latiničkog rukopisa *Žića svetih otaca*, nastalog na srednjodalmatinskoj obradi u 14. stoljeću, uz opsežne uvodne studije i jezične analize, faksimil izvornoga rukopisa te njegovu transkripciju objelodanila je Dragica Malić u knjizi *Žića svetih otaca. Hrvatska srednjovjekovna proza*, izdanoj 1997. godine u izdanju Matice hrvatske.

Patrum smatrane vrelom kršćanske mudrosti, pa su kao takve „uživale popularnost te snažno utjecale na kasniju religijsku književnost, primjerice na čuvene *Dijaloge* Grgura Velikoga.“ (Radošević, 2020: 283).

Nakon afirmacije kod prvih kršćanskih naučitelja⁴² egzempli postaju sve učestalijom i gotovo obveznom instancom u didaktičkoj i vjerskoj srednjovjekovnoj literaturi, a njihova prva sustavnija upotreba kao priča sa svrhom pojašnjavanja (kršćanskoga morala) nalazi se u *Homilijama* (*Homiliae*) pape Grgura Velikoga. Grgur Veliki egzemplom, koji poprima oblik i funkciju priče (*une historiette, un récit*) nastoji dokazati i uvjeriti, ali i pokazati (demonstrirati), stavljajući naglasak na narativno, suvremeno i istinito (Bremond; Le Goff; Schmitt 1996: 50). Autor je u *Homilijama*, u kojima se nerijetko služio egzemplima, naglasio da je za poučavanje vjernika potrebno više modela, od kojih je jedan svakako i ilustrativna priča (egzempl) (Louis, 2013), kojom se, među ostalim, „pobuđuje ljubav prema Bogu za razliku od biblijskih komentara koji su zaokupljali intelekt“ (Radošević, 2019: 87; Bremond; Le Goff; Schmitt 1996: 49). Autorova povjerljivost u djelotvornost egzempla potvrđena je i u *Dijalozima* (*Gregorii Magni Dialogorum libri IV de vita et miraculis Patrum Italicorum*)⁴³, velikoj hagiografskoj zbirci monaške biografske literature italskih Otaca, nastaloj zasigurno pod snažnim utjecajem tema orijentalnoga monaštva iz *Vitae Patrum*. *Dijalozi*, u kojima se nailazi i na svojevrsnu sistematizaciju egzempla (Welter, 1927: 15-16), kasnije su postali neiscrpnim izvorom egzemplarne građe.

Iako se u starijoj literaturi ne može pročitati da se egzempli razmatraju kao ilustrativne priče prije 12. ili 13. stoljeća (usp. Crane, 1890: 8), ipak se Grgura Velikoga, kao autora svojevrsne zbirke egzempla te onoga koji se njima služio u svojim djelima i preporučivao njihovu upotrebu radi ostvarivanja učinkovitosti (Mosher, 1911: 11), može smatrati ocem srednjovjekovnoga egzempla (Radošević, 2019: 87; prema: Scanlon 1994: 31), odnosno začetnikom kasnijega shvaćanja egzempla kao ilustrativne priče koja je autentična i čija je funkcija uvjeravanje slušatelja.

Fluktuacija egzempla obilježila je vjersku i didaktičku literaturu i u sljedećim stoljećima. Nastavak razvoja egzempla u 8. stoljeću pospješuje sve izraženija upotreba homilijara, zbirki tekstova koji uključuju preradu starijih homilija namijenjenih za davanje uputa vjernicima, no

⁴² U tome se kontekstu može spomenuti svetoga Ambrozija, Jeronima i Augustina (Welter, 1927: 23-25).

⁴³ O *Dijalozima* pape Grgura Velikoga u hrvatskoj književnosti srednjega vijeka vidjeti u: Petrović, 2007, str. 299-303.

i ostalih nabožnih tekstova, kao na primjer tekstova Bede Časnoga, koji upotrebljuje egzemple iz *Biblije*, povijesti prirode i martirologija (Welter, 1927: 17-18).

U sljedećim dvama stoljećima repozitorij izvora egzempla značajno se proširio. Na temelju uvida u fluktuaciju egzempla ne samo u propovijedima, već i tekstovima različite moralno-didaktičke provenijencije, kao što su rasprave, znanstveni spisi, priručnici s uputama za redovnike, predstavljenih najčešće u skraćenome obliku i preuzimanih iz različitih izvora, Welter vremenom nastanka (propovjednoga) egzempla smatra upravo period od 9. do 11. stoljeća, uzimajući u obzir da je egzempl pronašao istaknuto mjesto u homiletičkoj i didaktičkoj literaturi još pojavom prvih kršćanskih pisaca i filozofa. Welter nadalje ističe da se egzempl u konačan tip konstruira od 12., a poglavito u 13. stoljeću koje se prema Jacquesu Le Goffu, kako je bilo naznačeno, smatra zlatnim dobom egzempla (Welter, 1927: 26-33).

3. 2. 2. Faza progresije propovjednog egzempla

Sve učestalija upotreba egzempla u propovijedima posljedica je pojave redovničkoga propovijedanja (posebice cistercita, a onda i dominikanaca i franjevac). S obzirom na to da funkcija propovijedanja više nije usmjerena na pronalaženje nauka, već postaje njegovom potvrdom ili pak ilustracijom, redovnici posežu za naracijom koja je za to bila najpogodnije sredstvo (Bremond; Le Goff; Schmitt, 1996: 50), a sama potreba za ilustracijom kršćanskih istina određivala je temu, oblik i funkciju egzempla (Tubach, 1962: 410). Izvori egzempla postaju sve brojniji, a tematika se dosad korištenih biblijskih priča, priča iz bestijarija i mitologije, apokrifa, vizija, svetačkih čudesa, hagiografija, kronika, legendi, obogaćuje pričama iz svakodnevnoga života svećenika i redovnika, kao i sve češćim primjerima iz lokalnih legendi i običaja. Egzempl dobiva povlašteno mjesto u propovijedima redovnika – ponekad opsežnošću nadilazi i ostatak propovjednoga testa – a kao potvrda njegove sve masovnije upotrebe u propovijedanju mogu se navesti brojne propovijedi tadašnjih europskih propovjednika (usp. Welter, 1927: 110-149), od kojih se svakako ističe francuski augustinac Jacques de Vitry i njegov iznimno popularan ciklus propovijedi: *Sermones de tempore*, *Sermones vulgares* i *Sermones communes*⁴⁴.

⁴⁴ O egzemplima u propovijedima Jacquesa Vitryja piše Welter (1927: 118-127), a njima je posvećena i cijela nešto starija studija Thomasa Cranea *The Exempla or Illustrative Stories from the Sermones Vulgares of Jacques de Vitry* (1890).

Razloge masovne upotrebe egzempla treba tražiti prije svega u odredbama Četvrtoga lateranskog koncila (1215) koje utječu na izmjene kanona života kršćana uvođenjem obvezne osobne ispovijedi i pričesti barem jedanput godišnje te dodjelom propovjednika i ispovjednika odgovornih biskupu za pomaganje i obilazak pastoralala. Upravo je stil takvoga, putujućeg propovijedanja, potaknut odredbama Četvrtoga lateranskog koncila, bio ključnim disperzatorom egzempla u tome vremenu. Osim toga, razvijeni je srednji vijek karakterizirala preobrazba europskoga gospodarstva, društvenih struktura, ali i načina razmišljanja. To je bilo i doba strukturiranja i kodificiranja novih načina međusobnoga dijaloga među različitim društvenim kategorijama (u ovome slučaju Crkve i vjernika) čime se htjelo utjecati na sve izraženiju pojavu krivovjerja. Najdjelotvornija forma za to bila je propovijed, a egzempli interpolirani u nju bili su svakako najučinkovitije, ali i najučestalije sredstvo za to⁴⁵.

Interpolacija egzempla u propovijedi usko je povezana i s retorikom, čiju je važnost za kršćansku propovijed prvi istaknuo sveti Augustin (Raguž, 2010: 507). U djelu *De doctrina christiana*, koja se prema Džiniću može okarakterizirati kao „prva kršćansko-retorička homiletika“ (2013: 95), Augustin se poziva na klasično govorništvo (Cicerion), ali upućuje i na razliku između konačnoga cilja poganskoga i kršćanskoga govora – potonji treba biti usmjeren na istinu (Murphy, 1974: 62). Ako, dakle, retorika stoji u službi istinitosti sadržaja govora, ona je za Augustina legitimno tehničko umijeće (Džinić, 2013: 96). Za problematiku egzempla najznačajniji je četvrti dio Augustinove *De doctrina christiana* u kojem autor govori o retoričkim vještinama kojima se potrebno služiti da bi propovijed ispunila konačan cilj. U navedenom poglavlju Augustin raspravlja o relevantnim metodama poučavanja ističući kao najbolju onu kojom slušatelj čuje istinu ili razumije ono što čuje, uz napomenu da poučavanje treba biti privlačno, pa kaže: „Čemu služi zlatni ključ ako ne može otvoriti ono što želimo, a što nedostaje drvenom ako može otvoriti zatvorena vrata, što nam je jedini cilj⁴⁶ (Augustin, 1995: 228). U skladu s tim navodi tri cilja govora (poučavanja) – poučiti (*docere*), oduševiti (*delectare*) i dirnuti (*flectere*) slušatelje. Dok se prvi cilj – *docere* – odnosi na predmet diskursa (govornik mora biti siguran u razumijevanje poruke), preostala se dva – *delectare* i *flectere* – odnose na govornikov stil (slušatelja je potrebno pridobiti za slušanje te potaknuti na

⁴⁵ Više o tome pročitati u: Schmitt, Jean-Claude. 1985. *Prêcher d'exemples, récits de prédicateurs du Moyen Age*. Paris: Stock.

⁴⁶ U originalu: „Quid enim prodest clavis aurea, si aperire quod volumus non potest, aut quid obest lignea, si hoc potest, quando nihil quaerimus nisi patere quod clausum est?“ (Augustin, 1995: 228).

djelovanje)⁴⁷. Za ostvarenje navedenih ciljeva Augustin podrazumijeva kombiniranje različitih stilova. Podučavati i upućivati dovoljno je jednostavnim stilom (*summisse*); uгода i zadovoljstvo ostvaruje se mješovitim (odmjerenim) stilom (*temperate*), a uvjerava se i potiče na djelovanje uzvišenim stilom (*granditer*).

Uzevši u obzir trostruku zadaću propovjednika i tri stila kojima se ona ostvaruje, zaključuje se da je i egzempl, čiju uporabu Augustin preporučuje, sredstvo pomoću kojeg se ostvaruju zadaće propovijedi⁴⁸. Na Augustinova načela naslanjali su se brojni autori kršćanske homiletike (usp. Grgošić, 2023: 12), a od 13. stoljeća suodnos egzempla i propovijedi može se pratiti u okvirima nove metode propovijednja poznate pod nazivom *artes praedicandi*. Navedeni se pojam odnosi na teorijske i praktične priručnike pripremljene za poduku propovjednika (Roberts, 2002: 40) koji uključuju pravila za sastavljanje novoga tipa propovijedi (*sermones*), poznatoga i pod nazivom moderna, sveučilišna, tematska ili skolastička propovijed (Wenzel, 2015: XV). Riječ je o strukturno i izrazno pojednostavljenom modelu propovijedi čija je svrha što uspješnije izlaganje vjerske riječi⁴⁹. Takva se propovijed po uočljivim strukturnim elementima⁵⁰ razlikovala od dotad prevladavajuće homilije⁵¹, u kojoj se objašnjava biblijski tekst. Pri analizi strukturnih dijelova tematske propovijedi⁵² Wenzel se osvrnuo i na status egzempla kao „specifičnog sredstva“ korištenog u propovijedima naglasivši da se egzemplom u *artes praedicandi* drži bilo koji primjer za vrlinu ili manu. Premda je egzemplifikacija jedan od načina razvoja, odnosno proširenja propovijedi (*modi dilatandi*), egzempli se mogu pojaviti i u drugim dijelovima propovijedi, npr. protemi, kada je potrebno privući pozornost slušatelja. Iako je egzempl poželjan gdje god postoji koje proširenje propovijedi, *artes praedicandi* se ipak

⁴⁷ Augustin naglašava važnost supostojanja svih triju govornikovih zadaća navodeći da nema koristi od podučavanja i pridobivanja slušateljske pozornosti ako se time slušatelje ne potiče na djelovanje. Također, bez podučavanja nema ni poticanja na djelovanje (1995: 231).

⁴⁸ O navedenom će više riječi biti u poglavlju o retoričko-stilskim obilježjima egzempla u slavanskim propovijedima 18. stoljeća.

⁴⁹ U prilagođavanju zahtjevima publike, posebice imajući u vidu da je riječ o sredstvima pomoću kojih se konkretizira dogmatsko i moralno učenje, no, što je još važnije, koji su zbog svoje narativne prirode vrlo privlačni mnoštvu, egzempli postaju instrumentom pomoću kojega se postiže veliki uspjeh privlačenja puka Božjoj riječi.

⁵⁰ S obzirom na razliku među *artes praedicandi* (postoje sveobuhvatne *artes*; one koje se bave samo strukturom propovijedi, kao i one koje se bave raščlambom određenoga strukturnog dijela) različiti teoretičari ne navode uvijek iste strukturne dijelove tematske propovijedi. Na temelju analiziranih 40 *artes praedicanti* Wenzel navodi sljedeće dijelove tematske propovijedi: tema (*thema*), protema (*antethema*, *prothema*), molitveni obrazac, ponavljanje teme, prijelazna izjava, uvod u temu (*introductio thematis*), podjela teme (*divisio*), potvrda teme (*conformatio*, *probatio*), razvoj teme (*prosecutio*), proširenje teme (*modi dilatandi*), zaključak različitih dionica teme (*unitio*) završna formula (*conclusio*) (usp. Wenzel, 2015: 47-86).

⁵¹ O homiliji više vidjeti u: Hall, 2000.

⁵² U radu će se služiti terminom tematska propovijed koji se ustalio u literaturi na hrvatskom jeziku (usp. Lučin, 1994; Vučković, 2013).

slazu da u jednoj propovijedi ne treba navoditi više od tri egzempli (Wenzel, 2015: 111-112)⁵³. Egzempl je, dakle, od *artes praedicanti* postao i proizvodom žanrovskih konvencija.

Prototipom *artes praedicandi* smatra se rasprava *De arte praedicatoria* Alana iz Lillea (1199)⁵⁴ (Perić Gavrančić, 2017: 3), a pod njegovim, ali i utjecajem drugih teoretičara propovijedanja, egzempl „provaljuje“ na propovjedaonicu, pa ga nakloni mu propovjednici, sigurni u njegove kvalitetne reference, posebice jačinu utjecaja na slušateljstvo, ne izostavljaju iz svojih propovijedi⁵⁵ (Welter, 1927: 63-64). De Lille je formulirao pravila koja su trebala služiti propovjednicima. Od 48 poglavlja svoje opsežne rasprave, tri je posvetio sastavu dobre propovijedi, kvaliteti govornika i publici. U svojim je tumačenjima, u pogledu upotrebe egzempla, izdvojio da se prilikom argumentacije govornik treba služiti primjerima (osobito na kraju propovijedi), kojima će privoljeti slušateljstvo na oponašanje uzoritosti. Zanimljivo je da se u europskim propovijedima toga razdoblja može naići na topose isprike propovjednika, koji se nerijetko ispričavaju ako u propovijed nisu uvrstili koji egzempl. Dominikanci i franjevci, vodeći prenositelji egzempla, sve su se češće u predgovorima svojih djela osvrtni na priče koje su umetali u propovijedi ili traktate o propovijedanju. Tako ni Etienne de Bourbon, glasoviti dominikanac svojega vremena, detaljno objašnjavajući svrhu upotrebe egzempla u knjizi *Tractatus diversis materialibus predicabilibus* (13. st.), nikako nije zaostajao u isticanju njegove gotove nužnosti za uporabu u propovijedi, oslanjajući se pritom na autoritet i praksu Isusa Krista, Grgura Velikoga i svetoga Dominika. Kao putujući propovjednik Francuskom, na temelju vlastitoga iskustva, za egzempl kaže da je praktično sredstvo, vjernicima gotovo opipljivo, koje neupitno proizvodi pozitivne učinke koji dovode do stjecanja vječnih dobara. I

⁵³ O teoriji propovijedanja i tematskoj propovijedi vidjeti i u: Murphy, 1974; Kienzle, 2000; Delcorno, 2000; Worcester, 2003.

⁵⁴ O korisnosti egzempla u propovijedanju Alan de Lille piše i u djelu *Summa de arte praedicatoria* (Welter, 1927).

⁵⁵ Još su antički autori prepoznali kvalitete svojstvene egzemplu, a u tome je kontekstu dovoljno spomenuti da autor *Retorike o Hereniju* napominje da egzempl toliko pojašnjava i ukrašava govor da ga se gotovo može „dodirnuti prstom“ (prema Louis, 2011: 22). I u raznim se teološkim raspravama iz razdoblja patristike nailazi na poglavlja o preporukama egzempla. Smatra se da je sveti Ambrozije prvi preporučio upotrebu egzempla u propovijedanju. Uvodeći ih i u vlastite propovijedi (posebno biblijske egzemple), sveti Ambrozije preporuča propovjednicima uporabu egzempla ističući da proizvode pozitivne učinke na slušatelje. Nešto kasnije i sveti Augustin u svojim propovijedima važno mjesto pridaje egzemplu. U *De civitate Dei* za opovrgnuće poganskih tvrdnji Augustin se koristi brojnim kraćim (rijetko duljim) primjerima iz antičke svjetovne i religijske literature ili prvih kršćanskih naučitelja. Istim se postupcima poučavanja služio i sveti Jeronim, koji se u svojoj polemici *Contra Jovinianum* za potvrđivanje teza koristi raznim egzemplima. Zanimljive su metafore kojima se crkveni oci služe da bi uputili na funkciju egzempla u propovijedima. Dok ga sveti Ambrozije naziva djelotvornim alatom pomoću kojega se lakše može razmotriti neka povijesna činjenica, sveti Augustin egzempl uspoređuje s gorućim ugljenom koji ljude navodi na obraćenje, a Petar Lombardijski smatra ga relevantnom nadopunom za nedostatak riječi kojima se neka istina da pojasniti. O isticanju kvaliteta egzempla, posebice pohvala o njegovoj učinkovitosti, može se čitati i u hagiografskoj literaturi (Grgur Turski, Grgur Veliki), povijesnim raspravama i raspravama o moralu (prema Welter, 1927: 47).

Jacques de Vitry, jedan od najpoznatijih propovjednika svojega vremena, u prologu zbirke propovijedi *Sermones de temporis* (između 1228. i 1240.) preporučuje uporabu egzempla, dok u zbirci *Sermones vulgares* (između 1228. i 1240.) detaljno obrazlaže njegovu ulogu u propovijedi, za koju ističe da egzempl potiče pobožnost kod neukih vjernika, njihovu zainteresiranost, da održava pozornost, pa čak i budi one koji su se prepustili pospanosti jer se na propovijedi očito i – spavalo. Nešto kasnije Humbert de Romans u knjizi *Summa de arte prædicandi* (druga pol. 13. st.), baveći se teorijom propovijedanja i kvalitetom dobrog govornika, također preporuča umetanje egzempla u propovijed, ističući prednost priča o prirodi i anegdota nauštrb bajkovitih priča te tražeći pritom od propovjednika razuman izbor. Kao i njegovi prethodnici, de Romans se poziva na autoritete poput Mojsija, Isusa Krista, Grgura Velikog, Bede Časnog, sv. Augustina, predlažući uporabu egzempla uz pridržavanje određenih pravila koja se odnose na samoga govornika, slušatelje, distribuciju priče, njezine dodatke, sam izbor priče te njezinu vjerodostojnost i autoritet. Prema njegovoj uputi primjer treba biti istinit i autentičan, racionalno upotrijebljen, blizak krugu slušatelja kojem se propovjednik obraća, ali i ne preučestao, pa tako de Romans preporučuje jedan ili dva egzempla po propovijedi.

Kada se govori o teoretičarima propovijedanja u franjevačkome krugu, kao najpoznatijega koji je svojoj subraći ostavio raspravu o propovijedanju, treba istaknuti svetoga Bonaventuru, koji u knjizi *Ars concionandi* (druga pol. 13. st.) među osam načina proširenja propovijedi navodi egzempl kao snažno sredstvo dokazivanja i uvjeravanja. O korisnosti egzempla kao jedinoga oblika poučavanja primjerenoga neukom puku govori se u anonimnoj franjevačkoj zbirci *Speculum Laicorum* (između 1279. i 1292.), a priručnici koji slijede (npr. anonimni *Liber exemplorum de Durham* nastao između 1275. i 1279. godine) sve učestalije upućuju na propovjednikovu odgovornost ne samo u odabiru priča već i njihovu prilagođavanju unaprijed propitanom sastavu i obrazovnom stupnju publike. I 14. je stoljeće razdoblje plodnih rasprava usmjerenih na propitivanje svrhe uporabe egzempla u propovjednim tekstovima. Iz rasprava posvećenih umjetnosti propovijedanja u tome razdoblju razvidna je uglavnom preslika postojećega stanja. Dominikanac Arnold iz Liegea u *Alphabetum narrationum* (oko 1308.) opravdava uporabu egzempla (ponajprije povijesnih) jer su to priče koje se lako razumiju, pamte, a ugodne su za slušanje. U prologu svoje glasovite *Scalae Celi* (između 1323. i 1330.), Jean Gobi također inzistira na unošenju autentičnih egzempla u propovijedi, napominjući da je riječ o sredstvima pomoću kojih se ugodnom pričom ljudski um privlači nebeskim stvarima. I ostali priručnici (kao poznatiji izdvaja se *Summa prædicantium* dominikanca Jeana Bromyarda nastala između 1360. i 1368. godine) slažu se s postavkama o egzemplu kao učinkovitim

sredstvu uvjeravanja i usmjeravanja vječnome spasenju. Niz bi se savjeta za upotrebu egzempla u propovijedima mogao nastaviti, ali ga se vrlo jednostavno može sažeti, zapisao je Welter, na sljedeći način – propovjednici 13. i 14. stoljeća objeručke prihvaćaju egzempl i preporučuju njegovu upotrebu, no zahtijevaju i racionalnost u navedenom (usp. Welter, 1927: 65-80).

Premoćnost fluktuacije egzempla nerijetko je uzrokovala popriličan otpor određenih crkvenih krugova, i to onda kada se tumačila upitnost njegovih kvaliteta, zbog čega je došlo do potrebe opravdavanja njegove uporabe u propovijedanju.

3. 2. 3. O „padu“ egzempla u srednjem vijeku

Usporedno s probojem njegove moći u 13. stoljeću i snažne apologetske pozadine, pojavljuju se reakcije crkvenih vlasti usmjerene na redukciju upotrebe egzempla, pa i njezino zabranjivanje. Već se iz savjeta teoretičara koji su podupirali njegovu uporabu u propovijedima moglo zamijetiti da (treba se prisjetiti da je Humbert de Romans predlagao korištenje jednoga do dvaju racionalno upotrjebljenih egzempla po propovijedi), postoje i oni iz kojih je razvidna potreba za kontrolom njihove prekomjerne upotrebe. Kritika se upotrebe egzempla zapravo svodi uglavnom na jedno – hipertrofiju njegove narativnosti. Služeći se uvjerljivom privlačnošću priče da bi se njome uvjerilo slušatelje u moralnu poruku, priča je u službi egzempla sve više „prijetila“ značajnijim narativnim proširenjima, što prije svega uzrokuje prevlast narativnoga nad funkcionalno-didaktičkim, odnosno izravno utječe na umanjenje kršćanske vrijednosti propovijedi⁵⁶. Sve izraženija uloga egzempla, uzrokovana navedenom hipertrofijom narativnosti, postaje zabava publike, u čemu Frederic C. Tubach vidi razloge onoga što naziva „padom egzempla“. U članku *Exempla in decline* (1962) Tubach razlikuje ranosrednjovjekovni od kasnosrednjovjekovnog egzempla. Prvi naziva protuprimjerom, a kao njegovo glavno obilježje navodi prikazivanje dviju moralnih vertikalna, dobra i zla, utjelovljenih u postupcima likova, iz kojih proizlazi spasenje kao konačni cilj. Za razliku od ranosrednjovjekovnoga, kasnosrednjovjekovni egzempl odmiče se od religioznih temelja i poprima karakter priče namijenjene zabavi⁵⁷. Nadalje, Tubach zaključuje da se od pojave redovničkoga propovijedanja naglasak od apsolutnoga, božanskoga morala pomaknuo na

⁵⁶ Stoga ne čudi što su teme crkvenih sabora i koncila bile posvećene i tome problemu. Na saboru u Salzburgu 1386. godine inzistiralo se na sprječavanju fabuloznoga propovijedanja koje je „zavodilo duše“ slušateljstva. (Louis, 2013: 50-51) Da je opstojnost egzempla ipak nadjačala individualne prijevare, pa čak i zabrane crkvenih koncila, potvrđuju npr. barokne propovijedi, kao i rasprave o potrebi zabrane egzempla u 16. (Siena, 1528., Milano, 1565.) i 17. stoljeću (Burgos, 1624.) (Moser-Rath 1964: 20).

⁵⁷ U tu bi se skupinu mogli ubrojiti egzempli koje E. Moser-Rath (1964) naziva propovjedničkim pričama ili bajkama (*Predigtmärlein*).

relativni, društveni, te da pritom zabava istiskuje religioznu etiku kao temeljnu. Promjena kroz koju je egzemplumska tradicija prolazila, uzrokovana rascjepom između ranosrednjovjekovnog i kasnosrednjovjekovnog egzempla, uvjetovana je dakako društvenim, vjerskim i intelektualnim promjenama, pri čemu se ponajprije misli na sve veći utjecaj humanističkih ideja, ali i reformacije⁵⁸ (Tubach, 1962: 416). Razlozi se pada popularnosti egzempla pronalaze i na argumentativnoj razini jer indukcija, na kojoj je zasnovan, pretpostavlja djelovanje tamo gdje je prisutna normativna praznina. Društvo je, naime, već upoznato s moralnim tendencijama, propovjednici su „postavili pravila“, pa su ponavljanja bila sve samo ne privlačna. S tim je dakako povezana „istrošenost“ naracije – paralelno s društvenim napretkom i priča je u funkciji egzempla težila novim temama, a sve ono što je već viđeno, odnosno odslušano, gubilo je na snazi kakvu je imalo u 13. stoljeću. Zbirke egzempla iz 14. i 15. stoljeća gube na živosti naracije, autentičnost egzempla toliko važna u 12. i 13. stoljeću, sve je više nestajala, a sve se veća pozornost, u okvirima društvenih promjena, pridavala tzv. moralizatorskom egzemplu i njegovu alegorijskome tumačenju. Ovdje ipak treba napomenuti da se svojevrsan pad popularnosti egzempla od 15. stoljeća odnosi prije svega na egzempl koji Tubach naziva protoprimjerom, koji je najfrekventniji u 13. stoljeću, kada se s Europom povezuje pojam „terra praedicanda“ i kada je razmatran uglavnom kao dio propovijedi. Egzempl, međutim, i dalje opstoji, no s vidljivim odmakom od priča s funkcijom unutar isključivo kršćanskih okvira⁵⁹.

3. 2. 4. Egzempl kao „differentia specifica“ barokne propovijedi

Novi zamah propovjednoga egzempla u europskoj je književnoj kulturi paralelan s pojavom baroka⁶⁰, kada egzempl oživljava i nastavlja se plodno razvijati (Mihanović-Salopek, 2006: 11). Kao mješavina heterogenih elemenata⁶¹ barokna propovijed, koja je gotovo novo poglavlje u povijesti egzempla (Moser-Rath, 1964) uz bogat barokni ornatus, obiluje i pričama u funkciji

⁵⁸ To potvrđuju i neke hrvatske propovijedi iz reformacijskog razdoblja. Na primjeru adventskih propovijedi iz *Postille* Stjepana Konzula Istranina i Antona Dalmatina Zlata Šundalić zaključila je sljedeće: „Pozornost slušatelja propovjednici, naime, nisu privlačili različitim egzemplima, peldama, historijama ili lijepim fabulicama, kako će to kasnije raditi kajkavski propovjednici, nego primarno snagom biblijskoga teksta koji su pokušali prezentirati i na stanovit teatarski način.“ (Šundalić, 2019: 228).

Ipak, ponekad se čak ni reformatori, unatoč strogosti svojega gledišta, nisu u potpunosti suzdržavali pričanja priča. (usp. Moser-Rath, 1964: 4)

⁵⁹ O tome piše Karlheinz Stierle (1984.) u članku *Egzempl kao priča – priča kao egzempl. O pragmatici i poetici pripovjednih tekstova*. Republika, br. 5, str. 135-160.

⁶⁰ Stanovita će se promjena i u hrvatskoj propovjednoj prozi dogoditi s pojavom baroka, koji propovijedi daje novi zalet, i u kojem crkveno govorništvo doseže svoj vrhunac (Bratulić, 1991: 280).

⁶¹ O primjerima baroknih propovijedi kao mješavini heterogenih elemenata u propovijedima kajkavskog govornog područja više pročitati u: Mihanović Salopek, 2006 i Pajur, 2017.

egzempla. U propovijedima europskih propovjednika, npr. njemačkih (Moser-Rath, 1964), a isti je slučaj i s hrvatskima, zamjetna je masovnija upotreba exempla, koja se u jeku protureformacije javlja kao ponovna želja za „ukrašavanjem propovijedi“ i to pomoću već iskušanih, ali i priča iz novih zbirki exempla nastalih u krugu isusovaca. Egzempl je naime jedna od sedam najbitnijih odrednica barokne propovijedi. Uz naslanjanje na zaključke Tridentskoga koncila⁶², teorijsku utemeljenost na Augustinovu djelu *De doctrina christiana*, pučki izraz, teatralnost, alegoričnost i amblematičnost, egzempl je *differentia specifica* barokne propovijedi spram propovijedi uopće (Pajur, 2017: 822).

Iako su kritike usmjerene protiv upotrebe exempla i dalje bile učestale, a neke su čak strogo osuđivale pretjerivanje propovjednika u pripovijedanju, koje je slušatelje nerijetko dovodilo do smijeha, nijedna od tih opomena nije imala dugotrajan učinak, pa ni u drugoj polovici 17. stoljeća, a i u 18. stoljeću propovjednici nisu mogli zaustaviti svoj entuzijizam za pričanjem priča (Moser-Rath, 1964: 20). Tako se u baroknim propovijedima uz osobne priče, koje na šaljiv i satiričan način progovaraju o ljudskoj svakodnevnici bliskoj slušateljima, i dalje može pratiti srednjovjekovna egzemplumska tradicija, što znači da se propovjednici i dalje služe egzemplima Jacquesa de Vitryja, Jacoba de Voraginea, Cezara iz Heisterbacha, Vincentiusa Bellocensis i drugih u srednjem vijeku vrlo utjecajnih autora (Moser-Rath, 1964: 70).

Mada se na primjerima europskih propovijedi (npr. njemačkih) (usp. Moser-Rath, 1964) i krajem 18. stoljeća može zamijetiti interpolacija exempla (slično je i s hrvatskima), ipak treba reći da krajem 18. stoljeća dolazi do slabljenja njegove uporabe. Kao posljedica u egzemplima razbuktale književne fantazije, karakteristične za srednjovjekovne i barokne propovijedi, koja je prijetila izazivanjem suprotnih učinaka od onih koje je propovijed trebala ostvariti, u crkvenome govorništvu dolazi do reformskih nastojanja koja su se odrazila i na hrvatsku propovijed. Riječ je prije svega o reformi Nijemca Johanna Michaela Sailera, čija se metoda propovijedanja temeljila na katehetskom usmjerenju – poučavanju temeljnoga vjerskog nauka i oslanjanju na biblijski tekst. Pod utjecajem katehetske metode književno-fantazijski egzempli,

⁶² Reforma propovijedi potaknuta zaključcima Tridentskog koncila (1545 – 1563) uključivala je obvezu propovijedanja nedjeljom i velikim blagdanima; institucionalno vjersko obrazovanje propovjednika; kao apostolski cilj propovjednika istaknuto je poučavanje puka svemu što je potrebno za spasenje te ukazivanje na pogreške koje je potrebno izbjegavati; određene su gornja i donja granica trajanja propovijedi (načelno je riječ o jednome satu kao gornjoj, odnosno pola sata kao donjoj granici), a u izraznome smislu spominje se jednostavni stil koji podrazumijeva višekratno ponavljanje bitnoga i uporabu jednostavnih i jasno razumljivih exempla (Pajur, 2017: 836-839). O odlikama propovijedanja nakon Tridentskoga koncila više vidjeti u: Bratulić, 1991; Worcester, 2003; Bireley, 2016.

kao i sve ono što se moglo dvojbeno tumačiti, povlače se iz propovijedi⁶³ (Mihanović-Salopek, 2006: 19).

3. 2. 5. Zbirke egzempla

Posebno poglavlje u povijesti egzempla zauzimaju zbirke egzempla. One se pojavljuju još u antičko vrijeme, a uvrštavanje egzempla u zbirke „presudan je trenutak emancipiranja egzempla od retoričke tradicije i njegova uspostavljanja kao samostalnog pripovjednog oblika“ (Novaković, 1987: 19). Najpoznatija antička zbirka egzempla *Spomena vrijedna djela i izreke* (*Factorum et dictorum memorabilium libri IX*) (30-31) rimskoga pisca Valerija Maksima, ujedno i generički prethodnik srednjovjekovnih zbirki egzempla, okuplja egzemple preuzete iz zbirki skupljača egzempla (Pompeja Rufa, Higina, Nepota) te aktualne lektire toga vremena. U tematskome smislu Maksimovi egzempli tiču se religije, političkih institucija, ljudskih vrlina te filozofijskih i političkih tema (sreća, nužda, parnice, oporuka i dr.). *Spomena vrijedna djela i izreke* naišli su na široku recepciju među antičkim autorima i kompilatorima, što samo potvrđuje da u njima egzempl „nadrasta prvobitan krug svoje uporabljivosti“ (Novaković, 1987: 19). Zbirka Valerija Maksima integrirana je i u književnu kulturu srednjovjekovlja, o čemu najpodrobnije svjedoče brojne srednjovjekovne samostalne zbirke egzempla. Među njima se svakako izdvajaju Petrus Alfonsi i zbirka *Disciplina clericalis* (oko 1110.); Ceasarius Heisterbacensis i zbirka *Dialogus miraculorum* (između 1219. i 1223.); Thomas Cantimpratanus i zbirka *Liber de natura rerum* (između 1225. i 1244.) i Vincentius Bellovacensis sa zbirkom *Speculum maius* (1235-1264)⁶⁴ (Novaković, 1987: 21-22).

U hrvatskoj se književnosti takvom nizu tekstova pridružuje Marulićeva *De institutione bene beateque vivendi per exempla sanctorum* (*Upućivanje u čestit život po primjerima svetaca*) (1506), na što ukazuje pretposljednja riječ u naslovu. Marulićeva *Institucija* zbirka je hagiografskih egzempla, o čijem je sastavu Drago Šimundža napisao: „*Institucija* je opsežan zbornik uputa za krepostan život u svakodnevnoj praksi, kojemu je cilj postizanje kršćanskog ideala, blaženstva na nebu. (...) Izlaganje načina kreposna života nije ni u jednom momentu

⁶³ Iako neke slavonske propovijedi potvrđuju navedenu konstataciju, npr. zbirke *Govorenja na sve nedilje godišnje* (1795) Bernardina Leakovića, novija istraživanja pokazuju da povlačenje egzempla iz propovijedi krajem 18. stoljeća nije pravilo, što uvelike ovisi o stilu samoga autora. Kao primjer navedenoga mogu se uzeti propovijedi dominikanca Frane Baldića, koji je živio i djelovao u 19. stoljeću, ali u svoje propovijedi uključuje egzemple koji kao da se „nastavljaju na bogatu baroknu propovjednu književnost“ (Šundov, 2016: 60).

⁶⁴ O zbirkama egzempla najopsežnije piše Louis, Nicolas. 2013. u: *L'exemplum en pratiques: Production, diffusion et usages des recueils d'exempla latins aux XIIIe-XVe siècles* (doktorska disertacija).

apstraktno, nego je dano s odgovarajućim primjerima, upravo kroz priče i anegdote iz života brojnih svetaca. Time je i pouka-poenta znatno ublažena, a odabranim je književnim postupkom pisac sretno udružio srednjovjekovno polazište s humanističkom svrhom: religiozno-moralnu misao s lijepom rečenicom i čitkim štivom.“ (Šimundža, 1986: 10).

Na svoju žanrovsku određenost naslovom upućuje još jedna zbirka moralno-poučnih tekstova, tj. egzempla. Riječ je o *Hištorijama*⁶⁵ kajkavskoga osamnaestostoljetnog pisca Štefana Fučeka, koje sadržavaju „primjere (hištorije) i razmatranja (duhovne razgovore) o četirima posljednjim čovjekovim stvarima: smrti, sudu, paklu, nebu (raju)“ i koje „unatoč uobičajenim kvalifikacijama naših povjesničara književnosti, nisu propovijedi, već tipično asketsko ili duhovno djelo, koje ima zaokruženu tematsku cjelinu, teološki i poučni dio s molitvama i pjesmama.“ (Korade, 2000: 2)⁶⁶ Najopsežniji dio *Hištorija* predstavljaju egzempli, odnosno *pelde*, kako ih naziva kajkavski pisac, preuzimane iz 70-ak djela, među kojima su *Biblija*, djela starokršćanskih crkvenih otaca, srednjovjekovnih naučitelja i teoloških pisaca, novovjekovnih teoloških i asketskih pisaca, autora propovjedničkih zbirki te srednjovjekovnih zbirki egzempla, svetačkih legendi, kronika crkvenih redova i dr. Premda su *Hištorije* nailazile na kritike nekih naših književnih povjesničara (npr. V. Dukat, K. Georgijević) zbog praznovjerja, pučke mašte, zaostalosti, srednjovjekovnoga mračnjaštva i sl., njihova se vrijednost prije svega treba ogledati u kontekstu kršćanske retorike i duhovnosti. Naime, Fuček poseže za temama iz zapadne kršćanske literature koje pripadaju zanimljivijim primjerima u staroj hrvatskoj književnosti, na što ukazuje i njihova široka recepcija (*Hištorije* su doživjele dva izdanja – 1735., 1753.) (usp. Korade, 2000).

4. PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA EGZEMPLA

Iz današnjeg obzorja, čak nakon više od jednog stoljeća bavljenja problematikom propovjednoga egzempla, kada se njegovo proučavanje može označiti i više nego složenim, može se govoriti o nekoliko faza znanstvenoga istraživanja tog pojma „upisanog“ u različite društveno-kulturne kontekste. Dugo razdoblje neprepoznatljivosti značaja egzempla, prije svega zbog neumjetničke oznake žanra u koji je uključen, jednostavnoga latinskog ili narodnih, vulgarnih jezika na kojima je zapisivan, a onda i neizvornosti, što se smatralo dokazom autorove neinventivnosti (Schmitt, 1985: 11), prekinuto je u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća,

⁶⁵ U izvornome obliku: *Historie z kratkem duhovnem razgovorom od poszlednyeh dugovany*. Zagreb, 1735.

⁶⁶ Alojz Jembrih Fučekove *Hištorije* naziva *Speculum exemplorum*, čime aludira na poznatu zbirku egzempla *Magnum speculum exemplorum* i upućuje na žanrovsko određenje Fučekove knjige (usp. Jembrih, 1997).

od kada datira prva faza znanstvenoga proučavanja propovjednoga egzempla. Tada nastaju radovi Lecoya de la Marchea (*La chaire française au moyen âge, spécialement au XIIIe siècle : d'après les manuscrits contemporains*, 1868), Thomasa Cranea (*The Exempla or Illustrative Stories from the Sermones Vulgares of Jacques de Vitry*, 1890) i Alberta Moshera (*The exemplum in the early religious and didactic literature of England*, 1911), iz kojih se mogu iščitati obilježja egzempla kao sastavnoga dijela propovijedi.

Krunom se začetaka znanstvenoga proučavanja egzempla smatra opsežna studija *L'exemplum dans la littérature religieuse et didactique du Moyen Age* francuskoga znanstvenika Jeana-Thiébauda Weltera iz 1927. godine. Ta Welterova studija, koju i kasniji istraživači smatraju kapitalnim dostignućem u povijesti izučavanja egzempla pregled je ne samo njegove povijesti razvoja u religioznoj i didaktičkoj literaturi tijekom srednjega vijeka, već i izvora i tematskih područja kojima su egzempli pripadali, funkcija koje su imali na slušateljstvo propovijedi, ali i općenito njihova odraza na pisanu i usmenu književnu kulturu i život srednjovjekovlja.

Znanstveno zanimanje za egzempl dodatno je oživjelo u drugoj polovici 20. stoljeća, i to pod okriljem proučavanja folkloristike (usp. Bremond; Le Goff; Schmitt 1996: 85-107) kao i naratoloških istraživanja, posebice bajke ili jednostavnih književnih oblika⁶⁷.

Tomu još treba dodati i zanimanje za indeksiranje egzempla, s kojim se povezuje ime Fredericka Tubacha, koji 1969. godine izdaje *Index exemplorum*, opsežni katalog koji obuhvaća oko 6000 raznih egzempla koje je autor prikupio proučavajući srednjovjekovne zbirke.

Dotad stečena saznanja bila su temeljem onoga što je u povijesti istraživanja egzempla značilo stanovit preokret. Godine 1978. Jacques Le Goff osnivanjem je već spomenute *Grupe za povijesnu antropologiju zapadnoeuropskoga srednjovjekovlja* (GAHOM), koja i danas okuplja niz znanstvenika čiji je rad posvećen istraživanju medievističkih egzempla, iz pozicije historije mentaliteta dao početni impuls suvremenim pristupima proučavanju egzempla. Svoja je istraživanja, zajedno s Claudeom Bremondom i Jeanom-Claudeom Schmittom, javnosti predstavio u studiji *L'exemplum*, objavljenoj 1982. godine. Studija je posvećena povijesti, funkciji i strukturi egzempla, uzimajući u obzir formalne karakteristike kratke priče i njegovo

⁶⁷ Egzempl se spominje i u okviru proučavanja hrvatske usmene književnosti, najčešće kao izvor nekih naših narodnih priča. I tada ga se promatra kao priču povezanu ponajprije s propovijedi (Strohal, 1917a, 1917b, 1918; Galinec, 1933/34., 1934, 1935, 1936, 1940; Kekez, 1989, 1992; Bošković-Stulli, 1997, Banov-Dopepe, 2005).

funkcioniranje u društvenom kontekstu, s ciljem određivanja didaktičke funkcije, učinaka moralne i vjerske pouke koju egzempl podastire, ali i egzempla kao mjesta kulturne razmjene između svećenika i laika (Schmitt, 2005: 2). I u tom se slučaju kao pouzdan izvor našla propovijed (istraživanje je provedeno na temelju propovijedi Jacquesa de Vitryja) koja, prema Le Goffu, najvjerodostojnije omogućuje razumijevanje mjesta i uloge egzempla u društvu.

Te nove perspektive u proučavanju egzempla, čije je temelje postavio Jacques Le Goff, utjecale su na formiranje skupine europskih proučavatelja medievističkih egzempla, njegovih nasljednika, među kojima se ponajprije ističu Jacques Berlioz i Marie Anne Polo de Beaulieu. Pod njihovom su direkcijom, u knjizi *Les exempla médiévaux: Introduction a la recherche* iz 1992. najavljena naredna istraživanja egzempla na temelju kritičkoga pristupa Tubachovu *Indexu exemplorum*, ali i prikupljanje te indeksiranje egzempla iz srednjovjekovnih zbirki propovijedi i zasebnih zbirki egzempla. Kao pregled toga kompleksnog istraživačkog rada, koji okuplja francuske, talijanske, njemačke, španjolske i druge znanstvenike, 1998. godine objavljena je knjiga znanstvenih radova *Les exempla médiévaux: nouvelles perspective*, u kojima su sagledani rezultati proteklih dvaju i pol desetljeća proučavanja i definirane nove perspektive u istraživanju – računalno indeksiranje srednjovjekovnoga egzemplumskog blaga. Taj, u radu već spomenut, sustav indeksiranih srednjovjekovnih egzempla pod nazivom *Thesaurus Exemplorum Medii Aevi* (TheMA) danas predstavlja opsežnu kolekciju srednjovjekovnih egzempla preuzetih iz 65 izvora koji okupljaju zapadnoeuropske, ali i istočnjačke knjige egzempla, od onih anonimnoga podrijetla do onih čije se ime često nalazi u tekstu ili na kojoj od margina i hrvatskih propovijedi, kao što su npr. Grgur Veliki, sveti Bonaventura, Cezarije iz Heisterbacha, Vincent Ferarski i dr.⁶⁸.

Da hrvatska znanost zaostaje za europskim dostignućima, najbolje svjedoči konstatacija Antonije Zaradije Kiš koja je, osvrnuvši se na istraživanje egzemplarne građe zapadnoeuropskih stručnjaka, za hrvatske zapisala:

Naši se stručnjaci nisu pronašli u ovome projektu. Pitamo se radi li se tu o nedovoljnoj informiranosti ili je posrijedi nezainteresiranost za medievističku međunarodnu interdisciplinarnu suradnju. Činjenica je, međutim, da hrvatska srednjovjekovna književnost kroz svoj jedinstveni autohtoni glagoljaški izričaj obogaćuje egzemplumsku europsku književnu tradiciju izranjajući iz nje same, no

⁶⁸ Detaljnije o fazama znanstvenoga bavljenja egzemplom pročitati u: Schmitt, 1985.; Berlioz, Polo de Beaulieu, 1993.

dajući joj poseban obol. Čvrsto ispreplitanje slavenske književne tradicije i zapadnoeuropskih književnih dosega odraz je jedinstvenoga duhovnoga prostora na kojem su se naši glagoljaški literati aktivno priključili onovremenom kulturnom izričaju, nimalo ne zastajkujući za književnim trendovima svoga vremena. A naši se pak naraštaji nedostatno priključuju ovovremenom istraživanju srednjovjekovlja, a nikako razbuktalim zapadnoeuropskim medijevistički istraživačkim putovima na kojima bi valjalo mnogo toga razotkriti i za koje je hrvatsko područje u konkretnoj egzemplumskoj problematici još velika nepoznanica. (Zaradija Kiš, 2008a: 64)

Kada je riječ o začetnicima prikupljanja egzemplumske građe u hrvatskoj znanosti, svakako treba spomenuti dvojicu suvremenika koji egzempl proučavaju u okvirima usmene književne produkcije. Već je prvi od njih, Vatroslav Jagić, zamijetio problematiku toga posla kada je pišući o izvorima narodnih priča u svojoj *Historiji književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga* uvidio da za njihovu potragu „veliku pažnju treba svratiti na stare, rukopisne i štampane zbornike propovijedi“ (Jagić, 1867: 105). Drugi je Rudolf Strohal koji je u člancima „*Prilike*“ iz *stare hrvatske glagolske knige* (1917a, 1917b, 1918) predstavio hrvatske glagoljske egzemple od srednjovjekovnih korizmenjaka do 18. stoljeća. Osim njih, svakako treba spomenuti Franju Galinca, književnoga povjesničara, čiji se dio znanstvenoga opusa odnosi na proučavanje egzemplarnih priča u propovijedima kajkavskih baroknih pisaca. Među Galinčevim se radovima o toj temi ističu: *Edipov motiv u hrvatskoj kajkavskoj književnosti XVIII. stoljeća* (1933./34), *Rajska ptica u kajkavskoj književnosti* (1934), *Ezopova basna u hrvatskoj kajkavskoj književnosti XVII. i XVIII. stoljeća* (1935), *Prilozi za motiv „Nesretna i gonjena djevojka“ u hrvatskoj kajkavskoj književnosti XVIII. stoljeća* (1936), *Književno porijeklo nekih hrvatskih narodnih pripovijedaka* (1940) i dr. U sklopu proučavanja usmene književne produkcije, kao istraživač egzempla, nametnuo se i Josip Kekez, koji u knjizi *Leukorn i djevojka bez grijeha: slike i prilike propovijedane u Hrvata* (1989) donosi izbor egzempla iz hrvatskih glagoljskih rukopisa od 14. do 18. stoljeća, mirakula, prilika fra Marka Kuzmića iz prve polovice 18. stoljeća i pisaca propovjednika: Matije Divkovića, Jurja Habelića, Štefana Zagrepca, Štefana Fučeka, Jurja Muliha, Hilariona Gašparotija, Stipana Jajčanina, Đure Rapića i Mate Zoričića. Ovdje još treba spomenuti i rad Divne Zečević, koja o egzemplima u hrvatskim propovijedima progovara iz perspektive proučavanja straha (Zečević, 1993a; 1993b; 1995). Vrijedan je doprinos hrvatskoj filologiji na polju proučavanja egzempla ostavila i Ivanka Petrović, koja proučavajući hagiografsku književnost, implicitno govori o fluktuaciji egzemplarnih priča u hrvatskim srednjovjekovnim tekstovima (Petrović, 1984; 1987).

U ovome se stoljeću u hrvatskoj znanosti načelno može govoriti o dvjema skupinama istraživača egzempla. S jedne strane riječ je o istraživanju egzempla u tekstovima hrvatskoglagoljske književnosti, u čemu se ističu Antonija Zaradija Kiš, Marija-Ana Dürriegl i Andrea Radošević čiji radovi⁶⁹ ne samo da razotkrivaju problematiku srednjovjekovnoga egzempla, već i podastiru smjernice za proučavanje egzempla u kasnijim razdobljima hrvatske književnosti. S druge strane, istraživanjem egzempla (ovdje je riječ o egzemplu u smislu antičkoga žanra) bavili su se i znanstvenici koji su proučavali Marulićeva djela, ponajprije *Instituciju* (Novaković, 1987; Zlatar, 2001; Stepanić, 2001; Jovanović, 2011), no i djela drugih hrvatskih latinista, primjerice Dubrovčanina Euzebija Kaboge, čijom se zbirkom egzempla *De exemplis illustrium uirorum* bavila Irena Bratičević (2016) koja ju je nedavno i otkrila (Radošević, 2019: 17).

O egzemplima se govori i u sklopu istraživanja hrvatske religiozno-didaktičke književnosti 17. i 18. stoljeća, posebice propovijedi iz toga razdoblja. Treba, međutim, istaknuti da se istraživanja uglavnom odnose na propovijedi kajkavskoga govornog područja, a sporadično i na slavonske propovijedi⁷⁰.

⁶⁹ Neki su od njih: Dürriegl, Marija Ana. 2003. „O hrvatskoglagoljskim srednjovjekovnim egzemplima“. *Umjetnost riječi*. vol 43 br. 3, str.121-137.; Zaradija-Kiš, Antonija. 2006. „Pseudoanimalistički egzempli u glagoljskom senjskome korizmenjaku iz 1508. godine“. *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*. vol. 33 br. 1, str. 243-258.; Zaradija-Kiš, Antonija. 2008. „Egzempli u Senjskom korizmenjaku iz 1508.“. *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, vol. 35 br. 1, str. 55-90.; Zaradija-Kiš, Antonija. 2012. „Nezahvalni sin“ ili čovjek s krastačom na licu“. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, vol. 49 br. 2, str. 115-138; Radošević, Andrea. 2019. „Egzempli u Divkovićevim Besjedama i glagoljskim Disipulima Johanesa Herolta“. *Colloquia franciscana* 1., str. 87-108.; Radošević, Andrea. 2020. „Vitae Patrum u egzemplima glagoljskih knjiga Disipula iz 16. stoljeća“. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, vol. 46 br. 1, str. 279-316.

⁷⁰ Ovdje se navode samo neki radovi o hrvatskim baroknim propovijedima koji tematiziraju i egzemple: Hadrovics, László. 1982. „Štefan Zagrebec kajkavski umjetnik kompozicije i stila“. *Hrvatski dijalektološki zbornik*. br. 6, str. 169-179.; Zečević, Divna. 1988. „Tri polemičke propovijedi protiv poklada“. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*. vol. 25. br. 1., str. 115-121.; Zečević, Divna. 1995. „Croatian popular sermons oft he 18th and 19th century“. *Narodna umjetnost*. vol. 32. br. 1., str. 137-154.; Šundalić, Zlata. 2006. „Pakao i raj u propovijedima Đure Rapića“. *Dani hvarškoga kazališta*, vol. 32. br. 1. Zagreb – Split., str. 164-198.; Šundalić, Zlata. 2007. „Prilog hrvatskoj prozi 18. stoljeća (ili zametci proznoga kazivanja u Slavoniji sredinom 18. stoljeća)“. *Dani hvarškoga kazališta*. vol. 33. br. 1. Zagreb – Split., str. 95-130.; Pajur, Franjo. 2012. „Ranobarokna prodečtva patra Belostenca“. *Kaj: časopis za književnost, umjetnost, kulturu*, vol. 45, br. 1-2, str. 41-59.; Pajur, Franjo. 2018. „Hilarion Gašparoti – posljednji kajkavski barokni pripovjedač“. *Kaj: časopis za književnost, umjetnost, kulturu*, vol. 51, br. 5-6, str. 23-43.

5. SLAVONSKA PROPOVIJED 18. STOLJEĆA U KONTEKSTU HRVATSKE PROPOVJEDNE KNJIŽEVNOSTI: DEFINIRANJE KORPUSA I METODOLOGIJA RADA

Iako se u usporedbi s ostalim našim krajevima Slavonija mnogo kasnije uključuje u tijek hrvatske književne kulture, produkcija religiozno-didaktičkih književnih djela ne zaostaje za ostatkom hrvatskih krajeva. Prvi znakovi književnoga života u Slavoniji javljaju se tek nakon oslobođanja od Osmanlija, Karlovačkim mirom 1699. godine, točnije katekizmom *Put nebeski* đakovačkog župnika Ivana Grličića, tiskanim 1707. u Veneciji (Tatarin 2009: 495).

Slavonska književnost, pojam koji je u književnoj historiografiji stekao relativno ustaljeno značenje: knjige i rukopisi nastali od početka 18. stoljeća do 1855. godine, na području znatno širem nego što ga pokriva današnji pojam Slavonije (Interamnij - Međurječje: s istoka omeđeno Dravom, sa zapada Ilovom, sa sjevera Dravom, s juga Savom), za koji bi možda najuputnije bilo reći da je slavonska knjiga stvarana na prostoru koji je nekoć obuhvaćala Provincija sv. Ivana Kapistrana, odijeljena 1757. od Provincije Bosne Srebrene." (usp. Tatarin 2009: 491-501), okuplja tematsko-idejno i stilski različite tekstove u velikoj mjeri povezane sa životnim okolnostima Slavonije toga vremena i nakanama koje se tekstom trebalo ostvariti.

U skladu s tim, Rafo Bogišić izdvaja četiri osnovne kategorije književnoga usmjerenja u Slavoniji:

1. Tekstovi koji su nastali u sklopu djelovanja franjevačkog i isusovačkog reda u službi vjerskoga, ali i odgojnog protuturskog djelovanja, u koje ubraja ponajprije kršćanske „nauke“ i crkvene pjesme, razne zbornike, priručnike, katekizme, „ogledala“, leksikone i prijevode starih crkvenih tekstova (npr. *Biblija* i crkveni *Oci*), razne pučke pobožne knjižice te pučki oblikovane tekstove o životima svetaca u prozi i u stihu. Toj skupini pripadaju i značajna pjesnička djela visokoga stila s naglašenim religiozno-kršćanskim temama kao što su *Sveta Rožalija* Antuna Kanižlića, *Svemogući neba i zemlje stvoritelj* Antuna Ivanošića ili *Aždaja sedmoglava* Vida Došena, te dramsko-scenska kazališna djelatnost koju su organizirali redovnici u školama – franjevci u Osijeku, isusovci u Požegi.

2. Pučko-prosvjetiteljski tekstovi koji služe kao upute za svakodnevni praktički život Slavonaca, prvenstveno seljaka i krajišnika. U njima se, u vidu suvremenog prosvjetiteljskog pokreta i bez pobožnih tendencija, aludira na negativnost oponašanih loših turskih običaja i savjetuje o ponašanju, organizaciji gospodarstva, zdravlju i dr. Tu pripadaju razna „pamtenja“, „razložnja“, „kućnici“, „nauci“, ali i tekstovi s naglašenijom književnom ambicijom kao što

su *Jeka planine* Vida Došena, *Pjesnik putnik* Adama Tadije Blagojevića, *Satir iliti divji čovik* Matije Antuna Relkovića, kao i Relkovićeve prijevodi Ezopovih, Fedrovih i Pilpajevih basni.

3. Prigodničarski književni tekstovi uglavnom izazvani suvremenim političkim događajima, ratovima ili različitim prigodama iz života pojedinca. Među njih se ubrajaju „pisme od junaštva“ i *Sličnorični natpis groba Zvekanova* Antuna Ivanošića, prigodnice nastale u čast suvremenim ratnim događajima koje su pisali Josip Pavišević, Šimun Štefanac, Vaso Bošnjak ili povodom godišnjica i značajnijih datuma, kakve su pisali Karlo Pavić i Adam Filipović. Prigodnošću su označeni i „pastirski razgovori“ Matije Petra Katančića.

4. Znanstveni rad različitih usmjerenja, disciplina i razina (kroničarski, povijesni, književno-povijesni, književno-teorijski radovi, zanimanje za jezik i pravopis) slavonskih književnika 18. stoljeća. U tom se radu ističu Matija Petar Katančić, Emerik Pavić, Josip Pavišević, Grgur Čevapović, Josip Jakošić (Bogišić 1987: 167-169)⁷¹.

S obzirom na to da se takva Bogišićeva klasifikacija, kao što navodi i sam autor, zbog isprepletanja tekstova čija se obilježja mogu svrstati u više kategorija, može smatrati uvjetnom, može se govoriti o trima aspektima slavonske književne prakse 18. stoljeća: religioznom, poučnom i prigodnom. Objedinjujući posebice religiozni i poučni, a ponekad i prigodničarski karakter slavonske književnosti 18. stoljeća, propovijed je reprezentativan žanr⁷² koji potvrđuje uvjetnost Bogišićeve klasifikacije.

Dok je nekim nabožnim žanrovima u ovome stoljeću posvećena pozornost, kao npr. slavonskim molitvenicima⁷³ i katekizmima⁷⁴, slavonsku propovijed još uvijek prati status zanemarenosti. To i ne bi trebalo začuditi jer se u našoj literaturi o propovijedima uglavnom govori kao o shematiziranim i utilitarnim tekstovima bez literarnih ambicija.

Kada se općenito govori o književnim tekstovima obuhvaćenima pojmom *vjerska knjiga* (T. Matić), *vjerska književnost* (K. Georgijević), *crkvena literatura* (J. Forko), *religiozno-moralna*

⁷¹ Kada se govori o žanrovskom sustavu slavonske književnosti propovijed se svrstava u skupinu tekstova koje Nikola Andrić slikovito naziva *zrcalima istine* (1902: 4), različitu *generu* moralno-didaktičke proze (Kravar 1992: 199) ili u zajedničku skupinu proznih tekstova s hagiografijom i katekizmima (Fališevac, 2003: 84).

⁷² Propovijed (lat. *oratio, praedicatio, contio, postila, homilia*) se najjednostavnije definira kao „naučavanje svega onoga što je Isus govorio svojim učenicima i što je zapisao u evanđeljima“ (Bratulić, 1996, str. 5). Usporedno se može pratiti kao izraz moralno-vjerskog i književnoumjetničkoga govorničkog nadahnuća (Mihanović-Salopek, 2006: 9), a kao specifičan oblik javnoga govora u pisani se „živući književni žanr“ počela oblikovati krajem 12. i početkom 13. stoljeća. Više o propovijedi kao žanru vidjeti u: Kienzle, 2000: 143-174. O hrvatskoj propovijedi više vidjeti u: Bratulić, 1991, 1996; Babić, 2005; Mihanović-Salopek, 2006.

⁷³ Šundalić, Zlata. 2003. *Studenac nebeski. Molitvenici u hrvatskoj književnosti od 16. do kraja 18. stoljeća* (s posebnim osvrtom na Antuna Kanižlića). Split: Književni krug.

⁷⁴ Mikulić, Ivana. 2020. *Znati put. Oblikovanje kulturno-religijskog identiteta u slavonskim katekizmima 18. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska.

književnost (B. Vodnik), vjerskopoučni rad (M. Kombol), pobožna književnost (R. Bogišić), nabožno-poučna književnost (M. Kombol – S. P. Novak)⁷⁵ (Šundalić, Mateljak, 2015: 403), o propovijedi se govori vrlo malo i nedostatno⁷⁶.

O kakvoj je zanemarenosti jednoga dopreporodnog žanra slavonske književnosti⁷⁷ riječ, svjedoče sljedeći podatci:

Duro Šurmin u *Povijesti književnosti hrvatske i srpske* (1898) primjećuje da je većina pisaca u Slavoniji 18. stoljeća fratri i duhovnici, a slijedom toga, takva je i njihova književna produkcija. Za nju (književnu produkciju) Šurmin je zapisao: „ona je vrlo nalik na onu u Bosni, t.j. ponajviše poučna; estetična vrijednost joj nije velika.“ (Šurmin, 1898: 122). Uz Kanižlića i Relkovića, koje smatra najvrjednijim piscima, među ostalima spominje i Ivana Velikanovića, Emerika Pavića i Aleksandra Tomikovića, ali ne u odnosu na njihove propovjedne tekstove (Šurmin, 1898: 122-124).

Krešimir Georgijević u knjizi *Hrvatska književnost od XVI. do XVIII. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni* (1969) crkvena i duhovna djela određuje kao ona koja imaju „dosta tanku vezu s lijepom književnošću“ (Georgijević, 1969: 185), a uz to prevagu knjiga s religioznim karakterom smatra „čudnom“ (Georgijević, 1969: 186). Kada je riječ o propovijedi, na trima stranicama govori o kajkavskoj, a o slavonskoj vjerskoj književnosti kaže tek da je književni

⁷⁵ Davor Dukić u knjizi *Poetike hrvatske epike 18. stoljeća* jasno odvaja dva vida hrvatske epske književnosti 18. stoljeća: religioznu i svjetovnu. Izdvajajući njihove funkcije, jasno ih razlikuje, te će za religioznu epiku (u koju se prema tomu i bez ostalih određenja može ubrojiti i propovijed) reći sljedeće: „Religiozna se epika tako oslanja na kršćansku predaju sadržanu ponajprije u *Bibliji* i hagiografskoj literaturi. Njezin je ideološki „manevarski prostor“ sužen; književna se vještina ostvaruje na razinama kompozicije, pjesničkog jezika, persuazivne, a ne referencijalne funkcije, s obzirom na to da je priča (predmet) otprije poznata.“ (Dukić, 2002: 8).

⁷⁶ Takva paradigmatičnost sudbine pratila je ne samo propovijed, već i cjelokupan korpus slavonske nabožne književnosti 18. stoljeća, što potvrđuje istraživanje Zorana Velagića koji u knjizi *Pisac i autoritet*, prikupivši podatke o nabožnim piscima, među ostalim konstatira da se „s obzirom na starija književnopovijesna istraživanja stječe dojam da je riječ o književnicima čija se književnost spominje jer je povijesna činjenica“ (Velagić, 2010: 31), te da se, iako je povijest hrvatske književnosti upozoravala na pisce vrijedne proučavanja, „svugdje pojavljuju ista imena – no oni s iznimkom Antuna Kanižlića i Vida Došena, nisu vrednovani kao pisci vjerskih djela“ (Velagić, 2010: 33). O navedenome piše i Milovan Tatarin napominjući da su tek određeni pisci – navodi ih pet: Antun Kanižlić, Vid Došen, Matija Antun Relković, Antun Ivanošić i Matija Petar Katančić – stekli status slavonskoga književnog kanona 18. stoljeća (Tatarin, 2018: 15).

⁷⁷ O tome će progovoriti i Josip Bratulić u knjizi *Hrvatska propovijed: od svetoga Metoda do biskupa Strossmayera*: „Iako u hrvatskoj književnosti postoji velik broj rukopisnih i tiskanih zbornika propovijedi od srednjega vijeka do naših dana, književni su povjesničari toj građi posvećivali skromnu pozornost.“ (Bratulić, 1996: 7).

Zanimljivo je pak primijetiti da je u spomenutoj knjizi, svojevrsnom pregledu hrvatske propovijedi, u kojem Bratulić donosi izbor iz propovijedi tridesetak hrvatskih pisaca, slavonskima dodijeljeno tek jedno mjesto, i to Đuri Rapiću i kratkome izvatku iz njegove propovijedi *Na veliki petak* iz zbirke *Svakomu po malo*.

rad u Slavoniji vjerskoga karaktera, da škole drže franjevci, a spominje i propovijed te neke pisce (Josip Milunović, Đuro Rapić, Adam Tadija Blagojević) (Georgijević, 1969: 216-266).

Branko Drechsler u *Slavonskoj književnosti u XVIII. vijeku* (1907) zabilježio je da se u 18. stoljeću razvija osobita slavonska nabožno-poučna književnost, čije su temelje odredili franjevci. Propovijed se kao žanrovska označnica samo spominje, i to kao primitivna i jednolična (Drechsler, 1907: 97). Vodnik navodi nekoliko propovjednika i njihove zbirke propovijedi (Aleksandar Tomiković, Bernardin Leaković, Franjo Sirčić, Josip Pavišević, Emerik Pavić, Đuro Rapić, Marijan Lanosović), a posebno izdvaja Josipa Stojanovića, za kojega je istaknuo da je bio „dobar propovjednik“ (Drechsler, 1907: 59). Nekoliko godina kasnije u *Povijesti hrvatske književnosti* (1913), u poglavlju *Književni rad u Slavoniji* Branko Vodnik napisao je da je slavonska književnost toga doba religiozno-moralističkoga karaktera i da se njome „objašnjavaju istine katoličke vjere, pišu se katekizmi za pučke škole, nedjeljne propovijedi i tumačenja evandjelja, život kojega sveca i slično“ (Vodnik, 1913: 342). Napomenuo je da su se takvom književnom provenijencijom osobito istaknuli franjevci, od kojih je izdvojiti Stjepana Vilova, Emerika Pavića, Jerolima Lipovčića, Antuna Bačića, Đuru Rapića, Marijana Lanosovića, Aleksandra Tomikovića i Ivana Velikanovića (Vodnik, 1913: 342).

Mihovil Kombol u *Povijesti hrvatske književnosti* (1961) osvrće se ponajprije na kajkavske propovijedi i njihove pisce, a u kontekstu vjersko-poučne ili nabožne književnosti, osim bosanskih franjevaca propovjednika, spomenuo je da se i u Slavoniji pojavljuju tekstovi namijenjeni „širenju pučke pobožnosti“ (Kombol, 1961: 348), među kojima spominje propovijedi Josipa Stojanovića. Iako u nastavku, kada govori i o Aleksandru Tomikoviću, ne spominje propovjednički rad potonjega, naznačuje da se „iz velikog broja naših tadašnjih nabožnih pisaca izdvajaju navlastito neki predstavnici crkvenog govorništva“ (Kombol, 1961: 349), no ponovno kao primjer ne ističe slavonske autore, već bosanskoga Jerolima Filipovića, čije propovijedi smatra „tako uspjelima, da su u nešto moderniziranom obliku izdane još 1886. u Sarajevu.“ (Kombol, 1961: 349).

Rafo Bogišić u tekstu *Književnost prosyjetiteljstva (Povijest hrvatske književnosti, 1974)* propovijedi ubraja u pobožnu književnost koju je označio kao: „više dokument i ilustraciju idejnih strujanja i htijenja jednog vremena i jedne ideologije nego umjetničko ostvarenje.“ (1974: 333). U takvu se književnu djelatnost ubrajaju „pisana riječ propovjednika, književna realizacija i ilustracija od crkve postavljenih zadataka“ (Bogišić, 1974, str. 333). Bogišić se prvenstveno osvrće na kajkavske – Štefana Zagrepca, Štefana Fučeka, Hilariona Gašparotija i

Jurja Muliha i bosanske propovjednike – Stjepana Markovca Margitića i Filipa Latrića (Bogišić 1974: 333-334).

Bez obzira na to što u propovijedi ne vidi značajnija umjetnička ostvarenja, Bogišić će zauzeti suprotan stav kada su u pitanju u nju interpolirani egzempli. Za njih će reći:

S gledišta književnog oblikovanja dvije stvari treba uočiti u spomenutoj književnosti: pisci su redovito svoje sastave (propovijedi, pouke i savjete) začinjali i ilustrirali raznim pričama koje su trebale poslužiti kao primjer onome o čemu se u tekstu pričalo (...) Pripovjedni element u zbirkama pobožnih sastava u pisaca XVIII. stoljeća s obzirom na književnu stranu djela zapravo je najzanimljiviji dio te književnosti. Iako su izvori i tendencije u pričama mahom zajednički i već davno utvrđeni ipak je u tim pričama ponekad rečenica pripovjedača znala poteći u živahnu pričanju, a smisao za stvarni odnos prema životu, bar na trenutak, znao je odvojiti misao od prvobitne strogo određene pobožne namjere. (Bogišić, 1974: 333)

Miroslav Šicel u *Povijesti hrvatske književnosti* (2004) zapisao je da je slavonska književnost do pojave Matije Antuna Relkovića bila posvećena prvenstveno vjerskom i moralnom poučavanju, a kao književne vrste pogodne za takvu pouku navodi katekizme, tumačenja evanđelja, život kojeg sveca, a među njima i propovijedi. Kao pisci spominju se Stjepan Vilov, Emerik Pavić, Jerolim Lipovčić, Đuro Rapić, Marijan Lanosović, Aleksandar Tomiković, Ivan Velikanović, ali ne i njihovi propovjedni tekstovi (Šicel, 2004: 196).

Navedena književnopovijesna slika ukazuje na rubni status nabožnih žanrova, posebice žanra propovijedi, a podatci koji se navode uglavnom su pozitivističkoga karaktera, nerijetko preuzeti iz starijih zapisa. Takva situacija svjedoči o zanemarenosti religiozno-didaktičke građe i nedostatnom istraživanju tog dijela naše stare književnosti⁷⁸.

Da takvo stajalište valja ispraviti primijetili su neki naši filolozi naglasivši književnoumjetničku vrijednost propovijedi⁷⁹. Kada je u pitanju slavonska propovijed, u spomenutom kontekstu prije svega treba spomenuti Josipa Forka koji, čitajući tekst zbirke nedjeljnih propovijedi Jerolima Bačića (*Dominicales*) i ponukan njegovom literarnom kvalitetom, navodi da bi „trebalo ponajprije sakupiti sva tiskana djela te struke, a rukopise

⁷⁸ O piscima propovijedi u slavonskoj književnosti 18. stoljeća i samim propovjednim tekstovima značajnije nisu pisali ni znanstvenici čiji su radovi usmjereni na slavonsku književnu kulturu 18. stoljeća (usp. Škavić, 1954; Franičević, 1968; Pogačnik, 1986). Ipak treba izdvojiti Tomu Matića i Josipa Forka, koji u svojim radovima neće izostaviti priču o propovijedi kao tadašnjem važnom odrazu književnoga života, a zatim i Josipa Bösendorfera te Franju Emanuela Hoška, koji je, pišući o franjevačkoj povijesti, ostavio i velik trag o njihovoj književnoj produkciji.

⁷⁹ Danjanović napominje da propovijedi nisu samo društveno angažiran medij, već je riječ i o djelima koja su pružala estetski doživljaj, kako navodi na primjerima srednjovjekovnih propovijedi (1978: 36).

tiskom izdati.“ (Forko, 1994: 36). Forkov je rad pohvalio Matija Pavić koji je u radu *Književna slika Slavonije u 18. vijeku*⁸⁰ o Forku zapisao:

Mi mislimo da g. pisac nije mogao odabrati sretnijega i zanimivijega posla, nego što je upravo spomenuti tema. Posvetiv svoje proste časove literaturi slavonskoj, on je ovršio pravu zadušbinu a od svakoga, koji ima srca i smisla za ono što su uradili naši stari, zavriedio podpuno priznanje i zahvalu (Pavić, 1889: 87),

a za građu koju je Forko proučavao:

Onih knjiga pomalo nestaje, što se i nadje, to je po sreći spremljeno u bibliotekah samostanskih, gdje što župskih i diacezanskoj djakovačkoj, pa je stvar nemalena truda sabirati ista djela. Nu srećom, gdje je trud veći, ondje i zasluga raste, koja olahkoćuje svaki plemeniti rad (Pavić, 1889: 87)

Danas, kao i u Pavićevo vrijeme, ne postoji cjelovita bibliografija slavonske dopreporodne propovijedi, što zaista podrazumijeva opsežan, a zbog brojnih zagubljenih i nestalih tekstova, gotovo nedostižan pothvat. Ipak, u proteklim desetljećima pristupilo se nekolicini tekstova čija je sudbina odredila da će se u današnje vrijeme moći pročitati u tiskanome obliku, a u hrvatskoj se filologiji pojavilo nekoliko bilježaka koje nastoje ponuditi bibliografski prikaz slavonske propovijedi. Najstariji se od njih (ako se izuzmu prvi bibliografi i književni povjesničari koji spominju neke slavonske propovijedi u kontekstu općih pregleda stare hrvatske književnosti) može zamijetiti u knjizi J. Bösendorfera *Crtice iz slavonske povijesti* (1910). U njoj je Bösendorfer u podrubnoj bilješci, gdje napominje da Slavonija ne zaostaje s propovjedničkim radom za Bosnom, Dalmacijom i Dubrovnikom, naveo i nekoliko slavonskih zbirki propovijedi iz 18. stoljeća⁸¹. Na nešto obuhvatniju bibliografsku bilješku o slavonskim propovijedima u 18. stoljeću nailazi se u podrubnoj bilješci rada *Propovijed Aleksandra Tomikovića u čast Leopolda II.* (2010) Milovana Tatarina, u kojoj autor navodi zbirke i pojedinačno tiskane propovijedi slavonskih pisaca 18. stoljeća⁸².

⁸⁰ Rad je objavljen u *Glasniku Biskupija bosanske i srijemske*, br. V., Đakovo, 1889.

⁸¹ To su sljedeći autori i naslovi: Emerik Pavić, *Nediljna i svetčana govorenja*, 1762. (misli se na Pavićeve zbirke *Prosvitljenje i ogrijanje*); Jerolim Bačić, *Propovidi za sve nedilje* (Bösendorfer ne navodi godinu pisanja zbirke); Đuro (Gjuro) Rapić, *Predike nediljne*, 1762. (misli se Rapićeve zbirke *Svakomu po malo*); Đuro Rapić, *Od svakoga po malo*, 1764.; Aleksandar Tomiković, *Sveta govorenja pedeset*, 1797. (iako autor navodi samo piščevo prezime); Bernardin (Bernardo) Leaković, *Sveta govorenja za nedilje*, 1795. (misli se na Leakovićevu zbirku *Govorenja za sve nedilje godišnje*); Bernardin Leaković, *Govorenja za svečane dane*, 1802. (misli se na Leakovićevu zbirku *Govorenja za svečane dane Božje*) (Bösendorfer, 1994: 424).

⁸² Navode se: Antun Papušlić, *Dužna slava sinovskog bogoljubstva*, 1751.; Antun Papušlić, *Tres sacri sermones*, 1754.; Antun Tomašević, *Razgovor duhovni od svetoga Bone Mučenika*, 1755.; Emerik Pavić, *Tri dara duhovna s govorenjem predikatorskim*, 1755.; Emerik Pavić, *Prosvitljenje i ogrijanje jesenog i zimnog doba*, 1762.; Đuro Rapić, *Svakomu po malo*, 1762.; Adam Tadija Blagojević, *Predika od jedinstva u krstjanstvu*, 1773. (prijevod s njemačkoga); Ivan Velikanović, *Promišljanja po nediljâ svete korizme*, 1778.; Filip Stanković, *Govorenje svima slavonskim brodske regimente četama vojničkim*, 1779.; Josip Stojanović, *Kratak pridgovor duhovni*, 1780.; Josip

Nakon uvida u dostupnu tiskanu i rukopisnu građu slavonske propovijedi 18. stoljeća na hrvatskome jeziku i njezina (re)kategoriziranja moguće je i potrebno dopuniti bibliografiju zbirki slavonske dopreporodne propovijedi⁸³. Ona bi, otvorena za buduća proširenja, izgledala ovako:

1. Tiskane zbirke propovijedi:

- a) Papušlić, Antun. 1751. *Dužna slava sinovskoga bogoljubstva*. Budim.
- b) Pavić, Emerik. 1762. *Prosvitljenje i ogrianje jesenog i zimnog doba iliti nediljne i svečane predike*. Budim.
- c) Rapić, Đuro. 1762. *Svakomu po malo iliti predike nediljne zajedno s korizmenima*. Pešta.
- d) Rapić, Đuro. 1764. *Od svakoga po malo iliti kratko ispisanje života, mučeništva i slave*. Pešta.
- e) Leaković, Bernardin. 1795. *Govorenja na sve nedilje godišnje*. Osijek.
- f) Tomiković, Aleksandar. 1797. *Sveta govorenja petdeset*. Osijek.

2. Rukopisne zbirke propovijedi⁸⁴:

Stojanović *Dvostruka ljubav otvorena u prikazalištu*, 1787.; Josip Stojanović, *Smrt priuzvišenoga Gedeona Loudona*, 1794.; Bernardin Leaković, *Govorenja za sve nedilje godišnje*, 1795.; Bernardin Leaković, *Govorenja za svečane dane Božje, B. D. Marije i svetih*, 1802.; Blaž Bošnjak, *Sermo Spiritualis de Passione Christi*, 1795. (izgubljen); Mijo Pitinčević, *Slava svetog Josipa, Blažene Dvice Marije zaručnika*, 1793. (Tatarin, 2010: 346).

⁸³ Korpus slavonske propovijedi 18. stoljeća čine i pojedinačne tiskane i rukopisne propovijedi. Dok većina rukopisnih propovijedi u kutijama samostanskih arhiva, neposložena i nekategorizirana čeka svoja istraživačka čitanja, neke su od njih, uz prije tiskane propovijedi, u novije vrijeme; doživjele i tiskano izdanje (v. Šundalić, 2005; Tatarin, 2010; Šundalić, Mataljak, 2015. Pojedinačne tiskane propovijedi jesu:

- a) Tomašević, Antun. 1754. *Razgovor duhovni od svetoga Bone mučenika*. Osijek.
- b) Dombaj, Petar. 1754. *Pro festo visitationis Beatae Marie Virginis*. (objavljeno u: Zlata Šundalić, Anela Mateljak Popić. 2015. „Vjerska knjiga u Slavoniji 18. stoljeća“. *Lingua montenegrina, časopis za jezikoslovna, književna i kulturna pitanja*. Cetinje: Fakultet za crnogorski jezik i književnost.)
- c) Pavić, Emerik. 1755. *Tri dara duhovna s govorenjem predikatorskim navištena*. Budim.
- d) Pavić, Emerik. 1762. *Prišašće*. Budim.
- e) Blagojević, Adam Tadija. 1774. *Predika od jedinstva u krstjanstvu*. Beč (prijevod)
- f) Stanković, Filip. 1779. *Govorenje svima slavonskim brodske regimente četama vojničkim*. Osijek.
- g) Stojanović, Josip. 1780. *Kratak pridgovor duhovni*. Osijek.
- h) Stojanović, Josip. 1787. *Dvostruka ljubav otvorena u prikazalištu*. Osijek.
- i) Tomiković, Aleksandar. 1791. *Govorenje na slavu Leopolda II.* (objavljeno u: Tatarin, Milovan. 2010. „Knjige poštujući, knjigama poštovan“. *Zbornik o 70. rođendanu Josipa Bratulića*. Zagreb: Matica hrvatska.)
- j) Pitinčević, Mijo. 1793. *Slava svetoga Josipa, Blažene Dvice Marije zaručnika*. (objavljeno u: Šundalić, Zlata. 2005. *Kroz slavonske libarice*. Osijek: Ogranak Matice hrvatske Osijek.)
- k) Stojanović, Josip. 1794. *Smrt priuzvišenoga gospodina Gedeona Loudona*. Budim.
- l) Meznar, David. 1795. *Pridika od s. Martina, Turonskoga biskupa*. Zagreb.
- m) Meznar, David. 1796. *Pridika u vrime zadobitoga po Austrianci suproti Francuzi kod Rhena potoka gradovah Maintza i Manheima priobladanja po slavnoj varmeđi Požeškoj*. Zagreb.

⁸⁴ Josip Forko spominje da su u rukopisu ostale „glasovite propovijedi“ Josipa Stojanovića (Forko, 1994: 46), no vrlo je izgledno da je rukopis zagubljen, kako na to upozorava Franjo Emanuel Hoško.

- a) Bačić, Jerolim, 1754. *Sacri sermones Dominales*. (čuva se u arhivu franjevačkoga samostana u Vukovaru)
- b) Kapušvarac, Filip. (s. a.). *Potrio triplex* (čuva se u arhivu franjevačkoga samostana u Iloku)
- c) Brajdić, Ortulf. (s. a.). *Excitator Christianus*. (čuva se u arhivu Kapucinske provincije svetoga Leopolda Bogdana Mandića u Zagrebu)
- d) Sarajčić, Stipan. (s. a.). *Predike nediljne i zajedno korizmene*. (čuva se u arhivu franjevačkoga samostana u Šarenggradu).

S obzirom na to da je, kada se govori o slavonskoj propovijedi 18. stoljeća, riječ uglavnom o vrlo slabo istraženoj ili uopće neistraženoj građi, pred istraživačima se rubnih žanrova slavonske književnosti pa tako i propovijedi nalazi posao na kakav je, kako je već istaknuto, upozorio Josip Forko kada je, svjestan našega neistraženog književnog blaga, zapisao: „Naravno da bi tu trebalo ponajprije sakupiti sva tiskana djela te struke, a rukopise tiskom izdati (...) Tako bi se oteli zaboravnosti mnogi znameniti naši stariji radnici na polju crkvenoga govorničtva (...)“ (Forko, 1994: 37). Na tom tragu zbirke koje će se analizirati u radu prikupljene su poglavito samostalnim pregledavanjem i proučavanjem knjižne i arhivske građe u franjevačkim samostanima u Slavoniji (Vukovar, Ilok, Šarengrad, Našice, Osijek, Virovitica, Slavonski Brod, Cernik), arhiva Kapucinske provincije u Zagrebu, a uz pomoć različitih bibliografskih pregleda slavonske književnosti (J. Jakošić, I. Kukuljević-Sakcinski, J. Šafarić, M. Malbaša, V. Frkin, M. Holzleitner) ili različitih rasprava usmjerenih na pitanja iz slavonske nabožne književnosti 18. stoljeća koje tematiziraju propovijed (J. Forko, T. Matić, F. E. Hoško, Z. Šundalić, M. Tatarin).

Istraživački korpus obuhvaćat će sljedeće tiskane i rukopisne zbirke propovijedi na hrvatskome jeziku:

1. Papušlić, Antun. 1751. *Dužna slava sinovskoga bogoljubstva*. Budim.
2. Bačić, Jeronim, 1754. *Propovidi za sve nedilje*. (rukopisna zbirka, čuva se u arhivu franjevačkoga samostana u Vukovaru)
3. Pavić, Emerik. 1762. *Prosvitljenje i ogrianje jesenog i zimnog doba iliti nediljne i svečane predike*. Budim.
4. Rapić, Đuro. 1762. *Svakomu po malo iliti predike nediljne zajedno s korizmenima*. Pešta.
5. Rapić, Đuro. 1764. *Od svakoga po malo iliti kratko ispisanje života, mučeništva i slave*. Pešta.

6. Brajdić, Ortulf. (s. a.). *Excitator christianus*. (rukopisna zbirka, čuva se u arhivu Kapucinske provincije svetoga Leopolda Bogdana Mandića u Zagrebu)
7. Kapušvarac, Filip. (s. a.). *Potrio triplex*. (rukopisna zbirka, čuva se u arhivu franjevačkoga samostana u Iloku)
8. Sarajčić, Stipan. (s. a.). *Predike nediljne i zajedno korizmene*. (rukopisna zbirka, čuva se u arhivu franjevačkoga samostana u Šarengradu)
9. Tomiković, Aleksandar. 1797. *Sveta govorenja petdeset*. Osijek.

U radu će se proučavati propovjedni egzempli⁸⁵ u širem smislu riječi shvaćeni kao kraća priča s moralnom poukom koja je u skladu s kršćanskim naukom. Uzimajući u obzir eklektične pristupe proučavatelja egzempla u europskim srednjovjekovnim i novovjekovnim propovijedima koji naglašavaju njegovu moralno-didaktičku ulogu te komunikacijsku funkciju⁸⁶, egzempli u slavonskoj propovijedi 18. stoljeća analizirat će se na tematsko-motivskoj razini⁸⁷ te s obzirom na formalna obilježja koja uključuju retoričko-stilske strategije kojima se usmjeravalo na pouku egzempla.

Analiza tematskih cjelina egzempla podrazumijeva govor o:

- a) biblijskim egzemplima
- b) povijesnim egzemplima
- c) egzemplima iz svakodnevnoga života
- d) egzemplima iz života pustinjaka, svećenika i redovnika
- e) egzemplima iz života svetaca
- f) mitološkim egzemplima
- g) životinjskim egzemplima.

Egzempli iz navedenih tematskih cjelina promatrat će se s obzirom na retoričko-argumentacijski kontekst pripadajuće propovijedi koji određuje njihovu temu, funkciju, ali i

⁸⁵ U analizi će se uvažiti mišljenje Petera von Moosa o nužnosti razlikovanja antičkoga egzempla od egzempla u propovijedi, uz napomenu da će se u radu za propovjedni egzempl koristiti i univerzalnim terminom *egzempl*, ne misleći pritom isključivo na značenje kakvo je taj termin imao u antičkoj retorici.

⁸⁶ Riječ je o već spominjanim imenima kao što su: Vitale-Brovarone (1980), Christoph Daxelmüller (1984), Jacques Le Goff (1996), Jean-Yves Tilliette (1998), von Moos (2006) i dr.

⁸⁷ Analiza egzempla pretpostavlja tematsko-motivski pristup jer je u egzemplu radnja izravno isprepletena s moralno-didaktičkom poukom, na što upućuje i Bausinger (prema Bošković-Stulli, 1997). Dapače, sama je fabula zadana poukom, zbog čega se egzempl, kao i parabolu (usp. Pšihistal, 2001a), može razmatrati u sklopu *tematske književnosti* (Frye, 2000). Na važnost proučavanja sadržaja egzempla upućuje i Schmitt (1985). Upravo se na tematsko-motivskoj klasifikaciji zasnivaju i baze egzemplarne građe (već spomenut Tubachov *Indeks exemplorum* i računalni indeks ThEMA: *Thesaurus Exemplorum Medii Aevi*) koje služe kao polazište europskim istraživačima.

stil. U obzir će se, dakle, uzeti neposredni kontekst⁸⁸ egzempla, što znači da će se egzempl razmatrati isključivo u okviru matičnoga teksta (propovijedi) kao pripovijest podređena moralno-poučnom cilju, a ne kao autonomna, kontekstno oslobođena pripovijest⁸⁹.

Tematsko-motivska analiza egzempla uključivat će razmatranje egzempla kao sredstva komunikacije između autora i recipijenta (*modus recipiendi*), i to imitabilnoga sredstva kojim se poziva recipijenta na nasljedovanje uzornih djela ili ukazuje na posljedice omissivnosti kada je u pitanju grijeh. U odnosu na to govorit će se o egzemplima koji prezentiraju dužnosti i vrline, grijehe te eshatološke pojmove. Pri takvoj tematsko-motivskoj sistematizaciji u obzir će se uzimati tematsko usmjerenje pripadajuće propovijedi. U vidu će se imati repetitivnost kao obilježje propovijedi, iz čega proizlazi da je riječ o univerzalnim temama i motivima usmjerenim na anticipaciju vječnoga života, karakterističnima za propovijedi još od srednjega vijeka (usp. Delumeau, 1986), pa tako i slavonsku propovijed 18. stoljeća.

U odnosu na formalna obilježja egzempla analizirat će se retoričko-stilske strategije u oblikovanju najave egzempla (u okviru kojih će biti riječi i o temeljnim funkcijama egzempla: podučiti – *docere*, zabaviti – *delectare* i uvjeriti, odnosno potaknuti na promjenu – *flectere* te informacijama o izvorima egzempla), egzemplarne anegdote i interpretacijskoga dijela egzempla.

Rad će se zasnivati na sljedećim hipotezama:

1. Narativni egzempli u slavonskim propovijedima 18. stoljeća potvrđuju opća obilježja tih narativnih struktura i upućuju na suodnos slavonske književnosti 18. stoljeća sa zapadnoeuropskim kulturnoknjiževnim strujanjima.
2. S ciljem postizanja moralno-didaktičke učinkovitosti egzempla slavonski pisci odabirali su teme iz raznovrsnih tematskih cjelina te posezali za različitim retoričko-stilskim strategijama pri formalnom oblikovanju egzempla.

⁸⁸ O suodnosu između egzempla i neposrednoga tekstovnog konteksta različite žanrovske profilacije pisao je Franz Klammer u knjizi „*Exempla in context: A Historical and Critical Study of Robert Mannyng of Brunne's 'Handlyng Synne'*” (1984): „This context determines the function, the theme, and the structure of 'exempla'. (...) I take the term 'context' to refer to both a 'general' and an 'immediate' context. By 'general context' I mean the 'social context' or 'Sitz im Leben' governing and determining *all* literature – whether oral or written. By 'immediate context' I mean the place and function of illustrative narratives in the framework of a larger text – whether this be an oration, a sermon, a treatise, a romance or a novel.“ (91).

⁸⁹ Na to da egzempl nije autonomna kategorija, već da je uvijek kontekstno predodređen također upozorava Peter von Moos (2006). Na taj je odnos propovijedi i egzempla uputio i Kienzle naglasivši zavisnost egzempla o propovijedi (2000: 145), a vodeći se Jaußovim razlikovanjem samostalne ili konstitutivne (propovijed) i nesamostalne ili popratne funkcije roda (egzempl) (usp. Jauß, 1970: 331).

3. Odabir tema i korišteni retoričko-stilski postupci pri oblikovanju egzempla u suodnosu su s tekstualnim i kontekstualnim značajkama propovijedi, odnosno egzempli pridonose učinkovitosti komunikacije između autora i recipijenta.

6. TEMATSKO-MOTIVSKA ANALIZA EGZEMPLA U SLAVONSKIM PROPOVIJEDIMA 18. STOLJEĆA

6. 1. Antun Papušlić, *Dužna slava sinovskoga bogoljubstva* (1751)

Prve godine definitorija (1751 – 1754) Antun Papušlić⁹⁰ tiskao je svoju *Mariologiju*, kako Julije Jančula (2011) naziva prvu i jedinu Papušlićevu zbirku propovijedi na hrvatskome jeziku. Riječ je o zbirci koju naši prvi biobibliografi poznaju pod nazivima: *7 Festa B. M. V. Conciones Sermone Illyrico*. (Pavić, 1766: 71), *Dužna sinovska zahvalnost pobožnosti prema slavnoj nebeskoj kraljici i prečistoj djev. Mariji, izražena kroz 7 propovijedi kroz 7 godina njezinih blagdana* (Jakošić, 1988: 11) ili *Dužna slava sinovskog bogoljubstva, nebeskoj kraljici, slavnoj i pričistoj Marii Divici u sedam predikah godine nje svetkovinah* (Kukuljević Sakcinski, 1860: 118).

Puni naslov navedene zbirke marijanskih propovijedi Antuna Papušlića glasi:

DUXNA | SLAVA SINOVSKOGA | BOGOLJUBSTVA | KOJU | NEBESKOI KRALJICI | SLAVNOI, I PRICSISTOI | MARIJ DIVICI | U | SEDAM PREDIKAH OD SEDAM | PRIKO GODINE NJE SVETKOVINAH | DAJE | O. FRA ANTUN PAPUSLJCH, | SVETE BOGOSLOVICE SSTIO CZ GENERALI, | I DIFFINITUR PROVINCE S. KRIXA BOSNE SREBER- | NICE, REDA SERAFINSKOGA S. OCZA FRANCESKA | MALE BRATIE OD OBSLUXENJA. | GODINE M. DCC. LI. | Sftampano ù Budimu, kod Veronike Nottenfteinin, Udovice.

⁹⁰ Antun Papušlić (Lipik, oko 1706. – Cernik, 7. studenoga 1766.) bio je filozofski i teološki pisac. Franjevačkom redu pristupio je u Velikoj oko 1725. Studirao je u Budimu na filozofskom učilištu, a studij teologije završio je najvjerojatnije u Italiji. Predavao je na filozofskom učilištu u Požegi, odakle je 1739. zbog kuge izbjegao sa studentima u Veliku te se pastoralno brinuo za zaražene u Gornjim Kunovcima. Nakon položenoga ispita za profesora dogmatske teologije 1743. bio je profesor u petrovaradinskoj školi, visokoj bogoslovnoj školi u Osijeku i bogoslovnoj školi u Budimu. Bio je profesor emerit te dekan generalnih učilišta u Budimu (1757) i Osijeku (1759 – 1764). S gradišćanskom pukovnijom sudjelovao je u Pruskom ratu. Sačuvana su mu tri tiskana djela: *Praelectiones theologicæ ex libro quatro Sententiarum de sacrosanctis sacramentis* (1748), zbirka marijanskih propovijedi *Dužna slava sinovskoga bogoljubstva* (1751) te knjižica govora (svetačkih propovijedi) na latinskom jeziku *Tres sacri sermones* (1754) dok je u rukopisu ostavio spise *Tractatus in universam Aristotelis logicam* (1738) i *De Verbi Divini incarnatione* (1746) (Hoško, 2010a: 427).

DUŽNA | SLAVA SINOVSKOGA | BOGOLJUBSTVA | KOJU | NEBESKOJ KRALJICI | SLAVNOJ, I PRIČISTOJ | MARIJI DIVICI | U | SEDAM PREDIKAH OD SEDAM | PRIKO GODINE NJE SVETKOVINAH | DAJE | O. FRA ANTUN PAPUSLJ[I]Ć, | SVETE BOGOSLOVICE ŠTIOC GENERALI, | I DIFINITUR PROVINCIJE S. KRIŽA BOSNE SREBER- | NICE, REDA SERAFINSKOGA S. OCA FRANCESKA | MALE BRATJE OD OBSLUŽENJA. | GODINE M. DCC. LI. | Štampano u Budimu, kod Veronike Nottensteinin, udovice.

Zbirka sadržava sedam propovijedi posvećenih Djevici Mariji⁹¹ raspoređenih na 84 stranice.

Zbog čega se Papušlić, kako naznačuje naslovom, osjećao *dužnim sinom* Djevice Marije i što joj je konkretno bio dužan, razjasnio je u posvetnome predgovoru naslovljenom *Prikazanje*. Iz početne apostrofe Djevice Marije kao *pridrage Majke* saznaje se motivacija za nastanak sedam lauditivnih propovijedi. Riječ je o osobnome događaju iz autorova života, konkretno smrti njegove majke, čiju je brižnost, ljubav i milostivost, kada je *sirota ostao*, zamijenila Marija. Da je posao koji si je zadao sve samo ne jednostavan, Papušlić je naglasio već nakon nekoliko redaka stanovitoga zanosa, postajući svjestan svoje nedostojnosti u izvršavanju predstojećega posla do kraja – on mora Mariji dati dar kojim će joj se odužiti. Ojačan saznanjem da se i u navedenome može pouzdati u Djevičinu pomoć: „što naša nejakost ne može, Ti ispunjaš“⁹² (Papušlić, 1751: nepag. str. 2), u nastavku predgovora, nazivajući se najnedostojnijim, ali i najdužnijim sinom, navodi i dvostruki cilj pisanja *malovridnoga dara* (svojih *predika*):

prvo – želi da ga propovijedi učine *harnim* i *spoznanim*

drugo – u njima Mariju želi predstaviti kao *Majku primilostivu* i *Pomoćnicu primoguću*.

Svjestan da će se njegove propovijedi naći i u rukama čitatelja, Papušlić se obraća i njima, siguran da će čitateljski kritički sud njegova *govorenja* karakterizirati slabima, no i da je u njima izrečeno mnogo. Da bi objasnio zagonetnost svojih riječi, Papušlić je zapisao:

Ne može se, da je mlogo rečeno, reći, gdi ni najmanje od dostojnog govorenja strane nije moguće izreći. Niti se može, da je malo rečeno činiti, gdi se oni koji je rekao, prama onomu, što je rekao, od

⁹¹ Naslovi Papušličevih propovijedi glase: *Predika prva od Pričistog Začetja B. D. Marie*, *Predika druga od Porogjenja Blažene Divice Marie*, *Predika treća od Prikazanja B. D. Marie*, *Predika četvrta od Navištenja B. V. D. Marie*, *Predika petah od Pohogjenja B. V. D. Marie*, *Predika šesta od Očišćenja B. D. Marie*, *Predika sedma od Uznesenja B. D. Marie*.

⁹² Svi citati iz Papušličeve zbirke *Dužna slava sinovskoga bogoljubstva* donose se u transkripciji prema izdanju knjige iz franjevačkoga samostana u Osijeku čija je nepotpuna signatura R II – 8° – tako da se u zagradi donosi broj pripadajuće stranice.

Za pristup knjizi zahvaljujem tadašnjem (2021) gvardijanu fra Zoltánu Dukaiu.

mrava veći ne može ciniti. Mlogo sam doisto rekao, ako ćemo na moju slabost, i nevridnost gledati: Ali nisam ništa rekao, ako ćemo u ogledalo, od koga sam, brez i kakva ufanja, i misli da ću ga prociniti, lipote, i cine govorio, pogledati. (Papušlić, 1751: nepag. str. 2-3)

Predgovor završava još jednim obraćanjem Mariji – on želi da mu ona, kako paragmenonima ističe, dok on *venući vene* pred njezinim nogama, *sudi i odsudi*.

U uvodima Papušlićevih propovijedi nailazi se na: deskriptivne diskurse u službi potvrde teme (*confirmatio*) – opis ružičnjaka u koji je zalutao putnik namjernik ili uznesenja Blažene Djevice na nebo (prva i posljednja *predika*); dijaloški oblikovane uvode poput tumačenja *mudroznanaca* u atenskoj školi ili razgovora Marije i anđela koji joj naviješta porođenje (druga i četvrta *predika*); astrološka pitanja na kojima se temelje usporedbe Djevice s nebeskim pojavama ili dijelovima dana (peta i šesta *predika*) ili bujicu perifraza Marijina imena koje se objašnjavaju citiranjem autoriteta (treća *predika*). Na kraju uvodnoga dijela Papušlić najavljuje da će se tema najavljena perikopom raščlaniti na dva dijela, nakon čega ukratko predstavlja o čemu će biti riječ u kojem dijelu propovijedi (*divisio*). U svakoj se propovijedi uvod završava najavom molitve *Zdravo Marijo*, koju Papušlić započinje, a izrazom &c najavljuje da slijedi njezin nastavak. Kako je u uvodu najavio, Papušlić je središnji dio propovijedi podijelio na dva dijela. U svakome se bavi jednom tezom najavljenom u uvodu, a dokaze, argumente i protuargumente niže jedan za drugim redovito se služeći ponajprije biblijskim navodima, potom citatima crkvenih autoriteta, a ponekad, ali znatno rjeđe, *naravznanskim* (poganskim) autorima, kako naziva npr. Plinija ili Aristotela. U posljednjem dijelu propovijedi Papušlić zaključuje svoju misao. Njegove aspiracije protežu se od apela Mariji, čiju zaštitu i milosrđe traži za sve, do apela slušateljima koji takvo milosrđe i zaštitu trebaju zaslužiti slijedenjem propovijedane riječi.

Kao jedan od pojavnih oblika argumenata u Papušlićevim se propovijedima pojavljuju i egzempli. O njima se u literaturi dosad nije pisalo. Jedan uzgredno spominje Ivan Karlič⁹³ opisujući njegovu ulogu sljedećim riječima:

Kako bi još snažnije potkrijepio svoje tvrdnje, naš propovjednik iznosi i primjer, odnosno priču (preuzetu od sv. Tome Akvinca) o ženi koju je upravo Djevica Marija spasila od paklenih muka. I ova nevjerovatna priča je, dakako, u službi homiletskog poučavanja slušatelja. Temeljno pitanje koje

⁹³ To se može i očekivati ako se u obzir uzme da je cilj Karličeva rada prikazati najznačajnije marijanske i mariološke misli fra Antuna Papušlića, analizirati ih i teološki/mariološki vrednovati (Karlič, 2007: 222).

se nameće slušatelju ne odnosi se na istinitost same priče, nego na po(r)uku koju vjernik/slušatelj može izvući iz priče (Karlić, 2007: 227).

Usmjerenim je čitanjem Papušlićeve zbirke utvrđeno da je autor u propovijedi uvrstio više od jednoga (spomenutog) egzempla.

Sad poznajemo i lipo vidimo – Papušlićevi egzempli. Papušlićeva je namjera uvrštavanja egzempla u propovijedi najmanje dvostruka. S jedne je strane riječ o egzemplima kao metaforičkim sredstvima kojima se slikovito potvrđuje neraskidivost odnosa Marija – Isus. Sa svrhom potvrđivanja Marijine brižnosti prema Isusu, ali i obrnuto – Isusove nagrade Mariji za uloženu ljubav (*oblast* na nebu i na zemlji) – donose se egzempli u kojima se tematizira čvrstina odnosa roditelj – dijete ili ilustrira zaručnički odnos *cesara nebeskog* i umrle Djevice:

Kada je Salomon vidio da njegova majka dolazi k njemu tražiti milost, odmah je ustao s prijestolja da bi se poklonio majci (82)⁹⁴.

Car Teodozije za zaručnicu je odabrao lijepu i punu kreposti, no siromašnu djevojku Atenaidu (83).

Egipatski kralj Ptolomej dao je krunu i *šipku od zapovijedanja* svojem sinu da bi pokazao njegovo dostojanstvo (83-84).

Agripina nije marila što bi ju sin mogao ubiti, već je rekla neka on caruje (84).

S druge je strane riječ o egzemplima koji predstavljaju konkretne primjere Marijine pomoći onima koji se ufaju u nju. U prvome je primjeru riječ o dvama egzemplima iz života svetaca koji su svjedočili o *veličanstvu* i *mogućstvu* Djevice Marije:

Sveti Potencian i Savinian u francuskom su Kornutu upoznali druide koji su imali špilju, posvetilište Mariji. Kip Djevice štovali su i *Indiani*, a kada je utopljeni sin kralja Montlehnaka oživio nakon što je donesen pred priliku Djevice, kralj je napisao pismo da nakon njegove smrti svoje kraljevstvo prepušta Djevici. Potencian i Savinian su im rekli da ta kraljica postoji i da je u Jeruzalemu, zbog čega je kralj poslao svoje poklisare da joj se poklone (25).

⁹⁴ U radu će se određeni egzempli donositi u sažetom obliku, a radi preglednosti grafički će se odvojiti od ostatka teksta pri čemu će se, da bi ih se razlikovalo od citata, zadržati veličina slova kao u ostatku teksta.

U drugim dvama egzemplima, koji donose dva događaja iz ljudske svakodnevice, prikazana je posljedica molitava usmjerenih Mariji:

Jedna žena iz *vilajeta lingoneneskog*, koja nikada nije ispovjerala grijeh počinjen u mladosti, o grijehu je u sebi govorila samo pred kipom Djevice Marije. Kada je umrla, okupilo se mnoštvo koje je plakalo, a za pokop se čekalo njezinu kćer koja je stizala iz drugog kraja. Kada je kći došla, i kada se tijelo trebalo pokopati, mrtva žena uskrsne i počne govoriti da je bila u paklu, ali je zamolila Mariju da ju spasi. Marija i njezin sin vratili su je u život da se ispovijedi. Žena je nakon ispovijedi ponovno umrla i otišla u raj (36-37).

Jedan je gospodin štovao Mariju tako da je sve svoje ukućane i dvorjane učio da pozdravljaju s *Ave Maria*. Navedenom je naučio i svoju ptičicu. Jednom je prilikom hranjenja zaboravio zatvoriti vrata krletke pa je ptica pobjegla. U zraku ju je uhvatio kobac, a ptica je stala zazivati Marijino ime, kako ju je učio njezin vlasnik. Nakon trećega *Zdravo Marijo* kobac se srušio na zemlju te uginuo, a njegovu lešu nitko nije mogao prići od smrada. Ptičica se sretno vratila kući (41).

Iako je broj egzempli u Papušličevim propovijedima dovoljan tek za ostvarivanje minimalnog uvjeta od jednoga egzempli po propovijedi, nije isključena autorova sklonost uporabi tih narativnih umetaka. U trećoj propovijedi sam Papušlić naveo je da nije potrebno produljivati propovijed gomilanjem *svidočanstava* i *potvrđenja*, što će reći da je za ostvarenje propovjednikova cilja dovoljno odabrati jedan autentičan primjer. Čak i kada se to uzme u obzir, treba naglasiti da su tri Papušličeva egzempli obilježena konkretnijom naracijom te da nisu samo evokacije na priču – broje 23, 26, odnosno čak 39 redaka teksta. Iz analize je razvidno da Papušličevi egzempli pripadaju biblijskim, povijesnim, svetačkim i egzemplima iz svakodnevice.

6. 2. Jerolim Bačić, *Propovidi za sve nedilje* (1754)

U *Crticama iz slavonske književnosti* (1994) Josipa Forka nailazi se na vrijedan trag o dvama rukopisima Jerolima Bačića, slabo poznatoga slavonskog nabožnog pisca⁹⁵. Riječ je o

⁹⁵ Jerolim Bačić bio je pisac vjerskih i filozofskih djela. Rođen u Vrbi kraj Broda na Savi oko 1725., a umro u Brodu na Savi 28. prosinca 1776. Teologiju je studirao na bogoslovnoj školi Generalnog učilišta 1. razreda u Budimu od 1747. do 1751. Nakon završetka studija položio je ispit za profesora filozofije, koju je počeo predavati 1751., no nije poznato na kojem učilištu. Bio je predavač i na Učilištu u Brodu od 1753. do 1755. Ispit za profesora teologije položio je u Budimu, gdje je 1755. i 1756. boravio u službi hrvatskoga propovjednika. Teologiju je

rukopisima čije naslove, prema Forkovim riječima, bilježi *šematizam* provincije sv. Ivana Kapistrana, no na licu mjesta, točnije u vukovarskome franjevačkom samostanu, gdje su se rukopisi prema navedenome *šematizmu* trebali nalaziti, Forko je pronašao samo jedan. Dok je za prvi rukopis, a riječ je o propovijedi *Slavodičnost na S. Ivana Evangj.* (evanđelista) Forko zapisao da ga nije pronašao⁹⁶, drugomu je – zbirci nedjeljnih propovijedi čiji je naslov *Dominicale i. e. sermones sacros quos diebus dominicis ad concionem habuit*, kako će se vidjeti u nastavku, posvetio određenu pozornost.

Naslov koji je Forko zapisao razlikuje se od onoga s naslovne stranice Bačićeve zbirke koja je i danas dio građe franjevačkoga samostana u Vukovaru. Na njoj piše:

DOMINICALe M: V: P: F: HIERONŸMI BACHICH a BROD.

Uz dvije navedene postoji i treća inačica latinskoga naslova zbirke: *Sacri Sermones Dominicales*. Riječ je o naslovu koji je napisan na papiru s popisom triju Bačićevih rukopisa koji se u istome zavežljaju čuvaju u vukovarskome franjevačkom samostanu. Uz navedeni naslov stoje i sljedeća dva: *Slavodičnost na S. Ivana Evangj.* i *Sermo Od slušanja riči Božje*⁹⁷. Osim triju navedenih latinskih inačica naslova, u literaturi se pojavljuje i jedna hrvatska: *Propovidi za sve nedilje*. Taj naslov bilježe Matija Pavić (1889: 138) i Josip Bösendorfer (1994: 424), a njime će se služiti i u ovome radu.

Iako je u shematizmu koji je Forko spomenuo zapisano da je Bačić svoju zbirku objavio i tiskom: *Bačić Hieronymus edidit* (1994: 33), što konstatira i Franjo Emanuel Hoško (usp. Hoško, 2010b: 279), Forko je oprezan kada je u pitanju navedeni zapis. Naglašava, naime, da se „ova viest ima na toliko izpraviti, da te propovijedi nisu nikad izdane tiskom, već da ih je Bačić samo za tisak priredio, nu ostale su u rukopisu, koji se čuva u knjižnici samostana Vukovarskoga.“ (1994: 33). S navedenom se Forkovom konstatacijom treba složiti jer Bačić svoje propovijedi vjerojatno nije tiskao, bar se danas ne zna niti za jedan tiskani primjerak autorovih nedjeljnih propovijedi. S jednom se Forkovom konstatacijom ipak ne treba složiti, pa

predavao na bogoslovnoj školi u Petrovaradinu 1756. i 1757. Nakon diobe Provincije Bosne Srebrne pristupio je novoj Provinciji sv. Ivana Kapistrana, u kojoj je obnašao dužnosti definitora i tajnika u prvom upravnom vijeću provincijala Ivana Penića od 1757. do 1760. Bio je ravnatelj franjevačke gimnazije u Brodu na Savi od 1771. (Hoško, 2010b: 27).

⁹⁶ Forko je zapisao ovako: „U istom šematizmu spominje se i Bačićeva „Slavodičnost na sv. Ivana Evangelista“, takodjer rukopis, ali kojega ja ne vidih.“ (Forko, 1994: 33) Franjo Emanuel Hoško također je, vjerojatno preuzevši Forkovu informaciju, zapisao da je propovijed *Slavodičnost na sv. Ivana Evangelista* izgubljena: „(...) u rukopisu je ostao spis *Slavodičnost na sv. Ivana Evangelista*, koji se do Domovinskoga rata čuvao u knjižnici franj. samostana u Vukovaru, a potom mu se gubi trag.“ (2010b: 27).

⁹⁷ Forko u *Crticama iz slavonske književnosti* nije spomenuo da je pronašao i Bačićev rukopis *Sermo Od slušanja rieči božje*, jednu pojedinačnu Bačićevu rukopisnu propovijed.

je i njega potrebno ispraviti. Forko, naime, tvrdi da je Bačić nedjeljne propovijedi izgovarao, i to u raznim crkvama kapistranske pokrajine⁹⁸, što zaključuje na temelju Bačićeva zapisa o mjestu i vremenu izgovaranja propovijedi. Istina je da je Bačić iza svake propovijedi ostavljao prostor za zapis mjesta i vremena izgovaranja, no nije točno da je uz sve propovijedi navedeno i zapisao. Naprotiv, taj se podatak nalazi uz samo četiri od 18 propovijedi, koliko ih zbirka broji⁹⁹. Izglednije je da je Forko postupku pregledavanja propovijedi iz zbirke pristupio slobodnije¹⁰⁰ nego da je postojao još jedan rukopis u kojem je Bačić zaista i zapisao sve podatke o kojima je govorio Forko. Forkov je zapis, međutim, vrijedan i jedini dokument koji nudi prikaz Bačićeve zbirke propovijedi. O propovijedima iz zbirke Forko je zapisao ovakvu afirmativnu zabilješku: „Bačićeve propovijedi liepe su te veoma pomnjivo sastavljene i napisane. Odlikuju se liepom crkvenom govorničkom vještinom, a pune su latinskih citata, koje onda propovjednik liepo tumači hrv. jezikom.“ (1994: 34). Za potvrdu navedenoga donio je podulji odlomak iz propovijedi za nedjelju među osminom Vodokršća. O toj je propovijedi zapisao i: njezinu temu, broj stranica (16 sitnim rukopisom napisanih stranica, na velikoj 4°) te da je razdijeljena na dva dijela i bogata retoričkim aparatom (Forko, 1994: 34).

Riječ je o zbirci koja se sastoji od naslovne stranice i tekstova 18 nedjeljnih propovijedi¹⁰¹, pisanih na 296 stranica sitnoga urednog rukopisa.

⁹⁸ Forko piše: „Te je propoviedi Bačić zbilja govorio u raznih crkvah kapistranske pokrajine te kod svake zabilježio, gdje i kada ju je rekao.“ (1994: 33).

⁹⁹ Podatci o mjestu i vremenu izvođenja zapisani su kod četiriju propovijedi. Iz njih je razvidan vremenski raspon od 10 godina jer su naznačene 1754., 1755. i 1764. godina te tri mjesta u kojima je Bačić propovijedao: Ilok, Budim i Brod. Mjesto koje je pisac predodredio za upisivanje mjesta (*dicta fuit*) i vremena (*anno*) izvođenja propovijedi kod ostalih je propovijedi ostalo nepopunjeno.

¹⁰⁰ Na jednome mjestu Forko je zapisao: „Ja sam ih pregledao sve (...)“ (1994: 34), što može uputiti na to da najvjerojatnije nije detaljno pročitao sve Bačićeve propovijedi.

¹⁰¹ Zbirka obuhvaća sljedeće propovijedi: DOMINICA I. ADVENTUS; DOMINICA II. ADVENTUS PREDIKA TRECHIA U NEDIGLIU DRUGU PRISSASTia OD NEVOGLIAH; PREDIKA PETA. U NEDIGLIU IV PRISSASTia OD GLIUBAVI BOXIE.; PREDIKA SSESTA. U NEDIGLIU megiu osminom POROGiegnia. OD MALLOG Spasegnia Karfschianskog.; PREDIKA OSMA. U NEDIGLIU DRUGU PO VODOKARSTA. OD UZDIGNUCHIA DICSINSKOG.; PREDIKA DEVETA. U NEDIGLIU TRECHIU PO VODOKARSTA. OD DAROVAH VIRRE CATHOLICSANSKE.; PREDIKA DESETA U NEDIGLIU IV. PO VODOKARSTA. OD PRIGODE.; PREDIKA JEDANAJESTA U NEDIGLIU V. PO VODOKarsta. OD IZVARSNOSTI DUSe.; PREDIKA DVANAJESTA. U NEDIGLIU VI. PO VODOKarsta OD MALIH GRIAH.; PREDIKA TRINAJESTA. U NEDIGLIU SEPTUAGESIMÆ. OD CINÆ VRIMENA.; PREDIKA CSETARNAJESTA. U NEDIGLIU SEXAGESIMÆ. NEMOGU, misto Nechiu, OD MILOSTI Pridobito.; PREDIKA PETNAJESTA. U NEDIGLIU QVINQAGESIma. OD SLIPOCHE GRISNIka.; PREDIKA SESNAJESTA. U NEDIGLIU I. KORIZMÆ. OD POKORÆ; PREDIKA OSAMNAJESTA. U NEDIGLIU III KORIZME. OD DUSEE BOLESNE; PREDIKA DEVETNAJESTA U NEDIGLIU IV KORIZME OD UFFAGNIA; PREDIKA DVADESETA. U NEDIGLIU V. KORIZME. OD SVETKOVAGNIA.; PREDIKA DVADEST i Deveta. U NEDIGLIU CSETVARTU Po VSKARSU. OD GRISNIka Brez MILOSTI.; PREDIKA TRIDESET i csetvarta TRECHI DAN DUHOVA. OD SPASEGNA.

Iz navedenoga se popisa može zaključiti da ne postoje propovijedi za sve nedjelje u godini.

Premda je Bačić na umu imao vremensko ograničenje propovijedi – držao se naime pravila prema kojem se dobra i kvalitetna propovijed trebala izreći u pola sata (koliko je to god ograničavajuće)¹⁰² – broj stranica svake pojedine propovijedi ipak bi mogao ukazati na to da su Bačićeve propovijedi trajale i znatno dulje. One se opsegom uglavnom podudaraju – 16 propovijedi broji po 16 stranica, no postoje i dva izuzetka – osmu se propovijed može čitati na 14 stranica, a prvu na čak 26 stranica gustoga teksta.

Propovijedi započinju temom, koju Bačić redovito zapisuje ispod naslova, a označava izrazom *Textus*. Tema se pojavljuje na latinskom i hrvatskom jeziku. Perikope, koje su ujedno i teme propovijedi, Bačić redovito preuzima iz *Biblije*, konkretnije iz Novoga zavjeta, pa se tako kao uvodni moto izdvajaju citati iz Matejeva, Lukina ili Ivanova evanđelja, koji se potom detaljno argumentiraju (*introductio thematis*) i raščlanjuju (*divisio*).

Uvodni se dio obično sastoji od stranice i pol ili dvije stranice teksta, a oblikovan je pomoću različitih postupaka, kao što su emfatično postavljanje pitanja o općem sudu, metafore preuzete iz svijeta prirode, fingirani dijalozi, primjerice s ranama na tijelu ili personificiranom pokorom, astrološki motivi, poneki kraći egzempl, ukazivanje na nedostatke u vjeri, prosudbe o vremenu i prolaznosti i slično. Bačić na kraju uvoda implicitno najavljuje na koji će se način sustavno posvetiti temi, čime nerijetko upućuje slušatelje da će središnji dio svoje propovijedi raščlaniti na dijelove (*divisio thematis*). U pravilu je riječ o dvama dijelovima koje naziva latinskim izrazom *pars* u prvoj propovijedi ili *punctum* u svim ostalim¹⁰³. Iako je, kako je napomenuto, Bačić implicirao raščlanjivanje središnjega dijela propovijedi, samo je u prvoj to izričito i naglasio:

¹⁰² O navedenome Bačić ovako piše u *Slavodičnosti na sv. Ivana Evangelista*: „Meni na dan današnji da ne rekнем zapovid moljba se učini, da pengam ovdi prid vami svuh vojsku s oružjem, i sveh barjaktareh, s barjacih, ne više vladaoca Omera, nego pripoljubljenog ISUSOVA učenika, Ivana svetog, apostola, evangeliste, mučenika, proroka i naučitelja, i toh samo u poh sahata jednoga. Oh teškoće! Samo u poh sahata, gdi se godinehi vikovih izizskuju.“ (1754: 3).

¹⁰³ Zasad je iz analize prve Bačićeve propovijedi razvidno da je ona, bar kada je u pitanju opseg i struktura, svojevrsan izuzetak. Naime, opsežnija je od ostalih propovijedi, podijeljena je na dva dijela koja se nazivaju *pars*, a ne *punctum* kao u svim ostalim propovijedima, no osim toga, njezin je središnji dio podijeljen na manja poglavlja označena rimskim brojkama, kojih je čak 20 kada je u pitanju *Pars prima* i 7 kada je u pitanju *Pars secunda*. Na takav vid grafičkoga izdvajanja poglavlja ne može se naići niti u jednoj drugoj Bačićevoj propovijedi iz zbirke. Navedenu propovijed ipak ne treba uzeti kao izuzetak kada su u pitanju Bačićeve propovijedi izvan ove zbirke jer se na navedeni vid grafičkoga oblikovanja teksta nailazi i u propovijedi *Slavodičnost na sv. Ivana Evangelista*.

Ja na dan današnji hoću da ovo obodvoje poznate što ne znadoste, i ovo ću u dvj straneh razdiliti: U prvoj kazat ću kad je dan kad ima biti sud: U drugoj očito reći ću: koji imadu biti na desno, a koji na lijevo. Vi samo pomnivi budite a ja sam iz početka¹⁰⁴ (2)

Nakon *divisio thematis* Bačić poziva na slušanje (*na pomnju dajte, vaše je s pomnjom poslušati, otvorite uši, gledajte...*) i napominje da započinje izvedbu (*ja počimam*).

Teze koje je najavio u uvodu, a koje potvrđuju temu propovijedi, detaljno se analiziraju u dvjema točkama središnjeg dijela. Argumenti i protuargumenti koje Bačić navodi potkrepljivani su citatima autoriteta – više sakralnim (npr. sveti Augustin, sveti Jerolim, sveti Pavao, Bernardin Sveti, Toma Akvinski, sveti Ambrozije, Tertulijan i drugi), znatno rjeđe svjetovnim (npr. Kopernik, Seneka), a nerijetko i egzemplima.

U odnosu na završni dio Bačićevih propovijedi, bar kada su u pitanju zbirke propovijedi slavonskih pisaca koje se u radu analiziraju, može se govoriti o izuzetku, no ne u tematsko-idejnom, već u grafičkome smislu. Bačić se, naime, u završnome dijelu propovijedi okušao u grafičkom oblikovanju – tekst je oblikovan tako da podsjeća na lijevak ili vrh trokuta, pa određeni završetci svojom formom, iako nije riječ o poeziji, asociraju na primjerke *carmina figurata*, kakvi se mogu vidjeti u Kanižlićevu molitveniku *Primogući i srce nadvladajući uzroci* (usp. Šundalić, 2003: 316, 440-445). Osim navedenoga, u svim se propovijedima, s izuzetkom prve, nalazi okvir nalik na prozor predviđen za upisivanje mjesta i godine izgovaranja određene propovijedi.

U jedinome osvrtu na Bačićeve nedjeljne propovijedi, a to je Forkov, ne postoji zapis o egzemplima koje je Bačić iz moralno-didaktičkih pobuda uvrštavao u svoje propovijedi. U poglavljima koja slijede gotovo 140 godina nakon Forkova čitanja Bačićevih propovijedi, njegov će se zapis upotpuniti tom odrednicom Bačićeve *liepe govorničke vještine*¹⁰⁵.

Uvrštavajući egzemple u svoje propovijedi Jerolim Bačić potvrdio se ne samo kao uzoran propovjednik, već i kao vješt pripovjedač. Svojim je slušateljima donosio priče da bi ih podučio kršćanskome životu i moralu, u skladu s čim je poticao kršćanske vrline, kritizirao grijeh te plašio Bogom kao strašnim sudcem. U prvome slučaju Bačićevi egzempli podupiru teze o sakramentalnome životu puka, pa su usmjereni na isticanje važnosti ispovijedi, pokore i

¹⁰⁴ Svi citati iz Bačićeve zbirke *Propovidi za sve nedilje* donose se u transkripciji prema izdanju rukopisnoga primjerka koji se čuva u samostanskome arhivu franjevačkoga samostana u Vukovaru tako da se u zagradi donosi broj pripadajuće stranice.

¹⁰⁵ Za pristup zbirci zahvaljujem tadašnjem (2020) gvardijanu vukovarskoga franjevačkog samostana fra Ivici Jagodiću, a za upute pri pregledavanju arhivske građe fra Matiji Marijiću.

roditeljske dužnosti oženjenih, potom na ufanje i ljubav prema Bogu, zatim brigu kršćana o spasenju duše, važnost svetkovanja te u konačnici na *darove vire katoličanske*. Egzempli usmjereni na grijeh stavljaju u odnos grešnika i grijeh (prigoda za grijeh, ustrajnost u grijehu / neustrajnost u vjeri, sljepoća grešnika, grešnik bez milosti, odnos prema svjetovnome) te tematiziraju mali grijeh kao izvor velikoga zla. U konačnici, Bačić je egzemplima ilustrirao teze o posljednjem sudu i spasenju (nebu) kao dvjema od četiriju posljednjih čovjekovih stvari.

Što znači pravo ozdraviti? *Prediku osamnajestu u nedilju III. korizme* Bačić je posvetio ispovijedi, odnosno izlječenju *duše bolesne*. Proces izlječenja od grijeha predstavljen je na početku propovijedi, a potvrđuje ga uvodni egzempl o *gospodičiću*, o čijoj je grešnosti svjedočila žaba koja se pojavljivala oko njegovih usta. Kao prevencija grijeha uzima se ispovijed jer je *gospodičić*, kada se ispovjedio, postao poput bijeloga ljiljana.

O kakvome je točno izlječenju riječ Bačić je slušateljima objasnio obrazloživši što podrazumijeva dobra ispovijed. Tako je rekao da „na pravoj ispovidi hoće se likar dobar, bolest da se očituje, i lijk da se dobro privije, i odma ćete pravo ozdraviti“ (nepag. str. 224), nakon čega je raščlanio metaforičnost svojega iskaza: osim *likara* (ovdje misli na liječnika) postoji i *likar duhovni*, odnosno ispovjednik, koji je posrednik između grešnika i Boga. Da bi preciznije odredio način djelovanja *likara duhovnog*, autor donosi biblijski egzempl u kojem Tobijina majka plače za sinom koji je pošao s *likarem*, nesvjesna da je taj *likar* Krist. Propovjednik ne zamjera Tobijinoj majci jer je svjestan činjenice da joj je Tobija jedinorođeni sin, no ljuti se na kršćane (zbog čega ga, kao i inače, kako sam kaže, nazivaju *zlim Isusovim namisnikom*) koji jedinu dušu koju imaju prodaju vrlo lako. Da bi duša ozdravila, odnosno da bi iz nje izišao *gnoj* i *trulež* grijeha, potrebno je kvalitetno zaviti ranu (Isusovom krvlju koja je melem), baš kao što je u egzemplu Lizimah zavio svoju ranu *đerdanom* od kamenja Aleksandra Velikoga, pa su svi koji su je vidjeli, zavidjeli ljepoti te rane.

Svjestan važnosti ispovijedi i uzevši u obzir da je za njezinu artikulaciju potreban dobar ispovjednik, Bačić na kvalitetnu ispovijed upućuje sve svoje slušatelje – i puk i ispovjednike. Puku savjetuje potragu za dobrim ispovjednikom, a ispovjednicima da se kao *likari* podsjetu onoga što je rekao Hipokrat:

Ni za što je likar, ako ne izliči rane, jer je ne poznaje: Jer je njegovo poznavati; manje je zašto likar, koji poznaje, ali jer je milostiv ne siče i ne privija kako sić i privit imade, nego pušća da mu bolesnik gine u ruku i umira (nepag. str. 227)

S tom je svrhom Bačić pripremio dva egzemplja za ispovjednike. Oni se, naime, trebaju ugledati u kralja Jehua, koji nije vjerovao riječima, već samo djelima, a nikako ne smiju biti poput ispovjednika nekoga plemića iz Napulja, koji je osim svoje popustljivosti i lakih odrješenja, bio sklon mitu.

Naposljetku, Bačić se dotiče i praktične strane ispovijedi, tj. samoga čina, pri čemu se posebno osvrće na ispovijedi koje su to samo nominalno. Da bi slušatelje podučio onomu što treba izbjegavati za valjanu ispovijed, govori o ispovijedima koje su:

- lažne i nepotpune, kako u egzemplima svjedoče bludni mladić i djevojka, koji nisu mogli obećati ispovjedniku da više neće bludno griješiti
- brze, koje su karakteristične za *brzace*, koji hoće da *u tri u četiri ričih sveh da kažu ispovidniku*
- takve da kršćani *drugog nego sebe ispovijedaju*, odnosno smatraju da su grijeha počinili zbog drugih.

Nevoljeh ljubav su Božja i jer su takva grlit se imadu. Osim na pripravnost za kvalitetnu ispovijed, Bačić je bio vrlo odlučan u upućivanju puka na dobrobit nevolja koje ga čekaju tijekom života jer je riječ o nevoljama, odnosno ranama, kojima se treba radovati svaki kršćanin „jere ili kuša se ako pravedan jest, ili ako grišnik jest na poboljšanje čeka se po njima“ (34). Tako je Bačić, citirajući svetoga Augustina, zapisao u propovijedi *Predika treća U nedilju drugu Prišašća*. O kakvim je konkretno nevoljama (ranama) riječ propovjednik je prepustio reći Davidu, kojega u fingiranom dijalogu zadužuje da njegovim slušateljima progovori o mukama koje je podnosio, znajući da to čini za Božju ljubav. Osim Davida, Bačić je pronašao brojne druge primjere kojima je potvrđivao korisnost podnošenja žrtve. Riječ je uglavnom o kratkim biblijskim egzemplima na temelju kojih se treba zaključiti da svi koji spremno podnose žrtvu zaslužuju Božju milost. Zaslužio ju je Tobija kada je molio za smrt u sužanjstvu kralja Senaheriba, Job kada je ponizno podnosio nedaće, Ilija kada se našao u progonstvu opake kraljice Jezabele, starac Eleazar kada ga je mučio kralj Antiok, Ezekijel kada se utapao, Jona kada se našao u pogibelji morskih valova, Daniel kada je čekao smrt u lavljoj jami, Josip kada su ga prodala braća te Mojsije kada je kao novorođenče završio u košari na rijeci.

Da je dragovoljno podnošenje muka zajam za spasenje svjedoče i aluzije na čino ve biblijskih likova među kojima su se našli Ana, Judita, Suzana, Ivan Krstitelj, Ivan i Jakov te Isusova majka. Ipak, teza da nevolje donose spasenje najuvjerljivije je potkrijepljena egzemplima koji govore o spremnosti na žrtvu cara Mauricija, Josipovoj poniznosti pred okrutnom faraonicom

te podučavaju lekciji koju je kralj Kir održao filozofu Hrizipu pri njihovu susretu. Naime, filozof se zatekao kod kralja kada je kralj tukao svojeg dobrog sina, a ne zloga. Nakon što ga je filozof prekorio, kralj mu se obratio rekavši da „oni komu ništa ne činim, ništa neće imati, a koga bijem Kraljestva došasti jest baštjenik.“ (41), čime je Bačić jasno aludirao na koristi žrtve.

Bez obzira na niz ponuđenih konkretnih primjera korisnosti prihvaćanja žrtve, Bačić je bio u stalnome nadmetanju sa slušateljima, u kojem ih nerijetko naziva *budalama* zbog njihove poljuljane vjere. Upravo je zbog toga morao posegnuti za još jednim egzemplom, kojim će predstaviti konkretne posljedice za one koji ne budu dragovoljno primali životne nevolje. Riječ je o *odsudjenju na muke*, slikovitije predloženom egzemplom o mršavim i *pritim* (debelim) volovima i oraču, njihovu gospodaru, na kojega se Bačić namjerio u polju *nikoć putujući po naredbi starešinah*. U tom osobnom egzemplu iz svakodnevice Bačić je pripovijedao o oraču koji izrabljuje mršave volove, dok *priti* uživaju u blagodatima ukusne trave. Nakon što je Bačić oraču zamjerio takav postupak, orač je, čudeći se propovjednikovoj nerazvidnosti, napomenuo:

Idi Oče putem kud si pošao odgovori mi, ti znaš misu govorit, a u moj zanat i posao, kano žaba u lišnjakeh; razumit ćeš ti u subotu zašto sad debelih pasu i goje se, a mršavih oru i gladuju: Ovih kojih sad pod jarmom su i gladuju u nedilju odpočivat će, a onih kojih sad pasu i goje se, u subotu pod ušiceh sikire će na kasapnicu (44-45)

U oračevu je iskazu sadržana poruka koju je trebala prenijeti Bačićeva propovijed – da „svah ova naslađenjah u kratko vrime su, i brzo proći će“ (46), što je još jedanput potvrđeno metaforičkim egzemplom. On govori o caru Eliogabalu, koji je nezahvalne i zavidne prijatelje pozvao na gozbu te ih ugušio ružicama, baš kao što će Bog, koji časti vječnim dobrom postupiti prema onima koji „dragovoljno dobrah primaju iz rukuh njegovih, a na nevoljeh koje im šalje srde se“ (47).

Vas se tiče gizdati kuću vašu prilikamih kripostih vaše – Bačić o roditeljstvu i odgoju. Bačić se pobrinuo da za savjete ne uskrati roditelje. Štoviše, cijelu je *Prediku osmu u nedilju drugu po Vodokršću* posvetio *uzdignuću dičinskom* (odgoju). Osim što budućim mladencima savjetuje da pri odabiru partnera trebaju imati *otvorene oči*, Bačić je vrlo jasan i kada govori o plodu njihove ljubavi, odnosno djetetu, napominjući da je „radost i veselje imati ga, kad u njem vide se cvast kripostih i dobra dilah oca i matere“ (nepag. str. 82), kao i da „kad ono stopamih svoj roditeljah ne korača, nit stazeh njiove naslidue onda imati ga veći je jad i tuga na srcu, nego ne imati ga“ (nepag. str. 82). Bačić je zamijetio da djeca sve češće slijede iskrivljene

vrijednosti, što je konkretizirao ovako: otac pred sinom *piva pismeh pogrde*, prije ide u *mehanu* (gostionicu) nego u crkvu, prije *ide lokat* nego sakramente primati, psovati nego krstiti, kleti nego moliti Boga, dok se majka pred kćeri više *uznaslađuje u pismamah sramotni*, nego u *kronicamih sveti*, prije *šapoti po budžacih s prijateljom noćnim*, nego u crkvi s Isusom ili npr. prije promatra sebe pred ogledalom nego rane raspetoga Krista. Da bi potvrdio kako djeca oponašaju navedene postupke roditelja, Bačić donosi dva kratka povijesna egzempla, kojima na konkretnom primjeru dokazuje kako odgoj utječe na dijete. U egzemplima je riječ o Neronovoj dojilji koja je, želeći da se Neron ne napije kada mnogo popije, mlijeko miješala s mladim vinom; te dojilji cara Kaligule, koja je svoje grudi mazala krvlju, u želji da Kaligula bude krvnik kada odraste.

Da bi se izbjegli potencijalni propusti u odgoju, propovjednik roditeljima savjetuje sljedeće odgojne strategije:

– djeca moraju biti *pod njihovim okom*: djeca će biti dobra ako njihova djela budu pod roditeljskim nadzorom, dok će u suprotnome roditelji o svojem sinu slušati kao o mladiću *nezauzdanom, proženom i nemirnom*, a o kćeri kao o djevojci *bezobraznoj, nestidnoj i nebojaznoj*. Bačić je veću bojazan iskazivao kada su u pitanju ženska djeca, pa je roditeljima savjetovao da je posebno važno motriti kćeri da bi ih se kao dostojanstvene sačuvalo za *udadbu*. To je potvrdio biblijskim egzemplom koji bi kod roditelja trebao izazvati zabrinutost. Pripovijedao je o tome kako su prošle moabitske kćeri jer nisu bile pod nadzorom roditelja – one su, naime, otišavši prodavati jabuke, završile u šatorima izraelskih vojnika, gdje su izgubile djevičanstvo. Opasnostima, međutim, nisu izložene samo kćeri, već i sinovi, za čiju zloću Bačić uzroke traži u lošem odgoju. Tako za zle sinove Ezava te Hofnija i Pinhasa propovjednik krivi roditelje Izaka odnosno Elija.

– djecu *svojim jezikom* moraju učiti kršćanskom nauku i opsluživanju Božjega zakona. Da je među svojim slušateljima zamijetio izostanak takvoga odgoja, Bačić je potvrdio jednim povijesnim egzemplom kojim je istaknuo i vlastitu zabrinutost:

Došavši u neki *Megareski grad*, filozof Diogen vidio je голу djecu i vunate ovce, nakon čega je zaključio da je u tome gradu biti bolje ovcom nego čovjekom (nepag. str. 87).

Zabrinuti i ljutiti propovjednik, u čije je ime progovarao Diogen, ipak nije mogao ostati ravnodušan, pa je slijedeći filozofa prekorio roditelje iz svojega kraja: „Bolje je ovdje u svakoj kući psetom, ili kakvom god drugom beštijom biti nego sinom, ili kćerju“ (nepag. str. 87). Ljutitost i zabrinutost Bačić opravdava čak tužbom djece protiv vlastitih očeva i majki:

Kako je moguće dragi oče da mi nauk kršćanski znamo dičica, kad ocih i matereh nas neće da uče: kako je moguće da mi što poznamo od zakona, kad vazda u tmina stojmo neumnosti? Pače ako što i uče nas, ovo su niked molitviceh ne cileh, nit podpune (...) (nepag. str. 87),

kao i činjenicom nedovoljne educiranosti roditelja, za što vrlo vješto pronalazi rješenje – svećenicima koji ga slušaju daje upute na koji način podučiti roditelje, a roditeljima da trebaju pronaći i prihvatiti pomoć. U protivnome njihove će kćeri i dalje biti bestidne te trgovati vlastitom čistoćom, dok će im sinovi ostati *pogrdni i sramotni u govorenju*. Jasnije predložiti ono što im obznanjuje, Bačić je odlučio odabirom dvaju životinjskih egzempla, u kojima *živine nerazložite*, odnosno risicu i ribu *balenu* (kit) prikazuje kao požrtvovne roditelje koji su brižni te zaštitnički djeluju prema svojim mladuncima. Osim toga, Bačić je roditeljima na vidjelo donio još dva vrlo kratka povijesna egzempla kojima potvrđuje da se i životinje mogu odgojiti, pa ne postoje izlike za neodgojivost djece. Tako je kraljica Bernice uspješno odgojila lava, dok je car Tiberije odgojio drakuna.

– u odgoju trebaju upotrijebiti i ruku, odnosno batine, jer kako Bačić aforistično izjavljuje: „Sprdaju usta, batina pameti uči.“ (nepag. str. 94).

O ljubavi prema Bogu. Ako kršćanin ljubi Boga onako kako ga podučava crkva, Bačić mu, kao Božji posrednik, u *Prediki petoj u nedilju IV. Prišašća* obećava uzvraćenu ljubav. Neizmjernost Božje ljubavi prema čovjeku oprimjerio je povijesnim egzemplom u čijem je središtu španjolski kralj Filip koji u pismu veliča vojvodu od Lerma, što mu zamjeraju njegovi podanici.

Kako je Bačiću, kada je u pitanju puk za koji je pisao propovijedi, bilo onemogućeno svjedočiti takvoj ljubavi prema Bogu, u cijeloj je propovijedi isticao vlastito razočaranje u čovjeka čija zadaća nije teška – on, naime, samo treba prihvatiti Božju ljubav jer se već tako veliča Krista. Iz propovjednikova razočaranja proizašle su i brojne kritike.

Što je propovjednik mogao zamjeriti svojim slušateljima? Prije svega tvrdokornost u prihvaćanju Božje ljubavi, zbog čega postavlja ovakvo pitanje: „Kaži mi nisi l' studenij od leda, tvrđij od kamena, utvornij od diavla, ako ne poznavši ljubav ovu, ljubavju ne odgovoriš Bogu tvomu“ (nepag. str. 58), a potom i način na koji kršćani uzvraćaju ljubav Bogu – ono uglavnom izostaje, zbog čega Bačić nastupa izrazito oštro, ne birajući riječi za kršćane: „Oh pogrde! Oh ružne pogrde čovika! Pogledajte ga u tilu. On je komad trula blata, šaka crvih, štipetak pepela. Čućenjem iznutarnjim mirisa primirište mu k duši: oh smrada! Oh grube truleži!

On je živ pakao (...)“ (nepag. str. 51). Navedena kritika pojedinačno je upućena *himbenim trgovcima, ispraznim oholicama, smrdljivim preljubnicima, te svake vrste grešnicima i grešnicama*. Nakon oštih prijekora Bačić ostavlja prostora i za nadu, pripremajući se za slikovito obznanjivanje onoga što se kršćanima može dogoditi budu li prestali griješiti i prihvatili Božju ljubav; i u protivnome, budu li je i dalje odbijali. U prvome slučaju Bog će im oprostiti, a istinitost navedene konstatacije Bačić potvrđuje egzemplom, čija uloga nije samo potvrda *govorenja*, već i izazivanje čuđenja: „Sveti Antonin Arhibiskup čudan od plemića nikoga, i od ljubavi Božje sprama njemu piše događaj“ (nepag. str. 61) Egzempl kaže:

Jedan plemić iz Firenze odrastao je u bogatoj obitelji, ali je uvijek bio nesretan. Ubrzo je počeo izrazito griješiti okupljajući svoje zlo i bludno društvo oko sebe. Živeći rastrošno, nakon očeve smrti, prodao je svu očevinu. Potom je počeo činiti pokoru, kažnjavati se glađu, žeđu i goloćom te odlučio otići u pustinju. No, tamo je psovao i proklinjao Boga. Kada je već pao na zemlju, na nebu se pojavio list koji je uskoro pao pred njega. Na listu je pisalo da ga Bog još uvijek ljubi. Ganut, mladić se odlučio konačno preobratiti, pokorio se i otišao u *redovnički varoš* (nepag. str. 61).

U drugome pak slučaju (onda kada se odbija Božja ljubav) Bog prestaje ljubiti, baš kao što se nekoć dogodilo građanima Jeruzalema, čiji je grad razorio rimski vladar Tit zbog prestanka Božje ljubavi.

Za kraj Bačić upućuje slušatelje u načine priskrbliivanja Božje ljubavi. Napominje da su Bogu dragi oni koji oba oka usmjeravaju na nebo, zbog čega crkveni naučitelji negativno govore o pijetlu, koji ključajući zrnje jedno oko usmjerava na nebo, a drugo na zemlju. I Bačić je među svojim slušateljima pronašao mnogo takvih pijetlova – vidi ih među redovnicima koji nisu predani svojoj službi, te *gospodarima* i *gospođama* čija je vjera *izvanjska*. Međutim, za njih ima spreman egzempl kojim ih nastoji navesti na promjenu i usmjeravanje očiju prema nebu, kao što je u egzemplu zaručnica kralja Tigrana (svaki kršćanin), sina armenskoga kralja, usmjerila u svojega zaručnika (Boga), koji je u zarobljeništvu kralja Kira za nju bio spreman dati život:

Nakon što je Kir zarobio Tigrana, sina armenskoga kralja, i njegovu zaručnicu, pitao je Tigrana što bi dao da mu oslobodi zaručnicu. Budući da je Tigran bio spreman žrtvovati svoj život, Kir ih je pustio na slobodu. Kada su došli kući, Tigran je pitao zaručnicu što joj se svidjelo kod kralja Kira, a ona je odgovorila da Kira nije ni pogledala, već je gledala samo u onoga koji bi za nju dao život (nepag. str. 64).

Ufanje. Najviše je egzempla Bačić upotrijebio u *Prediki devetnajestoj u nedilju IV. korizme* koja govori *od ufanja*, odnosno o načinima kojima se kršćanima otvara put do Božje pomoći. Prema Bačiću ufanje treba biti iskreno i ponizno, pa je u skladu s tim o njemu paradoksalno rekao da „premda čini se samo jedna pripovidka nami, naše ufanje lipše se zeleni, kada sušje ukazuje se“ (nepag. str. 240). U razjašnjavanju metafore i potrazi za primjerima pravoga ufanja, Bačić se poslužio nizom kratkih egzempla uglavnom biblijskoga porijekla, pa je tako govorio o čvrstoj vjeri Suzane, Daniela, Jone, Davida, babilonskih mladića, Izraelaca te ptice *Alcion* (vodomar) u jednome životinjskom egzemplu. Svi su se oni u teškim životnim trenucima *ufali* u Božju pomoć, dok je ptica *Alcion* svoje mladunce prepustila Božjoj brizi, bezbrižno ostavljajući jaja na morskoj obali, znajući da će se za njihovu sigurnost pobrinuti Bog. Nakon brojnih primjera pravoga ufanja koje treba imitirati, Bačić je progovorio o nedostatnom ufanju, za koje je pronašao potvrde u biblijskim egzemplima o:

- nedostatnoj vjeri Datana i Abirona, koje je Bog kaznio tako da su propali u zemlju (nepag. str. 244)
- nedostatnoj vjeri Izraelaca na putu iz egipatskoga ropstva (nepag. str. 244)
- slaboj vjeri Kristovih apostola u ribolovu. (nepag. str. 244)
- poljuljanoj Petrovoj vjeri (nepag. str. 244-245).

Neupornost biblijskih likova, s čijim je (ne)ufanjem u egzemplima upoznao publiku, Bačića je navela da još jedanput naglasi važnost upornosti, i to posredstvom egzempla o Kananejki, inače poganki koja je, vjerujući u Kristovu pomoć, zaslužila da joj on spasi kćer opsjednutu vragom. Taj je biblijski događaj samo naznaka onoga na što je Bačić smjerao – potvrditi slušateljima u kojoj mjeri vjera u Boga pomaže u *desperatnim* (beznadnim) situacijama. O kojim je točno situacijama riječ, Bačić kaže u nastavku: „kada nevolja kakva god pruži vas po postelji i počmete na nutra od smrtne žestine goriti, kada jakost vam počne plamenom kakva god ljuta trgat groznica, (...), kada počnu cipat kostobolje, (...) na jezik počne vam se duša kupiti.“ (nepag. str. 249). Bez obzira na to kolikom upornošću uvjeravao, i Bačić se, bar kako to sam interpretira, nalazi u *desperatnoj* situaciji jer od svojih slušatelja može očekivati negodovanje i suprotstavljanje. Dapače, siguran je da se njegovi slušatelji u ufanju nerijetko osjećaju *privarenima*, što znači da nisu dobili ono što su poželjeli, no to se događa, tvrdi on ponovno, jer njihovo ufanje nije dostatno. Kako Bačiću kao moralnom pedagogu nije teško ponavljati sa svrhom učenja, još jedanput je odlučio približiti lekciju o ufanju služeći se oprečnim egzemplima. Slušatelji ne trebaju biti poput Ahazje, koji se na samrti uzdao u pomoć

Belzebuba ili nepromišljenih mornara koje je prevarila riba *balena* (kit) kada su pomislili da su njezina leđa otok na koji će pristati, te vjerovati u idole, pisare, sudce, prijatelje. Suprotno tomu, trebju se ugledati u jelena (čovjek), koji nakon što ostane ranjen, pronalazi utočište kod čovjeka (Bog).

Naposljetku, citirajući svetoga Augustina, Bačić slušateljima ponavlja *da valja brez išta da budu, i što god slabiji*, kako bi Bogu bili draži. Kako u Bačićevim propovijedima svaka teza ostaje potkrijepljena, tako je i ovu propovjednik potvrdio egzemplima – biblijskim i povijesnim, u kojima se David odnosno Consalvo iz Cordobe u nevoljama uzdaju u Božju pomoć.

Propovijed završava također egzemplom koji donosi događaje iz života nekoga napuljskog plemića, odnosno njegove kćeri, koja se do kraja uzdala u Božju pomoć i u poniznosti čuvala svoju čistoću:

Jedan je plemić u Napulju sve prokockao. Kada je umro, ženi i kćeri ostavio je kuću punu dugova. Da bi preživjele, majka je nagovarala kćer da proda svoju čistoću i poštenje. Kći se uporno suprotstavljala majčinu prijedlogu pa su prodale pokućstvo, postelju, odjeću, a naposljetku kći je odrezala svoje vlasi i rekla majci da i njih proda. Majku koja prodaje vlasi vidio je jedan *princip* kojega je ganula majčina priča. On je majku i kćer odvezao u svoj dom, gdje su udobno živjele. Kći se potom plemenito udala (nepag. str. 253).

Od izvrsnosti duše i brizi za njezino spasenje. U propovijedi *Predika jedanaesta u nedilju V. po Vodokrstja* tematizira se izvrsnost duše. O njoj svjedoče Platon, Empedoklo, Sokrat, Seneka, Augustin, Tertulijan, a Bačić njihova tumačenja preuzima s ciljem isticanja izvrsnosti duše – *stvorena je od Boga, otkupljena od Boga i svrha joj je od Boga*, pa joj je kao takvoj dopušteno da se *ohola uzdigne u cini svojoj*.

Koliko je nahvalio dušu, Bačić je toliko pogrdio kršćanina, njezina vlasnika, koji ju vrlo lako predaje vragu, ponajprije zbog lakomosti i oholosti. Način na koji se gubi duša, odnosno predaje vragu, Bačić prikazuje metaforičkim egzemplom o izdaji turskoga sultana koji svoj grad bez ikakve borbe predaje kršćanskom vladaru.

S druge pak strane Bačić govori o Bogu koji je spreman za otkupljenje duše svakoga čovjeka, što oslikava egzemplom u čijem je središtu ljubav kralja Tigrana i njegove zaručnice koji su se našli u zarobljeništvu kralja Kira. Bačić je taj egzempl već jedanput upotrijebio, no u kontekstu ponešto drugačijem od ovoga. Dok mu je spomenuti egzempl jedanput poslužio da bi predočio kako treba upravljati oči prema nebu, odnosno Bogu, u ovome se slučaju na primjeru Tigranove

odluke da za slobodu svoje zaručnice da vlastiti život, govori o spremnosti davanja duše Bogu na otkupljenje. Bačić je navedenim egzemplom slušateljima ukazivao i na to kako se pravi kršćani odnose prema duši, zacijelo svjestan da oni kojima se obraća svoju dušu prije daju u *pandže vražje*. Propovjednik zamjera dvoje:

- a) pogrešne životne prioritete: „u sadašnje vrime samo nek je marvah providena, da ne izgine, samo nek su poljah i vinogradih urađeni i sabrani da se trbu ne brine, dobro je, a nek duša gine kako joj drago što je kom za oto“ (nepag. str. 138).
- b) brojne izgovore: u *nogamh kostobolja je i cipanje u kolinih* kada je potrebno ići u crkvu, *rukeh i prsti zgrčiti su* kada treba udijeliti milostinju, *oči suze po vazdan*, ako je nešto potrebno učiniti za dušu, *želudac slab je na post*, *svaki jedžek izbacuje, koji nije dobro sočan, ili maslom zacvrljen malo čistim*, ako je potrebno suzdržavati se od hrane i pića.

Dakle, umjesto na brigu o duši Bačićevi su slušatelji usmjereni na svjetovno i tjelesno (za usporedbu je upotrijebio kratki povijesni egzempl o kralju *Acabre* koji se više brinuo o marvi u *vrime* njezina *poginuća* nego o vlastitoj duši), pa propovjednik nadasve ironično uočava da bi njegovi vjernici o duši vodili više brige kada bi im mogla služiti tijelu. Naposljetku, Bačić napominje da bi trebalo biti obrnuto, tj. da bi tijelo trebalo služiti duši. Da i ta teza ne ostane nerazjašnjena, autor se poslužio egzemplom u kojem je jednom kralju pošlo za rukom majmune naučiti upravljati kočijom, pa se Bačić čudi kako je kršćanina teško naučiti dušu upravljati tijelom. Naime, kralj Bengale slao je poslanika kralju Mogore obučivši majmune da upravljaju konjima, a majmuni su poslanika doveli točno na cilj.

Tražimo ga priko dnevih njegovih. Bačić je primijetio da se kršćani njegova vremena neprikladno odnose prema danima koje treba svetkovati, pa je u *Prediki dvadesetj u nedilju V. korizme* kritizirao sve one koji pogrđuju svetkovine. Upućujući slušatelje na razlike između dana *poslenih*, odnosno *težakih* i dana *svečanih*, *blagih*, *Gospodnjih*, ponajprije se osvrnuo na ono što ne treba činiti nedjeljama i u vrijeme blagdana, čime je ponudio prikaz svakodnevnih blagdanskih rutina. Što je točno propovjednik prigovorio svojim slušateljima? Sudeći prema njegovim riječima nedjeljama i blagdanima radilo se sve ostalo, samo ne svetkovalo. Zato je Bačić podsjećao da je u dane *od svetkovanja* potrebno ostaviti poslove, obuzdavati se u *proždrlstvima* i pijanstvima, te svim sramotama *svita ispraznosti*, interesima, primanju kamata, kolu i pjevanju svjetovnih i sramotnih pjesama te pohođenju *mehana* i *pijaca*.

Nakon što je kršćane kritizirao zbog postojećega stanja, Bačić je bio svjestan da će njihova replika biti ovakva:

Fala Bogu sutra je svetkovina. Ej družo dakle počekaj me sad ću s tobom po našem običaju u mehanu na žderanje, pojist i popit ono što sam cilu nedilju danah rekao. Sutra je svetkovina valja mi u crkvu baš u ono doba kad moje gizdavo sunce prosviti u njoj da mu se ja poklonit prije nego Bogu mogu. Sutra je svetkovina baš dan najbolji dugoveh istirivat, pogodbeh temeljit, kupovat, prodavat, i posloveh moje razmitat i razpačavat. Sutra je svetkovina bit ću vazdan brez poslen, karte ću i kockeh u šakeh, što dobijem moje je, što izgubim da ne znam. Sutra mogu pohodit kog hoću; i razgovorit se dakle hoću: Sutra mogu se proigrat, prošalit, potancat: Jerbo je svetkovina (nepag. str. 260)

Pozivajući se na svetoga Bernardina, autor se u nastavku prisjećao prošlih vremena, s tugom promišljajući o sadašnjim, a za one koji slijede zle kršćane, kojima se obraća s kivnošću, donosi egzempl o djevojkama koje su u dane svetkovine također bile neuzorne, pa su zbog nesmotrenosti nasilno postale ženama Benjaminovih mladića. I ovaj je egzempl Bačić već jedanput upotrijebio – gubitak djevičanstva moabitskih kćeri u *Prediki osmoj u nedilju drugu po Vodokršću* bio je prilika za prigovor roditeljima koji djecu ne odgajaju prema načelima kršćanskoga nauka, a ovdje se na temelju istoga egzemplja kritizira izlazak tijekom svetkovina umjesto svetkovanja.

Darovi vire katoličanske. Kako je važno dijete učiti kršćanskom nauku, tako se važno na vjeru podsjećati cijeli život jer ona čovjeku, kaže Bačić, donosi brojne darove. O darovima vire katoličanske govorio je u propovijedi *Predika deveta u nedilju treću po Vodokršću*. Uz konstataciju da je sretno *roditi se u viri katoličanskoj* koja je, kada je stanovita i čvrsta, *prsten i vratarnica pristolja Božjega*, Bačić je svoje slušatelje upućivao u njezine prednosti, posebice u odnosu na ateizam, idolatriju, poganstvo, odnosno vjeru svih *nesrićnih ljudi* koji su nesretni *zarad pomanjkanja vire prave*. Iako se oštro protivio vjeri svih nekatolika, pa mu je žao sljedbenika drugih vjera, u jednome se ipak afirmativno odnosi prema njima. Riječ je naime o čvrstini njihove vjere i ufanja, što nije slučaj kada je u pitanju publika kojoj se obraća. Upravo zbog navedenoga Bačić poseže za dugim nizom imitabilnih egzemplja u kojima su prikazane karakteristike istinskih vjernika. Bez obzira na njihovu čvrstu vjeru, autor iskazuje žaljenje jer je uglavnom riječ o povijesnim osobama nekršćanima, koji upravo iz toga razloga neće moći dobiti darove koje vjera nudi. Tako Grk Fokion nije tražio osvetu za očevu smrt, a mladić *Democle* mučio je tijelo u vrelom kazanu da bi izbjegao *poželjenja putena*. Bačić žali i Aristidesa jer nikad, kao poganin nije mogao dobiti nagradu za svoju *neomaćnost*, Sokrat za *ustrpljenje*, Antigona za *kroćinu*, Epaminonda za *pružanje ruku siromasima*, Epitel za *dobre volje prignuće* te Periklo za *srčani razgovor i dilovanje*. Među njima nalaze se i dva lika koja nisu antički junaci. Riječ je o nekoj djevojci koja se prema svjedočanstvu svetoga Augustina

unakazila da bi zadržala čistoću te engleskom kralju Karlu Edvardu koji u egzemplu veliča anglikansku crkvu čekajući smrtnu kaznu. Bačić je ljude čvrste vjere pronašao i u dalekim krajevima, pa je njegova publika mogla čuti egzempl o nekome *iz japoneske zemlje* mladiću Candideu koji je, nakon što je iz neznanih razloga osuđen na smrt, bio sretan jer će umrijeti za vjeru.

Navedeni su egzempli Bačiću trebali pripomoći u nastojanju djelovanja na promjenu koju očekuje od svojih slušatelja koji su, makar kršćani, dakle sljedbenici *vire prave*, veći grešnici od nevjernika, što mu potvrđuju svojim djelima u:

- crkvi, gdje se više *klanjaju jednom obrazu*, i gdje je više očiju usmjereno na vrata da bi se vidjelo tko ulazi i izlazi nego na oltar
- kući, gdje nakon *žderanja i proždrlstva nerazložitog* slijede *tanci* te klanjanja idolima; i gdje se nakon *napunjena trbua* provode *opačine*, igra *s tuđim poštenjem* ili hrani *marva* umjesto zahvaljuje Bogu
- *boltama i dućanima*, gdje se nailazi na *advokate* i suce koji se, pod vodstvom boga Merkurija, klanjaju lažnim idolima.

***Ili umrt ili bižat valja* – egzemplima protiv prigoda za grijeh.** Bačić je svoju publiku posebno upozoravao na to da prije svakoga grijeha dolazi prigoda. Zla prigoda tema je njegove *Predike desete u nedilju IV. po Vodokrsta*. Uvodeći slušatelje u priču o prigodi za grijeh, Bačić napominje da mir između čovjeka i neprijatelja (grijeha) nestaje kada čovjek prestane živjeti. U tu svrhu iskoristio je i prvi egzempl u ovoj propovijedi, u kojem pripovijeda o Hanibalu, koji od osvajanja neće odustati dok njegova ili neprijateljska zemlja ne postane prah. Egzempl se može pročitati kao Bačićev savjet slušateljima, kojima poručuje da „ili umrt, ili bižat valja onomu (misli na grijeh, odnosno vruga), koji ako ne pobigne dobit ne umije“ (nepag. str. 113).

Da bi se grijeh izbjegao, treba izbjegavati prigodu. Tu je tezu autor potvrdio dvama egzemplima – povijesnom anegdotom o Likurgu koji je dao iskorijeniti vinovu lozu u Sparti da mu se vojnici ne opijaju i egzemplom iz redovničkog života koji govori o opatu Petru, sretnom zbog izgubljenoga oka koje ga je moglo navesti na grijeh.

Zloj se prigodi, podučava Bačićeva propovijed, može doskočiti čuvanjem od njezina začetka, a to je vrug koji prigode podmeće pred oči. I ta je teza argumentirana egzemplom koji potvrđuje da pred zlim prigodama mogu pokleknuti i sveti ljudi:

Pustinjak Makarije provodio je asketski život. Đavli su ga opsjedali u špilji gdje je živio te pozivali na svjetovni život, slikom ga podsjećajući na zaručnicu koju je ostavio u Rimu. Iako je Makarije dugo odolijevao najezi vragova, ubrzo je pokleknuo. Kada se pred njegovom špiljom pojavio vrag u liku rimske djevojke koja je u opasnosti, pa traži prenoćište u pustinji, Makarije je posustao i pustio djevojku (vraga) u špilju (nepag. str. 116-117).

Iako je vrlo neobično da je pustinjak Makarije, inače poznat po vjernome štovanju Božjih pravila, prikazan u negativnome kontekstu, ipak treba uzeti u obzir da je Bačić mogao „manipulirati“ pričom da bi bila egzemplarna u kontekstu unutar kojega je trebala obaviti ulogu. U ovome slučaju Bačićev je cilj, bez obzira na koji se način Makarije u nastavku priče odnosio prema lažnoj djevojci, bio ispunjen – kao prigoda za grijeh predstavljena je bludna pomisao. Uz nju Bačić prigodu za grijeh vidi i u *svetogrđnome krivom klanjanju* te drugim grijesima koji proizlaze iz različitih *ceremonija* (npr. skidanje šešira u znak poštovanja ili ljubljenje ruke) kojima su njegovi slušatelji bili skloni.

Kako da takve *ceremonije* (zle prigode) ne prerastu u grijeh, slušatelji su mogli naučiti iz egzempla:

Mardokaj ni pod koju cijenu nije skidao šešir u čast Hamana (nepag. str. 118).

Glas s nebesa (a bila je to njezina želja) naredio je nekom pobožnom čovjeku da ne ljubi ruku svetice Marije iz Oigniesa (nepag. str. 119).

Jedan je redovnik ljubio ruke neke gospođe, zbog čega ga je oštro pokarao opat Jordan, znajući da ga ta *ceremonija* dovodi do grijeha (nepag. str. 119).

No propovjednik i dalje nije bio siguran je li uspio u svojem naumu, posebice zbog toga što njegovi slušatelji, zamijetio je, smatraju da Bog od njih ne traži da budu pustinjaci i *provode toliku svetinju* (kao npr. Marija iz Oigniesa ili opat Jordan). Iz toga ih je razloga odlučio pozvati u posjet svetom Jeronimu, koji se odmetnuo u špilju da bi pobjegao od svih prigoda za grijeh, posebice od iskre ljubavi prema ženi. Taj je egzempl Bačiću poslužio i kao svojevrsna kritika na opuštenost slušatelja pred grijehom jer čak i svetac, a kako ne bi obični čovjek, mora podnositi tolika odricanja da bi pobjegao od prigoda za grijeh. Zato je, napominje Bačić ponovno, najbolje bježati od svake prigode, u čemu treba slijediti mladića Alojzija, o kojem egzempl ovako svjedoči:

Mladić Alojzije odlučio se maknuti od plesača koji su ga nagovarali da poljubi bar sjenu djevojčice. On je to odbio bojeći se da ga sjena ne zavede (nepag. str. 122).

U nastavku propovijedi odvija se fingirana stanovita prepirka između propovjednika i slušatelja, koji propovjednikove prijetnje smatraju pretjerivanjem. Stoga on egzemplom za egzemplom poziva/ponavlja da:

- prigodu ne treba tražiti: Bog ponekad ustegne milost pa se čovjek nađe u grijehu ili prilici za njega, što potvrđuju Daniel, David, Josip, Judita i Dina
- od zle prigode treba bježati jer je ona vražja *privara* koja čovjeka dovodi u pakao:

Kada je Pompej došao pred nepodložan grad, zatražio je od njegova vladara predaju. Vladar nije pristao, pa ga je Pompej prevario. Zatražio je da vladar primi njegove bolesne vojnike u grad. On se smilovao i primio ih, a oni su, kada su ozdravili, napali građane i zauzeli grad (nepag. str. 125).

- da osim *griha valja odsići i prigodu* (obje *aždajine* glave) jer samo jedna može izazvati propast:

Aždaja je lovila dvojicu, želeći ih pojesti. Hrabriji je uzeo sjekiru i suprotstavio joj se, ali joj je odsjekao samo jednu glavu jer mu je sjekira ispala iz ruke. Aždaja ga je proždrla drugom glavom (nepag. str. 128).

Na kraju propovijedi pojavljuje se biblijski egzempl koji, osim kao pouka, može funkcionirati i kao propovjednikova nada da će se njegovi slušatelji, nakon iscrpnoga dijaloga, prema grijehu ipak odnositi kao ustrajni Samson koji je, ne želeći upasti u grijeh, porazio lava koji mu se našao na putu.

Nemojte mi više govorit da se Isus naslidovat ne može – posljedice za neustrajne u vjeri. Osim što ne raspoznaju dragocjenost vremena, Bačićevi slušatelji, suditi je po propovjednikovim primjedbama, trebaju biti ustrajni u vjeri jer je svako njihovo *ne mogu*, koje se često čuje, zapravo *neću*. Cijela je *Predika četrnajesta u nedijlju sexagesimæ* posvećena problemu malodušnosti u nasljedovanju vjere, zbog čega autor suosjeća s Kristom koji nema vjerne sljedbenike. Upravo zbog toga Bačić želi slikovito prikazati na koji bi način njegovi slušatelji trebali promijeniti svoje ponašanje. Za to su mu poslužila tri povijesna egzempla čija je tema odanost vladaru (koji simbolizira Krista) – Bačić je podučavao na primjeru vojnika koji su pod svaku cijenu spremni slijediti svoje vladare Hanibala, Katona i Cezara. Zašto takva odanost nije karakteristična za one kojima se obraća, Bačić problematizira u ostatku propovijedi, ističući da je njegovim slušateljima, dušama *maloumnim, linim i poplašenim* teško

započeti činiti, reći *hoću* umjesto *neću*, a lako tužiti se da *put za Isusom mnogo iziskuje*. Pritom neustrajnim i lijenim kršćanima savjetuje sljedeće: „Eto vam može se samo hoće li se, premda se čini teško“ (nepag. str. 183).

Slipoća grišnika. Svi dosad navedeni grijesi koje je Bačić zamijetio u svojoj zajednici posljedica su *slipoće grišnika* o kojoj govori u *Prediki petnajestoj u nedilju quinqvagesima*. Kada definira *slipoću grišnika*, autor kaže da slijepci griješe jer smatraju da im se griješeći, posebice mislju, ne može išta dogoditi. Kakav je grijeh mislju Bačić slikovito dočarava još jedanput pripovijedajući egzempl o caru Eliogabalu, koji je i ovaj put dočekaio svoje prijatelje, no tako da su ih pred ulazom u njegov dvor dočekale zvijeri. Iako *živine* nisu imale zube, carevi gosti osjećali su strah. Isti su strah osjećali prijatelji cara Valerijana kada ih je dočekala njegova medvjedica te ih zaplašila oštrinom i zadahnula smradom. Na zanimljiv način grijeh mislju Bačić predočava još jednim egzemplom. U njemu je riječ o caru Mauriku, čije je sinove i ženu dao ubiti car Foka. Dok je gledao smaknuće voljenih, car je rekao da neće umrijeti sad jer mu je srce umrlo prije nego što se dogodilo smaknuće. U svim je egzemplima prikazano koliko je skrovit grijeh mislju (živina koja nema zube, opaka medvjedica koja je zaplašila samo smradom, srce koje nije živo, no i dalje kuca) i da ga ljudska svijest počesto zbog *slipoće* ne može detektirati. Sa svrhom razuvjeravanja slušatelja da je grijeh mislju minoran, ali i da bi ih zaplašio, Bačić je u nastavku obraćanja još oštiji. Egzempl koji će uslijediti poslužio mu je, osim kao moralno-didaktička lekcija, i kao sredstvo kojim će iskazati ljutnju na kršćane među kojima je, kako upozorava, mnogo ljenivaca, preljubnika i oholica, pa ih stoga, posudivši usporedbe iz životinjskoga svijeta, naziva *kurjačetinama*, *crnim gavranima* i *beštijama*. Shvativši ipak da je pretjerao, propovjednik se u nastavku, svjestan svoje generalizacije, ispričava, no smatra da se među publikom nalaze grešnici koji su zaslužili i pogrđnije nazive, pa za takve bira izraz *vragovi*. Ako je publika mogla zaključiti da je propovjednik oštar više nego što se moglo očekivati, on ju je preduhitrio ispričovjediivši egzempl na temelju kojega je potvrdio da ne naziva samo on svoje grešne slušatelje vragovima:

Propovijedi svetoga Dominika u Zaragozi ganule bi svakoga osim nekoga bogatog *gospodičića* Petra. On se čak jednom, dolazeći u crkvu, odlučio namjerno rugati propovjednikovim riječima. Kada ga je puk dočekaio s poklonom, Dominik je svima prisutnima odlučio rasvijetliti pamet i ukazati na grešnost toga Petra. Dok je propovijedaio, Petar je postao nakazan (vrag), a u crkvi je nastao velik strah i metež onih koji su, uplašivši

se, bježali. Dominik ih je zaustavljao govoreći da trebaju uvidjeti svoje grijehе, a to mogu na primjeru *gospodičića* Petra (nepag. str. 196-197).

Događaj na propovijedi svetoga Dominika¹⁰⁶, popraćen fantastičnim slikama preobrazbe čovjeka u vraga pred očima auditorija, zasigurno je mogao zaplašiti Bačićeve slušatelje, među kojima su se nalazili i svećenici. Njima se Bačić, aludirajući ponovno na grešni puk, obratio ovako:

Ah poštovani misnicih da bi ništo kakvi god novi Dominik na priliku starog svrhu ovog mista isprosio od Boga milost grišnikеh priobrazivat u vragovеh, zaisto zaisto kako god vratarih umorili bi se izagnavat bestijeh iz crkve, tako vi umorili biste se istirivat vragovеh iz iste (nepag. str. 198)

U svakom slučaju, nakon ispričanoga egzempla, Bačić je slobodnije mogao zamijetiti:

I zaisto oh koliko vragova je ovdi! Nikih, kojih hoće da im se klanja kako samom Bogu; Nikih, kojih repovih za sobom u pakao vuku mložtvo zvizdah nebeski to jest pravednih; Niki su reko vrazih, ili vražiceh ovdi: Jer ne znam ili više imade muški ili ženski vragovаh, koji unišli su u crkvu (...) (nepag. str. 198)

Nakon afirmacije takvoga stava, Bačiću je preostalo sve potvrditi još jednim egzemplom koji je dokaz da bešćutni grešnici zaslijepljeni grijehom *ubijaju Isusa*. Grešnike je predstavio primjerom Ludovika Burbonca, koji se našao nad očevim grobom i vidjevši njegove kosti, nije pustio ni suzu.

U drugome dijelu propovijedi Bačić odgovara na pitanje *Gdi si?*, tj. opisuje mjesto na kojem se nalaze grešnici, progovarajući pritom o njihovu stanju. Iako je zastrašujućom deskripcijom spremno odgovorio na postavljeno pitanje:

Jesi u jednom kolu sami vragovаh koji te svezana drže sindžirih u svako doba da te zadave brez svake naredbe koju bi imali jedno trenuće oka s tobom počekati. Jesi na jednoj postelji s viperom otrovnom koja svaki čas omotana oko vrata ti hoće da te zagnjavi i otruje (...) (nepag. str. 203)

ipak je smatrao da se na slušatelje najbolje može utjecati tako da se *grišničko stanje* prikaže egzemplom, pa je u propovijed interprolirao *događaj žalosni cara Zenona*, u kojem car govori o svojem stanju nakon što je po naređenju supruge Arijadne zakopan živ.

¹⁰⁶ Značajnija se amblematičnost postiže jer je tema egzempla propovijedanje, i to baš o sljepoći grešnika.

Grešnik bez milosti. Sveprisutna antiteza između uzornosti i grešnosti razvidna je i kada Bačić u *Prediki dvadeset i devetoj u nedilju četvrtu po Uskrsu* govori *od grešnika brez milosti*. U stanju sućuti prema zemlji koja je prepuna ljudskih grijeha, Bačić se obraćao grešnicima i grešnicama, upozoravajući na njihovo *nesrićno stanje* ako izostane Božja milost, inače najplemenitiji dar koji vjernici dobivaju od Boga. O kakvome je odnosu između Boga i duše u milosti riječ najbolje potvrđuje Bačićev egzempl u kojem Aleksandar Veliki hvali Minervin kip koji je sagradio Fidija, napominjući da svatko može prepoznati tko je graditelj kipa. Upravo je tako i Bog sebe utkao u dušu u milosti, odnosno „svega je sebe u njoj izrizao“ (nepag. str. 275) da mu bude slična. O ljepoti milosti Bačić bi, kako kaže, mogao svjedočiti jako dugo, no zadržao se na nekoliko tumačenja, pa je osim onoga što piše u knjigama *Nauka rimsko-katoličanskog*, o čemu svjedoči mudri Solin, sveta Katarina ili što potvrđuje *Biblija*, konkretno David i zaručnik, teze o duši u milosti, pored koje *sunce sinja je, biser đubre, krune hrđa*, potvrdio i egzemplima.

Ljepotu duše u milosti ilustrirao je ljepotom neke Grkinje, koja je zbog svojeg izgleda zaslužila pomilovanje; kralja Demetrija, koji je bio toliko lijep da ga nijedan slikar nije mogao naslikati; te majke francuskoga kralja Karla VIII., koja je sina prozvala Lijepim jer je, kako je kralj rekao, i sama bila lijepa. Da bi im duša bila u milosti, za što je trebao biti ispunjen jedan preduvjet – imati živu vjeru, Bačić kršćanima savjetuje da trebaju probuditi žalost u svojim srcima, a kao imitabilne primjere u poredbi donosi Davida i Helija.

Potom se Bačić antitetično postavio prema dosad izgovorenim jer je slušateljima, a što bi ih, prema onome što će u nastavku reći, više trebalo zanimati, obznanio kakva je duša koja ostane bez milosti. Ona je, nabraja propovjednik: *pogrdna sablast, mrcina i smrad, gruba obličja, ima obličje vražje, ružna i pogrdna, od nje vraga ružnijeg ne ima u paklu*. Navedeno je Bačić najbolje mogao ilustrirati egzemplom, u čijoj se službi ovaj put našla priča o ružnom grešniku iz Njemačke koji je nalikovao na vraga i kojega je svećenik, da bi mu pomogao, pokrio svetim knjigama te poškropio svetom vodom.

Sudbinu onih čija je duša bez milosti Bačić je još uvjerljivije oslikao u egzemplu o rastrošnome Agripininu sinu, jer je upravo na temelju njegova neuzornog čina publika mogla razaznati koliko se može žaliti kada izostane Božja milost:

Da bi osvijestila rasipnoga sina, Agripina je na *trpeze* u palači razasula onoliko blaga koliko je njezin sin rasuo. Dovala ga je pred to blago i ganula jer nije bio svjestan koliko je rastrošan. Rekla mu je da je čovjek, kad izgubi milost, slijep te da ne zna što čini (nepag. str. 278-279).

Na sličan način i propovjedniku *prsa uzdišu* (kao Agripini) kada promatra kršćane čije su duše bez milosti, kritizirajući ih naposljetku jer su spremni prodati milost radi *jednoga naslađenja*, baš kao i Rimljanin Apicije, o čijoj su neumjerenosti u jelu i piću te lakomosti mogli čuti u još jednom povijesnom egzemplu:

Rimljanin Apicije trošio je milijune na raskošne gozbe, bojeći se da će biti gladan. Da mu se ne dogodi da umre gladan, uzeo je otrov i njime se ubio (nepag. str. 279).

Grijesi mali teški su i veliki. Iako Bačić niti jednu svoju propovijed nije posvetio kojem konkretnom grijehu, u propovijedi *Predika dvanajesta u nedilju VI. po Vodokrsta* govori o skupini malih grijeha. Na početku propovijedi autor navodi nekoliko *in medias res* egzempla u kojima govori kako su od grijeha bježali sveti Bernardo, sveti Francesko, sveti Benedikt, sveti Euzebij, te kako zbog neopreznosti i maloga grijeha žale Agneza Augusta i Marija iz Oigniesa, dok se njegovi kršćani uzdaju da će se *iskrica slabe jakosti* sama od sebe ugasiti te da nema potrebe gasiti je ledom. Uz navođenje niza svetačkih egzempla, Bačić se osjećao obveznim pobliže odrediti mali grijeh, što je učinio usporedivši ga s velikim, odnosno smrtnim grijehom:

Smrtni grijeh najgušće tmine noćne duše su, on ni malo svitlosti nebeske u njoj ne ostavlja, on je ona paklena maez, koja kad dušu zalopati svu ju iznutra i iz dvora kalja, suprotivno čini mali grijeh duši, on bo samo sprama tminami paklenim, nju u jednu tanku maglicu stavlja (nepag. str. 145)

Mali je grijeh Bačić usporedio sa slabim vladarem i mravima, kako se čita u dvama kratkim povijesnim egzemplima:

Jeruzalem su osvojili Rimljani jer su lako pridobili slaboga *Selina* koji je branio grad pred jakim Antoninom (nepag. str. 156).

Drakun cara Tiberija uplašio se mrava, zbog čega je car izjavio da se potrebno bojati i malih (nepag. str. 156).

Razumjeti mali grijeh kao prijetnju te mu se u konačnici suprotstaviti lekcija je koju je Bačić za svoju pastvu predstavio kao posebno važnu. Svjestan činjenice da je mali grijeh *veće zlo nego izginuće*, odnosno da i mali grijesi vode do velike kazne jer lako prerastaju u smrtne, ali i vjerojatno upoznat s navikama puka, među kojim vlada opuštenost te skeptičnost prema propovjednikovim opomenama, što svjedoči rečenica kojom hini dijalog: „Polako oče, jerebo grijeh mali nije toliko zlo koliko ti kažeš, premda je zlo dosta teško.“ (nepag. str. 149), propovjednik je znao da je potrebna dodatna moralizacija. Iz toga razloga i u ostatku propovijedi upozorava kršćane da pred malim grijehom ne smiju biti *budalasti*, pa priča kako

je *budalast* bio neki *Azto pivaoc*, koji si je dao sagraditi veliki kip, a u stvarnosti je bio vrlo niskoga rasta.

Uz to egzemplima navodi primjere kojima potvrđuje kakva kazna proizlazi iz malih grijeha:

Davida je mali pogled na Bat-Šebu dok se kupala stajao Božje milosti (nepag. str. 153).

Kolika je ozbiljnost malih grijeha Bačić ne propušta ponoviti i na kraju propovijedi, pa još jedanput govori da je mali grijeh opasniji od velikoga, a strašne posljedice nepromišljenosti prikazuje pomoću triju egzempla: David je, želeći najbolje, za Božju kaznu odabrao najkraći, no najteži bič – kugu; grof Gerardo izgubio je milost i vid samo zbog jednog grešnog pogleda, a sveta Vitalijana, koja se javlja iz čistilišta, uzdisala je zbog muka jer je na dan Isusova rođenja bila usmjerena na svjetovno.

Da bi se izbjegao bilo kakav grijeh, pa i mali, Bačićeva se publika trebala ugledati na Josipa koji bježi od faraonove žene ostavivši za sobom plašt samo da bi izbjegao grijeh.

Lupež vrime. Mada temu prolaznosti aktualizira u svim propovijedima, *Prediku trinajestu u nedilju septuagesimæ* Bačić je posvetio konkretno vremenu, odnosno onomu što njegovi slušatelji trebaju znati o *cini vrimenta*.

Uz odgovore na pitanje što je vrijeme, koje je propovjednik donio upotrijebivši niz definicija filozofa i naučitelja, u središtu je komunikacije između njega i vjernika teza da se vrijeme treba čuvati jer, kako kaže: „ne imamo više sad ga nego jedno jedino trenuće oka“ (nepag. str. 163). Propovjednik se potom okomljuje na one koji smatraju da vrijeme mogu kupiti novcem, uz što donosi tri povijesna egzempla, kojima svjedoči da se ne može *novcih ni najkraće vrime platiti*. Spoznala je to Kleopatra koja je, jer je državni novac bio potrošen, večeru plaćala dragim kamenom; francuski kralj Ludovik XI., koji je liječniku plaćao da mu produlji život, no *likar* mu je rekao da ne postoji novac kojim može kupiti život; te car Pio koji je shvatio da se novcem ne može vratiti mladost.

Zacijelo se nadajući da su u slušatelja ta tri kraća narativa mogla produktivno djelovati na percepciju prolaznosti života, propovjednik je bio spreman predložiti načine na koje se vrijeme može iskoristiti kvalitetnije. Puku je stoga predložio da vrijeme provodi *crkve pohodeć*, a ne *kuće grišne*; u *knjigam ali duhovnim*, a ne u *pripovidkama ispraznim*, *klečeć prid raspetim*, a ne *pred idolom*, *slušajući ričih evangeoske*, a ne *po sokacih ričih diavoske*. Posebni su se savjeti našli za *isprazne žene* – one, naime, vrijeme trebaju trošiti *pred ispovidnikom*, a ne u *ogledalu prid staklom obraza i koseh*, te *gizdajući dušu Bogu*, a ne *kiteć tilo svitu i vragu*. Bačić je

lamentaciju završio egzemplom u kojem sirakuški kralj Dionizije odbija razgovarati s nekim mladićem da ne bi uzalud trošio dragocjeno vrijeme.

S obzirom na to da je vrijeme varljivo, Bačić je slušateljima savjetovao potrebu brzoga djelovanja, za što je imitabilne primjere pronašao u biblijskim egzemplima:

Iako je na raspolaganju imao sedam dana za ukrcaj na *veliku korablju*, Noa je to učinio prvi dan (nepag. str. 167).

Josip je, zaključivši da će za sedam godina nastupiti godine gladi, već prve godine počeo skladištiti žito (nepag. str. 167).

Ninivčani su se pokorili čim im je prorok oglasio Božju srdžbu (nepag. str. 167).

U konačnici, tezu o čuvanju vremena koje je, nedvojbeno je, u bijegu, propovjednik je pri završetku propovijedi opravdao poslovicom *Što mogu danas, zašto bi ostavljao za sutra*, koju potvrđuje još jednim egzemplom. U njemu se, iako razvidna, oholost Aleksandra Velikoga stavlja u drugi plan, točnije zanemaruje, dok je u prvom planu Aleksandrovo nastojanje iskorištavanja vremena, pa se, ne slušajući savjet učitelja Aristotela da je premlad za osvajanja, odlučuje za daljnje zauzimanje svijeta.

Bačić naposljetku savjetuje slušateljima ugledanje na Aleksandra i njegovu hitrinu, obznanjujući da će svi koji ne iskoriste vrijeme, pa prekasno postanu svjesni njegove prolaznosti, žaliti za izgubljenim poput Hanibala, koji u egzemplu žali za propuštenom prilikom jer nije uspio osvojiti Rim.

Od dneva strašnog – posljednji sud. Prvu propovijed, koju je napisao za prvu nedjelju adventa, Bačić je posvetio sudnjem danu, o kojem najbolje zna to da *ne znamo dan u koji će biti sud*, te da *ne znamo koji će od nas bit nadesno, a koji na livo*. Dok je govorio o strahotama sudnjega dana, Bačić je bio vrlo odrješit, uz stanovito izražavanje sumnje u vjeru svojih slušatelja. Zbog toga se metaforički obraćao mrtvima, čije bi svjedočanstvo o svrsi svijeta trebali poslušati kršćani kojima se obraća. Osim što svoju pastvu upoznaje s općim informacijama o posljednjem sudu, pa im nagoviješta kad će i kamo oni poći, ukazuje i na postojanje dviju vrsta sudova – *suda vlastitog* i *suda općenog*, s naglaskom da je za pojedinca veća žalost zbog *suda vlastitog* jer svijet/život završava samo za njega. Kako bilo, Bačić je svjestan da svoje malodušne slušatelje treba podučiti o važnosti pripravnosti na Božji sud, koja se među ostalim ostvaruje i pokornošću. Da bi svoju savjetodavnu misao približio slušateljima, iskoristio je dva egzempla – prvi kojim oprimjeruje kako pokora ublažava Božju srdžbu i

odgađa sudnji dan koji je po proroku Joni Bog nagovijestio grešnim Ninivčanima i drugi, koji svjedoči o tome kako kod njegovih slušatelja takav vid pokore uglavnom izostaje, zbog čega im se može dogoditi nagla smrt, poput nepokornom kralju Baltazaru.

Po meni ako koji uniđe, spasit će se. Posljednju je propovijed, *Prediku trideset i četvrtu. Treći dan Duhova*. Bačić posvetio spasenju, napominjući prije svega da Isus dolazi na zemlju radi spasenja baš svake ovčice, zbog čega ga slušatelji trebaju štovati i ne biti *lini* kada je potrebno doći do Božje milosti. Da bi bio konkretniji, Bačić je slušateljima ispričao dva egzemplja u kojima Karlo Veliki zbog poniznosti (kada ga je neki čovjek udario, nije se želio osvetiti) odnosno Blanka de Rosis zbog čuvanja dostojanstvenosti (bacila se kroz prozor da ne bi svoje tijelo morala dati Ezelinu) zaslužuju spasenje. Osim što je ponudio primjere uzornoga ponašanja, potaknut njihovim stavom da Bog samo neke *odabira* za spasenje, dok druge šalje u paklene muke, Bačić je među slušateljima nastojao otkloniti strah, ponudivši obrazac koji je potrebno slijediti. Riječ je o posljednjem Bačićevu egzemplu u ovoj zbirci, koji donosi priču o nekom redovniku koji je grešnički život zamijenio pokorničkim nakon što u knjizi Božje milosti nije pronašao svoje ime:

Mladi je redovnik griješio pa je želio saznati nalazi li se njegovo ime u knjizi Božje milosti. Nakon što je anđeo donio knjigu starijem redovniku, on u njoj nije pronašao ime svojega subrata. To mu je obznanio pa se mladi redovnik odlučio pokoriti i popraviti. Drugi je put, kada je anđeo došao, u knjizi bilo njegovo ime (nepag. str. 299-300).

Iz 18 propovijedi iz zbirke *Propovidi za sve nedilje* izdvojeno je nešto više od 150 egzemplja, čija je tematsko-motivska analiza pokazala da su Bačićevi egzempli prototipni, što znači da je riječ ponajprije o povijesno autentičnim egzemplima, najčešće kraćim narativima (s tek pokojom duljom pričom), čija je funkcija u većini slučajeva didaktička. Potvrđuje to i pripadnost egzemplja određenim tematskim cjelinama. U Bačićevim propovijedima prevladavaju biblijski i povijesni egzempli, dok samo tridesetak egzemplja pripada kojoj drugoj tematskoj cjelini: izdvajaju se još egzempli iz svakodnevnoga života, života svećenika, redovnika i pustinjaka, života svetaca te nekoliko životinjskih egzemplja. Za Bačićev je stil karakteristično i zastrašivanje, no on značajnije ne poseže za imaginarnim pričama, beletrističkim zapletima, nestvarnim likovima, fantastičnim događajima i sl.

6. 3. Emerik Pavić, *Prosvitljenje i ogriranje* (1762)

Istaknuvši da je Emerik Pavić¹⁰⁷ bio „kulturni radnik istaknutih sposobnosti i literarni stvaralac svestranog zanimanja“ (2014: 11) Franjo Emanuel Hoško u prvome je redu zasigurno mislio na bogat opus toga franjevca kojemu se pristupalo uglavnom sporadično¹⁰⁸. Bogat Pavićev opus uključuje djela različite provinijencije¹⁰⁹, a ovdje će se pozornost usmjeriti na dio njegova propovjedničkog rada koji čine sljedeća djela: *Tri dara duhovna s govorenjem predikatorskim navištena i istomačena*¹¹⁰ (1755), *Prosvitljenje i ogriranje jesenog i zimskog doba iliti nediljne i svečane predike* (1762), *Prišašće* (1762), *Kratki nauci i tumačenja sviju nediljnih glavnih evanjelja* (1778) i *Oca poštovanog Goffine pravovirno po misalu crkvenom uređeno knjiženstvo* (1778)¹¹¹ (Mihanović-Salopek, 2006: 251).

U središtu zanimanja ovoga rada Pavićeva je zbirka nedjeljnih i svečanih propovijedi, čiji je puni naslov:

PROSVITLJENJE I OGRIANJE | JESENOG I ZIMNOG DOBA | ILITI | NEDILJNE I SVECSANE | PREDIKE, | PRIKO JESENI I ZIME | DOLAZEČE, | RAZUM CSOVICSANSKU U DILLO- | VANJU PROSVITLJUJUCHE, A DUSSU S- SPA- |

¹⁰⁷ Franjo Emanuel Hoško zapisao je o Paviću ovakvu kraću biografsku jedinicu: „(...) rodio se 5. 1. 1716. u Budimu; krsno mu je ime bilo Ivan. Kod isusovaca u Budimu je 1734. završio gimnaziju i iste godine u Velikoj stupio među franjevence Bosne Srebrene. Na franjevačkim školama stekao je visokoškolsku izobrazbu; filozofiju je slušao u Budimu (1736.-1739.), a teologiju najprije u Budimu (1739.-1742.) i zatim u Osijeku (1742/43.). Po završetku studija stekao je kvalifikacije profesora filozofije (1743.) i teologije (1750.) pa je u Baji predavao filozofiju (1743.-1746.), a u Budimu teologiju (1750.-1761.). Nakon što je 1761. proglašen za lektora jubilata, upravljao je gotovo dva desetljeća kao dekan, prema njegovim riječima kao 'škula vladalac', Franjevačkog školskog centra u Budimu. Umro je 15. IV. 1780. u Budimu.“ (Hoško, 2014: 11).

¹⁰⁸ Navedeno potvrđuje Ivana Mikulić (Pepić): „Iako je riječ o neobično plodnom autoru vjerske literature, vrlo rijetko će se, barem što se tiče književnopovijesnih djela znanstvene faze, uz njegovo ime navoditi i što je napisao. Ako se to i čini, onda se uglavnom sav njegov rad svodi na djelo *Descriptio soluta et rythmica regum, banorum caeterorumque heroum slavinarum seu illyricorum* (1764.), koje je latinski prijevod/parafraza proze i stihova prve polovice Kačićeva *Razgovora* te drugo djelo, također nastalo pod utjecajem Kačićeve pjesmarice, a to je *Nadodanje glavnih događaja Razgovoru ugodnomu naroda slovinskoga* (1768.). Odmak u odnosu na ovo djelomično čini Georgijević (1969: 216, 218) navodeći Pavića i kao autora *Epistola i evandjelja* (1764.) i „higijenskog i terapijskog priručnika“ pod naslovom *Flos medicinae* (1768.), dok Matić (1945.) ponajviše pridonosi osvjetljavanju manje poznatih, a zapravo temeljnih djela Pavićeva opusa i poetike.“ (Pepić, 2014, str. 99).

¹⁰⁹ Mihanović-Salopek dijeli Pavićeva djela prema namjeni i žanrovskoj određenosti na sljedeće skupine: prigodni govori na latinskom jeziku, leksičko-gramatički (latinsko-hrvatski) priručnici, katehetska djela, propovjednička djela, duhovno-asketska djela, djela s biblijskim sadržajem, povijesno epsko pjesništvo po uzoru na Andriju Kačića Miošića na hrvatskom jeziku i latinski prijevodi Kačićeve poezije, povijesna djela i popularno-medicinski spis naputaka za zdravo življenje, uredničko-priredivački rad (2006: 250).

¹¹⁰ Riječ je o Pavićevoj propovijedi *navištenoj i istomačenoj* u Budimu na svetkovinu svete Katarine, a povodom posvete zvona u crkvi. Podatci se donose na temelju primjerka propovijedi koji se danas čuva u franjevačkom samostanu u Slavonskom Brodu.

¹¹¹ Vjerojatnije je da su *Kratki nauci i tumačenja sviju nediljnih glavnih evanjelja* (1778) i *Oca poštovanog Goffine pravovirno po misalu crkvenom uređeno knjiženstvo* (1778) jedno djelo, što sugerira puni naslov Pavićeva tumačenja evandjelja: OCA POSSTOVANOG GOFFINE | PRAVOVIRNO, | PO MISALU CERQVENOMU UREGJENO | KNJIXENSTVO, | Iiliti: | KRATKI NAUCI, | I | TOMACSENJA | SVIU | NEDILJNI I GLAVNI SVECSANI | EVANGJELJAH (...) Tako npr. Ivan Kukuljević Sakcinski poznaje samo *Kratke nauke* (121), no vjerojatno je pod tim naslovom podrazumijevao i *Oca poštovanog Goffine pravovirno po misalu crkvenom uređeno knjiženstvo* (1860: 120).

SONOSSNIM NAUKOM GRIUCHE. | ZA | POMOCH SVIU DUSSAH NASTOJNIAH, I OSTALI | PRIPOVIDALACA KRATKO, ALLI KRUTO | SLOXENE | PO | OCU FR. EMERIKU PAVICHU, REDA | S. O. FRANCESKA OD OBSLUXENIA, PRO- | VINCIE S. IVANA CAPISTRANA LECTURU JUBI- | LATOMU, I SADASSNJEMU DIFFINITURU | NA SVITLOST DANE U BUDIMU, GODINE M. DCC. LXII. | S- STROSSKOM | POKOJNOGA GOSPODARA BARNABÆ DEXEVICHA GRAGJANINA BUDIMSKOG, | USSTAMPANE | Pritisnute u Budimu po Leopoldi Francesku Landereru, Sftampaturu.

PROSVITLJENJE I OGRIANJE | JESENOG I ZIMNOG DOBA | ILITI | NEDILJNE I SVEČANE | PREDIKE, | PRIKO JESENI I ZIME | DOLAZEĆE, | RAZUM ČOVIČANSKU U DILO- | VANJU PROSVITLJUJUĆE, A DUŠU S- SPA- | SONOSNIM NAUKOM GRIJUĆE. | ZA | POMOĆ SVIJU DUŠAH NASTOJNIAH, I OSTALI | PRIPOVIDALACA KRATKO, ALI KRUTO | SLOŽENE | PO | OCU FR. EMERIKU PAVIĆU, REDA | S. O. FRANCESKA OD OBSLUŽENJA, PRO- | VINCIE S. IVANA KAPISTRANA LEKTURU JUBI- | LATOMU, I SADAŠNJEMU DIFINITURU | NA SVITLOST DANE U BUDIMU, GODINE M. DCC. LXII. | S- S TROŠKOM | POKOJNOGA GOSPODARA BARNABÆ DEŽEVIĆA GRAĐANINA BUDIMSKOG, | UŠTAMPANE | Pritisnute u Budimu po Leopoldi Francesku Landereru, Štampaturu.

Riječ je o zbirci koja broji 50 propovijedi na 263 stranice, a sastoji se od dvaju dijelova. Prvi obuhvaća nedjeljne propovijedi, a iz *Pokazanja nediljni predikah*, tj. kazala, razvidno je da su propovijedi namijenjene za nedjelje poslije Duhova, nedjelje poslije Vodokršća, adventske i korizmene nedjelje te nedjelju poslije Božića. Uz pregled sadržaja prvoga dijela zbirke Pavić je ostavio dvostruku *Opomenu* onima kojima njegove propovijedi budu služile kao gotov proizvod za govorenje, polazište za sastavljanje vlastitih, ili ako ih budu čitali. Ukazao je na to da propovijedi nisu strogo predodređene za blagdan kako je on to odredio, već ističe njihovu polifunkcionalnost (usp. Šundalić, 2014: 27), tj. mogućnost korištenja za koju drugu prigodu: „nediljne predike, kakono i slideće svečane i za druge nedilje i svetkovine mogu pristati (...) prominivši samo *themu*, i *ime svetoga*.“¹¹² (Pavić, 1762, nepag. str. 6), kao i da sva *pomanjkanja od štampe* čitatelji mogu sami ispraviti.

Drugi dio Pavićeve zbirke grafički je odijeljen od prvoga – naznačen je podnaslovom iz kojega se razaznaje da slijede svečane *predike* za jesensko i zimsko doba, da su njima nadodane još dvije *sermo casualis*¹¹³ – propovijedi za mladu misu i za Budimsko *uzeće*, te da su *pisane*

¹¹² Svi citati iz Pavićeve zbirke *Prosvitlenje i ogrianje* donose se u transkripciji prema izdanju knjige iz franjevačkoga samostana u Našicama tako da se u zagradi donosi broj pripadajuće stranice. S obzirom na to da je Pavićeva zbirka podijeljena na dva dijela (*predike nediljne* i *predike svečane*), a paginacija se nakon prvoga dijela ne nastavlja, već *predike svečane* započinju ponovno stranicom 1, uz citate koji se preuzimaju iz toga dijela zbirke radi preglednosti donosi se kratica PS (*predike svečane*) uz broj stranice na kojoj se nalazi citat.

¹¹³ Pojam *sermo casualis* obuhvaća propovijedi koje ne pripadaju kojoj liturgijskoj kategoriji, već su namijenjene za pojedine prigode, npr. vjenčanje, rođenje, pobjede u bitkama i dr. (v. Taylor, 2000: 725).

po istom pisaocu (Emeriku Paviću), tiskane u istome mjestu (Budim) i iste godine (1762). I za njih je autor donio *Pokazanje*, u kojem su po redu pojavljivanja nabrojene sve svečane propovijedi – započinju za svetkovinu svetoga Mihovila, a završavaju s propovijedi za Budimsko uzeće.

Pavićeva motivacija za pisanje propovijedi trostruke je naravi, kako je autor naznačio u predgovoru *Poljubljenom štiocu*. Pavić je propovijedi odlučio napisati ponukan riječima svetoga Pavla, zatim svetoga Franje te na zahtjev svojih prijatelja da im *u slovinski jezik upiše predike*. Njegov je cilj bio *iskrnjemu* ponuditi *lipe prilike* i *dobar izgled*, a još više dati *spasonosni nauk*. Uz navedeno Pavić u predgovoru piše da očekuje kritiku svojih propovijedi, pa je naposljetku obznanio da će, ako ona bude pozitivna, odnosno ukoliko njegove predike budu *podrage* recepciji, utoliko jesenske i zimske propovijedi dobiti svoj nastavak – *pramalične s litnjima*¹¹⁴.

Pavić je pisao i o načinu slaganja (stilu) svojih propovijedi. Napominje da je nastojao „istinu evangjelsku s istinitima prilikama S. pisma, i s ostalima naravnima istolmačiti, kakono ti i s naukom sveti otacah, i naučiteljah potvrditi“ (3) izostavljajući *historije* i *pripovidke*. Je li Pavić, kako je naznačio u predgovoru, iz svojih propovijedi isključivao egzemple (*historije* i *pripovidke*) ili je posrijedi nešto drugo, otkriva analiza u nastavku.

Kompozicijski gledano u Pavićevim je propovijedima vidljiva jednostavna shema. Propovijedi započinju predstavljanjem teme, najčešće na temelju tumačenja poglavlja iz Svetoga pisma, različitih ljudskih osobina, donošenja usporedbi i metafora o ljubavi, slavi, *izgubljenju*, žrtvi, riječi Božjoj i sl., pokojega kraćeg primjera iz prirode, života ljudi, astronomije i dr.

U argumentaciji teme Pavić se poziva na različite autoritete, upotrebljava simbolične usporedbe, predstavlja eshatološke teme služeći se baroknim dramatičnim rekvizitima vizualno-zvučnog imaginarija, pripovijeda u metaforama i antitezama, a donosi i egzemple, uglavnom realističke primjere iz povijesti i svakodnevnoga života, izbjegavajući simbolično-

¹¹⁴ O vjerojatnosti da su propovijedi *primalične s litnjima* ikada napisane konstatira Z. Šundalić: „U Pavićevoj se bibliografiji, barem do danas, ne nalaze i *Predike pramalične s litnjima* ili nekog sličnog naslova, iz čega bi se moglo zaključiti najmanje dvoje: prvo, da su bile napisane, ali da do danas nisu pronađene ili su izgubljene kao i neka druga Pavićeva djela (v. Sekulić, 1993: 74-75), i drugo, da čitateljstvu njegove jesenske i zimske propovijedi nisu bile *podrage*, kako kaže sam autor, zbog čega je odustao od pisanja najavljenih proljetnih i ljetnih propovijedi.“ (Šundalić, 2014: 26).

fantastične, kakvi su karakteristični za svečane egzaltirane barokne propovijedi (usp. Mihanović-Salopek, 2014: 54-57).

U zaključku svojih propovijedi Pavić eksklamativno sažima poruku, izravno se obraćajući slušateljstvu, opominjući i potičući na promjenu ponašanja, pri čemu se, ipak vrlo rijetko, znao poslužiti i egzemplom.

Ako se vrati Pavićevoj predgovornoj misli da za egzempl (*historije i pripovidke*) u njegovim propovijedima i nema mjesta, treba zaključiti sljedeće:

- a) Pavić je pod *historijama i pripovidkama* zacijelo mislio na simboličko-fantastične egzemple, odnosno priče koje su slušateljima pozornost zaokupljale prije svega zamamljivim fabulama. Takvih egzempla nema u Pavićevim propovijedima.
- b) Pavić interpolira egzemple u propovijedi, no njihova se učinkovitost mjeri isključivo prema funkciji potvrđivanja i boljega razumijevanja propovijedane riječi, pa se može reći da „u službi estetičkog utilitarizma“ (Mihanović-Salopek, 2006: 262)¹¹⁵.

Egzempli u Pavićevim propovijedima dosad nisu proučavani, no pojedini se primjeri navode u kontekstu analize drugih obilježja Pavićeva djela (v. Mihanović-Salopek, 2006; 2007; 2014; Šundalić, 2014).

S obzirom na retoričko-argumentacijski kontekst kojim su uvjetovani, u odnosu na prvi dio zbirke, govorit će se o egzemplima u službi predstavljanja obrazaca uzornoga ponašanja (ispovijed, brak, briga o bližnjem, ufanje, nasljedovanje vjere, slušanje Božje riječi, očišćenje od grijeha) te savjeta za promjenu ponašanja, prvenstveno usmjerenosti grešnika na svjetovno, jer konkretnim grijesima Pavić nije posvetio zasebne propovijedi. U drugome dijelu zbirke

¹¹⁵ U navedeno se ne uklapa Pavićev tekst *Tri dara duhovna s govorenjem predikatorskim navištena* (1755), odnosno jedna njegova tiskana propovijed za svetkovinu svete Katarine. U navedenoj se propovijedi nalazi nekoliko fantastičnih egzempla, nesvojstvenih ovdje analiziranoj Pavićevoj zbirci (npr. o susretu anđela i pustinjaka s mrtvim tijelom i lijepim mladićem, pokajniku Konradu iz Njemačke, čudesnome događaju iz toplica *Centumcelle* i dr.) Spomenuta je razlika još zanimljivija ako se u obzir uzme da je Pavić jednu propovijed za svetkovinu svete Katarine uvrstio i u zbirku *Prosvitljenje i ogrieanje*, no bez ikakvoga traga fantastičnim egzemplima. Koji je točan uzrok navedene razlike teško je reći jer propovijed *Tri dara duhovna s govorenjem predikatorskim navištena* nema predgovor, u kojem je Pavić mogao navesti eventualan razlog uvrštavanja *historija i pripovidki* u propovijed. Razlog je moguće tražiti u namjeni propovijedi. Naime, Pavić u uvodu *Tri dara duhovna s govorenjem predikatorskim navištena* metaforički dividira temu – predstavlja vinski panj koji *istira iz sebe tri loze u najvećoj studeni*, odnosno *tri duhovne stvari* koje se događaju *duhovnom domu* (budimskoj crkvi posvećenoj svetoj Katarini u kojoj propovijeda). Potom obrazlaže značenje triju loza: „Prvo jeste veliko oproštenje Svetoga Oca pape svima bogoljubnim ovde ulazećim dopušteno: drugo sloboda i dopuštenje svake sride oltaru Gospinomu ovdi postavljenomu: treće pak oglašenje vaši novoposvećeni zvonah“ (Pavić, 1755, nepag. str. 5) *Tri dara duhovna*, dakle, pripadaju obliku *sermo casualis* i namjena im je prigodničarska (takva je spomenuta propovijed za Budimsko *uzeće* u kojoj Pavić značajnije pripovijeda o povijesnim okolnostima ratova s Osmanlijama), dok se *jesene i zimne predike* primarno baziraju na spasonosni nauk.

egzemplarna se građa, uglavnom u svojstvu isticanja kreposti svetaca, može pratiti u odnosu na sljedeće svetačke i blagdanske propovijedi: za blagdan svetoga Mateja, blagdan svetoga Josipa, blagdan Svih svetih, blagdan svetoga Emerika, blagdan svetoga Martina, blagdan svete Katarine, blagdan svetoga Andrije, blagdan svetoga Tome, blagdan Isusova obrezanja te blagdan Bezgrešnoga Začeca Blažene Djevice Marije.

Valja da ne budeš nimi, veće govoreći grišnik. Kada je u pitanju odluka o svrsi vlastitoga života, Pavić je suglasan s ostalim slavonskim propovjednicima, pa kaže da kršćani mogu odabrati dva puta – *sve kolike grihe ispoviditi* ili *u vike* gorjeti u paklu. Propovijed za treću nedjelju korizme posvetio je ovom prvom – njegov je cilj bio podučiti puk o važnosti ispovijedi, za što je bilo važno sljedeće: progovoriti o potrebi svete ispovijedi, no i upozoriti na situacije u kojima ispovijed *nimalo nije korisna*.

Na početku je autor predstavio što podrazumijeva prava i korisna ispovijed:

Kada se čovik dakle Bogu ispovida, za dosta je da on prid Bogom poznaje, da je falio, i zakon pristupio, a kada se čoviku ispovida, kakvino su svi ispovidnici, valja ispoviditi grihe jedan za drugim, ni jedan ne zatajivši, i za sve kolike svesrdno pokajavši se, ako oće da mu sveta ispovid na korist duše bude (124)

Što se događa s onima koji ne ispovjedu grijehe na način koji je sam savjetovao, Pavić je slikovito dočarao egzemplom o Šekemu koji je oteo Jakovljevu kćer Dinu i zaručio se s njom. Dinina braća Simeon i Levi odlučili su se osvetiti i po Božjem naređenju ubiti vladara i njegove ljude. Iako su Pavićevi slušatelji mogli zaključiti da je Šekem ubijen jer je oteo Dinu (počinio je grijeh), Pavić je znao da treba protumačiti vezu između navedenoga egzempla s ispovijedi. Naime, razlog se Šekemove smrti može tražiti samo u sljedećem: „(...) ovi poglavica Sichemitski ne hoti poznati, i ispoviditi opaćinstvo svoje, koje prije zaručenja s rečenom divojčicom imade (...)“ (124), odnosno da nevaljana ispovijed za posljedicu ima smrt.

U još jednome egzemplu posvećenom ispovijedi Pavić napominje da „Bog svojim pokaranjem nimalo ne čeka, kada čovik na vlastite grihote zanimi.“ (126), što znači da je kršćanima osobito zamjerao *nime* (nepotpune) ispovijedi, pa za grešnike koji „neće da ispovide grihe svoje“ (126) kaže da „brez ikakvog milosrdja imadu na vike izprid lica Božjeg bačeni biti.“ (126). Riječ je također o biblijskom egzemplu, u kojem je prikazana Ananijeva smrt jer su on i Safira, prodavši svoju njivu i obećavši novac posvetiti Bogu, za sebe zadržali dio plaće, tj. *zanimili* na vlastite grijehe.

Prilika od zaručenja. Pir u Kani Galilejskoj o kojem govori u propovijedi za drugu nedjelju poslije Vodokršća poslužio je Paviću da bi se obratio zaručnicima i pripremio ih za zajednički život. Upravo zbog toga naglasak stavlja na dva najvažnija gosta na piru u Kani – Mariju kao *Mater čiste ljubavi*, odnosno čistoće jer, kaže Pavić: „srićno je zaisto zaručenje, kod koga se najprvo naodi divičanska čistoća“ (75) i Isusa kao *Oca od milosti*. Zašto je u *stanju zaručničkom* potreban *Otac od milosti* Pavić potvrđuje sljedećim: on kaže da je ženidba ujedno *sveto* i *pogibljivo* stanje, zbog čega je potrebna pomoć *Oca od milosti*, dakle Boga.

Da bi, međutim, *stanje zaručničko* bilo prema svim pravilima koje propisuje crkva i nalaže vjera, potrebno je ispuniti tri uvjeta: živjeti *druževno*, imati *porod* i spriječiti put bludu. Ako se navedeni uvjeti ne ispune, a pod najvećim prijestupom Pavić vidi blud, zaručnicima će upravljati davao. Za primjer Pavić uzima Davida koji zbog bluda s Urijinom ženom „upadne u ubojstvo, i ostale opaćinosti“ (76). Propovjednik je siguran da će njegovo upozorenje naići na gluhe uši (bar kad je u pitanju dio auditorija) jer je zamijetio (zacijelo ovdje njegove riječi upravlja propovjedničko iskustvo) da je malo onih koji se plaše njegovih riječi, kao i da je malo onih koji im vjeruju.

Upravo zbog takvoga odnosa kršćana prema propovijedanoj riječi Pavića ne čude razlozi zbog kojih se ljudi zaručuju. Od svoje bi pastve, u to je siguran, kao razloge zaruka mogao čuti:

- tjelesna *naslađenja*,
- *pristali* kip (fizički izgled)
- ljepotu i mladost zaručnice
- bogatstvo zaručnice (dobar miraz).

Da bi se takva *zaručenja* izbjegla, propovjednik donosi egzempl, odnosno *priliku od zaručenja*:

Kada je Abraham tražio zaručnicu za sina Izaka, zamolio je svojega staroga slugu da ju pronađe. On je otišao tim poslom u Mezopotamiju i mudro tražio Božji znak za pravu zaručnicu (78).

Pavić je egzemplom budućim zaručnicima poručio da savjete trebaju tražiti od starijih i razumnih ljudi (stariji sluga), a od Boga tražiti *prosvitljenje* u zaručništvu.

Skrb o bližnjem. Za one koji se brinu o bližnjem (prije svega *potribitom* i *siromašnom*) Pavić obećava veliku blagodat, pa tako kaže da tko ljubi svojega *iskrnjega* postaje *osobitim* i *otajnim* prijateljem Božjim, a tamo gdje nema ljubavi prema *iskrnjem*, sve su kreposti i sva

dobra djela *izprazna*. Pavić također kaže da će svaki koji „potribu svog iskrnjeg usliša, vazda dosta imati.“ (129).

Autor imitabilne primjere za brižne pronalazi u *Bibliji*, a pomoću njih recipijente upućuje na višestruke nagrade:

Za stotinu nećeš ti samo 4. jali 5. forinti, veće za 4. jali 5. forinti dobit ćeš stotinu drugi. Dajući ti siromahu komadić kruha, viruj da će ti Bog u tvomu imanju, usivu, i vinogradu stostruko platiti. Udilivši siromahu novčić, ili krajcaru, isti raj steći možeš (132)

U dvama su biblijskim egzemplima primjer brižnosti Boaz i Abraham:

Milostivi Boaz dopustio je Ruti ubiranje klasova na svojoj njivi, a uz to je zamolio kosce da joj daju i svojih klasova (130).

Kada je među Abrahamovim i Lotovim slugama i pastirima došlo do svađe, Abraham je poručio Lotu da odabere koji će dio uzeti. Bog je nagradio Abrahama, rekavši mu da će mu dati svu zemlju koju vidi (132).

O pravoj vjeri s ufanjem *združitoj*. Pavić se slaže da „pravo povirovanje sa živim poufanjem *združito*, vazda od Boga nadarito biva“ (34). Da pravo ufanje u Boga znači utočište za kršćanina prikazao je dvama biblijskim egzemplima:

Juditi je snažna vjera pomogla spasiti Betuliju od Holoferna (34).

Jeruzalemski kralj Aza, ufajući se u Božju pomoć, našao je sigurnost u pogibelji kada je etiopski kralj Zara prikupio veliku vojsku da bi napao Azu (34).

Pavić donosi i zanimljiv egzempl o vojniku koji je prije rata otišao božici Minervi da bi od nje tražio proročanstvo o ishodu rata. Božica mu je rekla da može poći veselo u rat te da će pobijediti. Vojnik je, ufajući se u proročanstvo, pošao u rat i ne boreći se čekao pobjedu. Protivnik ga je svladao, a on se na smrtnom času pitao gdje je božičino obećanje. Rečeno mu je da se i on trebao potruditi.

Pavić je, dakle, egzemplom želio upozoriti na to da je „vira brez dilovanja mrtva“ (36) te da kao takva ne može biti *Bogu ugodna*. Osim toga egzempl, u čiju autentičnost autor nije posve siguran: „Il se je pak ovo istinito dogodilo, ili ne“ (36), što je u ovome slučaju manje važno, još je jedanput trebao potvrditi da treba činiti dobra djela, i to s pravim *poufanjem u Boga*.

Nasljedovanje i traženje Isusa. U propovijedi za nedjelju nakon Božića Emerik Pavić veliča dostojanstvenost Isusa Krista, i to u odnosu na njegov *naraštaj* i mudrost, dva *začuđenja* *svrhu Isusa*.

Kada od vjerničkoga puka traži nasljedovanje Isusa u *naraštaju*, autor slušatelje poziva na sljedeće: „(...) da videći mi poniženstvo Kralja nebeskoga, i procinivši njegovo uboštvo u onoj štalici, ležanje na slamici; ova reko procinivši valja, da ga u čudnovatomu njegovomu umiljenstvu naslidujemo, odbacivši od nas oholost, blago, i raskošja svitovnja.“ (65).

Što konkretno podrazumijeva navedena Pavićeva konstatacija, slušatelji su mogli zaključiti na primjeru vojnika kralja Aleksandra Velikoga (Aleksandar = Isus), o kojem se u egzemplu čita:

Kada je išao u boj s Perzijancima, Aleksandrovu je vojsku dočekaao dubok snijeg, kojega su se vojnici uplašili. Aleksandar je potom sišao s konja i počeo gaziti snijeg, a vojnici su ga slijedili (65).

Negativan odnos prema nasljedovanju Krista Pavić je prikazao biblijskim egzemplom o Josipu, koji je obznanio svojoj braći da je pred njima, no oni ga nisu prepoznali, kao što *ponosice* (oholi kršćani) ne prepoznaju Krista.

Za drugo *začuđenje* *svrhu Isusa*, odnosno *začuđenje* zbog njegove mudrosti, koje treba biti prisutno kod svakoga kršćanina, Pavić je pronašao potvrdu u egzemplu o žrtvi kraljeve zaručnice koja je, kada joj se suprug vratio ranjen iz boja, isisala otrov iz njegove rane te ga tako spasila od smrti. Pavić je na primjeru kraljičine žrtve (i mudre odluke) prikazao žrtvu Isusa Krista koji je izbavio čovjeka iz *vječnog odsuđenja* tako da je ispio *jid* (otrov).

Zahvalu za Kristovu žrtvu može se odati, dakle, nasljedovanjem njegova života, i to u *naraštaju* i mudrosti. Prije toga Krista treba pronaći, a da bi ga se pronašlo, kaže Pavić, valja ga tražiti s Marijom i Josipom. Već na početku propovijedi za prvu nedjelju poslije Vodokršća Pavić obznanjuje da je od Gospe i Isusa saznao da je riječ o teškome i *križevnome* putu. Taj težak put kojim se prolazi dok se traži Krista autor je oprimjerio egzemplom o dvama putnicima koji su putovali od Budima do Varadina, jedan po suhome, drugi po vodi. Onaj koji je putovao po vodi došao je bez ikakve zapreke. Voda iz egzemplu metafora je za suze koje trebaju teći na putu traženja Isusa jer se taj put prolazi isključivo *sa žalošću* i pokajanjem, a nikako ne *po suhu* jer tako putuju „zaslipljeni ljudi ovoga svita, pustivši se po hiljadu pogibilji“ (70).

Slušanje Božje riječi. Kada govori o dužnosti propovjednika, Emerik Pavić u propovijedi za nedilju seksagesime kaže da: „svaki nastojnik duhovni valja da imade najveću pomnju, da

rič Božju s plodom, i berićetom posije, iliti puku prikaže“ (104). Pavić nadalje govori da Božja riječ ima *čudnovato dilovanje* te da je njezina korist dvostruka: „ona najtvrdja čini omekšati i u poznanstvo nedokučenih stvari vodi“ (104). Prvu korist (plod) Božje riječi autor je konkretizirao egzemplima. Tako je Božja riječ med koji teče iz usta lava kojega je porazio Samson. U drugome egzemplu predstavljen je kipar Miron, čija je skulptura krave toliko nalikovala na živo biće da su joj telci prišli misleći da je živa. Pavić je navedenim egzemplom nastojao potvrditi da će i najtvrdja stvar omekšati ako se vrši dužnost, odnosno u srce primi padajuća Božja riječ. Pritom upozorava da Božju riječ nije dovoljno samo slušati „veće ona valja da u srce siđe“ (105), što potvrđuje egzemplom o Ezekijelu, koji se nakon pada podigao tek kada je duh istine ušao u njegovo srce.

Naposljetku, Pavić donosi i negativan primjer, kojim zaključuje da Božja riječ neće svaki put omekšati srca grešnika, ističući koliko ju je važno ne samo slušati, već i provoditi u djelo, stoga na ovaj način upozorava slušatelje: „(...) posli kada se vratiš s predike, ne samo u prijašnje grihe upadaš, i već još ako si prije otvrdnut bio, još tvrdi postaješ (...)“ (106).

Kako se očistiti gube? Da bi se čovjek očistio od grijeha, odnosno gube koja je simbol za grijeh u propovijedi za treću nedjelju poslije Vodokršća, potrebno je uzdisanje upraviti Bogu, kako je to učinio evanđeoski gubavac. Guba, koja može biti tjelesna i duhovna, kaže Pavić, može se očistiti po Božjem *mogućstvu* i po njegovoj volji. Za prvi slučaj Pavić je odabrao egzempl o Zakeju kojega je Isus svojim prisustvom očistio od grijeha, no kada je u pitanju odrješenje gube po Božjoj volji, put do zdravlja nešto je teži. Naime, traženje ozdravljenja od gube, odnosno odrješenja od grijeha mora biti po Božjoj volji i njegovu *hotenju*, a ne isključivo prema molbi onih koji traže pomoć jer su molbe, primijetio je Pavić, najčešće usmjerene na ispunjenje svake želje. Da bi oslikao navedeno, Pavić je donio egzempl u kojem Boga uspoređuje s Aleksandrom Velikim, naznačujući slušateljima da će im molitve biti uslišene onda kada budu u skladu s Božjom voljom:

Kada je Aleksandar došao u *Asianski grad*, građani su ga zamolili da im ne našteti i da primi njihov dar. On je rekao da njihovu molbu ne može ispuniti, već će im dati ono što bude htio (81).

Ne valja dakle da se mi vladamo, kano gore rečeni parašnik (...) valja reko da mi pod borom s Ilijom opočinemo – egzemplima protiv oslanjanja na *vrimenite stvari*. Kao i drugi slavonski propovjednici, Pavić je sa svojom pastvom vodio bitku kada je u pitanju njihova

usmjerenost na materijalna dobra, pa je neprestano ukazivao na „nesrićno stanje, u kojemu se čovik brez napridka vikovičnjeg, samo na vrimenita oslanja“ (99). Svjestan da se među pukom kojem se obraća nalazi mnogo onih koji „imavši prigodu, mogli bi u crkvu ići, prediku slušati, neumne naučiti, sirote ugledati, bolesnike pohoditi, putnike prifatiti, i ispokojiti, žalosne i obnevoljite razgovoriti, i ostala dobra dila činiti, pak ne čine, veće zaludu vrime gube i brezposleni stoje“ (101), Pavić odabire dva egzemplja iz svakodnevice kojima je nastojao osvijestiti puk o vlastitoj nepromišljenosti, i to ilustracijom:

a) lažljivoga *obećanja svita* (*svit* je *parašnik* (pripadnik puka) koji lažno obećava):

Jedan je *parašnik* tražio slugu obećavši 100 forinti za plaću. Neki je sluga rado prihvatio poziv, no ubrzo se *parašnikov* zahtjev izmijenio. Sada je tražio da sluga mora biti spreman raditi cijeli dan i noć, čak i jesti na nogama, što je sluga odbio i rekao da tako ne bi služio ni za 1000 forinti (100).

b) *nerazložnoga življenja*, u kojem se samo *vrimenita promatraju*:

Jedan je *parašnik* posijao žito ujesen. Kada ga je požeo, sav je novac odmah potrošio, pa sljedeće godine nije imao sredstava za novu sjetvu. Kada je došla zima, preostalo mu je izginuti sa ženom i djecom (102).

Da bi se izbjeglo potonje, Pavić je nastojao utjecati na promjenu ponašanja kršćana, pri čemu je opetovano naglasio da ne valja *zapijati za vrimenite stvari*, tj. da od njih treba bježati te da je potrebno misli *upravljati Bogu*. Navedeno je potvrdio biblijskim egzemplom:

Kada je Ilija bježao od bludne Jezabele, sjeo je pod bor, promišljao o mogućem grijehu, zamolio Boga da ga makne s ovoga svijeta pa u konačnici zaspao. Probudio ga je anđeo, rekavši mu da ustane i jede, što je značilo da je spašen (103).

Smrt. Kada govori o prelasku u vječni život, Pavić razdvaja grešnika i pravednoga, no ne samo po tome što je posljedica za njihov zemaljski život drukčija, već i po težini puta – grešnik će lakše do prokletstva i *izgubljenja* nego što će se pravedan spasiti. Navedenim je Pavić želio naznačiti kakvom će se lakoćom grešnici strmoglaviti u pakao, upotrijebivši pritom ovakve usporedbe:

(...) jer kako god se jedan kamen na vrh planine ležeć kad ga čovik nogom krene, lahko doli svaliti može, i kako god tekuća voda po naravnomu slivanju u more otiče, tako i grišnik od grišinah otešćan, lahko se do pakla dovaljati, i u onu vikovičnju lokvu dopasti može (11)

Grešnikovo skončanje manifestira se na tri načina:

- u duši: grešnikovu dušu otrov i *jid* proždire (dok duša pravednika nema otrova)
- u *tilu*: grešnici, posebno lakomi, lijeni i bludni, doživljaju vidljive tjelesne promjene: „smalaksa u životu, počme izvlačiti oči, poblidi u obrazu, vas oteče u tilu, i učini se priličan umirućemu čoviku“ (13).

Sa svrhom promjene ponašanja Pavić donosi egzempl u kojem kao imitabilno ponašanje predstavlja ustrajnost u vjeri jednoga prosjaka:

Neki *naučan i Boga boječ* čovjek *Taulero* (Tauler) susreo je prosjaka te ga pozdravio s „dobar dan“. Nakon što mu je prosjak zahvalio i rekao da za sebe uzme taj pozdrav jer njemu nije potreban zato što mu je svaki dan dobar, *Taulero* se začudio. Čuđenju je pridonijela situacija koju je *Taulero* vidio – prosjak je očigledno teško živio jer je nosio izderanu odjeću i prosio za kruh. Da bi razuvjerio *Taulera*, prosjak je rekao da za dobre dane zahvaljuje Bogu, a za loše hvali Boga, zbog čega mu je svaki dan radostan. *Taulero* je, i dalje se čudeći prosjaku, promišljao o njegovim riječima (14).

- na samrti, gdje će grešnik ugledati: „svrhu sebe strahoviti mač pravice Božje, pod sobom će vidjeti razjalitu lokvu paklenu, oko sebe će ugledati takvo mloštvo diavala, kojemu se nigda nije nadao“ (15). Među opisane grešnike Pavić prije svih ubraja one koji se *povraćaju iz društva i sastanaka*, obilaze kuće u kojima vijećaju *nepošteno* s grešnicama ili se veselo vraćaju s ispovijedi zbog lake pokore. Za njih su pripremljena sljedeća dva biblijska egzempl, kojima je ilustrirano stanje u kojem će se naći na samrti:

Vojnici kralja *sirianskoga* željeli su uhvatiti proroka Elizeja, ali ih je Bog kaznio sljepoćom. Kada ih je Elizej uveo u Samariju i vratio im vid po Božjoj kreposti, poželjeli su umrijeti jer su shvatili da su ih neprijatelji opkolili (15).

Ezav je počeo *hukati* i kao *zvirina zavijati* kada je spoznao da je propustio očev blagoslov (15).

Posljednji sud. Propovijed za posljednju nedjelju poslije Duhova grešnika se dotiče *osobitim načinom*. Kojim je povodom propovijed nastala, autor je obznanio ubrzo, upozorivši na to kako će se na posljednjem sudu prokleti odijeliti od pravednih, odnosno kako će grešne odbaciti Bog i sveti. Pavić pritom naglašava da će na posljednjem sudu razmjeri biti obrnuti, odnosno da će najgore proći oni koji su živjeli najraskošnije. Da pred Božjim sudom vrijede

ista pravila za sve, potvrdio je egzemplima o kraljevu sinu i Samsonu koji su dospjeli „iz najvećega raskošja u najžalosnije stanje“ (41):

Kraljev sin, othranjen u zlatu i neki siromašni sluga našli su se u nevolji – zarobili su ih lopovi na moru. Bez obzira na status, obojicu su zavezali lancima i obojica su morali obavljati težak lađarski posao (40).

Dalila je bila u Samsonovu krilu, a kada je zaspao, odrezala mu je kosu i odmaknula ga od sebe. Ne znajući da nije u Božjoj milosti, pao je u filistejske ruke (40).

I u sljedećoj propovijedi, onoj za prvu nedjelju Došašća, Pavić je predstavio ugodna i strahovita *zlamenja*. Bez da je to napomenuo, daje se zaključiti da su ugodna *zlamenja* namijenjena pravednima, dok su ona strahovita namijenjena grešnima. O navedenome svjedoči zanimljiva *prilika* iz svakodnevice, iz koje je puk trebao „ne samo ovu stvar bistrije razumiti, veće još i istu nejednakost straha poznati.“ (44).

Jedan je otac imao dobre i zločeste djece. Da bi ih zastrašio, na prozor je stavio *prut*. Mirna su mu djeca prišla i pitala ga zašto je donio prut kad su oni spremni izvršiti sve njegove zapovijedi. Otac im je rekao da je prut za zločestu djecu, ali i da oni (dobri), motreći ga, ostanu dobri (44).

Premda je prut (Božja kazna) namijenjena za zločestu djecu (grešnike), i dobra se djeca (pravednici) trebaju podsjećati na to koliko je važno biti ustrajan u pravednosti. Za grešne ipak postoji druga prilika, a ona podrazumijeva žrtvu i pokoru.

Strahotu posljednjega suda Pavić je ilustrirao u propovijedi za drugu nedjelju Došašća dvama povijesnim i jednim egzemplom iz svakodnevice, uzevši u obzir sljedeće odrednice posljednjega suda:

– strogoću, usporedivši posljednji sud s atenskim:

Kada je Temistoklo došao na atenski sud i vidio kakva se tamo pravda dijeli, rekao je da bi radije u pakao nego opet pristupio na taj sud (50).

– vječnost osude kao posljedicu grešnosti:

Aratkserks je naredio svojim slugama da odmaknu zastore s kočije kada u njoj bude prolazila njegova zaručnica jer je običaj starih bio ne micati zastore da se sudci, vidjevši zločinca, ne bi smilovali (50).

– nemilosrdnost Boga koji na posljednjem sudu može rikati kao lav na grešnike koji su ustrajali u grijehu:

Jedna je majka jako voljela svoje dijete, ali nikako ga nije mogla navesti na pravi put. Jednom se jako rasrdila i bacila ga u peć (51).

U propovijedi za treću nedjelju poslije Došašća Pavić slušatelje upoznaje s pitanjem koje će im se postaviti na posljednjem sudu. Naime, kršćani će tada morati odgovoriti na pitanje *Tko ti jesi?*, odnosno jesu li bili kršćani samo imenom ili i djelom. Što je konkretno značilo biti ili ne biti kršćanin i djelom, Pavić je puku objasnio na dva načina – predloženjem konkretnih primjera iz neposrednoga svakodnevnog života te egzemplima.

Pravedni su tako oni koji su izbjegavali prigode za grijeh, konkretnije susjede koje karakteriziraju *puteni* grijesi, krađa, i svadnja te koji bi se, ako bi i posegnuli za *opakim življenjem*, pokajali za grijeha i nastavili živjeti kreposno. Sliku takvih kršćana Pavić je vidio u slugama iz egzempla:

Jedan je plemić odlazio iz kraljevstva da bi zauzeo drugo pa je svojim slugama dao po pinez. Kada se vratio, svi su mu vratili još više pineza koje su zaradili, osim jednoga koji je zakopao novčić i ostao bez ikakvoga dobitka, zbog čega ga je kralj grdio (54).

Grešnici su pak oni koji su zavidni i zlobni, pred drugima *osvađuju* bližnje, o njima loše govore ili im *prikidaju* sreću; misli i djela su im bludni, a pritom su sigurni u griješenju, misleći da dobro prikrivaju svoju zloću. Takav je bio Kain, koji je tajio bratovljevu smrt sve dok nije počela progovarati bratovljeva krv. Svi slični Kainu, čekajući vječno *odsuđenje*, drhtat će na posljednjem sudu. Isto predstavlja i egzempl iz propovijedi za četvrtu nedjelju Došašća, u kojoj je naglasak na svemu što gube prokleti:

Nakon što je Abšalon ubio svojega brata Amnona zbog bludnoga rodoskrvnuća, David ga je istjerao na tri godine. Ne mogavši dugo izdržati bez očeva lica, Abšalon je zamolio Joaba da mu pomogne vratiti se u očevu milost (61).

Blagdan svetoga Mateja. Tema Pavićeve propovijedi za blagdan svetoga Mateja ždrijež je između sreće i nesreće, točnije između *duha Božjega* i *duha svitovnog*. Pavić je zanimljivim mitološkim egzemplom vješto oslikao navedenu borbu dvaju duhova:

Maljari (slikari) *Zeuzeš* (Zeuksid) i *Parasius* (Parazije) posvađali su se oko toga koji je od njih *razumniji* u *maljarstvu*. Njihov *vladalac* odlučio je presuditi koji je bolji, pa im je dao

zadatak nešto naslikati. *Zeuzes* je naslikao drvo koje je bilo poput stvarnoga jer su se i ptice počele oko njega okupljati, a *Parasius* pokrov koji je također izgledao poput stvarnoga. Kada je *Zeuzes* posegnuo za pokrovom da bi ga maknuo i vidio što je pod njim, vladar je presudio da je *Parasius* bolji *maljar* jer je svojom slikom nadmudrio ne samo ptice već i ljude (PS, 106).

Autor je potom svojim slušateljima odlučio predstaviti pravi put te na primjeru svetoga Mateja, čija se kocka okrenula *duhu Božjem*, predstaviti na koji je način potrebno izbjeći bogatstva kakva nudi *duh svitovnji*. Kakva je bogatstva ostavio Matej (a slijedeći njegov primjer, trebaju i kršćani) Pavić je potvrdio egzemplom o *šarlatanu* koji je, došavši u neimenovani *varoš*, nadmudrio ljude, obećavši im da će im omogućiti sreću. Kada su ljudi počeli iz sanduka izvlačiti cedulju sreće, uboli su se na bodlje ježa kojeg je *šarlatan* unaprijed stavio u sanduk. Da na takvu prevaru ne nasjedni slušatelji za koje je Pavić sastavljao propovijedi, obzirni ih je propovjednik, pozivajući se na kreposti svetoga Mateja, ovako opomenuo: „Ono, što svit daje, jeste varljivo, nemirno i pogibljivo. (...) Tako će svakog svitovnja dostojanstva, blago, veselja, i razkošja zaktivajućeg, najposli u nesriću i izgubljenje vikovičnje zavesti.“ (PS, 111).

Blagdan svetoga Josipa. Pavić se u ovoj propovijedi usmjerio na prikazivanje Josipa kao oca i branitelja svih kršćana, i to oca *u životu*, a branitelja *na samrti*. Upravo zbog navedenoga Pavić je poticao na molitvu svetom Josipu za spasenje, za što je ostavio vrlo konkretnu uputu: „Njemu se dakle utecimo, štuju ga, i zazivajmo ga za života (...)“ (PS, 116).

Konačni rezultat *utjecanja* svetome Josipu, štovanja i zazivanja toga sveca, kršćani su mogli saznati u egzemplu koji Pavić uzima iz svakodnevice:

Neki je čovjek štovao svetoga Josipa i svakoga Božića nahranio troje gladnih – oca, majku i dijete. Kada je umirao, ukazali su mu se Isus, Marija i Josip, najavivši mu vječni pokoj (PS, 116).

Blagdan Svih svetih. Na dan *osobitog utišenja*, kako naziva dan Svih svetih, Emerik Pavić govorio je o dobru *rad njihove prilike* (prilike svetih) i zlu za sramotu svih nazočnih.

Prvi dio propovijedi odnosi se na vrline svetih koje treba slijediti, a o kojima je Pavić započeo propovijedati metaforom o svijetu koji je nalik na more, održavši pritom kratku lekciju

iz geografije¹¹⁶, i dvjema lađama kojima se putuje do slave nebeske. Spomenute lađe simboliziraju pokornost i pravednost, osobine svetih, čiju *priliku* (primjer) slušatelji trebaju slijediti. Pritom se Pavić poslužio egzemplom:

Da bi ohrabrio svoje vojnike, Juda Makabejski govorio je o njihovim precima koji su prešli Crveno more. Rekao im je neka budu srčani pa će im Bog to i vratiti tako da će im pomoći nadvladati neprijatelje, kao što su njihovi preci porazili faraona (PS, 24).

Drugi dio propovijedi razrada je drugoga dijela teme – blagdan Svih svetih blagdan je na sramotu kršćana. Pavić zato opominje kršćane zbog grijeha koji čine jer je život svetih, kada ga usporede sa svojim, njima (kršćanima) na veliku sramotu. Zbog toga propovjednik poziva na činjenje *kriposnih dila*, koja *kano na trpezi prikazuje*, a kao uspjeh vidi pogodak u *blaženo življenje*. Sve navedeno ilustrirao je u jednom isto tako optimističnom egzemplu:

U neko su vrijeme roditelji, kada su učili djecu strijeljati, kruh davali tek onda kada bi djeca bila uspješna u strijeljanju. Kada bi pogodila metu, djecu je na stolu čekao ukusan kruh (PS, 27).

Blagdan svetoga Emerika. Tjelesna čistoća temeljni je motiv Pavićeve propovijedi posvećene svetom Emeriku. Simbol za Emerikovu čistoću jest golub, a egzempl kojim Pavić potvrđuje navedenu krepost mađarskoga sveca zaštitnika (Emerik je mogao prepoznati čistoću kod ljudi) preuzet je iz svečeva života. Njime je Pavić slušatelje trebao potaknuti na odmicanje od *svitovnoga* i *tilesnoga*, a dostizanje *duševnoga* i *spasnosnoga*:

Kada je došao u samostan, koji je sagradio njegov otac Stjepan, Emerik je neke redovnike poljubio dvaput, neke triput, neke četiri puta, a neke pet puta u ruku, ovisno o tome kolika je krepost njihove čistoće (PS, 35).

Blagdan svetoga Martina. Pavić je u propovijedi za blagdan svetoga Martina napomenuo da čovjek u malenim stvarima može biti velik, a da se u velikima ne treba oholiti. Time je aludirao na Martinovu veličinu u *malenoći*, naglasivši da „koji nastoji malena kripostna dila činiti, s vrmenom može velik izići“ (PS, 39). Navedenu krepost svetoga Marina potvrdio je egzemplom o Juditi koja je, vodeći se *malenoćom*, spasila svoj grad od neprijateljske vojske.

¹¹⁶ „Kako god se pak iz ovoga dila svita, na kojemu smo sada mi, i koji se naziva *Europa*, brez morskoga plovenja ne može doći u oni dio svita, kojino je ne poodavna iznašast, i koji se naziva *America*: tako nije moguće doći u oni vilajet Nebeski brez plovenja priko svita, kano priko široke vode morske.“ (Pavić, 1762 PS, 24)

Blagdan svete Katarine. Pavić je temu ove propovijedi ograničio na dvije kreposti svete Katarine – njezinu mudrost te tjelesnu i duševnu ljepotu. U odnosu na prvu Katarininu krepost u propovijed je interpolirao egzempl o Azotianima, koji su u vojsci osvojili korablju Božju i stavili ju pored svojega idola Dagona. On se rušio, no oni su ga, ne odustajući, uzaludno popravljali. Time Pavić aludira na izostanak razboritosti kod kršćana svojega vremena te ih poziva na nasljedovanje svete Katarine.

Blagdan svetoga Andrije. Pavić *ukazuje* svetoga Andriju kao *priličnoga* Kristu u trpljenju i u smrti, po čemu ga razlikuje od ostalih Kristovih apostola. Kada govori o prvoj *priličnosti*, autor ističe svečevu ljubav prema trpljenju, koje simbolizira nošenje križa, a kada govori o *priličnosti* u smrti, ističe sličnost Kristove i Andrijine smrti, uspoređujući obojicu s mitskim feniksom.

O intenzitetu povezanosti Isusa i svetoga Andrije Pavić progovara povijesnim egzemplom:

Aleksandar Veliki svojega je dvoranina, kojeg je poštovao, nazvao također Aleksandrom (PS, 52).

Odlike odnosa Andrija – Krist ili Aleksandar Veliki – dvoranin Aleksandar Pavić nije primijetio kada je u pitanju odnos njegova slušateljstva prema Isusu, pa uz prigovor zbog spomenutoga, napominje da je potrebno svoje prozore otvoriti Isusu, slijedeći na taj način svetoga Andriju.

Blagdan svetoga Tome. Tek kada se postavio *u bok Spasitelj*, sveti Toma povjerovao je u Isusovo prikazanje, u što prije nije vjerovao. Upravo su te dvije antitetično postavljene osobine svetoga Tome – njegova nevjera i vjera – odredile cilj Pavićeve propovijedi. Dok je u prvome dijelu propovjedniku bilo važno predstaviti da „Isusa po nevirovanju Tominu izgubiti, sve je izgubiti“ (PS, 63), u drugome dijelu sveti Toma treba biti primjer kršćanima koji upadaju u grijeh. Od njih Pavić zahtijeva da s Tomom traže vjeru u Isusovu *boku*, da ne bi bili u Božjoj nemilosti kao Kain.

Za blagdan Otrizovanja. Kako je običaj da si ljudi čestitaju novu godinu, običaj je da se što i daruje. Pavić slušatelje priprema upravo za darivanje jer su, kao i on, dužni Kristu pokloniti svoje srce. Navedeno autor oslikava egzemplom u kojem se kraljica Sabe, koja je čula za čudnovata Salomonova djela, uputila u njegov dvor s plemenitim darovima. Relacija darivanja

uvijek je dvosmjerna, pa kršćani, osim što trebaju darivati, mogu očekivati Isusov dar. Najgore je za kršćanina kada mu Isus nije spreman što darovati, odnosno kada zbog neuzvraćene ljubavi prestane dijeliti darove. Takvoga Isusa Pavić uspoređuje s nekom majkom, o kojoj se može pročitati ovakav egzempl:

Jedna je kraljica rodila dijete i odlučila ga sama dojiti. Kada dijete nije željelo desnu dojku pokušala je s lijevom, no ni tada nije uspjela. Rekla je da je dala sve i da je to dovoljno (PS, 87).

Da ne bi prošao kao novorođenče, koje je zbog „nezahvalnosti“ ostalo bez majčina mlijeka, koje ovdje simbolizira Isusovu ljubav i milost, Pavić savjetuje kršćaninu da treba pomno paziti jer njegovo srce zasljepljuju tri *dušmanina*: sotona, svit i tilo. Krajnji je cilj pobjeći od triju neprijatelja, biti poslušan Isusu i darovati mu svoje srce, nakon čega će darivanje biti uzajamno, što Pavić također posvjedočuje egzemplom:

Kralj je zapovjedio svojim podložnicima da mu svi moraju biti vjerni. Svi su na to pristali, a neki su kao znak vjernosti na vrat objesili i privjesak s kraljevim kipićem. Njih je kralj posebno darovao (PS, 88).

Blagdan Bezgrešnoga Začeca Djevice Marije. Pavićeva propovijed za navedenu svetkovinu tematizira Marijino izbavljenje od istočnoga grijeha, od kojega ju je Isus ne samo izbavio, nego i po izbavljenju otkupio. Na prikazivanje Marijina izbavljenja usmjereni su i egzempli koji se ponašaju kao usporedbe, pa je tako Marija uspoređena s Davidovom zaručnicom koju je David preteo od Amalečana (istočnoga grijeha), a istočni grijeh i s lavom kojega ubija Samson (Isus) kada je s roditeljima išao u neku filistejsku *varoš* pronaći si zaručnicu (Mariju).

Da je postupak izostavljanja *historija* i *pripovidaka* Pavić dosljedno provodio potvrđuju tematske cjeline kojima pripadaju njegovi egzempli. Oni su pretežito biblijskog podrijetla, dok se manji dio njih može tražiti u domeni povijesnih priča, priča iz svakodnevice ili iz života svetaca, a najmanje ih je iz životinjskoga svijeta i mitologije. Zanimljivo je zamijetiti i to da Pavić ne donosi egzemple iz života svećenika, redovnika i pustinjaka, o kojima se u drugih slavonskih propovjednika mogu čitati začudne priče s fantastičnim motivima. Navedenih se priča Pavić nije doticao ni kada je riječ o egzemplima iz svakodnevice, zbog čega je u njegovim

prilikama teško povući granice između egzempla i parabole. Teme egzempla odredio je i stil Pavićevih propovijedi. U okviru racionalističkoga propovijedanja¹¹⁷ Pavić je prednost davao primjerima iz *Biblije*, a i kada se pojavljuju egzempli iz drugih tematskih cjelina, sama je priča predodređena utilitarističkom funkcijom. Pavićev je egzempl tako, najčešće kao metaforičko poredbeno sredstvo¹¹⁸, bio u funkciji ispunjavanja utilitarističke, didaktičke funkcije, a u manjoj mjeri estetske.

6. 4. Đuro Rapić, *Svakomu po malo* (1762)

Spisateljski opusa franjevca Đure Rapića (1714 – 1777)¹¹⁹ čine dvije knjige propovijedi (*Svakomu po malo*, 1762., *Od svakoga po malo*, 1764.) i opširan katekizam *Satir iliti divji čovik u nauku krstjanskom ubavistit* (1766). Ovdje će se predstaviti njegova, koliko je poznato, prva zbirka propovijedi, čiji je puni naziv¹²⁰:

SVAKOMU PO MALLO | ILLITI | PREDIKÆ | NEDILJNE | ZAJEDNO S' KORIZMENIMA
| SVIMA | DUHOVNIM PASTIROM VEHOMA | KORISTNÆ | A | PRAVUVIRNIM
KARSTJANOM | OSOBITO HASNOVITÆ | KOJÆ | STANJE, I SVAKOGA CSOVICA
VECHIANJE U SEBBI UZDARXAJU | I | TEMELJ EVANGJEOSKOGA ZAKONA,
SVAKOMU, I INESETNOMU | OBILATO NAVISSTUJU. | PO | P. F. GJURI RAPICS
GRADISCSANINU | REDA MALE BRATJE S. O FRANCESCA | OD OBSLUXENJA |
PROVINCIE S. IVANA CAPISTRANA SINU | SVETÆ BOGHO-SLOVICÆ SSTIOCZU
VRIDNOMU, SLOXJTÆ I NA | SVITLOST DATÆ, | GODINÆ M. DCC. LXII. |

¹¹⁷ Prisutnost obilježja kasnobaroknog retoričkog izražavanja s obilježjima tzv. racionaliziranog katolicizma karakterističnu za Pavićev stil H. Mihanović Salopek povezuje s katehetskom reformom Ignaza Felbigera u šleskoj opatiji Sagan koja započinje u vrijeme kada je objavljena i Pavićeva zbirka propovijedi *Prosvitljenje i ogrianje* (2014: 53).

¹¹⁸ Navedeno je zamijetila i H. Mihanović Salopek koja piše da je oblik egzempla Paviću ponekad poslužio kao proširena zorna usporedba (2014: 55).

¹¹⁹ O godini rođenja i smrti, kao i mjestu smrti Đure Rapića povjesničari hrvatske književnosti donose različite podatke. Najčešće se, međutim, spominju sljedeći podatci: Rapić je rođen u Gradiški (Stara Gradiška) 1714., a umro u Đakovu 1777. (Mateljak-Popić, 2013: 19). O njegovu životu i radu Franjo Emanuel Hoško napisao je sljedeće: „Član Bosne Srebrene postao je stupanjem u novicijat 1732. u Velikoj. Teologiju je studirao na bogoslovnoj školi u Petrovaradinu 1737-41. Provincijal F. Lastrić odobrio mu je polaganje ispita za profesora filozofije i zatim mu dodijelio učiteljsko mjesto na filoz. učilištu u Požegi 1741-44. Ispit za profesora teologije položio je 1748. u Baču, 1750. počeo predavati u bogoslovnoj školi u Radni; sljedeće godine ustupio je svoje mjesto Filipu iz Teševa, a sam je pošao u Petrovaradin. U jesen 1753. sukobio se s tamošnjim gvardijanom J. Matijevićem. Provincijal J. Janković prosudio je da je kriv Matijević i lišio ga službe, ali je i Rapića 17. IX. 1753. ponovno premjestio u Radnu. Isticao se u vođenju gospodarskih i građevnih poslova pa je 1752. bio nadglednik građevnih radova u Petrovaradinu i 1757. u Iloku, upravitelj suknare u Budimu 1761-64. te ekonom provincije 1764-67. Premda je u vodstvu provincije sudjelovao kratko vrijeme kao definitor 1767-68, obavljao je ugledne dužnosti osobnoga teologa bos. biskupa Antuna Čolnča 1768-70. i dekana filoz. učilišta 1771-75. Kao propovjednik boravio je u rodnoj Gradiški 1757-61. i 1778-80. te u Velikoj 1780-85. (ako se u obzir uzme da je umro 1785. o.p. D. V.)“ (2010c: 471-472).

¹²⁰ U radu se će služiti skraćenom inačicom naslova *Svakomu po malo*.

TLACSENO U PEŠTI KOD GOSP. ANTUNA FRANCESCA EITZENBERGERA | PURGERSKOGA TLAČIOCA 1762.¹²¹

(SVAKOMU PO MALO | ILITI | PREDIKE | NEDILJNE | ZAJEDNO S KORIZMENIMA | SVIMA | DUHOVNIM PASTIROM VEHOMA | KORISTNE | A | PRAVOVIRNIM KRSTJANOM | OSOBITO HASNOVITE | KOJE | STANJE I SVAKOGA ČOVIKA VEĆANJE U SEBI UZDRŽAJU | I | TEMELJ EVANĐEOSKOGA ZAKONA SVAKOMU I INESETNOMU | OBILATO NAVIŠTUJU. | PO | P. F. ĐURI RAPIĆ GRADIŠĆANINU, | REDA MALE BRAĆE S. O. FRANCESKA | OD OBSLUŽENJA | PROVINCIJE S. IVANA KAPISTRANA SINU, | SVETE BOGOSLOVICE ŠTIOCU VRIDNOMU, SLOŽITE I NA | SVITLOST DATE. | GODINE MDCCLXII | TLAČENO U PEŠTI KOD GOSP. ANTUNA FRANCESCA EITZENBERGERA | PURGERSKOGA TLAČIOCA 1762.)

Dok se kod većine naših povjesničara književnosti osim spomena ne može pronaći nešto više podataka o navedenoj opsežnoj¹²² zbirci propovijedi¹²³, za potrebe ovoga rada, dakle u prilog proučavanju Rapićevih egzempla ići će nekoliko zabilješki Matije Pavića¹²⁴. On se među ostalim osvrnuo na originalnost Rapićeve zbirke pa je istaknuo da je riječ o *predikama* koje su, kao što je u predgovoru naglasio i sam Rapić, „ne toliko pisane, koliko iz drugih pripisane“ (1889: 115), ali i primijetio da su *doćerane slavonski, no priprosto i hrđavoga pravopisa*¹²⁵. Osobitu pozornost zaokuplja pak Pavićeva opaska o Rapićevu tonu, koji ga podsjeća na stil bečkoga propovjednika Abrahama a Sancta Clare: „tu se doduše ne biraju rieči, al se govori i svjetuje i živo i oštro“, pa je zanimljivo zaključio da su se Rapićeve propovijedi mogle „vanredno dojmati slušalaca.“¹²⁶ (1889: 115). Pavićevu je bilješku o Rapićevoj zbirci u potpunosti preuzeo Josip Bösendorfer u *Crticama iz slavonske povijesti* (1910), gdje je Rapića nazvao *vridnim štiocem* i o njegovim propovijedima zapisao ono što je i Pavić dvadesetak godina prije. To se među ostalim odnosi i na Rapićev stil, za koji je naznačio da podsjeća na

¹²¹ U radu se služilo jednim od primjeraka knjige koja se čuva u arhivu franjevačkoga samostana u Našicama čija je signatura RII – 4° – 9. Za pristup arhivskoj građi zahvaljujem fra Petru Cvekanu, gvardijanu našičkoga samostana (2020) i fra Marijanu Vidoviću, a za pomoć u pretraživanju tada nekatalogizirane arhivske građe gospođi Silviji Lučevnjak, ravnateljici Zavičajnoga muzeja Našice.

¹²² O fizičkim karakteristikama Rapićeve knjige ili *knjižurine*, kako ju zbog opsega naziva Zlata Šundalić (2006) te paratekstualnim sastavnicama vidjeti u njezinu radu: Šundalić, 2006: 171, 176-177.

¹²³ Zanimljivo je spomenuti da Rapić (pa tako i njegova zbirka propovijedi) „nije zaslužio“ zasebno poglavlje u npr. *Crticama iz „slavonske“ književnosti* (1884) Josipa Forka, *Scriptores interamniae vel Pannoniae Saviae nunc Slavoniae dictae anno 1795. conscripti (cum continuatione anni 1830)* (1889) Josipa Jakošića ili pak knjizi *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda* (1945) Tome Matića, djelima koja svojim naslovom upućuju na slavonski kulturno-književni krug, kojemu je pripadao Rapić.

¹²⁴ Matija Pavić o Rapiću piše u članku „Književna slika Slavonije u 18. vieku“, objavljenome u *Glasniku Biskupija Bosanske i Srijemske*, broj VIII., tečaj XVII., u Đakovu 1889. godine., str. 115.

¹²⁵ Rapić je u predgovoru zbirci (*Ponukovanje štioća*) i sam napomenuo da se pri oblikovanju propovijedi držao savjeta mudroga Celade koji dobrim stilom podrazumijeva onaj čije riječi nisu *gizdave* i *ferčkali*, a da pritom nisu *priprostitute* i *zapustite*.

¹²⁶ Vezu Abraham a Sancta Clara – Đuro Rapić zamijetila je i Anela Mateljak-Popić (2013), koja je Rapićevu propovijed za blagdan svete Katarine Aleksandrijske usporedila s propovijedima Emerika Pavića i Abrahama a Sancta Clare, te tako Rapićev propovjednički rad stavila u širi kontekst hrvatske odnosno europske propovijedi.

bečkoga propovjednika Abrahama a Sancta Claru. Bösendorfer je pritom, kao i Pavić, zasigurno mislio na Rapićevu sklonost teatralizaciji propovjedaonice. Navedeno je obilježje Rapićeve retorike uočila i Lahorka Plejić-Poje koja je, baveći se istraživanjem propovijedi u cerničkoj franjevačkoj knjižnici, u radu *Knjižnica cerničkog franjevačkog samostana i njezine propovijedi 18. stoljeća* zapisala i nekoliko vrijednih zapažanja o Rapićevim propovijedima iz zbirke *Svakomu po malo*, pa tako i da: „Rapić od propovjedaonice kao da pravi teatar, uživajući u propovijedanju.“ (1995: 149). Plejić-Poje osvrnula se i na strukturu Rapićevih propovijedi, zamijetila je njihovu stilsku pripadnost baroknoj poetici, a pritom spomenula i pojavnost „dojmljivih primjera“, odnosno egzempla¹²⁷. U odnosu na te „dojmljive primjere“ danas se može govoriti o nekoliko radova koji su na njih ukazali. Ponajprije je riječ o dvama radovima Zlate Šundalić; u prvome se ekskursno, ali u cijelosti donose dva Rapićeva egzempla, i to egzempl o *đunderinu* te egzempl o krivokletničkome događaju iz *Corsike*. Njihovo uvrštavanje u rad o motivima raja i pakla u Rapićevoj zbirci proizlazi iz dvostruke autoričine motivacije – prvo: „zbog isključivanja Đure Rapića iz kruga potencijalnih kuditelja Relkovićeve djela“ (Šundalić 2006: 176); drugo: „zbog neodgovarajuće brige oko jednoga golemog dijela naše stare prozne književne baštine – propovijedi“ (Šundalić 2006: 176), čemu se dodaje – i njihovih egzempla. Predmetom rada Zlate Šundalić bila je i egzemplificirana legenda o svetome Eustahiju iz Rapićeve korizmene propovijedi, i to kao, citira se naslov rada: *Prilog hrvatskoj prozi 18. stoljeća (ili zametci proznoga kazivanja u Slavoniji sredinom 18. stoljeća)*¹²⁸ (Šundalić 2007: 95). Usporednim čitanjem Rapićeve i još četiriju inačica legende (srednjovjekovne, one iz Lucićeve *Vartla*, Glavinićeve i Gašparotijeve) autorica je istraživala „koliko se ovaj slavonski franjevac u obradi legende oslanja na domaću književnu tradiciju, a koliko i u čemu od nje odstupa.“ (Šundalić 2007: 102) te navedeno analizirala u odnosu na sižejnu strukturiranost priče, likove, pripovjedača i narativne strategije u tekstu.

Najobuhvatniji prikaz Rapićeve zbirke (i onda kada je riječ o egzemplima) danas je monografski doktorski rad Anele Mateljak-Popić¹²⁹ *Đuro Rapić u kontekstu hrvatske književnosti u Slavoniji 18. stoljeća* (2013) u kojem se egzemplima u Rapićevim propovijedima posvećuje osam stranica, a govori se o njihovoj zastupljenosti u propovijedima, narativnim osobitostima, poziciji pripovjedača i sl. Ovom Rapićevom zbirkom propovijedi bavila se i Ivana Mikulić (Pepić) u doktorskoj disertaciji *Strategije oblikovanja diskurza o svakodnevicu u*

¹²⁷ Više pročitati u: Plejić Poje, 1995, str. 139-155.

¹²⁸ Ovdje je važno podcrtati kako je Zlata Šundalić spomenute egzemple predstavila kao zametke proznoga kazivanja u Slavoniji 18. stoljeća, odnosno priloge proznome ogranka slavonske književnosti toga vremena.

¹²⁹ Autorica je o Rapićevoj zbirci *Svakomu po malo* pisala u još dvama radovima: 2015, str. 141-180; 2018, str. 170-197.

književnoj kulturi Slavonije 18. stoljeća (2014) iz perspektive književne antropologije, istražujući diskurz o svakodnevnici (nauk vjere, brak i obitelj, ljudski život i ljudska čast, spolnost, materijalna dobra, ispovijed).

Na tragu navedenih pomaka koji su se dogodili u književnoznanstvenim pristupima Rapićevim propovijedima, ovaj će rad, usmjeren na analizu egzempla, nastojati rasvijetliti njihov retorički i književnoumjetnički značaj.

Slijedeći tradiciju srednjovjekovne tematske propovijedi¹³⁰, Rapić je svoje propovijedi započinjao svetopisamskim citatom (perikopom)¹³¹ na temelju kojega je usmjeravao argumentacijski i interpretacijski plan propovijedi.

U uvodnim dijelovima propovijedi, koji uglavnom obuhvaćaju od pola do jedne stranice teksta, Rapić pojašnjava temu. S obzirom na to da je već na samome početku trebalo privući pozornost slušatelja, a potom ih i zainteresirati za temu propovijedi, propovjednik se koristio različitim strategijama. Rapić ponekad nije bio posve siguran u vlastite metode, što je jedan od toposa karakterističnih za naše stare tekstove, pa je u pomoć nerijetko zazivao Boga, Duha Svetoga, Blaženu Djevicu Mariju i svece. Ipak, najčešća sredstva privlačenja pozornosti u uvodnome dijelu bila su narativne prirode (npr. izvadci iz evanđelja, egzempli, deskripcije astroloških pojava, primjeri iz bestijarija, herbarija, lapidarija i sl.). Uz slikovite poduke, savjete, strogo kritiziranje te utjerivanje straha, kao univerzalnih obilježja propovjedničke retorike (vidjeti: Delumeau, 1986), u uvodnome se dijelu mogu pronaći i molitveni obrasci kao što su znak križa ili molitve (npr. *Ave Maria*), česti signali završetka uvodnoga dijela tematskih propovijedi još od srednjega vijeka¹³². Da bi najavio središnji dio propovijedi, Rapić se često obraćao formulaičnim izrazom, npr. *pomljiv budi, i počimam; poslušajte, i počimam* i sl.

Središnji (izvedbeni) dio Rapićevih propovijedi najčešće se sastoji od dvaju dijelova u kojima se potanko razlaže tema najavljena perikopom. Na koji će se način raščlaniti tema Rapić je najavio u uvodu, ističući o kojim će tematskim sastavnicama govoriti u kojem dijelu izvedbe, a ponekad ih je naznačio izrijekom (npr. *Prvi dio, Drugi dio; Punctum I., Punctum II.*).

¹³⁰ Bez obzira na okvire koje je postavljala kompozicija tematske propovijedi, Rapić (kao i drugi slavonski propovjednici o kojima je bilo ili će biti riječi) nije u potpunosti i uvijek slijedio obrasce strukturiranja tematske propovijedi, što ne umanjuje njihovu pripadnost upravo tom obliku: „Međutim, unatoč tomu što je tematska propovijed usložnjavala invenciju plana izlaganja, izborom toga obrasca propovjednik je istovremeno dobivao ne samo više slobode u invenciji sadržaja, nego i više prostora za podrobno seciranje samostalno izdvojenoga problema.“ (Vučković, 2013: 167).

¹³¹ Ovdje je izuzetak propovijed za osmu nedjelju poslije Duhova, u kojoj je Rapić izostavio perikopu.

¹³² Navedeno obilježje Lučin zamjećuje kod Marulića: „Budući da propovjednik, osim što želi steći naklonost i pažnju slušatelja (što mu je zajedničko s antičkim govornikom), svakako mora zazvati u pomoć i Božju milost, to iza teme redovito slijedi molitva (*oratio*).“ (Lučin 1994: 77).

Predstavljajući temu propovijedi, Rapić je i u središnjem dijelu zaokupljao slušateljsku pozornost, a među navodima iz *Biblije* te antičkim i srednjovjekovnim crkvenim i svjetovnim autoritetima, nalaze se i brojni prozori iz svakodnevice, kritike i opomene, simbolički prikazi i vizije, fantastični izvaci iz bestijarija i herbarija, egzempli i sl. Nakon što je pomoću brojnih argumenata i autoriteta, ali i protuargumenata, obrazložio temu, uslijedio je završni dio propovijedi. U njemu je Rapić, kao i njegovi prethodnici i suvremenici, pozivajući vjernike na pozornost, iznio temeljne zaključke propovijedi. Ako i nije, kao što je to znao činiti, izrijeком najavio kraj propovijedi, reverzibilnost njegova postupka sažimanja najvažnijih postavki iz izvedbenoga dijela, uz motiviranje na poboljšanje ponašanja, strašenje, kritiziranje, opominjanje, ali i tješjenje i ohrabrivanje, nerijetko i u vidu egzempla, dala je naznačiti da se propovijedi bliži kraj¹³³.

Iz ovoga se kratkoga uvida u strukturu Rapićevih propovijedi, a to potvrđuju i dosad analizirane zbirke, može zaključiti da pozicioniranost egzempla nije bila strogo određena, već da su se te narativne strukture mogle naći u bilo kojem dijelu propovijedi, i to prema autorovoj preferenciji, koja je dakako uključivala i metodičke koncepte u njihovoj interpolaciji.

Rapić je o prethodno navedenom izrazito brinuo, pa se, ako se još jedanput osvrne na zabilješku Lahorke Plejić-Poje, koja je za Rapića rekla da od propovjedaonice pravi pozornicu, s njom usko može povezati i autorova sklonost pripovijedanju. Pritom se misli na egzemple koji su, kada su u pitanju propovijedi iz zbirke *Svakomu po malo*, vrlo brojni. Ta se konstatacija može potvrditi ako se uzme u obzir da od 75 propovijedi, koliko ih ima u zbirci *Svakomu po malo*, gotovo svaka sadržava bar jedan egzempl. Da bi ispravio „nedostatak“ toga minimalnog broja, Rapić je u neke propovijedi uvrstio, što je vrlo često, i više (npr. u propovijedi za Uskrs čak desetak) egzempla. Spomenuti se „nedostatak“, kada je u pitanju Rapić, ipak mora promatrati uvjetno jer „jedini“ egzempli u određenim propovijedima opsegom fabule prerastaju ostatak propovjednoga teksta.

U tematsko-motivskoj analizi Rapićevih egzempla govorit će se o egzemplima kojima se:

- a) potiču kršćanske dužnosti i vrline (sakramenti – ispovijed, pokora, žrtva, ženidba; post, upornost i *budnost*, briga o vlastitoj duši, ufanje i ljubav prema Bogu, činjenje dobrih djela, briga o bližnjem)

¹³³ Za detaljniji opis tematsko-motivske i kompozicijske razine Rapićevih propovijedi pogledati: Popić-Mateljak, Anela (2013) *Đuro Rapić u kontekstu hrvatske književnosti u Slavoniji 18. stoljeća* (doktorska disertacija).

- b) usmjerava protiv grijeha (odnos grijeh – grešnik; smrtni grijesi – zavist, srditost, bludnost, lijenost; mali grijesi; ostali grijesi – zaklinjanje i psovka, lakomost, pijanstvo, krađa, ogovaranje, nezahvalnost dobročinitelju) i svjetovnoga
- c) upozorava na eshatološke koncepte (smrt, posljednji sud, pakao, raj).

Tako čineći, hoće svaki svoj najam kod njega najti: ispovijed. Kvalitetno se pripremiti za ispovijed značilo je, kaže Rapić, preispitati savjest, što je podrazumijevalo odgovore na sljedeća tri pitanja: „Tko si naravju tvojom? Tko si stanjem tvojim? Tko si oficijom, ali dilovanjem?“ (36)¹³⁴. Znajući da je onih koji će revno pristupiti procesu samospoznaje vrlo malo, Rapić se s razlogom okomljuje na sve koji se nazivaju kršćanima, no to su samo imenom „budući da srca svoja ne imaju u Isusu pridružena, nego u vrimenitomu i lažljivomu svita ovoga naslađenju“ (41). U kojoj se mjeri navedeno može smatrati problematičnim, Rapić je, zanimljivo je, potvrdio na primjeru svetaca kojima se, a kako tek ne bi običnim kršćanima, moglo zamjeriti što su se nazivali kršćanima, a to nisu potvrđivali djelima. Navedeno potvrđuje egzempl kojim je Rapić usporedio nevoljnoga kršćanina sa svetim Jeronimom, koji se pred sudcem na nebeskom prijestolju nazvao kršćaninom, što je sudac opovrgnuo činjenicom da je Jeronim čitao Ciceronove, dakle poganske knjige. Upravo je zato tek pomno propitivanje savjesti, jer i jedna knjiga može biti neprijatelj¹³⁵, zalog za valjanu ispovijed. Kako to izgleda na konkretnom primjeru, Rapić potvrđuje egzemplom „s terena“, točnije iz ispovjedaonice u kojoj je svoje grijehe ispovijedao Karlo V. Od njega je ispovjednik tražio skrušeno ispovijedanje grijeha koje je učinio kao čovjek, no i kao *cesar*.

Rapić je kao metodičan propovjednik, osim pripreme za taj sakrament, ponudio i savjete za uspješan čin ispovijedi, odnosno kazivanje vlastitih grijeha ispovjedniku, što „nije, kako neki čine, jedna stvar od samih ričih koje izlaze iz ustah, nego jošter koje izlaze i iz srca“ (45), napominjući da se Bogu obraća jezikom, srcem i djelom. Ispovijed stoga treba biti potpuna i iskrena, štoviše, što se više grijeha iskaže, to Boga, kao i propovjednika, ispovijed više veseli. Za tu je moguću situaciju Rapić pronašao potvrdu u egzemplu, i to ponovno s konkretne ispovijedi nekoga čovjeka ispovjedniku Ludovicu Beltrandu. Na toj se ispovijedi ispovjednik

¹³⁴ Svi citati iz Rapićeve zbirke *Svakomu po malo* donose se u transkripciji prema izdanju knjige iz franjevačkoga samostana u Našicama (signatura: RII – 4° – 9) tako da se u zagradi donosi broj pripadajuće stranice.

¹³⁵ O knjizi kao neprijatelju piše Divna Zečević: „Osim usmenog i običajnog, tradicijskog suprotstavljanja evangelizaciji i kršćanskoj kulturi, postoji u propovijedima registrirana kao neprijatelj čovjeka i njegova spasenja – sumnjiva knjiga, zapisana, tiskana riječ; knjige kao uzročnici grijeha i otrov kršćanske vjere.“ (1993a: 60). Zečević u prilog navedenom izdvaja i jedan egzempl: „Hilarion Gašparoti donosi egzempl u kojem se blaženom Cirijaku ukazala Djevica Marija; uzalud je on pozivao Mariju u svoju 'komoricu', ona odbija, jer je u sobi držao knjigu krivovjerca Nestorija.“ (1993a: 62).

izrazito smijao, a nakon što je to grešnika začudilo, ispovjednik mu je rekao da je smijeh odraz njegove sreće jer je čovjek, nabrajajući grijehe, izišao iz vražjih i došao u Božje ruke.

Cijelu drugu inačicu propovijedi za treću nedjelju Došašća Rapić je posvetio *stidljivim* ispovijedima. Kao ilustracija za *stidljivu* (nepotpunu i neiskrenu) ispovijed poslužio mu je egzempl kojim iz Sokrata progovara propovjednik Rapić, aludirajući na one koji *taje grihe zaradi stida*. Sokrat je, naime, primijetio da njegov *skular* (učenik) izlazi iz *nepoštene* (javne) kuće. Kada je učenik vidio učitelja, sakrio se iza *kapije*, no Sokrat ga je ubrzo preduhitrio i pitao zašto se skriva. Nakon što mu je učenik obznanio da se skriva zbog srama što je uhvaćen na (ne)djelu, Sokrat mu je poručio da „nije sramota iz te kuće izići, nego je sramota unići“ (46), odnosno u Rapićevu prijevodu: „To isto govorim, i ja onima koji taje grihe zaradi stida, nije sramota, izajti iz griha po ispovidi. Sramota je bila, grihom Boga uvriditi.“ (46).

Za približavanje *stidljivih* ispovijedi puku Rapić donosi i zanimljiv egzempl iz svakodnevice – o gospođi na čijoj se ispovijedi pojavio vrag. Zaintrigiranom ispovjedniku pojava takvoga bića bila je izrazito neobična, a razloga je za to više jer je riječ o poniznoj i *bogomoljnoj* gospođi, u zajednici prepoznatljivoj po redovitome postu i udjeljivanju lemozine. Iz razgovora s vragom, koji je skakutao iza žene, propovjednik je saznao da gospođa taji neki grijeh, zbog čega je vrag veselo skakutao iza nje.

Posebnu pozornost ovdje zaokuplja egzempl kojim Rapić, da *stidljivim* vjernicima ne bi ostao dužan ponuditi primjer valjane i iskrene ispovijedi, donosi priču o neimenovanome redovniku, čija se fabula ukratko može predstaviti ovako:

Želeći uhvatiti pticu izvan samostana neki je redovnik u vrtu postavio krletke za sjenice. Kada se sjenica uhvatila, stavio ju je u habit i odlučio odnijeti u samostan. U međuvremenu je grof, koji je išao u lov, susreo sakristijana i zamolio ga misu za sretan lov. Sakristijan je preporučio da misu drži redovnik. Kada je misa započela, iz redovnikova se habita čuo pjev ptica, na što se grofova obitelj smijala. Srameći se, ispovjednik je pri ispovijedi, govoreći *mea culpa*, rukom snažno udarao o prsa dok nije ubio pticu (62).

Da bi razjasnio značenje egzempla, Rapić donosi alegorezu u kojoj je, kako je to inače činio kada su u pitanju metaforički egzempli, pomno razjašnjavao segment po segment alegorije:

Nut polako! Sada da se razgovorimo ovako. Što će reći ona bašča, nego svit ovaj, koji se nama vidi, kako jedna bašča, plemenito uredit, i nakitit, po kome mi hodeći naše imamo naslađenje, tražeći gdi bismo mogli štogod uloviti i ufatiti, tko je onaj redovnik, nego čovik svitovnji, tko su one za nidri ptice, nego grihi u tvojih prsih, što će reći ona grižnja, i čvarka, nego grižnja grihah, koji tvoju grizu

dušu, koji u tebi veliku uzrokuju sramotu, i stid: Što se dakle od tebe iziskuje? Ne drugo, nego da učiniš što i onaj misnik, to jest, da se na svetoj ispovidi skrušeno u prsah udariš govoreći, *moj grih, moj priveliki grih*, i tako potukavši one ptice, to jest, grihe, hoćeš lasno stid, i sramotu pridobiti; nije li bolje ovako ovdi učiniti, nego se uvijek prid licem Božjim stiditi. (62)

Rapićevo moralno-tropološko tumačenje egzempla, a naposljetku i konkretna uputa puku još je jedno savjetovanje onima čija se ispovijed može okarakterizirati kao *stidljiva*, tj. *sramežljiva*.

Osim što ne bi trebala biti stidljiva, ispovijed se, upućuje Rapić u propovijedi za četvrtu nedjelju Došašća, ne smije ni produljivati. Sve one koji produljuju vrijeme do sljedeće ispovijedi Rapić uspoređuje sa stonogom:

(...) među ostalima plazućima živinicama ima jedna koja se zove *stonoga*, i sasvim tim sa sve ono sto nogu jedva miče, i jedva puzi. I to je za ovaj uzrok, zašto bo u njoj ne ima krvi, zato ne ima ni snage s kojom bi se mogla gibati, i koračati hitrije s nogama koje od naravi ima. Tako i vi koji tako vrime produljujete, kada budete na smrtnoj postelji more biti da ćete oko vas najti mloge relikvije, zapisi i blagosovi, ali jerbo nećete imati u sebi ni jedne iskre od ljubavi Božje, neće vas ni malo pomoći, zašto bo živili ste zlo, nećete imati jednu iskru od ognja nebeskoga. (59-60)

O kakvim je *stonogama* riječ Rapić potvrđuje dvama egzemplima iz kojih je razvidna konkretna posljedica produljivanja ispovijedi. U prvome je riječ o egzemplifikaciji poznate biblijske priče o faraonu čije je kraljevstvo Bog kaznio najezdom žaba, pri čemu se slikovito uspoređuje faraonova tvrdoglavost i nepokornost s grešnikovim produljenjem ispovijedi. Druga je *stonoga* grešni burgundski grof koji je u smrtnome času u jakoj groznici odbijao ispovijed. Iako su se na zastoru pojavljivale Isusove poruke, on je i dalje odbijao ispovijed, tražeći od svojih ukućana da maknu zastore. Potom mu se pred očima pojavila Isusovom rukom napisana poruka da će umrijeti u svojem grijehu. Razljutivši se, počeo je snažno drhtati, a uskoro je izdahnuo. U tome je trenutku u kući nastala strašna trešnja, a njegova je duša nestala zajedno s tijelom.

Križ i protivštine. *Dionikom neba* može se postati samo po „velikome trudu, žalosti i protivštinama“ (173). Riječ je dakako o žrtvi, temi korizmenih propovijedi, a koju je Rapić, pozivajući se na vlastito iskustvo, ilustrirao *prikladnotju* (egzemplom). Kada je, ne znajući iz kojega razloga, došao pod crkveni krov, pogledao gore i vidio isprepletene grede, Rapić je, kaže, pomislio: „čemu je ono onoliko pletenje, i prikrižanje bilo potribito? Nije li ono moglo biti s manjim trudom, i s manjim troškom?“ (199), pa se, da bi pronašao razuman razlog, o tome raspitao kod majstora *dunderina* koji mu se netom približio. Majstor mu je, nasmijavši se, objasnio da bi crkveni krov, da grede nisu križno isprepletene, prvom prilikom raznio vjetar, na

čemu mu je Rapić zahvalio, rekavši da će mu taj nauk „s vrimenom poslužiti i na fajdu biti“ (173). Rapićevo se predmnijevanje obistinilo jer je o važnosti *križa* (žrtve) govorio u svojim korizmenim propovijedima, gdje je neposredno progovorio i o važnosti jednostavnih priča iz svakodnevice (*prosta prikladnost*), kao autentičnih egzemplara s didaktičkom svrhom: „ovu istinu, i još bolje prosvitljenje ovoga, ne mogu vama prid oči staviti očitije, nego s jednom prostom prikladnošću.“ (199).

O kakvim *protivštinama* govori, zašto ih je važno podnositi i kakve su posljedice njihova prihvatanja Rapić oprimjeruje nizom egzemplara iz različitih tematskih cjelina.

Riječ je ponajprije o trima svetačkim egzemplima u kojima se izdvajaju imitabilni postupci svetoga Ignacija, svetoga *Clemensa* iz *Ancyre* (Klement, biskup iz Ankare) i svete Lidvine. U svim je trima Rapić predstavio spremnost na podnošenje žrtve. Tako je sveti Ignacije, koji je jednom prilikom hodajući u Pamploni istegnuo nogu, ostao šepav jer mu je liječnik nije uspješno izliječio. Ignacije je zato odlučio još jedanput istegnuti nogu da ju može izliječiti neki bolji liječnik. Sveti Klement žrtvu je podnosio zbog ustrajnosti u vjeri, koju je u doba progona kršćana želio pogaziti car Dioklecijan, pa su svečeva žrtva tijekom života i iznimna smrt kao posljedica mučenja postale egzemplarnima. Lidvina je pak žrtvu podnosila zbog čistoće. Ona je, naime, svojim roditeljima zaprijetila da će si, ako je udaju, nožem i čavlama razrezati lice, a da bi spriječila udvaranje jer „biše radi njezine osobite lipote od mlogi naprid prosita“ (187), poželjela je razboljeti se, što se dogodilo kada je na klizanju s prijateljicama doživjela nezgodu kada ju je, ne mogavši se zaustaviti, ozlijedila prijateljica. Potom su uslijedile strašne muke koje je Lidvina voljno podnosila ležeći na krevetu 30 godina, a koje je Rapić opisao vrlo vjerno, štoviše naturalistički. Tako se među ostalima, u egzemplu mogu čitati ovakvi naturalistički odjeljci:

Na čelu jest takovu ranu imala da se je do polak nosa bila pružila, iz koje tako plodno sukrvica, jest priko usta curila, da dosta puta rič jednu progovoriti nije mogla. Na to, jedno oko biše njoj izcurilo, a u drugome takov bol jest trpila, da niti u sunce, niti u sviću pogledati jest mogla, tako joj je sukrvica na ustah, na nos, i na uši tekla, i smrdila, da su njezini kućani od žalosti jadno plakali, i od nje kako od mrcine bižali (...) (188-189);

i dalje:

Budući da njezinu ruku desnu biše živina sve do kosti izila, tako da je o sami žila visila. Njezina divičanska prsah biše napregnuta, i od smrdljivoga znoja sva pozelenila. Njezin vrat, tako je od grlobolje bio otekao, da ni Prisveti Sakramenat nije mogla uzeti. Ona voda od vodene bolesti tako se

je u njoj bila usmrdila, da su se crvi u džigerica, i u svemu tilu, bili zalegli, i kako prst bili debeli, i veliki, koji su na tri otvorene rane obilno iz nje padali, i njezino sve koliko skoro tilo izili. (190)

Takvim se zastrašujućim opisima u egzemplu Rapić služio isključivo s jednom svrhom – da bi prikazao kakvu je žrtvu potrebno podnositi za postizanje višega cilja te što znači nositi križ pravednosti i vjere. Naime, egzempl je završio Lidvininom smrću, no i činjenicom da je postala svetica jer se, kako napominje, dan te svetice iz Schidama „slavi na 15. aprila“ (191). Rapićev je cilj, međutim, bio i ganuti slušatelje, a da je vjerovao u njegovo ostvarenje, naznačio je prije same egzemplarne priče: „Sveta dakle *Lidvina*, neka bude onaj današnji bolesnik, kojega tuge nevolje, križ i protivštine, a osobito strašne bolesti, dok vam metnem prid oči, znam da ćete se svi srcem na milosrđe ganuti.“ (187).

Uz egzempl o Lidvini Rapić je spremnosti na žrtvu posvetio još tri opsežna povijesna egzempla¹³⁶:

Prvi govori o britanskoj *hercegovici* Hierlandi, zaručnici hercega Artija, koji je pozvan u vojsku engleskoga kralja. Engleski je kralj bio bolestan na smrt, a jedino je mogao ozdraviti ako se okupa u krvi novorođenoga kršćanskog djeteta iz *principske* obitelji. Gerardo, brat hercega Artija, čuvši da je Hierlanda u devetom mjesecu trudnoće, otišao je k njoj, oteo joj dijete, rekavši da je rodila nakazu, te zapovjedio primalji da se riješi djeteta. Međutim, primalja se zaustavila u samostanu *Sanctus Molo*, na koji je usput naišla, a tamo ju je zaustavio redovnik, koji ju je zatvorio u tamnicu i brinuo se o djetetu. Za to je vrijeme Gerardo želio ocrnjeti Hierlandu, javivši njezinu mužu, a svojem bratu, da je nesiguran u to čije je dijete rodila jer je rodila nakazu. Hierlanda je napustila dom, otišla u šumu, a za nju nitko nije znao punih sedam godina. Nakon duge potrage herceg Arti pronašao ju je uz pomoć plemića Olivea, koji se dosjetio da je, kada je pohodio svoju ženu u Normandiji, vidio i sluškinju, o kojoj je saznao da je britanska *hercegica*. Olive potom dovodi Hierlandu mužu, a on na dvoru pripremi *pisme*, *muzike* i *veselje*. Opaki *diver* Gerardo opet je, međutim, odlučio nauditi Hierlandi, slagavši bratu da „se je ona s Olivom kurvala“ (182), što je

¹³⁶ Otprije navedenim konstatacijama da je Rapić uzore pronašao u talijanskim i napose njemačkim uzorima (M. Pavić, J. Bösendorfer, A. Mateljak Popić), gdje se imenom i prezimenom izdvaja Abraham a Sancta Clara, s kojim Rapića povezuje satiričan stil, ovdje bi se mogla nadodati još jedna koja ide u prilog Rapićevu dobrom poznavanju njemačke propovjedničke proze. Kada piše o egzemplima (*Predigtmärlein*) u propovijedima njemačkih baroknih autora, Elfriede Moser Rath (1964) zaključuje da su se njihove korizmene propovijedi temeljile na egzemplu kojim su nerijetko bile uokvirene, zbog čega ih naziva *Exempelpredigten*. Beljan navodi da takva propovijed „svoju ulogu u određenom dijelu teksta posve prepušta pripovijedanju, odnosno propovijeda pripovijedajući“ (2014: 97). Upravo je to slučaj i s Rapićevim propovijedima – od pet korizmenih propovijedi, koliko ih broji Rapićeva zbirka, čak su četiri uokvirene egzemplarnim pričama – o *hercegici* Hierlandi (*Druga korizmena*), svetoj Lidvini (*Korizmena*), Emanuelu Sofi (*Korizmena*) te svetome Eustahiju (Placidu) (*Korizmena*) – kojima je podređen ostatak teksta propovijedi.

potvrdio neki čovjek kojega je potplatio, zbog čega ju je muž zatočio u tamnicu i osudio na smrt. Na dan smrti Hierlandu su izveli na trg, gdje je trebala biti spaljena. Hierlanda se, čekajući smrt, oprostila od muža, svjesna lažne optužbe, ali spremna dragovoljno umrijeti. Kako je u kraljevstvu postojao običaj da osuđeni na smrt „more vazda imati pored sebe jednoga branitelja“ (182) koji u boju protiv onoga tko je osuđenika osudio, pobjedom dokazuje nevinost osuđenoga, netom prije izvršenja smrtne presude, pred Hierlandom se pojavio mladić koji ju je odlučio braniti. Ranio je lažnoga svjedoka te ga prisilio na priznanje da ga je Gerardo potplatio za laži. Ispostavilo se da je Hierlandin branitelj njezin sin. Grof Gerardo kažnjen je doživotnim boravkom u tamnici (Hierlanda nije željela njegovu smrt), a puk je proslavio Hierlandu (179-184).

U središtu je drugoga egzempla *ogledalo pokornosti* Emanuela Sofe, vicekralja u dalekom *vijaletu*, koji je odlučio posjetiti rodni Portugal. Zbog trgovačkih poslova zakasnio je na put mjesec dana, a u naknadnoj plovidbi, njegovu suprugu Eleonoru, njihovo dvoje djece, zajedno s brojnom posadom zatekla je velika oluja. Našavši se bez hrane u pustinji, dio je posade umro. Nakon dugoga vremena preostali su putnici naišli na Arape, od kojih je jedan obećao pomoći Emanuelu. Pozvao ga je u svoj grad, gdje se nalazi kralj koji će im pomoći. Kada je kralj čuo da je Emanuel bogat i da uz sebe ima novac, Arapi su ga pokrali. Emanuela su naposljetku Arapi pretukli i svukli do gola, tražeći novac, a Eleonora se s djecom sakrila u pijesak, gdje je jedno dijete umrlo, a ona izdahnula od žalosti. Kada je Emanuel otišao potražiti hranu za drugo dijete, više se nije vratio, a oni koji su doplovili do Portugala, prepričavali su žalosni događaj (193-197).

Funkcija je i jednoga i drugoga egzempla ponuditi *ogledalo*, odnosno primjer koji je, osim što je poučan, i znakovito imitabilan: „gledajući hoćemo naučiti“ (179), ali prije svega vjerodostojan i autentičan jer se na primjeru stvarnih ljudi i stvarnih sudbina dokazuje: „da tko dobra vrimenita izgubi, neka u vik promišlja da mu je Bog dao, zato ili mu Bog dao, ili mu Bog uzeo, on valja da dragovoljno k tome volju svoju prikloni“ (193).

Posebno je zanimljiv treći egzempl, koji govori o specifičnoj vrsti *križa* – križu pod koji se leđa podlažu „kako se tko hoće ženiti, ili udavati“ (200), dakle ženidbenom križu. Fabula se egzempla gradi na postupcima Eustahija (Placida) koji je bio vojnik cara Trajana:

Eustahije je imao suprugu Teopistu i sinove Agapiuma i Teopistuma. Iako je bio *neznabožac*, jednom mu se prilikom ukazao jelen s propetim Kristom među rogovima, koji mu je poručio da se ode krstiti sa svojom obitelji i da ponizno podnosi sve nedaće koje će ga snaći na putu.

Prvo iskušenje na koje je naišao bila je kuga, koja mu je uništila *kućane* i *marvu*, zbog čega je sreću odlučio tražiti na moru (200).

U opsežnoj digresiji Rapić je naglasio da se tako i *među zaručnici događa*, govoreći da je njihov *najprvi križ* „kako će se s onima novci upraviti, da se dobro kuća more uzmložati, kako bi se oni novci na dobitak mogli metnuti, da se pokućstvo more razširiti (...)“¹³⁷ (200) i potvrđujući da postoje različiti parovi zaručnika: oni koji u brak ulaze bez briga, pa se za njih može reći da će *spavati kako su prostrli*, odnosno: „Kako je dikla šarala, onako se gizdala“ (200); zatim oni koji u brak donose *štogod dobarca* (miraz), no ubrzo se nađu u *potribi* kada im djeca vape: „Babo, ja bi kruha, Mamo, ja bi sira, Bog da prosti! I majka bi kada bi imala“ (200); oni koji imaju materijalnih sredstava, no ne znaju njima raspolagati; kao i oni (kakvi su Eustahije i Teopista) koji sve izgube *po harsuzi*, *vatri* ili drugoj *nesrići*. Bez obzira na to kojoj skupini pripadali, Rapić zaručnicima savjetuje da se u *ženidbi* trebaju ponašati kao putnik u *mehani* (gostionici) koju ima samo za jednu noć, a već drugi dan svoje planove treba prepustiti Bogu.

Potom je, uz umetanje propovjednikovih komentara, uslijedio nastavak egzempla:

Lađar koji je prevezio Eustahijevu obitelj „smotri lipotu Teofiste“ (201) te ju otme. Eustahije potom vrijeme provodi tugujući i misleći na tešku budućnost s dvama malim sinovima. Kada je sa sinovima stigao na kopno, uzdao se u Božju pomoć, no uskoro se našao u novoj neprilici. Našavši se pred potokom koji sinovi nisu mogli prijeći, Eustahije je odlučio prvo prenijeti jednoga. U međuvremenu je drugoga sina odnio lav, a dok se osvrnuo, i onoga kojega je prenio na drugu obalu potoka, odnio je *kurjak*. Eustahije je tugu utaživao radom na polju kod nekoga gospodara punih 15 godina, a novu je slavu stekao kada je car Trajan, koji „strašnu na vrat dobi vojsku“ (204), poslao poklisare da pronađu Eustahija, koji jedini može stati protiv neprijatelja. Tako je i bilo, a Eustahije se opet na *dostojanstvo uzdignuo*. Te su večeri u vojničkom taboru vojnici pričali svoje životne priče. Uskoro se saznalo da su među vojnicima Eustahijevi sinovi, koji su igrom slučaja preživjeli. Kada su se braća

¹³⁷ Ovako Rapić podrobno savjetuje zaručnicima: „Sami znate da je vinčanje na križ izpriplitano, i s konopcem protivštinah svezano, a osobito ako neskladno živu među sobom, jao takovu vinčanju! Jere je istome paklu prikladno: Ah! Ne dajte se vragu privariti, niti od drugih jezika podgovoriti, niti od svoje zle čudi pridobiti. Nego ljubite jedno drugoga, kako god Isukrst svoju ljubi zaručnicu, s. crkvu. Spomenite se da temelj svake srićnosti, jest ljubav. Spomenite se da ste mater i oca ostavili, da se vi dvoje krutom svezom svezani, među sobom ljubite. Spomenite se, da ste prid oltarom, i prid licem istoga Boga obećali, zajedno se ljubiti, živiti, i umrti. Spomenite se: da ste to kruto obećali, i jedno drugome ruku dali. Spomenite se: da ste sve skoro svete, Majku Božju i Prisveto Trojstvo, za svidodžbu uzeli, Nu dakle ljubite jedno drugoga, ako ne mislite Boga pogrđiti, i sveti sakrament potlačiti, crkvu Božju poružiti, a vama vičnjega odsuđenja odsudu strašnu dobiti: Patientia necessaria. Ustrpljenje svako podnaša pomankanje.“ (202).

prepoznala, njihova je imena čula i neka *onoga mista sluškinja*, točnije Teofista, njihova majka, a Eustahijeva žena. Njih su troje dobre vijesti obznanili Eustahiju, pa je obitelj živjela sretno, što Rapić potvrđuje posljednjim rečenicama egzempla: O veselje! O utišenje! O događaju nikada nečuveni.“ (206).

Vlastito suosjećanje s Eustahijevom tugom kada je ostao bez djece Rapić je iskoristio kao priliku za obraćanje roditeljima koji trpe *križ* zbog djece. Pozivajući se na nauk Crkve, Rapić upućuje na tri roditeljska *križa*:

a) *zlu i opaku dičicu*

b) djetetovu smrt, pri čemu savjetuje ovako:

Pusti ditešce tvoje u miru opočivati, jere more biti dulje da bude živilo, mir vičnji ne bi nikada vidilo. Daj Bogu utišenje, koji tvoje ditešce kod sebe imati jest želio. Utiši i sam sebe, da od tvoga ploda imaš u kraljevstvu nebeskome baštenika, i jakoga prid Bogom zavitnika. (203),

c) kada nemaju djecu, a „žele iz svega srca imati, pak se zato žaloste, i pečale, i protiva Bogu od neustrpljenja srde (...)“ (203). Takvim roditeljima Rapić za utjehu poručuje da bi im djeca *zdravje i život skratili*, a osim toga kaže, poprilično zanimljivo za jednoga svećenika redovnika, da je *oženitima brez dice* lijepo i ugodno živjeti:

Kako lipo u miru s velikim utišenjem svoje dobarce mogu uživati, mlogome siromahu dobro učiniti, i potlam smrti duši svojoj providiti; što bi dica rasula i prosula. Šta ima roditeljah koji sada u paklu jauču, i plaču, a da dicu nisu imali, bi se u nebesih veselili zaisto (...) (203)

Jednu je korizmenu propovijed Rapić posvetio Marijinu žalovanju zbog Isusove smrti. Da bi istaknuo intenzitet Djevičina žalovanja, donosi zanimljivu usporedbu Marijine tuge i muke s morem koje, za razliku od rijeka i potoka „u sebi vodu imade (...) kiselu, odurnu, bljutavu, i slanu, tako, da ju nitko piti ne more, zato, koji po moru putuju, u posuda drugu vodu za piće imadu.“ (207). Trima egzemplima iz dviju različitih tematskih cjelina Rapić je u ovoj propovijedi ilustrirao Marijinu žalost za sinom. U mitološkome egzemplu on donosi priču o *maljaru* (slikaru) Timantu koji je trebao naslikati žalost kralja i kraljice nakon Ifigenijine smrti. Pokušao je sa slugama, braćom i sestrama, a kada je došao do roditelja, nije mogao slikom iskazati toliku žalost. U prvome povijesnom egzemplu Rapić se vraća moru (s kojim uspoređuje Marijine suze) i predstavlja anegdotu iz života Rimljana koji su, nakon što su osvojili Egipat i Palestinu te shvatili da Nil plavi zauzetu zemlju, odlučili prokopati sedam kanala. Njihovu se poslu čudio Seneka jer je Nil opet plavio. U drugome povijesnom egzemplu Rapić prikazuje

Marijnu žrtvu i bol koju je podnosila gledajući kako joj umire sin. Marija je zapravo slušateljima predstavljena kao majka kralja Henrika IV., koja je morala gledati smaknuće svojega sina, opakoga ubojice.

Spremnosti na žrtvu Rapić je, osim u korizmenima, pozornost posvetio i u propovijedima za uskrсне dane. U njima se nailazi na brojne egzemple, uglavnom povijesne i svetačke, u kojima se, za razliku od netom navedenih, razaznaju i osobine nedosljednih i nespremnih na prihvaćanje *križa*. Njihova je uloga:

– ilustracija žrtve koju je podnio Krist za otkupljenje čovječanstva, a Rapić ih odabire da bi nemarnim kršćanima potvrdio da i oni „drugo ne imaju ako je Isukrst u čovičanskoj puti, i trpio, i patio“ (215):

Aleksandar Veliki gledao je tužnu predstavu jednoga glumca (*Comicus*), zbog čega je plakao. Kada je predstava završila, Aleksandar se posramio svojega plača i odlučio komičaru, kojega je za to smatrao krivim, odrubiti glavu (215).

Francuski kralj Ludovik XI. nije mogao svu zemlju *pod kršćansko vladanje staviti* pa su ga nadvladali neprijatelji. Nakon što je uhvaćen, jako se naljutio jer su ga vojnici izdali, prilikom čega mu je jedan Turčin rekao da se ne žali jer je tako prošao i Krist na križu (218-219).

Nekom je redovniku izvršavanje *regula* (pravila) bilo iznimno teško i mučno, zbog čega je odlučio napustiti red. Prilikom bijega ukazao mu se čovjek izranjena tijela (Krist) i prekorio ga jer ne može podnijeti male *protivštine*, dok je on za spasenje njegove duše dao život (224-225).

Kralj Darije žalio se Demokritu zbog smrti svoje zaručnice. Nakon što mu je Demokrit savjetovao, želeći ukazati na to da njegova tuga nije najveća, da u kraljevstvu nađe tri osobe koje u životu nisu doživjele ikakvu žalost, pa će njegova zaručnica oživjeti, kralj je to pokušao učiniti, no ubrzo je shvatio da svatko nosi svoj križ (281).

Poglavar grada Locrea, sudac Zalruco, preljubništvo je kažnjavao vađanjem oči. Kada je kazna stigla njegova sina, očinska je ljubav bila tolika da je odlučio da se jedno oko izvadi sinu, a jedno njemu (283).

– predstavljanje obrasca za odnos prema Kristovoj žrtvi:

Kralj Teodorik uspio je poraziti Gote zbog odanosti svojih vojnika (282).

Baš takvi, kaže Rapić, trebaju biti kršćani prema *nebeskom Teodoriku*, odnosno Kristu.

– osuda uskrasnih običaja, pri čemu Rapić savjetuje: „(...) ostavimo suhe aringe, i pečene ribe, to jest, foližljivo naslađenje svita ovoga (...) valja krune nebeske tražiti (...) misto crvenoga jaja križ krvavi svima prikazujem.“ (280).

Teze kojima je to potvrđivao ilustrirao je egzemplom o Kleopatri, čiji su savjeti Marku Antoniju primjer za savjete koje on kao propovjednik za Uskrs daje kršćanima. Riječ je o zanimljivoj anegdota koja se sadržajno može predstaviti ovako:

Kleopatra i Marko Antonije vrijeme su provodili u šetnji i ribolovu. Kako Marko Antonije nije mogao uloviti ribu, odlučio je prevariti Kleopatru, rekavši slugi da uroni u vodu i zakvači mu ribu na udicu. Mudra Kleopatra svojem je slugi rekla da na udicu zatakne pečenu ribu, koju je Antonije izvukao. Kleopatra mu je rekla da njegova lovina trebaju biti gradovi i zemlje (*nebeske krune*), a ne ribe (*naslađenje svita ovoga*) (280).

S istom je namjerom, no na temelju uzornoga čina (ovaj je put autor prikazivao konkretan način na koji kršćanin treba zanemariti „varoše, gradove, polja, njive i svita ovoga raskošje“ (279) i veseliti se onome što uči *vira*), Rapić interpolirao egzempl o Aleksandru Velikom:

Kada je Aleksandar Veliki dijelio osvojenu zemlju, njegov prijatelj Perdikas nije želio išta uzeti jer je bio zabrinut za to što će Aleksandru ostati. Aleksandar mu je rekao da će mu ostati ufanje (279).

– potvrda da je žrtva afirmacija vjere. Prema Rapiću, takvim kršćanima Bog pomaže u nevoljama, a kao primjer donosi egzempl koji je pročitao u životu svetoga Ivana od Fulgina:

Nekom duhovniku, svečevu štićeniku neprijatelj iz zasjede ispalio je strijelu u prsa, no ona ga nije usmrtila jer ga je štitio srebrni oklop (284-285).

te biblijski egzempl u kojem je Jehu metafora za Krista, a Jonadab za svakoga kršćanina koji je spreman podnositi žrtvu kakvu je podnio Krist:

Na kralja Jehua koji su u „nikoj potrebi dilio na put“ (178) namjerio se bogati ćifutin Jonadab. Kada ga je kralj pitao kamo putuje, Jonadab je odgovorio: „baš onamo kuda i ti o Kralju.“ (178), zbog čega ga je Jehu povezao u svojim kolima (178).

Posljedica je valjane žrtve *najveće veselje*, a ono je tema druge Rapićeve uskrсне propovijedi. U njoj se nalaze tri povijesna egzempla. U prvome, *čudnovatom* i *osobitom*, Rapić donosi priču o proputovanju anglikanskoga plemića Palestinom. Namjerivši se na šumu, plemić

je na granama vidio mnoštvo raznobojnih ptica koje su, na njegovo veliko čuđenje, ukipljeno šutjele. Razlog *pticah mučanja* plemiću je objasnio njegov pratitelj, koji mu je rekao da se nalazi u šumi koja je bila raj zemaljski, gdje ptice veselo pjevaju, „ali u vrime gorke muke, Boga velikoga jesu zanimile, i umrtvile, i ovako pribivajući obstaju, doklegod Uskrsna Nedilja ne osvane, u koju sve oživu, i slatko pivati počmu.“ (287) Ptice su dakako metafora za čovjeka, koji je istovremeno žalostan zbog Isusove muke i veseo zbog vlastitoga otkupljenja. O kakvome je točno veselju riječ signalizira još jedan egzempl kojim se radost otkupljenja uspoređuje s radošću Grka kada ih je rimski vojvoda Quintus Flaminius oslobodio jarma Filipa Makedonskoga: „Kada Grci razumiše, da su od sužanstva oprostiti, tako su od veselja vapili, da iste ptice, koje su priko njih letile, od straha na zemlju padaše.“ (292).

Kako je Rapićeva briga o spasenju slušatelja uvijek izrazito afektivna, tako je i sljedeći egzempl u propovijed uključen s točno jasnim ciljem: „Prije nego počmem od otajstva slavnoga uskrsnutja pripovidati, želim srcah vaša u ljubavi prama istomu vehoma zapaliti; toga radi, jesam odredio, onaj događaj vama prid oči staviti (...)“ (288). U Rimu se jednom otvorila *velika propast* (rupa), pa su Rimljani zamolili svoje bogove za pomoć. Bogovi su rekli da će se *propast* zatvoriti kada se koji građanin žrtvuje. To je učinio plemić Marko Curtius, na konju se zajurivši u rupu (*propast*), koja se zatvorila. Na taj je način plemić dao život za svoje sugrađane. Premda „ovo biše svemu Rimu velika nesrića“ (289) jer je poginuo onaj koji ih je u *sigurnost stavio*, građani su se osjećali sigurno „i toga radi biše veseli“ (289). Bez obzira na veličinu žrtve Marka Curtiusa, Rapić prejudicira njezinu *nepriličnost* uskrsnuću Isusa Krista, čime je potvrđena uporaba tzv. *quanto magis (koliko više)* formule¹³⁸, karakteristične npr. za Marulićev argumentacijski postupak u *Propovijedi o Kristovu posljednjem sudu*, a koja podrazumijeva kršćansko nadmašivanje (najčešće) poganskih vrlina¹³⁹, što će se pokazati kao omiljen postupak u svetačkim propovijedima, kako kod Rapića, tako i kod drugih slavonskih propovjednika.

¹³⁸ Termin se preuzima iz rada Bratislava Lučina (1994).

¹³⁹ Lučin navodi da „u epideiktičkom tipu propovjednik se rado pozivao na kakav primjer vrline iz grčke ili rimske povijesti, da bi zatim ovome prisposobio neki kršćanski primjer te izveo zaključak o tome »koliko više« (quanto magis) treba da se vrlinom odlikuje kršćanin naspram svojih poganskih »suparnika«: on je dužan nadmašiti ih već samim tim što je kršćanin.“ (1994: 91) U Marulićevoj se propovijedi taj postupak odvija ovako: „Marulić se u sklopu tehnike nadmašivanja nekoliko puta poziva na antiku: požari u kojima su izgorjeli Ilij, Neronov Rim i perzijska kraljevska palača kudikamo su manje strašni od ognja u kojem će skončati svijet; ono što »pjesničke izmišljotine« pripovijedaju o kaznama što ih u podzemlju trpe Iksion, Titij, Sizif i Tantal nije dovoljno uvjerljivo, pa tome treba pretpostaviti pouzdano svjedočanstvo Svetog pisma.“ (Lučin 1994: 91).

Svaki grešnik ima još jedan lik – pokora. Đuro Rapić naglašava da se svi grešnici mogu pokajati da bi im grijesi bili oprošteni, pa im se u propovijedi za 12. nedjelju poslije Duhova obraća ovako: „Premda biste s istim vragom imali (...) robili, palili, krali, i mloge ljude potukli, ništa nemanje još jedan lik imate (...)“ (401). Da bi precizirao svoju tezu, Rapić je odabrao povijesni egzempl kojim će na konkretnom primjeru dokazati koliko su pokajanje i pokora važni. Egzempl govori o nekome glasovitom španjolskom lupežu i ubojici Caracotti, za kojim je tragao car August, obećavši 10000 dukata onomu tko ga uhvati. Kada je čuo da se za njim traga, a i znajući da neće moći umaknuti caru, Caracotta se dosjetio mogućega rješenja. Došao je pred cara, pokorio se, molio oprost i obećao da će se popraviti. Car mu je zbog toga ne samo oprostio, već ga je i nagradio s 10000 dukata. Pokora treba biti, podučavao je Rapić na Caracottinu primjeru, upravo onakva kakav je bio i grijeh: „Kakovo bude pomankanje, onakovo hoće biti i šibanje; (...) kakovo ovdje bude naslađanje, onakovo ondje bude mučenje.“ (381). Ilustraciju te teze postigao je još jednim povijesnim egzemplom. On govori o kralju Adonibezecu, koji je uhvaćenim poglavicama dao odsjeći noge i ruke, pa ga je stigla istovjetna kazna – uhvaćen je u boju, gdje su mu odsjekli udove.

Od življenja vinčanskog – kako se treba pripremati za brak i živjeti u njemu? Đuro Rapić brinuo se i o tome kako treba izgledati *način od življenja vinčanskog*, zbog čega je propovijedi posvećivao zaručnicima i supružnicima, imajući u vidu da „tri stvari naode se koje su Gosp. Bogu najugodnije: složnost bratinska, ljubav iskrnjega, muž i žena složni“ (83). Zaručnicima koji planiraju u *ljubavi živiti* Rapić se obratio u propovijedi za drugu nedjelju nakon Vodokršća, u kojoj je naglasio:

(...) znam da su u kući vašoj sva naopako, od jutra do noći čangrizanje, muž protiva ženi, žena protiva mužu, proklinjajući, sahat u koji ste se sastali, u koji ste među sobom ruku dali pak, tako živući kako ćete jednim duhom dihati? Kako ćete u ljubavi pribivati kada kod jedne čorbe sidite, a dvojstruko pušete, žena pu pu, pušući čorbu ladi, a muž, uh, uh, uhćući, još višje grije, to li je jedno dihanje? To li je krstjansko vinčanje? zaručnici (84)

Iz propovjednikova pera dalo bi se zaključiti da je u Slavoniji 18. stoljeća bilo mnogo neskladnih brakova i da *ženidbeni križ* nije bilo jednostavno nositi. Rapić je za takvo stanje krivio oba spola, no iako je kritiku uputio muškarcima, a egzemplom, kako će se vidjeti kasnije, ženu predstavio kao *ogledalo čistoće*, većim krivcem smatrao je upravo žene.

Muževima je Rapić zamjerao nasilno ponašanje: „Koliko ima ženidbi, gdi muž jest *Risus*, a žena *patientia*? Gdi muž samo se izliže, tepe i pijančuje, a sirota žena sama s dičicom kod kuće

prazna želudca uzdiše, uvečer od pjana muža višje udaraca, nego ričih primajući?“ (88), no na njihovoj je strani kada je u pitanju neravnopravan položaj muškarca u odnosu na ženu, što je razvidno iz duhovitih stihova koje je uvrstio u svoju propovijed: „Neću ženi za muža iti, / Jer podložan ne mogu biti. / Nek idu za muža same žene, / Jer i za muža idu muži. / Koji su sluge svoje žene, / Suprot kim se sav svit tuži“ (86-87).

Zalažući se za skladne odnose između supružnika, Rapić od njih traži mir u kući, koji proizlazi isključivo iz mira i ljubavi te međusobne vjernosti. Zato Rapić zaručnicima, da bi mogli činiti *familiju krstajnsku*, pozivajući se na svetoga Augustina, savjetuje da „jedno misle, jedno govore, i jedno hoće, i jedno drugome vjernost obdržaje, to jest da je muž ženi viran, ne tražeći druge, a žena mužu virna, ne tražeći drugoga (...)“ (88-89). Kako Rapić kao uzoran propovjednik uz svaku konstataciju nudi i njezinu slikovitu predodžbu, tako i ovaj put nije ostao dužan za egzempl. Riječ je o mitološkom egzemplu, koji treba biti *ugledalo* zaručničke vjernosti. Egzempl govori o Penelopi koja je dvadeset godina čekala Uliksa, uspješno odbijajući proscje. Penelopa, *ogledalo ženske čistoće*, obećala je ocu i majci da će se ponovno udati nakon što završi s tkanjem, no sve što bi danju satkala, noću je otkala.

Post. „Post jest takovo oružje, da se svemu kolikomu paklu može protiviti, i svu silu vražju u ništo učiniti.“ (232) zapisao je Đuro Rapić u propovijedi *Concio prima quadragesimæ*, naglasivši da se postiti može jezikom i očima. Gotovo su svi egzempli kojima se potkrepljuju Rapićeve teze o postu biblijskoga podrijetla. Kada želi ilustrirati važnost posta, bez da upućuje na konkretne posljedice onih koji se pridržavaju kršćanskih dužnosti ili ih zanemaruju, Rapić je naglasio da „mi u ovomu vrimenu, našem ugađamo tilu, u kome se naš slatki odkupitelj, sav izranjen, trnjem okrunjen nama prid oči stavlja“ (228), pa je kao imitabilan primjer donio egzempl o Davidovu vojniku *Uriasu* (Uriji), kojemu je David, nakon što ga je Urija obavijestio o stanju u vojsci, zapovjedio da se odmori. Urija je, međutim, odbio kraljevu zapovijed jer se nije mogao odmarati dok njegov vojvoda Joab još uvijek u taboru *pod vedrim leži nebom*.

Kada su u pitanju *različite i veoma obilate milosti* koje se primaju postom, Rapić upotrebljava niz od pet kratkih biblijskih egzempla, čije je aktante: Mojsija, Iliju, Daniela, Juditu i Ninivčane, post doveo do darova Božje milosti – Mojsije je primio zakone, Ilija pobjegao od Jezabele, Daniel je dobio razum za tumačenje pisma, Judita je Holofernu odsjekla glavu, a Jona je grešnim Ninivčanima prenio poruku Božje srdžbe, koju su izbjegli posteći. Taj bi se niz prema Rapićevu mišljenju mogao sveudilj proširiti, no propovjednička ga je dužnost

zvala progovoriti i o ostalim blagodatima posta, pa kaže ovako: „ostavljam mloge druge, koji su po postu izprosili od Boga, koja god su hotili“ (232).

Osobito je zanimljiv jedini Rapićev egzempl nebiblijskoga podrijetla. Egzempl, čija je radnja smještena u daleku Englesku, reminiscencija je portugalskoga isusovca Antonija Vieire, čijim se propovijedima Rapić služio pri sastavljanju svojih *predika*, a koju je Rapić u propovijedi za prvu nedjelju nakon korizme zapisao u obliku kraće opomene svima onima koji se ne *obržavaju* „kako se svaki pravo-virni krstjanin u svetome postu ima obržavati“ (225). Viera se naime, putujući morem *priko Kraljestva Anglie* u društvu dvaju Portugalaca, našao u nekoj krčmi za konak. Portugalci su se uskoro počeli *kockama igrati*. Njihova igra nije završila samo oštrom krčmarevom pogrdom, već i bacanjem kocaka van – krčmar, naime, nije želio da mu kockanjem kuću u *pepeo metnu*. Iako je Rapić slušatelje nakon egzempl mogao utješiti činjenicom da se to dogodilo u mjestu u kojem su obitavali luterani, ipak nije ostao dužan za prijekor kršćanima svojega vremena koji tijekom „ovoga svetoga posta, ne imadu drugu brigu, nego po vazdan iz kocki, i karti stinice iztirivati, govoreći sebi prikladnima, hodi brate da malo iz karti stinice iztiramo, da nam sobu ne opogane.“ (228). Međutim, Rapić ne zamjera kršćanima, pa tako i svojoj pastvi, samo kartanje i kockanje, već im savjetuje da zatvore uši „ne samo od šale, i maskare, nego i od lakrdije najmanje“ (227) te da se uzdrže od *skupa, zlog društva* u kojem se vesele i naslađuje, aludirajući dakle na pokladne zabave. Umjesto navedenih poroka Rapić savjetuje uzimanje krunica i *knjiga bogoljubnih*.

Od kojih se likarija najprije ozdravi i zašto je korisno biti budan i uporan? Na putu do spasenja od kršćana se traži dobra volja. U tumačenju *volje za ozdravljenje*, odnosno dobre volje i upornosti na putu do spasenja, Rapić se poziva na priču o evanđeoskome gubavcu, kako je u temi propovijedi za treću nedjelju poslije Vodokršća naznačio: „Ukazuje Spasitelj dragu volju za ozdravljenje gubavca, a gubavac nastojanje i pomlju k tome prilaže.“ (98). Simbolizacija na kojoj se gradi svetački egzempl podoban za pokrjepljivanje teme u odnos postavlja gubavca i svetoga Nikolu, koji je postao biskupom jer je, s obzirom na to da je tako dogovoreno na skupu biskupa u Miri, prvi ušao u crkvu. Egzempl je Rapiću poslužio da bi jasnije i slikovitije predočio svoje savjete kako se stječe spasenje: „nastoj da prvi budeš ovo tražeći dobro; Prvi grihe ispovidajući; Prvi na čast sakramenta prisvetoga trčeći; Prvi u vrućoj molitvi koja jest najbolja medicina duše tvoje; Prvi s gorućim devotionom Bogu se u njegovoj S. Crkvi poklonivši.“ (103). Najveću prednost Rapić daje poniznoj molitvi, kakva je gubavčeva Isusu, jer samo takva molitva može zaraditi *plodan dar*. Takva molitva nikako ne uključuje moljenje krunice ili koje druge pobožnosti „napolak spavajući ili s drugima mislima razštrkane

pameti svršujući“ (104), a još manje „govoriti misu, ako jesu misli tvoje na drugome mistu“ (104), čime je Rapić jasno naznačio da se kritike odnose i na svećenike, kojima tek (grešna) pomisao može prouzrokovati strahote kakve su se dogodile misniku iz egzempla: dok je govorio misu, razmišljao je o tome hoće li uskoro biti gotov ručak, pa se pojavio vrag te mu na oltar donio lonac s mesom.

Jednom bi se riječju moglo naznačiti da Rapić od pastve traži *budnost*, pod čim podrazumijeva sljedeće: „Čovik neka bdi svrhu duše svoje, da otrovnim snom griha ne zaspi, budan neka bude, da vazda u milosti Božjoj pribiva.“ (129). Za imitabilne primjere uzima španjolskoga kralja Fernanda koji je zanemario savjet svojih vojnika da se odmori, pa je zahvaljujući svojoj budnosti nizao uspješnice u ratovanju; Felixa de Valoisa, kojemu je sišla Marija s anđelima i pjevala s njim molitvu jer je bio jedini redovnik koji je ostao budan u noći njezina porođenja; te uvijek budnu gospođu koja je uzdržavala mnoge *divičice* i *sluškinje*.

S ovim bi se vrlinama dobroga kršćanina svakako mogla povezati upornost/ustrajnost na koju je Rapić također poticao recipijenta, što je razvidno već iz perikope propovijedi za treću nedjelju poslije Duhova koja glasi: „Ne onaj koji počme, nego koji tija do svrhe bude obstati, krunu hoće primiti.“ (340). Prije nego što je započeo s argumentacijom i protuargumentacijom da bi potvrdio odnosno opovrgnuo teze, Rapić je uvodni moto potvrdio egzemplom. Riječ je o biblijskome egzemplu koji predstavlja egzemplarni čin i njegovu posljedicu. U središtu je egzempla upornost vojvode Joaba, koji nije odustajao u borbi protiv Amorićana, zbog čega ih je u konačnici porazio. Rapić egzemplom *predikuje* da se za spasenje treba brinuti još od mladosti, no isto tako da činiti dobro treba do *svrhe života*: „Toliko u mladosti koliko u starosti neka ti bude jednak trud u napridovanju od dobrih dila“ (344). Ako se pak na te savjete ogлуši, grešnik će završiti u paklu, a da se to zaista događa, Rapić potvrđuje egzemplom o bludnom mladiću koji je ispovijedao grijehe s nekom priležnicom, ali se ubrzo na njih vratio. Kada ga je pritisnula teška bolest, ričući je zvao ispovjednika, no on je kasno stigao. Našao ga je mrtvoga te spremnoga za odlazak u pakao, u kojem se uskoro našao. Osim toga egzempla iz svakodnevice Rapić je za potvrdu teme odabrao i jedan povijesni egzempl. Njime je nastojao potvrditi da će samo onaj koji do *svrhe bude obstao primiti krunu*. To se nije dogodilo s Poncijem Pilatom koji je nekoliko puta posjetio cara Tiberija. Kada je Tiberije pozvao Pilata da bi mu ovaj obznanio zašto je Krista osudio na smrt, Pilat se pred carem pojavljivao u Kristovoj odjeći, računajući na to da će pritom biti u carevoj milosti. Tako je i bilo sve do onoga puta kada se Pilat, ohrabren, ostavivši *svetu odiću*, pred carem pojavio u vlastitoj, i zaslužio osudu na smrt.

O ufanju i ljubavi prema Bogu. Pomoću kratkoga biblijskog egzempla čija je tema ufanje, na primjeru Josipa koji je odbio faraonovu ženu jer je njezin muž bio dobar prema njemu, Rapić je ponudio obrazac grešnicima, od kojih očekuje slijeđenje Josipova postupka i ovakvo govorenje: „Bog jest dobar, dakle ga ne imam vriđati, nego ljubiti, jer je dostojan svake ljubavi.“ (357). Riječ je zapravo o tematiziranju ljubavi prema Bogu koja proizlazi iz ufanja u Njegovo milosrđe.

Kao i u nebrojenim drugim situacijama, i ovaj se put kršćanima ne nudi izbor, već se neufanje u Božje milosrđe (Rapiću je ono perifraza za griješenje) kažnjava *izgubljenjem*. Koliko je god obilato Božje milosrđe, toliko se žestoko Rapić u fingiranoj, poprilično kontroverznoj, konverzaciji s potencijalnim slušateljima, potaknut *vražjim razloženjem* koje navodno čuje u publici: „Opet čujem gdi niki između vas priuzima i neslano govori. Ta ti oče nećeš da se ja saranim premda slidim grišiti, nije li za me i zaradi moga spasenja Isukrst, prolio svu svoju krv?“ (358), suprotstavlja stavovima kršćana. Objašnjava im da pakao nije mjesto predviđeno samo za Turke i druge *neznabošće*, odnosno sve one koji nisu kršteni. Zbog toga kršćani koji griješe ne trebaju biti sigurni u vlastito spasenje samo zato što su kršćani. Da bi završio razgovor čiji je cilj grešnike uvjeriti u nelogičnost njihovih prosudbi, Rapiću su najbolje mogli poslužiti egzempli kojima je puk trebalo zastrašiti. Tako je na tlapnje puka odgovorio konkretnim primjerom kojim je dokazao kamo čovjeka dovodi grijeh, kao i da se kršćansko ime ne stječe samo krštenjem, odnosno da samo krštenje nije sigurna ulaznica za raj:

Mladić iz Ingolstadta javio se iz pakla svojem *meštru* (svećeniku) koji je držao misu za spas njegove duše. Mladić je svećeniku rekao da nema potrebe za misom jer njegovoj duši nema spasa, na što se svećenik začudio, poznavajući mladića kao uzornog kršćanina. Mladić je potom svećeniku obznanio da je zgriješio dan prije smrti, a kako mu je iznenada puknula žila u prsima, nije stigao ispovjediti grijeh, zbog čega se našao u paklu (358).

Iako je tema propovijedi kršćanska vrlina, Rapić se sasvim usmjerio na prezentaciju negativnih osobina onih kojima je propovjedna poruka namijenjena, motiviran moguće vlastitim svećeničkim iskustvom. Dvama egzemplima, stoga, predstavlja osobine kršćana svojega vremena, spremih za *udaranje čavala* u Kristove udove:

Neki je vojnik ugledao čovjeka na vješalima te ga, stavivši ga na svojega konja, odlučio spasiti. Kada je čovjek došao k sebi, odlučio je pokrasti vojnika, uzeo je mač i ubio svojega dobročinitelja (358),

kao i na *veliku skrb oko tila*, a zanemarivanje istinskih dužnosti:

Flandrijski grof Arnulfo bolovao je *od kamena* i tražio doktora koji će ga operirati, no na operaciju će pristati tek kada se pronađu ljudi koji boluju od iste bolesti i na njima se odradi operacijski zahvat. Nakon što je od dvadeset pokusnih ljudi jedan umro, grof je odustao od operacije (359).

Rapić priču o grofu Arnulfu iznosi kao paralelu s pričom o novozavjetnom razbojniku koji je pomilovan među *milijunima osuđenih*, upućujući svoje slušatelje na to da se i oni trebaju bojati grijeha, a ne pred njim živjeti opušteno poput grofa.

Ufanje u Božje milosrđe povezano je općenito s ljubavlju prema Bogu. Od svojih vjernika Rapić traži goruću ljubav, dapače, kaže da „na ovome svitu ne more se najti lipše zlamenje od ljubavi, nego je vatra“ (328). Prava ljubav prema Bogu, o kojoj govori u propovijedi za nedjelju Duhova, za Rapića je ljubav „koja niti je na rajsku diku gledala, niti se na paklene muke obazirala, nego samo dobrotu, poštenje i ljubav Božju jest prid očima imala“ (332). Takvu je ljubav ilustrirao na primjeru svetoga Ignacija, koji u egzemplu promišlja o ljubavi prema Bogu, a način s kojim se *ima pravo ljubiti Boga* donosi na primjeru Mandalinine ljubavi prema Kristu. Rapić je ovdje uvrstio i egzempl o pustinjaku koji je razmišljao o Božjoj pravdi i blagodarnosti, propitujući se služi li Bogu radi nagrade vječnosti ili zbog straha od pakla. Kada je sreo neznanca koji je u jednoj ruci imao svijeću, a u drugoj kantu s vodom (vatra koja pali nebesku ljepotu i voda koja je gasi), pokajao se zbog svojih misli i odlučio da će svrha njegove službe biti Božja *dika, fala, slava i poštenje*.

Rapić nije sasvim slučajno upotrijebio egzemple čiji aktanti prolaze kroz ispitivanje savjesti i aktualizaciju svojega odnosa prema božanskom, dapače, on to čini svjestan činjenice da je i u njegovo vrijeme mnogo kršćana „koji misle, i temeljito drže, da pravo Boga ljube, a međuto ona ljubav izhodi od vlastitoga hatora, ili radi straha pakla“ (330), odnosno dvoje o vlastitome spasenju.

U propovijedi za 17. nedjelju poslije Duhova Rapić je naveo tri konkretna načina kako kršćanin treba ljubiti Boga: *iz svega srca, iz sve duše, i iz sve pameti svoje*. Takvu je *trostruku* ljubav zamijetio kod britanske kraljice. Egzempl kaže da je engleski kralj *Robertus*, kada je ranjen otrovnom sabljom, smrti mogao umaknuti samo ako tko ispije otrov iz njegove rane. To je učinila kraljica koja je spasila kralja, a otrov pak mudro ispljunula, te tako ostala živa. Još je jedan egzempl Rapić iskoristio da bi oprimjerio kako valja ljubiti Boga. Egzempl govori o djevojci sa Sicilije koja se jako zaljubila u mladića koji je imao porezotinu na ruci. Cijeli dan i noć proveli su zajedno, a kada su zaspali, zavoj se na mladićevoj ruci odmotao, istekla mu je

krv te je uskoro umro. Kada je to primijetila, djevojka se onesvijestila, a njezina je majka, da bi se iz kuće riješila mrtvoga tijela, iznijela mladićevo truplo na gradski trg. Prolaznici su, komentirajući da je mladića netko ubio, ugledali djevojku koja je uzela nož i usmrtila se, optuživši sebe za smrt svojega dragog. Poznati motiv ljubavi Pirama i Tizbe u tome egzemplu poslužio je Rapiću ne da bi pokazao kolika može biti snaga ljubavi, nego da bi predstavio kako treba *pravo Boga ljubiti*, što je djevojka dokazala žrtvujući vlastiti život.

Međutim, Rapić puk upozorava i na to kakva ljubav prema Bogu ne treba biti. Za tu priliku u propovijedi za nedjelju Duhova donosi priču o *napuhnutom* (oholom) misniku da bi opomenuo sve oholice koji misle „kada se Bogu mole, da su vatrom ljubavi Božje zapaliti, a nije drugo, nego hator vlastiti, ili oholost“ (331), no i da bi nasmejao pastvu jer će predstaviti događaj *smiha vridan*. Naime, misnik je paleći svijeće zapalio i svoju misničku odjeću, pa je držeći misu od oholosti umislio da je riječ o vatri Duha Svetoga (radnja se odvija baš na Duhove). Pred pukom je zahvaljivao Duhu Svetom na milosti koju mu ukazuje, i to dok mu gotovo sva odjeća nije izgorjela, zbog čega je počeo ovako vapiti: „Bože! Jurve jest dosta! Pristani! Pristani! Jere ovako žestoku vatru tvoje ljubavi ne mogu podniti.“ (331). Priča je zasigurno mogla nasmejati publiku, no čini se samo nakratko, jer propovjednik odmah započinje s oštrom retorikom usmjerenom prema onima koji „dosta puta misle, da su Duhom S. napuniti, i da od velike ljubavi Božje gore“ (331), no varaju se jer, kaže Rapić dalje: „Ali nije ono vatra Duha S. nego samo niko vrimenito, i vlastito naslađenje.“ (331).

Dobra djela. Za čovjekovo spasenje nije dovoljno samo imati *dobru viru*, već je potrebno činiti dobra djela, zbog čega Rapić od dobrog kršćanina traži dvoje: da u lijevu ruku, *koja je od srca*, uzme svetu vjeru, a u desnu dobra djela jer je bez njih vjera *mrtva*. Da bi potvrdio svoja tumačenja korisnosti dobrih djela, Rapić je upotrijebio tri povijesna i jedan egzempl iz života nekoga biskupa. Iz egzempla je razvidno da je preduvjet za činjenje dobrih djela volja, koja podrazumijeva isključivo čovjekovo potpuno zauzimanje za svoj spas. Kao imitabilni primjeri navedena su dva povijesna egzempla:

Vojniku Aleksandru u vojsci Aleksandra Velikoga obratio se drugi vojnik, rekavši mu da opravda svoje ime čineći dobra djela, misleći na veličinu Aleksandra Velikoga (325-326).

Neki je vojnik odgovarao Demetrija, sina kralja Antigona, od zauzimanja Babilona *mačem*, aludirajući na jakost Babilonaca, no bez obzira na sve, Demetrije nije odustao (326-327).

Rapić napominje da se zasluge za dobra djela primaju isključivo vlastitim angažmanom, što je potvrdio egzemplom koji se ukratko može ovako predstaviti:

Jedan je mladić, koji je izgubio oca, vojnika u vojsci kralja Antigona, došao pred toga kralja moleći za pomoć jer je njegov otac ostavio život u službi. Kralj je odgovorio da svatko dobiva plaću na temelju vlastitih zasluga, tako da on ne može računati na privilegije zbog zasluga svojega oca (326).

Među najvećim se propovjednikovim *prikorenjima*, kada govori o dobrim djelima, ističe ono za kršćane deklarirane imenom, ali ne i dobrim djelom. Zanimljivo je da Rapić tu kritiku konkretizira egzemplom iz života „crkvenoga čovjeka“, odnosno biskupa koji je, kao vojnik, zarobljen tijekom rata između Nizozemaca i Francuza. Kada je papa Celestin u pismu nizozemskom kralju zatražio da biskupa pusti iz tamnice, kralj je papi poslao biskupovo koplje, oklop i željeznu kapu, pitajući ga je li to odjeća njegova sina ili nije, odnosno je li biskup pastir ili *kapetan od vojske*.

Kolika je cijena duše? Kada Rapić govori o cijeni duše, zamjećuje da na vagi, na kojoj se mjeri djela njegovih kršćana, nad stranom na kojoj su duša i nebo preteže strana na kojoj je *isprazno naslađenje*. Na koji se način može ostvariti ravnoteža na vagi, štoviše, postići da duša i nebo pretegnu, Rapić je konkretizirao u trima egzemplima u kojima se kao najbolji recept ističe žrtva. Tako su se žrtvovali likovi triju biblijskih egzempla: David, iako žedan, nije pio vodu, već ju je *prikazao* Bogu; Tobija, koji je, za razliku od svoje žene, mirno prihvatio odlazak sina s nepoznatim čovjekom (arkandeo Gabriel) te Jeftha koji je žrtvovao vlastitu kćer da bi njegova vojska porazila Amonite. Ovdje je osobito zanimljiva funkcija posljednjih dvaju egzempla, u kojima su djeca (Tobijin sin i Jefteova kći) simboli za (jedinu) dušu svakoga kršćanina. Osim što su egzempli svojevrsne figure (duša = sin jedina / kći jedinica), Rapić je njima sugerirao da se bez duše može ostati lako i brzo:

(...) svekoliko naše dobro, sve blago, svekoliko ufanje i utišenje koje imamo, u samoj, i jedinoj duši našoj uzdržaje se, tko indi ne bi *trremediabilibus lachrymis* plakao, kada ju za jedno malano svita ovoga naslađenje, nepoznanu čoviku (to jest vragu) pridademo, i u dalek vilajet tavnoga pakla pošaljemo, ne spominjajući se da je jedna jedina duša (412).

Što je potrebno znati o odnosu prema iskrnjemu? Temu propovijedi za drugu nedjelju nakon korizme „Tko se brine, i skrbi za svoga iskrnjega, onaj se brine, i skrbi za sebe istoga“ (239) Rapić je doznačio paremiološki, podsjetivši da se nadati dobromu mogu samo oni koji

učine dobro. Imitabilne je primjere pronašao u *Bibliji*, pa se dvama biblijskim egzemplima recipijente upućuje na nagrade koje čekaju one koji se brinu o svojim bližnjima. Rapić u prvome egzemplu tu vrlinu predstavlja na primjeru Rebeke koja je napojila Abrahama i njegove deve s hitrinom, pa je postala Izakova zaručnica, a u drugome na primjeru Judite koja se žrtvovala za svoj narod pa je bila uzvišena u svojem gradu i cijelom Izraelu.

Iz Rapićeve se, međutim, propovijedi saznaje da je bilo i suprotnih slučajeva, dakle onih u kojima je izostala briga o bližnjem, pa propovjednik nije propustio priliku egzemplom potvrditi što se događa takvima. U drugoj propovijedi za drugu nedjelju korizme slušateljima poručuje da izostanak brige o bližnjem znači propast pojedinca. Navedeno potvrđuje kratkim egzemplom o caru Neronu koji je sve otimao rimskim građanima, a kako im nije mogao uzeti i kuće, podmetnuo je požar u Rimu, zbog čega su ga građani u konačnici otrovali.

U proklamaciji o važnosti dobrih međuljudskih odnosa (koja je zasad predstavljena u odnosu pojedinac – bližnji) Rapić je predstavio i konkretan međuljudski odnos, a riječ je o odnosima u obitelji. Da su dobri unutarobiteljski odnosi na korist svakom kršćaninu nije trebalo značajnije pojašnjavati, koliko je bilo važno naglasiti da složnost članova obitelji donosi mir, a mir je jedino *utišenje* srca. Mir u kući pak neće biti moguć ako nema čvrste vjere i ako u kućama prevladava *lupa, buka, praska*, te ako je riječ o kućama u kojima se „krši lomi, i cipa, i tu je psovanje, proklinjanje, i nesklad“ (296), odnosno u „kojima muž od žene, sin od matere, kći od oca, zaova od jetrve &c ne može čuti, a kamo jedno s drugim govoriti.“ (298). Koliko je navedeno zapravo štetno, Rapić potvrđuje egzemplom o mladiću koji se javlja ocu iz pakla, žaleći se na strašne muke koje tamo podnosi. Znajući da mu je sin kreposno i pokorno živio, otac je bio začuđen, no sin mu je rekao da će se zauvijek mučiti jer je bio srdit i u zavadi s bližnjima.

Po grihu gubiti Boga. U propovijedi za prvu nedjelju Vodokršća Rapić progovara o štetnosti grijeha i tome da je najveća šteta za kršćanina *po grihu Boga izgubiti*. Temu potvrđuje čak pet kratkih biblijskih egzempli povezanih istom posljedicom za aktante – oni zbog grijeha gube vrlinu koja je za njih bila reprezentativna. Uzročno-posljedični slijed događaja u tim egzemplima može se prikazati ovako: Samson je izgubio Boga → izgubio je jakost.; Manaše je izgubio Boga → izgubio je *sloboštinu*.; Šaul je izgubio Boga → izgubio je kraljevstvo.; Heli je izgubio Boga → izgubio je misništvo.; Ozija je izgubio Boga – izgubio je zdravlje.; Salomon je izgubio Boga → izgubio je mudrost. Propovjednikov je cilj, nedvojbeno je, bio potvrditi temu propovijedi te naznačiti da se gubljenjem Boga gube sva izvanjska, ali i unutarnja dobra. Niz

egzemplu završio je oštrim emfatičnim prijekorom kojim je ponovno naglasio da se kao posljedice grijeha javljaju nedaće, pa se puku obratio ovako: „O budalo! O živino! O ne čoviče! (...) gledaj dakle koja ti se zla događaju.“ (76). Uz kratke biblijske egzemple ovdje se izdvaja egzempl koji prikazuje *nesrićni događaj* kralja Henrika. U tome je povijesnom egzemplu, čija je funkcija vrlo jednostavna – *potvrđenje govorenja*, Rapić progovorio o preljubu kao konkretnom grijehu po kojem se gubi Boga (raskid braka s Katarinom, *nečista* ljubav prema Ani Bolen, sukob s papom), no i svim drugim grijesima zbog kojih je Henrik umirao u mukama, a na smrtnoj postelji, žaleći uz čašu vina, svojim je vijećnicima, dvoranima i prijateljima govorio o gubljenju svega radi *tilesnoga naslađenja*.

Sigurno spavanje pred grijehom. Za razliku od onih kršćana koje karakterizira budnost, o kojoj je već bilo riječi, odnosno spremnost na izvršavanje kršćanskih dužnosti, Rapić progovara i o *spavajućima*, tj. o kršćanima čije je ufanje *oholo* i *budalasto* jer, kako kaže u perikopi, *budalasto* je i *oholo* ufanje „pod grihom biti pak sigurno među valovi spavati“ (110). Nakon što je predstavio posljedicu za takve „spavače“, a riječ je dakako o suočavanju s *Bogom sudcem*, Rapić je donio niz egzempla da bi se slušatelji mogli upoznati s posljedicom za taj negativni čin. Zanimljivo je da *spavajuće* Rapić pronalazi isključivo u sferi biblijskih egzempla. Aktanti su prvih dvaju egzempla Jona i Holoferno koji su zbog *spavanja pred grijehom* doživjeli negativne posljedice – Jona *morsku pogibio*, a Holoferno smrt koju mu je, dok je sit i pijan ležao na postelji, zadala Judita. U nizu kratkih biblijskih egzempla koji potom slijede prvi je egzempl o kralju Senaheribu koji je „satrenje, i skončanje 185000 Aširijana po ruki angela patio, i on isti od sinova mačem ubijen bio“ (115) zbog toga što je „protiva Bogu psovao govoreći, da on puk svoj iz ruku njegovi ne more oteti“ (115). Na isti način Rapić iznosi sudbine kralja Baltazara kojemu se ukazala ruka koja je navještavala smrt, i to kada je organizirao veliku čast i pio s uzvanicima; Nabukdonosora, kojem je glas objavio da će postati živina kada je sanjao stablo čija je visina do nebesa, a širina od jedne do druge strane svijeta; Antioka, kojega je Bog kaznio *bolom smrtnim utrobe* zbog oholih misli da će Jeruzalem *učiniti kako jednu grobnicu*; Jezabele, koju su prema Božjoj naredbi pojeli psi kada je kralja Jehua *kurvarski nakitita* zazivala na *nečisto dilo* te nešto kasnije one koji su pred grijehom spavali doslovno: Išbošeta, sina kralja Šaula, koji je ubijen na popodnevnom spavanju, dok je spavala i njegova vratarica; Baana, kojega je na spavanju ubila Rahaba; i Siseru, kojega je Jaela ubila na spavanju nakon što ga je nahranila mlijekom.

Svim je prijestupnicima, spavali oni doslovno ili ne, osim stroge kazne za nedjela, zajednička i okolnost pod kojom su nedjela počinjena – jer su *pod grihom bili*, a pak *sigurno među valovi*

spavali. Strogo se okomivši na *spavajuće*, koji su samim time *u grihu obstojni* i *ponukovanja odbacujući*, Rapić je uz brojne spomenute egzemple, imajući na umu opuštenost svoje pastve pred grijehom, opetovano ukazivao na potrebu čuvanja od grijeha, donoseći *priličnost* kojom slikovito opisuje hitrost kada je u pitanju čuvanje materijalnoga u slučaju požara, aludirajući pritom da je upravo takva hitrost potrebna i kada je u pitanju čuvanje duše od grijeha:

Kada vatra jednu obuzme kuću udilj zvono zvoni, bubnji udaraju i na sve strane viču, *vatra, vatra*, svi trče, svi se u pomoć kupe, i trnuti pomažu, i kako plamen utrnuti ne mogu, tada nastoje da barem bolje stvari pokućne izbave, i sačuvaju (115)

Povratak na grijeh. Rapićeva potreba razjašnjavanja zašto su štetne *pogibljiva ispovid i pokora oniju koji se na prvašnje grihe povraćaju* proizlazi iz činjenice da su brojni kršćani opaki, *nespoznani* i nezahvalni te prelaze pokore i ispovijedi, zanemariivši Božji oprost. Njih je autor u egzemplu usporedio s Izraelcima, koje je nakon izlaska iz egipatskoga ropstva hrabrio Mojsije, hvaleći Boga koji ih je izbavio iz sužanjstva, no oni su se, hodajući žedni pustinjom, osvrtni na egipatsku zemlju žaleći što su je napustili jer sada umiru od žeđi. Kako završavaju takvi kršćani, koje Rapić izjednačuje i s *kurjakom*, koji je, prema riječima svetoga Augustina, obećavši da neće biti proždrljiv, u svakoj prilici pogazio svoju riječ, može se pročitati u egzemplu o kralju Manašeu, idolopokloniku kojega je otac vratio na pravi put. Međutim, on je nakon očeve smrti ponovno postao nevjernik, pa je uskoro završio u babilonskome sužanjstvu. Pogubnost povratka na grijeh Rapić prikazuje na primjeru još dvaju biblijskih likova. Riječ je o Golijatu, koji se uporno *povraćao na mejdan* (grieh), gdje naposljetku *glavu pogrđno izgubi*, te Samsonu, koji se također nepromišljeno vraćao Dalili (griehu), zbog čega „upade u ruke filistejske, koji mu oči izvadiše, pak metnuše ga u jednu suharu da sa živinama žito melje.“ (248).

Grieh muči grešnika. Duševne strahote koje prolaze grešnici (kakav su npr. Tiberije, koji se skrivao pod zemljom da ga zbog grijeha ne ubije grom i Domicijan, koji je sve sobe dao *ogledali obkrojiti* da bi si čuvao leđa od ubojica) Rapić je prikazao služeći se kajinovskim motivom, na kojem se temelji cijela druga propovijed za petu nedjelju poslije korizme. Osim što je grizodušjem zbog ubojstva brata Abela kažnjen Kain, takve su muke snašle i cara Konstantina, koji je brata Teodozija, smatrajući ga konkurentom za prijestolje, nasilno zaredio, a potom i ubio. I njega je, kamo god pošao, proganjala bratova sjena.

Život kralja Henrika propovjednicima je, pa tako i Rapiću bio vrlo inspirativan, što potvrđuje još jedan egzempl preuzet iz života toga vladara. Rapić govori dakako o grešnome Henriku, ovaj put u kontekstu muke koju grešnici podnose zbog počinjenih grijeha. Egzempl prikazuje Henrika na smrtnoj postelji, gdje mu se javljaju halucinacije – redovnici koje je ubio zbog *prave vire* (Rapić misli na katoličanstvo).

Da se strašni događaji ispričovijedani u egzemplima događaju i u regionalnom okruženju, Rapić potvrđuje egzemplom o brijaču iz Ostrogona, koji je 1761. ubio ženu i malo djetete te se sam predao sudu. Dok je boravio u zatvoru, sve dok nije kažnjen smrću, ukazivali su mu se duhovi žene i djeteta te ga nemilosno proganjali. Zanimljivo je primijetiti da Rapić poboljšanu recepciju egzempla nastoji ostvariti aktualnošću ispričanoga događaja. Osim što su zastrašujući događaji zaista trebali zaplašiti one koji su grešni jer i njih ne očekuje išta drugo osim muke koju će proživljavati, Rapić je računao da će recepciju ostvariti i novošću iz „crne kronike“ (ubojstvo u Ostrogonu dogodilo se samo godinu dana prije tiskanja Rapićeve zbirke propovijedi). Upravo je zbog toga, ustuknut, sam sebe opomenuo: „Ali što se u starima događajih uzdržajem“ (278) i odlučio ispričati događaj koji je *strahovito čuti*, a uz to je i nov.

Zle prigode. U provizornoj stupnjevitosti grijeha, ispred samoga grešnoga čina nalaze se zle prigode, odnosno situacije u kojima *neoskvrnjenost more poginuti*, što znači da su zle prigode uglavnom povezane s bludnosti, odnosno konkretnije *naslađenjima tilesnim, poželenjima putenim* i *kurvarlukom*. Koliko mogu biti štetne zle prigode (najčešće je riječ o minimalnim prijestupima, za koje grešnici ne misle da ih mogu odvesti u grijeh) potvrđuju uglavnom biblijski egzempli (uz jedan svetački) u kojima su prikazane posljedice uzastopnoga griješenja i neizbjegavanja grešnih prigoda: Samsona su njegove jakosti, pa i života, koštali susreti s Dalilom; Lotovu ženu jedan okret; Davida je koštao samo jedan pogled usmjeren na Bat-Šebu; Dina, kći Jakoba Patriarke izgubila je djevičanstvo jer je izišla pogledati kako je na dvoru; Pavla je progonila bludnost jer je samo pogledao Teklu u obraz kada ju je krstio.

Egzempli potvrđuju da je Rapić brojne primjere bludnosti, u najmanju ruku bludnih primisli, pronašao u *Bibliji*, i to najčešće onda kada su u pitanju bludne misli muškaraca prema ženama.

Da navedeno ipak ne treba shvatiti kao presedan ženama, koje Rapić običava koriti više od muškaraca, dokazuje životinjski egzempl, kojim se Rapić prema svemu sudeći obraća upravo muškarcima, koji na primjeru miševa trebaju usvojiti nauk sažet u uvodnome dijelu egzempla: „Ali jošter k toj vašoj dobroj, i krstjanskoj ljubavi, molim vas da mudrost od mišah naučite, da se jošter pametnije budete znati, u takvoj prigodi vladati.“ (367). Kršćani se dakle trebaju

vladati poput miša koji je pomogao mački osloboditi se iz mreže u koju se zaplela, a koju je lovac postavio za ptice. Zauzvrat je mačka obećala da će u *testament ostaviti* da ni ona *ni dica njezine dice* više neće uznemiravati miševe. Nakon što ju je miš oslobodio, lukavo je prišla mišjoj rupi i pozvala miša van na jedan *razgovor i prijateljski ugovor*. Mudri miš nije izišao iz rupe, već je mački poručio sljedeće:

Vridna gospojo mačko, štogod ti obećaješ, to jest nama ugodno, mi također miši, drugo ne želimo, nego mir vičnji s mačkama imati: Ali draga mačko, samo nemoj od mene iskati da iz jame izajdem, i k tebi dojdem: *Amenus nos a longe*, da se mi ljubimo, milujemo, i među sobom dobro živimo, ali izdaleka (367)

Upravo to Rapić savjetuje i slušateljima, poglavito dakle muškima, kojima se nakon egzempla ovako obraća:

Bogoljubni NN. ako k vama kadgod dojdou ovakove pripređene mačke, koje su vas kadgod ugrizle i dušu vašu omaćile, bila ona Maria, bila Ana, Mandalina, ili koja druga, recite vi njoj, *Amenus nos a longe*, ljubimo se, i milujmo se, ali iz daleka. Ah iz daleka! Iz daleka! Ah! (367)

Ipak, zlu prigodu Rapić ne vidi samo u liku žene. Egzempl o neimenovanoj grešnici, koja se uspjela riješiti bludne napasti tako da, plašeći ga paklom, nije puštala u kuću *jarana* s kojim je prije bludno griješila, potvrđuje da izvor zlih prigoda nisu samo *hrđave drugarice*, već i *hrđavi drugovi* te da se *grih pridobiva* tako da se *ostavi prigoda*.

Dobrobit koju stječe kršćanin koji bježi od prigoda za grijeh potvrđuje i kraći mitološki egzempl, u kojem je nositeljica uzornoga čina također žena. On u cijelosti glasi ovako:

Ovidius ukazuje od *Daphne* božice, stidljive divojke, koju kada je *Apollin* potirao, hotijući njoj učiniti sramotu, tada je pobigla, i hotijući se prid njime sakriti, jest se u lovorikovo stablo priokrenula, i premda *Daphna* božica sramotno pobiže, i u ono se stablo priokrenu, ništa nemanje na veliko poštenje bi uzvisita, budući da samim junakom granu lovorikovu, jest slobodno za kapom na glavi nositi (362)

Metaforični egzempl o bijegu i kasnijoj metamorfozi božice Dafne (uzorni kršćanin) od Apolona (grijeh) slušateljima je trebao potvrditi da, kako Rapić usustavljuje na kraju egzempla, „dosta puta pobignuti, i neprijatelju se ukloniti, jest dilo junačko, i koristno.“ (362). Korisno je dakle, ako se raščlani metafora egzempla, uzornom kršćaninu (Dafne) bježati od grijeha, odnosno prigode za grijeh (Apolon) jer se kao nagrada može očekivati korist (*Dafne na veliko poštenje bi uzvisita*).

Na blud (ovdje u svojstvu zle prigode) kao grijeh treba podsjećati od najranije mladosti, pa je Rapić iskoristio priliku uputiti kritike roditeljima kada su u pitanju njihove roditeljske dužnosti, ali i odgojne mjere. Propovjednik očito nije bio zadovoljan onim čemu je svjedočio u svojoj vjerničkoj zajednici, pa je ovako apostrofirao roditelje:

O otci, o matere! More biti želite i vi znati, kakvi život provode, vaše kćeri, i sinovi? U kripti krstjanskoj, ili u opačini vražjoj? Ako želite znati mene ne pitajte, nego samo motrite s kime većaju, i u kakvi skup hoditi običaju; jesu li vaši sinovi i kćeri u skupu prokšenu, i razpušćenu? Igraju li se, i šiljkaju li se s takvima? Traže li volivši biti među takvima, nego među devotima? (...) Dan, i noć dakle takovu dicu opominjajte govoreći; Sinko, (...) ako želiš napast nadvladati, za zlim društvom nemoj prihađati (365)

Apel koji je uputio roditeljima Rapić je tematski i funkcionalno povezao s egzemplom kojim je zasigurno više od pukih kritika usmjerio roditeljsku pozornost na promišljanje o vlastitim odgojnim metodama. Egzempl koji slijedi nedugo nakon spomenutoga savjeta/opomene konkretna je slika onoga što se može dogoditi roditeljima koji zanemare brigu o djeci. Govori o kvočki koja je svoje piliće odvrćala od *Salamandre* (daždvenjak), „živine koja uvek u vatri pribiva, i od vatre živi“ (366). Ipak, pilići, kojima je bilo hladno, nisu odoljeli *Salamandrinu* zovu (prigodi za grijeh), zanemarili su majčino (Crkva) *ponukovanje*, te jedan za drugim skočili u vatru, gdje ih je *Salamandra* (pakao) pojela.

Iako egzempl o nesmotrenim pilićima tomu ne ide u prilog, Rapić se ne prestaje čuditi tomu da „živina nerazložita pametnije se vlada od čovika“ (366), što je potvrdio na primjeru mudrih miševa, no naposljetku i u egzemplu o ponašanju psa principa Haznadara, koji antitetično postavlja s ponašanjem njegova gospodara i nerazboritoga *varošanina* koji upadaju u zle prigode:

Nakon što ga je više puta iz principova dvora istjerao drugi pas, pas principa Haznadara nije ulazio u taj dvor, za razliku od svojega gospodara kojega neugodni događaji u tome dvoru nisu spriječili da se vrati (365-366).

U nekome se gradu 1761. godine dogodilo da je neki *varošanin* „između društva bio psovan, poružen, i pogrđen“ (366), a u konačnici i istjeran, no ponovno se vratio u to društvo.

Grijeh uzrok zala. Da je grijeh uzrok svakoga zla potvrđuje Rapić u propovijedi za 18. nedjelju poslije Duhova. Što to konkretno znači, objašnjava ovako: navodi da je s grijehom na ovaj svijet došla smrt, da grijeh *kvari bratinsku ljubav*, da je uzrok ratova, bolesti ljudi i *marve*,

gladi te svake druge nesreće. Svoje je teze o grijehu ilustrirao zanimljivim povijesnim egzemplom, koji se ukratko može predstaviti ovako:

Kada su Englezi, nakon što su harali Francuskom, protjerani iz te zemlje, francuski kralj Karlo zapovjedio je svojem oficiru pitati ih kada će se ponovno vratiti u Francusku. Jedan mu je tada odgovorio da će se to dogoditi kada francuski grijesi budu veći od engleskih (434).

Tim je egzemplom Rapić kršćanima poručio da je uzaludan trud ili pokora koju uzrokuje grijeh dok se ne iskorijeni *haluga iz njive njihova srca*. Jedinu je način, kaže dalje Rapić, protiv nesreće, štete, križa, tuge, nevolje, *protivštine*, rata, vojske, kuge i bolesti *dignuti zloću misli* od Gospodinovih očiju.

Zao izgled grešnika. Za *zao izgled* ili *zlu priliku* (loš primjer) grešnika Rapić je napisao da je:

prilika jednog hrđavog dila, po kome se drugi na grih navodi, (...) rič hrđava, ili dilo neprikladno, po komu se daje prigoda iskrnjemu, da u grih upade, (...) jedna izmetnuta, i raztegnuta mriža, i zamka, (...) jedan razbojnik, jedan harsuzin, koji iz ruku Božji pravovirne duše krade, (...) ubojica koji iste neumrle duše ubija, (...) lopov, iliti hrt pakleni, koji pravedne duše falta, i lovi, i u jamu paklenu naganja.“ (422), a „čovik zloizgledan, toliko je nesraman i brezobrazan, da se nimalo ne stidi prid obrazom Božjim na svetomu oltaru, gdi isti đavao ne smije pristupiti (423)

Rapić napominje da navedenom svjedoči svaki dan, pa zamjera konkretno:

- a) ženama koje *zao izgled* drugima daju dolaskom pred oltar *kićene* i gizdave
- b) onima koji svaki dan pjevaju *sramotne pisme* i govore *sramotne riči*
- c) roditeljima koji su loš uzor svojoj djeci. Rapić se posebno dotaknuo roditelja, kojima prigovara *pripuštanje* zlih sastanaka u kući, gledanje djeci *kroz prste*: „(...) neka se dica malo prošale, i mi smo bili onakovi u našoj mladosti (...) (423), te psovanje i međusobno proklinjanje. Upravo zbog toga Rapiću nije čudno što djeca ne poznaju *priliku života kršćanskoga*, već vražjega: „Otkuda je to, da vaša dica, jedva umiju hoditi, a jurve umiju tancati, iliti igrati? Otkuda je to, da vaša dica jedva umiju progovariti, a jurve sramotne pisme znadu pivati, i govoriti? Ne znadu se prikrstiti, a svakojake igre znaju zametnuti? Otkuda je to da ne znadu Boga moliti, a jurve oca, mater, dušu, viru znadu psovati? Ah otkuda je to?“ (423).

Posljedice za one koji svojim *zlim izgledom* navode druge na grijeh Rapić naznačuje vrlo koncizno. Takvi će platiti onoliko koliko je *bila vridna* duša koju su *smutili*. Zbog toga će se morati ispovjediti, ali i opravdati pred onima koje su uveli u grijeh. Kako to valja činiti, Rapić je predočio pomoću egzempla o pokornici Mandalini koja je pala pred Isusove noge i oštro se pokorila za učinjene grijeh.

Tvrdokornost grišnika. Čuvati se grijeha važna je zadaća svakoga kršćanina, a još je veća zadaća ozdraviti od grijeha, odnosno prihvatiti pomoć *likara* (Krista). Izrazitu nepromišljenost i tvrdokornost grešnika Rapić, koji propovijed za božićno vrijeme posvećuje upravo ozdravljenju od grijeha, vidi u sljepoći grešnika koji *kako slipci* ne prihvaćaju vlastita *pomanjkanja* te Kristovu krv koja je za njih prolivena. Prvu tezu Rapić potvrđuje egzemplom u vidu anegdote iz života filozofa Seneke, konkretnije njegove slijepe sluškinje koja nije priznala da je slijepa čak i kada je padala zbog sljepoće. Iako napominje da je egzempl mogao nasmijati publiku, što doduše potvrđuje i sam Seneka, Rapić se s njim slaže i u tome da su svi ponekad zaslijepljeni ljubavlju prema samome sebi, pa kršćanima sugerira pomnost u prepoznavanju nevolja koje ih pritišću, te da u nevoljnom stanju traže pomoć (vjeru). Drugu tezu Rapić slikovito predočava biblijskim egzemplom o Arapinu, čuvaru kraljice Sabe, koji je propustio krstiti se, pa je time prilika svakoga kršćanina koji ima priliku ozdraviti od grijeha, ali je *nemaran, zaboravljiv i budalast*.

Naposljetku, Rapić predstavlja i konkretnu štetnu posljedicu odbijanja spasonosnoga lijeka (ispovijedi). S ciljem pozivanja grešnika na primanje *spasonosnoga lika duše*, smatrao je da je za to najkorisniji poticaj u vidu utjerivanja straha (koji se manifestira i fizički), pa je egzempl uvršten na kraj propovijedi upravo s tom funkcijom: „Krstjanine (...) da ne bude veći uzrok osuđenja tvoga, poslušaj događaj strašan, pak dršči od straha.“ (71). Egzempl govori o grešnome mladiću koji se ni pred smrt, makar su ga poznanici na to nagovarali, nije želio ispovjediti, zbog čega se pred njim pojavio Isus oblit krvlju da bi ga ponukao na ispovijed. Kako je mladić bio i dalje tvrdoglav, Isus se razljutio, napunio šaku krvlju i bacio ju na mladića, nakon čega je mladić izdahnuo.

Bludnost. Kada je u pitanju bludni čin, Rapićev je cilj bio uputiti na njegove smrtne posljedice. Kako završavaju *nečiste* ljubavi svjedoči egzemplom o bludnome Zambriju koji je zbog svojega grijeha proboden kopljem. Pritom se Rapić na bludnost okomio ovako: „O nečistoćo! koja nisi drugo nego *more* brez brigovah, budući da si se tako obćeno svuda razlila. O neizličljiva groznico! koja ne imaš drugi lik, izvan samu smrt?“ (450).

Zavist. Senekino pismo Lucilu, u kojem filozof savjetuje prijatelju da uvijek bježi od zavisti, Rapiću je poslužilo da bi svoje slušatelje uputio u štetnost *nenavidosti* (zavisti), koja ima poseban status među grijesima jer „nijednoga nema toliko pogrdna, koliko je strašan grijh od nenavidosti“ (130). Kako se *nenavidost* fizički manifestira saznaje se iz Rapićeva opisa toga grijeha: „Obličje drži svekoliko pogano, i zamrljano, čelo oštro, i pogrdno. Obrve nakostretite, oči užgate, s plamenom od krvi, nozdrve izkrivite, usne blide, i zube lavske; dojke iliti sise od vipere priotrovne, i nemile nokte“ (130).

Uz nakazni opis personificirane *nenavidosti* Rapić je slušatelje još izraženije želio zaplašiti njezinim djelovanjem:

Oružana po taj način nenavidost, da ako gane s rukom, s noktima takia grabi, ako koraci s nogom, veoma je pogibilan koračaj njezin, ako razliva mliko, s njim truje kakono s čemerom, ako škripne zubi vrlo strah zadaje, ako gane s usnama, čini grstiti onoga koji ju gleda, ako okrene s očima, otrovan jest pogled, njezin ako podigne obrve svako oholo srce čini uplašiti, ako čelo sroza, svaka svitlost prid njom potavni, s jednom ričju, rekavši, ako ona što misli, njene misli drugo nisu, nego misli od osвете; ako ona govori, riči su joj gorke i otrovne, ako se makne, kudgodir se krene svekoliko truje (130)

Uz detaljnu deskripciju Rapić je *nenavidljivca*, da bi bio bliži publici, odlučio prikazati i kao konkretno biće. Onaj koji zavidi tako je uspoređen s vragom. Rapićeva se usporedba odigrala u egzemplu u kojem vrag opsjeda nekoga zavidnog čovjeka i progovara u njegovo ime. Kada *niki od okolo stojećih* upita vraga kakvu bi pokoru učinio da bi mogao ponovno doći u nebesku slavu, vrag je odgovorio da bi radije otišao u pakao jer je toliko otvrdnuo u svojoj zloći da više ne može učiniti išta dobro.

Ni u dvama preostalim egzemplima posvećenima zavisti ne saznaje se konkretna posljedica za taj grijeh (iako uvijek postoje aluzije na pakao), već se i oni, kao i prvi, ponašaju kao figure kojima se pojačava dojam ružnoće toga grijeha i osnažuje retorika prijekora za grešne. Među povijesnim ličnostima Rapić je *nenavidljivca* pronašao u caru Kaliguli koji je, kaže propovjednik, bio ružan, pa je pri susretu s onima *lipa struka*, zavideći im, naredio da im se odsječe kosa. Kao drugi egzempl Rapić je odabrao priču o razmetnome sinu da bi kritizirao postupak starijega brata koji se zbog zavisti i ljubomore nije slagao s očevim postupkom ponovnoga prihvatanja odmetnutog sina u svoj dvor i organiziranja proslave tim povodom.

Na slične probleme Rapić nailazi i u svojoj zajednici:

jedan majstor ruži drugoga, orač orača, kopač kopača, imaš li dobra konja, kravu, ali vola, jurve valja da gledaš, ako ni u čemu drugome, barem da ti tko od nenavidosti ne učara. Imaš li komšiju, ona od nenavidosti, hoće ti sada u vrata, sada u pendžer udarati, sada na tvoje guske, i kokoši vikati, sada protiv tebi govoriti (...) (134)

Time podcrtava da se zavisti treba paziti kao opasne kuge te kako će tamo gdje je nema, čovjek uživati u skladu i vječnoj ljubavi.

Pijanstvo. *Štetnost i pogibljivost* pijanstva, o kojima govori u drugoj propovijedi za četvrtu nedjelju poslije korizme, Rapić metaforički predstavlja imajući u vidu čokot i sok koji curi kada se on prereže:

O bogoljubni NN! Ja pridajem vama, da iztražujete razlog, zašto čokot, kako se obriže, počme plakati, i suze roniti. Ja pak mislim, da je zato narav čokotu suze dala, da još izdaleka čokot poznade, koliku zloću, i opačinu, njihovo grozdje, hoće na ovomu svitu učiniti (262)

Potom je duhovitim egzemplom o Noi, koji je netom posađenu vinovu lozu zalio krvlju majmuna, svinje i lava, odgovorio na pitanje zašto su pijanci *prilični* upravo tim trima *živinama*, a onda i jasno označio u kojem su smislu pijanci slika i prilika svake od životinja koje se spominju u kratkome egzemplu. Tako su pijanci uspoređeni:

s majmunom:

Ovako i Vinko Lozić, nike pijance učini *majmune* (...) koji jesu puni lakrdije kako *majmuni*, čine se smišni (...) koji u pijanstvu skaču, igraju, grle, ljube i sramotno ženske persone dotičajući čistoću gaze, i tlače (...) svojim pijanstvom, i proždrlivost svu pamet, razum, mozak, sve kriposti, sve naravne darove, razložnost, uljudstvo, i čovništvo grde, ruže gaze i tlače. (...) (263);

sa svinjom:

(...) to jest, koji se oždru (...) koji u pijanstvu niti gledaju što govore, prid kim li govore, što li diluju (...) koji u pijanstvu neprikladne, i sramotne riči govore, koji Boga, i iskrnjega ruže, i pogrđuju, koji viru, i dušu psuju (...) (264),

te lavom: „(...) ovakovi u svomu pijanstvu, tuku se, i svađaju, psuju, zaklinjaju, i proklinjaju.“ (265).

Kada je navedeno potvrđivao egzemplima, Rapić se osvrnuo na pijance druge i treće vrste, odabравši pritom egzemple iz svakodnevice.

Za one koji su nalik na svinje pripremio je ovakav egzempl:

Nakon što su pili cijeli dan, tri pijanca odlučili su zahvaliti Bogu na danu. Na to je jedan od njih rekao da mogu zahvaliti Bakhu, Veneri i vragu. Kada su legnuli, došli su vragovi (strašan *kuhač* i dvije sluge) pa su onoga, koji ih je prizvao, ispekli na ražnju. Kada su drugi dan preostala dvojica vidjela što se dogodilo s njihovim prijateljem, jedan se pokorio i „na bolje svoj život obratio“ (265), a drugi preminuo od straha (264-265).

Je li ražanj slučajan motiv ili je Rapićeva namjera u najmanju ruku amblematična ne može se sa sigurnošću potvrditi, no zastrašivačku je funkciju (Rapić naznačuje da je riječ o strašnom događaju), što je sigurno bila propovjednikova namjera, egzempl zasigurno mogao ispuniti.

U odnosu na pijance koji su u pijanome stanju poput lava, Rapić se također osvrnuo na posljedice koje može imati njihovo pijanstvo, pa egzemplom svjedoči o zastrašujućem događaju:

Jedna žena s troje djece imala je pijanoga muža koji je sve trošio na alkohol. Kada je došla po njega u krčmu, dok su je djeca gladna čekala kod kuće, istukao ju je i istjerao. Vrativši se kući i ne mogavši izdržati bol promatrajući svakodnevno gladnu djecu, sve troje je zaklala. Potom je zaklala pijanoga muža na spavanju, a ona je osuđena na smrt. Godinama se na mjestu njezina pogubljenja govorilo o nemilom događaju, a u tome se gradu još mnogo godina „pijanac nije vidio niti našao“ (265).

U svoju je propovijed posvećenu neumjerenosti u piću Rapić uključio i brojne druge egzemple. očito držeći da je o tome problemu potrebno nebrojeno lekcija. U svakome sljedećem egzemplu funkcija je bila ista: podučiti o štetnosti pijanstva predstavljanjem posljedice za prijatelje Vinka Lozića, kako Rapić hipokoristički naziva vinskog brata mnogih slušatelja. Tako u četirima biblijskim egzemplima kao posljedicu pijanstva Rapić predstavlja smrt:

Elija je ubilo pijanstvo (266).

Amona je zbog pijanstva Abšalon dao ubiti (266).

Baltazar je umro kada je pio (266).

Judita je Holofernu uspjela odsjeći glavu jer je bio pijan (266).

U jednome povijesnome i dvama egzemplima iz svakodnevice navode se pak konkretni (surovi) načini smrti, te najstrašnija posljedica smrti – odlazak u pakao:

Neki je pijanac s prijateljima pio u krčmi, gdje se pojavio kupac od kojega je pijanac kupio vina. Kada mu je potom kupac – inače vrag preodjeven u čovjeka – rekao da onaj koji kupi

konja ide s konjem, pijanac se prestrašio, a vrag, koji je skinuo ljudsko obličje, odveo ga je u pakao (263).

Vinoljubac Agripa imao je psa „koji bijaše pravi vrag“ (267). Želeći se riješiti psa, Agripa mu je skinuo ogrlicu i pustio ga. Kada je Agripa došao u krčmu, pas ga je tamo dočekao, napao i izgrizao do smrti (267).

Ženu pijanicu iz Bačke suprug je ubio sjekirom, želeći iz nje istjerati vino i rakiju koju je popila i zbog kojih je prodavala brašno koje je on napornim radom mljeo u vodenici (268).

Da potonji egzempl nije prikaz izoliranoga slučaja žena pijanica na koje Rapić želi upozoriti, svjedoči njegovo obraćanje slušateljima u kojem naglašava rasipnost koju uzrokuje alkohol: „Što mislite, da je vama sve ono, sada u ruku, što su žene pijanice, kradom za vino, i rakiju dale, ja scinim da biste sve ovo misto za godinu dana, mogli izhraniti.“ (268), no i osobito zanimljiv egzempl o Stjepanu Carigradskom, koji je udarao nogama i rukama u majčinoj utrobi kada je ona pila, a kojim Rapić kritizira žene koje piju u trudnoći, naglašavajući da je pijanstvo štetno i za one još nerođene, jer se „u materinskima utrobama i sada bacaju, i frcaju dičica, da njima piti vino, i rakiju ne dopuste, i tako njihove duše od izgubljenja vičnjega proste ostanu.“ (268).

Nakon niza u egzemplima ispričanih zastrašujućih događaja, Rapić je znao da propovijed mora završiti još jednom opomenom: „pazite, pazite, pazite da srca vaša ne pritovarite s pićem, i proždrlostju; premda je vino slatko, ali na čas posljednji života vašega, hoće ujesti kako zmija otrovna“ (268), a sve s ciljem da se *ne ljubi* Vinka Lozića i Raku Šljivića, kako je igrom riječi antropomorfizirao zacijelo omiljena, ako ne i jedina, alkoholna pića dostupna njegovoj vjerničkoj zajednici.

Srditost. Propovijed za petu nedjelju poslije Duhova Rapić je posvetio srditosti. Već na samome početku te propovijedi, *in medias res*, uvodi egzempl o „otrovnoj srditosti nekoga brata Tome“ (351), koji je zbog srditosti napustio crkveni sabor te se uputio u šumu. Tamo je susreo putnika koji ga je zamolio da mu pomogne pronaći odbjegloga konja. U potrazi za konjem njih su dvojica stigli do velike bare, pa se putnik ponudio prenijeti Tomu na leđima. Kada mu je sjeo na leđa, Toma „smotri pod sobom u svoga konja kozje noge i papke“ (351) i prepozna da je riječ o vragu. Odmah je zazvao Isusovo ime, nakon čega je vrag pobjegao. Štetnost srditosti Rapić vidi u tome što *priobraća čovika u beštiju* (što se dogodilo i Tomi), a pomnije predstavljanje toga grijeha započeo je emfatičnom lamentacijom prije spomenutoga egzempla:

O ljutino! vraže pakleni! Pakao nigdi nikakovo dobro ne čini, nego svako zlo diluje, u čemu jest tako otvrdnuo, da se nipošto ne more na dobro ganuti: ljutina također u vičnjoj nenavidosti, i srditosti živi, tako da se ne more na pravu bratinsku ljubav, mir, i ujedinjenje okrenuti, o ljutino! O vraže pakleni! Pakao nije drugo nego odžak, i peć vičnje vatre: ljutina također, koju bi ja imenovao planinom *Etnom*, ali vidim da se vridnije, i prikladnije paklom zove, jere kako god pakao proklete muči duše, tako i ljutina na ovome svitu muči čovika. O ljutino! O paklu! Pakao ruži, grdi, i psuje uvik vikom Boga, i sve svete: ljutina pak još višje, nego isti pakao, višje nego isti vrag (...) (354)

Iako je Toma iz uvodnoga egzemplja, zahvaljujući Isusovoj pomoći, uspio pobjeći od vraga, Rapić ne predviđa svijetlu budućnosti svim srditima. Posebnu pozornost u tome slučaju zauzima egzempl koji donosi priču iz svakodnevice nekoga srditog čovjeka koji je u polju žeo žito, pa je, nakon što je ožednio, poslao dijete da mu donese vodu. Kako se dijete nije dugo vratilo, čovjek se rasrdio, te je pri povratku lupio njime u zemlju i ubio ga, a potom zakopao kamenjem i slamom. Kada je došao kući, objesio se, što je, dok se kupala „imajući svoje pri prsuh ditešce“ (354), od sluge saznala njegova žena. Ona je, da bi otišla vidjeti muža, od velikoga čuda ostavila dijete u vodi, pa se ono ubrzo utopilo, zbog čega se i ona naposljetku objesila pored mrtvoga muža.

Osim što je egzemplom predstavio „događaj koji bi na dan današnji sve ljutite imao obratiti“ (354), Rapićeva je namisao bila usmjerena i na zastrašivanje: „Ukazuje Simun Gaulart, jedan strašan događaj“ (354) ne samo srditih, već i svih drugih jer ne isključuje da srditost samo jednoga člana može uzrokovati nemile događaje slične onima u egzemplu i u obiteljima onih za koje je egzempl pripremljen.

O istome svjedoči egzempl o carevima Leu i Justinijanu:

Kada je porazio Justinijana, Leo (Leontije) mu je dao odrezati nos. Srditi je Justinijan, kada je ponovno zauzeo prijestolje, odlučio vratiti istom mjerom te je naredio da se ubije onoliko Leovih prijatelja koliko puta on „bale iz svoga nosa tekuće, rukom svojom otare.“ (355).

Iz egzemplja je razvidno da je srditost izvor drugih grijeha jer „ima opaku, i neprikladnu ćud, koja kada se razljuti, onda osvetu traži, od koje porađaju se psovke, zaklinjanja, proklinjanja, svadnja, uvriđenje iskrnjega, poštenja dizanje, nenavidnost, i ubojstvo (...)“ (351-352).

Da srditost ne bi navela na takve postupke članove zajednice kojoj se obraća, Rapić upućuje na traženje *spasonosnoga lika*, a kako se to treba činiti pojašnjava egzemplom o dobrome grofu Elzeariusu:

Kada je snaha upitala dobroga grofa Elzeariususa kako je moguće da je tako tih i krotak, grof joj je odgovorio da se, svaki put kad se rasrdi, uputi na Kalvariju, sjeti Isusovih rana, pa srditosti nestane (355).

Lijenost. Svjestan neizbrojivosti zala Rapić je ipak siguran, bar se pouzdaje u svetoga Kristosoma kao vjerodostojan izvor, da „zlo dangube ima narav sviju zala, jere jest meštrica svake zloće (...) zlo najteže, jere koja su laka, čini teška.“ (146). Na *dangubu* i *lince* Rapić zacijelo nailazi posvuda jer kaže: „Idite po trgovištu, po sokaci, uniđite u kuće, i svagdi najti hoćete svakoga plemena linčina i skitnji“ (147). Prema Rapiću, o štetnosti *dangube* više treba podučiti žene, preciznije skupinu *gospoja* o kojima svjedoči: „Najti hoćete gospoje žene, ovoga imena nedostojne, koje zaludu dangube, ne misleći nimalo od preslice, jere na to nisu navikle, zato jednim glasom vapiju: *Non usum habeo*. Najti hoćete nje u ladu sideći, i murmurajući, riči isprazne prosipajući &c.“ (147). Da kategoriji lijenih žena ne pripadaju samo *gospoje* koje vrijeme provode u dangubnim razgovorima u hladu, propovjednik je potvrdio u drugome dijelu propovijedi, kada je iskoristio priliku lijenost zamjeriti kćerima i *materama*: „Kćeri line po vas dan brez preslice, i drugoga prikladnoga posla. Što je gorje. Iste matere (ako su vridne ovoga imena) to njima pripuštaju, govoreći: neka se proigraju, neka prospavaju, po tome rastu (...)“ (149).

I egzempli u ovoj propovijedi namijenjeni su ženama. One trebaju slijediti rimsku djevojku Demetriades, plemenitu gospođu Letu i kćeri Karla Velikoga, odreda žene koje su uvijek bile spremne na posao.

Sudeći po navedenim prijekorima, Rapić se, kada je danguba u pitanju, ponajprije okomio na ženski spol, no prostora je ostavio i za starije osobe, čiju lijenost ne opravdava godinama. Za stariju populaciju obzirni je propovjednik pronašao ovakvu alternativu:

Znam da stari ne mogu veliki posao činiti. Ali zato nije prikladno njima dangubiti. Ako ne mogu u polju orati, i kopati? neka u crkvi Bogu se mole, i s. mise slušaju. Ako stare žene ne mogu ruku do preslice pružiti? neka ni jezik za iskrnjim ne pružaju. Ako ne mogu vretenom okretati? a one patrice neka uzmu u ruke: i tako linost izagnavši lasno će put u nebasa pogoditi, i ondi truda svoga najam najti (148)

U nadi da će lijeni shvatiti koliko im njihov grijeh šteti, Rapić je u propovijed uključio egzempl o lijenome pustinjaku koji je ipak spoznao da Bog *linčine* „vičnjim proklestvom progoni, a trudeće u njegovu vinogradu blaženstvom vičnjim daruje“ (150):

Kuća nekoga pustinjaka bila je izrazito udaljena od izvora vode. Da bi bio bliži vodi, odlučio je sagraditi kuću bliže, a to bi i učinio da nije, dok je hodao, čuo glas koji je brojio. Bio je to glas mladića (anđela) koji je pustinjaku rekao da broji njegove korake zbog kojih će *vičnu plaću* primiti. Na to se pustinjač osvijestio o važnosti truda i odlučio sagraditi kuću još dalje od one koju je imao (150).

Zaklinjanje i psovka. „Zlo po vas, koji zakletvama neprikladnima ne poštuju ime Božje: s krivim zaklinjanjem tlačite oblast njegovu: i sa psovanjem, pogrđujete veličanstvo Božje“ (118) poručio je Đuro Rapić krivokletnicima i psovačima, čiji je grijeh osobite težine jer su zbog njega „jednom nogom jurve u paklu“ (118). U drugoj propovijedi za četvrtu nedjelju poslije Vodokršća, čija je tema *od zaklinjanja i psovanja* razvidno je da Rapić krivokletnike i psovače plaši najstrožim kaznama, zasigurno emocionalno djelujući na slušatelje. Da su scenariji odlaska u pakao mogući i među članovima zajednice za koju sastavlja propovijedi, Rapiću se čini i više nego očiglednim, što se svakako iščitava iz njegova percipiranja svakodnevnice svojih slušatelja. Kada su u pitanju kletve i psovke, Rapić, osvješćujući o tome *jezičnu* publiku, zna da se one mogu čuti ako se uđe u *bolte, dućane, kuće ne samo siromaške, nego i bogataca*, iziđe na *sokake, pijace*, na *pazarišta*, gdje se neće „čuti drugoga jezika, nego Boga mi, vire mi, duše mi, Trojstva mi &c.“ (119).

Koliko krivokletstvo i zaklinjanje štetno djeluju na čovjeka potvrđuju četiri egzemplja koje Rapić preuzima iz svakodnevice i koji predstavljaju zastrašujuće posljedice zaklinjanja, odnosno kazne za one koje Rapić naziva *jezičnima* i koje opominje da će biti *građani vražji*. Egzempli govore o:

a) nekome čovjeku iz *Corsike*, koji je nakon smrti ostavio ženi 300 dukata, koje je ona založila kod dobroga prijatelja, čuvajući ih tako za kćer i njezinu udaju. Prijatelj je, međutim, novac uzeo za sebe, a da dukati nisu njegovi nije htio priznati ni pred njom ni pred sudom, pred kojim je lažno svjedočila i njegova žena. Kada se ona (prijateljeva žena) vratila kući sa suđenja, dočekala ju je Božja kazna – našla je u kolijevci svoje mrtvo dijete. Od bijesa je ubila i drugo, a muž je, vrativši se kući i vidjevši što je počinila, ubio nju. Kasnije su ga predali sudu, no kako nije bilo onoga tko bi izvršio smrtnu kaznu, njegov treći sin, da bi osvetio majčinu smrt, objesio je oca, a zbog sramote naposljetku počinio samoubojstvo (120).

b) nekoj majci koja je, vrativši se kući, zatekla dijete u vrućici. Kako je probdjela cijelu noć, hraneći mlijekom dijete, i to tridesetak puta, ljutito je proklela dijete: *da bi vraga popio*,

nakon čega se pojavio vrag i ušao u dijete. Majčina pokora i molitva na grobu svetoga Zenona oslobodila je dijete od vraga (122-123).

c) majci koja je proklinjala kćer izrazom *vuci te izlili*. Vrativši se s jutarnje mise, shvatila je da je *kurjak* odnio njezinu kćer, čiju je glavu našla u kući (123).

d) ocu koji je proklinjao sina da izgori. Tijekom mise izbio je požar u crkvi, a sin je izgorio (123).

Rapić se obraća i psovačima, koji *nadvisuju zloću vražju*, pa s njima ovako fingirano razgovara, upućujući da za psovku nema opravdanja:

Otče, istina je da psujem, ali samo kada sam ljut, a ja tebi odgovaram: je li moguće, da zaradi tvoje ljutine i striljanja od tvoga jezika ne imaš nišana hrđavijega od imena Božjega i D. M! Manjkaju može biti druge riči da ugasiš tvoju ljutinu, i zato si kriv jere spominjaš Boga u ljutini, budući da ga spominjati s poštenjem nije zlo. Otče ja ne psujem u ljutini, nego od nikoga zla običaja, i hrđava nauka: i to ne odgovara tebe, nego još većma steže, jerbo je zlamenje, da si odavna počeo psovati (121)

Propovjednik se posebno dotaknuo ženskoga spola, čije psovanje razlikuje od psovanja *ljudi* (muškaraca), pa kaže ovako, oslanjajući se na vlastito ispovjedničko iskustvo: „ (...) mloge se i žene osvađaju na ispovidi da su psovale i one, ali istinito njihova psovanja nisu drugo nego proklinjanja, ili svoje dice, ili komšija, kućaninah, i isti živina, govoreći: ah pomamio se, vrat utrgo, grom te udario &c.“ (122).

Da bi pokazao kako se treba odnositi prema psovki, a pritom zastidio slušatelje psovače: „Zastidite se čuvši jedan događaj“ (121), Rapić je u propovijed uveo egzempl o svetome Polikarpu, koji pred sudom nije želio opsovati Kristovo ime unatoč nagradama koje mu je obećao sudac. Polikarp je bio svjestan svih dobročinstva koja je primio od Gospodina i svoje službe koja traje 86 godina.

Što se pak događa onima koji uporno (psujući) griješe, Rapić poručuje egzemplom o psovaču iz *Mesice* koji se nije želio pokoriti pred ispovjednikom, pa su mu u snu došla dva vraga – jedan s fenjerom, a jedan praznih ruku. Nakon što su ga vragovi probudili, vrag praznih ruku počeo je psovača bacati kao loptu, a jezik mu je prikovao za nebo. Ujutro su ukućani, vidjevši nijemoga psovača, zvali ispovjednika, ali on mu više nije mogao pomoći, pa je psovač umro s *prikovatim jezikom* za nebo (122).

Lakomost. Egzemple iz druge *predike* za *nedilju sexagesime* Rapić je predodredio za obračunavanje s lakomcima, o kojima, aludirajući na one kojima se obraća, govori ovako:

Pogledajte malo po čaršiji, po dućani, i po sudih, iliti pravda; Uniđte i u kuće skrovite, pak što ćete čuti? Drugo nećete čuti nego tužbe, da je izgubio na priliku ovaj pravdu, onaj kvarovao u trgovini, privaren u računi, da je ovomu najam uztegnut, a onomu neplaćeno pravedno. A od druge strane, nećete najti, more biti, nijednoga, koji bi rekao da je krivo učinio, da je plaću ustegnuo; nijednoga nejma koji bi se metnuo u broj nepravednih harsuzah, i razbojnikah. (162)

Započevši propovijed kratkim biblijskim egzemplom iz kojega se saznaje da je kralj Ahašver (Kserkso) uzvisio Mardokaja na *dostojanstvo kraljevsko* samo zato što mu je odao dva kraljeva izdajnika, Rapić je na slikovit način lakomost predstavio kao izdajnika, *harambašu* i *nečistoga neprijatelja* koji čovjeka osiromaši i porobi.

Da je lakomost sjevremenski i sveprisutan problem Rapić svjedoči i događajem iz prošlosti, povijesnim egzemplom koji donosi priču iz vremena kralja Ludovika IX., o čijoj lakomosti svjedoči sveti Francesco od Paule. Taj je sveti čovjek jednom prilikom uzeo u ruke novac koji su podanici donijeli kralju. Novac je u svečevoj ruci počeo krvariti, čime je svetac kralju želio dokazati da uzima prevelik i nepošten harač. Jasno je da je Rapić egzemplom namjeravao i začuditi slušateljstvo jer poziva da poslušaju „jedan veoma čudan događaj“ (162), no funkcija začuđivanja još je razvidnija iz propovjednikova popratnog komentara – Rapić, naime, nije siguran da bi se u njegovo vrijeme mogao naći čovjek koji bi na takav način ukazao na lakomost, pa s pravom drži da je postupak Franceska od Paule mogao začuditi (i iznenaditi) one koji će čuti egzempl. Kada bi se pronašao Francesco od Paule među pukom, Rapić bi učinio zanimljiv korak – u tome slučaju odmah bi sišao s propovjedaonice i s njim posjetio *pazare*, dućane i kuće bogataša zacijelo uvjeren da bi tamo naišao na mnogo lakomosti i novca iz kojega bi potekla krv.

Sve lakomce Rapić na kraju oštro opominje da će kamate uzimati u paklu, baš kako se to dogodilo jednomu o kojem svjedoči u egzemplu (*strašnom događaju*), čija je funkcija još jedanput zastrašiti paklenom vatrom:

Jedan lakomi otac imao je dva sina, koji su ga upozoravali da ne bude lakom, no on im je dao nauk da je Bog milostiv i da će mu oprostiti, a da oni neće moći živjeti ako budu bez novca. Potom je otac umro. Jedan je sin odlučio živjeti kao otac, a drugi skromno, pa je postao redovnikom. Njemu se u molitvi ukazala duboka paklena jama u kojoj je vidio brata i oca kako se svađaju i gore u paklenoj vatri (165).

Krađa. Rapić je poručivao da „tuđe dobro nije probitačno, nego škodljivo, iliti štetno, onomu kod koga se naodi“ (368), oštro se okomivši na grijeh krađe za koji napominje da se ne može otpustiti sve dok se tuđe stvari ne vrate. U nadi da će zvonice savjesti kradljivce opominjati na to da ukradeno trebaju vratiti, Rapić pripovijeda egzempl o svetome Medardu, kojem je neki čovjek ukrao vola koji je imao zvonice. Da bi sakrio zločin, lopov je skinuo zvonice s volova vrata, međutim, gdje god ga je stavio, zvonice je zvonilo. Autor je egzemplom poručio da se njegove opomene trebaju shvatiti ozbiljno, odnosno da se tuđe treba vratiti, inače će duše kradljivaca svoje prebivalište pronaći s vragom u paklu.

Ogovaranje. Rapić se posebno okomio na one koji su sudili *iskrnjemu*, i to ogovaranjem. Svjedoči da na problem ogovaranja, koji proizlazi iz zavisti, često nailazi među vjerničkim pukom kojem su namijenjene njegove propovijedi, a kada su u pitanju konkretni primjeri, kritizira *faližljive oči* koje često krivo sude ženama:

O šta, i šta puta oči ovako krivo sude? Vidiš onu kako se je nagizdala, gledaj onu gdi se s onim razgovara, vidiš onu kako je u obrazu pocrvenila, gledaj kako ona ovim sokakom često prohodi, bre traži ona štogod, vidim ja na njoj. (314),

no ne s pravim razlogom, nego isključivo zbog toga što im se „magla od nenavidosti na oči navukla“ (314), ne znajući da se iza žene koju ogovaraju možda krije *druga Judita* koja je *nakitita* oslobodila svoj narod od neprijatelja. Koliko takvi *krivodušno diluju* Rapić potvrđuje egzemplom koji je preuzeo iz *Života svetih otaca*. U središtu je egzempla najvjerojatnije pustinjač koji je blišnjega vidio kako griješi *puteno* te ga zbog toga osudio nakon smrti, računajući na to da se bližnji nalazi u paklenim mukama. Uskoro se pred njim pojavio anđeo s dušom pokojnika i obznanio pustinjaču da se njegov bližnji nalazi u raju, dok će on završiti u paklu, iz čega je i Rapićev auditorij trebao izvući pouku da samo Bog može biti sudac. Osim toga, Rapić jednim egzemplom svjedoči da ogovaratelji i oni koji drugom sude loše prolaze, kako je prošao neki čovjek koji je ogovarao drugoga (završio je u paklu).

Kao primjer svima koji zbog zavisti *krivo sude* drugima i o drugima Rapić donosi egzempl o redovniku koji je provodio loš život, no na samrti je bio sretan. Tomu su se čudila njegova braća redovnici koji su ga poznavali. Rekao im je da je anđeo, koji mu se ukazao, poderao list s njegovim grijesima jer je bio dobar prema blišnjima i nije im nikada sudio, pa je zaslužio raj.

Nezahvalnost. Govoreći o nezahvalnosti prema dobročinitelju, dakle i Bogu, Rapić je primjere nezahvalnosti pronašao kod:

– djece prema roditeljima, pa je svoju kivnost prema roditeljima, za koje inače nije imao previše lijepih riječi, zamijenio apologetskim stavom i kivnošću prema nezahvalnoj djeci, kojoj savjetuje ovako: „Tvoji roditelji jesu činili, što su imali činiti, i zato zaslužili su da njima zafališ. Jere dosta imade matera koje su vlastitom rukom, svoju potukle djecu, a tvoja jest tebe odhranila, indi uvek njoj jesi dužan zafaljivati.“ (403).

– *skulara* (učenika) prema *meštru* (učitelju). Nije sasvim izgledno isključiti mogućnost da je i Rapić bio svjedokom nepoštivanja učiteljskoga autoriteta, znajući da je obnašao profesorsku dužnost, no prednost će se ovdje ipak dati vjerojatnosti da govori iz pozicije propovjednika koji je upoznat s međuljudskim odnosima zajednice kojoj se obraća, pa zna na koji se način nezahvalni učenici odnose prema svojem učitelju: „Meštar jest mene, istina je učio, ali da ja i ne budem u skulu hodio, on bi ono i druge učio, što je mene učio. Što dakle sada govori da je mlogo okolo mene trudio? Ako je i trudio plaću jest primio.“ (403).

– *kalfa od svakoga zanata* prema majstoru. Osim što se žale na to da je njihov položaj kod majstora izrazito nepovoljan, majstori početnici zabrinuti su i za svoje zdravstveno stanje prouzrokovano „napornim“ radom:

Što se fali moj majstor da mene jest učio? Nije zaludu trud njegov bio, ja sam njemu odslužio, i zaslužio da me oprostí još prije nego mi je vrime izišlo, budući roditelji moji za mene platili, izvan što mi je kod njega dan, noć radeći u leđ puknulo. (403-404)

Zauzimajući izrazito kritički stav prema nezahvalnosti, uostalom, kao i prema svakom drugom grijehu, Rapić je nezahvalnost prema drugome čovjeku usporedio s vječnom temom nezahvalnosti *svita* prema ljudima. Na koji je način *zafalnost svita ovoga nezafalnost*, predstavio je trima egzemplima, kojima zanimljivošću priče ozbiljan problem nastoji približiti onima kojima je to potrebno *bistrije i očitije poznati*. Prvi egzempl zapravo je *nika stara historija*, za koju Rapić kaže da je slušateljima *dobro poznana*. Ne može se sa sigurnošću znati je li riječ o priči koja je bila optjecajna među narodom ili je Rapić mislio na aktualnost njezine pouke, pa je zato rekao da je dobro znana, no svakako je riječ o zanimljivoj priči s elementima basne, koja je zavodljivošću fabule mogla zaokupiti slušateljsku pozornost:

Neki je čovjek u šumi, kamo je pošao sjeći drva, začuo zapomaganje *drakuna* iz jame. Nakon što ga je spasio, *drakun* je napao čovjeka. Braneći se, čovjek je predložio da trebaju naći sudca koji će razriješiti njihov slučaj. Sudili su pas i konj, ali čovjeku na štetu. Potom su čovjek i *drakun* došli k lisici koja je na prevaru *drakuna* ponovno navela u jamu. Iako joj je čovjek zauzvrat obećao kokoši, i lisica je spoznala što je *svita nezafalnost* jer, kada je došla

u *avliju* po kokoši „sin onoga čovika, tako joj ćurdiju protrese, da ju nikako nije želja na kokoši povukla“ (402-403).

Drugi egzempl dotiče se spominjane nezahvalnosti djece, no ovaj put ne prema roditeljima, već prema skrbnicima. Rapić kao egzempl donosi poznatu priču iz svijeta ptica, a govori o kukavici koja je vrani podmetnula jaje. U tu je priču pak dometnuta strašna fabularna dionica. Budući da je vrana mislila da je novopridošli ptic sokol, jako ga je dobro hranila i odgajala. Kada je ptic odrastao, napao je vranu i gotovo je ubio. Jedva se oslobodivši neprijatelja, vrana je skočila na drugu granu i zapjevavši, nezahvalnika prozvala vragom. Evo kakvu je paralelu s egzemplom Rapić pronašao u svakodnevici:

Uzme tkogod dijete svoje pokojne sestre, brata, strica, tetke &c, hrani ga odiva ga, obuva, na nauku, ili na zanatu o svomu drži trošku, i takov, ili takova, misli da u svomu gnijzdu, to jest u svojoj kući hrani sokola; evo ti kada sokol odraste digne proces, na sud ide tira se, pravda se govoreći on, ili ona ako jest mene hranila, ili hranio moje otčinstvo, ili materinstvo, jest uzela, ili uzeo svekoliko, i tako nespoznan, i nezafalan, sirotu vranu, svoga dobročinitelja nastoji utušiti, ugnjaviti, glavu odkinuti, i s životom rastaviti. (404)

U trećem egzemplu Rapić je više usredotočen na nezahvalnost čovjeka prema Bogu. Radnja egzempla smještena je u daleku Belgiju, gdje je neki vojnik zbog ne zna se kojeg *pomanjkanja* osuđen i obješen na drvo. Budući da uže nije bilo pritegnuto, mogao je disati. Jedan ga je prolaznik (također vojnik) spasio, ali je nezahvalnik opljačkao i ubio svojega dobročinitelja te ga ostavio golog i bosog „za hranu psom, i pticama“ (405). Takav *vražji posao* Rapić uspoređuje s nezahvalnošću kršćana prema dobročinitelju Isusu, nadajući se da će egzempl bar kod nekoga prouzročiti ganuće i bijes: „Nut recite mi NN. ima li ovdje koji od vas, u komu žuč ne bi se od ljutine ganula svrhu ove vražje nezafalnosti?“ (405).

O malim grijesima u nemar metnutim. Osim velikih Đuro Rapić zabrinut je i zbog *malih griha*, čijoj je interpretaciji posvetio propovijed za šestu nedjelju Vodokršća, u kojoj se posebno osvrnuo na to „koliko su škodljivi grisi mali u nemar metnuti“ (135)¹⁴⁰. O kakvim je točno grijesima riječ Rapić je predstavio usporedbom maloga grijeha sa zrnom gorušice. Ono što

¹⁴⁰ Zanimljivo je primijetiti kako je Rapić definirao male grijehe i način na koji oni *zlo diluju* u katekizmu *Satir iliti divji čovik u nauku krstjanskom ubavistit, uputit, naučit, i pokrstit*. Redovnik o njima kaže sljedeće: „Grih mali jest onaj, koji prinosi niku tegotu, ali ne diže milost Božju iz duše, kakove jesu šale, male laži, koje ne ude iskrnjemu, izprazno mišljenje, riči izprazne, i druge stvari ovima prilične. (...) Čini u čoviku studenu ljubav prama Bogu, otvara put grihu smrtnomu, i podlaže pokori vremenitoj“ (1766: 250). Iz usporedbe s pristupom malim grijesima u propovijedi razvidno je da je Rapić u katekizmu znatno suzdržaniji, dok se u propovijedi, čemu pridonose egzempli, pokazao kao pravi propagator besjede straha od pakla i paklenih muka, čak i onda kada je u pitanju *mali grih*.

propovjednika najviše zabrinjava činjenica je da „grih mali koji se prid očima našima, malečak vidi“ (136) može izrasti „u stablo veliko, na kome duhovi nebeski, koji su jedan put takovi bili, to jest, vrazi hoće pribivati.“ (136). Da bi prerastanje maloga grijeha u veliki prikazao još slikovitije, Rapić se koristi nizom usporedbi, najčešće iz svakodnevnoga života, pa tako kaže:

Malana, i od male cine štimaju se mloga zla, ali kada se dobro promisle, i promotre u sebi, i kada se procini njihova svrha, doisto njihova malanost iziđe na neizmirnu velikoću, njihova lakoća poteže veliku težinu; malana se stvar vidi jedna jamica na peći, kuda u sobu dim prolazi, ali istira, i najposli sve iz sobe, čini duharove čađave, figure crne, hodiću tavnu. Malana jest jamica u lađ, kuda voda počme ulaziti, ali ako se udilj ne zakrpi, takija se otvaraju vrata od pogibili, i smrti: jedna iskrica jest malena, ali ako se na vrime ne utrne, udilj velika vatra postane, koja ne samo pali kuće, nego i iste šume ne more se nasititi. Malana je ribica imenom *Remora*, ma ne samo lađe leteće po vodi, nego još iste galije čini sustaviti. Malana jest zenica u Basiliska, ništa ne manje svojim pogledom smrt zadaje. Mlačak oblačak veliku kišu uzrokuje. (136)

Potvrde o postupnosti prerastanja maloga grijeha u veliki Rapić je pronašao i u egzemplima. U propovijed je interpolirao egzemple o mornarima *principa od Tira* koji se nalaze na lađi usred mora, podsmjehuju se vjetru, no uskoro ih zahvaća velika oluja, zbog koje su se utopili; o pustinjaku koji je *pogrđivao svete* te postupno u grijehu skončavao život; te o Jeroboamu, koji je *prikazivao posvetilište* idolima. Kada je Bog poslao proroka da ga opomene, Jeroboam „ne taknu se u srce na glas svetoga proroka“ (144) dok se i kamenje razmrvalo, a oltar rasuo po zemlji. Time, kao i prethodnim dvama egzemplima, Rapić potvrđuje da „Jeroboam nije s početka bio u grisi otvrdnuo, ali zaštobo je male u zanemar metao, zato su ga oni isti u velike priveli.“ (144), baš kao i mornari *principa od Tira* te neimenovani pustinjač.

Egzempli su Rapiću poslužili i da bi predstavio posljedicu za one koji se ne boje malih grijeha. Takvi se, napominje Rapić, trebaju bojati *purgatorija* i pakla: „Mali grijeh uzrokuje pakao. (...) kako svidoči sveto pismo, sva ova pokaranja, mogu doći zaradi griha mali; budući da nikakva nije zla na svitu koje bi moglo podpuno izplatiti najmanje uvriđenje Božje.“ (144). U egzemplu kojim to potvrđuje prikazana su dva mala grijeha koje su počinili faraonovi namještenici – pekar i sluga – koje je faraon odlučio zatočiti i lišiti ih glave. Iako su slušatelji mogli pomisliti da su za takvu kaznu slugu trebali počiniti veliki grijeh, sadržaj egzemplu mogao ih je iznenaditi jer je pekar kažnjen zbog dlake koju je faraon pronašao u kruhu, a sluga zbog muhe koja je upala u faraonovo vino. Faraonova proklamacija suđenja za pekara i slugu poduprta je ovakvim zaključkom: „Malo vridne slugu, bolje je da služite živinama nego meni na momu stolu.“ (143), čime Rapić potvrđuje poruku koju je egzempl trebao prenijeti, dakle

uputiti kršćane kako je potrebno služiti Bogu, ne čineći pritom i najmanji grijeh jer ih on, kao i najveći, može stajati najstrože kazne – za Rapića je to uvijek pakao.

Potvrdu stroge kazne grešnicima Rapić je pronašao i u trima biblijskim egzemplima: malim grijehom drži okretanje Lotove žene da bi vidjela kako joj gori očevina, zbog čega ju je Bog kaznio tako da se preobrazila u stup soli; konzumiranje hrane i pića protivno Božjoj naredbi, zbog čega je, tako da su ga razderali lavovi, kažnjen prorok kojega je Bog poslao kralju Jeroboamu da ga opomene zbog idola; te Davidova oholost (David se oholio zbog velike vojske) tako da je u jednome danu izgubio 70000 vojnika.

Egzempli o svitu punom varljivih naslada. Primjer služenja Bogu *kako dobar katolik*, Rapić vidi u odmicanju od svita punog *laži, himbe i licumirstva* o kojem kaže: „Ah svitu himbeni, i nevirni, ah svitu izdajni, tako li ti činiš? Kada se vidiš da ljubiš, onda truješ, u isto vrime kada ljubiš, onda ubijaš.“ (168). Lažljivost svita Rapić je ilustrirao dvama biblijskim egzemplima:

Kapetan Joab susreo je Amasa, bratski ga pozdravio, približio mu se kao da ga želi poljubiti, a potom ga na prevaru ubio mačem (167).

Šaul je obećao Davidu kćer ako porazi Golijata, a na kraju nije ispunio obećanje (168).

Paradoksi na kojima se zasniva odnos svita i čovjeka, razvidni iz spomenute Rapićeve apostrofe, mogu se nadići, za što propovjednik nudi rješenje. Konkretizira ga u imitabilnome egzemplu utemeljenome na priči o *cesaru i soldatu*. U središtu je egzempla vojnikova odanost caru. Nakon što je osuđen na smrt i doveden pred cara, vojnik je tražio pomilovanje. Kako car nije bio *prignut molbi njegovoj*, vojnik mu je pokazao ranu na prsima koju je zaradio ratujući za njega. Nakon toga car ga je poštediti smrti.

Dakle, Rapić od kršćana traži sljedeće: „Nut, ukažite i vi NN. svitu rane vaše, koje ste primili radi njega u tilu i u duši, i recite mu neka pojde s vama na sud prid lice Boga svemogućega.“ (171).

U propovijedi za treću nedjelju nakon Uskrsa Rapić se također dotiče problematike svjetovnih naslada. Povezujući ih s materijalnim blagom, egzemplima na primjeru Jezabele i Abšalona predstavlja što se događa s onima koji se *trude za bogatstvom, traže gizdu i žele ispraznosti*. U oba je slučaja pozornost usmjerena na svjetovne navade koje su aktante stajale života. Jezabelu, koja „veoma dično kićase svoje tilo, srebrom, i zlatom; svoje obraze mažući,

ružice, ljiljane, i ostalo mirisavo cviće u ruku noseći“ (310) pojeli su psi nakon što se strmoglavlila kroz prozor, a Abšalon se, ponosan zbog ljepote svoje kose, objesio o vlastitu kosu. Rapić egzemplima nastoji doprijeti do *budalastoga čovika* da bi svoju dušu *iz tila istegnuo*, za što mu je osim dvaju navedenih biblijskih poslužio i povijesni egzempl, kojim poziva slušatelje da ne postupaju poput Aleksandra Velikoga, kojemu su se čudili Tatari jer je vidio korist u osvajanju cijeloga svijeta. I za jasniju predodžbu toga svijeta (svijeta materijalnih nečistoća), čiji je dio i mjesto u kojem propovijeda, Rapić ima egzempl, u čijem su središtu stanovnici *Jerika* koji mole proroka Elizeja za napuštanje grada jer je voda postala nečista.

Znajući da je zaslijepljenost svjetovnim vrlo izražena, Rapić je u baroknoj maniri paradoksa, antiteza te gomilanja kontaktnih sinonima običavao ukazivati na prevrtljivost sreće i vremena: „Vazda k svitovnjemu veselju žalost pristupa iznenada, i što se počme u veselju, u tugi plaču, i žalosti dovršuje se, jerebo svitovnje veselje, i slava, s mlogima gorčinama jest posuta, i poškropita.“ (307); „Mnoga svit ukazuje, da su s početka lipa, i ugodna, ali poslednja vrlo su ružna, i pogrdna.“ (309), što je ilustrirao, kako kaže, zastrašujućim egzemplom, u čijem je središtu ljubavni slučaj plemića iz Njemačke koji je bio obuzet svjetovnim. Jednom je prilikom, prolazeći prekrasnim vrtom taj Nijemac susreo lijepu gospođu. Odmah se zaljubio u njezinu ljepotu, no kada se okrenula, vidio je crvljiva, gnjila i trula leđa¹⁴¹.

U još se jednoj propovijedi, onoj za 19. nedjelju poslije Duhova, Rapić osvrnuo na temu prolaznosti. Na nju je uputio dvama egzemplima u uvodnome dijelu propovijedi u kojima slavlje završava pogubno za one koji su na njega pozvani i koji su se veselili okruženi bogatom gozбом. Tako je Amnon ubijen na časti brata Abšalona, a *Democles* (Damoklo) na časti kralja Dionizija.

Da se materijalnim ne treba hvaliti, poručio je egzemplom koji se gradi na razgovoru svetoga Augustina i nekoga čovjeka. Augustin je tom hvalisavcu (hvalio se svojom kućom) poručio da je kuća najmanje njegova jer ju je naslijedio od oca, a otac od djeda. U najduljem egzemplu u toj propovijedi Rapić govori o bogatome Romarici, koji je nakon opomena svetoga Amatusa, koji je među ostalim gostima našao na raskošnoj večeri toga bogataša, shvatio da mu bogatstvo

¹⁴¹ Baroknim naturalizmom, pojmom kojim bi se mogao obuhvatiti opis raspadanja tijela u navedenom egzemplu, bavila se D. Zečević na primjerima iz propovijedi hrvatskih autora Bernarda Zuzorića, Dominika Pavičića, Jerolima Filipovića i Hilariona Gašparotija. Na temelju analiziranih propovijedi Zečević je utvrdila da se „u sferi baroknog naturalizma pučkih propovijedi 18. stoljeća pokazuje, u poučne svrhe, da je tjelesnost čovjeka sama po sebi paklena, izvor grijeha i uzrok kazne“, odnosno da je „pažnja usmjerena na tjelesnost intenzivno zaokupljena opisima nemjerljivog i neizmjernog smrada kao emanacije tjelesnosti, raspadanja leševa ali i živih tijela, otkapanjem grobova i otkidanjem mesa umrlim i živim grešnicima ali i svecima čija tjelesnost, za razliku od grešnika, širi rajski miris.“ te da se „barokni naturalizam razvija u intenzivnom dokazivanju ništetnosti tijela, nasuprot uzvišenosti i nepropadljivosti duše.“ (1993b: 445).

ništa ne znači, te „od trpeze ustao, i svoje raskošje u pustinju priokrenuo, i od sluge svita ovoga Božji, od glasovito bogatoga gospodina, siromašni pustinja postao.“ (442). Upravo to Rapić traži od puka, pozivajući na oprez da „svita faližnost (...) po svojoj privari, darove Božje, od nas uvijek vikom ne otme.“ (439).

Smrt. Na posljednjem sudu svaki čovjek ima parničara, a riječ je o smrti, za koju Rapić kaže da je *pravdaš* koji se s čovjekom *parbi*. Kada govori o smrti, Rapić se ponajprije osvrće na prolaznost ljudskoga života, s kojom dakako povezuje prolaznost mladosti i vremena općenito, pri čemu donosi zanimljivu usporedbu s ušćem rijeka iz neposredne okolice:

Pogledajte Dunav, Savu, Dravu, Moriš, i Tisu! Nisu li lipe i plemenite vode! Nut, kako se ohole, bogate lađe na svoji leđ noseći, nut kako se napunu, i prišavši priko brigova, po polju igrajući, i veselo trčeći razlivaju, i mlogu siromahom čine štetu. Ali otidite k moru, gdi ove unilaze vode, pak mi kažite, gdi je Dunav? Gdi je Sava? Gdi je Drava? Gdi li Tisa? Ah! Nećete nje više razaznati, niti poznati (415)

Smrti Rapić pripisuje i obilježje nepredvidivosti, a slušatelje upozorava da će se pojaviti kada se tomu budu najmanje nadali, podsjećajući da čovjek na zemlji ostavlja svoje najdraže: kuću, njive, marvu, zaručnicu, djecu, i to najčešće „u najlipšim godinama i od najlipšega vrmena, kada najlipše imade ufanje živiti“ (415).

Kao potvrdu govorenja Rapić donosi egzempl o čovjeku kojega je i sam *vidio* (najvjerojatnije poznao). Riječ je o nekom *bogatom gospodaru*, koji je u vrijeme poklada otišao u posjet prijatelju na nekoliko dana. Iako je išao k prijatelju proveseliti se, tamo je iznenada umro.

Drugi egzempl (iz propovijedi za petu nedjelju poslije korizme) kojim se ostvaruje ista pouka govori o gospodinu *plemenite krvi* iz Siene, koji se zadržao na *mistu od trgovišta*, iz razloga koji Rapić nije obznanio (radi neke *domaće potrebe*), i tamo ugledao procesiju *Bratinstva mrtvačkog* s praznim lijesom. Tek što je upitao ljude koji su bili pored njega za koga je lijes, iznenada se mrtav srušio na pod.

Iako bi se na temelju dvaju egzempla tako moglo zaključiti, cilj Rapićevih propovijedi nije toliko utjerati strah od smrti, koliko pronaći *lik ovomu strahu*, a riječ je o ponovno o – strahu, no strahu od grijeha.

Posljednji sud. Osobita se zastrašivačka retorika zamjećuje kada je riječ o propovijedima koje govore o danu posljednjega suda.

Da bi dočarao o kakvome je danu riječ, Rapić je dan posljednjega suda opisao ovako:

Dan stanovito koga su pritekla različita zlamenja, od vojskah, od trešnje, od kuge, od potopah, od glada. *Dan* u koji će tresti se planine, kipiti more, otvoriti se propasti, ukazati se utvore i sablazi, iliti strašila. *Dan* u koji će se čuti revati živine, ječati šume, iliti lugovi, a žalostno odgovarati, špilje, i dubrave; *Dan* koga će priteći razgovori žalostni, strahote, razrušenja smrti, desperanja, a najposli popaljenje svega svita. I sa svim tim sva ova zlamenja, bit će početak, od onih bolesti, koje se imaju čuti u dan sudnji (12)

Kada govori o posljednjem sudu, Rapić se služi toposom neizrecivosti, a razvidno je da ga bogatstvo informacija koje o posljednjem sudu prenosi neumitnom slušatelju predstavlja kao iskusnoga znalca, autoritet o čijoj će se riječi potanko promisliti. Ono na što posebno svraća pozornost jest činjenica da će na posljednjem sudu račune polagati svi ljudi, neovisno o svojem statusu, što znači da će se tamo naći kraljevi, pape, biskupi primati od crkve, *patriarke*, redovnici, plemići, građani, bogati i siromašni, sudci, vojnici, *naučni* i *nenučni*, a u odnosu na spol Rapić ovaj put ne pravi razliku, pa obznanjuje da će tamo biti *hrpe od žena i ljudi* „svi smućeni, pobliditi, svi u obrazu, prominiti i strepeći“ (13), u iščekivanju presude, zbog koje navedeni trebaju biti zabrinuti jer će im suditi, kako Rapić kaže, *Bog srditi*, *Bog uvriditi* i *Bog strašni sudac*. Ono što treba izazvati još veći strah jest Rapićevo očekivanje *rike*, *škripanja*, *vijanja* i *uzdisanja*, odnosno zvukova koji se čuju na *kasapnici*. Da ni tu Rapićevoj gradaciji strahota posljednjega suda nije kraj, potvrđuje i podsjećanje na konačni susret s *prioštrim sudcem*¹⁴², a još više slika pakla koja će se otvoriti pred očima grešnika:

Što ćete činiti nevoljni onda kada vidite istoga Gospodina koga ste pogazili, da se ukazuje, i da bude vaš prioštri sudac? *Videbunt*. Vidit će osuđeni, ali će želiti da su zakopani udan pakla da ga ne vide. Vidit će, ali će vikati, vijati, huktati, revati i jaukati. Niki će trčati kako pomamiti, niki će padati na zemlju na lice svoje od desperationa gristi svoje ruke, niki strepeći od ljutine, i od začuđenja, udarat će dlan o dlan. I svi će vikati otvori se propasti, proždri nas oduho paklena, oborite se planine, sakrite nas, i pokrite nas (15)

¹⁴² O strahovitosti Božjega milosrđa: „Bog jest milosrdan, ali njegovo milosrđe jest veoma strahovito“ (451) Rapić govori u propovijedi za 21. nedjelju poslije Duhova, u prilog negativnim osobinama kršćana. Kakvi su to kršćani Rapić je slušateljima prikazao na primjeru građana Jeriha (Jerihona), koje su Izraelci napadali šest dana kružeći oko grada. Kada su im se građani Jerihona podsmjehivali, sedmi je dan grad razrušen, čime je propovjednik poručio da se konačna dobrobit (Božje milosrđe) može priskrbiti samo činjenjem dobra i pokajanjem za grijeh.

Nakon svega, Rapić slušateljima ostavlja na izbor dvoje: *spasenje* ili *osuđenje*, odnosno raj ili pakao, a u nadi da će odabrati prvo, u propovijed uključuje egzempl kojim još jedanput potvrđuje kakvim se oružjem služi Bog kada sudi grešnicima. Egzempl govori o Tumanamu, vladaru zapadne Indije, koji se lažno optužen, poklanja vicekralju, moleći ga da mu vjeruje jer nikada ne bi uvrijedio njegovo veličanstvo znajući kakav ima mač.

Iako se iz egzempla ne saznaje koji je točno grijeh Tumanan počinio, kao ni konačna vicekraljeva presuda, Rapić svoje slušatelje upozorava na to da je velik izvor grijeha i zala žena. Pozivajući se pritom na „nesdušnost Hirudkinje, svrhu s. Ivana Krstitelja“ (str. 19), pozornost skreće na *tegote sindžira nečistoće*, a kao lijek od grijeha preporuča pokoru koja može glasiti ovako:

O Gosp. Isuse Iskukrste, evo sada poznajem tegotu sindžira nečistoće, kojima jest me kruto stegla nečista Hirudkinja, zato srcem skrušenim k tebi uzdišem s pravim obećanjem da se neću nikada više povratiti, samo sada sindžire rastrgni, i dušu moju oprosti, obećajem po tvojoj svetoj volji živiti, tija do slave vičnje, u koju nas privelo Prisveto Trojstvo. (29)

pri čemu je dobro slijediti postupke uzornih ličnosti, za što je Rapić ovaj put odabrao kralja Manašea („kralja Manašen naslidujte“) (29), o kojem u egzemplu pripovijeda ovako:

Asirskoga kralja Manašea njegovi su principi odveli u sužanjstvo u kojem se on obratio Bogu, koji mu je uzvratio milošću: „spadaju s vrata sindžiri, lanci s ruku, negbe s nogu, i prost vrati se u Kraljestvo iz koga sužnjem bijaše odveden, i što je više, milost prid Bogom, koju je po grihu bio izgubio, opet dobi.“ (29).

Ovdje je prilika potvrditi ovisnost (prilagodljivost) egzempla o samome retoričko-argumentacijskom kontekstu. Naime, egzempl utemeljen na zatočeništvu kralja Manašea nalazi se u trima Rapićevim propovijedima. Već je spomenut u kontekstu odnosa grijeh – grešnik, kada je Manaše bio primjer za čovjeka koji grijehom gubi Boga (prvi egzempl), zatim primjer povratnika na grijeh (drugi egzempl), a ovdje je primjer kralja kojega treba *naslidovati* u izbjegavanju grijeha. Iako se čini da je posrijedi određena nelogičnost, tri egzempla potvrđuju uvjetovanost egzempla kontekstom i funkcijom koju u okviru toga konteksta treba ispuniti. Za bolje razumijevanje u cijelosti će se citirati dva egzempla koji potvrđuju navedenu tezu:

Što ćete tada činiti, to ja ne znam, ali što pak imate činiti, to hoću vam ukazati, da vam bude dopustito opet se povratiti u slobodštinu sinova Božji, kralja Manašen naslidujte. Principi kralja aširianskoga ovoga grišnoga kralja ufatiše, pak s bukagijama, i šindžiri jako stegnuta u Babyloniu, u sužanstvo odvedoše: *Vinctum catenis atque compedibus duxerunt Babyloniam*. 2. *Paralip.* 33. v. 11. Što čini ovaj grišnik u takovu strašnu sužanstvu? Uze više zaisto nebesko, sa svim srcem obrati se k Gospodinu Bogu, pokajavši se od griha, koje plodnima suzama sve kolike oprao. *Egit pœnitentiam valde*. v. 13. Ali, o osobito milostivoga Boga dilo! Spadaju s vrata šindžiri, lanci s ruku, negbe s nogu, i prost vrati se u Kraljestvo iz koga sužnjem bijaše odveden, i što je više, milost prid Bogom, koju je po grihu bio izgubio, opet dobi. (29)

Prinosim vam na pamet Kralja *Manašeš* kojega Otac *Ezechia*, satar sve kolike idole u Jerusolimu, a *Manašeš* potlam smrti očine opet uzdiže, i pripusti puku israelskomu, činiti sve kolike pogrde od neznabožacah. Ovaj princip nesrićni, s tolikima grisih, skova sebi pristrašne šindžire, s kojima svezana, odvedoše Aširiani u sužanstvo Babylonsko. Onako mi se čini, baš kako da ga sada gledam, kako ga nemilo vuku, naprcena, i šindžirih svezana; šindžiri na vratu, negbe na noguh, lisice na rukah, tako kruto stegnut, da jedva može dihati. Evo riči Pisma S. *Caperunt Manassen, et vinctum catenis, atque compedibus duxerunt in Babylonem*. Ufatiše *Manašen* i svezana šindžirih, u negba odvedoše u Babyloniu. (247)

Iz egzempla koji je dio propovijedi za drugu adventsku nedjelju saznaje se da je Manaše odveden u sužanjstvo, ali ne i koji je razlog njegova utamničenja. To se pak saznaje iz druge inačice toga egzempla. Manaše je naime kažnjen jer je nakon očeve smrti ozakonio običaj štovanja idola iako je njegov otac to zabranio. Taj egzempl upravo tako i završava, što se od njega (egzempla) ipak i moglo očekivati ako se u obzir uzme da je tema propovijedi štetnost povratka na stare grijehe. Pritom je korisno prisjetiti se da prva inačica egzempla završava Manašeovom pokorom u sužanjstvu, a u konačnici i Božjim pomilovanjem, što je također povezano s temom propovijedi, a ne saznaje se iz drugoga egzempla. Navedeni usporedni primjer potvrđuje autorsku intervenciju¹⁴³ kada je u pitanju prilagodljivost egzempla – u ovome slučaju tematsko-funkcionalnom okviru propovijedi, čak i onda kada se priča treba reducirati do te mjere da se iz nje izuzmu određene fabularne dionice (ovdje rasplet priče).

¹⁴³ Ovdje su se u obzir uzimale autorove intervencije kada je u pitanju pouka koju se egzemplom trebalo prenijeti. O različitim modelima strukturnoga oblikovanja egzempla bit će riječi u drugim poglavljima.

Pakao. U eshatološkim se Rapićevim propovijedima nalazi i jedna posvećena paklu. Nju je autor namijenio uglavnom *budalastima* (a takvi su, zaključuje se iz nastavka, gotovo svi) koji:

znadu viruju i misle o paklu, i pak tako živu, kano rekavši, za nas nije pakao, kako da iz neba pismo imadu, da onamo neće doći, zato sami sebe tiše ovako govoreći: Bog jest za nas nebo a pakao za vragove stvorio. Jidimo i pimo, naše jest nebo (106)

Izgleda da je Rapiću osobito smetala samouvjerenost vjernika koji *ne poznaju* sebe za velikoga grešnika, pa su u prilog tomu i njihove ispovijedi – prema Rapiću one su vrlo *skromne* jer se uglavnom može čuti da su se „na dicu svoju razljutili, ili nikoliko ispraznih ričih izrekli“ (107), a ne ispovijedaju srditost, zavist, bludnost, da djecu nisu poticali na jutarnju i večernju molitvu, niti ih opomenuli kada su *zlo govorili*. Upravo zato, očekujući promjenu, Rapić plaši kršćane paklom, kategorizirajući strah od pakla zacijelo najvećim jer kaže da je riječ o strahu „(...) radi koga sva se krv u čoviku promini, koža se ježi, obraz blidi, kose gori strše, sve tilo uzdrće, a srce naše raspada (...)“ (105).

Ako je netko mogao posumnjati u intenzitet straha od pakla, Rapiću je mogao više povjerovati nakon ispričanoga egzempla u kojem je stvarna povijesna ličnost od straha – umrla. U neobičnoj priči iz života kralja Teodorika saznaje se da je kralj dao odsjeći glavu jednom zločincu. Za vrijeme ručka jednoga posnog dana sluge su kralju za jelo donijele i glavu šarana. Kada ju je vidio, Teodorika je glava šarana podsjetila na glavu zločinca koju je dao odsjeći, pa je problijedio, prepao se i uskoro izdahnuo.

Zabrinutost treba biti još veća jer je u pakao, svjedoči Rapić egzemplima, vrlo jednostavno stići, i to bez obzira na intenzitet grijeha, pa čak i onda kada su u pitanju *svete* osobe. S tom svrhom Rapić pripovijeda o:

- neimenovanome pustinjaku, koji je činio brojna čudesa, čak i letio zrakom, i kojega je često pohodila Djevica Marija, ali koji nije bio siguran za svoje spasenje, pa je zgriješivši upao u pakao (108-109).
- biskupu Osijusu, koji je bio vjerni branitelj crkve i kojega je poštovao car Konstantin, no propao je u pakao kada je nakon sto godina počinio grijeh (109).

Iako vrlo gorljiv u izlaganju o paklu, pa se na trenutak može učiniti da se iz njegova *predikovanja* iščitava osobna satisfakcija kada je u pitanju zastrašivanje, Rapić je kao pravi pedagog i moralist, običavao ponuditi itinerar za nebesa. Iako, kako napominje, tamo nije lako doći, savjetuje pokoru, poboljšanje života i čišćenje duše, a ako se osvrne na egzemple, ono što

poručuju sveti Hilarion i sveti Makarije, istočnjački pustinjaci: strah od pakla (strah Božji) uvijek treba biti prisutan (sveti Hilarion trpio je paklene muke makar je 80 godina živio sveto i pokorno), a paklene zastupnike (grijev) vješto treba izbjegavati (opat Makarije na smrtnoj postelji ne pristaje na poziv vragova i vješto ih odbija te dolazi u nebesko kraljevstvo).

Kako postati rajski građanin? Rapić je svjestan znatiželje svojih kršćana kada je u pitanju njihov status u odnosu na spasenje, no na pitanje jesu li Isusove odabrane ovce ili ih čeka težak put do pakla ni sam propovjednik ne može odgovoriti, prije svega jer je *nedokučit* sud Božji, a *staze njegove poznati se ne mogu*. Da svoju nemogućnost davanja konkretnoga odgovora ne predstavi posve nezahvalnom situacijom, Rapić je posegnuo za egzemplom kojim je slušateljima pokušao ilustrirati o kakvoj je situaciji riječ. Ispričao im je, naime zanimljivu anegdotu iz Ezopova života:

Izašavši na *vašar* sa zatvorenom *kotaricom* (pletena posuda), Ezop je bio meta znatiželjnih sugrađana, koji su se nadali nekoj šali jer su ga otprije poznavali kao *čovika od velike šale i lakrdije*. Kada su prilazili, ispitivali su ga što nosi u *kotarici*, a Ezop je jednom po jednom znatiželjniku na uho šapnuo da ju ne bi tako čvrsto zavezao kada bi želio da svi znaju što je u njoj (299).

Temu propovijedi „Koje su ovce obrane, koje li izvrgnute“ (299) autor je raščlanio na dvije argumentacijske dionice, u suodnosu s čim su i egzempli. Za početak je potrebno čuti Božji glas, što nije bio slučaj s Adamom koji je osuđen na smrt jer se oglušio na Božju uputu. Da slušatelji ne bi prošli poput Adama, autor govori o mogućnosti sretnijega ishoda, koji povezuje s drugim dijelom propovijedi – osim što je važno čuti Božji glas, potrebno ga je i slijediti. U tom slučaju kao imitabilne obrasce ponašanja Rapić donosi niz od sedam egzempli preuzetih iz života svetaca. U središtu su egzempli sveti Franjo, sveti Nikola od Tolentina, sveti Antun Pustinjak, sveti Paulin, Euherije, Guericus i Babila, koji su, osim što su čuli Božji glas, njega i slijedili i zbog toga kao sveti prebivali u Božjoj milosti. Rapić je svjestan da se Božji glas uvijek može čuti i da ga treba slijediti, no kada su u pitanju kršćani njegova vremena, u najmanju je ruku zabrinut za njihovo spasenje jer, kako kaže: „Ove, i druge neizbrojene istine, ovaj glasoviti glas Pastira nebeskoga, čuju i drugi mlogi, i pak radi svoga tvrdokornoga srca jesu gluhi.“ (303), pa upravo zato spomenutim svetačkim egzemplima poziva na slušanje glasa *dobroga Pastira*.

Egzempli iz Rapićeve zbirke propovijedi *Svakomu po malo* (govori se o njih dvjestotinjak) pripadaju svim postavljenim tematskim cjelinama. Prevladavaju biblijski i povijesni egzempli, a slijedi ih velik broj egzempli koje Rapić donosi iz dalje (npr. Ingolstadt, Siena, Sicilija, Belgija, Engleska, Portugal i dr.) i bliže (Gradiška u Bosni, Ostrogon, Bačka) svakodnevice običnoga čovjeka. Brojni su Rapićevi egzempli iz života svetaca, kao i svećenika, redovnika te pustinjaka, a tematskoj razvedenosti pridonosi nekoliko životinjskih i mitoloških egzempli.

Iako se ne može govoriti o pravilu pojavljivanja egzempli iz određenih tematskih cjelina u propovijedima s određenim tematskim usmjerenjem, ipak valja primijetiti jednu posebnost kada su u pitanju egzempli iz svakodnevice. Njihovo je pojavljivanje rijetko pri predstavljaju kršćanskih vrlina, dok zauzimaju povlašteno mjesto kada se reprezentira grijeh. Sudeći prema tome, i Rapićevi egzempli mogu se shvatiti kao indicija grešne svakodnevice, što i jest jedna od karakteristika dijaloga koji se između propovjednika i vjernika odvija u propovijedi (usp. Zečević, 1993a). Dakako, treba uzeti u obzir da se egzemplima iz svakodnevnoga života običnoga čovjeka (sloja kojem je pripadao ako ne sav, onda sigurno najveći dio slušatelja Rapićevih propovijedi) mogao postići i značajniji recepcijski učinak zastrašivanjem zbog počinjenih grijeha.

6. 5. Đuro Rapić, *Od svakoga po malo* (1764)

Na kraju zbirke propovijedi *Svakomu po malo* Đuro je Rapić pripomenuo: „Najposli, dragi štićo! ako ovaj trud, tebi bude povoljan, meni samo daj na znanje; zatim sa Svećanima Predikama, tebi hoću opet, nastojati, ove godine po Božjoj volji ugoditi.“ (1762: nepag. str. 477). Iako je ostvario najavljeni cilj – objavio je svećane propovijedi – i *ugodio* svojim *štićima*, na izlaženje zbirke Rapićevih *svećanih* propovijedi *Od svakoga po malo* ipak se trebalo pričekati dvije godine. Puni naslov navedene zbirke glasi:

OD SVAKOGA PO MALLO | ILLITI | KRATKO IZPIISANJE XIVOTA, |
MUCSENISSTVA, | I | SLAVÆ PRAVIH, I SVETIH PRIATELJAH BOXJI | NA | KORIST,
I VICSNIJE SPASENJE | NE SAMO SVIU PRAVO-VIRNI, NEGGO I | BLUDECHIH
DUHSSAH | S` MOGUCHOM POMLJOM SABRANO, I | S` OSOBITIM TRUDOM
SKUPPITO, | I | U ILLYRICSKI JEZIK NA SVITLOST DATO | PO | O. P. F. GJURI RAPICH
IZ GRADISKÆ | PRIPOVIDAOCZU, I SVETÆ BOGHO-SLOVICÆ | SSTIOCZU
VRIDNOMU, MALE BRATJE OD OBSLU- | XENJA REDA S. O. FRANCESKA,
PROVINCIAE S. | IVANA CAPISTRANA SINU. | S` DOPUSSTENJEM STARJIH, | Tlacseno
u Pelfthi kod FRANCESKA ANTUNA EITZENBERGERA Godinæ 1764.

OD SVAKOGA PO MALO | ILITI | KRATKO IZPISANJE ŽIVOTA, | MUČENIŠTVA, | I
SLAVE PRAVIH, I SVETIH PRIJATELJAH BOŽJI | NA | KORIST, I VIČNJE SPASENJE |
NE SAMO SVIJU PRAVOVIRNI, NEGO I | BLUDEĆIH DUŠAH | S MOGUĆOM
POMLJOM SABRANO, I | S OSOBITIM TRUDOM SKUPITO, | I | U ILIRIČKI JEZIK NA
SVITLOST DATO | PO | O. P. F. ĐURI RAPIĆ IZ GRADIŠKE | PRIPOVIDAOCU, I SVETE
BOGOSLOVICE | ŠTIOCU VRIDNOMU, MALE BRATJE OD OBSLU- | ŽENJA REDA S.
O. FRANCESKA, PROVINCIJE S. | IVANA KAPISTRANA SINU. | S DOPUŠTENJEM
STARJIH, | Tlačeno u Pešti kod FRANCESKA ANTUNA EITZENBERGERA Godine 1764.

Zbirka se sastoji od 65 propovijedi namijenjenih za svetačke i druge blagdane te crkvene i sekularne prilike, a broji 654 stranice¹⁴⁴.

U *Predgovoru k štiocu*, u kojemu se čitatelju obraća kao prijatelju, Rapić je najprije progovorio o sastavu svojih propovijedi – u njihovu su središtu životi, mučeništvo i slava svetaca – a potom naglasio i namjeru pisanja propovijedi: njegovo djelo treba biti *spasonosno*, pa onima koji ga čitaju (i slušaju) donosi imitabilne postupke svetaca. Propovijedi su namijenjene ljudima svih obrazovnih kategorija, pa ih je Rapić prilagodio da ih mogu razumjeti i *učni* i *neučni*. U skladu s navedenim Rapić je propovijedi jezično prilagodio, vodeći se idejom njemačkoga benediktinca Johannesa Trithemiusa da *pravoga zakona pripovidaoc* treba poznavati *dva jezika* – jezik priprostih i jezik *naučnih*, dakle računati na različite recepcijske mogućnosti slušateljstva i čitateljstva. Osim navedenoga, dobrog *pripovidaoca* krasi i velika skromnost. To potvrđuje Rapićeva usporedba vlastitoga djela s nebeskom manom, na koju se izraelski puk *grstio* (grozio). Rapić je, međutim, bio posve spreman na to da i njegovo *slabo dilo* bude prihvaćeno na isti način. Štoviše, to je mogao i očekivati kada je u odnos stavio slast nebeske mane i svoj rad. U završnome dijelu predgovora, prije blagoslova upućenoga *štiocu*, Rapić je naglasio da je pisao s dobrom namjerom, pa se obratio i mogućim kritičarima, kojima je poručio: *Majora tentent invidi*, odnosno *Zavidni neka pokušaju bolje*.

Kao i u zbirci *Svakomu po malo*, Rapić je svetačke propovijedi strukturirao prema modelu srednjovjekovnih tematskih propovijedi. To znači da sve propovijedi započinju perikopom, koja se u nizu postupaka objašnjava i argumentira¹⁴⁵. Perikopu, odnosno temu (*thema; uzdržanje*) Rapić predstavlja (*introductio thematis*) u uvodnome dijelu propovijedi, najčešće pomoću izvadaka iz evanđelja, misli crkvenih i drugih autoriteta, a ponekad i kraćim egzemplom. Nakon raščlanjivanja teme (*divisio*), Rapić ju u središnjem dijelu proširuje

¹⁴⁴ O zbirci više pročitati u: Popić-Mateljčak, Anela. 2013. *Đuro Rapić u kontekstu hrvatske književnosti u Slavoniji 18. stoljeća* (doktorska disertacija), str. 43-48.

¹⁴⁵ Propovijedi su podijeljene na odjeljke naznačene brojkama (npr. *Num 2, Num III*), a Rapić nerijetko izrijekom odvaja (*subdivisio*) i strukturne dijelove središnjega (izvedbenoga) dijela (uglavnom je riječ o podjeli na dva, a ponekad tri dijela). U propovijedi *Concio neo-Mistico* autor je izrijekom najavio i završetak propovijedi (*Epilogus*).

(*diletatio*) koristeći se retoričkim umijećem koje uključuje gomilanje stilskih figura i različitih oblika argumentacije, među kojima značajnu ulogu imaju egzempli. U završnome dijelu propovijedi Rapić moralizira i zaključuje temu.

Analizom pojedinačnih propovijedi iz ove zbirke bavila se Anela Mateljak Popić¹⁴⁶, a kada su u pitanju egzempli, treba istaknuti Josipa Kekeza, koji u knjizi *Leukorn i djevojka bez grijeha* u izbor *prilika* iz hrvatske propovijedi od srednjeg vijeka do 18. stoljeća uključuje tri Rapićeva egzemplja iz ove zbirke, naslovivši ih *Razgovor, Šala i Mrtvilo ili nakazni ljubavnik* (usp. 1989: 245-250).

U predstavljanju imitabilnih primjera svetaca, što mu je, kako je naveo u predgovoru, bila namjera, Rapić se služio brojnim egzemplima, o kojima će se govoriti u odnosu na:

– propovijedi za blagdane svetaca: svetoga Sebastijana, svetoga Mateja, svetoga Josipa, svetoga Jurja, svetoga Marka, svetih Filipa i Jakova, svetoga Antuna, svetoga Ivana Krstitelja, svete Mandaline, svetoga Jakoba, svetoga Bartola, svetoga Lovrinca, svetoga Mihovila, svetih Šimuna i Jude, svetoga Nikole, svetoga Stjepana, svetoga Adalberta, svetoga Ladislava, svetoga Martina, svetoga Pavla, svetoga Ignacija, svete Ane

– propovijedi za ostale blagdane: uskrсне blagdane, Uzvišenja Svetoga Križa, Presvetoga Tijela Isusova, Spasovo, Sve svete, Božić, Nova godina, blagdan Nevine dječice, marijanske blagdane, blagdan Svetoga križa

– tri *ad status* propovijedi: dvije posvećene mladom misniku i jednu sekularne prirode – u čast vojskovođa i vladarima.

Blagdan svetoga Sebastijana. Za blagdan svetoga Sebastijana Rapić je, uz vrline koje su karakteristične za toga sveca, odlučio pomno predstaviti jedan svečev rekvizit. Riječ je o strijeli, koja je, kako autor kaže, čovjekov osobni štit *protiva Božjoj strili*. To je značilo da je svaki kršćanin, da bi izbjegao Božju strijelu (strašan sud), trebao zaštitu svetoga Sebastijana.

Rapić propovijed započinje mitološkim egzemplom u kojem pripovijeda o Ahileju kojega je otac zbog proročanstva da se iz rata neće vratiti živ poslao na dvor kralja Likomeda. Nakon što se Ahilej, da bi izbjegao Trojanski rat, preodjenuo u žensku odjeću, mudro ga je prevario jedan

¹⁴⁶ Autorica se bavila usporednom analizom propovijedi za blagdan svete Ane Đure Rapića i njemačkoga franjevca konventualca Hahna Modesta (2011) te Rapićeve propovijedi za blagdane svete Katarine i Svih svetih s propovijedima Emerika Pavića, Bernardina Leakovića te njemačkih propovjednika Abrahama a Sancta Clare i Hahna Modesta za navedene blagdane.

trgovac koji je na dvor kralja Likomeda, gdje se Ahilej skrivao, donio oružje i nakit. Nakon što su sve žene prišle nakitu i započele s razgledavanjem, prerušeni Ahilej pohitao je za lukom i strijelom te se tako odao i morao u rat.

Iako se na prvu moglo pomisliti da je egzemplj trebao ukazati na posljedice nepromišljenosti, Rapić je tumačenjem alegorije objasnio da:

se jest naš Spasitelj ISUS dobrostivi, jednomu trgovcu prilikovao: (...), koji u svojih ruku drži (...) bogastvo, i slavu. Kojega espap jesu (...) bogastva, slava, i neizmirna hazna. Među ovim espapom on također prodaje i strile, to jest protivštine, progonstva, i križe, za poznati po ovomu, koji su ljudi u Kraljevstvo nebesko podobni, i određeni (...)“¹⁴⁷ (36-37)

Iz propovjednikova ukaza razvidan je smjer raščlanjivanja *predike* o strijeli, odnosno njezine teme. Rapićev je cilj bio tumačiti značenje Sebastijanove strijele u danome kontekstu – on, naime, dalje navodi da valja „vojevati, boj biti, i trpiti, i mloga pripatiti, nebo zadobiti“ (37), i to tako kako je činio Ahilej, koji u vremenu propovijedanja postaje *kršćanski Ahilej*, odnosno sveti Sebastijan.

Što je dakle kršćanin koji je slušao Rapićevu propovijed za blagdan svetoga Sebastijana trebao naučiti? Prije svega svoju dužnost, koja se nalazi u *križu*, *protivštinama* i *boju*, što su ujedno vrline svetoga Sebastijana, a onda i to da se ispunjavanje kršćanskih dužnosti nagrađuje zaštitom koja će kršćanina *utišiti* i *razveseliti*, a koju će, ako mu se moli, osigurati sveti Sebastijan.

Snagu Sebastijanove strijele (zaštite) trebalo je i dokazati, pa je Rapić s tim ciljem u propovijed uvrstio niz metaforičkih egzemplja povezanih upravo motivom čudotvorne strijele:

Cloenius je vojnicima poslao strijelu s pismom umirenja, u kojem im govori da trebaju biti hrabri i srčani, a i da on stiže kao pomoć (38).

Cezar je poslao strijelu s pismom i oslobodio Cicerona iz opsjednutoga grada (38).

Pjesnik Abaris od Apolona je dobio strijelu na kojoj se kao na Pegazu vinuo u zrak (41).

¹⁴⁷ Svi citati iz Rapićeve zbirke *Od svakoga po malo* donose se u transkripciji prema izdanju knjige iz franjevačkoga samostana u Vukovaru čija je signatura R II – 8° – 92 tako da se u zagradi donosi broj pripadajuće stranice.

Izraelskom kralju Joašu prorok Elizej savjetovao je bacanje strijele. Nakon što je na prorokovu zapovijed Joaš izbacio dvije strijele, treću nije htio. Na to mu je prorok rekao da bi, da je bacio petu, šestu i sedmu strijelu osvojio cijelu Siriju (41-42).

Tim egzemplima treba nadodati i dva kojima Rapić potvrđuje konkretnu zaštitničku moć strijele svetoga Sebastijana. Ona štiti od kuge, gladi i rata, triju opakih *jastreba* iz egzempla o Gotfridu Bujonskom, koji je u opsadi Jeruzalema 1099. na strijelu, koju je bacio prema tornju Davidovu, nabio tri ptice koje se otad nalaze na grbu Lotaringije: orla, jastreba i goluba. Da Sebastijanova strijela štiti od kuge postoji i konkretan svjedok – u egzemplu se govori o tome kako je papa Grgur u kužno vrijeme za zaštitnika uzeo svetoga Sebastijana, pa je kuga uskoro iskorijenjena.

Na koji će način kršćanima biti omogućena navedena zaštita određuje razina njihova angažmana, odnosno snaga ufanja u svetoga Sebastijana, što podrazumijeva držanje *strila* čvrsto i na okupu, onako kako je predstavljeno u egzemplu – Rapić je za ovu priliku odabrao Plutarhovu priču o poznatome skitskom kralju Skiluru, koji je na samrti okupio svoja tri sina i svakome dao snop strijela. Kada im je rekao da ga prelome, sinovi su utvrdili da to nije moguće. Tada je otac raširio snop i počeo lomiti jednu po jednu strijelu te im rekao da će tek ujedinjeni moći ostati jaki i nepokoreni.

U konačnici, Rapić je imao potrebu slušateljima doznačiti iz kojega razloga i s kojom potrebom govori o važnosti štovanja svetoga Sebastijana. Na to ga je, naime, nagnala činjenica da je previše kršćana čije ispovijedi nisu potpune, koji se pričešćuju samo iz običaja i koji crkvu pohode više zbog *isprazne slave* i *taštog naslađenja* nego zbog *bogoljubnosti*. Takve kršćane naziva lošim *nišandžijama*. Za njih je pripremio zanimljiv egzempl o *nišandžiji* i mudrome Diogenu. Diogen je, vidjevši kako neki strijelac loše nišani, stao na metu. Nakon što su ga svi upozorili da će ga strijela pogoditi, mudri Diogen im je uzvratio da je vidio kakav je strijelac posrijedi i da mu je sigurnije biti na meti nego sastrane.

U nadi da će kršćani (*nišandžije*) bolje ciljati (usmjeriti se na pravi put), Rapić moli svetoga Sebastijana da *upravi strile* njihovih molbi k nebeskim vratima.

Blagdan svetoga Mateja. Činjenica da su svetoga Mateja u životu istodobno pratile sreća i nesreća, koje su „među sobom kruto zavezane, kako dvi drugarice“ (63) odredila je temu Rapićeve propovijedi za blagdan toga sveca apostola. Nepredvidivost života, na koju je u propovijedi želio ukazati, autor je potvrdio povijesnim i biblijskim egzemplom. U prvome je

riječ o francuskome kralju Ludoviku, kojega su u oslobađanju kršćanske zemlje od Turaka uz uspjehe pratile i nesreće – zarobljeništvo i naposljetku kuga od koje je umro. U drugome egzemplu Rapić govori o Abrahamovoj sluškinji Hagari, koja je iz kuće svojega gospodara otpravljena sa *somunom* i vodom. Problematika na koju upućuje Rapićeva propovijed posebno se odnosi na one koji idu za *stvarima svitovnjim* te putem izgube sebe. Kao primjer Rapić uzima Samsona, koji je Dalili odao tajnu da se njegova jakost krije u kosi, što ga je stajalo života. Taj je egzempl naposljetku obznana slušateljima da je u prevrtljivosti sreće važno slijediti drukčiji put: onakav kakav je odabrao sveti Matej – nesreći pristupiti kao da je najveća sreća.

Blagdan svetoga Josipa. Svetom Josipu Rapić je posvetio dvije propovijedi u kojima je iskazivao svečevu slavu, poštenje i hvalu kao Marijinu zaručniku i branitelju te Isusovu ocu i hranitelju. Naglašavajući da su Josipove svetinje iste kao i Djevičine, što proizlazi iz činjenice da Bog zaručnike spaja u dobroti, naravi i ostalim *kripostima*, Rapić je istaknuo da je Josip čuvar i branitelj crkve, otac sina Božjega, *otajni vićnik* Svetoga Trojstva te Marijin poglavar i starješina. Koliko je Josip bio krepostan i dostojanstven te kolika je njegova *priličnost* s Marijom, Rapić nije mogao iskazati, pa se zadovoljio egzemplom kojim je potvrdio da su se s istim problemom susretali i glasoviti slikari. Pripovijedao je kako je Zeuksid slikao Dijanu. Prvo je naslikao tijelo, a kada je shvatio pred kakvim je izazovom, zaključio je da ne postoji majstor koji će moći naslikati glavu skladnu s tijelom.

U veličanju svetoga Josipa Rapić se osim njegove dostojnosti Mariji, štoviše i priličnosti svojoj ženi u svim krepostima i vrlinama, osvrnuo na svečevu očinsku ljubav. Vezu između Isusa i Josipa Rapić je predstavio trima metaforičnim egzemplima:

Jednoga dvorskog meštra Stjepan Mađarski nazvao je tatom kada ga je on držao u naručju. Taj se meštar toliko razveselio da je sazio grad koji je nazvao Tata (83-84).

Pericles je vijećniku Memnonu povjerio sina na čuvanje. Kada ga je Memnon othranio i doveo do zrele dobi, odlučio ga je vratiti ocu. *Pericles* na to nije pristao, već je Memnonu rekao da njegov sin i dalje njemu bude podložan (84).

Kada su se na dvoru kralja Darija pitali koji je vijećnik najdraži kralju, jedan je odgovorio da je to *Clodius*, koji je jedini smio doticati Darijevu ruku (84-85).

Navedenim je egzemplima Rapić prezentirao očinsku figuru svetoga Josipa, čiju je kvalitetu na kraju propovijedi potvrdio činjenicom da je dovoljno spomenuti koga mu je Bog podario za sina. Tu je završnu konstataciju ilustrirao egzemplom u kojem Josipa uspoređuje s Filipom

Makedonskim, na čijem su se dvoru skupili mudraci da bi se natjecali u tome tko će bolje pohvaliti kralja. Pobjedu i dar odnio je posljednji mudrac, koji je rekao da je Filipova najveća hvala što za sina ima Aleksandra.

Iako u objema propovijedima prevladavaju lauditivne dionice posvećene dostojanstvu svetoga Josipa, Rapić nije propustio priliku dotaknuti se slušatelja te istaknuti da se Josip nalazi u raju, u blizini *pristolja Božjega*, pa je sasvim sigurno da će oni koji mu se *utiču*, uspjeti isprositi koji dar.

Blagdan svetoga Jurja. Na koji se način može okruniti *vičnjom krunom* Rapić je predstavio u dvjema propovijedima posvećenima svetom Jurju. U prvoj je pozornost usmjerio na Jurjevu vjernost Bogu, istaknuvši da su najveća dobra upravo vjernost i vjera, te da njih Bog iziskuje od vjernika. Za potvrdu Rapić donosi kratki biblijski egzempl o 40 mučenika u mlaki, od kojih je jedan bio neustrajan te, izišavši iz vode, izgubio slavu i poštenje. Rapić je na temelju suprotnosti s grešnikom iz mlake hvalio svetoga Jurja, čija je glava bila „od zlata mlogi kripostih, a noge od dijamanta tvrđe, u službi Božjoj“ (41). Jurjevu vjernost Rapić je potvrdio izvatkom iz svečeva života, u kojem nalazi dokaz da je Juraj pod Dioklecijanovim progonom izgubio život za vjeru.

Na početku druge propovijedi veličina svetoga Jurja ilustrirana je egzemplom ubiciranim na dvor perzijskoga kralja *Ašuera* (Kserksa). Njega su pitali s kojim će se poštenjem nakriti onaj kojega planira uzvisiti, a Aman je, koji je očekivao da će to biti on, rekao da taj čovjek treba dobiti sve kraljeve privilegije, odnosno da treba dobiti kraljevsku odjeću, krunu i konja. Rapić je s razlogom odabrao navedeni egzempl da bi slušatelje uveo u propovijed, koju je posvetio upravo konju, simbolu svetoga Jurja. Propovijedajući o trima krepostima Jurjeva konja – hitrosti i srčanosti, jakosti i *mudrome priviđenju došastoga događaja*, autor se koristi metaforom da bi predstavio duhovnoga konja svakoga kršćanina, odnosno Božju milost. Imati dobroga konja značilo je, dakle, priskrbiti Božju milost, zbog čega je konj, kako kaže Rapić, važniji od samoga *katane* (konjanika). U nekoj slobodnijoj hijerarhiji, propovjednik konja stavlja čak i ispred istine, koja je *najjača na svijetu*, što je publici trebao posvjedočiti egzempl koji govori o raspravi stražara kralja Darija o tome što je najjače na svijetu. Nakon što su redom predlagali da je najjače vino, kralj i žena, zaključeno je da je najjača istina.

Rapić je publici donio i dva egzempl kojima potvrđuje važnost brige o vlastitom konju jer vrag, opominje Rapić, često nastoji rastaviti konjanika od njegova konja:

Kada se Andronik Mlađi zavadio s djedom Andronikom Starijim, odlučio je otići iz Carigrada u Hadrijanopol. U carevoj sobi nalazila se prilika Jurjeva konja koja je počela vrištati i hrkati da bi potaknula unuka na bijeg prije nego što mu se djed osveti (155).

Jedan je biskup imao poniznoga i krotkoga konja na kojem se mogao moliti dok je jahao. Konja je zapazio zao biskupov brat i planirao ga uzeti za sebe, a da bi to uspio, nastojao je prisiliti brata da napusti konja. To je činio tako da je pri molitvi *Slava ocu* tukao konja. Zbog toga je konj, svaki put kada bi biskup započeo molitvu *Slava ocu*, postajao bijesan. Dosjetljivi je biskup konja „s problemom“ zauvijek poklonio bratu (156).

Blagdan svetoga Marka. Na propovijed posvećenu svetom Marku nailazi se samo u Rapićevoj zbirci. Započevši propovijed egzemplom o zagonetki čije je rješenje Samson očitovao samo Dalili, koja ga je poslije odala neprijateljima, Rapić je središnji dio razdijelio na dvije argumentativne dionice. Jakost lava, kao prvo rješenje Samsonove zagonetke slušatelje je trebalo uvesti u prvi dio Rapićeve propovijedi – tri jakosti svetoga Marka: *protiva svitu, tilu i davlu*, a drugo rješenje, odnosno slatkoća meda, u drugi dio propovijedi – Markovu slatkoću u riječima, nauku i u *dobru svoga života izgledu*. Spomenute *jakosti* Rapić želi zamijetiti i kod kršćana, pa im kao imitabilni primjer donosi egzempl o plemiću Marinusu, koji je ustrajno branio vlastitu vjeru. Da bi mu dopustio postati kapetanom, vojvoda je kršćaninu Marinusu uvjetovao da se pokloni poganskim bogovima ili će platiti glavom. Marinus je bez obzira na prijetnje ustrajao u svojoj vjeri, otišao biskupu i odabrao svete knjige.

Kada se, potaknut poučnim primjerom plemića Marinusa, osvrtao na život kakav provode kršćani kojima se obraćao, Rapić je progovarao poglavito o poslovima koje oni, ne vodeći se primjerom svetoga Marka, obavljaju u paktu s vragom. Da se uvjere u istinitost njegovih tvrdnji i realno prosude o čvrstini vlastite vjere, Rapić donosi egzempl iz života svetoga Dominika kojim među ostalim potvrđuje da vrag vapi za ljudskom dušom. Kada je Dominik *opraštao mučenicu*, vrag mu je rekao da mu je Bog ponudio zemlju, vodu, zrak i nebo, no on je sve odbio tražeći samo ljudsku dušu. Rapić je, kao svjedok prizivanja vruga proklinjanjem: „(...) u ovome vilajetu nije išto navadnije, niti običajnije među ljudma, nego, vrag tebe odnesao, vrag tebe razdro, vrag u tebi, vruga proždre &c.“ (164), bio svjestan da je kršćanima potrebno uzastopno ponavljati da od vruga treba bježati. Koliko su si kršćani mogli naštetiti spominjanjem vruga, od koga je sveti Marko naročito bježao, Rapić je posvjedočio ovakvim zastrašujućim egzemplom iz života jedne časne sestre:

Tetka pape Lea IX., časna sestra u samostanu, imala je djevojku pomoćnicu. Svake su se večeri zajedno molile, no jedne je večeri djevojka zaspala toliko čvrsto da ju starija časna nije mogla probuditi. Nakon što ju je nazvala *mali vraže*, djevojku je opsjeo vrag i molio se s časnom sestrom. Kada je časna u molitvi zazvala Božju pomoć, *vražja divojčica* iščezne, a časna je shvatila da vraga ne treba zazivati (163-164),

Autora su kreposti svetoga Marka, posebice slatkoća u riječima i nauku, navele i na svojevrsnu proklamaciju roditeljima i ostalim *starješinama*, od kojih očekuje odgoj u *tihoći* i *krotčini*, konstatirajući ovako:

otac i mati, jesu kako jedno tijelo u kući, a djeca kako sinja, zato kako god se, i kud god se tijelo nagne, onako, i onamo nagne se i sinja, ako jutrom, i večerju kleknu roditelju Bogu se moliti, sinja, to jest djeca isto čine, ako oni ne, tako i djeca, neće kleknuti. (166)

U protivnome roditeljima se može dogoditi ono što se dogodilo nekome trgovcu na putu u Veneciju. Egzempl kaže da je na lađi koja plovi iz *Caverla* u Veneciju plovio trgovac s 300 ovaca. Kada je drugi trgovac, koji se također našao na lađi, sjedeći zaspao, neprestano je dizao i spuštao glavu. Ovan iz stada to je protumačio kao poziv na borbu i svojom glavom udario trgovca u snu. On ga je srdit bacio u more, a za njim su otišle i sve ovce.

Da se navedeno izbjegne, Rapić na kraju propovijedi opetovano napominje koliko je važno u borbi protiv *svita* i *vraga naslidovati* svetoga Marka, i to poput lava, ali ne onako kako se lav odnosi prema podloženima. Rapić od kršćana, dakle, traži slatkoću, tihost i dragoljubnost – drugu osobinu svetoga Marka.

Blagdan svetih Filipa i Jakova. U propovijedi za dan svetih Filipa i Jakova Rapić je slušateljima potvrdio da „svit ovaj ima zle i hrđave načine za razveseliti žalostnoga, i sumornoga čovika“ (168), no isto tako sumornima i žalosnima ponuditi rekuperaciju: razveseliti se kod Boga, i to slijedeći Davida (= apostolsku braću) usmjeravanjem molitve i pogleda k nebu.

Rapić i u ovome slučaju progovara kao očevidac, napominjući da se utjeha ne pronalazi u veselju, igri i šali jer je riječ o *opakim likarima*. Jednoga takvog *likara* predstavio je u egzemplu o kralju Ivanu Pemskom koji je imao samo jedno oko. Dok je *likar* liječio bolesno oko, kralj je ostao i bez drugoga oka.

Dokaz da *svit* ne može razveseliti Rapić je pronašao i u egzemplu o Antioku, koji je nakon smrti Aleksandra Velikoga opsjeo Jeruzalem te uzeo sve zlato i srebro iz toga grada, ali bez

obzira ne sve, nije bio sretan. Oba egzemplja navode na ono što Rapić zaključuje na kraju propovijedi: „Ako želite veseli biti, valja da dobar život provodite“ (176), što se provodi *obdržavanjem* onoga što *propisuje* Bog.

Uskrsni blagdani. Propovijed za Veliki petak tematizira Isusovu žrtvu, odnosno ljubav koju je Krist podario čovjeku. Da bi naglasio snagu Kristove ljubavi, Rapić je na početku propovijedi donio dva egzemplja. U prvome govori o Ivanu Drugom, portugalskom kralju, i njegovu pohodu bolesniku koji je odbijao uzimati lijekove. Kada je kralj došao u bolesnikovu kuću, ukućani su se žalili na bolesnikovo odbijanje liječenja. Potom je kralj pred bolesnikom ispio pola lijeka i zamolio ga da ostatak popije njemu za ljubav. Bolesnik je to učinio. Drugi egzempl, Rapićevom recipijentu vjerojatno i otprije poznat, jer ga je uvrstio i u svoju prvu zbirku propovijedi, u središte postavlja nesebičnu ljubav engleske kraljice, koja je žrtvovala vlastiti da bi spasila život svojega zaručnika, isisavši otrov iz njegove rane. Osim za spomenuto naglašavanje snage i veličine Kristove ljubavi prema čovjeku, oba su egzemplja Rapiću poslužila i kao usporedno sredstvo jer je valjalo naglasiti da je Kristova ljubav prema čovjeku znatno veća od kraljeve prema bolesnom čovjeku odnosno kraljičine prema suprugu.

Drugi dan Uskrsa Rapić je predvidio za kritiku *nakaznim ljubovnicima*, odnosno bludnicima *u puti vragometnima*, no zbog toga, u *smrti životnima* i u *životu mrtvima*. Cijela je propovijed izgrađena na opsežnome, sadržajno vrlo zanimljivome egzemplju, isprekidanom propovjednikovom argumentacijom, navlastito komentarima usmjerenima *putenim bludnicima*¹⁴⁸. Radnja egzemplja odvija se u Penelopinu domu, gdje povremeno navraćaju tri prosca – trgovački kalfa, advokat i zastavnik – koje ona odbija. Nakon što ih je vješto izigrala, Penelopa se zauvijek riješila prosaca. Navedenim je egzempljom Rapić želio *bolje istolmačiti* i očitije *prid oči metnuti* kako završavaju oni koji čine *smrtna dila* (blud). Egzempl je, sudeći prema propovjednikovoj opaski: „Premda se hoće vidjeti prilika šaljiva, ništa ne manje u duhovnomu nauku, hoće biti zbiljna, i istinita.“ (121-122) publiku mogao i zabaviti/nasmijati, no zabavljačko se svojstvo ipak podredilo *duhovnom nauku*. Poruka egzemplja bila je vrlo jasna – bludnici će, dakle, završiti izigrani, a za svoj će grijeh platiti veliku kaznu. Rapić je to potvrdio i na primjeru neke djevojke koja je optužila mladića za silovanje. Mladić je sudskom odlukom

¹⁴⁸ Rapić o bludnima govori ovako: „Bog jurve od takoviju ne spominje se više, budući da su još u životu, mrtve, i smrdljive mrcine, koji u tilesnome naslađenju, kako u grobu jesu zaspali, i zato Bog njih više ne probuđuje. On ove živo-mrtve mrcine, također po predikaturi, ne probuđuje, jere oni u Prediki ne imaju naslađenje, zato; ako na prediku i dođu; ne dolazu da uši svoje naslade, nego da oči napasu. Ovakove isti sveti sakramenti neće poboljšati, jere nitko manje na svetu ispovid ne ide, nego nečisti ašikdžije, premda sveti sakramenti, jesu način jedini, po komu se oni bi mogli pomoći (...)“ (124-125).

djevojci morao platiti veliku svotu novaca. Kada joj je, tako naučen od jednoga majstora, na izlasku iz suda bezuspješno pokušao ukrasti vreću s novcem, koju joj je dao kao globu, sudac ih je vratio na sud i rekao djevojci da je svoje poštenje trebala braniti kao vreću s novcem. Zbog toga ju je kaznio tom i još jednom vrećom za pokoru.

U propovijedi za treći dan po Uskrsu Rapić kaže da „potlam Uskrsa, jest dobro živiti, i umrti“ (131) jer je Isusovo uskrsnuće osladilo čovjekov život, no i smrt. Kao primjer koji kršćani trebaju slijediti navodi braću Makabeje koji su podnosili muke koje im je zadavao Antiok jer su se ufali u vječnost i Božju zaštitu.

Blagdan Našašća Svetoga Križa. Na dan Našašća Svetoga Križa, koji katolička crkva svetkuje „jurve od 1400. godina“ (177), Rapić je napomenuo da navedeni dan „nije jednak kod sviju ljudi, jerebo kod niki jest žalostan, a kod niki veseo“ (179). Bez obzira na ishod svaki je kršćanin dužan štovati sveti križ i ponizno podnositi njegovo nošenje jer će samo na taj način upoznati njegove blagodati. Tako je prošla i sveta Helena, o kojoj Rapić u egzemplu kaže da je u Jeruzalemu pronašla tri križa. Da bi znala koji je Otkupitelj, polagala je križeve na umiruću ženu. Treći je križ ozdravio tu ženu. Egzempl ponajviše apostrofira velike grešnike koji su osuđeni na nošenje *većestrukoga* križa te koji trebaju znati da su dva uzroka *svake fale* i *poštenja* svetoga križa: križem se hvali i diči Boga; križ sve grijehe *pomrsuje* i „pokoru grihom prikladnu odslužuje“ (182).

Rapić je za kršćane koji se trebaju osvijestiti o blagodatima nošenja križa pripremio egzempl o nekoj pobožnoj duši, koja se bojala moliti dio *Očenaša* „ne uvedi nas u napast, da izbavi nas od zla“ (184), da joj Bog ne bi uzeo križ za koji je cijeloga života ponizno molila. Rapić žali što prihvaćanje žrtve ne primjećuje kod zajednice kojoj propovijeda, već naprotiv svjedoči tomu da se taj dio molitve *Oče naš* izgovara tako *devotno* (ponizno) „jere nijednu protivštinu ne mogu na sebi patiti“ (184). U takvim postupcima kršćana Rapić prepoznaje *maloumlje*, baš kao i u situacijama u kojima može čuti njihove žalbe na križ koji nose: „ja bi ovo, i ono drage volje patio, kada bi dužan bio, i kada bi kriv bio, ali, jere jesam prav, zato srce boli mene“ (183). I takvima je Rapić odgovorio egzemplom, čija se pouka temelji na mudroj Sokratovoj izreci. Sokrata je, naime, kada je pravedan osuđen na smrt, žalio neki prijatelj, no Sokrat mu se začudio, ustanovivši da bi prijatelj radije da Sokrat umire nepravedan jer žali što umire pravedan. Potom je propovjednik predstavio niz kraćih egzempla, iza kojih se očekivala imitabilnost u radosnome i poniznome nošenju vlastitoga križa, kako su ih nosili sveti

Ksaverije, Andrija, Terezija, Brigita, te Isus koji je Magdaleni de Pazis obznanio da bi radije bio na križu nego u majčinoj utrobi.

Rapić je naposljetku prikazao kako katolička crkva uzvisuje sveti križ te na koji način kršćani trebaju slaviti taj blagdan. Navedeno je predočio metaforičkim povijesnim egzemplom:

Marko Antonije nastojao je pregnuti Rimljane na žaljenje ubijenoga Cezara. Kada to nije uspio govorom, uzeo je Cezarovu krvavu odjeću i pokazao ju obješenu na štap. Tada je ganuo Rimljane koji su pohitali osvetiti smrt svojega vladara (375).

Blagdan Presvetoga Tijela Isusova. David je Bogu učinio najveće poštenje kada je u grad svojega Kraljevstva uveo korabljju mira. Veselje i slavlje koje je tada zavlдалo među pukom, kako kaže Rapićev biblijski egzempl, primjer je kako se treba slaviti svetkovinu Presvetoga Srca Isusova. Zbog toga je glavni propovjednikov cilj bio probuditi vjeru svojih slušatelja, no da je pred njim težak posao, bilo mu je poznato unaprijed. Osim što propovjednika muči činjenica da kršćani više vjeruju onom što vide od onoga čemu ih uči vjera, kako se da zaključiti iz fingiranoga obraćanja kršćana:

(...) tijelo njegovo jest pod vrstom kruha, premda ovo otajstvo pametju našom dokučiti ne možemo? Jest istina, oči naše u ovome sakramentu drugo vidu, od onoga što nas vira uči, jere oči naše ne vidu drugo izvan kruh, a vira nas opet uči da nije kruh. (193),

još ga više zabrinjava njihov neprijateljski odnos prema Kristu. Da bi se osvijestili o vlastitome (rodbina) odnosu prema Kristu (trgovac), Rapić je kršćane očito želio zasramiti sljedećim egzemplom u nadi da će ipak probuditi vjeru, ufanje i ljubav.

Jedan je trgovac iz Portugala svoje blago otišao prodati u Indiju. Zaradio je veliko bogatstvo i odlučio se vratiti kući. Kada je iz galiije ugledao svoj grad, odlučio se našaliti s rođacima. Obukao je prosjačku odjeću i tražio prenoćište kod njih. Nijedan ga rođak nije želio primiti. Potom je za svoje zlato sagradio bogatu kuću, uživao u bogatstvu, a tada su mu rođaci ponovno prišli. Međutim, on se prema njima ponašao kako su se oni prethodno prema njemu (195-196).

Blagdan svetoga Antuna. Pomoć svetoga Antuna može se dobiti i na zemlji i na nebu. Kako ga se može pronaći u svih pet svjetova: *Mundus Archetypus* (koji je Bog sam), *Mundus Angelicus* (svijet anđela), *Mundus Elementaris* (svijet četiriju elemenata – zemlje, vode, zraka i vatre), *Mundus magnus* (svit veliki, odnosno skup svih stvorenih stvari), *Mundus Parvus* (mali

svit, odnosno čovjek), i kako se u svakome od navedenih svjetova može uzdati u njegovu pomoć, svetom se Antunu potrebno svesrdno moliti. Korist molitve tome svecu Rapić je posvjedočio brojnim primjerima svečevih čudesa, od kojih se izdvajaju tri sljedeća egzempla. Dok je u dvama imitabilna molitva svetome Antunu koja je urodila plodom, treći egzempl donosi primjer kako prolaze oni kršćani koji odbijaju svečevu pomoć:

Kada je Colnagus na Antunovu zapovijed pecao te upecao malu ribu, zatražio je od sveca veliku. Uskoro je na udici izvukao veliku jegulju (205).

Neki je vojnik, bacivši posudu kroz prozor, zamolio Antuna da je uhvati, no ona je pala i razbila se. Sveti je Antun stvorio novu posudu (206).

Kada je jedna gospođa izgubila biser i našla ga, rekla je da je uspjela pronaći izgubljeni i bez pomoći svetoga Antuna. Kada je drugi put izgubila biser, nije ga pronašla (206).

Blagdan Ivana Krstitelja. „Što mali Ivo nauči, veliki Ivan hoće obdržati“ (208) uvodni je moto Rapićeve propovijedi za blagdan svetoga Ivana Krstitelja, iz kojega je razvidno da je Rapić još jednu propovijed posvetio nauku roditelja. Prvi dio Rapićeve propovijedi, kojim autor doznajuje „da mali Ivica lako zlo, ili dobro nauči“ (210), motiviran je oštrim i pokornim životom kakav je Ivan Krstitelj počeo provoditi već s tri godine, odmetnuvši se u pustinju.

Ivanove vrline Rapić vidi kao rezultat odgoja, zbog čega naglašava veliku roditeljsku ulogu u oblikovanju *kipa* od djeteta, koje je *drvetu prikladno*, dakle može se modelirati. Navedeno potvrđuje povijesnim egzemplom o odgoju čeških plemića Boleslava i Wenceslava. S obzirom na to da su ih odgajale različite osobe (Boleslava opaka majka Drahomira, a Wenceslava dobra baka Ludmila), dječaci su se u odrasloj dobi razlikovali. Wenceslav je postao *svet*, a Boleslav *majstor u zloći*, koji je naposljetku ubio brata.

Rapić se zacijelo pribojavao loših posljedica (ne)odgoja u svakodnevici, pa ne čude njegove opaske roditeljima, posebice majkama:

Ako pak sin, ili kći metne se na jezik jednoga varoša, ili drugoga mista, nitko ne veli da sama ona jest kriva, nego uvijek jedan dio na mater priloži se, jere svaki može reći: da mat njezina jest čestita, ne bi ona bila takova &c. Da ona, misto onoga, što je kćer na igru puštala, bude nju učila, kako od sastanaka ima se paziti, kako valja od prigode bižati, bi bolje bila učinila; da ona ne bude kćer svoju pustila često po komšiluku hoditi, kroz pendžer progledati, ne bi sada onakovu sramotu trpila; Da bude nju jutrom i večerju na molitvu opominjala, ne bi se sada po tuđih jezicima protresala (...) jedna kći postane sramotna, kada se njezina očituju dila, dosta puta po godinu danah, ona svoje sakriva

prid varošom tragove, koje mat njezina kroz prste jest gledala, i ponukovati propustila. Zatim pak kada lagum jest jurve zapalit, i kada pukne, onda se to prva mat njezina pripade, a otac probudi, onda reko to prva počnu nju psovati, i skitačicom nazivati, i sve kuće sramotom imenovati. Ako jest takova, zašto dakle nju puštate obnoć, i u neprikladno vreme izlaziti, i u malovridne sastanke prihoditi? Zašto dopustite da se onako prokšeno razgovara? Niste li sami govorili, o roditelji! pače, o ubojice vaše kćeri! pustimo neka se dijete malo proveseli, da ne odraste kao divje pače (211-212)

Progovarajući o problemima koje je zamijetio u odgoju napose ženske djece, želeći naposljetku i utjecati na njihovo rješavanje u skladu s kršćanskim moralom, Rapić je spreman na svaki mogući odgovor roditelja, što pokazuje njegovo neslaganje s fingiranim izgovorima poput „(...) još jest mlado dijete, niti što razumije, kada malo bolje opametni, onda hoćemo njemu uzdu nametnuti“ (212).

Poučavajući na primjeru odgoja Ivana Krstitelja, ali i općenito, ne slažući se s istaknutim izgovorima, Rapić donosi i dva egzempla kojima predstavlja imitabilne primjere dviju majki i potvrđuje da dijete valja odmalena *ispravlјati*, imajući u vidu da se starija djeca, odnosno mladići i djevojke teško mogu vratiti na pravi put ako je došlo do propusta u odgoju. Iza njega, kako sam svjedoči, stoji 25-godišnje iskustvo, primarno ispovjedničko, koje kaže da je roditeljska dužnost djecu povratiti Bogu, no muči ga činjenica da nikada na ispovijedi nije čuo da se „roditelji svrhu pomankanja svoje dice osvađaju“ (218).

Na koji način, dakle, odgajati djecu, roditelji su trebali naučiti iz dvaju egzempla: majka svetoga Klementa željela je da joj sin bude mučenik, pa mu je od djetinjstva djela Isusovih mučenika *prid oči metala*, a majka francuskoga kralja Ludovika željela je da njezin sin nikada ne uvrijedi Boga, pa mu je svaku večer prije spavanja govorila da bi ga radije mrtva držala u krilu nego u smrtnome grijehu.

Ipak, Rapićeve opomene i savjeti nisu usmjereni samo na roditelje, već i na mlade, koji trebaju slušati roditeljske savjete te motriti život svetoga Ivana Krstitelja i učiti na njegovu primjeru.

Blagdan Spasova. Iako se na svetkovinu kakva je Isusovo Uzašašće na nebo ne pristoji svađati, Rapić smatra da se među njegovim slušateljima odvija velika *parba* (prepirka) za presveto Isusovo srce. Riječ je o prepirci između pravednika, koji smatraju da je Krist ostavio srce za njih, i grešnika, koji drže da je Kristovo srce njima *pripisano*. Tu je prepirku Rapić ilustrirao biblijskim egzemplom. Jedna je majka pri dojenju ugušila svoje dijete, pa je mrtvo tijelo podmetnula drugoj, kojoj je uzela živo dijete. Sukob je razriješio kralj Salomon naredbom

da se živo dijete rasiječe po pola, nakon čega je žena priznala da je zamijenila djecu. Jasno je da je Salomon ovdje metafora za propovjednika Rapića, kojem nije bilo potrebno duljiti da bi, kao i kralj Salomon, stao na stranu pravednika. U njegovo su ime progovorili i sveci pravednici koje predstavlja u kratkim egzemplima: svete Maldonata, Gertruda, Mechtilda, Mandalina de Pazis, Klara, sveti Elzearius, te biskup Edmundus, koji redom svjedoče da se Isusovo srce ne razdjeljuje, već da je osigurano samo za pravednike.

Za koga je točno ono namijenjeno? Rapić je pod pravednicima podrazumijevao sve one vjernike koji se mogu poistovjetiti s misnikom koji je, kako kaže egzempl, podnosio sve *protivštine* tako da je u kući imao priliku Kristovih ranjenih prsa na križu, na koja je svaki put, kada bi koja *protivština* na njega došla, ostavljao cedulju zahvale. Pravednici, dakle oni koji su spremni podnositi žrtvu, imat će priliku tražiti utočište, vrata spasenja i prebivalište duša u Isusovu srcu koje im je namijenjeno. Dakle, podrazumijeva se da će pravednici pronaći pravu zaštitu, a kako će se pritom osjećati, Rapić se potrudio predstaviti vrlo slikovito, donoseći zanimljiv egzempl o Ksenokratu i vrapcu:

Kada su Kalcedonci imali skup u polju, svi su se začudili na nebu vidjevši kopca kako lovi vrapca. Vrabac je pao u krilo filozofu Ksenokratu, koji ga je zaštitio (224).

Premda je grešnike u slučaju pronalaska utočišta ostavio postrani, Rapić je i za njih predstavio rješenje. Ono je dakako pokora, kao u primjerima triju svetica: svete Katarine *Raconisiam*, Lutgarde i Rožalije, koje su od svjetovnih naslada bježale snažnim pokorama; te ljubav prema Kristu, kao u primjeru ljubavi sina prema ocu, o kojoj se čita ovakav egzempl:

Neki herceg imao je tri sina, no znao je da mu je samo jedan pravi. Napisao je oporuku u kojoj je za svojega baštinika proglasio sina koji ga privezanoga na stup ne pogodi strijelom u srce. Nakon što su ga dvojica pogodila u sred srca, treći je, uzevši strijelu, problijedio i ispustivši oružje rekao da će radije izgubiti baštinu nego učiniti krvoločno djelo svojem ocu (227).

U drugoj propovjedi za blagdan Isusova Uzašašća kršćani se potiču na *trgovinu evandeosku*, u kojoj vrijedi pravilo da je rast bogatstva eksponencijalan s rastom truda, a konačna je nagrada biser Kraljevstva nebeskog. Kakav je trud, odnosno kakva su *vojevanja* potrebna da bi kršćanin pridobio grad Kraljevstva nebeskoga, Rapić je slušateljima približio jednim mitološkim i trima povijesnim egzemplima:

Iako poznat po pobjedama nad brojnim grčkim junacima, Jazon se mogao prozvati vitezom tek kada je more i *vilajete protivne pridobio* (228).

Iako ga je njegov vojnik odgovarao od borbe s nadmoćnijim neprijateljem, vitez *Pedaretus* nije odustao (231).

Trgovac koji je mario za dobitak, odlazi u Indiju ne plašeći se ostavljanja zaručnice i djece niti prirodnih nepogoda na moru/putu. Na kraju sretno dolazi na cilj (231).

Marcusa Marcelusa pitao je jedan njegov vijećnik kako je tako hrabar i srčan, na što mu je car odgovorio da bi ga bila sramota zvati se Rimljaninom da nije takav (232).

Osim toga, mjesto u Kraljevstvu nebeskome stječe se i odbacivanjem *nikih bagatela svita ovoga* (zemaljskih dobara), za što slušatelji trebaju uzeti nauk od *nerazložiti živinah – inoroga* (jednoroga) koji bježeći od lovaca odbacuju rogove te tako pobjegnu dok se lovci *zabavljaju* skupljanjem komadića; odnosno jelena, koji u *niko doba godine* odbacuju teško rogovlje da bi lakše mogli bježati. Tim se dvama metaforama odbacivanja svjetovnih *bagatela* pridružuju još dva egzemplja koja Rapić uzima kao potvrde uspješnih ishoda izbjegavanja svjetovnih naslada:

Uliks ne bi nikada isplivao iz mora da nije odbacio svoju odjeću punu zlata i srebra (233).

Josip ne bi sačuvao djevičanstvo, da nije odbacio svoj plašt (233-234).

i konačan propovjednikov savjet za stjecanje nebeske slave, sažet u kratkome povijesnom egzemplju:

Ciceron je savjetovao bratu Marku Tuliju neka pripazi da ga ne prevari oholost kada je želio postati rimskim vladarom (234).

Blagdan svete Mandaline. Ogledalo pokornosti svakako je bila Magdalena. Toj je svetici među analiziranim autorima propovijed posvetio jedino Đuro Rapić, a jedini egzempl koji se u njoj nalazi biblijska je priča o toj pokornici, koja je nakon počinjenih grijeha tražila Isusa i pronašla ga u oštroj pokori. Rapić je na Magdaleninu primjeru svojim slušateljima poručio: „Pokoru reko, pokoru zagrlite, svaki sram potlačivši. Pustite druge od vas govoriti, i što god hoće suditi, vi međuto dobra dila činite, zatim i najposli, oni isti hoće vas faliti, i svako dobro od vas pripovidati.“ (263).

Blagdan svetoga Jakoba. Svakom je kršćaninu važno odabrati poziciju uz Isusa. Kako je moguće stajati Spasitelju s lijeve ili desne strane, važno je tijekom života priskrbiti si ugodno

mjesto. Kada je jedna moliteljica, majka Jakoba i Ivana, molila Isusa da joj sinovi sjednu s njegove lijeve odnosno desne, on joj je *uskratio prošnju*. Rapiću je taj izvadak iz evanđelja motivacija za predstavljanje trostrukoga načina na koji Bog običava uslišiti čovjekovu molitvu, odnosno triju vrsta molitava koje čovjek upućuje Bogu: *na volju i korist*, samo *na korist* ili samo *na volju*.

Iz potankih informacija o svakoj od navedenih vrsta molitvi, a autor je svaku oprimjerio biblijskim egzemplom, slušatelji Rapićeve propovijedi mogli su saznati da je molitva *na volju i korist* najkorisnija molitva, a Bog ju uslišava jer onaj koji moli, ne moli „što bi se njegovu protivilo spasenju“ (266). Egzempl kojim Rapić potvrđuje koje su blagodati navedene molitve govori o Salomonu, koji je Boga molio za mudrost, a nagrađen je i drugim dobrima.

Nadalje, primjer molitve *na korist* Rapić predstavlja egzemplom o Davidu, koji je molio za svojega sina, no on je za sedam dana umro. Davidovu je molitvu, dakle, Bog uslišao *na korist* (dijete je bilo plod preljuba), no ne i na kraljevu volju.

U konačnici, treća je molitva samo na moliteljevu volju, a nikako na korist. Takva je moliteljica bila Rahela, kojoj je Bog podario djecu za koju je molila, dakle ispunio joj je volju, no molitva nije bila i na njezinu korist jer je umrla tijekom poroda drugoga djeteta.

Na temelju predstavljenoga, a vodeći računa o tome da je u puku mnogo nemarnih i nepromišljenih molitelja, Rapić je smatrao da je potrebno upozoriti recipijenta na pogubnost nepromišljene molitve (*po želji, ali na svoj kvar i štetu*), što je i učinio nizom konkretnih biblijskih primjera (egzempla):

Vragovi su završili u paklu nakon što ih je Isus, istjeravši ih iz ljudi, na njihovu molbu pustio u svinje. Svinje su pohitale u more, a vragovi iz njih u pakao (268).

Samsona je stajalo života kada je od roditelja molio ženu Filistejku (271).

Razmetnoga sina, koji je od oca molio dio imetka, molitva je dovela do propasti (271).

U konačnici, Rapić egzemplima svjedoči o posebnoj vrsti molitelja, čija molitva, jer je bila samo za *fajdu* i korist, nasreću nije bila uslišena, i to zahvaljujući svetima koji su na vrijeme spriječili ostvarenje nepromišljenih molbi:

Da bi od kralja Ivana III. dobio milost, jedan se mladić obratio sv. Ksaveru za pomoć. S obzirom na to da je mladić bio dobar, Ksaver je u pismu Simunu Rodericiu napisao da mu ne daju milost jer će ga to odvesti u pakao (273).

Jedan se bolesnik molio za ozdravljenje na svečevu grobu. Iz groba je čuo glas da njegova molitva nije za spasenje, pa se vratio u postelju i čekao odlazak u nebo (273).

Neki je čovjek stavljao darove na zavjetni oltar sv. Aleksandra, ali ga je, dok je tražio milost, svaki put nevidljiva ruka bacila s oltara (273-274).

Molitvu kakva je mladićeva, bolesnikova ili nekoga čovjeka iz egzempla Rapić uspoređuje s molitvom dijela svoje pastve. Riječ je o onima koji:

žele oficijum dostojanstvo, zdravlje, i baštinu, srićnu ženidbu, porod, i ostala mloga: Takovi mole svaki dan, lemosinu daju, mise slušaju, sada pohodu jednoga, sada drugoga svetoga sada putuju u MARIU Celu, sada u Bistricu, sada u MARIU Radnu (273),

no bezuspješno jer sveci kojima se mole „protivnu stvar, od Boga za njih prose“ (273).

Njima, no i svim drugim nepromišljenim moliteljima Rapić poručuje da se ne žale kako su uzalud dali „mloge, i mloge zavite, po mlogima svetima mistih putujući“ (274), već da se, slijedeći braću Jakova i Ivana, ovako obrate Gospodinu: „Gospodine, prije nego štogod budemo prositi, nauči nas moliti (...)“ (276)

Blagdan svetoga Lovrinca. Osvojiti *Grad Nebeski* nije jednostavan posao, pa se od kršćana u tome pothvatu zahtijeva stanovit trud te srčanost. Upravo su to vrline svetoga Lovrinca, za čiji je blagdan propovijed napisao i Đuro Rapić. Rapić je propovijed započeo egzemplom kojim je odlučio prikazati kakva je jakost potrebna za osvajanje neba. Egzempl govori o Hanibalu, koji se, na poticaj oca Hamilkara, pred oltarom Kartage morao zakleti da će iskorijeniti Rimljane, ali nije uspio dobiti što je htio jer ga je porazio Scipion. Rapić spominje da je sličan bio trud Tita i Vespazijana u osvajanju Jeruzalema, no najveći trud zamjećuje ipak kod svetoga Lovrinca, koji je bio čvrste vjere, pomagao od progonitelja skrivenim kršćanima, svojom ustrajnošću u vjeri motivirao pogane na krštenje, ponizno prihvaćao mučenje cara Valerijana i dr. Pozivajući publiku na slijedenje svetoga Lovrinca po njegovim *skalinama* do Božje milosti, Rapić zabranjuje neupornost, kakvu je prikazao u egzemplu o jedinome od 40 mučenika, koji je iz hladne mlake prešao u toplu, pa zbog *nevirnosti* uskoro umro, a traži ono što je predstavio u liku i djelu svetoga Lovrinca – pravu vjeru, *ustrpljenje* i *tvrdostalnost*.

Blagdan svetoga Bartola. Sveti je Bartol za Kraljevstvo nebesko dao vlastitu kožu i život, zanemarivši sve navade ovoga svijeta. Prikazujući svijet kao dućan, *vašar* ili *zbor*, preuzevši tu sliku od svetoga Bernardina, Rapić je zamijetio da njegovi slušatelji nisu kupci kakav je bio

sveti Bartol, pa je iskoristio priliku prigovoriti svima onima koji su usmjereni na svjetovno. Slušatelji (grešnici), naime, kao *slijepi* kupci i trgovci traže bogatstva i *naslađenja*, a odmiču se od dostojanstvenosti. Kako to konkretno izgleda u vjerničkoj zajednici, saznaje se iz Rapićeve kritike određenim skupinama slušatelja:

– najprije ženama koje običavaju „jednu suknju više ciniti nego dušu“ (350), *gospojama* koje se *gizdaju* i namiguju

– svim težacima, oračima i kopačima, koji

svoje livade, njive, i marvu u ovaj dućan pridaju, rukama, i nogama trudeći se; vrućinu znoj, zimu, glad, žeđu, pače iste svetkovine, i svete nedilje, zajedno skupivši nose u onaj dućan pak daju za bogatstvo svita ovoga, premda i zapovidi Božje pogaze, i dosta puta s. misu ostave (350)

– te svima ostalima koju uz vino, rakiju, pivo i medicu te različitu hranu, provode vrijeme grleći se i *žderući do mrke noći*.

Da ne bi tonuli u svjetovnim nasladama i tako ugrozili mogućnost svojega boravka u nebeskoj domovini, Rapić u egzemplima poziva slušatelje da u trgovanju ne slijede Jakova, koji je sedam godinu služio da bi dobio Rahelu za ženu, a u konačnici ga je dopala *škiljo-okasta* Lia, te Davida, koji je također kupio *hrđavi espap*, izlažući se pogibelji da bi dobio Mikol, kćer opakoga Šaula. Kao što je i inače slučaj sa svetačkim propovijedima, i ovaj se put slušatelji trebaju ugledati u sveca, točnije Bartola koji rastjeruje lažne bogove, ponizno prihvata muku deranja kože, ozdravlja bolesne te pogrđuje materijalno, kako svjedoči događaj iz njegova života:

Bartola je pozvao armenski kralj Polimije kada su mu kćer opsjeli vragovi. Bartol je istjerao vragove, a nakon što je otišao, kralj je za njim na mazgama poslao zlato, srebro i drago kamenje za nagradu. Bartol se drugi dan ukazao kralju i rekao da ne želi takve nagrade jer je njegova nagrada Isus (353-354).

Blagdan svetoga Mihovila. Rapić je o arkandelu Mihovilu govorio kao o kršćanskome pomoćniku i *patronu*. Kakva je njegova zaštita i zašto mu se kršćani trebaju moliti predstavio je u egzemplu u kojem Mihovil spašava građane Sipontina od ratnih neprijatelja.

Blagdan svetih Šimuna i Jude. Perikopa „Ovaj svit one uzvisuje koji njega pogrđuju, a one pogrđuje koji njega uzvisuju“ (412) kojom Rapić otvara propovijed za blagdan svetih Šimuna

i Jude, signalizira da je taj propovjednik u još jednoj propovijedi odlučio predstaviti kojom mjerom *svit* vraća čovjeku zaslijepljenom materijalnim.

U prvome dijelu propovijedi Rapić je predstavio Šimuna i Judu u okvirima prvoga dijela perikope „ovaj *svit* one uzvisuje kojih njega pogrđuju“ (412) – vodeći se u tome predstavljanju egzemplom o proslavljenim mladićima koji su uspješno čuvali svoju vjeru unatoč strašnim zapovijedima kralja Nabukodnosora – pa tako istaknuo misionarski podvig dvojice apostola u Sunamuri, gdje su iz dviju crkava istjerali vragove i preobratali ljude na kršćanstvo.

U drugome dijelu propovijedi, u skladu s drugim dijelom perikope „a one pogrđuje koji njega uzvisuju“ (412), Rapić također pronalazi dva primjera, indikativno je, također Šimuna i Judu, no Šimuna *čaratura* (Šimun Čarobnjak) i Judu, Kristova izdajnika. Šimun *čaratur*, kaže Rapićev egzempl, učinio je s vragovima ugovor i počeo letjeti nebom na opće divljenje rimskoga puka, kojemu je, kao i caru Neronu, bio drag. Kada se Petar pomolio, odstupili su vragovi koji su nosili Šimuna, pa je on pao na zemlju i prebio nogu, na što mu se puk smijao i rugao. Juda, kojega je kao i Šimuna *čaratura* Bog pokarao, simbol je pokaranja svih onih koji uzvisuju *svit*.

Blagdan Svih svetih. U želji da svima, uključujući i njega, pokažu put do vječnoga blaženstva, Rapić je na početku propovijedi za Sve svete navedeno zamolio sve koji na nebu uživaju u svetosti. Propovijed je, u skladu sa željom, otvorio egzemplom u kojem govori o vitezu Horaciju Koklu, koji je, da bi obranio grad, došao sam pred neprijatelje i pozvao ih da ga slijede Tiberom. Način na koji se može stići u nebo Rapić pronalazi u izbjegavanju grešnoga života i slijeđenju primjera svetih kao što su sveti Klement, Benedikt, Petar i Simeon, koji su, kako propovjednik svjedoči egzemplima, živjeli u pokori.

Blagdan svetoga Nikole. Za blagdan svetoga Nikole Rapić je slušateljima poručio da je Nikola bio velik pred Bogom jer je bio osobit u svojem *pastirskom dilovanju*, ali i pred ljudima, među kojima je u svojim čudesima razdjeljivao božansku milost. Kao najvažniju krepost svetoga Nikole autor izdvaja ufanje u Boga, koje je primijetio i kod biblijskih Abrahama, Jude i Davida, pa tako i slušatelje poziva na ufanje u pomoć svetoga Nikole, koji im je potreban kao *odvitnik* pred Bogom. Da je ufanje u Nikolu bilo korisno mnogima, Rapić je potvrdio egzemplima iz kojih se saznaje da svetac:

– pomaže hromima, kljastima, gluhima, slijepima, nijemima, koje ozdravlja u domovima i na *sokacima*:

Sveti Nikola spasio je mladića Ammoniusa koji je prelomio vrat (465).

– oživljava mrtve:

Nikola oživljava dijete koje je izgorjelo, dva đaka, trojicu mladića koji su ubijeni (465).

– štiti od krivovjerstva:

Kad je Nikola došao na sabor u Niceji, udario je biskupa Ariusa koji je psovao Božje ime. Zbog toga postupka svi su sudionici Nikolu okovali željezom, uzeli mu plašt i zatočili ga u tamnicu. U tamnici su mu se u noći ukazali Isus i Marija s anđelima, razriješili ga okova, obukli mu plašt, donijeli knjige i ostala sveta znamenja. Kada su to spoznali biskupi, zaključili su da Nikola nije nastupio strogo već razumno, štiteći Božje ime, zbog čega su mu se poklonili i ispravili svoju sramotu (462-463).

– miri posvađane:

U licijskome gradu Miri narod je patio zbog dvaju posvađanih vojskovođa koji su podigli ljude u boj. Nikola ih je pomirio i oni su bacili oružje na pod (464).

– štiti potrebite:

Nakon nemogućnosti davanja daća caru Konstantinu, narod grada Mire našao se u problemu. Nikola je izmolio cara oprostjenje, a car je građanima poslao knjigu punu svoje milosti koju je Nikola morem odaslao u Miru (464).

– čuva od gladi:

U Liciji je nastala velika glad. Nikola se, da pomogne ljudima, ukazao jednom brodu koji je provozio hranu u Siciliju, grad *španskoga vilajeta*, odredio da promijene zastavu i hranu odvezu puku u Liciju (464).

Blagdan Božića. Dok je u prvoj propovijedi za Božić Đuro Rapić naznačio da se Isus rodio za *utišenje* siromašnih, a da „bogati imadu osiromašiti, jere drugojačje hoće poginuti“ (490), u skladu s čim je opisao Isusov porod u siromašnoj štalici, u drugoj je pozvao kršćane na *udjeljivanje* sedam djela milosrđa novorođenom Kristu.

Kao što je naznačeno, Rapić je naglašavao skromnost okolnosti pod kojima se Isus rodio, pa zato i kršćane poziva na skromnost i siromaštvo kao залог stjecanja nebeske slave. Pritom je kao imitabilan primjer upotrijebio egzempl o vitezu Uriji, kojemu je kralj David predložio otići uživati na svoju trpezu, no on mu je odgovorio da svi Izraelci, pa čak i njegov vojvoda Joab leže na crnoj zemlji te da on to ne može učiniti.

S druge strane, propovjednik se okomio na bogate¹⁴⁹, koji kao i *varošani* Betlehema, siguran je, ne bi primili Josipa i trudnu Mariju u svoj dom, pa bi se među njima (Rapić konkretno navodi plemkinje) našli ovakve izgovori: „nas je mlogo, misto je tisno, verući se između mlogi, suknje, i opravu svukoliku hoćemo zgužvati, pak neće potlam na nama lipo, i široko stajati.“ (496). Autor je i za bogate pripremio egzempl u kojem ih uspoređuje s mladićem koji je, nakon što je pitao Isusa što je potrebno činiti za stjecanje nebeske slave, odustao od svojih htijenja, jer mu je Isus odgovorio da ostavi bogatstvo.

Pozivajući se na *mudrace* koji kažu: „(...) ili budi siroma, ili siromahu prikladan, ako spasen misliš biti“ (497), Rapić na kraju propovijedi još jedanput aludira na važnost skromnosti i pokornosti, no opetovano apostrofira bogate, sada dične građane i građanke *isprazno gizdave* da se prisjete njegovih riječi i zadovolje siromaštvom.

Govor o djelima milosrđa koja kršćanin treba udijeliti novorođenom Isusu, i tako mu podariti vlastito srce, Rapić započinje egzemplom kojim svjedoči kakvu ljubav Isus očekuje:

Jedna je gospođa iz kraljevske obitelji bila u tamnici. Mladić koji je u nju bio zaljubljen bogato se odjenuo i novcem potkupio stražare da ga puste k njoj. Dao joj je svoju odjeću i ona je pod krinkom napustila tamnicu, a on je služio kaznu umjesto nje. Na dan pogubljenja izvršitelj smrtne presude shvatio je da je pred njim muška glava, a kada ga je pitao kako je to moguće, mladić je odgovorio da ljubav ne govori mnogo (498).

Potom, nakon što je neobičnom pričom mogao zaintrigirati publiku, Rapić navodi sedam *dila tilesnoga milosrđa*, pa kaže da (novorođenog) Isusa treba:

– nahraniti vlastitim srcem, a ne ribom, kako kaže egzempl:

¹⁴⁹ Zanimljivo je Rapićevo navođenje razloga zbog kojega su se siromašni pastiri došli pokloniti Isusu prije triju bogatih kraljeva: „(...) jere siromaški pastiri jesu mlogo od kraljah njemu dražji, on bo dar pastirski više ljubi, nego zlato, i tamjan.“ (490).

Jedan je ribar umjesto plovka na udici imao srce na kojem je pisalo *dajem se fatati da ufatim*. Kada je zabacio udicu, umjesto ribe uhvatio je sama srca (500).

- napojiti, i to vlastitim suzama
- odjenuti ga, kako je to u egzemplu učinila jedna pobožna gospođa:

Gospođi na jutarnjoj misi obratio se prosjak za milostinju. Kada mu je ponudila novac, on je rekao da mu ne treba novac već odjeća jer je gol i promrzao. Gospođa ga je zamolila da pričeka završetak mise pa će otići s njom kući i obući se, no prosjak je rekao da će se dotad smrznuti. Gospođa je prosjaka tada odvela u kapelu pokraj crkve i dala mu dio svoje odjeće. U to je vrijeme misnik dizao hostiju iz koje je progovorio Isus koji mu je rekao da ode u kapelicu vidjeti kako ga milosrdna gospođa odijeva (502).

- otkupiti kao sužnja, odnosno odvezati mu konope, tj. otpustiti svoje grijeh
- pohoditi i utješiti ga nemoćnoga
- primiti ga na konak
- pokopati ga mrtvoga u grobu svojega srca.

Blagdan svetoga Stjepana. „Nebo dobiti i posidovati, jest potribito da često u njega pogledamo, i naslađenje njegovo promišljamo, i željom prama istomu, srca naša da se zapale.“ (512) zapisao je Đuro Rapić u propovijedi za blagdan svetoga Stjepana, koju je posvetio ljepoti prostranstava otvorenoga neba. Otvoreno nebo nije slučajan simbol Rapićeve propovijedi. Naime, pogled kakav je prema nebu usmjerio sveti Stjepan propovjednik traži i od svojih slušatelja. Iako je siguran, jer čuo je da se tako govori, da njegovi slušatelji put do neba smatraju trnovitim i gotovo neprohodnim, pa zaključuju da je nebo visoko, da je put uzak i mučan, da su vrata mala i uska, pomno zaključana, Rapić donosi optimistično rješenje, pa *predikom* signalizira da je put do neba otvoren onda kada se u krepostima slijedi svetoga Stjepana.

Da je slušateljima od osobite važnosti čuti ono što on *pripovida*, Rapić je naznačio uvodnim egzemplom, koji govori o Moneti, učitelju iz Bononije, koji je tvrdio da ga dominikanac Reginald ne može ganuti ni jednom svojom propovijedi. Na propovijedi stoga nije išao, a od njih je odvrćao i svoje učenike. Kada je na dan sv. Stjepana prema običaju cijeli grad bio na misi, Reginald je, propovijedajući o ljepoti otvorenog neba, toliko ganuo Monetu da se preobratio i kao redovnik živio do smrti.

Iako je povezanost egzempla i same propovijedi ostvarena namjenom – Reginaldova propovijed u egzemplu, kao i Rapićeva, namijenjene su za blagdan svetoga Stjepana, ovaj je egzempl, osim ostvarenja amblematičnosti, slušateljima trebao naglasiti važnost slušanja propovjedne riječi, odnosno naučiti ih kako se dolazi u nebo. Zato Rapić i kaže:

Danas moja misao nije, događaj ovaj duhovno tolmačiti, i po tome prikazati, kako se ne ima predika, niti predikatur švanjiti. Niti se ima na to gledati, je li predikatur naučan, je li dobar bogoslovac, jesu li njegove predike mudro, i visoko po bogoslovačkomu načinu složite, ili ne, ili su samo priprostitute; budući da Bog, i po malima, i priprostitima, velika čudesah činiti običaje (...) Lipo i plemenito ovdi govori Thom. Kemp. Ti ne pitaj tko će pripovidati, i je li naučan, nego motri na ona, koja ti on pripovida (...) (509)

Ljepotu i savršenstvo neba Rapić je slušateljima predočio brojim egzemplima. Prvim predstavlja najdjelotvorniji način stjecanja neba – do njega je potrebno *trčati*. O kakvome je trčanju riječ prenosi metaforični egzempl: treba trčati poput turske djece u Bosni, kada se prema običaju *obrizovanja*, kojem je Rapić već nekoliko puta svjedočio boraveći u Gradiški, *na Turskoj krajini*, djeca natječu tko će prvi s visokoga kolca skinuti fini *skerlet* (tkaninu). Ostalim je egzemplima Rapić ilustrirao usmjerenost nebu i ljepotu toga prostranstva na primjeru Judite, za kojom čeznu Holofernovi vojnici; Rahele, zbog čije blizine Jakob ostaje raditi za njezina oca 14 godina; grozda iz plodne zemlje, za čijim osvajanjem čeznu Izraelci; Atene, koju Aleksandar silom želi osvojiti ili koju, u drugom egzemplu, želi osvojiti Filip Makedonski nakon što je vidio njezinu ljepotu na zemljovidu koji mu je pokazao atenski *helčija* Demades.

Blagdan Nevine dječice. Koliko je važna neoskrvnjenost, Rapić je naznačio perikopom iz propovijedi za blagdan Nevine dječice, kada je antimetabolično naglasio da je veća opačina jednom živućem uzeti neoskrvnjenost nego tisućama neoskrvnjenih uzeti život.

Autor neoskrvnjenost definira kao „nakićenje, i onu gizdu neiskazanu, koja se u jednoj duši naodi, dokle god koji god teški grijh ne učini“ (530). Nazivajući neoskrvnjenost biserom i dragim kamenom, o kojem pohvale izriču sve tri božanske osobe, Rapić u skladu s perikopom naglašava da su sretnija dječica koju je pomorio kralj Herod od one koja su živa, a oskrvnjena. Iz navedene je konstatacije razvidna snaga koju sadržava neoskrvnjenost, a da bi ju (snagu) približio slušateljima, Rapić poseže za povijesnim egzemplom, koji se ukratko može predstaviti ovako:

Kada se morem sa svojom obitelji vraćao u Portugal, Abulquerciusa, portugalskoga vicekralja u Indiji, zadesila je strašna oluja. Da bi spasio sve na lađi, uzeo je neko dijete,

podignuo ga u zrak i zamolio Boga da u ime toga djeteta smiri oluju. Nebo se uskoro razvedrilo (539).

Rapić žestoko napada one koji su spremni oskvrnuti drugoga, progovarajući riječima Albertusa Velikoga, koji je oštro kritizirao svojega učenika Tomu Akvinskoga jer je nehotice uništio kip koji je Albertus gradio trideset godina. Autor je egzemplima posvjedočio i koliko je neoskvrnjenost potrebno čuvati. Kao imitabilni primjeri poslužili su mu Eufrazija, djevica iz Nikomedije, koja je, da bi očuvala čistoću, žrtvovala svoj život; te Cantiprantus, koji je propovijedao o strašnome događaju iz života svojega školskog prijatelja. Iako je bio dobar, drugi su ga naveli na zlo pa je umro bez ispovijedi. Umirući je govorio da ide u pakao i prokleo one koji su ga naveli na grijeh.

Nova godina. U propovijedi za Novu godinu Rapić slušatelje suočava s istinom o neizbježnosti smrti. Da je smrt nerado primljen gost u životu ljudi, svjedoči prvi egzempl u propovijedi. On govori o poglavarima Atene koji su mrzili smrt toliko da bi oni koji su razglasili nečiju smrt u gradu plaćali glavom, pa bi se, kada bi tko umro, tražilo da njegovu smrt razglasi zatvorenik koji ionako čeka smrtnu presudu. Donoseći barokne opise svijeta živih i uspoređujući ga sa svijetom kakav ostane kada život pokosi smrt, Rapić u propovijed uključuje nekoliko egzemplima kojima potvrđuje tezu da čovjek cvate poput cvijeta, no isto tako poput cvijeta i uvene. Egzempli govore o svetome Gueriku koji je čitajući *Bibliju* zamijetio da za svakoga lika piše da je imao određen broj godina i umro; Aleksandru Velikom koji filozofe naziva *budalastima* jer su od njega tražili da ih učini besmrtnima te Antioku koji se izrazito bojao kada je osjetio da mu se bliži smrtni čas. Posebno se ističe egzempl koji je oblikovan kao dijalog između mornara i trgovca iz kojega se nameće zaključak da čovjek ne može znati vrijeme i mjesto svoje smrti.

Blagdan svetoga Adalberta. Da krepost i plemenština „malo kada u jedno pribivaju“ (540) nije teško pretpostaviti jer se, kako Rapić kaže, rijetko pronalazi plemić koji se ne stide provoditi kršćanski život. Takvoga je plemića autor pronašao u svetome Adalbertu, kojemu je posvetio dvije propovijedi. U životinjskome je svijetu pandan svetome Adalbertu lav, životinja za koju Rapić kaže da je i kreposna i plemenita. Tako se cijela prva propovijed gradi na usporedbama iz životinjskoga i svetačkoga života, zbog čega je Rapić ozbiljno trebao, osim

hagiografije, proučiti i dijelove bestijarija¹⁵⁰. Motiv jakosti lava bio je presudan da bi Adalbert mogao biti dvostruki vođa – *koliko kršćanski, toliko neznabožački*, zbog čega ga svi trebaju zazivati u nevolji te ga smatrati svojim vođom na putu do nebeskoga Jeruzalema, prema kojem trebaju biti usmjereni kao što je u egzemplu bio Arhimed prema svojem šestaru:

Kada su Rimljani napali Sirakuzu, upravitelj grada Arhimed sklonio se u svoju kući želeći opisati kružnicu nad gradom da bi osmislio strategiju najbolje obrane. Dok je Arhimed razmišljao, grad je nestajao pod neprijateljskom rukom. Kada je jedan vojnik ušao u Arhimedovu kuću i zaprijetio mu smrću, Arhimed je rekao da samo ostavi njegov šestar (556-557).

Blagdan svetoga Ladislava. Propovijed za svetoga Ladislava imala je posebnu namjenu – Rapić je svoju riječ usmjerio protiv *potopa* i *marve pomora*, zacijelo aktualnih nedaća s kojima se borio slavonski puk. Da molitva usmjerena protiv nepogode i bolesti stoke bude što svrsishodnija, Rapić je najveći angažman tražio kod kršćana, točnije poticao je promjenu njihova ponašanja. Tako se propovjednik osvrnuo na postojeće stanje kada je u pitanju moral puka, i kao svjedok te poklonik prošlih i boljih vremena, prigovorio sljedeće:

Nut samo spomenite se oniju godinah, koje ste priživili, u kojima svaku sriću, i napridak jeste poznali, bolje nego sada. Ne velite li, što dalje sve gorje, sve lani bolje. Sada ne vidi se blagodarna ruka Božja, jere sadašnje žene, i divojke, stid prvašnji jesu izgubile; u ono vrime jesu od stida po nosu gledale, a sada tako su u pogledu proste, da im strija od kuće prid očima stoji, a prag na nosu. Sadašnji mladići uzde od straha, i posluha, jesu izprigrizali; sada u ljudma mudrost prava, a u starci više jest pomanjkalo; sada kod bogataca prostnost jest svezana, a kod siromaha poniznost izkorenuta. Što sadašnjega vrimenta vidimo u crkvi, nego smijanje, razgovore, i drimanje. U svetčane dneve što se čini? Ašikuje, jide, pije, ždere, i bljuje. Sada niti mari otac za sina, niti sin za otca; ne ima posluha prama duhovnima pastirom, niti straha prama Bogu. Jednom ričju: takov život sadašnji krstjani provode, da se u njima isti Turci smućuju (562).

Rapić od kršćana traži bijeg od navedenih poroka, a u tome im može pomoći sveti Ladislav, čije je vrline predočio egzemplom, u kojem je, u istome svjetlu u kojem slušatelji trebaju prepoznati Ladislava (kao vođu i junaka), prikazao Jurja Kastriotija:

¹⁵⁰ Rapić navodi brojne informacije o lavovima, a ovdje se izdvajaju neke: mudri Pierius kaže da su lavovi krotki prema onima koji kleknu pred njih i mole ih da im ne naude; Libijci tvrde da lavovi razumiju riječi kojima im se ljudi mole; lavovi spavaju s otvorenim očima; kada su gladni, u stanju su obići cijelu planinu i dr. (540-547).

Juraj Kastriotski svojim je mačem rasjekao turskoga vojnika od glave do pupka. Kada se tomu car Amurat čudio i tražio da vidi Jurjev mač, Juraj mu je poslao mač i poručio da može i njemu to učiniti, no da mu ne može poslati svoju desnicu koja vlada mačem (568).

Blagdan svetoga Martina. Namjena je Rapićeve propovijedi za blagdan svetoga Martina bila dvostruka. Osim što je veličao toga svetca, propovijed je posvetio i mladome misniku, kojemu na kraju čestita i predaje kalež svetoga Martina, kako svjedoči prema Petru Damianiju, sveca koji je *slava svih misnika i ureditelj svih redovnika*. U propovijedi je Rapić, na temelju Martinove poniznosti i ostalih vrlina, slušateljima poručio da sreća i nesreća *iz male stvari dolaze*, a poglavito je naglasio da *iz male stvari* proizlazi nesreća. Tom je prilikom pohvalio svetoga Martina, koji je slavu i sreću stekao dijeljenjem *japunaže* (plašta) s prosjakom kojemu je plašt bio potreban, te na taj način kršćanima predstavio uzorno ponašanje. Za sve one koji ga ne budu poslušali, pripremio je egzempl kojim je potvrdio što će se dogoditi onima koji svoj komad *japunaže*, odnosno malu stvar, ne budu spremni prometnuti u vlastitu sreću:

Kada je Šaul odlučio napasti neprijatelje, Bog mu je poslao Samuela da mu kaže da se stripi sedam dana dok se Samuel opet ne vrati i napravi posvetilište Bogu. Šaul je sam napravio posvetilište, zbog čega ga je Bog kaznio (436).

Marijanski blagdani. Rapić je Djevici Mariji posvetio propovijedi za sljedeće blagdane: blagdan Svitla Marijina, blagdan Navještenja Blažene Djevice Marije, blagdan Pohođenja Blažene Djevice Marije, blagdan Porcijunkule, blagdan Velike Gospe, blagdan Porođenja Blažene Djevice Marije te blagdan Bezgrešnoga Začeca Blažene Djevice Marije.

Blagdanu Porcijunkule, odnosno Gospe od Anđela, danu kada je sveti Franjo doživio svoje obraćenje u maloj crkvi Porcijunkuli u Asizu, Rapić je posvetio dvije propovijedi. Porcijunkulu je metaforički predstavio kao stablo franjevačkoga reda, odnosno „plodno stablo, i po svemu svitu razširito“ (315), čije su grane svi oni koji su ušli u taj red. Govoreći o veličini franjevačkoga reda, autor u propovijedi uključuje nekoliko egzempla, čija je zadaća bila ilustrirati darove, milosti, Isusove privilegije i *sloboštine* koje su zaslužile i stekle franjevačke crkve diljem svijeta.

U jednome je egzemplu s franjevačkom crkvom uspoređena Cisfrankova kuća, kojoj je milost dao car Hadrijan jer se zaljubio u kip Pluta na križu iz te kuće. Rapić nadalje ističe zaštitu

koju stablo Porcijunkule predstavlja za kršćanina. Za ilustraciju je upotrijebio dva biblijska i jedan povijesni egzempl:

Žena iz Tekoe i Joab izmolili su od kralja Davida oprost svojem grešnom sinu Abšalonu (309).

Kada je *Ahašver* zapovjedio da se sav židovski puk ubije, Mardokej je zatražio pomoć kraljice Estere. Ona je *Ahašvera* izmolila za pomilovanje puka (324).

Car *Gallienus* osudio je na smrt ubojicu. On je bježao i zastao kod jednoga stabla da bi se odmorio. Udarajući štapom po tlu, čuo je neobičan zvuk. Kopao je i pronašao blago koje je dao caru te tako otkupio svoj život (320-321).

Rapić je bio posebice entuzijastičan kada je propovijedao za svetkovinu Porođenja Blažene Djevice Marije. Usporedivši rođenje *parašničkoga* (iz puka) s rođenjem kraljevskoga djeteta – Marijino porođenje primjer je prvoga slučaja – Rapić opisuje koliko je raskošnije i razglašenije slavlje rođenja u kraljevskim obiteljima.

Međutim, Rapić ne ukazuje samo na razlike u socijalnome statusu novorođene djece i njihovih obitelji, već i na spolnu neravnopravnost kada su u pitanju novorođena djeca „jere ne samo u nikima obitilima, nego kod principah, i kraljah, višja žalost, nego radost dogodi se, kada se kći porodi“ (360). Majkama koje su rodile kćeri Rapić pripisuje epitet *sumornosti* jer njima nitko niti *sritan porod čestituje*, dok je očeve u takvim situacijama trebalo pripremiti na novu (nemilu) vijest. O navedenome svjedoči egzempl – događaj iz Španjolske:

Španjolski kralj želio je dobiti muško dijete, no žena mu je rodila kćer. Kako nitko nije znao kako vijest obznaniti kralju, najvjestiji je bio biskup, koji je kralju rekao da mu se rodila kći koja će biti engleska kraljica i priskrbiti to kraljevstvo Španjolskoj. Kralj je zbog toga bio sretan (360).

Više je nego jasno da je Rapić o *neravnopravnim porodima* govorio da bi povukao paralelu između španjolske kraljice i Marije, odnosno novorođene djevojčice i Krista, te svakako kraljevstava koja će se u budućnosti stjecati – Rapić pod priskrblijvanjem engleskoga kraljevstva misli na nebesko kraljevstvo, koje priskrblijuje Krist i koje naviješta svojim slušateljima.

Kao i u prethodnoj, i u ovoj je propovijedi Rapić zagovaratelj ufanja usmjerenoga u Marijinu pomoć, a u nizu primjera slušateljima potvrđuje da je ona zalog za ulazak u nebesko kraljevstvo o kojem je netom govorio. Marija je tako pomogla pastiru Gilsenu pazeći mu stado dok je on

bio u crkvi, svetom Gerarkinu pomogla je peći kruh, vojniku kada je silazio s konja, Bernarda i Fluberta došla je svojim mlijekom, siromašnom je Hermannu ispod kamena ostavila novac i zavijala ranu, a neku udovicu, Ivana de Dea i Adulpha pohodila je na smrtnoj postelji.

Razmišljajući o tome da bi mogao ponuditi još mnogo takvih primjera, Rapić ipak odustaje, jer je, zanimljivo, imao neposrednu poruku i za Mariju ončas se prisjetivši egzempla o nekome Famianu Stradi koji je poučavao u školi. Pored škole prolazio je papa i ušao u nju. Famian se obratio papi, rekavši mu da pazi da ne siđe s puta svojega dostojanstva kao što je sad, kao *glava svete crkve*, došao *među dicu*. Svjestan da se Marija, čineći isto kao biskup iz egzempla, ponižava vršeći svoju službu na zemlji među nedostojnim grešnicima, Rapić poziva na ufanje u njezinu pomoć i molitvu Mariji jer je malo onih koji na taj način služe svojim slugama.

Rapić je Djevici Mariji posvetio i dvije propovijedi za *Dan Svitla Marinjeg*, odnosno Svijećnicu. Predstavljajući Mariju kao štit koji pomaže u borbi protiv neprijatelja, Rapić se posebno osvrnuo na one čija će smrt biti *sretna* ako Marija na njoj bude držala svijeću. Navedeno je potvrdio primjerima grofa Adolphusa i Ivana de Dea, koje je Marija bodrila na samrti, o čemu je pisao i u propovijedi za blagdan Porođenja Blažene Djevice Marije. Da obavijest bude potpuna, a Rapić je smatrao da bi slušatelji trebali znati kako se zadobiva Marijina pomoć, uslijedio je kratak savjet:

Pak tvrdo virujte, da je MARIA, i najvećemu grišniku u pomoći, a osobito na čas smrti. Ali ona ne može vas u drugome pomoći, nego prave ispovidi milost isprosviši. Indi imajte pravo ufanje, da će na njezinu moljbu, vaša srcah omekšati, na pravu pokoru (53).

Iako je Rapić tvrdio da je navedeno mogao potvrditi nebrojenim događajima, a zasigurno je kao potvrdu mogao odabrati mnogo više egzempla, ipak je u ovome slučaju posegnuo za dvama poredbenim. U njima se Marijina zaštita ogleda u postupcima Jaele, koja je, da bi spasila Izraelce, Siseri zabila čavao u oko, te Joaba, kojega je David zamolio da pazi na njegova sina Abšalona.

U propovijedi za blagdan Navještenja Blaženoj Djevici Mariji (*Na dan Blagovištenja*) Đuro Rapić za Isusovo rođenje kaže da prilikuje zori, i to upravo onakvoj kakvu je u egzemplu dočekao car Hadrijan, koji se, da bi vidio zoru, uputio na Etnu, odakle je zoru vidio kao dugu, a potom i kao zlatni obruč. Cijelu je propovijed Rapić gradio na motivu ljubavi koju je Bog s neba slao Mariji. Zanimljiv je odabir egzempla za tu svrhu. Naime, autor donosi mitološki egzempl u čijem je središtu homoseksualna ljubav između Melesa i Timagore. Jednom je Meles na velikoj pećini ponad mora tražio od Timagore da skoči za njegovu ljubav. Timagora je to

učinio i pao mrtav. Metafora navedene ljubavi sadržana je u sljedećem Rapićevu tumačenju: „*Timagoras* nebeski ljubav svoju potvrdi; Divica reče njemu *Fiat* neka bude, a on u taj čas njezine radi ljubavi, s visine nebeske baci sebe (...)“ (101)

Također, u propovijedi se tematizira Marijin status posrednice između čovjeka i Boga, i to prije svega u vidu smirivanja Božje srdžbe prema grešniku. Potonje je Rapić ilustrirao životinjskim egzemplom, u kojem Mariju predstavlja kao djevojku, a grešnika kao *inoroga* (jednoroga), kojega lovci mogu uhvatiti samo u djevojčinu krilu jer ta *živina* samo tada može smiriti svoju *žestoku* narav. Rapićev egzempl potvrđuje dugu tradiciju kršćanske percepcije jednoroga, odnosno njegova roga. Na alegorijskoj razini riječ je o rogu spasenja, koji se smješta u krilo d(D)jevice, postajući na taj način simbol Krista koji je utjelovljen u Marijinoj utrobi, odnosno slika samoga Kristova začeca (usp. Zaradija Kiš, 2020: 143).

I za blagdan Velike Gospe Rapić je progovorio o Marijinoj zaštiti koja je potrebna svakom kršćaninu, i to u stanju neke od triju ljudskih muka – bolesti, unutarnje žalosti i muke na posljednjem sudu. Kako Marija, kao čovjekova posrednica s Bogom, brani kršćane, autor je predočio dvama biblijskim egzemplima. Ponovno se služi pričom iz života kraljice Estere:

Estera na Mardokejevu molbu brani Izraelce od krvoločnoga Amana, moleći ga na pomilovanje, na koje je on pristao (343).

Druga je žena pomoću koje Rapić oslikava Marijinu zaštitu biblijska žena iz Tekoe, koja moli kralja Davida za milost svojim sinovima nakon što su se zavadili te je jedan drugoga ubio u polju. Žena je od milostivoga kralja izmolila povratak jednoga sina u život, a za drugoga oslobođenje od smrtne kazne (346).

Blagdan svetoga Pavla. U propovijedi za dan svetoga Pavla Rapić je podučavao da ono „što se s dobrim, i lipim načinom ne može učiniti, s` žestinom, i silom jest potribito izpuniti“ (21). Navedeno se na doslovnoj razini odnosi na tvrdoglavoga psa, neposlušno dijete, sluge koji ne ispunjavaju naredbe svojih gospodara, te lovce koji divljim zvijerima, da bi ih ulovili, trebaju utjerati strah u oči. Vješt看 usporedbama Rapić je zapravo želio predstaviti da se na isti način (*žestinom*) vlada Božja pravda, što se vidi na primjeru Savla, koji je, nakon što je njime *Božja pravica* nemilo *udarila o zemlju*, promijenio ponašanje i postao Pavlom. Rapić slušateljima zapravo želi poručiti dvoje:

– da je strah Božji od nepobitne važnosti, a kakav on treba biti svjedoče dva zanimljiva egzemplja koja tematiziraju strah – Kaligula se toliko bojao grmljavine da nije nikada izlazio

van kada je grmjelo, a Pisander se bojavao vlastite sjene, pa nikada sam nije silazio stubama, bojeći se da će ga proždrijeti vlastita sjena.

– da je potrebno odvratiti se od *grešničkog življenja* i vratiti se na *put spasenja* jer, kako kaže Rapić: „grišnička srićnost, koja se na očiju vidi ugodna, potlam jest veoma gorka“ (27), što potvrđuje nizom *prilika*, među kojima su Mardokaj, Aman, Šaul i David, čija je sreća bila samo privid.

Blagdan svetoga Ignacija. Predstavljajući simboliku triju pogleda svetoga Ignacija – *od duše, od zemlje i od neba*, Rapić je slušateljima nastojao približiti sljedeću poruku: „Čovik kada hoće da sazna stope svoga Boga, valja da njih gleda, ili u svojoj duši, ili da njih pozna na zemlji, ili da njih dobro motri na nebu.“ (295) Iako je za predstavljanje svakoga pogleda Rapić donio niz argumenata iz različitih izvora, pozornost će se zbog prisutnih egzempla posvetiti prvom dijelu propovijedi u kojem Rapić govori o Ignacijevoj brizi o vlastitoj duši. Za tu priliku donosi dva egzempla u kojima Ignacija uspoređuje s Joabom i nekim gospodinom iz nepoznatoga europskog kraljevstva:

Nakon što je Joab osvojio Rabatu i nakon što su se građani toga grada predali, nije htio da se njegovo ime proslavi nego je zapovjedio da se pozove kralj David i da on uđe u grad (300).

Nakon što mu je sin postao kralj, jedan se otac stidio pokloniti svojem sinu. Stoga je sin na krunu urezao križ da se otac može klanjati križu (300-301).

U navedenim metaforičkim egzemplima ilustriran je sveti Ignacije kao onaj koji je *vojevao* ne za svoju, već za Kristovu slavu, odnosno onaj koji je na svoje čelo stavio Kristov križ.

Blagdan svete Ane. O dostojanstvu svete Ane, koja je sve najdragocjenije što se može pronaći u predivnome vrtu – drago kamenje, bistra voda, srebrni žljebovi, zlatni kipovi, studenac života i dr. – Rapić je posvjedočio mitološkim egzemplom o slikaru Timantu, čiji je zadatak bio naslikati Junonu. Slikar je, da bi ispunio zadatak, odabrao pet najljepših djevojaka *senata agrigentinskoga* i od svake uzeo nešto najljepše.

Za mladoga misnika.

Ustani, ustani, *Ad arma, ad arma!* Na Oružje, na oružje! Danas valja boj biti; obidve bojne strane jurve stoje pripravne, i među se približane; Krv se je jurve uzbunila, sablje jesu naoštrene, danas

valja na mejdan izaći; *Ad arma, ad arma!* Na oružje, na oružje! Ma kuda? Gdi? S kime? I na koji način danas diže se vojska? Koji je vitez, koji tako srčano na vojsku zaziva? Gdi li je njegov protivnik? Gdi li je to polje na kome se taj okrš ima učiniti? Da to nije novi kralj Kserkses uskrsnuo, da sa sedamnajest stotinah hiljadah vojnika, opet grčku prožde zemlju? (...) (597)

Navedeni citat dio je emfatičnoga uvoda u kojem Rapić najavljuje pred kakvim se zadatkom (kao vitez) nalazi *novoposvetiti* (mladi) misnik, koji će se „usuditi protiva najjačemu kralju svojim oštrima, kako strilama, ričma vojevati, njega do krvi raniti, i iz istoga trona, iliti pristolja dignuti, ufatiti, i na svit ovaj kako svoga sužnja, svojim rukama donijeti (...)“ (598).

U dvjema *ad status* propovijedima Rapić je, sa svrhom davanja savjeta mladom misniku, upotrijebio niz metaforičkih egzempla te na taj način ilustrirao:

– odnos mladoga misnika (Tamerlana) i Boga (Bajacetha):

Kada je Tamerlan uhvatio Bajacetha u boju, upitao ga je što bi on učinio da je on njega uhvatio. Bajaceth je rekao da bi ga mučio. Na to mu je Tamerlan odgovorio da on nije takav i uputio ga da potpišu mir među sobom (602).

– zaštitu koju mladi misnik treba pružiti kršćanima kada je u pitanju Božja srdžba, posebice onda ako bi Bog odlučio njihova polja tučom, a njih glađu *pokarati*:

Kada su Francuzi opkolili Rimljane i prijetili osvajanjem grada, jedan se pekar dosjetio i ispekao mnogo kruha. Rimljani su kruh bacali u francuski tabor. Kada su Francuzi shvatili da se Rimljani razbacuju čak i kruhom, razišli su se (605).

– način na koji mladi misnik treba upraviti svoje molitve (u drugome egzemplu janje) za duše u purgatoriju:

Neka se duša ukazala jednomu, a kada ju je pitao zašto je sretna i misli li ući u Kraljevstvo nebesko, rekla je da će se u njezinoj obitelji roditi dijete koje će nakon 24 godine održati misu i nju spasiti (604).

Indiani drago kamenje (bližnje) iz velike jame vade tako da zavežu janje za konop i puste ga u jamu (purgatorij), a na janje se nahvata kamenje (604).

– kako mladi misnik treba posvetiti kršćane:

Tijekom *kantane* mise redovnik Quilelmus u hostiji je ugledao djetesce. Kada je misnik tijekom mise poljubio oltar izgovorivši *pax tecum*, djetesce je taj poljubac mira raznosilo po cijelom svijetu (606).

– kako može *utišiti* tužbu kršćana kada se spomenu njegova *dobitka* naspram zemlje, neba i pakla:

Scipion se pred onima koji su ga htjeli osuditi, jer su mu bili zavidni zbog pobjede nad Hanibalom i osvajanja Kartage, branio isticanjem svojih vojnih uspjeha. Tada su Rimljani stali uz njega (613).

– kako se mladi misnik treba spomenuti kršćana, posebice onih koji vape pod nebesima:

Filip Makedonski toliko je bio srdit na Atenjane da ga je jedan svaki dan morao *spomenuti* građana Atene (615).

Iako podsjeća da „od ovoga nije moje današnje govorenje“ (615), Rapić se ipak dotaknuo i kršćana, koje dakako kritizira i egzemplom poziva na stid zbog *murmoranja* (gundanja) protiv mladoga misnika. Pritom navodi da je Nicias svojega slugu vidio u Ateni na *Comediji* u idolskoj odjeći, te ga otpustio iz službe, kazavši da „(...) nije prikladno da onaj čoviku služi, koji, premda samo jedan put, jest priliku Božju prikazivao“, a među kršćanima je običaj neprestano *murmorati* protiv onoga koji „(...) svaki dan, priliku Božju, na oltaru prikazuje.“ (615).

Zahvalnost vojskovođi. Pretposljednju propovijed u zbirci *Od svakoga po malo*, također *ad status* propovijed, Rapić je posvetio vladarima i poglavarima u ratu, pozivajući ih da slijede Davida, Aleksandra, Augusta i Tita, koje opisuje kao miroljubive i milostive vladare, bilo zbog toga što su gasili vatru *nevirstva* među pukom (David) bili *obraza i riči slatke* (Aleksandar i Tit), ili pak jer su svojom rukom sprječavali samoubojstva (August). S druge strane, Rapić od puka traži zahvalnost za takve vladare, pa u egzemplima navodi niz metaforičkih primjera u kojima se očituje upravo takav odnos:

Aleksandar je nakon vojnih pobjeda zahvaljivao bogovima, dižući im oltare (621).

Rimljani su nakon uspjeha u ratu zahvaljivali Cereri, stavljajući joj vijence na glavu (621).

Kada bi stari neznabošci porazili neprijatelja, klanjali bi se svojem idolu, pred njega stavljali krunu i tako mu zahvaljivali za pomoć (623).

Običaj je u Makedonaca ići na planinu Olimp Jupiteru na zahvalnost prikazati posvetilište. Prije povratka svoju su zahvalnost trebali i zapisati na planinu (625).

Filon je ispisujući priču o Noi rekao da je Bog, nakon što je stvorio svijet, svoje pomoćnike pitao što misle o njegovu djelu. Jedan je rekao da Bog još treba poslati jedan krupan glas koji će po cijelom svijetu raznijeti Božju mudrost i *svemogućstvo* (626).

Oprečno navedenim primjerima funkcioniraju egzempli kojima Rapić potvrđuje učestao negativan odnos prema vladarima. Uz reprezentiranje nezahvalnosti i kao uvod u egzempl Rapić prilaže zagonetku, ističući odgovor mudroga Aristotela. Nakon što su mnogi odgovarali na zagonetku što najprije ostari, Aristotel je rekao da najprije ostari uspomena primljenoga dobročinstva. Upravo je takav egzempl o nekoj *budali* na dvoru cara Maksimilijana koju je pitao carev vijećnik što najprije ostari. Budala je rekla da najprije ostari njegovo poštovanje prema carevu dobročinstvu. Nezahvalnost je Rapić prikazao i u sljedećem egzemplu:

Kada je Ilija u vatrenim kolima uzašao na nebo, Elias je za njim vapio: Oče moj. Tada mu je Ilija poslao svoj plašt, nakon čega je Elias zaboravio Iliju (619-620).

Propovijed za podizanje križnoga puta. U posljednjoj je propovijedi Rapić slušateljima ukazivao na važnost *prikazivanja poštenja* Bogu, a ne idolima. Tako je podsjetio da se poštenje prikazuje štovanjem kipova Krista, Majke Božje i ostalih svetaca, a među njima svakako se izdvaja kip propetoga Krista. Za simbol križa Rapić u egzemplu uzima brončanu zmiju u obliku križa, koja predstavlja spas Izraelcima u pustinji. Dužnost je kršćana, naglašava Rapić, štovati sveti križ i njime se boriti protiv pakla, a u tome se treba ugledati na Helenu, majku cara Konstantina, i gospodina Plebanusa. Dok je potonji podizanjem mača pogano mjesto proglasio svetim, Helena je, kada je car Konstantin nadvladao neprijatelje, u snu dobila uputu da pronade sveti križ na Kalvariji, gdje su nevjernici stavili Venerin kip samo da se zaboravi Isusova muka. Tamo je, otkopavši zemlju, našla tri križa.

U analiziranoj zbirci, u kojoj se razmatra dvjestotinjak Rapićevih egzempla, prevladavaju povijesni, biblijski i svetački egzempli, dok je egzempla iz svakodnevice, života svećenika, redovnika i pustinjaka, mitoloških te životinjskih egzempla znatno manje. U prilog navedenom svakako ide tematsko usmjerenje Rapićevih propovijedi. Dakle, ovdje se ne govori o nedjeljnim (koje obuhvaćaju adventske i korizmene) propovijedima, u kojima je Rapić, što je bilo razvidno iz njegove prve zbirke propovijedi, vrlo često zastrašivao puk primjerima iz svakodnevice običnoga čovjeka. Naprotiv, riječ je o propovijedima usmjerenima na pohvalu svecu, pa iz teme propovijedi, kao i iz njihove namjene, proizlaze tematske cjeline egzempla. Iako se ne može

reći da u panegiričkim i blagdanskim propovijedima zastrašivačka funkcija u potpunosti izostaje, ona je ipak podređena ispunjavanju laudativne funkcije propovijedi. U skladu s tim egzempli iz ove zbirke češće funkcioniraju kao metaforička sredstva, ilustrirajući svečeve vrline, mučeničku smrt ili koju drugu izvrsnost te predstavljajući način na koji se može zaslužiti svečeva zaštita.

6. 6. Ortulf Brajdić, *Excitator Christianus* (s. a.)

„Biografija Ortulfa Brajdića Dalmatinca (1723 – 1789) vrlo je oskudna i gotovo nepoznata, baš kao i njegova osoba i njegovo djelo“ (Petanjak, 2004: 156) konstatacija je koja je do danas ostala aktualna kada je u pitanju Ortulf Brajdić¹⁵¹ i njegova opsežna zbirka propovijedi latinskoga naziva:

Excitator Christianus | SIVE | Conciones Morales simplici, ac rudi metho- | dô conscriptæ, rudi, & simplici populo | adaptatæ ad usum F. P. Ortulphi Dalmatæ | Capucini, & ab eodem ubi dabatur | occasio tempore mendicationis | deprædicatæ ad majorem Dei | Laudem & Gloriam anima- | rumque salutem. | Pars II. | á | Pentecoste usque ad Adventum Dñi | in oēs | Domicas & Festa.

O Brajdićevu je *Excitator Christianus*¹⁵², tj. *Kršćanskome budiocu* prvi pisao fra Ivica Petanjak¹⁵³, uputivši buduće istraživače Brajdićeva rukopisa da je riječ o djelu koje „ima svoju

¹⁵¹ Ortulf Brajdić bio je kapucinski propovjednik iz 18. stoljeća. O mjestu njegova rođenja postoje pretpostavke, kako potvrđuje Tomislav Zdenko Tenšek: „Podaci s kojima raspolažemo govore da mu je mjesto rođenja Moravitz. Je li riječ o Moravicama u današnjem Gorskom kotaru ili možda o Moroviću u istočnoj Slavoniji? Teško bi bilo pretpostaviti da bi on iz Gorskog kotara ušao u kapucinski red u Austrijsko-mađarsku provinciju. Stoga nam se čini vjerojatnijim da je mjesto njegova rođenja Morović.“ (2007: 271) Tenšek nadalje govori da je Brajdić u kapucinski red stupio u mađarskom samostanu Mór 10. listopada 1744., gdje je dobio ime Ortulf. Sljedeće je godine položio prve zavjete, a određenu profesionalnu formaciju kao govornik mogao je steći nešto prije ili neposredno nakon zavjetovanja, kada je, što je vjerojatnije, bio određen za propovjedničku službu (*rhetor*). (usp. 2007) Tenšek dalje razlučuje eponim Dalmatinac koji se pojavljuje kao dio Brajdićeva imena, pa zaključuje ovako: „No valja reći da su se Hrvati u Kapucinskom redu u to vrijeme različito zvali: Ilir (primjerice iz Osijeka), Hrvat, Dalmatinac. Tako Brajdićevo puno ime glasi: Juraj Ortulf Brajdić, Dalmatinac. Iako se može pretpostaviti da si je Ortulf sam nadjenio nadimak Dalmatinac (Dalmata), postoji i vjerojatnost da su se Hrvati iz istočnog dijela Slavonije zvali Dalmatinci kako bi odredili svoje povijesne korijene iz Dalmacije“ (2007: 272). S početkom djelovanja Ortulfa Brajdića u Osijeku, gdje je proveo najdulji period života, povezuje se 1753. godina, kada ga se nalazi u popisu redovničke obitelji. U osječkom kapucinskom samostanu, koji je tada pripadao Austrijsko-mađarskoj provinciji, Brajdić je ostao do smrti, 1789. godine. U Osijeku je obavljao službu branitelja vjere, propovjednika i ispovjednika sve do smrti. Temeljna Brajdićeva apostolska djelatnost bila je propovijedanje, što Tenšek potvrđuje ovako: „To svjedoče informacije uz njegovo ime, primjerice za 1786. godinu piše da je p. Ortulf već dvije godine prikovan uz krevet i da nema više snage za propovijedanje, što je očit dokaz da mu je propovijedanje bila glavna služba.“ (2007: 272-273) Brajdić je umro u 66. godini od posljedica rana na nogama i astme. Pokopan je na groblju svete Ane u Osijeku, no ne može se sa sigurnošću odrediti lokacija njegova groba (Tenšek, 2007: 273).

¹⁵² U nastavku će se služiti ovim, kraćim izvornim (latinskim) naslovom zbirke.

¹⁵³ Petanjak je zapisao: „Prvi put predstavljamo rukopisno djelo kapucina fra Ortulfa Brajdića Dalmatinca (1723. – 1789.), koji je najveći dio svoga života proboravio u Osijeku i završio svoj zemaljski život u istom gradu dvoreći bolesnike zaražene kugom u vrijeme austrijsko-turskog rata (1787. – 1791.)“ (2004: 156) U središtu su autorova

kulturnu, pedagošku i povijesnu vrijednost“ (2004: 156) te kojim se može „upotpuniti sliku o životu, radu i vjerovanju stanovnika Slavonije u drugoj polovici XVIII. stoljeća“¹⁵⁴ (2004: 156). Ovomu još treba nadodati da Brajdićeve propovijedi imaju značenje i za hrvatsku književnu kulturu, među ostalim i zbog proznih umetaka – egzempla.

Excitator Christianus broji 558 stranica, a sadržava 58 nedjeljnih i blagdanskih propovijedi za razdoblje od Duhova do adventa¹⁵⁵.

Na naslovnoj se stranici nalazi latinski naslov, a saznaje se i da je riječ o *čudorednim* propovijedima namijenjenima puku na slavu Božju i za spas duša. Brajdić nije naveo kada je zbirka nastala¹⁵⁶, ali se zna da je riječ o njezinu drugom svesku. Ta činjenica upućuje na mogućnost da je Brajdić napisao i prvi svezak. Naslovnu stranicu slijedi latinski predgovor *Incitamenta ad zelosum operarium* u kojem Brajdić „ono što u knjizi nudi drugima primjenjuje i na sebe. To mu je nakana. On želi biti suradnik Boga u spasavanju duša (...)“ (Tenšek, 2007: 274) Brajdić u predgovoru, dakle, naglašava svoju ulogu *kršćanskoga budioca*, čija je zadaća oteti duše od đavla. Ističući važnost propovijedanja (i propovjednika), poziva se na one koji su živjeli predano Bogu (npr. Mojsije, sveti Franjo Asiški, sveta Katarina Sijenska, sveta Brigita i dr.), podcrtavajući važnost buđenja vjernika, na što ga navodi Kristova prisposoba o obraćenju grešnika¹⁵⁷.

rada, osim izvora i božanskih naslova u Brajdićevim propovijedima, analiza izabranih tema: dogmatsko-doktrinalni vid, posljednje stvari, ostali vidovi moralnog karaktera, bračni i obiteljski život, po milosrdnoj ljubavi i radu prema spasenju, sakramenti pokore i pričesti te Blažena Djevica Marija.

Brajdićev je *Excitator Christianus* bio i u središtu rada Tomislava Zdenka Tenšeka (2007), koji se bavio proučavanjem značajki Brajdićevih marijanskih propovijedi.

¹⁵⁴ Ovom prilikom zahvaljujem fra Ivici Petanjku, uz čiju sam pomoć došao do Brajdićeva rukopisa koji je pronađen u knjižnici Kapucinskoga samostana u Osijeku, a danas se čuva u arhivu Hrvatske kapucinske provincije sv. Leopolda Bogdana Mandića u Zagrebu.

¹⁵⁵ Ovdje se dodaje Petanjčeva zanimljiva zabilješka o fizičkome izgledu knjige: „Uvezana je u kožu, a sprijeda i straga utisnut je žig s nekom slikom i natpisom koje nije moguće pobliže odrediti. Knjiga se zatvarala dvjema kopčama od kože i metala, od kojih se sačuvala samo donja. Na poleđini je postojala signatura u biblioteci, ali se sada vidi samo broj dva na donjem dijelu. Veličina knjige je 18,5*11,5. Gledajući je iznutra, osim nekih prvih i zadnjih listova, stranice nisu oštećene. (...) Knjiga je bila pisana rukom i tintom koja je bila posuta zlatnim prahom, o čemu svjedoče njegovi ostaci na pojedinim slovima. Nalazi se u knjižnici osječkog kapucinskog samostana i za svoju 'životnu dob' dosta je dobro očuvana, ako se izuzmu pokoje rupice koje su nanijele životinjice 'koje ljube knjigu više od ljudi' kako reče, gledajući je, jedan od kapucinskih studenata.“ (2004: 160).

¹⁵⁶ Petanjak (2004) smatra da je riječ najvjerojatnije o 70-im i 80-im godinama 18. stoljeća, s čime se slaže i Tenšek, koji se osvrnuo i na vrijeme izvođenja propovijedi: „Kada je Brajdić održao ove svoje propovijedi nije nam poznato. Od godina njegova ukupnog boravka u Osijeku, tj. od 1753. do 1789., valja odbiti prve godine nakon dolaska u Osijek, jer je sasvim sigurno da još kao mlad svećenik nije bio habilitiran za propovjednika. Trebalo je, naime, steći propovjedničku habilitaciju i položiti prikladan ispit. Čini se da ga je on položio za vrijeme boravka u Osijeku jer postoji dokumentacija da je pravo propovijedanja stekao u Đakovačkoj biskupiji. Što se tiče posljednjih godina njegova života, sigurno je da nekoliko godina prije svoje smrti više nije propovijedao jer je bio bolestan. Slijedi da su njegove propovijedi napisane i izgovorene negdje između 1760. i 1780. godine, dakle u njegovim zrelim godinama.“ (2007: 273)

¹⁵⁷ Vidjeti i u: Petanjak (2004: 161); Tenšek (2007: 274-275).

Nakon predgovora slijedi 58 propovijedi latinskih naziva čiji se redoslijed može pratiti u dvočlanom (zasebno za nedjeljne, zasebno za blagdanske/svetačke propovijedi) indeksu na kraju zbirke (*Index Materiarum, siva Sýnopsis Concionum Dominicatum hujus II Partis; Index Materiarum, siva Sýnopsis Concionum Festivalium hujus II dæ Partis*). Nakon indeksa nalaze se, kako je primijetio i Petanjak, (usp. 2004) samo dijelovi (po jedna stranica) dviju svetačkih propovijedi – za blagdane svetoga Franje Ksaverskoga i svetoga Nikole.

Brajdićeve propovijedi također prate shemu srednjovjekovne tematske propovijedi. Nakon latinskoga naslova propovijedi slijedi perikopa koja je dvojezična – uz latinsku dolazi njezina inačica na hrvatskome jeziku. Uvodni dio obuhvaća u prosjeku od jedne do dvije stranice, a u njemu ovaj kapucin potvrđuje perikopu postupcima zamjetnim i u dosad analiziranim propovijedima. *Introductio thematis* uglavnom je, dakle, u obliku izražene amplifikacije u kojoj se nižu retorička pitanja, antiteze, metafore i dr. da bi se predstavili teološki, no i općenito apstraktni pojmovi poput sreće, ljubavi, duše i sl., koji se ne mogu *razumom* i *pameću dokučiti*. Navedeno se ostvaruje s pomoću pojmova iz svijeta prirode (duga, vatra, voda, drago kamenje i sl.), nebeskih tijela, pojmova iz neposredne okoline (ptice, njive, šume), personificiranih prikaza (npr. ogovaranja kao paklene živine). Tema se zatim potvrđuje navodima iz Svetoga pisma, crkvenih otaca i drugih vjerskih pisaca te ponekim, uglavnom kraćim egzemplom. Slijedi *divisio thematis*, u kojem Brajdić upućuje na dvije ili tri *strane* vlastitoga *govorenja*. Središnji dio propovijedi označen kraticom *Conf.*, u značenju *per modum confirmationis* (obvezno dokazivanje istinitosti tvrdnje i potvrda pravovaljanosti) (usp. Mihanović-Salopek, 2006: 11), predodređen je za raščlambu i proširenje teme (*diletatio*). U navedenom se postupku Brajdić služio svime što mu je moglo poslužiti da bi učvrstio svoje kršćansko i ćudoredno stajalište (Tenšek, 2007: 275). Spomenuti dio propovijedi podijeljen je na više argumentacijskih dionica koje Brajdić običava označiti slovom S i rimskom brojkom (npr. S I., S II.), no navedeni postupak ne provodi dosljedno. U potvrdi teza Brajdić se služio ponajviše *Biblijom*, crkvenim ocima i duhovnim crkvenim autoritetima, a nerijetko je posezao za klasičnom poganskom literaturom. Iz spomenute je literature preuzimao i egzemple koji se nalaze uglavnom u ovome dijelu propovijedi. U završnome dijelu (*Epil.* = *epilogus*) Brajdić se osvrće na izloženu građu i sažima izlaganje izvodeći pouku te potičući slušatelje na djelovanje.

O egzemplima u Brajdićevim propovijedima dosad se nije pisalo. Nekoliko uputa na *pripovijesti* (o vitezu Koriolanu, mladiću kojemu je pomogla Djevica Marija, o kugi u Rimu 591. godine, Romulu i gradnji hrama Pitiji) te *primjere* i *povijesne zgode* (o Marijinoj objavi svetoj Brigiti, ptici koja je molila *Zdravo Marijo* u opasnosti te djevojci koju je molitva Mariji

spasila od grijeha) (v. Tenšek, 2007: 285-294) koje je Brajdić upotrijebio „kako bi potkrijepio svoje argumente“ (Tenšek, 2007: 278) ukazivalo je na to da je Brajdićeva zbirka vrelo egzemplanne građe. Tu će hipotezu potvrditi tematsko-motivska analiza Brajdićevih egzempla u nastavku.

I ovaj propovjednik egzemple tematski uokviruje u kršćanske vrline i dužnosti (ispovijed, pričest, ženidba, odgoj djece, dobra odluka, briga o duši), grijehe (težina grijeha, povratak grešnika na grijeh te konkretni grijesi: bludnost, preljub, *opako pomišljenje*, ogovaranje, kleveta ili grijeh *nečistih jezika*, štetnost *lošeg društva*), eshatološke koncepte (smrt, posljednji sud) te u različite svečane dane (blagdan Duhova, blagdan Svetoga Trojstva, blagdan svetoga Vida, blagdan Ivana Krstitelja, blagdan svetoga Ladislava, blagdan svete Ane, blagdan svetoga Jakova, Preobraženje Gospodinovo, blagdan svetoga Lovrinca, blagdan svetoga Bartola, blagdan Svetih anđela čuvara, blagdan Uzvišenja Svetoga Križa, blagdan svetoga Mihovila, blagdan svetih Šimuna i Jude, blagdan Svih svetih, Dušni dan, blagdan svetoga Martina, blagdan svetoga Emerika, blagdan svete Katarine te marijanske svetkovine).

Ispovijed. Uzimajući u obzir ono što kažu *mudri* i *naučni* bogoslovci, Brajdić je ispovijed definirao kao „vlastito osvađenje, iliti tuženje od griha svojih prid misnikom za oproštenje zadobiti od kriposti ključah odrišenja“¹⁵⁸ (108), odnosno lik kojim ozdravljamo dušu i „oproštenje zadobivamo“ (134).

Probitačnost ispovijedi koja se iščitava iz navedenih definicija, pri čemu je posebno značajan konačni cilj, dakle *odrišenje*, Brajdića je potaknula uputiti puk na nužnost čiste i skrušene ispovijedi. U protivnome grešnicima je zajamčen pakao. O navedenome svjedoče likovi-autoriteti triju Brajdićevih egzempla koji progovaraju o paklenoj mucii neispovijedanih grešnika. Riječ je zapravo o vizijama svete Brigite, svete Terezije te svetoga Bernarda, iz kojih su slušatelji mogli dobiti ilustrativan prikaz propadanja duša u pakao gusto kao što zimi pada snijeg (vizija svete Brigite); uvid u konkretan broj od tek dvije od 3000 duša koje su na posljednjem sudu otišle u čistilište (vizija svetoga Bernarda); te muke koje duše proživljavaju u paklu (vizija svete Terezije). Prema svemu sudeći, navedene su vizije, a posebice ona svete Terezije, koja je, ganuta viđenjem muka koje grešnici proživljavaju u paklu, obilazila propovjednike i molila ih da vjernike upućuju na ispovijed, obvezale i Brajdića koji gorljivo

¹⁵⁸ Svi citati iz Brajdićeve zbirke *Excitator Christianus* donose se u transkripciji prema izdanju rukopisnoga primjerka koji se čuva u arhivu Hrvatske kapucinske provincije sv. Leopolda Bogdana Mandića u Zagrebu tako da se u zagradi donosi broj pripadajuće stranice.

zagovara prakticanje ispovijedi, pa u skladu s tim kao neprikosnoveni moralni učitelj podučavanju pristupa vrlo sistematično.

Da prvi korak do dobre ispovijedi – *knjigu consciencie odtvoriti* – (propitivanje savjesti) ne ostane nerazjašnjen, Brajdić se pobrinuo interpolirajući u propovijed biblijski egzempl o Ezekijelu, kojemu je Bog u crkvi ukazao na sve grijehe koje čini narod, tako da je svaki slušatelj koji je i pomislio da je njegova duša čista, trebao promisliti o vlastitim grijesima.

U prezentaciji samoga čina ispovijedi Brajdić je bio konkretniji od Rapića, koji se ipak više osvrnuo na *stidljive* ispovijedi, o kojima će progovoriti i Brajdić. Što sve podrazumijeva kvalitetna ispovijed Brajdić je, naslanjajući se na svetoga Bernarda kao izravnoga uzora, sažeo u četirima *vlastitostima* toga sakramenta:

1. ispovijed treba biti istinita i potpuna

Za dobru je ispovijed potrebno „kleknuti prid spovidnika kao pravoga namjesnika Isukrstova, komu poniznim, i skrušenim srcem prikrstivši se, i blagosov od njega moleći kazati grihe tvoje svikolice (...)“ (109), a ne samo one za koje ispovjednik pita. Potvrda navedenoga jest egzempl o nekome Stjepanu koji je na Sinaju provodio pokornički život, no na čuđenje mnogih pred smrt je morao detaljno govoriti o svojem životu (ispovjediti se), nakon čega je umro.

2. ispovijedati se trebaju samo vlastiti grijesi; grijeh treba shvatiti kao isključivo vlastiti čin, a ne se tužiti da je uzrok grijehu tko drugi

Za ovo obilježje kvalitetne ispovijedi Brajdić kao potvrdu ne donosi egzempl, već uputu ženama da na ispovijedi ne trebaju uzroke bračnih problema tražiti u svojim muževima, nego da trebaju razmisliti o vlastitim grijesima.

3. ispovijed treba biti čista i otvorena

Navedena se *vlastitost* ispovijedi odnosi ponajprije na zatajenje grijeha, odnosno neiskrenu i nepotpunu ispovijed, zbog koje grešnici ostaju bez oprosta. Brajdić je tumačenje i ove *vlastitosti* ponajprije predvidio za žene, i to konkretno one koje su zatajile *bludna pomišljenja* iz mladosti, što je razvidno iz dvaju fantastičnih egzempla preuzetih iz ljudske svakodnevice. Prvi egzempl govori o plemenitoj i dobroj gospođi, uzornoj kršćanki, kojoj je oko glave na ispovijedi skakao vrag jer je tajila grijeh iz mladosti. S istom funkcijom takav egzempl donosi i Rapić u zbirci *Svakomu po malo*, no u znatno sažetijoj inačici nego Brajdić, koji je, kako će se vidjeti u nastavku, u ovome egzemplu skloniji pripovijedanju i komentatorskim parafrazama korištenih citata:

Ukazuje S. *Antonin*, kako je jedan ispovidnik sideći u ispovidaonici, vidio jednu gospoju poniznu, pokornu, s devotionom velikim idući na ispovid, a za njom vraga veselo igrajućega; koga zakle imenom Božjim, da mu kaže, koji je uzrok da on tako veselo ide za onom gospojom, koja je devota bogomoljna, i koja posti, i lemosinu čini? komu odgovori: *Quomodo non rideam, si hæc jejunans et plorans descendit ad inferos*. I evo ti razlog, ova gospoja učinila je mišljenjem jedan grih, komu je privoljila, a nije ga ispovidila, neka dakle čini pokore kakve hoće neće se spasiti. (Rapić, 1762: 47-48)

Za potvrđenje ove istine neka nam bude za ogledalo onaj događaj, koga dokazuje S. *Antonin Florent*. Arcibiskup, kako jedan s. i bogobojeći ispovidnik u spovidaonici sideć vidio jest prid sebe na ispovid iti jednu gospoju svu poniznu, pobožnu, i skrušenu, kao i više puta obična bijaše dolaziti; ali po osobitom pripuštenju Božjem vidio jest također jednoga mrska, crna diavla oko nje obskakivati, igrati, smijati se, začudi se nad tim viđenjem ispovidnik, ter zakune Božjim imenom vraga, da mu odmah kaže uzrok onoga smiha, i tolika veselja svoga nad ovom ženskom glavom; odgovori mu diavao: *Quomodo n rideam, si hæc jejunans et plorans descendit ad inferos*. Kako se ne bi smijao, videći ovu ženu tako pobožno moliti, tako oštro postiti, tolike lemosine činiti, tako se za grihe žalovati, plakati, i često se ispovidati, ter ništa ne manje za svim tim u pakao propada. Zašto bi ona u pakao išla? upita ga ispovidnik. Zato odgovori vrag jer ona prije nekoliko godina u divičanstvu svomu imala jest jednu nečistu misao, u kojoj se o tance naslađivala, i k njoj kaono privolila, primda ju dilom ni izpunila, od koga nečista pomišljenja ona se vazda stidila ispoviditi, i tako neka čini pokoru, koliko može, neka se kaje koliko hoće, neka se spovida koliko joj drago, sa svim tim spasena neće biti nikad rad zatajenja na spovidi one grišne misli, budući da takova lažljiva, neizvršena ispovijed, ništa joj ne prudi, od nijednoga griha se ne odriši, nego još mnogo veće svetogrdne dobiva, ako istom jedan najmanji smrtni grih se zataji. (Brajdić, s. a.: str. 109-110)

Drugi je egzempl utemeljen na viziji jedne gospođe. Ona je ugledala pakleno obličje djevojke koja je kod nje služila i bila draga gospodarici „radi svoje krotkosti, skupljenosti, i dobrote“ (110), no još draža „dvorjanikom rad velike ljepote“ (110), a koja je umrla ne ispovjediivši *bludno pomišljenje*. Djevojka je došla iz pakla ponukati svoju gospodaricu na ispovijed, a ako njezine riječi nisu bile dovoljne, gospodaricu je, koja je također bludno griješila u mladosti na ispovijed svakako trebala nagnati strahota prizora koji je vidjela: „Ukaže se onoj gospoји sva goruća, kojoj ruke dva strahovita psa grizaše, boki joj z repom jedne strahovite zmije pripasani, koja nje prsi nemilo jest zgrizla, lica dvi krastave goruće paklene žabe jesu nemilo, i tužno razdirale (...)“ (111)

Uz treću *vlastitost* kvalitetne ispovijedi Brajdić donosi i jedan egzempl kojim se potvrđuje da se grijeh uvijek može ispovjediti, kako se čita u egzemplu o mladiću koji je, prije nego što je postao redovnikom, morao ispovjediti svoje grijehe. Nakon ispovijedi osjećao se zadovoljno i u svojoj je *celici* promišljao o raj. Tada se pred njim pojavio vrag i upozorio ga da će se s njim susresti na posljednjem sudu jer na popisu ima sve grijehe koje mladić nije spomenuo na ispovijedi. Iako mu vrag nije želio pokazati popis grijeha, mladić je uspio iz vražjih ruku istrgnuti *pismo*. Kada je uvidio koje grijehe nije spomenuo na ispovijedi, ponovo se ispovjedio s odlukom da će pozornije pristupati ispitu savjesti.

4. ispovijed treba biti poštena, a ne izgovorena kao *pripovist*

Iako, kako Brajdić napominje, ispovijed treba biti sramežljiva, u smislu da se kajanju za grijehe pristupa ponizno, ona ne treba biti stidljiva u smislu zatajenja grijeh. Sudeći prema Brajdićevim komentarima na ispovijed upravo je stid iz kojeg proizlazi zatajenje grijeha najčešći nedostatak kvalitetnim ispovijedima. O stidu pred grijehom Brajdić je slikovito progovorio služeći se egzemplima. Prvi je takav egzempl povijesni, a prenosi anegdotu o susretu Sokrata i njegova *skulara* (učenika) pokraj *nepoštene* kuće. Taj je egzempl, treba se podsjetiti, upotrijebio Đuro Rapić u zbirci *Svakomu po malo*, također kada je govorio o stidljivim ispovijedima. Ovdje se s ciljem kraće usporedbe egzemplarne anegdote oba egzempla donose u cijelosti:

Bijaše neki skular u Atheni koga učeš *Socrates*, ovi unišavši jedanput u kuću jednu nepoštenu, iz koje kada ktijaše izaći, vidivši svoga meštra *Socrata* sakri se pod kapiju, *Socrates* ova videći upita ga, zašto se sakriva? odgovori mu sramujem se što si me vidio iz ove kuće izlaziti; odgovori mu *Socrates*, moj sinko, nije sramota iz te kuće izići, nego je srahmota unići. (Rapić, 1762: 46)

Nikoji mudroga *Socrate* učenik zabasajući jednoć u jednu nepoštenu kuću, videći on iti svoga skolnika, od stida se zakrio, ali *Socrates* došavši na vrata, počeo mu govoriti milo, i ljubeznivo: izidi sinko moj, jer ni sramota izići nikakva iz ove nepoštene kuće, sramota jest bilo unići. (Brajdić, s. a.: 112)

Zanimljivo je primijetiti da u Brajdićevu egzemplu, u odnosu na Rapićev, izostaje mjesto radnje (Atena), kao i dijalog između Sokrata i učenika, koji Brajdić samo fingira Sokratovom opomenom. Osim toga, važno je spomenuti još jedan motiv koji je izostao u Brajdićevu egzemplu. Riječ je o domicilnome motivu *kapije* te učenikovu skrivanju ispod nje, a čini se da se, ako se osvrne na Rapićevu sklonost teatralizaciji, ni glumljenje dovikivanja između Sokrata i učenika na propovjedaonici ne bi trebalo smatrati isključivo prejudiciranjem. Bez obzira na spomenuta minimalna motivska razmimoilaženja, oba autora egzemplom poručuju isto – za obojicu je čin Sokratova učenika *budalaština* i obojica se slažu da je sramota grijешiti, a ne po ispovijedi riješiti se grijeha.

Temu stida prilikom ispovijedi Brajdić je potkrijepio još dvama egzemplima. U prvome se govori o svetome Ćirilu koji je susreo vraga u vrijeme uskrsne ispovijedi. Na Ćirilovo pitanje zašto obilazi mjesta na kojima se ljudi ispovijedaju, vrag je odgovorio da grešnicima vraća stid koji je ukrao dok su grijeshili, s ciljem da se stide ispovjediti grijeha. U središtu je drugoga egzemplu začuđujuće svjedočanstvo dvojice redovnika iz reda svetoga Dominika koji su, našavši se u nekome mjestu, držali misu. To je bila prilika za ispovijed neke grešne gospođe (živjela je u preljubu s rođakom) pred nepoznatim redovnicima. Dok je gospođa prvom redovniku ispovijedala grijeha, drugi je primijetio da su joj iz usta izlazile žabe, a jedan se zmaj zadržavao u njoj. Međutim, i žabe su se uskoro vratile. Bojeći se za njezino spasenje, fratri su odlučili opomenuti gospođu, međutim, našli su ju mrtvu. Moleći Boga da im objavi „što se zlamenuje po onom viđenju“ (139), gospođa se za tri dana pred njima ukazala s brojnim primjercima paklenoga bestijarija: jahala je na *strahovitoj ognjenoj aždaji*, dvije zmije grizle su joj prsa, iznad njezinih oči nalazile su se dvije krastave žabe, dva psa grizla su joj ruke, a glavu su joj opsjedali gušteri. Osim toga, gospođi je iz usta izlazila sumporna vatra, a uši su joj bile

pobodene gorućim strijelama. Fratri su preplašeni pali na pod, a paklena nakaza obznanila im je da se ne trebaju bojati jer je ona zapravo žena koju je jedan od njih ispovjedio, no zbog zatajenoga grijeha proživljava muke u paklu.

Pričest. Za svetu pričest Brajdić je predvidio dvije propovijedi (*Dominica Pentecostes* i *Concio pro dominica 2da post Pentecosten*), pa je u skladu s tim navedenom sakramentu pristupio na dva načina:

– govorenjem o neizmjernosti Isusove ljubavi prema ljudima – osim što je umro za čovjeka, za njega je tu i svojim tijelom (pričest) – pri čemu propovjednik upozorava publiku na potrebu uzajamne ljubavi. Za ilustraciju jedne od *vlastitosti mnogomilujućih* (kakav je bio Isus, ali kakav treba biti i kršćanin), a riječ je o darivanju „jer koji ljubi, i miluje, on želi veoma ljubav svoju očitovat, da se također od drugoga miluje, što se osobitim načinom darovmi dobiva“ (6) Brajdić donosi nekoliko egzempla čija je tema darovanje onima koje se ljubi i miluje. Tako je Jonatan darovao svoje haljine Davidu, kraljica Sabe darovala je dukate, mirise i pomasti kralju Solomonu, saracenski kralj Aron poklonio je Kristov grob (vjerojatno se misli na ukrasnu repliku) Karlu Velikom, Konstantin Veliki svetom Nikoli *evanđeljar* nakićen biserima i dragim kamenjem. Svi su egzempli upotrijebljeni da bi Brajdiću pomogli: prvo – potvrditi koliko je snažna Isusova ljubav prema čovjeku jer je on u obliku hostije poklonio sebe; drugo – pozvati i potaknuti kršćane na blagovanje Kristova *prisvetog tila* i pijenje *neprocinjene krvi*. Što je točno pod tim podrazumijevao, odnosno kakvu ljubav prema Kristu Brajdić traži od kršćana, slikovito je približio egzemplom o kraljici koja je svojem mužu *Mausolu* podignula *lipu* i *čudnovatu* grobnicu „da se među sedam čudesi svita broji“ (6), a da bi iskazala još veće poštovanje prema mužu, popila je njegov pepeo *napitkom mišajuć*, smatrajući da će tako u sebi ponovno oživjeti pokojnoga muža. Koliko je snažno među publikom mogla odjeknuti informacija o svjetskom čudu (iz egzempla se razaznaje da je riječ o Mauzoleju u Halikarnasu, posvećenom kralju Mauzolu) i neobičnom pothvatu ispijanja muževljevih posmrtnih ostataka, može se pretpostaviti, ali je svakako jasna Brajdićeva namjera ostavljanja publike u čudu kada je u pitanju snaga prave ljubavi. Svjestan činjenice da je među njegovim slušateljima ljubav prema bližnjem rijetkost, što je razvidno iz propovjednikova promišljanja o tome jesu li njegovi vjernici ikada dostojno pristupili pričesti, Brajdić donosi tri egzempla kojima potvrđuje kakav treba biti odnos prema tome sakramentu, nastojeći pritom utjecati na *studeno* i *ledeno* srce svojih slušatelja. Tema je svih triju egzempla dobrobit koja se stječe primanjem svete pričesti. Prva dva egzempla ne bi trebala začuditi jer je riječ o dvjema svetim osobama: sveti Filip Nerio

zbog pričesti je bio uzdignut u *aer* (zrak) nebeski, a sveta Katarina Sijenska primila je pričest unatoč strogoj zabrani njezina ispovjednika Roimunda. Posebno je zanimljiv treći egzempl koji nadilazi aktualne stereotipe o *oholim*, *lakomim*, *nečistim*, *nenavidnim* i *različitim grihom podanim* luteranima i drugim *nevirnicima*, predstavljajući djevojku koja nije nikad „dušu svoju s kojim smrtnim grihom oskvrnula“ (11) makar je bila kći *Muametanskih roditelja* (muslimanka). Egzempl govori o *turskoj divojci* koju je, kada je ušla u kršćansku crkvu u vrijeme pričesti, taj čin toliko ganuo da se odlučila krstiti, nakon čega je *sveto živila* i *sveto umrla*.

– usmjeravanjem na kvalitetnu pripremu za svetu pričest, metaforički se pozivajući na gozbu koju je za kršćane pripremio Gospodin. Dok nabraja sve vrste grešnika koje Bog poziva pred svoju *trpezu*, Brajdić napominje koliko je važno promišljati o vlastitim grijesima, ali i ostaviti *ponostnost* kada je u pitanju primanje tijela Kristova. Karakteristike takvoga kršćanina imao je sveti Bonaventura koji se, *promišljajući svoja pomanjkanja i svagdanje zagrišenje*, smatrao nedostojnim primiti pričest, no posjetio ga je anđeo da bi obavio taj čin. Što je tim egzemplom Brajdić poručio slušateljima? Upravo ono što naziva *prvom priprom korisnog pričešća*, tj. *odkinuti srce i prikoridnu ljubav od stvari svitovnih*.

Svjestan učestalih izgovora za pričest, prije svega *oholih*, *lakomih* i *bludnih* kršćana, Brajdić dvama egzemplima savjetuje i to da se pričest ne bi trebala izbjegavati jer je njezina korisnost velika za „lasno, i brzo od svojih poganih, i smrdljivih bolesti se osloboditi“ (26). U prvome egzemplu riječ je o nekome *ferrarinskom* mladiću koji je živio bludno, pa mu je, kada je od njega tražio savjet za *uzdržavanje* od grijeha, ispovjednik savjetovao ženidbu. Kako je nakon ženine smrti i dalje bludno živio, mladić je ponovno zatražio pomoć, a ovaj mu je put ispovjednik savjetovao često pričešćivanje, što je mladića izbavilo iz grijeha i navelo na dva zaključka: da bi bio najsretniji čovjek da mu je ispovjednik prvi put savjetovao pričest i, zanimljivo je: „(...) jao zašto sam se ikad ženio“ (26). Iz drugoga se egzempla saznaje da je grešna Margareta iz Cortone došla u Isusovu milost nakon što se ispovjedila i pričestila.

Od stališa ženidbenog. Kao i za Rapića, za Brajdića ženidba podrazumijeva nošenje križa, štoviše, Brajdić o tome sakramentu progovara kao o *najvećem križu*. Da to misli i doslovno, potvrđuje egzempl kojim otvara propovijed *od stališa ženidbenog*. U egzemplu je riječ o mladiću koji je sanjao da ga propinju na križ. Kada je od *proroka* tražio tumačenje sna, saznao je da će se uskoro oženiti.

Zbog čega je ženidba najveći križ, Brajdić je objasnio ovako:

(...) dakle ženitba je +, ter nesrićan i najveći, jer po siromaštvo, progonstvu, bolestih, i po ostalih protivšinah, se kruna vična zadobiva, a muž, i žena nemirni, nesložni, po svojih svađah, pravdanju, sumnomornostih, proklinjanju, i psovanju posli svoga tužnoga, i žalostna života ništa si drugo nego pakao zasluže (225)

Indikativno je da odgovor na pitanje jesu li zaista slavonski propovjednici (pa tako i Brajdić) svjedočili većem broju nesretnih nego sretnih brakova ili je, vjerojatnije, riječ o još jednome toposu karakterističnom za crkveno govorništvo, treba tražiti negdje između tih dviju navedenih premisa, no nikako nije upitno da se za svako *pomanjkanje* imalo koristan savjet. U odnosu na navedeno treba spomenuti i Brajdića koji savjetuje supružnicima kako se trebaju odnositi jedno prema drugome. Pozivajući se na svetoga Jeronima, Brajdić je govorio o *duhovnoj, ljudskoj i ženidbenoj* ljubavi. *Duhovna* ljubav podrazumijeva da supružnici

među sobom nastoje jedan za drugoga dušu i spasenje probuđujući se dobrim izgledom, bogoljubnima nagovaranji, žena istina mora muža svoga z razlogom, i lipim načinom, tiho odgovarat od proklinjanja psosti, pijanstva, i rasipavanja kuće, a muž ženu odvracat od oholosti, ispraznosti, od prikorednoga izlazenja, da ne gleda što ni potribno, jednom ričjum od svakog griha (...) (231)

Ljudska jest takva ljubav „po kojoj si poštenje, i čast nose, poštenje, i dobar glas jedan drugoga brani, i povišava, mir, i složnost zadržava“ (231), a *ženidbena* uključuje zadaće muškarca i žene da se „u nevoljah, siromaštvo, u bolestih, i starosti, prigledaju, da jedan drugoga ne ostavi do smrti u nikakvoj nevolji, i potribi, kako su na vinčanju obećali (...)“ (231).

Kako je iz navedene trovrstne raščlambe ljubavi razvidno da za dobre odnosno loše bračne odnose odgovornost snose oba supružnika, Brajdić u odnosu na treću vrstu ljubavi (*ženidbenu*) donosi dva egzemplja u svrhu poboljšanja bračnoga života svoje pastve, navodeći imitabilne primjere za oba spola. Kao primjer dobroga muža navodi *Catalususa*, koji je sa svojom ženom dijelio *trpezu* i postelju kada je postala gubava, a da se pritom nije bojao da će se otrovati i da mu nije smetao njezin smrad. Kao primjer dobre žene Brajdiću je poslužila kraljica, žena kralja Edvarda, koja je muža od smrti spasila tako da mu je iz smrtne rane isisala otrov. Isti je egzemplj upotrijebio i Đuro Rapić u zbirci *Od svakoga po malo*. Osim što je zanimljivo primijetiti kako je izgledno da su se Rapić i Brajdić – kod Rapića je spašen *kralj Robertus*, a kod Brajdića *Edvard anglikanski kralj*, ako nije u pitanju koji drugi razlog različitih imena kraljeva – služili različitim izvorom (nažalost niti jedan uz ovaj egzempl ne navodi izvor), može se zaključiti da je namjena egzemplja slična, no ipak različita. Dok je Brajdiću kraljica koja ispija otrov iz

suprugove rane primjer za odnos kakav bi trebala imati žena prema mužu, Rapić egzemplom podučava kako *krstjanska duša* treba ljubiti Boga.

Brajdić je ipak, zaključuje se na temelju žestine njegove retorike, češće svjedočio negativnim znakovima ljubavi *ženidbene*. Tri su uzroka loših bračnih odnosa o kojima Brajdić govori. Prvi je uzrok *od strane žena*, drugi *od strane muža*, a treći *od strane domaćih*, odnosno ukućana.

Savjetovanje ženama Brajdić započinje egzemplom koji govori o rimskome običaju prema kojem se žena koja ulazi u muževljevu kuću zavrti nekoliko puta da bi zaboravila put do kuće svojih roditelja. Naglašavajući afirmativan odnos prema takvome običaju, Brajdić ženama prije svega savjetuje pokornost i tajenje onoga što se događa u njihovu domu, svjestan da među supružnicima postoji i nasilje (nad ženama). Ipak, smatra da se za suzbijanje nasilja trebaju potruditi – žene. Od njih Brajdić traži pokornost i šutnju, a ne ogovaranje, kletve i psovke usmjerene na muža. Svoj je argument potvrdio egzemplom u kojem djevojka pred udaju traži savjet starijeg prijatelja za skladan brak, a on joj odgovara da treba biti ponizna i pokorna.

Od žene se, dakle, tražila poniznost, a kako je ta osobina zalog skladnoga braka, Brajdić se potrudio posvjedočiti čak trima egzemplima, u kojima se kao uzorno imitabilno ponašanje za žene ističe pokornost Livije Auguste, žene cara Tiberija, koja je naklonost svojega muža dobila tako što mu je bila poslušna. Takva je bila i sveta Monika, koja je nasilnoga supruga pred drugim ženama predstavljala mirnim i krotkim, pa je takvim ponašanjem pridobila muža, te sveta Goldena, koja je muževljevo nasilje podnosila ponizno, za što ju je Bog nagradio.

Iako od žena očekuje poniznost, pa i pred nasiljem, o kojem ne valja govoriti izvan kućnih zidova, Brajdić ipak muškarcima zamjera nasilje jer žena ne zna je li se udala za *čovika* ili *lava ljutoga* pa bi „više volila turska robinja biti, neg takvoga muža žena“ (230). Kada su pak u pitanju dužnosti muževa, onda, ističući važnu ulogu muževa u mentoriranju grešnih žena, propovjednik kaže sljedeće: „dužnost muža je svoju ženu na svako dobro ponukovat, i od svakoga zla odvrćat (...)“ (230). Mada govori da je dužnost muškaraca „da se lipim načinom pram žena ukazuju, da nje ravnaju lipom ričju“ (54), a ne proklinjanjem, te da „muža zapovid svrhu žene ni ko jednoga Gña svrhu svoje robinje, nego ko duše svrhu tila“ (55), Brajdić ipak naglašava da muž treba pokuditi ženu, no *opominjući ljubeznivo*. Propovjednik nadalje napominje kakva treba biti muževljeva kritika, pri čemu se opetovano aludira na važnost zadržavanja problema unutar kuće: „ter ovakvo pokaranje mora biti na samom, da od čeljadi nitko ne čuje, a mlogo manje da komšije, i po sokacih ljudi čuju (...) brez ljutine, i srdžbe, brez proklinjanja, i psovanja, brez bijenja (...)“ (57).

Navedene bračne probleme koji se iščitavaju iz savjeta propovjednika, Brajdić je potkrijepio metaforičkim biblijskim egzemplom u kojem se Bog rasrdio na Mojsija koji ga nije poslušao kada je palicom udarao po stijeni da bi iz nje tekla voda.

U konačnici, za bračne probleme odgovoran je i jedan vanjski čimbenik – velika su, naime, prepreka za skladan brak mogli biti i ukućani, od kojih Brajdić kao osobito opasne izdvaja jetrve i svekrve, svrstavajući ih među *vražje poklisarice*. Njihovo *od jednoga do drugoga riči ponašanje* te *smučivanje muža i žene* propovjednik je ilustrirao egzemplima o Aleksandrincima, narodu koji se zbog zlih jezika zamjerio caru Karakali, da je on naredio ubiti njihovu mladež; te o nekoj vražjoj poklisarici koja je zbog uništavanja skladnoga braka završila u tamnici.

Priču o ženidbi Brajdić zaključuje egzemplom iz života jednoga pustinjaka koji kaže:

Jedan je *remeta* nekoga grešnika, susrevši ga i želeći se našaliti s njim, a i natjerati ga na promišljanje o grešnom životu, pri pozdravu oslovio izrazom *đavle*. Grešnik je zbog toga *remetu* bacio na zemlju, tako da je ovaj slomio vrat i umro. Idući dalje, grešnik je naišao na drugoga pustinjaka, koji ga je lijepo i srdačno pozdravio, na što je grešnik rekao da je pridobio njegovu dušu takvim pozdravom (60).

Egzempl je namijenjen za one koji su prema Brajdiću veći izvor bračnih nesuglasica, dakle žene. One se, dakako, trebaju ugledati na drugoga pustinjaka i poput njega se vladati prema svojim muževima. Njima Brajdić stoga u epilogu, nakon egzempla, još jedanput savjetuje: „Tako i vi moje žene kad budete hotile vaše muževe opominut, ali karat rad njiove falinge, ne psujte nedostojnima ričima, ti pustaija, krvolok, pijanac, vražja para, jer ćete gore učiniti (...) (60).

Odgoj i dužnosti roditelja. Iako je o njima opširno progovorio kada je u pitanju loše društvo, posebice *prelo*, propovijed *Dom. 20 p. Pent. Concio de mala educatie probium*, Brajdić je posvetio izričito dužnostima roditelja. Na početku je argumentirao zašto je ponekad bolje biti neplodan nego plodan roditelj (misleći pritom na to da nekim roditeljima djeca budu *na žalost*), uz što je pripremio egzempl u kojem se neka majka javlja iz pakla, gdje su joj muke umnažali grijesi njezine kćeri. Međutim, ta je majka bila svjesna onoga što Brajdić predbacuje odgojnim metodama svojih slušatelja, a što je razvidno iz njezina vapaja:

Ah tužna, i nesrićna ja, kćerko, koja sam te rodila, prokleti oni čas, u kom sam te zanosila, i prokleti moj život opaki, s kojim sam ti zao izgled davala, jer koliko godir puta sada grišiš, toliko puta se meni muke u paklu uzmnožuju. (204)

Jasno je, dakle, da je grijeh djece zapravo grijeh roditelja, što Brajdić podcrtava kada višekratno napominje da djeca uče od roditelja, pri čemu se primarno osvrće na odgoj majki, za koje kaže da „vide djecu svoju smijati se, i u stvarih opakih se veseliti, te svojim nemilim pripuštanjem takvu djecu odhranjuju (...)“ (205). Iz oštih kritika propovjednik ne izostavlja ni očeve, koje naziva gorima od ubojica, a kritike su vrijedna i sama djeca kod koje se ponajviše primjećuje *ruženje* i psovanje. I sam je Brajdić znao da je kritike valjalo i dobro oprimjeriti, pri čemu najshodnijim drži egzemple (*nikoje izgleda*) „za nauk nemarnim roditeljom u dobrom odhranjenju djece“ (207).

Majkama poručuje da odgoj djeteta podrazumijeva i suze (žrtvu), no *blažene* i *plodne*, a ne na groblju *svrhu tilesinah sinova svojih*. Riječ je o suzama kojima se dijete navodi na pravi put, u čemu majkama uzori mogu biti sveta Monika, koja suzama *priporodi* svojega sina te Brigita, koja sina Karla *na bolji život dovede* također suzama.

Za očeve je Brajdić pripremio egzemple u kojima sržnim problemom drži nemarnost. Među nemarnim očevima izdvaja Helija i Davida, a posebno tragičan događaj predstavlja egzempl o Abesanu i Abdanu, očevima s mnogo djece, koji su zbog lošega odgoja kažnjeni gašenjem svoje loze.

Za zločestu djecu Brajdić je pripremio zastrašujući egzempl, koji je kao i prethodne, preuzeo iz *Biblije*. Riječ je o jeruzalemskoj djeci koja su se rugala proroku Elizeju, zbog čega je uslijedila Božja kazna – poslana su dva medvjeda koja su rastrgala 42 djece.

Kakva odluka, takvo dilo – o važnosti dobre odluke. Dobra djela proizlaze iz dobre odluke. Da bi preciznije ukazao na njezinu korist, Brajdićeva se propovijed *Concio de bona intentione* tematski oslanja na svakodnevne poslove puka u kojima je dobra odluka pokretač kvalitetnoga posla. Brajdić tako napominje da se svi poslovi trebaju upravljati Bogu, odnosno savjetuje puku da će uz Božju pomoć njihovi svakodnevni poslovi imati korist koju sami žele:

Nu, Duše k. radite, putujte, zimu, i vrućinu podnosite, orajte, kopajte, žanjite, i kosite, sjećite, i oko zanata vaših pomnivo nastojte, nisam protivan; ali molim vas za zdravlje, i sriću vašu, tako ove tilesne poslove tjerajte vaše, onako radite svakolika, da vam budu na korist, i spasenje duše vaše, što po pravoj, čistoj, i svetoj odluki biva (...) (38)

Da bi se dobra odluka provela u djelo, potrebno je riješiti se lijenosti, zbog koje će se kršćani kajati, oplakivati *linost*, *nepomnost*, gristi se i razdirati noktima. Kao najvažnije doba dana kada se Bogu upravlja dobra odluka Brajdić ističe jutro (premda se ni na pokoj ne treba ići bez

obraćanja Bogu), savjetujući slušateljima da se ujutro, nakon ustajanja, kratkom mišlju ponovi molitva koja će svaki posao učiniti plodnim, a u konačnici kršćanina dovesti i do vječnosti. Brajdić je u ovu propovijed uključio čak 12 kraćih egzempla, koji funkcioniraju kao imitabilna sredstva jer je u svakome egzemplarni čin jedan primjer upravljanja dobre odluke Bogu. Njegova je publika mogla učiti na primjeru Josipa Patriarke, koji je tijekom rodni godina skupljao žito jer je znao da dolazi strašna glad; Mojsija, koji je slušao Božje upute pa štapom činio čuda; Nikole Lancitija i nekoga pustinjaka, koji su sve poslove upravljali Bogu; jednoga kuhara koji je svakodnevno kuhao za 23 fratra, no to mu nije bilo teško jer je posao obavljao za Božju ljubav; isusovca Ivana Sota, koji je na samrti tražio iglu, kojom je cijeli život šivao; svete Gertrude, koja je sve poslove činila za Boga; Magdalene de Pazis, koja je takvom nauku učila svoje koludrice; te Zenona, Euzebija i nekoga *Macedoniusa*, koji su činili žrtvu podsjećajući se da to čine za Boga.

O spasu i cijeni duše. Brajdić u dvjema propovijedima (*Dominica 14ta post Pentecosten, Concio pro dom. 23 post Pentecosten*) svjedoči da se najveća sreća stječe brigom za spasenje vlastite duše. Za razliku od Rapića, koji kao preduvjet spasenja duše drži žrtvu, Brajdić svojim slušateljima poručuje da je za to potrebna velika ustrajnost. O kakvome je tipu ustrajnosti riječ ilustrira biblijski egzempl o Eliezeru, čija je zadaća bila dovesti Izaku zaručnicu. U tome je poslu bio ustrajan, odbivši svaku nasladu (hranu i piće) prije nego što učini što je određeno. U objema propovijedima Brajdić dušu uspoređuje, baš kako je to činio i Rapić, s jedinim djetetom u roditelja, čija je žalost nakon djetetove smrti velikih razmjera, pa uporno kritizira one koji ne čuvaju svoju jedinu dušu, već griješe ponajviše odgađanjem ispovijedi i pokore. Takvi roditelji nikada neće osjetiti radost kakvu je u egzemplu osjetio Jair nakon što mu je Isus oživio jednorodenu kćer (metafora za dušu).

Što je, kada je u pitanju nebriga za spasenje duše, propovjednik najviše zamjerio svojoj publici, može se sažeti u nekoliko točaka koje se odnose na njihov svjetovni život:

- a) najprije, o duši se brinu manje nego o slugama i sluškinjama, jer ako se oni razbole, „udilj tražite lijeke i pomoći“ (152)
- b) prednost pred dušom imaju i domaće životinje: „kad čuješ da tvoje magare, tvoje kljuse pod brimenom upalo, vol u jamu propao; što činiš? (...) hitiš, trčiš mu pomoći (...)“ (152)
- c) većom se *pomnjom* od duše čuva odjeća i obuća, s koje se uklanja prljavština, dok duša ostaje u prljavštini i smradu

d) naposljetku, više je pažnje posvećeno kući, vinogradima i baščama nego samoj duši.

Sliku na ove načine zaboravljene duše Brajdić je prikazao u egzemplu čija je tema kritika *kićenja* tijela, a koji govori o opatu koji je u Aleksandriji plakao kada je vidio gospođu koja je bila usmjerena samo na vanjski izgled, zbog čega će *u vike poginuti*.

Da nauk o brizi za spasenje duše ne ostane bez dovoljno izrečenih posljedica za nemarne grešnike, autor se pobrinuo uvođenjem još triju egzempla. Prvi tematizira kako grijeh brzo raste i tako uzrokuje propast duše. U tome je egzemplu metafora za grijeh dinja koja je rasla u staklenoj boci, što je zaintrigiralo nekoga *đaka*, pa je pitao *baštovana* kako je moguće da je tako veliku dinju stavio u bocu. *Baštovan* je đaku odgovorio da je dinja, kada ju je stavljao u bocu, bila vrlo mala (najprije je bila cvijet), no s vremenom je narasla. Drugi egzempl nagovještava što se događa duši kada njezin vlasnik zapada u sve dublji grijeh. Brajdić je, naime, govorio o grešniku koji je na smrti poslao ukućane na *pazar* i dugove *istirivati*, a kada je došao ispovjednik pripremiti ga na smrt, umjesto da mu zahvali, obratio se *oko sebe stojećim* s pitanjima: „kakov je vašar, je li mlogo ljudi, je li se kako prodaje?“ (238), te je, i dalje se oglašujući na ispovjednikove savjete, umro osuđen na pakao. U konačnici, treći je egzempl *za potvrđenje istine* da postoji optimizam za grešne duše koje molitva i ispovijed ipak mogu spasiti. Brajdić donosi priču o sinu kojemu se 32 godine nakon smrti iz čistilišta javio otac. Mladiću nije bilo jasno kako mu je otac još uvijek u mukama kada je sve godine molio za spas njegove duše. Otac mu je na to rekao da molitve nisu bile dovoljne jer je je poslije ispovijedi nastavio živjeti grešno. Da bi spasio oca od odlaska u pakao, sin je *život poboljšao* i očevu dušu izbavio iz čistilišta.

Težina grijeha. U uvodnome se dijelu propovijedi *Concio de peccato dom 10. post Pent.* nailazi na egzempl čija je tema čvrstina vjere pobožne Olimpije, koja šalje pismo svetom Kristosomu, moleći ga da se moli za nju, na što joj on odgovara da se jedino treba čuvati *upadanja* u grijeh. Ako je autoritet kakav je Kristosom¹⁵⁹ naznačio da je grijeh jedino što može nauditi čovjeku, Brajdić se pred svojim slušateljima zacijelo osjećao sigurnijim argumentirati takvu tezu. Grijeh je definirao kao „odstupljenje od naredbe Božanstvene, po kojoj razumije se ni samo zapovid Božja, (...) nego i zapovid naravska.“ (97) i dalje govorio o njegovoj trostrukoj naravi, odnosno istočnom, malom i velikom grijehu.

¹⁵⁹ Riječ je o Ivanu Zlatoustome, jednome od najcitiranijih autora u propovijedima slavonskih autora.

Nazivajući svoje slušatelje grešnijima od pogana i vragovima na zemlji, Brajdić se ponajviše osvrtao na njihovu sljepoću pred grijehom, kao i na kaznu koja slijedi nakon počinjenih grijeha. Kakvu žalost donosi smrtni grijeh ne samo grešnicima, već i njihovim bližnjima, potvrdio je biblijskim egzemplom koji govori o bludnome Rubenu, kojega je otac Jakov prozvao dok je ležao na smrtnoj postelji. „Kakav je čovik u smrtnom grihu“ (102) te koliko je „ružna, i odurna duša u smrtnom grihu“ (102), Brajdić je progovorio egzemplom o nekom preljubniku, kojega su ukućani „kada se povrati od zla i opaka posla svoga“ (102), vidjeli u obličju vraga.

Osim smrtnih, propovjednik je ukazao i na veliku štetnost malih grijeha, pri čemu je istaknuo da treba nasljedovati one koji nastoje živjeti suprotstavljajući se grijesima. Kao vjerodostojan primjer poslužila mu je sveta Terezija kojoj se ukazao Isus da bi joj obznanio koje je male grijehe počinila, zbog čega se svetica značajnije postidjela. Samo je takav odnos prema grijehu pravilan jer u protivnome grešnike, pa makar je u pitanju mali grijeh, čeka strašna osuda. Upravo zbog toga Brajdić želi pravovremeno suočiti svoju pastvu s gorkom činjenicom da najmanji grijeh i najsvetiju osobu može dovesti u pakao, što potvrđuje egzempl iz života nekoga pustinjaka pored čije su *celice* dok je ležao na samrti, prolazila dva razbojnika. Nakon što je jedan od razbojnika spomenuo da bi i on želio sveto umrijeti, neoprezni je pustinjač pomislio da je razbojnik kao on trebao sveto i živjeti. Iako je 40 godina oštro i sveto živio u pustinji, zbog te male ohole primisli pustinjač je završio u paklu.

Povratak na grijeh. *Tužnim i žalosnim* stanjem Brajdić naziva stanje grešnika koji se „po s. ispovidi u grihe svoje stare povraća, i nje opet ponavlja“ (71), što povratniku na grijeh uzrokuje veliku štetu. Kao prototip grešnika povratnika na grijeh Brajdić u uvodnome dijelu propovijedi za sedmu nedjelju poslije Duhova navodi biblijskoga faraona, čiju je grešnost Bog kaznio najezdom žaba¹⁶⁰. Kao i faraonu, Brajdić slušateljima predbacuje stalno ponavljanje grijeha, neslušanje opomena i upadanje u sve veće grijehe jer je navedeni odnos prema grijehu, a napose ispovijedi predispozicija za pakao: „naš neprijatelj vrag pakleni kad grišnika koji mu jednoć izpod oblasti utekao, opet dobije, bolje ga, nego prije svojima zamčicama zveže“ (73). Svrhovit primjer pomoću kojega su slušatelji mogli razumjeti kako je *mučno povraćati se na grihe*, odnosno što se događa onima koji ne bježe od grijeha, Brajdić je pronašao u egzemplu, zanimljivo je, još jednom istom kao Rapić u zbirci *Svakomu po malo*, o plemenitom čovjeku (kod Rapića grofu) iz daleke Burgundije, tvrdoglavom grešniku, koji se grijehu kao *svinja u*

¹⁶⁰ U Rapićevoj zbirci *Svakomu po malo* navedeni je egzempl povezan s odgađanjem ispovijedi, zbog čega tvrdokorni faraon upada u sve veći grijeh.

*baru povraćao*¹⁶¹, a kojem su se, dok je umirao, na zastoru pojavljivale Kristove riječi. Nakon što su ukućani tri puta micali zastor i stavljali novi jer je grešnik mislio da je *parok* (župnik) na zastor pisao riječi upozorenja da bi ga zaplašio, odbio se pokajati za grijeh, umro je, a kuća mu se zatresla. Cjelokupna se njegova obitelj – rasplet koji ne postoji u Rapićevu egzemplu – zaredila i otišla živjeti u samostan.

Ispričavši priču koja je slušatelje mogla ako ne zaplašiti, onda moguće zapanjiti, propovjednik se, da ne ostane dužan ženama, osvrnuo na njihov blud, nadajući se da će i za njih lekcija, koja se iz egzempla trebala usvojiti, uroditi plodom. Za žene je pripremio imitabilni egzempl o nekoj udovici Katarini koja se, bojeći se za svoju čistoću, s djetetom zatvorila u tamnicu. Iz tamnice je izlazila samo u crkvu. Kako je, iz ne zna se kojeg razloga, morala napustiti grad i otići na *majur* (salaš), upala je u oči bludnom mladiću. Od njega se srčano branila da bi sačuvala svoju čistoću. Zasigurno se nadajući se da će egzempl biti koristan ženama *sadašnjega vrimena* (Brajdićeva vremena) propovjednik se pita mogu li se uopće naći čiste i poštene žene ili samo one koje „same prigodu daju, traže, i napastuju.“ (76).

Sljedeći je Brajdićev korak bio predviđen za upućivanje na pravu i istinitu pokoru koja se čini *poboljšanjem života, bižanjem griha i zlih prigoda, dobrim dilima i kriposnim izgledom*.

Bludnost. Među slavonskim propovjednicima najviše pozornosti bludnosti posvetio je upravo Ortulf Brajdić. To je ujedno jedini smrtni grijeh kojem je Brajdić posvetio propovijed. Riječ je o propovijedi *Pro dom. 6. Pentecostes* u kojoj Brajdić kaže da je „grih puteni najružniji i najmrskiji“ (61), što se očito odnosi na konstataciju da zbog bludnosti „najviše duša u muke paklene ide“ (68). Upravo je zbog toga, a moguće i zbog učestalosti toga grijeha, slušateljima odlučio predstaviti njegovu *rugotu*, te ponuditi načine kako ga se čuvati jer nijedan drugi grijeh nije „da bi se čovik tako priokrenuo, prid Bogom, prid ljudma tako mrzak postao“ (62). Osim toga, bludnosti je trebalo doskočiti jer tijelo bludnika postaje *divlja živina* i *pogano pribivalište vražje*. Brajdić nadalje svjedoči da se bludno griješiti može mišlju, riječju i djelom. Posebno se osvrnuo na posljednje dvije artikulacije bludnosti ističući *nečiste* i *nepoštene* razgovore, pjevanje *nesramnih pisama* i pisanje takvih *zamiljenih knjiga*, odnosno *nesramne poglede, poljubljenja, obimanja i zagrljenja, nepoštена držanja*, ali i ono što se odnosi isključivo na žene – *kratka ili na bludnost probuđajuća odića, doticanja i pipanja prsi, sisa ženskih odkrivanje*.

¹⁶¹ U Rapićevu se egzemplu navedena usporedba ne spominje, no u kontekstu je Brajdićeva egzempla važno zamijetiti kako se propovjednikovom intervencijom utječe na autentičnost ispričane priče donošenjem prizora bliskih svakodnevnici auditorija.

Propovjednik se posebno okomio na jedan običaj žena: „kada idu na vodu, ili kada istom mala kišica pade, skute si zafrkuju na toliko, da im sva stegna gola vide (...)“ (64). Osim što se bludnost konkretizira vizualno, Brajdić s tim grijehom povezuje i olfaktivni motiv smrada.

Da bi sve što je o tome opakom grijehu izrekao potvrdio konkretnim primjerima koji su trebali zajamčiti da propovjednik govori istinu (kako je i naznačio u prvome egzemplu: *istinito što piše Marchant Locto*), Brajdić je upotrijebio tri egzempla koji tematiziraju bludnost, potvrđujući težinu grijeha – u svim je egzemplima prisutan motiv vragova, čiji je *kapitan*, kada je u pitanju bludnost, Asmodej. U prvome je riječ o bludu nekoga *šorovnika* sa ženom lakoga morala, a koliko je njegov grijeh težak svjedoči činjenica da je zasmetao i vragu koji je *šorovnika*, inače svojeg prijatelja, zbog grijeha koji je činio, odlučio ne posjećivati neko vrijeme. U drugome je bludnost prikazana u vidu samozadovoljavanja neke gospođe, čemu se smijao, no i grozio vrag koji ju je posjetio pri takvom činu. Posramljena, gospođa je odmah otišla ispovjediti grijeh, a pokoru je činila do kraja života. Treći egzempl donosi priču djevojke koja je po grijehu *podobna* gospođi iz prethodnoga egzempla. Ona, nažalost, nije uspjela izvršiti pokoru jer je iznenada umrla od straha, pa je završila u teškim purgatorijskim mukama.

Osim što je kršćane sklone bludnom činu plašio vragom, paklom i mukama u čistilištu, Brajdić je naveo čitav niz bolesti koje, kako *dokazuje primudri Pineda*, zanimljivo je istaknuti, prouzrokuje upravo bludnost. Riječ je o bolestima kao što su *oslabljenje života, teškoća i neprobavljenje želuca, tupost od svijuh ćutenjah, drhvatica, bol člankov, bokov, srdca, đigerje, glave, zubi, smrdoća usta, zbacanje krvi* i sl. Da bi se spriječile navedene nuspojavne bolesti, ali primarno iskorijenio njihov uzročnik – bludnost, obzirni je propovjednik ponudio konkretan lijek – molitvu.

Preljub. Preljub, koji je prema Brajdiću veći grijeh od krađe, idolopoklonstva te brojnih drugih, i koji je propovjednik metaforički usporedio s *drakunom* koji se *raširuje* u *mloge glave*, grijeh je protiv Božje zapovijedi, protiv *zapovidi naravske*, pravde, sakramenta ženidbe, djece, jer se iz toga grijeha *rađa kopilad*, crkve te prisege koju polažu supružnici.

Za primjer posljedica do kojih dovodi taj grijeh zaista širokih raspona Brajdić je slušateljima pripremio čak devet egzempla, od kojih je tek u jednome predstavljen ogledni primjer suprotstavljanja preljubništvu, čiji je reprezentant Sofronija, koja se, zbog Mažencijeva napastovanja i da ne bi okaljala čast, odlučila probosti mačem.

Preostali se egzempli tiču kazne za preljubnike, a njihov broj ne čudi ako se u obzir uzme Brajdićeva tužaljka o raširenosti, pa čak i incestuoznosti preljuba u *sadanja vrimena*:

Evo se jurve utopio svit u krađu, privaru, i priljubodinstvo, da se jur ne razbire krv, ni rodstvo, kumstvo, ni prijateljstvo. Sad nije uzdana nevista u divera, kuma u kuma, rodica u rođaka, a malo da ne bi rekao sestre u niku poganu bratju. Ah sramoto, i pogrdo krstjanska (...) (170)

Uz kratke biblijske egzemple u kojima se govori o strašnim *pedipsama* za Davida (zbog ljubavi prema Bat-Šebi Bog ga je kaznio ne samo mačem koji neće odstupiti od njegove kuće, nego i smrću sina), Jezabelu (nasred polja rastrgali su ju psi), Heroda (izjeli su ga crvi) i Benjaminov porod (zbog preljuba je poginulo 1000 *čeljadi* iz Benjaminova plemena), Brajdićevi su slušatelji mogli čuti ovakve zastrašujuće priče, pripremljene uglavnom (osim jednoga egzemplja) za *nečiste žene*:

Jednoga je preljubnika sotona udarao o zid dok mu nije iscurio mozak, nakon čega ga je odnio u pakao (168).

Neku je preljubnicu, nakon što ju je u nedjelju uhvatio s ljubavnikom, muž natjerao da rukama uguši i objesi ljubavnika. Potom ju je svezao ispod mrtvaca i ostavio 12 dana dok nije izdahnula od gladi, žeđi i smrada (169).

Jedna preljubnica odlučila se na pokoru nakon što joj se iz pakla ukazao ljubavnik sav u vatri (169).

Mrtvo tijelo neke preljubnice izjedala je zmija, no zaslugom svetoga Marcela zmija je otišla, a ljudi *onoga mista* više nisu bili u strahu (169).

Jedna se žena nakon smrti ukazala mužu i odvela ga u pakao, gdje su svjedočili mucu dvoje preljubnika. Mužu je rekla da bi se i ona tako mučila da se nije pokajala jer je bila *poklisarica* u *opaku dila* tih dviju žrtava pakla (171).

Iz potonjeg je egzemplja simptomatično da su posljedice preljuba podnosili i oni koji su bili posrednici u grijehu.

Još je zanimljivije uočiti da je Brajdić kao mrzitelj preljuba predstavio i životinje, što potvrđuju tri životinjska egzempla. U središtu je prvoga slon, koji je zgnječio ženu svojega gospodara i njezina slugu ljubavnika, a sljedećih dvaju rode: Plinije za rode kaže da preljub kažnjavaju komadanjem preljubnika pripadnika jata, a o konkretizaciji takvoga čina svjedoči

egzempl preuzet od Ludovica Alvareza u kojem je neka roda iskopala oko napasniku žene svojega dobročinitelja.

Opako pomišljenje. Netom predstavljen dugi niz egzempla kojima se zastrašuje preljubnike mukama kakve će podnositi zbog svojega grijeha vjerojatno je posljedica onoga što je Brajdić mogao čuti na ispovijedi, pa je i iz iskustva mogao znati da do preljuba dolazi zbog *opakoga pomišljenja*.

Kada je u pitanju *opako pomišljenje*, propovjednik najprije savjetuje da je važno *svaku iskru zlog pomišljenja iz srca istirati*, za što kao ilustraciju donosi povijesni egzempl o lukavome postupku Gneja Pompeja pri opsadi neprijateljskog grada. On je, naime, na prijevaru, tvrdeći da su mu vojnici bolesni i za njih tražeći utočište od poglavara neprijateljskog grada, s vojnicima ušao u grad i na prepad ga osvojio. Takvi „zranjeni, zmučeni, i kano na po mrtvi vojaci“ (183), kakvima su se predstavljali Pompejevi iz egzempla, zapravo su zle misli koje poput iskre vrlo brzo mogu uzrokovati požar, odnosno grijeh¹⁶². Brajdić to potvrđuje i biblijskim egzemplom, govoreći o Judi, čijoj su izdaji Krista prethodile opake misli.

Da je grijeh *opakoga pomišljenja* ponajprije povezan s preljubom, propovjednik potvrđuje navodom da je riječ o grijehu koji se čini *pogledom, govorenjem, činjenjem i doticanjem*, a potom i egzemplima u kojima je kao kazna za preljub *pomišljenjem* predstavljen pakao:

Jedna je *plemenita, pobožna i bogobojeća* udovica pogledala slugu, nakon čega joj je „došlo u srce nečisto pomislenje“ (188). Taj grijeh nikada nije ispovjedila, pa ni prije smrti. Budući da su ju svi *sveticom držali*, pokopali su je u kapelici. Kada je biskup drugi dan sa skupinom duhovnika išao moliti za njezinu dušu, zamijetio je da kapelica gori. Došavši u nju, vidio je zastrašujuć prizor: vragovi su sjekli tijelo jučer preminule udovice te ga pekli i bacali u kotao s vrelom vodom. Nakon što ju je prestrašeni biskup zamolio da mu kaže što je zgriješila, udovica je progovorila te biskupu rekla zašto se nalazi u takvom stanju i zašto će u pakao. On je za nauk *svikolicim* govorio što je doživio (188).

Slična se zastrašujuća sudbina dogodila i bludniku iz grada Como u Italiji, koji je na samrti ispovjedio grijehe i primio sakramente, no već se drugi dan ukazao svojem ispovjedniku na oltaru kada je za njegovu dušu držao misu. Svjedočio mu je o paklenim mukama koje proživljava jer nije ispovjedio grijeh *putenog pomislenja* koje mu je došlo netom prije smrti.

¹⁶² Isti egzempl upotrebljava Bačić, no u kontekstu bježanja od prigoda za grijeh.

Ništa bolje zasigurno neće završiti ni mladić iz Beča koji je na oproštajnoj večeri pred zaređenje pomišljao na blud s nekom djevojkom.

Iako je navedenim egzemplima Brajdić zasigurno mogao zaplašiti publiku, njegova namjera nije bila strogo deklarativna. Propovjednik ipak nudi i mogućnost pribjegavanja grešnim mislima, a da bi se one uspješno izbjegle, a samim time izbjegla i *vičnja vatra paklena*, treba se voditi primjerom svete Mechtilde, koja je, kako Brajdić kaže u egzemplu, kad je god *nečiste misli imala*, otišla na oltar, gdje je molila Boga za obranu od napasti.

Kada su u pitanju drugi grijesi s kojima se može povezati *opako pomišljenje*, autor ističe oholost, o kojoj je svjedočio na primjeru Abšalona, koji se uvijek ponosio svojom kosom, no zbog nje je ostao visjeti na drvetu kada mu se dok je jahao, kosa zaplela o granu. Abšalonova kosa motiv je i iz jednoga Rapićeva egzempla iz zbirke *Svakomu po malo*. Riječ je zapravo o egzemplu iste fabule, no drukčije funkcije. U Rapićevu je egzemplu kosa predmet *gizde i izpraznosti*, pa je kao takav poslužio za naukovanje o varljivosti svjetovnoga, dok je u Brajdićevu egzemplu Abšalonova oholost prouzrokovana samodopadnošću potka za ilustraciju zlih misli koje dovode do grijeha.

Ogovaranje. Brajdićeva je zabrinutost u odnosu na ogovaranje izraženija od Rapićeve jer je svjedok činjenice da je neka „nakaza dragovoljno na konak primita“ (29) i u „ovi naš dragi sklavonski vilajet“ (29). Nakaza o čijem posjetu Brajdić fingirano govori metafora je za ogovaranje, grijeh koji je, daje se razumjeti iz propovjednikove misli, učestao među slavonskim pukom. Osim o učestalosti, Brajdić svjedoči i o okorjelosti toga grijeha, a za ilustraciju donosi egzempl o devi koja zamućuje vodu da se u njezinu odrazu ne bi vidjela grba, baš kao što ogovaratelji ogovaranjem *smućuju* bližnje. S obzirom na to da svjedoči o *najvećem i najpogibeonijem grihu*, autor je odlučio vrlo pomno rastumačiti sve ono što bi slušatelji o njemu trebali znati. Brajdić tako savjetuje da je najprije potrebno utvrditi na koje se načine navedeni *grih može učiniti*, zbog čega navodi osam načina/primjera na temelju kojih se upada u grijeh ogovaranja. Ogovarati se dakle, prema Brajdiću, može:

1. *kada tko od drugoga govori ono, što ni mislio učinit*
2. *govoreći o onome za koje nitko ne zna, nego ti koji si vidio*
3. *kada tko govori od drugoga više, nego je istina*
4. *lažno govoreći o komu*

5. kad tko taji ono dobro od drugoga, koje znade
6. govoreći kontradiktorno o drugome, ovisno o okolnostima
7. šuteći kada je o kome potrebno reći istinu
8. lažno hvaleći drugoga.

Da je onih koji prakticiraju ogovaranje (i to u svim tipovima) mnogo, Brajdić svjedoči na temelju neposrednoga iskustva, govoreći ovako o kršćanima (poglavito ženama) koji dolaze u crkvu: „ova hodi pomnivo svaki dan u crkvu, svakoga svetca i na večernu, ali zašto? da vidi one za kojima joj srce omila, ali pako da ju vidit mogu (...)“ (31) Takve kršćane plaši paklenim mukama, a da je za *ogovaraoce* predviđeno mjesto u paklu, potvrđuje dvama egzemplima:

Neki se ogovaratelj ukazao svojem prijatelju i svjedočio mu o posljednjem sudu na kojem su se pojavili svi koje je ogovarao i mukama koje zbog ogovaranja podnosi u paklu (30).

Iako je ispovjedila grijeh, časna sestra koja je voljela ogovarati završila je u paklu, odakle se svojoj sestri javljala u vatri (36).

Unatoč popriličnoj radikalnosti u zaplašivanju paklom kada je riječ o ogovaranju – Brajdić kaže da će *ogovaraoc* u pakao makar se ispovjedio i 1000 puta – slušateljima je ipak ponuđeno ohrabrenje. Brajdić to čini obznanjujući da se za ogovaranje može zatražiti oprost, i to u čistilištu. U egzemplu je tako jedan ogovaratelj u purgatoriju, da bi mogao ući na rajska vrata, koja je mogao samo gledati, dobio priliku zatražiti oprost onih koje je ogovarao tijekom života.

Nečisti jezik od paklene vatre užgan jest. Brajdićevi se slušatelji trebaju posebno čuvati *nečistih jezika* koji su poput vatre u tijelu i koji su posvuda rašireni. O njihovoj raširenosti propovjednik je posvjedočio činjenicom da ih ima po „varoših, gradovih, po kućah, po stolah, mejanah, po dućanih, po polju, na majstorskim i težačkim poslu, među starima, i mladima, među dicom, među pastiri, i drvari, među divojkami, i slugami, među želci, i prelci (...)“ (196). Onima koji su zlih jezika, odnosno skloni ponižavanju drugih, ruganju, pa i ogovaranju, slijedi stroga kazna. Brajdić je svojim slušateljima to dokazao pomoću dvaju egzempla iz redovničkog života. U prvome je riječ o opatu Walderiku koji se, hodajući po hladnoći i tražeći prenoćište, namjerio na kuću nekoga *gazde*, gdje je bio i *onoga mista sudac*. Vlasnik kuće i sudac pred opatom su govorili ružne riječi i rugali su mu se. Nakon što ih je opomenuo, opat je oštro napadnut riječima, zbog čega je napustio kuću, poručivši nečistim jezicima da će ih stići kazna. Tako se i dogodilo – vlasnik kuće *slip posta* na oba oka, a sucu *struniše nesramna uda* te uskoro

umre. U drugome je egzemplu biskup Rodolphus svojeg brata kaznio šibljem i 40 dana *brez vina biti* zbog ružnih riječi.

Brajdić bi bio zadovoljan kada bi gospodari i gospodarice, očevi i majke „kućana, i dice svoje nečiste riči, nepoštena govorenja tako plaćali“ (197), te tako bili miliji Bogu. Izglednije je da će biti upravo obrnuto ako je suditi na temelju Brajdićeve zabrinutosti: „Na toliko, da ako ih redovnik, predikatur, ali drugi srameslivi čovik pokara, ni da bi si u pamet uzeli, i rugotu svoju poznali, većje se sprdače, i osmihavaju.“ (196).

Ono što posebno zabrinjava propovjednika, pa s razlogom u cijeloj propovijedi apostrofira roditelje, jest činjenica da su *nečisti jezici* (koji se mogu čuti na prelima) uzrok još većega grijeha, a riječ je o bludnosti. Kao i roditelje, Brajdić opominje mladiće i djevojke kod kojih je zamijetio opstojnost nečistih misli koje se javljaju kao proizvod *nesramnih* razgovora. Sa svrhom upozorenja na štetnost bludnih razgovora, no i *doticanja*, Brajdić donosi nekoliko egzemplara kojima naznačuje da bludnici mogu biti strogo opomenuti, kao neka djevojka koju je udario biskup Andreas ili, još strašnije, umrijeti strašnom smrću poput nekoga bludnika kojemu je zbog napastovanja vlastite žene ispala utroba, zbog čega je umro u mukama.

Za one koji su spremni promisliti i odabrati drukčiji put Brajdić donosi dva pozitivna primjera koja svjedoče o blagodatima bježanja od bluda. Reprezentanti takvih egzemplarnih činova jesu Marija od Oigniesa umjesto koje je progovorio Božji glas kada ju je neki čovjek želio poljubiti u ruku i Josip koji, bježeći od faraonice, ostavlja putene naslade.

I zato su naučili ono – kolika je štetnost lošega društva. Kako na čovjeka utječe loše društvo Brajdić je argumentirao biblijskim egzemplom, u kojem govori o Petru koji je, iako ga je u društvu apostola hvalio, zatajio Krista kada je bio u Pilatovu društvu. Loše društvo, koje šteti *tilu* i duši, Brajdić uspoređuje s kugom, a o tome ponajprije i posebno obavještava roditelje, koji trebaju biti zabrinuti jer djeca postaju zla zbog lošega društva. Da bi jasnije predočio što je time želio obznaniti roditeljima, autor je upotrijebio dva egzemplara. U prvome djecu uspoređuje s majmunima, koji „što god čuju, i vide, ono govore, i čine“ (91), pa pripovijeda o majmunu koji je vidio ljude kako briju bradu, te si je, oponašajući ih, prerezao grkljan. Drugi egzempl govori o mladiću o kojem se brinuo efezijanski biskup i kojega je na pogrešan put navela razbojnička skupina u koju se odmetnuo. Majmunovo oponašanje čovjeka i mladićevo razbojnika trebalo je navesti slušatelje na promišljanje o štetnosti lošega društva, a posebno su se trebali, kako je već spomenuto, zabrinuti roditelji. Njima propovjednik nudi imitabilan

primjer pa poručuje da trebaju postupiti kao mudra i razumna Sara, koja je nagovorila Abrahama da otjera sluškinju Hagaru i njezina sina koji nije bio dobro društvo njihovu Izaku. Brajdić roditeljima skreće pozornost i na opasne sastanke s lošim društvom, pa ovako poručuje:

Oci i matere najpri bi morali dobro paziti, ter pomnivi obzir nositi, s kim njihova dica hodaju, s kim drže, koga polaze, i ako zmotre, da su se ovd, ili ondi, kaono prilipili, da ovd, ili ondi odviše veliko prijateljstvo čine, da ovd, ili ondi potajne bašte, skrovita mista traže, gdje po sumnji ništo se dobra ne uče, takva društva, takva polazenja, po svaki način rastaviti (...) (92)

Osim što na *skrovitim* (sumnjivim) mjestima njihova djeca uče o zlu, opasnost je još izraženija jer, kaže Brajdić, davao na takva mjesta šalje svoje *pajdaše* u slučaju da ne može sam obaviti posao. Pod štetnim mjestima za druženje Brajdić podrazumijeva *prela*, na kojima vrlo često sudjeluju i njegovi slušatelji. I za tu je situaciju pripremio egzempl, oštro se okomivši na *prela*, nazivajući ih *noćnim zlobnim skupštinama* „na koje se momci, i djevojke skupljaju po mraku, i kod misečine“ (94). i gdje se čine *vragolije, zloće i nečistoće*. Zašto svoju djecu ne trebaju puštati na takva okupljanja, Brajdić je roditeljima posvjedočio strašnim događajem iz predvečerja na dan svetoga Ivana Krstitelja 1594. godine, koji se može dogoditi i njihovoj djeci. Zaplašio ih je, naime, egzemplom o djevojci koja je bez znanja roditelja napustila dom i otišla s *talijanskim* mladićem u šumu. Mladić je uskoro *na niki način* zazvao vraga, koji se pojavio u liku jarca s mnoštvom muškaraca i žena. Djevojka se morala prekržiti lijevom rukom i poljubiti vraga, da bi se potom s njim zaručila. Zaruke su je obvezale na dva do tri tjedna sastanka s vragom u šumi. Djevojka je nakon mnogo godina takvoga života taknuta Božjim milosrđem zatražila pomoć ispovjednika, ispovjedila grijehe te čak sama sebe prijavila sudu, tražeći smrtnu kaznu za svoj grijeh.

Smrt. U propovijedi *Dominica 15ta post Pentecost*. Brajdić progovara o smrti i tome kako se potrebno na nju pripremiti, obraćajući se prije svega mladićima i djevojkama, prigodom čega je uvrstio egzempl kojim aludira na to da fizičku ljepotu ne treba izjednačavati s unutarnjom, te da grijeh predstavlja smrt duše. U egzemplu pustinjač i anđeo prolaze pored nekoga mladića. Dok je pustinjač očaran mladićevom ljepotom, anđeo mladića naziva *smrdljivom mrcinom* zbog grijeha koje je činio. Da se izbjegne grijeh i pred smrt dođe u čistoći, čiju važnost Brajdić naglašava u cijeloj propovijedi, teološka tumačenja o povezanosti života, pokore i smrti, propovjednik je rastumačio i zornije predočio egzemplima o onima koji su živjeli pokorno i podnosili žrtvu ili uvidjeli da ih pokora može očistiti od grijeha. U prvome slučaju riječ je o mladiću Louisu (zapravo francuskom kralju Luju) kojega na bolesničkoj postelji posjećuje od

vraga poslan doktor te ga pokušava uvjeriti da je bolestan zbog čistoće, na što se mladić rasrdio. Drugi egzempl govori o *poznatoj rimskoj gospoји Lukreciji*, koja se ubila mačem da ne bi, nakon što je silovana, bila nevjerna mužu. Drugi par egzempl govori o:

a) grešnom mladiću kojega su svećenici naveli na pokoru tako da su ga zaplašili smrću. Jedan mu je naredio da legne i zamisli da će tako umrijeti. Takvu je pokoru izvršio 23 puta, preplašio se i promijenio svoj život te kao čist od grijeha umro.

b) nekoј bludnici koja je *kitila* svoje tijelo. Ismijavala se ispovjednikovim opomenama i nije činila pokoru. Ispovjednik ju je pokarao rekavši da, kada bude glavu i tijelo kitila, razmisli o svojem tijelu i njenoј prolaznosti. Uskoro se, nakon što je na početku pokoru činila iz šale, preobratiла na *priliku svete Magdaline*.

Posljednji sud. Preostale tri eshatološke propovijedi govore o posljednjem sudu, koji se s pravom može nazvati *sud strašni* jer grešnike koji mu pristupaju, kaže Brajdić, očekuje strahovita osuda. Slici posljednjeg suda, na kojem će grešnici vidjeti lica 1000000 vragova, promatrati crvljiva tijela i na kojem će ih rogati vragovi sjeći, guliti i rezati, Brajdić prilaže potvrdu u vidu egzempl iz redovničkoga života:

Jedan se fratar nakon smrti ukazao svoјem subratu, svjedočeći mu o strahotama posljednjeg suda. Naime, pred subratom se pojavio u nedoličnoј odjeći, da ga je prijatelj fratar jedva prepoznao. Potom je iščeznuo i fratra ostavio u strahu (79).

Sa svrhom pomnije ilustracije posljednjega suda Brajdić je u propovijed *Dominica 8va post Pentecosten* uvrstio i tipičan srednjovjekovni oblik prenja, točnije obraćanje duše grešnom tijelu, predbacujući mu što ju je dovelo do muka posljednjega suda.

Osim straha da će njegovi slušatelji proživljavati muke posljednjega suda, Brajdić se boji i toga da će vrlo malo biti onih koji će biti odabrani za raj jer je svjestan toga da nisu „po putu spasenja hodili čuvajući se od griha“ (219). Kao jedan od konkretnih dokaza da govori istinu, propovjednik je nabrojio grijehe koje primjećuje kod svojih slušatelja, a koji su inače dio šire grešničke zajednice, koja po karakteristikama prelazi i državne granice. Nakon toga najavio je egzempl te ujedno potvrdio njegovu, ali i univerzalnu ulogu egzempl u propovijedima:

Za ovo još bolje virovat; hodimo po vilajitu, i državah, po varoših i gradovih, po selah, i po kućah, kroz čaršije, i sokace po dućanih, i meanah, motrimo dobro sve od mladoga do staroga, bogate, i uboge, nećemo drugo čuti, ni vidit; nego nenavidnosti, i neprijateljstva, kamate, i privare, bludnosti, i nečistoće, ersustva, i pijanstva, proklinjanja, psosti, i ostale druge zloće, i opaćine. Oh! Bog bi dao, da bi to ne bila istina, da ni samo od sviga

širokoga svita krstjana, dapače od ovoga mista ljudi, i od nas, koji smo sad ovdje skupljeni više će skvarenih biti, nego spasenih, jer ne slidi života poboljšanje, nego svaki dan gorje, i gorje se živi, zaludo se pripovida rič Božja, zaludo su opominanja, i molbe spovidnikov, zaludo sveti nauk redovnički, koja sadašni k. za ništa drže, i njima se samo smiju, ter ako bi se tko od vas ovdje našao, koji ne bi hotio virovat momu dosad govorenju, ili bi dvojio, takav svaki neka dobro sluša, i panti, koja ću od sad govorit, može bit, da mu se oči otvore, srce omekša, i pamet na virovanje pravo okrene. (220)

Najavljeni egzempl (*koja ću od sad govorit*) donosi priču o grešnome slugi koji se nakon smrti u plamenu ukazao pariškom biskupu kojemu je za života služio, no nije slušao njegove opomene. Biskupa je pitao ima li još ljudi na zemlji jer je u pakao pristiglo toliko njih da se boji kako više ni jedan čovjek nije ostao živjeti na zemlji. U slučaju da puk i dalje ne vjeruje, ne samo njemu, već i Albertusu Magnusu, od kojega je preuzeo egzempl, Brajdić donosi još jedan, koji svjedoči o viđenju svetoga Bernardina da je 30000 duša propalo u pakao.

U posljednjoj propovijedi posvećenoj posljednjem sudu (*Concio pro dom. 24 post Pentecosten*) Brajdić govori o specifičnostima koje će se ondje saznati, upozoravajući slušatelje da se tada ništa neće moći sakriti: „ondje će se vidit što u varošu, što u livadi, što u šumi, što u bašči, što u kolu, što doma, što na polju učinjeno jest, kako da bi prid svima učinjeno bilo.“ (245). Pritom donosi zanimljivu usporedbu s trudnom djevojkom, koja ne može kriti trudnoću zbog rasta trbuha. Da istina uvijek iziđe na vidjelo (kako je to uobičajeno na posljednjem sudu) na svojoj su koži osjetili i akteri triju egzempla koje je Brajdić upotrijebio da bi slušateljima dao jasniju predodžbu onoga o čemu je govorio. Prvim se egzemplom doznaju da će, bez obzira na učinjena dobra djela, Bog na posljednjem sudu kazniti ona loša. U središtu je egzempla izdaja uspješnoga vojskovođe Pauzanija koji je „protiva domovini svojoj počeo neviran biti“ (241), zbog čega je pozvan na atenski sud. Da bi izbjegao kaznu, sakrio se u crkvu, no sva crkvena vrata uskoro su zazidana da bi Pauzanije umro od gladi. Prvi je kamen zazidala njegova majka zbog velike ljutnje na sina. U drugome egzemplu tezu da nitko neće pobjeći istini na posljednjem sudu, Brajdić potkrepljuje metaforičnim biblijskim egzemplom koji donosi priču o Jakovljevu blagoslovu vlastitih sinova. Iako mu je grešni sin Manaše bio s desne, Jakov je prekrižio ruke i tako blagoslov usmjerio na dobrog sina Efrajima. Treći egzempl, onaj o ukazanju fratra subratu i svjedočanstvu o mnogobrojnim koji su stigli u pakao, Brajdić je upotrijebio i u ovoj propovijedi, a namjena mu je ostala ista – ukazati na posljedice grešnoga života.

Blagdan Duhova. Uz *predike* za postduhovske nedjelje Brajdić je dvije propovijedi posvetio temi milosti Duha Svetoga, koji kršćane štiti kao evanđeoski pastir svoje ovce. U prvoj se

nailazi na egzempl čija je tema pokora nekoga mladića iz Francuske koji se uputio na školovanje u Pariz, gdje je pošao za lošim životom. Iako ga je brat opominjao, mladić je nastavio grešno živjeti, sve dok mu se jedne noći nisu ukazali starac u svjetlosti i krvavi mladić na križu, koji mu je u lice bacio šaku punu krvi. Tada se mladić ispovjedio, pokorio, a starac mu je oprostio grijehe obećavši mu da će ga primiti u raj. Osim što su iz ove egzemplarne priče, koja je trebala i začuditi, Brajdićevi slušatelji mogli naučiti da je važno odbaciti grijehe, pravovremeno se ispovijedati i činiti pokoru, te da Duh Sveti (starac) utištava srdžbu Oca i Sina (srditog mladića koji je bacio krv na grešnika), ona im je poslužila i kao stanovita slika izgleda Duha Svetoga, prikazanoga kao starca obavijena svjetlošću. Da bi ih taj starac uvijek branio i smirivao Božju srditost koja je usmjerena na njih zbog grijeha koje čine, slušatelji se trebaju držati propovjednikovih savjeta da im duša treba biti poput kuće koja je uvijek spremna primiti gosta, odnosno biti pripravna za Duha Svetoga.

Blagdan Svetoga Trojstva. Iako je riječ o nedjeljnoj propovijedi, ona se razmatra u okviru blagdanskim jer je tematski usmjerena na blagdan Svetoga Trojstva. U njoj je Brajdić upotrijebio pet egzempla koji tematski slijede ono što je rekao o Svetome Trojstvu. Dok je u uzusima toposa neizrecivosti i sam znao da ga pri prezentaciji veličine Trojstva čeka težak posao: „Primda bi se svikoliki čovičanski razumi za jedno skupili za iziskivati, i svi jezici za iztomačiti, ter ništa ne manje, koji bi dokučit mogao, ne bi nijednoga bilo (...)“ (13), Brajdić se oslanja na autoritete koji će mu poslužiti u argumentaciji. Jedan je od njih svakako i egzempl koji, uz usporedbu Trojstva s dugom koju jedinstvenom čine tri *farbe*, ilustrira trojedinstvo božanskih osoba. Egzempl govori o susretu svetog Nikole i nevjernika u crkvi. Da bi nevjerniku dokazao postojanje Trojstva, Nikola je bacio ciglu iz koje je potekla voda, pojavio se plamen, i stala se drobiti zemlja, nakon čega se nevjernik posramio zbog svoje slabe vjere.

Kada je u pitanju potvrda odnosa pastve prema svetome Trojstvu, propovjednik je sigurniji i odrješitiji. On naime zna da se vjera u *tri persone* uglavnom prakticira jezikom, a ne srcem i djelom, pa pritom spominje one koji time vrijeđaju Boga, ali i one koji griješe konkretno prema Svetom Trojstvu, tj. koji ga „imenom psuju i krivo se zaklinjaju“ (17). Takvo je svetogrđe tema egzempla koji je Brajdić upotrijebio da bi slikovito predočio što se zaista dogodilo jednom psovaču. On je Olimpij, psovao je protiv Svetog Trojstva, pa su se s neba pojavile tri goruće strijele koje su ga ranile i odnijele u pakao. Ako žele izbjeći takvu strašnu kaznu, Brajdićevi su slušatelji trebali činiti ono što im poručuju sljedeća tri egzempla, čija je tema čvrstina vjere u Sveto Trojstvo. Sva tri svjedoče o čudnovatim događajima:

Jedno dijete, koje još uvijek nije govorilo, zapjevalo je pjesmu anđela usmjerenu Svetome Trojstvu i tako spasilo puk od kuge (18).

Neki se Notorius riješio vragova tako da je zazvao Sveto Trojstvo (18).

Sveta Johanna Belopratenska javila se sestri iz raja govoreći o slavi u kojoj prebivaju oni koji su štovali Sveto Trojstvo (19).

Blagdan svetoga Vida. Život svetoga Vida Brajdićevim je slušateljima trebao pokazati da *srića svitovnja* nikako nije pokazatelj da kršćanina lagodan život čeka i nakon smrti. Naprotiv, bogatstvo i sve ono što čini *sriću svitovnju* treba se ostaviti, a život provoditi u poniznosti te podnošenju tuga i *protivština* za vjeru, kako su to činili npr. Daniel, Suzana i Eleazar, čijim je egzemplarnim činovima Brajdić predstavio svetoga Vida, o kojem se saznaje isto – mario je samo za duhovno. Potonje potvrđuje egzemplificirana priča iz svečeva života u čijem je središtu Vidov čin spašavanja kćeri cara Dioklecijana. Nju je, na carevu zamolbu, sveti Vid oslobodio od vragova koji su je opsjeli, zauzvrat ne tražeći išta, makar mu je car, u slučaju ako se odrekne svoje vjere, obećao veliko bogatstvo. Iako je ustrajnost u vjeri za Vida značila smrt, na koju ga je osudio nezahvalni Dioklecijan, Brajdić slušatelje poziva na slijeđenje postupaka svetoga Vida jer će si tek na taj način osigurati vječni život. Nesigurnost u opstojnost onoga što traži, Brajdić je potvrdio vjerojatnošću da bi njegovi slušatelji pristali na Dioklecijanovu nagradu. Kako bilo, i za jedne i druge (koji su spremni promijeniti ponašanje i one koji nisu) donosi slikovit primjer u povijesnome egzemplu iz života cara Domicijana. Egzempl govori o dvjema vrstama ljudi (metafora za Brajdićeve slušatelje) pred koje car Domicijan baca palice. Dok je većina negodovala, očekujući da će car bacati novac, nekolicina je uzela palice u kojima su bila pisma. Kada su s pismima otišli carevu *hasnadaru* (rizničaru), on ih je nagradio novcem.

Blagdan Ivana Krstitelja. Brajdić se u propovijedi za blagdan Ivana Krstitelja osvrnuo na zasluge toga sveca, koje je pohvalio sam Krist (kako je u egzemplima Aleksandar Veliki pohvalio Ahileja ili Isus Petra i Natanaela), i to zbog toga što je bio najveći u ljubavi, čistoći, ufanju, posluhu, dobroti i kreposti. Kako se već kao trogodišnje dijete odmetnuo u pustinju, tamo među *ljutim zvirjem* pokoru činio punih 30 godina, Ivan nikada, potvrđuje propovjednik, nije počinio ni najmanji grijeh. Osim toga, Ivan Krstitelj pohvaljen je za preobraćivanje puka na kršćanstvo te za čudesa koja je činio. Da bi slušateljima potvrdio da se trebaju ugledati na pokornički život Ivana Krstitelja, zbog čega će im Bog uvijek biti na pomoći, Brajdić je odlučio ispriopovijedati tri egzemplu kojima potvrđuje Božju milost za one koji se mole te čine pokoru i žrtvu. Tako je misnik Eulus, čekajući odsijecanje glave, tražio da se još jedanput pomoli Bogu.

Nakon što je to učinio, krvnikova se ruka preokrenula i on je ostao živ. Nadalje, jedna je ponizna gospođa iz Francuske tri godine molila Boga da dobije nešto od njegova tijela, a Bog joj je poslao bijeli prst, dok slušatelj, kako kaže autor, ne bi zadovoljila ni cijela ruka. Naposljetku Brajdić donosi egzempl o ocu koji je dao život za kćer koju su prema poganskom običaju trebali žrtvovati *aždaji*.

Blagdan svete Ane. Da su dostojanstvo i poniznost dvije temeljne vrline i svete Ane Ortulf Brajdić tumači u dvjema propovijedima koje je posvetio toj svetici. Za razliku od Rapića, koji je egzemplima više ilustrirao Anine vrline, Brajdić ih upotrebljava da bi ukazao na konkretan učinak štovanja te svetice. On naglasak stavlja na sljedeće Anine kreposti: veliku ljubav *pram čistoći tila i duše*, održavanje dobrih odnosa s bračnim partnerom, ukućanima, susjedima i bližnjima (u čemu je vidio priliku za kritiku žena svojega doba¹⁶³), zatim život u siromaštvu, strpljenju i poniznosti (uz koje donosi egzempl o Sarinu poniznom prihvatanju služavkinih uvreda), te ustrajnost u molitvi, koju Brajdić prezentira na primjeru Rebeke, koja je u starosti uspjela od Boga isprositi dijete.

Osim toga, Brajdić svetu Anu prikazuje i kao zavjetnicu onih koji ju štiju, mole joj se i slijede ju u održavanju kreposti. U odnosu na to donosi egzemple koji svjedoče o snažnoj zaštitničkoj moći te svetice, i to poglavito kada su u pitanju teški porodi. Tako je sveta Ana oživjela mrtvo čedo koje je u Belgiji 1624. u teškim porođajnim mukama rodila neka žena Foijsa. Biskup Prokopije, praški arhibiskup, svjedoči da je uz pomoć svete Ane mađarskoj kraljici spasio život, a biskupiji izmolio mir i zdravlje. Zbog štovanja Marije i njezine majke svete Ane neki mladić iz bratstva sv. Ružarija otišao je u raj. Nakon što mu se ukazala Marija i pozvala ga da osim njoj, molitve upućuje i njezinoj majci Ani, i to posebice svakoga utorka jer je na taj dan ona rođena i umrla, mladić je to ispunjavao, pa se na dan njegove smrti, dok je pored njega stajala rodbina, pojavila Marija koja ga je nazvala bratom i povela u nebo. Sličan je egzempl o *duvni* Margariti, koja je na samrti svima rekla da sveta Ana čeka njezinu dušu, koju će povesti u vječnu slavu.

Blagdan svetoga Jakova. Propovijed za svetoga Jakova oblikovana je kao niz hagiografskih činjenica o tome svecu. Središnja se tema Brajdićeve propovijedi gradi oko teze da se sve muke

¹⁶³ Loš odnos među supružnicima Brajdić pripisuje ponajprije *zloj* ženi: „(...) ali ako u kući jest zla žena, koja ništa ne prepušća, nikad ne zašuti, nego samo se svađa, kara, psuje, ruži, i proganja, tako jurve sva su smišana, i brez reda, ne ima mira, ni blagosova Božjega među njima (...)“ (368).

i *protivštine* trebaju podnositi ponizno¹⁶⁴. Poniznost se u ovoj propovijedi konkretno povezuje s osvetom bližnjem, koju dakako treba izbjegavati jer tuge i nevolje koje kršćaninu nanose bližnji samo su jedan od načina na koji ih Bog iskušava jer, kako autor kaže „tvoj neprijatelj jest samo alat (...), s kojim se Gñ Bog služi, za tebe skušiti, ili pokarati“ (359). Kao autentične primjere Brajdić upotrebljava četiri biblijska egzempla. O poniznosti je govorio na primjeru Davida kojega je protjerao sin Abšalon, Isusa koji se pomirio sa smrću na križu, Helija, koji se pokorio Božjoj volji i kaznio sinove, te Joba, simbola za poniznost.

Blagdan Preobraženja Gospodinova. Ovu je propovijed Brajdić započeo egzemplom o Langobardima koje je Narzes, vojvoda cara Justinijana pozvao u *talijansku zemlju* vidjeti njezine ljepote. Nakon što je njihov vladar kao poklon iz *talijanske zemlje* dobio jabuke i grožđe, Langobardi su odlučili osvojiti tu zemlju, što im je uspjelo. *Talijanska je zemlja* metafora za nebesku domovinu o kojoj Brajdić govori u ovoj propovijedi, upoznavajući svoje slušatelje s načinima na koje se može steći slava. O kakvoj je zemlji i domovini riječ Brajdić govori parafrizirajući Dionizija Kartuzijanskoga, koji kaže da je to prebivalište blaženih, dvor u kojem se Bog ukazuje u svojoj slavi, blaženo mjesto na kojem nema straha, gdje ništa ne manjka, gdje vlada vječna sigurnost. O ljepoti rajske domovine Brajdić je progovorio još jednim metaforičim egzemplom koji kao podlogu uzima biblijsku priču o kraljici Sabe, koja posjećuje Salomonov dvor, diveći se njegovoj ljepoti. Također, Brajdić je s istom namjenom upotrijebio i tri konkretna primjera svjedočanstva o ljepoti raja. Prva je svjedokinja neka časna sestra koja se u egzemplu ukazuje svojoj kolegici, ostavivši za sobom miris raja; druga sveta Dorotea koja je poganinu Teofilu donijela zdjelicu voća iz raja i tako u njemu probudila vjeru; a o rajskim ljepotama svjedoči i redovnik kojem se ukazala nebeska ptičica, čiji ga je pjev opčinio tako da je 340 godina bio bez hrane, pića i svega ostalog¹⁶⁵.

Blagdan svetoga Lovrinca. U usporedbi svetoga Lovrinca s tvrdim dijamantom, kamenom *Achantesom*, koji oko sebe širi ugodan miris, Brajdić, osim toga što upućuje na svečevu *tvrdu*

¹⁶⁴ Kao primjer navodi se epizoda iz Jakovljeva misionarskog života. Jakov je, naime, bio tužan nakon što je u Španjolskoj malo ljudi prešlo na kršćanstvo. Dok je sjedio na mostu preko Ibera, pojavila se Marija i razveselila ga, rekavši mu da će njegov posao nastaviti njegovi učenici. Nakon toga Jakov je gradio crkvu u Španjolskoj, došao u Jeruzalem i naposljetku umro mučeničkom smrću.

¹⁶⁵ Priča o rajskoj ptici bila je vrlo optjecajna u hrvatskoj glagoljskoj književnosti, pojavljujući se u različitim inačicama (usp. Zaradija Kiš, 2010; 2017; Mužinić, Ferber Bogdan, Zaradija Kiš, 2012). Brajdić je u svojoj propovijedi ostavio fragment navedenoga motiva u obliku vrlo sažetoga egzempla, a aluziju na dulju priču o rajskoj ptici Franjo Galinec zamijetio i u *Hrani duhovnoj* Štefana Zagrepca. S druge strane, Galinec zamjećuje da potpunu *gatu* o rajskoj ptici donosi Juraj Mulih u djelu *Posel apoštolski* (1742), a jedinstven se primjer gatke nalazi u *Cvetu sveteh* (1758-1760) Hilariona Gašparotija. Priča o rajskoj ptici pojavljuje se i kod Matije Divkovića, Štefana Fučeka i Antuna Kanižlića. (usp. Galinec, 1934: 56-68).

vjeru, napominje da tvrdoća kamena nagovještava potrebu tvrdoće, odnosno ustrajnosti u borbi protiv grijeha, najvećega ljudskog neprijatelja. Svi oni koji se prepuste spomenutom neprijatelju provest će vrijeme u paklenoj vatri u kojoj ne gori samo tijelo, nego i duša. Postupno gorenje tijela i duše u paklu Brajdić je predstavio slikom na kojoj grešnici donose naručaje drva i samo još razjaruju ionako jaku vatru. Iako je Brajdićevo slušateljstvo već bilo upoznato s izgledom paklenih prostora (o tome je pisao i u drugim propovijedima), propovjednik je očito smatrao da o paklu nije nikada naodmet ponavljati. Zato je sliku onih koji zbog grijeha gore u vatri, okruženi *prilikama* đavaoskim, zmijama i *aždajama strahovitim* dopunio egzemplom o pustinjaku kojega je na blud navodila neka žena. Pustinjač je zapalio vatru i u nju gurnuo prst te trpio snažnu bol da bi bludnici dokazao kakve će muke podnositi u paklu. Kada je to vidjela i spoznala u kakvim će mukama i ona prebivati, bludnica je pala na zemlju i umrla. Komentar koji je uslijedio nakon egzempla zasniva se isključivo na kondicionalnosti – kada bi grešnici sudjelovali na takvoj „probi“, sigurno ih ne bi toliko završavalo u paklu. Iako pravovremeno upozorenje koje se iščitava iz samoga egzempla možda i neće donijeti promjene u ponašanju, Brajdić je u ispunjavanju svoje dužnosti slušateljsku pozornost ponovno znatnije usmjerio na imitabilne postupke, koje predstavlja ne samo primjerom svetoga Lovrinca, koji je za vjeru trpio mučenje krvoločnoga cara Valerijana, nego i dviju svetica – svete Eufemije, koja je mučena jer nije htjela pogaziti svoju vjeru i Katarine Sijenske, koja je ustrajno bježala od đavla.

Blagdan svetoga Bartola. U plejadi svetaca kojima je Brajdić posvetio propovijedi ističe se i sveti Bartol. Među izvrsnosti toga sveca Brajdić ubraja naročito *vruču* molitvu i čudesa poput ozdravljanja bolesnih i gubavih, te obraćanja grešnika na pokoru. Potonje je Brajdić potvrdio epizodom iz Bartolova života u kojoj je riječ o grešnicima koji su spoznali pravičnost Bartolove vjere jer je pred njim njihov poganski Astarot zanijemio. Osobitost svetačkih propovijedi, pa tako i nekih Brajdićevih, donošenje je poredbenoga egzempla unutar kojega se ispunjava ekvivalentnost hagiografskom umetku. Tako je Brajdić, da bi pomnije predočio Bartolov postupak djelovanja na nevjernike, u propovijed umetnuo egzempl o Jakovu, koji je razbio sve idole da bi svoje ljude zaštitio od nevjere.

Iako postoje oni koji su spoznali pravu vjeru i učinili pokoru, a propovijed na dan svetoga Bartola trebala je na svečevu primjeru kao vjerodostojnoj lekciji na to potaknuti svakoga kršćanina, Brajdić je svjestan da je više onih koji nisu takvi, pa je za njih pripremio egzempl čiji je akter kralj Baltazar kojemu je prorok Daniel istumačio pismo u kojem je pisalo da je njegov život zbog grijeha vrijedan smrti. Kao najbolju pokoru za grešnike Brajdić vidi upravo

ono što je činio Bartol – kršćanin treba biti spreman na deranje vlastite kože, odnosno u mucu dati život za vjeru. Ovdje je Brajdić hagiografski prizor Bartolovih posljednjih trenutaka uveo *quantis magis* formulom: „Ali još više se bojao naš pris. Godovnjak B.“ (Bartol, op. D. V.) “ (415) koja je uslijedila nakon egzempla čija je tema Josipov bijeg od Putifarke i ostavljanje plašta zbog straha Božjeg.

Blagdan anđela zaštitnika. Kao najtužniji događaj u čovjekovu životu Brajdić navodi gubitak roditelja, stoga govori o važnosti anđela čuvara koji preuzima tu ulogu. Pritom svoje govorenje usmjerava na dvoje – iskazivanje veličine ljubavi anđela čuvara i dužnosti koje kršćanin treba izvršavati za navedenu ljubav. Kao temeljnu korist anđela čuvara za svakoga kršćanina Brajdić izdvaja njegovu zaštitu od vragova, a da bi i oni bili zaštićeni, Brajdić slušateljima savjetuje da budu čvrste vjere poput Onofrija kojega je anđeo obranio kada je u pustinji pomislio na grijeh; ili mladića koji je griješio odabravši loše društvo. Međutim, jednom ga je prilikom kod kuće dočekaio njegov anđeo koji ga je toliko udario da je mladić pao na pod, što je bio znak da se promijeni.

Druga je korist anđela čuvara njegovo opominjanje da čovjek griješi i odvrćanje od grijeha. Ako Brajdićevi slušatelji žele imati takav privilegij, onda trebaju slijediti egzemplarne činove čvrste vjere kakva je Ezekijeva, Juditina ili Kapistranova, koji su porazili neprijatelje zahvaljujući pomoći anđela.

Kao treću korist anđela Brajdić izdvaja čuvanje i branjenje kršćana. Kao primjer donosi egzempl o Fulgentiji koja je zgriješila prekršivši šestu Božju zapovijed, čemu se radovao vrag. On ju je u obličju jednoga čovjeka izdao sudu, pa joj se počelo suditi za grijehe. Vrag je na sud pozvao i 12 svjedoka. Kada joj se bližila presuda, obratila se Bogu i anđelu čuvaru, koji ju je naposljetku obranio.

Iz svih je egzempla razvidno da se pomoć anđela čuvara može očekivati ako kršćani ispune dvije temeljne dužnosti – ukazivanje poštenja, pobožnosti i bogoljupstva te ufanje u njegovu pomoć.

Uzvišenje Svetoga Križa. Brajdić je poticao kršćane na uzvišenje Svetoga Križa baš onako kako ga je na dostojanstvo i poštenje uzvisio Isus po uzoru na svoju majku Mariju. Pritom Brajdić donosi konkretne upute kako se to čini, pa spominje naganjanje glave, klečenje pred križem, ali i činjenje znamenja svetoga križa od mladosti, te postavljanje križa u kuću. Kakvu korist donosi navedeni odnos prema križu, Brajdić je svojim slušateljima odlučio slikovito

prikazati pomoću nekoliko egzempla koje je odabrao „od 100 drugih historija“ koje je očito mogao upotrijebiti, a što potvrđuje bogatstvo egzemplarne građe kojom se služio:

Mladić Teodorik išao je zaprositi „sebi veoma milu i nikako obećanu“ (449) djevojku u *Lubek varoš*, no shvatio je da ga je ona prevarila i da se zaručila s drugim. Srditi mladić rekao je da ga vrag koji ga je doveo i odnese natrag. Uskoro se pojavio vrag i počeo s Teodorikom letjeti iznad grada. Da Teodorik nije učinio *zlamenje križa*, vrag bi ga odnio u pakao (449).

Neka je vještica 50 puta pokušala ugušiti dijete svoje susjede (iako se iz egzempla to ne saznaje, dijete je očito spasila majčina molitva) (449).

Nekoga je gospodina iz *nimačke zemlje* dvorio vrag u *prilici čovičanskoj*, koji je čekao večer kada se gospodin neće prekrižiti da bi ga odmah odveo u pakao (449-450).

Jedan se mladić redovito molio pred križem. Kako je iznenada umro bez ispovijedi, vragovi su se pripremili odvesti ga u pakao. Međutim, spasio ga je anđeo zbog zasluga koje je stekao tijekom života (450).

Šećući po svojoj palači, car Tiberije vidio je kamen sa znakom svetog križa. Car ga je podignuo da se po njemu ne gazi, a ispod njega nalazila su se još dva takva kamena. Kada je i njih podignuo, car je našao mnogo blaga (451).

Magarac nekoga biskupa nogom je na zemlji učinio *zlamenje* svetoga križa da bi otjerao šišmiša (vruga) kojega je biskup molitvom istjerao iz opsjednutoga mladića (451).

Blagdan svetoga Mihovila. Da je slušatelj važno upozoriti na štetnost oholosti Brajdić je, osim nedjeljnim, dokazao i svetačkim propovijedima. O oholosti je tako govorio u propovijedi posvećenoj arkandelu Mihovilu, čiju je pomoć vrijedno zazivati jer se taj anđeo vojnik bori protiv strašnoga Lucifera (oholosti), no i Asmodeja koji nagovara na blud. Onima koje na grijeh nagoni Lucifer Brajdić u egzemplu poručuje da slijede Izraelce kojima se ukazao anđeo i pomogao pobjeći iz egipatskoga ropstva, a onima koji su Asmodejevi sljedbenici savjetuje da u čvrstini vjere slijede Teofilu, kojoj su Rimljani tijekom progona kršćana, kao i svim kršćanskim djevojkama, htjeli oskvrnuti čast, no spasio ju je arkandeo Mihovil, čiju je pomoć zazvala. Teofila je ostatak života provela u samostanu.

Blagdan svetih Šimuna i Jude. U propovijedi za blagdan svetih Šimuna i Jude Brajdić naglašava veliku ulogu dvaju svetaca u pokrštaivanju i navještanju evanđelja. Osim što govori o njihovim misionarskim podvizima u Mezopotamiji, Arabiji, Siriji, Libiji i drugim zemljama, na temelju svečevih života poziva slušatelje na poštovanje drugih, propagirajući jednakost koja je temelj ljubavi. Primjeri ljubavi prema drugome (bližnjem) razvidni su iz misionarskoga života Šimuna i Jude (npr. Šimun i Juda dokazali su svoju vjeru poganima u Indiji te ih tako oslobodili nevjerstva; Juda Tadej spasio je kralja Abagora od gube). U propovijedi se važnost brige prema bližnjem potiče i jednim životinjskim egzemplom. Ta je krepost, naime, zamijećena kod slonova koji su, da bi izvukli pripadnika svoje vrste koji je upao u jamu, u nju bacali zemlju, kamenje i granje da bi se unesrećeni slon izvukao iz nevolje.

Blagdan Svih svetih. U propovijedi za blagdan Svih svetih Brajdić je upotrijebio tri egzempla, pomoću kojih je slikovito oprimjerio tezu da se za veliki trud dobiva i velika plaća, odnosno slava nebeska. Takvu je plaću kralj Šaul odredio za onoga tko bi porazio Golijata. S obzirom na to da je plaća sinonim za blaženstvo nebeske slave, a to je valjalo približiti slušateljima, Brajdić je upotrijebio narativ o posjetu kraljice Sabe i njezinu divljenju Salomonovu dvoru, kao i poznatoj Petrovoj izjavi na gori, kada je Isusu rekao da im je dobro tamo biti. Pomoću još jednoga egzempla Brajdić je oslikao ljepotu raja. Egzempl govori o Filipu Makedonskom koji je od atenskog poslanika Demoda saznao za ljepotu atenskog *varoša*, pa se zakleo bogovima da će ga osvojiti. Osim što je ljepotu atenskog *varoša* poistovjetio s ljepotom raja, za koju se dakle vrijedi boriti, Brajdić je ovim egzemplom napomenuo da se rajska slava ne stječe nikako osim *dilom*, trudom i mukom.

Za duše u čistilištu. Brajdić čistilište predstavlja prostorom u kojem duše trpe strašne muke. Ono što slušatelji posebno trebaju imati na umu jest da duše u čistilištu mogu patiti i zbog najmanjih prijestupa. Brajdić je to potvrdio egzemplima čiji su akteri kardinal Paškažio, sveta Vitalijana i neki franjevac. Paškažio je muke podnosio zbog *nikih nepomnjah*, Vitalijana jer je *kose gojila* i njima se *uznosila*, a redovnik franjevac tamo je proveo čak 16 godina jer se nije poklonio na *Slava ocu*. S obzirom na to da duše u čistilištu proživljavaju strašne muke, posebice kada je riječ o mukama *od ognja*, Brajdić poziva slušatelje da Bogu upućuju molitve za svoje bližnje koji su preminuli. Koja je korist takvih molitava te što se događa s dušama u čistilištu ako one izostanu svjedočanstvo je pronašao u nizu egzempla:

Neki se redovnik nije molio za duše umrlih, pa je završio u paklu iz kojega ga nisu mogle izbaviti ni molitve njegove subraće (496).

Sveta Gertruda dijelila je svoje kreposti dušama u purgatoriju. Iako se pobojala da će ostati bez dobrih djela i zauvijek prebivati u purgatoriju, Isus ju je nagradio odlaskom u raj (498).

Neki je biskup vidio kako se dijete molilo na majčinu grobu te zlatnom udicom iz groba izvuklo lijepu ženu. Bila je to djetetova majka koja je iz purgatorija otišla u raj (499).

Jedan je čovjek molio za mrtve, pa je spašen kada je gotovo poginuo u vodi (499).

Jedan je čovjek molio za duše u purgatoriju, pa su ga više puta spasile od pogibelji (499).

Neki je đak džeparac, koji mu je otac davao jer se daleko školovao, ostavljao za spas mrtvih, a oni su mu pomagali u životnim nevoljama (499).

U jednome nizozemskom selu došlo je do velikog siromaštva, a mjesnom župniku javljale su se duše umrlih žitelja jer se bližnji nisu molili za njihov spas (500).

Blagdan svetoga Martina. Topos skromnosti, na koji se nerijetko nailazi u Brajdićevim propovijedima, osobito je prisutan u propovijedi posvećenoj svetom Martinu jer krepost koju je posjedovao taj svetac „čovičanskim jezikom ni moći izreći, niti razumom čovičjem dokučiti“ (521). Brojnost kreposti, među kojima su Martinova dobrota, poniznost, *ustrpljivost*, liječenje bolesnih, razveseljavanje žalosnih, *nadilivanje* ubogih, Brajdić je posvjedočio četirima egzemplima, odreda čudesima svetoga Martina:

Martin je još kao nekršten i vojnik cara Julijana, nekomu prosjaku u Ambionu dao svoj plašt, zbog čega mu se ukazao Isus i pohvalio ga (521).

Martin je bio toliko ponizan da je u Parizu poljupcem ozdravio gubavca od kojega su svi bježali (528).

Martina su napali neki putnici jer su ga se njihovi konji preplašili kada je jahao na magarcu. Martin je podnosio njihove pogrde i udarce. Kada su putnici trebali nastaviti put, njihovi konji nisu mogli krenuti sve dok od Martina nisu zatražili oprost. Konji su nastavili put tek kad ih je Martin nagradio znakom križa (528).

Martin je oživio mrtvo dijete neke majke (528).

Da bi pomoću još konkretnih primjera potvrdio Martinove kreposti te predstavio još neke imitabilne postupke, Brajdić u propovijed uvrštava još četiri kratka poredbeno egzempla iz života svetoga Ciprijana, Acacija, Petra Teloniorusa te Serapiona Sydonite, koji su davali novac i svoje stvari da bi pomogli potrebitima.

Blagdan svetoga Emerika. Mađarskoga svetca Emerika ili *Imbricu*, kako ga Brajdić odmila naziva, u propovijedi se uspoređuje s anđelom. Da ta usporedba nije proizvod njegova osobnog afiniteta, Brajdić kao i svaki put navedenu konstataciju argumentira. Za potrebe ovoga slučaja kaže da se ljudi mogu *okrenuti* u anđela kada su ustrajni i ponizni u molitvi, postu, kada *nemilo kine tilo svoje*, te mrze dobra *vrimenita*. Dva je segmenta ljudskoga *okrenuća* u anđela – ustrajnost molitve i tjelesnu čistoću – koje je dakako pronašao i kod svetoga Emerika, Brajdić ilustrirao egzemplima. Tako se Emerikova predanost molitvi ilustrira pomoću Mojsija koji se s bratom Aronom molio pred križem za pobjedu nad Amalekom, dok se Emerikovo djevičanstvo ilustrira zanimljivim egzemplarnim činom svetoga Antuna *Ognienog* koji je, dok je prelazio rijeku Liku, trebao skinuti odjeću. Kako nije bio sam, već je imao suputnika Teodora, Antun se posramio, no za nagradu njegovoj čednosti pobrinuo se Bog, koji ga je čudom prenio preko rijeke.

Blagdan svete Katarine. Velik broj egzempla slijedi i velik broj pohvala koje je Brajdić pripremio za svetu Katarinu, koja je pozvana na Božju gozbu kao gošća koja je spremna na održavanje svoje tjelesne čistoće. O kakvoj je ugodnoj gozbi riječ, Brajdić je slušateljima predočio na egzemplarnom primjeru Roderica de Vivara, poznatijega kao Cida, koji je na gozbu u svojoj kući pozvao samo glasovite vojnike, pa je nekom Martinu, koji nije bio *glasovit u boju*, bilo zabranjeno ući. Pozivajući se na Katarininu čistoću kao veliku krepost, Brajdić se obratio mladićima i djevojkama, kojima je savjetovao kako se čistoća može čuvati. Kao smrt ili pogubljenje čistoće naveo je prijateljstva i muško-ženske razgovore. Niz je egzempla koji upućuju na to:

– šest povijesnih: o čistoći je brinuo kralj Kazimir; Ksenokrat je odvrćao oči od životinja jer ih je smatrao nečistima; Spartanci su pazili da im sinovi i kćeri ne skitaju jer je to moglo biti pogubno za njihovu čistoću; Aleksandar Veliki sklanjao je pogled od žene i kćeri kralja Darija koje je zarobio u bitki da ga ne bi nagnale na bludnost; Hiponija se bacila u more i poginula da ne bi došla u ruke vojnicima, a *Democles* je, da ne izgubi čistoću, ušao u kotao pun vrele vode

– tri iz svakodnevice: jedna je djevojka umrla sat vremena nakon što ju je poljubio mladić kojem je bila obećana jer je smatrala da je bludno zgriješila; neki je Martinian skočio u more bježeći od bludnice, a da se ne utopi Bog je poslao dva delfina koji su ga spasili; jedan je čovjek žrtvovao život tako da mu je lav odgrizao glavu, čime Brajdić ukazuje na to da mnogi izazivaju grijeh te tako saznaju što je *pogibelj čistoće*.

Očito je da je Brajdić u svim egzemplima u propovijedi za blagdan svete Katarine progovorio o bludnosti, odnosno o štetnosti toga grijeha, no ponajviše o tome kakva se korist stječe ako se bludnost izbjegava. Da je riječ o izrazito šetnome grijehu, kako je već naglasio u nedjeljnim propovijedima, autor potvrđuje egzemplom koji donosi ovakvu priču: Kada mu je sedam kćeri (sedam glavnih grijeha) bilo u dobi za udaju, vrag ih je odlučio udati za sedam različitih muškaraca da bi sa svima sklopio prijateljstvo. Uspio je udati sve osim bludnosti.

Marijanske propovijedi. U ovu skupinu ulazi pet propovijedi posvećenim marijanskim blagdanima. U njima se progovara o Marijinoj zaštiti onih koje pohodi (*Concio pro festo Visitantis B.*), njezinu oslobađanju grešnika od paklenoga sužanjstva (*Concio pro festo Assumpt. B. V. M.*; *Concio de gloriosisimo natali Mariæ*), mogućnosti njezina imena (*Concio pro festo SS. nominis Mariæ*) te njezine molbe za kršćane kod Boga (*Concio pro processionibus ad B. V. facta*).

Egzempli koje potvrđuju Brajdićeve teze u marijanskim propovijedima tematski su usko povezni s namjenom, odnosno prigodom propovijedi, pa se u njima izdvajaju egzemplarni činovi koji tematiziraju uzorna ponašanja koja kršćane stavljaju pod Marijinu zaštitu. Kada govori o toj vrsti zaštite vjernika, Brajdić naglašava da ona proizlazi iz Marijine milosrdnosti, ljubavi i brige, a svima onima koji se nalaze u bezizlaznoj situaciji savjetuje da se njoj „priporuče, i u svojih potribah ju na pomoć zazivaju“ (345). Kako to izgleda u praksi Brajdić je oprimjerio s nekoliko egzemplara čija je tema čvrsta vjera onih koji očekuju Marijinu zaštitu. Imitabilni primjeri za navedeno bili su Romul, koji je ljude u crkvu privukao tako da je sagradio kip zaštitnice Pitije; grešnica koja je na samrti, kada su po nju došli vragovi, molila Mariju za pomoć, i završila u raju; papa i vjernici koji su molitvom u procesiji zaustavili kugu; te neki grešnici za koje je Marija kod Isusa tražila oprost. Dakle, Brajdić je vjernicima sugerirao da vjera u Marijinu pomoć donosi blagodati, a uzorne činove iz egzemplara ponajviše su trebale slijediti djevojke, kod kojih je Brajdić uočio najveći izostanak marijanske pobožnosti. Prekoravajući ih, propovjednik djevojkama savjetuje da se ne smiju „uzdržavati na ulicah, i sokacih, niti se dangubno razgovarat“ (348), čemu ih nikako nije mogla poučiti Marija, koja „donle nije lasno priko praga kućnog dvora izašla, a mnogo manje u kolo, i na prela noćna“

(348). Svim kršćanima naposljetku savjetuje da im kuća mora biti spremna za primanje Marije, da ne bi prošli poput nekoga bogoljupca u čiji je dom Marija odbila doći jer je na poklon od prijatelja dobio svetu knjigu u kojoj se našla i knjiga nevjernika Lestorija¹⁶⁶.

Marijino prisustvo za svakoga kršćanina, kaže Brajdić, uzrokuje vječno veselje, a to se posebice odnosi na vrijeme njezina porođenja i uznesenja na nebo. Da je riječ o razdoblju kad je radost sveprisutna i na nebu i na zemlji, Brajdić je slikovito prikazao egzemplom u kojem govori o neizmjernosti Jakovljeve sreće nakon saznanja da mu je sin Josip živ. S tim je dvama blagdanima povezana i Brajdićeva teza o Marijinoj moći spašavanja grešnika od sužanjstva. Kolika je Marijina ljubav prema kršćaninu Brajdić oprimjeruje dvama egzemplima. U prvome je Veturia, majka viteza Koriolana metafora za Mariju jer je njezina majčinska ljubav jedina mogla ugasi Koriolanovu srdžbu i želju za osvetom Rimljanima koji su ga istjerali iz grada, zbog čega im se, surađujući s njihovim neprijateljima nastojao osvetiti. U drugome je Marijina pomoć grešniku prikazana na konkretnom primjeru Marije Egipćanke, koja je nakon 17 godina nečistoga života pred jeruzalemskom crkvom shvatila da u nju ne može ući zbog grijeha. Tada joj se ukazala Bogorodica, a Marija Egipćanka se pokajala te ostatak života provodila u pustinji.

Snažnu zaštitu kršćanima osigurava i štovanje Marijina imena jer je ono, prema propovjednikovim riječima, protiv *đavola* i protiv *griha*, a djeluje tako da će se onaj koji ga se bude spominjao očistiti od grijeha i „neće već u grihe padnuti, niti se u grišne pogibeli povraćati“ (444). Najfunkcionalniji način na koji je Brajdić razjasnio teološke poruke, ali i slušateljima mogao na konkretnom primjeru potvrditi da je ono što govori ne samo provjerljivo, već i istinito, bila su tri egzemplu koja svjedoče o koristima za one koji su se spominjali Marijina imena. Navedenu korist upoznala je neka grešna djevojka koju je majka učila molitve Mariji. Kada joj se ukazao vrag u obličju nekoga jakog čovjeka i naumio je odvesti u pakao, djevojka je izustila molitve iz djetinjstva, te se tako spasila, a onda počela štovati Djevicu Mariju. No, korist Marijina imena upoznala je, kao u Papušličevu egzemplu, i jedna ptica koju je vlasnik naučio *Zdravo Marijo*. Kada je pobjegla iz krletke i kada ju je napao jastreb, iz njegovih se kandži spasila ponavljajući molitvu koju je naučila. O Marijinoj zaštiti svjedoči i dulji narativni egzempl o mladiću kojega je Marija izbacila iz bludnih naslada. Priču o njemu na propovijedi je čuo još neki bludnik koji se preporučio Mariji, pa je odlučio iskušati snagu njezine zaštite.

¹⁶⁶ Određene se knjige – sumnjive knjige, knjige koje su uzročnici zla ili otrov kršćanske vjere – u propovijedima registrira kao neprijatelje ljudi i njihova spasenja. Navedeno potvrđuju propovijedi i drugih hrvatskih autora (usp. Zečević, 1993a: 60-67).

Pošao je bludnici s kojom je griješio, no put se do njezine kuće produljivao, tako da tamo nikada ne bi stigao. Na putu ga je neka sila odgurnula i vratio se svojem domu.

Posljednja marijanska propovijed u Brajdićevoj zbirci, među ostalim, potvrda je vjerskoga običaja procesija povodom marijanskih blagdana. Propovjednik se, naime, obraća slušateljima putnicima koji su se izdaleka došli pokloniti i sudjelovati u svečanosti prilikom procesije u čast Blaženoj Djevici. Na toj su propovijedi okupljeni kršćani mogli čuti i dva egzempla – metaforički biblijski egzempl koji je aluzija na Marijinu zaštitu kršćana, a u središte postavlja brižnost kraljice Estere, koja je molila kralja *Ahašvera* za milost židovskom puku te egzempl o Koriolanu i snazi ljubavi njegove majke Veturije, koji je Brajdić ispričao i prigodom slavljenja Marijina uznesenja na nebo.

Iako su kapucinske regule ograničavale propovjednike u pripovijedanju *pričica* (v. Tenšek, 2005: 160), u Brajdićevu se *Excitator Christianus* nalazi više od 250 različitih egzempla. Navedeno samo potvrđuje da egzempli nisu smatrani *praznim* pripovijestima, već onima u kojima je funkcionalno ispred narativnoga. Brajdićevi egzempli pripadaju ponajprije dvjema tematskim cjelinama; najviše je biblijskih i egzempla iz svakodnevice. Osim njih, Brajdić u propovijedi uvrštava i povijesne egzemple, zatim egzemple iz života svećenika, redovnika i pustinjaka, svetačke, životinjske i mitološke egzemple. U usporedbi s ostalim u radu analiziranim zbirkama slavonskih propovijedi, Brajdićevi su egzempli na tematsko-motivskoj razini najbliži Rapićevim iz zbirke *Svakomu po malo* jer i kod potonjega velik dio egzemplarne građe zauzimaju zastrašujuće priče iz svakodnevice. Ipak, Brajdić je u odnosu na Rapića skloniji donošenju egzempla s elementima fantastičnoga, vrlo začudnoga, a nerijetko i opskurnoga, što je izraženije u njegovim nedjeljnim propovijedima.

6. 7. Filip Kapušvarac, *Portio triplex* (s. a.)

Govoreći o vlastitim naporima traganja za izvorima koji svjedoče o najstarijoj književnoj i kulturnoj povijesti Slavonije nakon oslobođanja od osmanske vlasti, konkretno za autografom Joannisa de Straxemano „*Paraphrastica et topographica exposito totius almae provinciae Bosna Argentina...*“ Vellicae 1730, Dionizije Švagelj registira i djela nastala u redakciji Filipa Kapušvarca (v. 2004: 7-9).

O Filipu (Vlahoviću, Vukoviću) Kapušvarcu¹⁶⁷ povjesničari naše književnosti nisu pisali. Za tu se činjenicu, mada je riječ o zaista svestranome piscu¹⁶⁸, mogu pronaći bar dva opravdanja: prvo, Kapušvarac je prije svega poznat kao pisac kantunala, pa je stoga ponajprije prikupio pozornost muzikologa (v. Matasović, 1998; Stipčević, 2005) i znanstvenika koji su se bavili hrvatskom himnodijom (v. Mihanović Salopek, 1992) i drugo, Kapušvarčeva djela nisu tiskana, pa se za njih i nije moglo saznati izvan usmjerenoga istraživanja. Dionizije Švagelj, jedan takav usmjereni istraživač, u knjizi svojih rasprava o hrvatskoj književnosti *Studije* (2004) jednu je studiju posvetio Filipu Kapušvarcu, pa je podsjetio i na važnost Kapušvarčevih propovijedi, o kojima do tada nije bilo riječi. Riječ je o rukopisnoj zbirci čiji puni latinski naslov glasi ovako:

PORTIO Triplex | Qua` | In Sanctorum Festivitatibus DIVINI | Verbi Pra`conibus datur | Seu | Sermones Pra`dicabiles terni, | Pro Festis Sanctorum in idiomate | Illyrico Cunctis Concionatoribus Illyrici | idiomatis non ingrata` videndi; nam | Conceptibus, Historijs, & SS: Patrum Sententijs | tanquam radicibus odori- | feris referti. | Studio, & opera S. Fris. Philippi a | Capusvar Conscripti, | Et in suam utilitatem, nec minus | aliorum Congesti. | PARS AUTUMNALIS¹⁶⁹

Kapušvarčeva zbirka propovijedi ukoričena je knjiga pisana na čak 736 stranica iznimno urednoga rukopisa¹⁷⁰, a danas se čuva u Iloku¹⁷¹. Osim lijepoga rukopisa, estetski ove knjige doprinose i iluminirani inicijali na početku svake propovijedi odnosno svakoga stavka središnjega dijela, kao i ilustracije na kraju propovijedi¹⁷².

¹⁶⁷ Filip Kapušvarac (Philippo a Capusuar, Philip Kapusvaracz) rođen je prije 1700. Datum smrti različito je zapisan u nekrologiji Male braće i u *Catal. m.*, jednom 21. rujna, a drugi put 21. studenoga 1755. Pripadao je generaciji franjevačkih studenata koji su se, poput Josipa Jankovića, Šimuna Mecića i dr., školovali u Italiji, u različitim centrima za studij filozofije i teologije, osobito u Milanu, Lorettu, Veneciji i Ferrari. Bio je župnik-gvardijan u samostanu u Staroj Gradiški 1730., a spominje se i da je 15. studenoga 1732. pjevao u koru s orguljama-monokordu. Prezime Kapušvarac vuče porijeklo od imena grada Kaposvar u županiji Somogy. Nekada je pripadao području Slavonije, odnosno činio jednu cjelinu, a imao je osobito dobre veze s Našicama i Koprivnicom. Po običaju onoga vremena po mjestu rođenja ime je dobio i Filip Vuković (Švagelj, 2004: 75-76).

¹⁶⁸ Švagelj navodi osam Kapušvarčevih rukopisa koji se mogu podijeliti na: prozne tekstove (propovijedi), izvorna glazbena djela i djela nastala korištenjem drugih izvora (veći broj misa) (Švagelj, 2004: 9).

¹⁶⁹ U radu će se dalje služiti skraćenom inačicom naslova: *Portio triplex*.

¹⁷⁰ Treba se složiti s Dionizijem Švagljem koji je komentirao da je Kapušvarčev rukopis sitan i lijep, te da se iz njega naslućuje obrazovani čovjek kojemu je pisanje bilo svakodnevni posao. Također, Švagelj je primijetio da pismo, iako vrlo uredno, nije uvijek čitljivo (2004: 52).

¹⁷¹ Rukopis je, kako svjedoči Švagelj, nastao u Našicama (2004: 9), a danas se čuva u franjevačkome samostanu u Iloku. Za pristup rukopisu zahvaljujem tadašnjem gvardijanu iločkoga franjevačkog samostana (2020) fra Grguru Blaževiću.

¹⁷² O likovnome radu Filipa Kapušvarca Švagelj je među ostalim zapisao i sljedeće: „Pokazujući znatnu erudiciju književnika i kompozitora 18. stoljeća, te specifičnu spretnost umjetnika koji pronalazi pogodne paralele i u propovjednim tekstovima i u kompozicijama – Kapušvarac je živ i plodan kulturni radnik koji zahvaća i na likovnom planu određene suptilne ilustrativne zahvate u svojim rukopisima. Baš tim svojim inicijalima, i uopće ilustrativnim prilozima svojih kompozicija, i u svojim proznim tekstovima uspješno prenosi suptilnije svoju misao dajući joj poetičniji oblik.“ (2004: 18), navodeći pritom brojne likovne uzore kojima se Kapušvarac služio.

U kraćem osvrtu na nekoliko propovijedi iz Kapušvarčeve zbirke Dionizije Švagelj primijetio je da su obilježja Kapušvarčeva stila:

- komponiranje tekstova različite provinijencije na originalan način, pri čemu se izdvaja obilno citiranje, kako latinskih poslovice, Svetoga pisma, različitih misli iz djela crkvenih otaca i istaknutih crkvenih pisaca, tako i klasičnih autora, posebice Ovidija
- poštapalice, ligamenti, izrazi i stajalice izreke, dinamične slike, što sve pridonosi živosti teksta
- nefiksirana rečenica: misli koje teku kao u pripovijedanju, rečenica se počesto prekida pripovjedačevim pojašnjenjima, pa je otežano praćenje osnovne misli
- izlaganje u obliku razgovara sa slušateljem/čitateljem
- nijansiran odnos prema etičko-filozofskim pitanjima sreće i ljudske volje
- predmaniristički i maniristički izraz, koji je fantastičan, nemiran, pun napetosti i proturječnosti¹⁷³
- barokni izraz: barokna alegorija, doživljaj kretanja i promjenjivosti, esteticizam i čežnja za reprezentacijom, no svakako i vid strukturiranja proze u skladu sa stilom svojega vremena, pa se može govoriti o sljedećim elementima barokne estetike: *persuasio*, u značenju nagovaranja o ispravnosti prikazanih misli, *ingenium*, u značenju naravi, prirodene čudi, dara, ali i oštroumlja, dosjetljivosti, fantazije i značaja, *eloquentia*, kao bujica rječitosti, *affectus*, odnosno djelovanje na koga i *pansofija* – stalna čežnja za sveopćom znanošću.

Na temelju navedenoga Švagelj je Kapušvarca nazvao *bizarnim propovjednikom*, pri čemu je mislio poglavito na Kapušvarčevo *osvježavanje* teksta religiozne tematike duhom klasične književnosti (usp. 2004: 11-34).

Navedenom Švagljevu opisu Kapušvarčeve zbirke mogu se dodati i sljedeće informacije:

- na naslovnoj se stranici, uz već predstavljen naslov i ime pisca, nalazi naznaka da su propovijedi pisane/namijenjene za jesenski dio godine. Znači li to da je Kapušvarac pisao ili naumio pisati propovijedi i za ostale dijelove godine, ne zna se, no takva se pretpostavka ne može odbaciti.

¹⁷³ Švagelj Kapušvarčeva glavnog uzora vidi u bosanskom franjevcu Matiji Divkoviću, ali i u zajedničkim uzorima dvojice franjevaca – hrvatskim glagoljskim propovjednim tekstovima nastalima prema latinskim izvorima (2004: 10-11).

– Kapušvarčeva zbirka sadržava predgovor *Amici Lectori*, u cijelosti na latinskom jeziku, u kojem se autor obraća *ljubaznome čitatelju*, očekujući njegov sud i moleći ga da njegovo djelo pozorno prouči svojim *umnim očima*. Uz uvodni apel čitatelju Kapušvarac donosi i tri opaske o načinu slaganja svojega djela, prvo: napominje da njegov tekst nije izvorni, zbog čega se ne naziva autorom, već kolekcionarem, ističući da se za koncipiranje svojih propovijedi služio tekstovima drugih pisaca, drugo: još izraženijim toposom poniznosti ističe da je sve ono što nije uspio razumjeti iz knjiga koje je čitao pri kompiliranju svojih propovijedi njemu na prijekor jer je, kako kaže, svoje nedostatke prikrivao rječitošću, i treće: Kapušvarac priznaje da propovijedi nije oblikovao prema pravilima retoričkoga umijeća, no za to ima opravdanje – njegova je prvotna namjera bila ponuditi materijale pomoću kojih će drugi propovjednici moći oblikovati vlastite propovijedi. U konačnici, Kapušvarac zaključuje da njegova knjiga treba biti na Božju čast i korist bližnjega (Kapušvarac, s. a.: nepag. str. 1).

Nakon predgovora slijedi sadržaj (*Index*) propovijedi, gdje je na latinskome jeziku napomenuto da je riječ o *jesenskom* svesku svetačkih/blagdanskih propovijedi, koje počinju svetkovinom svetoga Mateja evanđelista, 22. rujna. Specifičnost je ove zbirke pojava čak do sedam inačica propovijedi napisanih za isti blagdan, što Kapušvarac u *Indexu* naznačuje brojkom pored naslova pojedine propovijedi, ne navodeći tako pojedinačno sve propovijedi za isti blagdan¹⁷⁴. Uz naslove Kapušvarac je zapisao i stranice na kojima se propovijedi mogu pronaći, čime je dodatno olakšao pregled i čitanje svoje opsežne zbirke. Na kraju *Indexa* naznačio je da je konačni broj propovijedi 94. Ipak, tu brojku treba ispraviti i reći da je riječ o 93 propovijedi te da je vjerojatno došlo do autorova previda.

Kapušvarčeve propovijedi broje od osam do 12 stranica teksta. Sve započinju perikopom na latinskom jeziku, koja se objašnjava u uvodnome dijelu, gdje se tema najavljuje primjerima iz Staroga i Novoga zavjeta, životinjskoga svijeta (npr. život pčela, lavova, pelikana, feniksa i dr.), slikama o ispraznosti ovozemaljskoga života i slave, potvrđama iz vjerske literature, antičke kulture (Ovidije, Aristotel, Euripid, Plinije i dr.), svijeta prirode i svemira, opisima

¹⁷⁴ U nastavku se donosi popis i broj inačica određene propovijedi, onako kako je to naznačio Kapušvarac u *Indexu*: *De S. Mattheo Apost: & Evang: Conc: V; De S. Michaelē Archangelo Conc: V; De SS. Cosmā & Damiani Mart. Conc: VI; De Seraphico S. Prē Francisco Conc: VII; De S. Maximiliano Episcopo & Martyre Concio Unica; De S. Luca Apost: & Evangelista Conc: IV; De S. Joanne Capistrano Concio Unica; De S. Demetrio Martyre Concio Unica; De SS. Simonis & Judæ Martyr: Conc: V; De Festo Omnium Sanctorum Conc: V; In Comēoratione Omnium Fidelium Defunctorum Conc: IV; De S. Emerico Duce Hung: Conc: III; De S. Leonardo Confessore Conc: VI; De S. Martino Episcopo Turon: Conc: VI; De S. Elisabetha Hungariæ Conc: III; De S. Catharina Virg: & Mart: Conc: VI; De S. Jacobo de Marchia Conc: II; De S. Andrea Apostolo Conc: VII; De Sancto Nicolao Episcopo Conc: V; De S. Francisco Xaverio Conc: IV; De Festo Immaculata Conceptionis Beatissimæ Virginis MARIÆ Conc: V; De S. Lucia Virg: & Mart: Conc: II* (Kapušvarac, s. a.: nepag. str. 2-3).

fantastičnih prostora, alegorijskim slikama ljudskih vrlina i mana, ponekim kraćim egzemplom i dr. Nakon *prosecutio* (kraćeg razvoja dijelova proizašlih iz podjele teme) Kapušvarac je pozivao slušatelje na usmjereno slušanje i izrijeком najavio početak središnjega dijela propovijedi.

U središnjem dijelu Kapušvarac se služio različitim postupcima proširenja teme (*modi dilatandi*). Nizao je argumente svojih uzora, a kako je već napomenuto, tekstovi kojima se služio pri kompilaciji zauzimaju širok repertoar: od djela crkvenih otaca, drugih crkvenih pisaca, hagiografa do antičkih filozofa i književnika. Svi su argumenti proizlazili iz cilja propovijedi, dakle ukazivanja na izvrsnost svetaca, čiji su životi imitabilni. Na taj su način i ulomci iz hagiografija postajali egzemplima Kapušvarčevih propovijedi jer se na temelju njih recipijente podučavalo važnosti ne samo imitacije sveca, već i ufanja, za što će biti nagrađeni svečevom pomoći. Osim egzemplima toga tipa, središnji dio propovijedi obiluje egzemplima kojima se svečeve kreposti predstavljaju pomoću primjera iz *Biblije*, povijesti, svakodnevice, života redovnika, svećenika i pustinjaka, mitologije te životinjskoga svijeta. Bez obzira na opsežnost građe kojom je Kapušvarac raspolagao i koju je usložnjavao u vlastiti tekst, iz propovijedi je razvidna iznimna autorova vještina, ne samo u komponiranju strane literature, već i u njezinu prilagođavanju domaćem izričaju, što potvrđuju brojne poštapalice, domaći izrazi i mudre izreke svojstvene kraju u kojem živi.

Završni dio propovijedi funkcionira kao još jedan apel slušateljima u kojem se sažima temeljna poruka – poziv na imitaciju svečevih vrlina i molitvu za svečevu pomoć.

Iako se Dionizije Švagelj u studiji o Kapušvarcu nije posebno osvrnuo na egzemple iz njegovih propovijedi, na nekoliko je mjesta aludirao na njihovu važnost; najprije kada je govorio o Divkoviću kao Kapušvarčevu uzoru, pri čemu je istaknuo da je Divković, među ostalim, osvajao čitatelje (i slušatelje) izborom svojih priča koje su *pogađale njihovo srce i dušu* te maštovitim (i fantastičnim) elementima znao zaintrigirati svoje slušatelje; zatim kada je zapisao da Kapušvarac u propovijedi uvodi zabavno-poučni sadržaj, te se tako približava najboljim verzijama narodnih pripovijedaka; te kada je istaknuo da su Kapušvarčevi tekstovi o pojedinom svecu komponirani kao razgovori s povremenim dijelovima čiste *hardboiled* proze (usp. 2004: 10-30).

U ovome dijelu rada egzempli u svetačkim i blagdanskim propovijedima Filipa Kapušvarca razmatrat će se s obzirom na tematsko-motivsku usmjerenost, odnosno pripadnost određenim tematskim cjelinama unutar propovijedi za sljedeće svece: svetoga Mateja, svetoga arkandela

Mihovila, svete Kuzmu i Damjana, svetoga Franju Asiškoga, svetoga Maksimilijana, svetoga Luku, svetoga Demetrija, svete Šimuna i Judu, svetoga Emerika, svetoga Leonarda, svetoga Martina, svetu Elizabetu, svetu Katarinu, svetoga Jakova Markijskog, svetoga Andriju, svetoga Nikolu, svetoga Franju Ksaverskoga te blagdane Svih svetih, Dušni dan i blagdan Bezgrešnoga Začeca Blažene Djevice Marije.

Blagdan svetoga Mateja. Za ovoga je sveca, apostola i evanđelista Filip Kapušvarac napisao pet propovijedi, a njihova se tema crpi iz dviju kreposti Isusa Krista. Riječ je o milosrđu Isusova pogleda te o slavlju koje on priprema za svoje sljedbenike. Kako je sveti Matej onaj koji slijedi Isusov milosrdni pogled, ali i prihvaća poziv na Isusovo slavlje, iz tih je dviju svečevih vrlina/postupaka proizašla propovjednikova motiviranost za odabir egzempla, pa i njihova tematska dvosmjernost.

Nositelji egzemplarnoga čina u okviru navedenoga – ovdje je prvo riječ o slijedenju Isusova milosrdnog pogleda – uglavnom su prototip uzornoga ponašanja, pa se egzemplima tematizira čvrstina vjere biblijskih likova (Petar, Andrija, Pavao, Josip, Zakej, Noa, Jakob, Simeon), koja je nagrađena konačnim veseljem (npr. Jakob se veselio kada je vidio sina u Egiptu, a starac Simeon kada je držao Isusa u rukama).

Svjestan da je među kršćanima mnogo onih koji nisu spremni slijediti Isusov milosrdni pogled, Kapušvarčev je cilj bila i opomena, za što mu je poslužio još jedan biblijski egzempl, u čijem je središtu mladić koji se nije mogao odreći svojega bogatstva ni kada je u pitanju stjecanje nebeske slave.

Kako je već bilo navedeno, Kapušvarac je slušatelje uputio i na to da se velika korist stječe odazivom na večeru koju je pripremio Isus. Da bi razjasnio metaforu, u propovijed uključuje još nekoliko biblijskih egzempla. Na početku predstavlja slavlja kralja Ahašvera, Heroda i Baltazara, no navodi da je veselje na Matejevoj trpezi zasigurno bilo veće. Usporedni Kapušvarčevi egzempli grade se uglavnom na *quanto magis* (*koliko više*) formuli, gdje se sličnosti s određenom svečevom vrlinom stavljaju u odnos s vrlinom „suparnika“ (u ovom slučaju biblijskih likova), i to tako da je uvijek nadmašena vrlinu potonjega¹⁷⁵. Na koji način

¹⁷⁵ Taj je postupak, kako je već istaknuto za propovijedi Đure Rapića, učestao model iskazivanja izvrsnosti svetaca. U Kapušvarčevim propovijedima formula *quanto magis* vrlo je česta. Na primjer, iza egzempla o bogatim častima na koja su bili pozvani velikodostojni gosti, Kapušvarac znatno većim slavljem drži Kristovo na kojem je glavni gost bio Matej: „Ali evo sada zazivaše kralj velik i moguć, veoma bogatiji od sviju kralja rečeni, zazivaše velim na čast, ali ne znam od koga, ne ukazuje mi današnji Matije sveti (...)“ (27)

treba slijediti Isusa te tako izbjeći jaram paklenoga đavla (to je uspjelo Mateju) autor je naznačio u još jednome biblijskom egzemplu:

Iliju, koji se žalio zbog neposluha Izraelcima, Bog je poslao u kraljevstva Izraela i Sirije pozvati Elizeja da ga slijedi. Nakon što je Ilija na Elizeja stavio plašt, on je napustio obradu zemlje, otišao se oprostiti s roditeljima, pripremio veliko slavlje za svoje prijatelje, a potom otišao slijediti Iliju (27-28).

Osim zbog odanosti Kristu Kapušvarac svetoga Mateja veliča i zbog njegove poniznosti, odnosno skromnosti, a tu je vrlinu slušateljima predočio egzemplom o Juditi, koja je odlučila odbaciti sve bogatstvo koje je zadobila nakon što je ubila Holoferna.

Drugu skupinu Kapušvarčevih egzempla čine hagiografske priče koje su slušatelje trebale usmjeriti na ono na što ih propovjednik ne samo poziva, već i obvezuje na kraju svake propovijedi posvećene apostolu, evanđelistu i mučeniku Mateju. Riječ je, naravno, o molitvi svetom Mateju, koji je *obranitelj* vjernika i koji će moliti svojega *meštra* za njihovo izbavljenje od grijeha. Upravo je zato, dakle radi uvjeravanja kršćana u važnost obraćanja svetom Mateju, Kapušvarac u egzemplima predstavio njegove čudotvorne podvige:

Matej se kod Boga založio za arapsku kraljicu *Euphenisiju*, koja je tugovala zbog sinovljeve smrti. Nakon što joj je Bog uskrsnuo sina, ona i kralj su se pokrstili (6).

Dok je Matej propovijedao u Egiptu, umro je kralj kojega je Matej preobratio na kršćanstvo. To je učinio i s njegovom kćeri Ifigenijom koja je odlučila postati časna sestra. Kako je uskoro u tome kraljevstvu počeo kraljevati opaki Hirtatius i nastojao zvesti Ifigeniju, Matija je djevojku odlučio zaštititi od požude opakoga kralja. *Hirtatius* je Mateja osudio na smrt, njegovo tijelo stavio u željezni lijes i bacio u more. Iako je bio od željeza, lijes nije potonuo, što je nevjernike navelo na priznanje vjere. Ljes je plovio morem do grada Salerna, gdje je spasio puk od napada turskoga cara *Adriana* i njegovih galija. Smatrajući da se riješio Mateja, kralj *Hirtatius* opsjedao je samostan u kojem se nalazila Ifigenija, a u konačnici ga i zapalio. Tada se ukazao Matej na oblaku, ugasio požar, a na kralja poslao sljepoću i gubu, od koje je potonji i umro (16)¹⁷⁶.

¹⁷⁶ S obzirom na to da je za Kapušvarčeve propovijedi karakteristično pojavljivanje više inačica istoga egzempla, kao reprezentativna će se izdvojiti jedna. Određeni sažeti prikazi egzempla (kao u ovome primjeru) nastali su kombinacijom dijelova fabule / likova koji se ne pojavljuju u svim inačicama egzempla.

Matej je obranio jedan arapski grad od dvaju drakuna pomoću svojega križa. Drakuni su grad napustili ponizni kao ovce (23).

Matija je protjerao dva vračara koji su trovali stanovnike grada (23).

Nakon što je egipatskom kralju umro sin *Eufrates*, kralj je pozvao vračare, nadajući se sinovljevu uskrsnuću. Nakon vračareve upute da bi trebao sinu u čast saizdati veliku crkvu, pojavio se sveti Matej, koji je molitvom uskrsnuo kraljeva sina. Kralj je potom pozvao sve ljude, navijestivši da se pojavio sam Bog u liku čovjeka. Svi su se pojavili s bogatim zlatnim darovima za Mateja, no on ih nije prihvatio, već je sagradio crkve po čitavom kraljevstvu te pokrstio Egipat i Etiopiju (32).

Blagdan svetoga Mihovila. Filip Kapušvarac posvetio je pet propovijedi arkandelu Mihovilu. Držeći se mota da je čovjek čovjeku *kurjak*, odnosno da čovjek, iako naplemenitije, ima više neprijatelja od svih živih bića, Kapušvarac je slušateljima dobronamjerno savjetovao pronalazak pravoga oružja protiv neprijatelja. To je oružje, dakako, arkandeo Mihovil, čovjekov branitelj od grijeha. Iako je bio svjestan nemogućnosti iskazivanja Mihovilove *plemenštine* i *uzvišenja* te da popis njegovih kreposti ne bi stao na *neizbrojeni papir*, Kapušvarac ipak nije štedio svoj um kada su u pitanju egzempli kojima je potvrđivao veličinu toga „vladaoca svrhu sviju angelah“¹⁷⁷ (62). I navedenu je hijerarhijsku odrednicu u svijetu anđela, u kojem se Mihovil izdvaja kao poglavica, Kapušvarac slikovitije prikazao egzemplima: o najhrabrijem Davidovu vojniku Joabu, kojega je kralj proglasio poglavicom, te Abneru, koji je dobio važnu ulogu u Šaulovoj vojsci.

Egzempli iz različitih tematskih cjelina (biblijski, povijesni, mitološki, iz života svećenika, redovnika i pustinjaka, iz života svetaca) Kapušvarcu su poslužili kao:

a) ilustracija dobročinstava arkandela Mihovila:

Arijadnino dobročinstvo omogućilo je Tezeju izlazak iz labirinta i pobjedu nad minotaurom (69).

¹⁷⁷ Svi citati iz Kapušvarčeve zbirke *Portio triplex* donose se u transkripciji prema izdanju rukopisnoga primjerka koji se čuva u samostanskome arhivu franjevačkoga samostana u Iloku tako da se u zagradi donosi broj pripadajuće stranice.

Davidova zaručnica Mikala, znajući da njezin otac želi ubiti Davida na spavanju, pustila je Davida kroz prozor, a na postelju stavila panj, koji je prekrila Davidovom haljinom. Kada su Šaulove sluge stigli, ispalili su strijele u panj, misleći da su ubili Davida (69).

Jošeba je učinila veliko milosrđe spasivši mladoga Joaša od proklete Atalije, koja je odlučila istrijebiti čitavu Joaševu lozu. Jošeba ga je šest godina čuvala u svojoj kući (70).

Jedan je stari ribar izvukao Venceslava iz tamnice i Dunavom ga vratio kući, u Bohemiju (70).

Kada mu je otac ostao u velikome požaru, Eneja ga je spasio, iznijevši ga iz grada na leđima (70).

Kada je *Ligurio* bio osuđen kao carev izdajnik i kada mu je car presudio smrt odsijecanjem glave na gradskom trgu, na dan presude Ciceron je lijepim govorom ugasio carevu srdžbu i spasio Ligurija (70).

b) potvrda Mihovilove pomoći onima kojima je potrebna:

– anđeo se ne spominje, no iz konteksta je razvidna njegova nazočnost (u prvim dvama egzemplima govori se o sigurnosti onih koji se uzdaju u Mihovilovu pomoć kada su im nebeska vrata zatvorena, a treći svjedoči o tome u kakvoj će se nezahvalnoj situaciji naći oni koji su previše marili za svjetovno, zbog čega su im prijeko potrebne ruke koje će ih odvesti u nebo):

Sveti Antun iz *Corsike* živio je pokornički, posteći i kažnjavajući tijelo. Imao je 666 rana. Kada je bio na samrti, drhtao je od straha, bojeći se posljednjeg suda (63).

Kada je sveti Elzear bio na samrti, vidio je stado vragova, ali se poslije ohrabrio i rekao da mu ne mogu nauditi jer se u ruke Božje *meće* (72).

Kada je umro Francesco, vicekralj Indije, na pogrebu se okupilo mnoštvo. Kada se, međutim, pojavio Mendosa i počeo govoriti, svi su mu se okrenuli, ostavivši i zanemarivši mrtvo Franceskovo tijelo. Našao se tek jedan čovjek koji je pokopao Franceskovo tijelo (73).

– anđeo koji spašava iz nevolje spominje se izrijeком, no nije imenovan kao Mihovil: ti egzempli govore o mladićima Šadraku, Mešaku i Aben Negu u Nabukodonosorovu zatočeništvu; stanovnicima Jeruzalema, koje je napao protivnik kršćanske vjere kralj Senaherib; Petru u Herodovoj tamnici; Danielu u lavljoj jami; Davidu u borbi s Golijatom; Izraelcima u bijegu iz egipatskoga ropstva te Hagari i Išmaelu, kada se pojavio pred njima i žednima im ukazao na put do studenca.

– anđeo pomoćnik imenovan je kao Mihovil:

Pred Mandalinom su se u isposništvu pojavila dva drakuna. Kada je počela vapiti, pojavio se sveti Mihovil i rastjerao drakune (44).

Jedan je grešni *gospodičić* primio dva franjevca na spavanje i vlastitim im rukama načinio postelju od slame. Iste je noći obolio na smrt, a po njegovu su dušu došli pakleni đavli. Međutim, pojavio se sveti Mihovil s vatom. Na jednu je stranu vage stavio *gospodičićeve* grijehe, a na drugu slamu, koju je pripremio redovnicima za konak. Nakon što je slama pretegnula grijehe, *gospodinčićeve* je duša otišla u raj (44).

Jedan je pustinjač sreo vragove u ljudskome obličju koji su išli na karmine kralja Henrika. Pustinjač im je rekao neka ga na povratku obavijeste što je bilo s kraljevom dušom. Vratili su se uplakani, rekavši da je Henrikovu dušu spasio Mihovil, dokazavši da je kraljevo dostojanstvo na vagi teže od njegovih grijeha, te tako vragove osramoćene otjerao u pakao (50).

Kada je redovnik Osberto umirao, jako se bojao posljednjeg suda. Pakleni vragovi čekali su njegovu osudu, ali spasio ga je Mihovil, objasnivši da su mu grijesi koje je učinio prije krštenja oprošteni krštenjem, oni poslije krštenja ulaskom u sveti red, a oni koje je učinio tijekom redovništva, zbog velikoga posluha. Vragovi su se potom osramoćeni povukli u pakao (74).

Biskupu se Areatensemu na samrti ukazao sveti Mihovil sa zborom anđela. Pored biskupa nalazilo se i djetesce koje se našlo u čudu ugledavši sjaj anđela. Kada je biskup umirio djetesce, Mihovil ga je uveo u nebesko kraljevstvo (83).

Da će kršćane koji čine uzorna djela spasiti sveti Mihovil, odnosno da su egzempli kojima se to potvrđuje autentični i da u vezi s njihovom istinitošću ne treba dvojiti, Kapušvarac je potvrđivao isticanjem funkcije koju su egzempli trebali obaviti. Tako je prije egzempla o *gospodičiću* koji je primio dvojicu franjevac na konak autor napomenuo: „(...) što da je istina hoću vam potvrditi s onizim viđenjem“ (44).

Blagdan svetih Kuzme i Damjana. Definirajući mučenike kao one koji podnose *progonstva* radi Božje ljubavi, Kapušvarac je kao primjere takvih kršćana naveo dvojicu svetaca, zaštitnika liječnika – svetoga Kuzmu i Damjana. U šest propovijedi posvećenih spomenutim svecima Kapušvarac veliča ustrajnost u vjeri i podnošenju muka, pri čemu Kuzmu

i Damjana uspoređuje s glasovitim i velikim vojskovođama (npr. Aleksandrom, Hanibalom, Scipionom, Davidom, Još uom).

U prilog navedenim vrlinama svetaca ide i ono što je Kapušvarac govorio u nastavku. Propovjednik je, naime, istaknuo da su Kuzma i Damjan svjetovna *naslađenja* prepoznali kao kratka i *hrđava*, kao i to da su rado podnosili muke, znajući da je nagrada *vikovičnjost*.

Upravo iz propagiranja svetačkih vrлина razvidan je primarni cilj Kapušvarčevih propovijedi – podučavanje slušatelja imitiranju svečevih postupaka. (Pre)naglašavanje svetačkih vrлина, dakle, i u ovim propovijedima nije samo proizvod barokne manire i dio baroknoga ornatusa, već je utemeljeno i na Kapušvarčevom moralno-etičkom stajalištu, što je razvidno iz potrebe za prigovor slušateljima. Govoreći naime o spremnosti na muku svetih Kuzme i Damjana, Kapušvarac je prigovorio slušateljima koji se žale na najmanje tegobe: „(...) ako se istom malo na jedan prst ožeže, ali malo ubije, onoga puta tolike kletve, i tolike ps ovke izbljuje svojima prokletima ustma (...)“ (122).

Nadajući se da su Kuzmu i Damjana (bar u određenoj mjeri) slušatelji spremni slijediti, Kapušvarac je nastojao konkretno djelovati – ispričao je priče. U egzemplu je predstavio mladića iz *Campanij* grada, koji je živio u *naslađenjima*. Šest je mjeseci neumjereno jeo i pio, a sve zbog toga što je trebao biti žrtvovan bogovima tako da se na konju zatrči u more.

Grieh mladića iz *Campanij* grada, priličan slušateljima, trebalo je zamijeniti uzornim ponašanjem, pa je zato Kapušvarac pripremio povijesni egzempl koji kršćane treba podsjetiti na koji je način potrebno *boj biti* s neprijateljem, odnosno vragom:

Kralj Kir želio je poraziti svojega strica i osvojiti Mediju. Da bi to uspio, valjalo je prikupiti dobre vojnike. Svojim je vojnicima, da ih iskuša, stoga zapovjedio da uzmu sjekire i isjeku cijelu šumu. Drugi im je dan, kada su to učinili, priredio obilnu svečanost. Kralj je potom pitao vojnike je li im draži jučerašnji dan proveden u radu ili današnji u slavlju. Svi su se vojnici složili da im je današnji dan draži, na što im je kralj odgovorio da se dignu na boj, osvoje Mediju pa će im svaki dan biti takav (118).

Iz navedenoga je egzempla razvidno da je trud predispozicija za stjecanje vječne slave. Kršćanima u tome, navodi autor, mogu pomoći sveti Kuzma i Damjan, zbog čega im se potrebno moliti. Da bi i ovaj put konkretizirao svoj savjet, Kapušvarac je u propovijed uvrstio zanimljiv egzempl iz života svetaca:

U jednoga je siromašnog čovjeka, dok je spavao u polju, ušla zmija. Kako se našao u smrtnoj opasnosti, čovjek je otišao na grob Kuzme i Damjana i zazvao pomoć svetaca. Oni su se uskoro pojavili i otjerali zmiyu iz njega (123).

Blagdan svetoga Franje Asiškoga. U sedam propovijedi, koliko ih je posvetio svetom Franji Asiškom, Filip Kapušvarac izrazito je laudativno pristupio predstavljanju toga sveca, mada se poprilično skroman pribojavao da će zbog svojega *slabog* jezika te *hrđave* i *kratke* pameti navedeni posao biti nemoguć. Naklonost, dapače i familijarnost, koja je razvidna iz Kapušvarčeva propovijedanja proizlazi iz prirode autorova zadatka – pisanja panegiričke propovijedi rodonačelniku svojega reda, kojega naziva *ćaćkom* (ocem).

Opširno govoreći o svetome Franji, Kašušvarac je sveca usporedio sa:

- a) služeći se znanjima astrologa, *zvizdom jutarnjom*, o kojoj u egzemplima svjedoče brojni vidiosi – neka gospođa kojoj se ukazao sveti Dominik sa zvijezdom na čelu, Nikola od Tolentina dok je počivao u *celi*, neki redovnik na dan smrti Tome Akvinskoga, a zvijezda je viđena i na glavi nekoga mrtvog fratra
- b) plemenitim i lijepim gradom koji simbolizira dušu svetoga Franje – takvi su Arphažadov i Davidov grad
- c) ili pak Salomonovim hramom, čijim temeljem Kapušvarac drži upravo svetoga Franju.

Uz kreposti svetoga Franje, među kojima su poniznost i jednostavnost, čistoća, usmjerenost u propovijedanju i širenju vjere nevjernicima, Kapušvarac izdvaja Franjinu priličnost Isusu. Povezanost svetoga Franje i Isusa seže u Isusovo djetinjstvo, a Kapušvarac za potvrdu toga donosi ovakav egzempl:

Jedne je večeri Marija došla k *Francesku* (Franji) i donijela mu maloga Isusa. *Francesko* ga nije puštao cijelu noć, primajući Isusova *poljubljenja* (140).

O *priličnosti* svetoga Franje Isusu svjedoči i sam Kapušvarac jer je, kako kaže, u Veneciji, u crkvi sv. Marka svojim „očima vidio“ (132) sliku svetoga Franje s ranama na boku, rukama i nogama – ranama kakve je imao i Isus. Pritom je Kapušvarac ipak bio vrlo oprezan, pa je napomenuo da je između dviju osoba moguća samo sličnost, no ne i *priličnost* (pod njom podrazumijeva identičnost), osim kada je u pitanju sveti Franjo u odnosu na Isusa. Tu je tezu ilustrirao trima egzemplima:

Kada je Antiok umro, njegova je žena odabrala drugoga muža po siromašnom *obličju* sličnoga prvomu (145).

Kada je spartanski kralj Aristodem umro, naslijedio ga je stariji sin. Budući da je mlađi bio isti kao i stariji, podanici nisu bili sigurni tko je vladar (146).

Da bi iskušala Salomonovu mudrost, kraljica iz Sabe donijela je Salomonu *naravni* i *nenaravni* cvijet, između kojih nije bilo razlike te dovela dvoje djece, muško i žensko, između kojih se također nije mogla naći razlika. Nakon što je kraljica od Salomona zatražila da prepozna živi cvijet, on je dozvao pčelu koja je na njega odmah sletjela, a kada je rekla da prepozna koje je dijete muško, a koje žensko, Salomon je djeci ponudio voće. Muško je dijete uzelo dvije – tri voćke, a žensko nije imalo granice. Na taj je način Salomom kraljici dokazao svoju mudrost. (170).

Kao i u propovijedima za ostale svece i ovdje se, uz prikaz svečevih vrlina, kršćanima nudi spasonosna uputa, tj. način na koji se može pristići u svečevu milost. Kada je u pitanju sveti Franjo Asiški, Kapušvarac je savjetovao molitvu, potragu za svečevom zaštitom te naglašavao koliko je važno, kako se izrazio paragmenonima, *naslidovati ga naslidujući* i *ljubiti ljubeći*, jamčeći da će se svetac pobrinuti za svakoga koji bude činio navedeno. Kakvu dobrobit donosi ufanje u svečevu pomoć, Kapušvarac je potvrdio dvama egzemplima:

Jedan je gospodin iz Mletaka svake godine tražio od propovjednika misu na slavu sv. Franceska. Nakon mise ostao je sav smućen od propovijedanja i zaspao. Sanjao je procesiju anđela i svetih, ali nije vidio Franceska. Zapitao je jednoga anđela gdje je on, a tada mu se u snu ukazao Isus s kojim je došao Francesco s barjakom i ranama. Anđeo mu je rekao da njegov propovjednik nije dovoljno iskazao veličinu i mučeništvo sv. Franceska. Kada se gospodin probudio, otišao je redovniku da mu oprostí grijehe, obzidao samostan i zaređio se (133).

Jedan je vojnik pozvao sv. Franceska blagovati. Prije ulaska u kuću Francesco mu je rekao da ispovjedi svoje grijehe i da će mu ih Bog sve oprostiti jer je tako dobrostiv prema njemu. Vojnik se ispovjedio, a kada su ušli u kuću i počeli blagovati, pao je mrtav i uzašao u kraljevstvo nebesko (180).

Blagdan svetoga Maksimilijana. Za blagdan svetog Maksimilijana Kapušvarac je govorio o jakosti koja se mjeri u duši, a ne u tijelu. Takva je jakost potrebna da bi se *pridobili* raskoš i *naslađenja* života, odnosno *svit kao neprijatelj*, koji se predstavlja čovjekovim prijateljem. Za

navedenu varljivost *svita neprijatelja* propovjednik je pronašao nekoliko potvrda u *Bibliji* – takav je neprijatelj Abelu bio Kain, Samsonu Dalila, a Josipu njegova braća.

Da bi predstavio na koji se način ostavlja bogatstvo (držeći se primjera svetoga Maksimilijana, koji je, znajući što je plod *od bogatstva i raskošja ovoga svita*, ostavio sva bogatstva), Kapušvarac je odabrao dva metaforička egzemplja, u kojima zamijećen uzorni čin slušateljima predstavlja kao imitabilno sredstvo. U prvome primjeru riječ je o filozofu *Cratesu*, koji je, pun svih vremenitih dobara, sve bogatstvo bacio u more da ga ne bi (blago) potopilo; a u drugome svetom Franji, koji je također ostavio sve svoje blago.

Propovjednikov je cilj bio, pokazuje to sljedeći egzempl, opomenuti one koji nisu spremni slijediti filozofa i svetoga Franju, odnosno svetoga Maksimilijana, pa donosi egzempl koji bi takve zastrašio i potaknuo na promjenu ponašanja:

Jedan je mladić u *Bohemiji* bio povodljiv za svjetovnim. Jedan je dan hodao cvjetnjakom i ugledao sjenu predivne djevojke. Na mladićev upit djevojka se predstavila kao slava svijeta. Mladić je pošao za njom, a kada je okrenula leđa, vidio je svu rugobu svijeta u njezinim smrdljivim ranama. Ostao je začuđen kada mu je rekla da je to njezin plod (188).

Blagdan svetoga Luke. U četirima propovijedima za blagdan svetoga Luke Kapušvarac je prikazao brojne kreposti toga svetca. Nazivajući ga *likarom duhovnim*, izdvojio je važnu ulogu koju je upravo Luka dobio nakon stvaranja svijeta. Naime, Bog je stvorio i četiri evanđelista, kojima je povjerio ulogu pisanja Isusova života. Da je Luka sa sigurnošću bio dobar izbor, svjedoče kreposti kojima ga je Bog nakitio. Riječ je o čistoći, liječenju *duša kršćanskih*, Luki kao nebeskom lovcu, koji lovi duše i srca da bi ih umekšao, nadalje, o poniznosti koja se ogleda u odbacivanju svih *stvari svitovnjih*, bez obzira na to što je bio plemenitoga roda.

U potvrdi navedenoga Kapušvarac se služio egzemplima koji imaju sljedeće funkcije:

– ilustriraju kako je Isus ostavljao nauk svojim učenicima (i Luki):

Matatija je na smrti okupio sinove te ih uputio na to da slijede pravedan život i slušaju brata Šimuna, a Juda da im bude vojvoda (200).

– usporedbe su s Lukinom (nebeski lovac) smrti: u lovu su poginuli car Bazilije, car Ludovik, jeruzalemski kralj Falko i britanski kralj Vetusto.

– potvrđuju da je važno predati se *duhovnom lovcu* (svetom Luki):

Mladić i djevojka provodili su vrijeme u bludu i nisu se htjeli ispovjediti makar su ih ispovjednici na to stalno poticali opomenom. *Nebeski* je *likar* kaznio mladića smrtnom bolesti, no on se nije i dalje želio ispovijedati. Jedne večeri pozvao je djevojku i rekao joj da pripremi tri stolca jer mu dolaze tri prijatelja. To su bila tri đavla, a mladić se u njihovu prisustvu srušio na pod krvav i mrtav. Djevojka je otišla jednom prijatelju i sve mu ispričala, a on ju je upozorio da će i ona proći tako. Međutim, nije se obazirala na upozorenje i dalje živeći u strahu. Jedne je večeri ponovno posjetila prijatelja preplašena jer ju je progonio crni mačak, koji ju je želio ugušiti. Trećeg su je dana našli mrtvu na postelji, crnu i smrdljivu (205).

Blagdan svetoga Demetrija. U propovijedi za blagdan svetoga Demetrija Kapušvarac je progovorio o Demetrijevoj jakosti i za njezinu ilustraciju odabrao nekoliko biblijskih egzempla, pa je tako predstavio Judinu jakost u borbi protiv slonova kralja Antioka; Šemovu jakost kada je porazio tisuću Filistejaca; Samsonovu jakost u borbi s Filistejcima te Jakovljevu pri hrvanju s anđelom.

Međutim, navedena jakost, upućuje na to propovjednik slušatelje, u čovjeku nije iskonska, već je rezultat Božjega djelovanja. Tako su sreća i hrabrost, koje su svetoga Demetrija pratile u borbama, posljedica uzimanja Krista za savjetnika, što se dakako preporučuje i slušateljima. Potrebu za slikovitijim prikazom navedenih teza Kapušvarac je ispunio egzemplom:

Gideon je porazio Midjance s vojskom od 300 ljudi uz Božju pomoć i savjete. Bog je Gideonu savjetovao da u boj povede samo one vojnike koji vodu piju naglo poput živina. Tako je uz 300 vojnika, uz uputu da ga slijede, Gideon pridobio Midjance (232).

U konačnici, autor se osvrnuo na Demetrijevo ufanje u Krista, koje ga je zaštitilo u nevoljnim situacijama. U tom je slučaju Kapušvarac upotrijebio još jedan poredbeni biblijski egzempl: situaciju u kojoj Krist spašava Demetrija kojega je car Maksimijan osudio na smrt, izjednačuje sa situacijom u kojoj su spašeni mladići koji nisu pogazili svoju vjeru u zatočeništvu kralja Nabukodonosora.

Blagdan svetih Šimuna i Jude. U pet se Kapušvarčevih propovijedi posvećenih Šimunu i Judi, u kojima su sveci, zahvaljujući Kapušvarčevim čestim „izbivanjima u rajske prostore“ *prilikovani* palmi i cedru, drveću s brojnim krepostima ili pak dvama stupovima glasovitoga

Salomonova hrama, provlači tema brige o bližnjem i misionarskih podviga dvojice svetaca u Perziju.

Kada je trebao prezentirati kakva je Šimunova i Judina briga o bližnjem, Kapušvarac je posegnuo za nizom egzempla. Kakvi odnosi među kršćanima (braćom) trebaju vladati propovjednik predstavlja pomoću egzempla u čijem su središtu Matatijini savjeti sinovima:

Kada je Aleksandar umirao, pozvao je svoje principe da razdijele kraljevstvo. Među njihovim se potomcima našao oholi Antiok, koji je gušio vjeru izraelskoga puka. Tomu se protivio Matatija, koji je na samrti pozvao svoje sinove i rekao im da uvijek budu zajedno, slušajući brata Šimuna kao oca te da se bore protiv zla, osobito se pritom osvrnuvši na Judu, koji treba biti *poglavica od vojske* (253).

Kapušvarac je nadalje govorio o onima koji su djelovali kao dobročinitelji (kakvi su bili Šimun i Juda), a takvi su Josip, koji je spasio egipatski puk od gladi kada je napunio hambare žitom; te Rebeka, koja je napojila Abrahama vodom kada je išao po zaručnicu svojem sinu. *Bratinska* ljubav prikazana je u još jednom egzemplu iz svakodnevice:

Jedan je vojnik drugom vojniku ubio oca. Da bi osvetio očevu smrt, sin ubijenoga odlučio je vratiti istom mjerom. S ubojicom svojega oca susreo se na Veliki petak, kada je pod prijetnjom smrću, ubojica pao na koljena i molio oproštenje. U trenutku u kojem je sin ubijenoga oprostio ubojici, duša je njegova oca iz čistilišta otišla u raj. Vojnikov je sin potom otišao u crkvu te poljubio raspelo, a s raspela ga je zagrlio Krist i prenio mu radosnu vijest o njegovu ocu (249).

Međutim, autor je smatrao da je potrebno ukazati i na štetnost izostanka *bratinske* ljubavi, što je, aludirajući na Judinu (Juda Iškariot) izdaju Isusa, učinio pomoću primjera neke srdite žene:

Jedna je lijepa i pobožna žena, koja je često molila i postila, bila jako srdita. Ni kada se na smrt razboljela, nije ispovjedila svoj grijeh, pa je nakon smrti otišla u pakao (251).

Blagdan Svih svetih. Kapušvarac ističe da se plaća u vidu nebeske slave dobiva isključivo čovjekovim trpljenjem. Kako se navedena plaća, prema autorovim riječima, ne može *dokučiti razumom*, nebeska Kraljica svaki dan šalje svete, na čijem primjeru treba učiti svaki kršćanin. Kapušvarac se ovdje poziva na evanđelje, točnije Isusovo obraćanje (preobraženje) učenicima Petru, Jakovu i Ivanu na Taboru, u kojem obznanjuje da o ljepoti slave nebeske ne trebaju

govoriti dok on ne uskrsne jer je to nemoguće sve dok ne prime Duha Svetoga. Da bi složeno teološko razmatranje pojednostavio, Kapušvarac Isusovu „zabranu“ ilustrira egzemplom: Aleksandar je svoju tajnu knjigu dao najboljem principu, ali mu je zapečatio usta da ne bi nikada rekao što piše u toj knjizi.

Da bi ilustrirao ljepotu neba u kojem borave sveti, Kapušvarac je odabrao dva biblijska egzempli – kao svjedokinja ljepote nebesa poslužila mu je kraljica Sabe, koja je uživala u ljepoti Salomonova hrama; te Mojsije koji ohrabruje bježeće Izraelce, uvjeravajući ih da ih Bog vodi i da se ne trebaju bojati puta pred sobom. Zanimljivo je da ljepotu nebeskoga kraljevstva Kapušvarac predstavlja i jednim mitološkim egzemplom. Riječ je o već spominjanom slikaru Zeuksidu koji je skupio sve *agrigentinske* djevojke i odabrao pet najljepših, pa je na temelju njihove ljepote naslikao božicu Junonu.

Nakon predstavljene ljepote nebesa, kršćanima je trebalo obznaniti na koji se način moglo postati svjedokom nebeske slave, koja je, sad se već znalo, poput Salomonova hrama, puta izbavljenja iz ropstva te prekrasne božice Junone. Kapušvarac je pritom istaknuo da prije spomenuto trpljenje, kojemu će kršćane podučiti sveti, podrazumijeva sljedeće:

– *boj biti*, i to *boj* koji uključuje i bijeg od materijalnoga, zbog čega propovjednik proziva one koji žive u raskošu (ilustrira ga egzemplima o bogatome slavlju kralja Ahašvera i slavi Aleksandra Velikoga)

– *naslidovati* svete u ostalim njihovim vrlinama. Za tu je priliku Kapušvarac odabrao mnogo egzempli, iz kojih je publika dobila potvrdu zašto je važno slijediti svete:

Jedan je redovnik Ivan u svemu nasljedovao svetog Franceska (277-278).

Djevicu koja je ljubila Krista strašno je mučio Dioklecijan. Za nju se molio Caprasio kojega je njezina žrtva navela na krštenje. Uskoro se pojavila golubica sa zlatnom krunom koju je ostavila djevici i ona se spasila muka. Caprasio je uskoro zbog vjere izgubio glavu, a to se dogodilo i onima koji su ga slijedili kao on djevicu (302).

Neki *princip* razbojnik koji je loše živio susreo je opata koji ga je poveo u manastir. Kada je vidio kakvu pokoru čine redovnici, pobojavao se za svoj život. Opat ga je uputio da ne griješi i da će mu Bog oprostiti. Tako je i bilo (303).

Jedan je redovnik poštovao svete pa je u svojoj sobi za svakoga sveca nešto slikao. Pogotovo je slavio blagdan Svih svetih, prije kojega je osam dana strogo postio i živio pokorno. Na taj

je dan i umro, a uskoro se njegov duh, sav okićen i veseo, ukazao jednom drugom redovniku i rekao mu da je u družbi svetih (304).

Za sve one kršćane koji dvoje Kapušvarac je pripremio tri egzemplja kojima potvrđuje da će žaliti ako ne budu slijedili svete. Kapušvarčev je cilj egzemplima nadomjestiti riječ koju propovijeda i odvratiti slušatelje od *stranputice*, kako kaže prije povijesnoga egzemplja u kojem Julije Cezar plače nakon što je, pročitavši o junaštvima Aleksandra Velikoga, usporedio Aleksandrov sa svojim životom: „Ako vam nije za dovoljno ovolika govorenja vas bolje moći odvratiti od vašega stranputja, i dovesti na pute poznane Sveti Božji kako se vidi u Cezaru Juliju“ (279).

Iste su funkciju imala i sljedeća dva egzemplja koje je Kapušvarac preuzeo iz života pustinjaka:

Kada je vidio pokornički život Pavla Pustinjaka, Antun je počeo plakati i govorio svojim bližnjima da on nije pravi redovnik (278).

Makarije je vidio neke redovnike koji su živjeli u žestokoj pokori. Potom je otišao u svoj dom, plakao i govorio da on nije pravi redovnik (278-279).

Za duše u purgatoriju. Kapušvarac je prvu od četiriju propovijedi posvećenih dušama u purgatoriju započeo egzemplom o Jefti koji plače za kćeri koju je morao žrtvovati jer je Bogu obećao da će, ako pobijedi Amonce, zauzvrat žrtvovati prvo što vidi kada se vrati kući. Tim je egzemplom autor naznačio da katolička crkva na navedeni dan plače za svim dušama koje nisu učinile pokoru, zbog čega prebivaju u *ognju vrimenitom*. O kakvom je točno *ognju* riječ, svjedoči opis muka koje duše podnose u purgatoriju – vape bez prestanka, ne vide Božje lice, a muči ih *prižestoki oganj* paklene vatre.

Muku u purgatoriju Kapušvarac je predstavio jednim povijesnim i trima biblijskim egzemplima, u kojima položaj duša u purgatoriju ilustrira:

– životom u špilji:

Belžear, *princip* cara Justinijana, gonio je vandalskog kralja Gilmera koji je pobjegao u planinsku špilju. Iz špilje je pisao pismo Belžearu, tražeći od njega samo tri stvari: kruh jer je gladan, spužvu da mu upija suze i kitaru da glazbom razbija svoju žalost (319)

– Abšalonovom čežnjom za ocem (čežnja duše za spasom):

Kada je Abšalon, nakon što je porazio Amona, pobjegao, Joab je preko žene iz Tekoe molio za njega milost oca mu Davida. David je oprostio sinu i on se mogao vratiti u Jeruzalem, no samo u svoju kuću da ga on ne vidi. Dvije godine Abšalon nije vidio očeva obraza pa je zamolio Joaba da isprosi još jedan oprost kod Davida – želja mu je bila još jedanput vidjeti očev obraz, nakon čega je bio spreman umrijeti (324).

– izdajom kakvu je doživio Josip:

Josip je tumačio san faraonovu zatvorenom slugi. On je usnuo trs vinove loze s trima mladicama od kojih je napravio faraonu vino. Josip je zaključio da je riječ o trima danima u kojima će se sluga ponovno povratiti u faraonovu milost. Potom je zamolio slugu da se za njega zauzme kod faraona jer je nedužan došao u tamnicu. Međutim, sluga, došavši na slobodu, Josipa nije spomenuo faraonu (325).

– mukama drhtavca u lokvi:

Jednom drhtavcu pored lokve, koji je umirao u mukama, nitko nije pomogao pomaknuti se 38 godina (329).

Ono što propovjednika, koji je svoju posredničku ulogu razumio ovako: „(...) zato na današnji dan dolazim od njiove strane, da vam ukažem njiovu tužbu (...)“ (333), osobito brine jest činjenica da se većina kršćana kojima se obraća umrlih sjeća samo *do prestanka crkvenoga zvona*. Time je Kapušvarac aludirao na jedno – molitve za spas duša u purgatoriju uvelike izostaju. Na promjenu ponašanja kršćana autor je nastojao utjecati egzemplima, i to da bi ganuo slušateljstvo ilustracijom muka koje duše provode u purgatoriju te potvrdio/dokazao važnost molitve za njihovo spasenje.

Kako se treba odnosno ne treba odnositi prema dušama umrlih te koje su posljedice za one koji se za njih mole ili ne mole, potvrđuju sljedeći egzempli:

U jednome mjestu živio je bogataš kojem se vrag smijao. Redovnik je upitao vraga zašto se smije, a on mu je odgovorio da se smije bogatašu koji gomila blago, a nakon smrti će ga razdijeliti njegovi sinovi. Potom se, nakon nekoga vremena, vrag opet smijao, a na isti redovnikov upit odgovorio je da je sretan jer će bogataš doći u pakao njegovoj družini, i to ponajviše jer se nije molio za dušu svojeg oca u purgatoriju te činio dobra djela koja je otac na samrti od njega zatražio. Uskoro se u *varošu* čulo da je bogataš umro naglom smrću (342).

Jednoga je zlog plemića iz Italije planirala ubiti družina s kojom se posvađao. Plemić je pobjegao na konju izvan Rima i na jednome drvetu vidio razbojnika koji visi. Dogodilo se

čudo – razbojnik je sišao s drveta, uzeo plemiću odjeću, kapu i konja te mu rekao da ga čeka dok se vrati. U međuvremenu su prerušenoga razbojnika ubili prijatelji zloga plemića, misleći po odjeći i konju da je to on. Potom se plemiću ukazao duh razbojnika koji ga je spasio i rekao mu da je to učinio jer mu je Bog tako naredio, a da on mora biti dobar i ne činiti grijeh. Plemić se pokorio, zaredio i plaćao mise za duše u purgatoriju te blaženo preminuo kao redovnik (342-343).

Jedan je redovnik običavao ići u kupalište, gdje ga je uvijek služio isti čovjek. Nije znao kako zahvaliti pa mu je rekao da će mu dati kruha. Na to mu je čovjek-sluga rekao da mu ne treba kruha jer je on duša u purgatoriju koja služi pokoru zato što je zgriješila na tome mjestu (u kupalištu). Za zahvalu je tražio da se redovnik moli za njegov spas i kruh posveti Bogu. Redovnik je držao mise za njegovu dušu osam dana, a kada se vratio u kupalište, duše više nije bilo (343-344).

Blagdan svetoga Emerika. Egzempl u kojem Emerik cjeliva redovnike kod kojih je prepoznao čistoću, pa ih zbog toga cjelivao, svjedoči o temeljnoj kreposti na temelju koje je, uz Emerikov strah Božji, Kapušvarac gradio tri propovijedi za blagdan toga sveca. Kao i Brajdić, Kapušvarac je svetoga Emerika poistovjetio s anđelom, a kada je slušateljima pokušao objasniti kako je moguće da se stvari *obrnu jedna u drugu*, pa tako i čovjek u anđela, naznačio je da je Emerik *priličan* anđelu zbog svojega djevičanstva, molitve i poniznosti.

Autor drži da su sve Emerikove kreposti nasljedstvo uzoritoga odgoja, pa za njegova oca Stjepana kaže da je odgajao dijete *dobrom prilikom i glasom*. Govoreći o Stjepanovim odgojnim metodama, Kapušvarac je pronašao vremena progovoriti o odgoju kakav je zamijetio među roditeljima koji čine njegov vjernički puk. Pritom se osvrnuo na mladiće, koje je ovako prekorio: „Jerbo u mladići sadanjega vrimenta molitve njiove jesu vragovanja i sotonstva, proklinjanja, i zakletve, a dobra opet dila ispraznost harsuzstva, razbojstva, kurvarstva, i naslađenja tilesna, s ostalim malovrsnim činjenjem.“ (348).

Iz navedene se kritike mladićima iščitava propovjednikova kritika roditeljima kojima Kapušvarac zamjera pripisivanje velike važnosti svjetovnim stvarima, pa tako navodi da prepoznaje veliku skrb za dijete ako se *malom dotakne bolesti*, ali ako pomanjka u *službi božanstvenoj*, što uključuje *riči pogane i nepoštene, sotonaštvo, budalaštine* i druge *zloće*, roditelji se smiju, raduju i vesele.

Zato, pozivajući se na odgojne metode kakve je predložio Aristotel, Kapušvarac tadašnjim roditeljima zabranjuje *opake riči i nepoštene prilike* jer ih djeca lako usvajaju, kopirajući roditelje.

Dakle, roditelji djeci trebaju biti uzoran primjer, kakav je bio Stjepan Mađarski – Emerik je od oca Stjepana naučio koliko je važan trud, odnosno da za sreću treba bdjeti, a ne spavati, što Kapušvarac nije zamijetio kod kršćana. Naprotiv, oni prema propovjednikovim riječima upadaju u smrtni grijeh, misleći da će Bog uvijek biti milostiv. Zato im u egzemplu predstavlja posljedicu nedostatnoga truda za spasenje:

Herceg *Orangius* bio je opušten pred opasnostima. U njegovo je dvorište došao mladić sa zapečaćenom knjigom. Kada ju je predao hercegu, stao je iza njega, izvadio pištolj i pucao mu u glavu. Herceg nije preminuo na mjestu, ali je poslije živio u strahu, razmišljajući o tome kako će umrijeti nasilnom smrću. Tako se i zbilo nakon tri godine (361-362).

S nastojanjem utjecanja na promjenu ponašanja (poticanje truda za spasenje), Kapušvarac donosi još tri egzempla:

Ako bi mu se u vojsci prispavalo, makedonski kralj Sandor u jednu je ruku uzeo tane, a u drugu posudu s vodom. Kada bi zaspao, tane bi upalo u vodu, poprskalo ga i na taj način probudilo (356).

Da ne bi zaspale, ptice su odabrale jednu koja će u nogama držati kamen. Kada zaspi, kamen bi ispao iz nogu i sve ih probudio (356).

Maljar *Apelles* dobio je veliku pohvalu jer ni jedan dan nije propuštao priliku nešto naslikati (359).

Blagdan svetoga Leonarda. U šest propovijedi koje je posvetio svetom Leonardu, Kapušvarac je istaknuo svečevu poniznost, predstavio ga kao pčelu u *priplemenitom cvitnjaku*, kao vedro vrijeme koje dolazi nakon oblaka, istaknuo njegovu svesrdnu borbu protiv *svita himbenoga*, a naročito je pohvalio njegovo pomaganje bolesnima, propovijedanje puku, mučeništvo *poželjenjem* te tjelesnu čistoću. Kada su u pitanju svete osobe, nije bilo one skupine kojoj Leonardo nije bio *priličan*. Tako ga je autor vidio kao dostojnoga *patriarkama*, prorocima, apostolima, svetim ispovjednicima, naučiteljima, mučenicima, pa i anđelima.

Kao i u drugim Kapušvarčevim propovijedima, egzempli uglavnom služe kao poredbena sredstva, sa svrhom naglašavanja svečevih vrlina. Tako, kada donosi egzempl u čijem je

središtu Jobova strpljivost, jasno je da će Kapušvarac u nastavku progovoriti o strpljivosti kao vrlini svetoga Leonarda ili kada npr. donosi egzempl o mladićima kojima je Nabukodonosor ponudio bogatu trpezu, no čvrstina njihove vjere navela ih je na odbijanje, u propovijedi je riječ o Leonardovu odbijanju svjetovnih navada i sl.

Konkretna svečeva vrline prikazane su i egzemplima iz njegova života. Kao primjer zaokružene hagiografske priče može se izdvojiti sljedeća:

Leonardo je bio u milosti francuskoga kralja, kao i njegovi roditelji. Iako mu je kralj nudio bogatstvo, Leonardo se odmetnuo u pustinju. Kada su se kralj i kraljica šetali pustinjom, kraljica je dobila trudove, zdravstveno joj se stanje pogoršalo i našla se u smrtnoj opasnosti. Dosjetljivi kraljevi podanici sjetili su se da u pustinji živi pustinjač (Leonardo). Nakon što su ga pozvali, Leonardo je spasio kraljicu i dijete. Da bi mu zahvalio, kralj mu je ponudio brojne darove, no on ih nije želio uzeti, već je zatražio dio planine na kojem bi sagradio manastir u koji su mnogi dolazili (419).

Blagdan svetoga Martina. Egzemple u šest propovijedi za blagdan svetoga Martina povezuje svečeva krepost kao vojnika i kao redovnika – u svakome slučaju, vjernoga Božjeg sluga koji je zaslužio veliku plaću. Propovjednik ističe da je Martin kao vojnik, dakle poganin, porazio tri neprijatelja – *đavla*, *put* i *svit*, a na koji je način pobjegao od svjetovnih naslada potvrđuje egzemplom u kojem predstavlja Iliju koji bježi od Jezabele na planinu, gdje ga Bog štiti od gladi i žeđi.

Najviše je egzempla posvećeno Martinovim dobročinstvima, a među konkretnim djelima zbog kojih je Martin od Boga primio veliku plaću izdvajaju se sljedeća:

Martin je odjećom otjerao oči slijepoga gospodina Paulina i on je progledao (431-432).

Paulino je išao na *skule* i pao gotovo mrtav. Pozvao je u pomoć Martina, a on je poslao anđela koji je podignuo Paulina (432).

Kada je vrag u jednoj kući napastovao ukućane te ušao u nekog čovjeka koji je počeo jaukati i škripati zubima, Martin je gurnuo prst u njegova usta i spasio ga od nečistoga đavla (432).

Martin je spasio poludjelu kravu koja je sve pred sobom bola rogovima jer je na njoj sjedio đavao. Nakon što joj je Martin zapovjedio da stane, krava se poklonila i otišla u svoje stado (432).

Martin je ozdravio gubavca u Parizu (447).

Martin je jahao na magarcu i naišao na konjanike. Konji su se uplašili magarca i zbacili jahače. Oni su se rasrdili i istukli Martina, no on se nije želio osvetiti. Kada su krenuli dalje, konji su nepomično ležali. Tada su konjanici pali pred Martina i molili ga za oprost, a nakon što im je oprošteno, pošli su dalje (447).

Martin je oživio jednoga mladića u pogrebnoj povorci, pri čemu se obratio sav puk (447).

Kada je Martin došao caru *Valentianu* „za jednu potribitu stvar da mu dopusti“ (455) car je odbio Martina. Martin je potom dane provodio u vreći punoj pepela moleći i posteći da bi mu se Bog smilovao i obratio cara. Kada je Martin drugi put došao pred cara, on ga ponovno nije pustio, no oko cara je počela gorjeti vatra. Car je potom kleknuo pred Martina i molio oprost te mu dopustio što je Martin došao tražiti od njega (455).

Martin je podučavao vjeri jednoga mladića u *Pitanj* gradu, no on je iznenada nekršten umro. Martin ga je odnio u svoju *celu* i tamo uz Božju pomoć oživio. Mladić je kasnije umro kršten (455).

Martin je oživio mladića koji se objesio. Mladić se potom ispovjedio, nakon čega je mirno umro (455).

Blagdan svete Elizabete. U trima propovijedima posvećenima svetoj Elizabeti Kapušvarac je u prvi plan stavio priču o hrabrim i *junačkim* ženama. Osim što su u Elizabeti sadržane sve kreposti jakih žena (pa Kapušvarac slušatelje poziva da Elizabetu treba slijediti, među ostalim, u poniznosti, pružanju ljubavi i milosrđu), ona je bila i vlasnica štita s natpisom u kojem su sadržane sve kreposti, dok je na štitovima pojedinih jakih žena (npr. sveta Agneza, sveta Lucija, sveta Barbara, španjolska kraljica Izabela) bio ispisan natpis s tek pojedinom kreposti, karakterističnom za određenu ženu. O kakvim je točno natpisima na Elizabetinu štitu riječ, Kapušvarac oslikava povijesnim egzemplom u kojem je kralj Edvard na svoju svadbu pozvao mnoge, kojima je naredio da se najljepše nakite. Njegovi su se uzvanici pojavili sa štitovima na kojima su se nalazili razni simboli. Kralj (Elizabeta) je pak imao zlatni štit na kojem je pisalo *In me omnia*.

Blagdan svete Katarine. Filip Kapušvarac svetu je Katarinu u šest propovijedi predstavio pomoću nekoliko vrlina, koje je potkrijepio egzemplima. Tako je o Katarini govorio kao o:

– mudroj i hrabroj ženi, posredstvom junačkih djela Estere, Judite, Abigajile, Jaele, Sare i Rebeke, no i rimske gospođe, koja je, iako je bila dugo neplodna, ipak začela sina, kojega je

rodila kada joj je muž umro. Othranila ga je u rimskoga cara i brinula se o njemu dok nije mogao vladati carstvom. Zbog toga je bila jako pohvaljena.

– ženi svjesnoj prolaznosti ljepote i materijalnoga: Katarinu nije zanimala vanjska ljepota, kako se u egzemplu za njom oholio Adonija, Davidov sin, koji je bio uvjeren da će ga David postaviti za nasljednika, no to je mjesto već bilo predodređeno za Bat-Šebina sina. Osim toga, ona nije bila pohotna za materijalnim, kakvim je Kapušvarac u egzemplu koji je donio *za veće povirovanje* prikazao žensko dijete koje je kraljica Sabe zajedno s muškim dovela pred kralja Salomona da bi ispitala njegovu čuvenu mudrost. U ponešto izmijenjenom egzemplu, u odnosu na onaj iz propovijedi za blagdan svetoga Franje, Kapušvarac izlaže da su djeca bila slična, pa je kraljica mislila da kralj neće moći razlikovati žensko od muškoga djeteta, no kralj ju je nadmudrio donijevši *sepet* (košaru) jabuka pred djecu. Žensko je dijete uzelo više jabuka, pa je na temelju lakomosti kralj raspoznao i spol. Sa svrhom prikazivanja Katarinine usmjerenosti na duhovno, Kapušvarac je donio i jedan mitološki egzempl, čiju je funkciju također naznačio izrijekom – egzempl je sredstvo za bolje razumijevanje moralne poruke: „za razumiti hoću vam kazati jednu priliku od Achila imenom“ (518):

U rat između Grka i Trojanaca trebao je ići i Ahilej, no kako je proročanstvo reklo da će poginuti, otac ga je poslao u *Licaomediju*, gdje ga je, preobučenoga u žensku haljinu, skrivao među kraljevim kćerima. Kada su Grci saznali da će izgubiti rat ako u njemu ne bude sudjelovao Ahilej, počeli su ga tražiti. Pronašao ga je mudri Uliks tako da je donio različitoga nakita, luk i strijelu te ih postavio pred kraljeve kćeri, među kojima je bio Ahilej. Djevojke su prišle nakitu, a Ahilej oružju, pa ga je Uliks prepoznao (518).

Isti je egzempl upotrijebio Đuro Rapić u propovijedi posvećenoj svetom Sebastijanu, a zadaća koju je egzempl trebao obaviti u Rapićevoj propovijedi sukladna je zadaći egzempla iz Kapušvarčeve propovijedi. Oružje koje uzima Ahilej simbolizira duhovno (a to je odabir i svete Katarine), kao što Ahilejevo uzimanje strijele u Rapićevoj propovijedi podrazumijeva dragovoljno prihvaćanje žrtve, odnosno, kako kaže Rapić: *protivština, progonstva i križa*.

– poniznoj i pokornoj ženi, usmjerenoj na pomaganje drugima, o čemu svjedoči najveći broj egzempla:

Kada se Katarini obratila jedna poštovana, bogata i ugledna gospođa, Katarina, koliko gospođa god bila uporna, nije željela išta reći, tek je jedanput podignula pogled. Svi su se prolaznici tomu čudili, a kada je ispovjednik pitao Katarinu zašto je tako postupila, rekla je

da je ta gospođa puna smrada i da je progovorila samo jednu riječ, Katarina bi od smrada (grijeha) izbacila svoju utrobu, što bi se, rekla je, dogodilo i ispovjedniku (517-518).

Katarina je papi Grguru rekla da je jako puno zla u Rimu. Papa je, kada je čuo za njezine kreposti, hvalio tu ženu (518).

Jedan je prosjak pristupio Katarini u crkvi moleći milostinju. Kako Katarina nije imala išta uz sebe, rekla mu je da pričeka dok ode kući. On joj je rekao da ne može čekati pa mu je dala srebrni križić koji je nosila. Te joj se noći ukazao Isus s križićem, rekavši da će joj taj križić ukazati na čast kada joj dođe sudnji dan (520).

Navedene kreposti svete Katarine, potvrđene brojnim egzemplima, trebale su biti poticaj slušateljima na molitvu toj svetici i ufanje u njezinu pomoć u bezizlaznim situacijama. Kako će se manifestirati Katarinina pomoć onima koji se za nju budu molili trebala su potvrditi tri egzempla, zapravo mirakula svete Katarine:

Jedan opaki sudac štovao je svetu Katarinu. Ona mu se ukazala kao prosjakinja i tražila od njega ruku, nakon čega je sudac odrezao ruku i dao ju Katarini. Mnogi su mu govorili da je nedolično za jednoga suca biti kljast, zbog čega mu se predlagao odlazak u koji red. Sudac se zaredio, a Katarina se brinula za njegovo spasenje. Kada je bio na samrti, ona mu se ukazala i obznanila da je tražila njegovu ruku da bi ga spasila. Otišao je u nebesa (537).

Jedan je *herceg*, kojemu su roditelji umrli, išao svaki dan moliti se u kapelicu sv. Katarine. Jednom su mu se ukazale tri djevice od kojih je morao odabrati zaručnicu. Jedna ga je od njih uputila odabrati srednju jer je to sveta Katarina. Kada ju je odabrao, djevica mu je dala cvijeće. Poslije se *herceg* oženio, a žena mu je uskoro zatrudnjela. I dalje je svaki dan išao moliti u kapelicu, a to je izbivanje ženi bilo čudno. Sluškinja joj je rekla da odlazi kćeri nekog gospodara, što je trudnu ženu ražalostilo. Jedne ga je večeri žena upitala kojoj to ženi odlazi, a on je progovorio o njezinoj ljepoti te je otišao u kapelicu. Žena mu se, rastužena, zakolje i ubije plod. Kada se vratio kući, vidio je što se dogodilo i pošao u kapelicu moliti Katarinu da mu oživi suprugu jer joj nije rekao istinu. Opet su mu se ukazale tri djevice, a Katarina mu se obratila, rekavši mu da nije ispoštovao svoju riječ jer se oženio drugom. Ipak, odlučila mu je uslišati molitve jer ju je štovao. Zatražila je da kći nazove Katarina, da sagradi samostan posvećen njoj, što se i dogodilo. On i oživljena supruga zauvijek su štovali svetu Katarinu (538-540).

Jednoga mladića, koji je za mudrost molio svetu Katarinu, kralj je pozvao da bude mentor njegovu sinu. Kraljev sin nije želio učiti i bio je neposlušan, a kada ga je mentor pokarao, dječak je pobjegao, upao u vodu i utopio se. Kralj i kraljica tugovali su, a za sinovljevu smrt optužili su mentora, zbog čega su ga utamničili. On se u tamnici molio za dječaka svetoj Katarini. Četvrti dan od dječakova nestanka, kada su kralj i kraljica pošli na misu, iz vode je pred njih izišao njihov sin, koji je rekao da ga je čuvala sveta Katarina zahvaljujući molitvama njegova mentora. Dječak je počeo učiti i postao jako mudar, a roditelji su mentora uzvisili *na veliko dostojanstvo* (544).

Blagdan Jakova Markijskog. Čini se da je misionarski pohod svetoga Jakova Markijskog jedan od razloga zbog kojih je Filip Kapušvarac dvije propovijedi u svojoj zbirci posvetio upravo tom talijanskom svetcu. Njegov misionarski itinerarij, naime, uključuje i hrvatske krajeve: „Poslan reko u Bosnu, u Slavoniju, u hrvacku zemlju (...)“ (548), što je zasigurno moglo utjecati na Kapušvarčevu odluku.

Kapušvarac se, što je nerijetko karakteristično za uvodne dijelove propovijedi, u objema propovijedima za blagdan svetoga Jakova Markijskog našao u vrtu prepunom cvijeća. Tamo je osobito zamijetio ružice, ljiljan i ljubice, cvijeće koje redom simbolizira ljubav, *divičanstvo* i *humiljenstvo* (skrušenost), tri prepoznatljive Jakovljeve kreposti. Međutim, posebnu je propovjednikovu pozornost privuklo drvo masline koje simbolizira životni i vjerski put svetoga Jakova. Korijen masline, koji je gorak, predstavlja njegov pokornički život u redu, plod simbolizira njegovo plodno redovničko djelovanje, a ulje, kao konačan proizvod masline, simbol je njegova milosrđa i ljubavi prema drugima. Osim o krepostima, Kapušvarac je govorio, posebno u drugoj propovijedi, o čudesima toga sveca, među kojima se ističe čudo u Napulju, o kojemu je pripovijedao u obliku egzemplja. Cilj je egzemplja bio potaknuti kršćane na molitvu svetom Jakovu i biti im ogledalo pravednoga života. Ovdje se Kapušvarac obraća posebice mladićima, koje nije zaboravio prekoriti zbog toga što troše vrijeme u besposlici, igrama i *nedostojnim družbama*. Egzempl kaže da u Napulju postoji planina koja izbacuje kamenje i plamen. Grad je dvaput bio u pogibeljnoj opasnosti, ali ga je spasio sveti Jakov, pa su ga stanovnici grada počeli štovati kao zaštitnika.

Blagdan svetoga Andrije. Kada je u pitanju sveti Andrija, Kapušvarac svojih sedam propovijedi posvećenih tom svetcu gradi na motivu poniznoga prihvaćanja žrtve, odnosno Andrijinu prihvaćanju mučeničke smrti na križu. Nošenje križa po uzoru na svetoga Andriju

način je na koji se postaje *velik čovik*, a to znači da Isusov križ „čini čovika uzdignuti i uzvisiti“ (601). Da bi približio način na koji je Andrija u prihvaćanju žrtve slijedio Isusa, Kapušvarac je u prvoj propovijedi posegnuo za argumentima iz *naravnoga* svijeta (svijeta prirode) pa se zaustavio na *mogućstvima* magneta, koji ima čudotvornu moć privlačenja. Kako je, poput magneta, Krist privukao Andriju, autor je ilustrirao pomoću nekoliko egzempla:

Biskup Severius blagovao je s jednim gospodinom u svojem gradu, a između njih bio je mladić koji je magnetom podignuo željezni ukras sa stola (562).

Ribar je glazbom mamio ribe i tako ih lovio (563).

Elizej je sve ostavio da bi slijedio Iliju (563).

Osim što je slijedio Krista u žrtvi, Andrija je kao Krist žrtvu prihvaćao rado. Da je svojevoljno prihvaćanje žrtve (*križa*) lekcija kojoj treba podučiti puk, Kapušvarac je znao iz iskustva, pa je vješto podučavao o korisnost *križa* (žrtve), i to sljedećim dvama egzemplima u kojima se aktanti prema križu odnose s poštenjem:

Kada je kralj Ludovik pozvao svoje *principe* da mu pokažu pečate, na jednome je pečatu ucrtao znak križa. *Princip* čiji je to bio pečat pobjegao je misleći da križ simbolizira smrt. Kada je drugi dan kralj pitao svoje *principe* gdje je onaj koji na pečatu ima križ, obznanili su mu da je pobjegao plašeći se smrti. Kralj im je naredio da ga pronađu jer križ koji mu je ucrtao na pečat predstavlja da je veći od svih. On se uskoro vratio (570).

Kada je majka cara Konstantina našla križ, car je naredio da se križ mora iznimno poštovati (574).

Osim što se *križ* treba prihvatiti, saznaje se iz prethodnoga egzempla, valja ga i poštovati. Na koji je način Andrija poštovao svoj *križ*, Kapušvarac obrazlaže u trećoj propovijedi. Propovjednik naglašava da ljudi na čudnovat način poštuju stvari kada ih *obljube*. U tome kontekstu navodi niz biblijskih egzempla kojima svjedoči o velikim ljubavima kakva je bila Izakova prema Raheli, Jakobljeva prema Benjaminu, te Jonatova prema Davidu ili Salomonova prema glasovitoj *adi*. Usmjerivši se na darove koje je Andrija dobio od Krista, jer se ljubav, prema riječima pape Grgura, *poznaje po darovi*, Kapušvarac u nastavku navodi niz kratkih egzempla čija je funkcija poredbeni – Isus je Andriji podario *križ* kao što je, kaže se u egzemplima, kraljica Sabe bogato darovala Salomona pri posjetu njegovu dvoru, kralj Aron poslao Karlu Velikom satove na dar, papa Grgur darovao španjolskom kralju Rikardu zlatni ključ, papa Aleksandar nekom *principu* ružicu od zlata, papa Urban III. kralju Henriku II.

krunu, saracenski kralj Aron Karlu Velikom, a Konstantin Veliki biskupu Nikoli grob Otkupitelja.

Ipak, dar se, predmnijevao je tako Kapušvarac i tome podučavao slušatelje, dobiva onda kada za njega postoji određena zasluga. Andrija je dar od Krista dobio jer ga je slijedio. O kakvome je točno odnosu između Krista i sveca riječ, Kapušvarac je također prikazao egzemplom:

Kada je postao izraelski kralj, Jehu je išao pokuditi sve koji se klanjaju idolu. Sreo je i Jonadaba, kojega je upitao želi li mu dobro kao što on želi njemu. Nakon potvrdnoga Jonadabova odgovora, Jehu mu je uzeo ruku i popeo ga u svoja kola (591).

U konačnici, na temelju svega što je govorio, Kapušvarac je od slušatelja tražio nasljedovanje svetoga Andrije jer se samo prihvaćanjem žrtve može primiti Isusov dar. Zbog toga ih još jedanput poziva da budu kakvi su u egzemplima bili Izraelci, koji su pametno slijedili stup oblaka i vatre kojim ih je Bog vodio iz ropstva; te Kristofor Kolumbo, koji je ploveći ugledao četiri zvijezde u obliku križa i slijedeći ih, došao do nove Indije, odnosno savjetuje da nikako ne slijede nekoga *budalastog* mornara, koji, ploveći na širokom moru, nije gledao zvijezdu koja mu je pokazivala put, pa je njegova plovidba završila neuspješno.

Osim toga, svetom se Andriji valja moliti, a kako taj svetac pomaže, Kapušvarac je prikazao u nizu egzempli mirakula preuzetih iz njegova života:

Kada su ljudi, koji su dolazili slušati Andrijino propovijedanje, putovali na morskoj lađi, pakleni đavli uzburkali su more. Kada su se lađe potopile, pojavio se Andrija na morskim valovima i oživio je utopljenike (567).

Jednom biskupu, koji je štovao svetoga Andriju, predstavio se đavao u liku djevojke, rekavši mu da bježi od oca koji ju protiv njezine volje želi udati. Biskup je primio djevojku u svoj dom. Kada su objedovali, došao je sveti Andrija u liku prosjaka te želio ući u biskupov dom. Djevojka je pritom savjetovala biskupu da pusti prosjaka samo ako točno odgovori na pitanja koja će mu ona postaviti. Dvama je odgovorima bila zadovoljna, a kada je postavila treće pitanje, čiji je odgovor trebala biti točna udaljenost između neba i zemlje, prosjak (Andrija) je odgovorio da ona zna o koliko je milja riječ jer ih je brojila kada je propadala u pakao. Zatim je đavao u liku djevojke nestao i iza sebe ostavio jak smrad u onome mjestu, a biskupu se u molitvama očitovalo da je prosjak koji ga je spasio bio sveti Andrija (583).

Jedna trudna žena teško se porađala pa je zamolila sestru da ode tražiti pomoć idola. Kada je sestra došla do idola, iz njega je progovorio đavao rekavši da ne može pomoći jer mu je zabranio Andrija i neka moli njega. Kada je žena zazvala Andriju, porodila se i prešla na kršćansku vjeru (nepag. str. 615).

Andrija je snažnom molitvom uspio preobratiti nekoga grešnika Nikolu, koji je u grijehu bio 60 godina (nepag. str. 615).

Andrija je u gradu *Nicea* spasio ljude od vragova, koji su ih u obličju pasa klali. Svi su se ljudi potom obratili na katoličku vjeru (nepag. str. 615).

Blagdan svetoga Nikole. Pri izricanju kreposti svetoga Nikole, koje je trebao potvrditi egzemplima, Kapušvarac je u pet propovijedi posvećenih tom svecu posegnuo za karakterističnim toposom neizrecivosti: „Tako mi se čini stanovito, da bi prvlje bilo moguće kašikom jednom izpaljati more, ili na zemlji stojeći zvizde nebeske izbrojiti, nego izkazati veličanstva, milosti, svetinju, i čudesa današnjeg slavnoga Nikole, kojim od Boga bi narešen (...)“ (610), a odmah potom i za toposom skromnosti jer on, *ubog i siromašan ričima*, ne zna *gdje bi počeo*, a *gdje završio*. Utjehu za svoj problem našao je u zanimljivom egzemplu, pa se i na taj način odlučio „opravdati“ publici:

Razmišljajući o Svetom Trojstvu, sveti je Augustin promišljao o tome kako je moguće da tri osobe čine jedinstvo. Dok je razmišljao, vidio je dijete koje je iskopalo rupicu u pijesku pored mora te prelijevalo morsku vodu u rupicu. Kada je Augustin pitao dijete što radi, ono je reklo da će preliti svu vodu u rupicu, na što se on nasmijao, rekavši da je to nemoguće. Na to mu je dijete reklo da je prije moguće da ono prelije svu vodu u rupicu nego što on odgonetne istinu o Svetome Trojstvu. Dijete je tada iščeznulo, a Augustin je shvatio da mu je poručilo kako je bitnije vjerovati ono što vjera uči nego ju propitivati (609-610).

Indikativno je da je, kako to ilustrira i egzempl, Kapušvarčev osjećaj nedostojnosti govora o svetome Nikoli, bio bar djelomično opravdan jer je, kako su pokazale propovijedi, trebalo progovoriti o brojnim Nikolinim krepostima, među kojima se ističu njegova uloga *ogledala od kročine*, *meštra od uzdržanja* i *elčije* (izaslanika) kršćana *kod Boga*. Ovdje je Kapušvarac iskoristio priliku obratiti se roditeljima jer je znao da se vrline koje je zamijetio kod svetoga Nikole uče odmalena, za što hvali Nikoline roditelje, koji su to teško postali (Nikolinu majku uspoređuje s Elizabetom i Anom, majkom Samuelovom). Autor roditeljima napominje da

upravo od njih očekuje dobra djela jer se mladi uvijek trebaju učiti od starijih, za što pronalazi i nekoliko primjera u *Bibliji*.

Na temelju svega navedenog Kapušvarac je kršćanima savjetovao preporučivanje svetom Nikoli u *potribi* jer će on za čovjeka izmoliti milost kod Boga, ali isto tako napominjao da „(...) koji želi ne bojati se suda strašnoga, neka veselo pruži ruku ubogomu, i potribitomu, kakono učini i današnji sveti i slavni Nikola.“ (629), pri čemu je sveca usporedio s biblijskim osobama – dobročiniteljima Josipom i Boazom te carem Tiberijem iz čijega se života čita zanimljiva anegdota, koju je u svoju propovijed za blagdan Uzvišenja Svetoga Križa uvrstio Ortulf Brajdić:

Iako se njegova žena tomu protivila, car Tiberije udjeljivao je često lemozine. Jednoga je dana, šećući se svojim dvorištem, ugledao kamen sa znakom križa. Odlučio je izvaditi kamen jer nije želio da se gazi po križu. Ispod kamena pronašao je dragi kamen s križem, pa onda još jedan, i u konačnici blago (629-630).

Spomenute Nikoline kreposti, kao i snagu njegove pomoći za one koji se ufaju u nju Kapušvarac je potvrdio brojnim egzemplima, među kojima se mogu pročitati:

– jedan biblijski, u kojem je odnos Nikola – vjernik predložen odnosom Habakuk – Daniel:

Kada se Daniel našao u lavljoj jami, prorok Habakuk nosio mu je hranu iz Judeje u Babilon, ali je po čudu nabrzinu prenesen iz jednog u drugo mjesto (613).

– i niz egzemplara preuzetih iz života svetoga Nikole, među kojima se mogu pročitati i fabularno razvedenije priče, kojima Kapušvarac pripisuje element začudnosti:

Nakon što je spasio mornare, koji su tijekom oluje zazivali Božju pomoć, Nikola se vratio u Liciju, svoj rodni kraj. U to je vrijeme umro biskup pa je trebalo odabrati novoga – novi biskup postat će onaj koji ujutro prvi uđe u crkvu. Po Božjoj volji prvi je ušao Nikola i postao biskup (612-613).

Kada su dva mladića iz Azije išla na školovanje u Atenu, željeli su proći Mirom, rodnim gradom svetoga Nikole, jer su ga štivali. Odsjeli su u jednoj gostionici, no gostioničar ih je ubio na spavanju. Razrezao je njihova tijela, a meso priredio za prodaju. Kada je po Duhu Svetom Nikola čuo zastrašujuću vijest, otišao je u to mjesto, uskrsnuo mladiće i preobratio gostioničara (614).

Kada je u Liciji vladala glad, Nikola je u Miru preusmjerio trgovca koji je iz Sicilije vozio žito u Španjolsku. Tako je, umnoživši žito, prehranio gladne ljude (614).

Dok je Nikola bio mladić, našao se jedan čovjek s trima kćerima za udaju. Bio je siromašan i želio ih je što prije udati makar za zle mladiće. Kada je to čuo, Nikola je odlučio dati novac djevojkama da mogu pronaći prave muževe. Tri je noći odlazio do njihove kuće i kroz prozor ostavljao novac. Treću je noć novčić zvecnuo o pod, pa se otac probudio da vidi tko je taj dobročinitelj. Zahvalio je svetom Nikoli, koji je od njega zatražio da ne kaže da je on to činio¹⁷⁸ (623).

Kada je Konstantin mnoge utamničio, preporučili su se svetom Nikoli i on ih je spasio (630).

Jedan je čovjek naišao na razbojнике, koji su ga opljačkali i privezali za drvo. Bojeći se da ne naiđe zvijer i rastrga ga, siromašni se čovjek molio svetom Nikoli, koji je došao i spasio ga (643).

Kada je u njegovoj provinciji vladala glad, Nikola je molio Boga da spasi njegov narod. Tako je Bog vjetrovima preusmjerio lađe pune žita koje su išle prema Aleksandriji. Kada su došle u njegovu provinciju, Nikola je zamolio mornare da iz svakoga broda odvade žita. Oni su se pobojali reakcije svojega kralja, no Nikola je rekao da se ne brinu. Pošto su dali žita, otišli su, a došavši u Aleksandriju, uvidjeli su da imaju onoliko žita s koliko su i pošli. Hvalili su Nikolu i njegova čudesa (646).

Jedan je *ćifutin*, koji je čuo za čuda svetoga Nikole, izradio drveni kip tog sveca i stavio ga u svoju kuću. Kada je polazio u trgovinu, opomenuo je kip da mu mora čuvati kuću od lopova jer će ga u protivnome uništiti. Kada je *ćifutin* otišao na put, lopovi su mu iz kuće uzeli sve osim kipa sv. Nikole. Vrativši se i vidjevši što mu je ostalo od blaga, uzeo je toljagu i udarao kip. U to vrijeme razbojnici su međusobno razdjeljivali ukradeno blago. Ukazao im se sveti Nikola sav u ranama, tražeći da vrate ukradeno ili će ih stići Božja kazna. Oni su se prestrašili, vratili ukradeno te promijenili način svojega života, a *ćifutin* je prešao na katoličku vjeru (646).

Blagdan svetoga Franje Ksaverskoga. Velik u vjeri, *ustrpljen* u ufanju, savršen u ljubavi – kreposti su svetoga Franje Ksaverskoga na temelju kojih je Filip Kapušvarac gradio svoje četiri propovijedi posvećene tom svecu. Za isticanje izvrsnosti svetoga Franje Ksaverskoga

¹⁷⁸ Ovdje je prilika uputiti na jednu posebnost Kapušvarčeve propovjedničke metode. Naime, u inačicama propovijedi za istoga sveca pojavljuju se inačice istoga egzempla. Tako ova poznata priča o dobročinstvu svetoga Nikole ima i svoju inačicu, u kojoj je otac htio da kćeri budu prostitutke, a drugačiji je i način Nikoline pomoći – Nikola je kroz njegov prozor ubacio vreću s novcem, nakon čega je otac shvatio da je Bog milosrdan i pokajao se. Nerijetko se u Kapušvarčevim propovijedima pojavljuje i više od dviju inačica istoga egzempla.

poslužio se poredbom s Heleninom ljepotom, pa je u egzemplu ispričao da je slikar Zeuksid prikupio sve djevojke da bi na temelju njih mogao, odabравši ponešto od svake, naslikati Helenu.

Na temelju Franjina života Kapušvarac je slušatelje podučavao važnosti poniznosti, što je npr. predstavio egzemplom o filozofu *Aghatoelesu*, koji je potekao iz siromašne obitelji, a zbog svojih junačkih djela postao kraljem Sicilije. Da je to moguće, dokazivao je svojim rođacima postavljajući na svojoj trpezi zemljano, srebrno i zlatno posuđe.

U konačnici, Kapušvarac je veličao i svečeve misionarske podvige, kojima je posvetio cijelu treću propovijed. U odnosu na navedeno izdvajaju se egzempl u čijem je središtu pomoć svetoga Franje onima koji mu se mole, što Kapušvarac traži i od svojega auditorija:

Francesko je, stavivši u nju križ, slanu vodu pretvorio u slatku, pa je spasio 500 mornara koji su umirali od žeđi, a neke je i ozdravio (678).

Blagdan Presvetoga Začeca Blažene Djevice Marije. Filip Kapušvarac napisao je pet propovijedi za blagdan Bezgrešnoga Začeca Blažene Djevice Marije. Povezujući Mariju s raznim predodžbama iz prirode, autor ju uspoređuje sa suncem, mjesecom, zlatom, dragim kamenjem, palmom, ružicom i dr., ističući njezinu prirodnu ljepotu i razlikujući ju od žena koje, kako navodi, uz određene prednosti imaju i nedostatke. Tako navodi da žene, ako imaju lijepo čelo, oči i lice, imaju neko od *pomanjkanja* kao što su hromost, ćoravost, grbavost, ili su *ružne* – zlih su i poganih jezika, pa svoje nedostatke prekrivaju odjećom i *čine se kititi* (ukrašavaju tijelo). Osim neizmjerne Marijine ljepote, koju je u egzemplima usporedio sa zlatnim Salomonovim hramom ili korijenom stabla koje je usnuo zli Nabukodonosor, Kapušvarac je progovorio i o njezinu odnosu s Bogom, koji ju štiti i koja je s razlogom odvjetnica kršćana. Da bi ilustrirao odnos Marije i Boga, Kapušvarac donosi zanimljiv povijesni egzempl:

Kada je ostario, Cezar je poželio ići u lov. Uhvatio je košutu, ali joj se smilovao i pustio je, stavivši joj zlatnu ogrlicu oko vrata. Da bi je zaštitio od lovaca, na ogrlici je bila utisnuta poruka da se košuta ne dira jer je Cezarova (711).

Kapušvarac je, kao i drugi propovjednici, u marijanskim propovijedima pozornost slušatelja najčešće usmjeravao na važnost njihova djelovanja kada je u pitanju Marijina zaštita. Upravo je zato u propovijedi uključio egzemple s tom funkcijom – podučiti slušatelje koliko je važna Marijina pomoć te da se u bezizlaznim situacijama upravo njoj treba preporučiti.

Osim egzempla koji govori o vojniku kojem je Marija, nakon što je tražio njezinu pomoć, pomogla pobjeći iz sužanjstva, pa čak i onima koji su ga tražili, zaslijeptiti oči, ovdje posebnu pozornost zaokuplja dulji egzempl s motivom *nesretna i gonjena djevojka* (v. Galinec, 1936), koji sličnosti dijeli s Rapićevim egzemplom o Hierlandi iz zbirke *Svakomu po malo*:

Jedna je poštena *cesarica* otpratila *cesara* na put i vodila carstvo. Njezin ju je djever napastvovao, a da ga odmakne od sebe, rekla mu je da će se sastati s njim u kuli za osam dana. Poslala je sluge da u kuli pripreme sve dostatno jednom *cesaru* – od postelje do ostalih potreština. Kada je došao dan sastanka, *cesarica* se pojavila u kuli i zaključala djevera. Tamo je ostao pet godina, sve do *cesarova* povratka. Kada se *cesar* vratio, *cesarica* je otključala njegova brata, koji je u kuli *poblidio*. Kada ga je *cesar* pitao za njegovo stanje, obrušio se na *cesaricu*, za koju je rekao da ga je spolno napastvovala i zatvorila jer ju je odbijao te da je griješila s drugim muškarcima. *Cesar* je osudio svoju ženu na smrt i predao ju slugama da ju odvedu odsjeći glavu. Vodeći *cesaricu* u smrt, sluge su uvidjeli koliko je lijepa, pa su se počeli bludno odnositi prema njoj. Njezino zapomaganje čuo je gospodin u prolazu, koji ju je spasio i odveo u svoj dom. Tamo je služila i brinula se o njegovu sinu. Brat toga gospodina zaljubio se u *cesaricu*, no kako ga je ona odbijala, odlučio se osvetiti. Jedne je noći, dok su svi spavali, ušao u sobu u kojoj je ona spavala s djetetom koje je čuvala. Zaklao je dijete, a krvavi nož stavio je u njezine ruke. Kada se *cesarica* probudila, vidjela je mrtvo dijete pored sebe i počela vikati. Gospodin i njegova žena ušli su u sobu i vidjeli zastrašujuć prizor. Nisu se željeli osvetiti *cesarici*, već su je poslali na lađu s mornarima da ju odvezu u drugu zemlju. I mornari su je bludno poželjeli, no uspjela ih je nagovoriti da je ostave pored jedne pećine. Tamo je ostala i postila tri dana, a potom joj se u snu ukazala Marija, koja joj je rekla da ubere trave kojom će spasiti bolesne. Učinila je ono što joj je Marija rekla i uputila se s mornarima u grad, gdje je spasila jednoga gubavca. Kada se u gradu pročulo da neka žena spašava gubavce, a u međuvremenu je od gube obolio brat onoga gospodina čije je dijete *cesarica* čuvala i koje je on ubio, gospodin je naredio da se nađe ta žena koja ozdravlja. Kada se *cesarica* ponovno našla u domu gospodina čije je dijete čuvala, nitko je nije prepoznao zahvaljujući Mariji. Da spasi umirućega, zahtijevala je njegovu ispovijed. Kada se saznalo da ona nije ubila dijete, gospodin i njegova žena žalili su što su tako postupili prema njoj. Nakon što je ozdravila brata toga gospodina, pozvali su je u Rim na dvor *cesara* čiji brat umire od gube. Bio je to njezin djever s početka priče. I on se ispovjedio pa je *cesar* saznao što se zapravo dogodilo. Želeći je ponovno za svoju ženu,

cesar je morao prihvatiti njezino odbijanje jer se zavjetovala Mariji i otišla u samostan (717-720).

Navedenim je egzemplom, koji svojim opsegom gotovo nadrašta ostatak propovjednoga teksta Kapušvarac želio sažeti ono što je propovijedao u pet marijanskih propovijedi i slušateljima poručiti sljedeće: „Evo ti koliko B. D. Maria pazi sluge svoje, koji ju pravovirno služe: Tko se dakle ne bi veselio začecu B. D. Marije, budući ona tolika pomoćnica kako evo jurve čuste (...)“ (720).

Preuzimajući egzemple iz različitih tematskih cjelina, Kapušvarac je svojoj zbirci propovijedi priskrbio epitet kolekcije raznolikog didaktičkoga sadržaja. Među 300-tinjak egzemplara, koliko ih broji Kapušvarčeva zbirka, najveći je broj biblijskih, povijesnih i svetačkih, no razvidan je manji broj egzemplara iz svakodnevice, po čemu se, kada je u pitanju tematsko usmjerenje egzemplara, svetačke propovijedi razlikuju od nedjeljnih.

6. 8. Stipan Sarajčić, *Predike nediljne i zajedno korizmene* (s. a.)

O Stipanu Sarajčiću pisalo se, koliko je zasad poznato, jedino u kronikama samostana u kojima je obavljao određene dužnosti. Tako se o njemu, u širim krugovima nepoznatom piscu, saznaje da je bio franjevac, svećenik i duhovnik, nedjeljni propovjednik s ovlašću održavanja od pridržanih grijeha te propovjednik za hrvatski jezik, i to u Našicama (v. Demo; Rupnik-Matasović, Tvrtković, Vrbanus, 2010), Šarenggradu (v. Barbarić, 2002) i Brodu (v. Biber, 1995) 60-ih i 70-ih godina 18. stoljeća.

Iz navedene propovjedničke djelatnosti proizašlo je najmanje jedno Sarajčićevo djelo religijsko-didaktičke literature, a riječ je o zbirci nedjeljnih i korizmenih propovijedi, koja se danas čuva u arhivu franjevačkoga samostana u Šarenggradu. Puni je naslov zbirke:

PREDIKÆ NEDILJNE I ZAIEDNO | KORIZMENE. | IZ LATINSKI RAZLICSI TI KNJIGAH
U JEZIK ILLIRICS- | KI S VELIKOM POMNJOM PO O. P. FRA STIPANU SARAICSICHU
| PRINESSENE, I SLOXITE | PARS 3TIA.

PREDIKE NEDILJNE I ZAJEDNO | KORIZMENE. | IZ LATINSKI RAZLIČITI KNJIGAH
U JEZIK ILIRIČ- | KI S VELIKOM POMNJOM PO O. P. DRA STIPANU SARAJČIĆU |
PRINESENE, I SLOŽITE | PARS 3TIA.

Iz naslova Sarajčićeve zbirke, osim imena njezina autora, razvidno je: prvo – namjena zapisanih propovijedi (pisane su za nedjeljne i korizmene dane), drugo – način na koji su

propovijedi nastajale (najvjerojatnije je riječ o kompilaciji iz različitih latinskih knjiga), treće – informacija o količini truda koji je uložen u kompilatorski postupak (Sarajčić je propovjedi sastavljao vrlo pažljivo i koncentrirano, tj. s *velikom pomnjom*) i četvrto – nedjeljne i korizmene propovijedi treći su dio moguće veće cjeline, pa se s razlogom može pretpostaviti da je iza Sarajčića ostalo još zapisanih redaka.

Taj, treći dio Sarajčićeve zbirke nije u cijelosti sačuvan. Određene propovijedi nedostaju jer su listovi iz nepoznatoga razloga nažalost uništeni. Ipak, uz golemu štetu zbog njezine necjelovitosti, 248 stranica Sarajčićeve rukopisne zbirke, odnosno 37 propovijedi¹⁷⁹ još uvijek je dostupno, a u ovom će radu, s posebnim osvrtom na egzemple, biti prvi put i predstavljeno.

Navedenim podacima valja nadodati i Sarajčićev zapis nakon propovijedi za Novu godinu, odnosno na blagdan Obrezivanja Isusa Krista. Sarajčić je, naime, zapisao ovako: *Facta olim Posega Anno Dni 1748.*, zbog čega se, sudeći prema zapisu na prvoj stranici knjige i klasifikaciji na koricama, za mjesto i godinu pisanja te Sarajčićeve zbirke uzimaju Požega i 1748. godina. Taj podatak ipak treba uzeti s rezervom. U uvodnome dijelu propovijedi *Concio pro festo circumcisionis*, gdje u fingiranom rastanku s *prijateljem* (starom godinom), Sarajčić govori o nepovratnosti vremena, zapisano je i sljedeće – da je prošla 1768. godina. Je li došlo do nenamjerne pogreške pri zapisivanju, pa je razlika od 20 godina (1748., 1768.) nastala slučajno, ovdje je teško utvrditi. U obzir se može uzeti i Sarajčićeva višegodišnja propovjednička praksa te naknadno okupljanje izvedenih propovijedi u jedinstvenu zbirku.

Kontekst Sarajčićevih egzempla tematska je propovijed u čijim se uvodima svetopisamski citat potvrđuje (*confirmatio*) autorskim interpretacijama, različitim prizorima iz svakodnevice, slikama iz astrologije, *govorenjima* filozofa, teološkim raščlambama (npr. o Duhu Svetome, jedinstvu Svetoga Trojstva, *vlastitosti božanstvenih* i dr.), sceničnim prikazima (npr. ranjenoga i krvavoga Krista), zatim različitim, na antitezama zasnovanim „raspravicama“ (kao npr. o nebu i paklenome jezeru, pravednima i grešnima, zlobnima i dobrima) i sl. Uvodni dio, označen latinskom skraćenicom *Exo.* (*exordium*), Sarajčić običava završiti pozivom na *pomnjivo*, *dragovoljno* i *ustrpljivo* slušanje, a za pomoć u prenošenju teološke riječi računa na slavna imena Isusa i Marije te Boga, tražeći Isusov blagoslov ili milost Boga Oca, Sina i Duha Svetoga. U jednoj propovijedi prije središnjega dijela Sarajčić poziva slušatelje na molitvu *Zdravo Marijo*.

¹⁷⁹ Dvije su propovijedi (*Concio pro dominica Ima qvatragesimæ*, *Concio pro dominica trinitatis*) necjelovite zbog iskinutih listova.

Iako se na propovjednikove savjete, opomene, prijekore, kao i na poneki egzempl može naići u uvodnome dijelu propovijedi, navedeno je zastupljenije u središnjem, argumentacijskom dijelu. Sarajčić svoja *istraživanja*, kako nerijetko naziva argumentacijske dionice, označuje slovom P i brojkom (npr. P1., P2.), a svaka je veća cjelina podijeljena na manje, koje su označene slovom S i brojkom (npr. S1., S2.). U tim je poglavljima i potpoglavljima Sarajčić učestalo citirao i parafrazirao razne crkvene autoritete, no i svjetovne pisce, a njihove (ali i vlastite) teološke misli rasvjetljavao je egzemplima.

Na egzemple se u tek nekoliko slučajeva može naići u završnim dijelovima (*epilog*) Sarajčićevih propovijedi, kada u funkciji zaključaka rekapituliraju poruku koju je propovijed trebala prenijeti.

Egzempli u Sarajčićevim nedjeljnim i korizmenim propovijedima¹⁸⁰ tematiziraju:

- a) kršćanske vrline i dužnosti (ispovijed, pokora, bračne dužnosti, post, briga o bližnjem, neosvetoljubivost, molitva, lemozina)
- b) odnos grešnika prema grijehu (grieh kao krivica učinjena Bogu, težina grijeha, tvrdokornost grešnika) te konkretne grijehe (glavni grijesi – neumjerenost u piću / pijanstvo; ostali grijesi: krađa, ogovaranje, poklade)

odnosno potvrđuju teze o sadržaju vjere povezane s:

- c) blagdanima (blagdan Isusova obrezanja, Nevina dječica, Nova godina, Sveta tri kralja, Isusovo uzašašće, uskrсни blagdani, marijanski blagdani)
- d) eshatološkim konceptima (Kraljevstvo nebesko, pakao).

Ako, reče, ti učiniš sva onah, koja ti govorim, neprijatelj bit ću neprijatelja tvoji: ispovijed. Kao „pravo i skrušeno osvaćenje od vlastitih griha, učinio prid misnikom, koji oblast imade za dobiti odrišenje griha, po kriposti ključa“¹⁸¹ (nepag. str. 112) ispovijed za Sarajčića uključuje *tri stvari potribite*. Autor pritom misli na pripravu za ispovijed, njezinu cjelovitost i u konačnici poniznost.

¹⁸⁰ U zbirci se nalazi i nekoliko blagdanskih propovijedi, no sudeći prema nazivu Sarajčićeve zbirke, riječ je o blagdanima koji su u godini pisanja propovijedi slavljani nedjeljom.

¹⁸¹ Svi citati iz Sarajčićeve zbirke *Predike nediljne i zajedno korizmene* donose se u transkripciji prema izdanju rukopisnoga primjerka koji se čuva u samostanskoj arhivi franjevačkoga samostana u Šarengradu tako da se u zagradi donosi broj pripadajuće stranice.

Za dopuštenje pristupu građi franjevačkoga samostana u Šarengradu zahvaljujem tadašnjem (2021) gvardijanu fra Miji Tikviću.

Kada je u pitanju priprema za ispovijed, propovjednik je s razlogom zabrinut jer kod kršćana svojega vremena primjećuje da „na ispovidi jedva jedan grijh kažu, i evo ti ta i odma počmu govoriti, ne znam više, pitaj me oče (...)“ (nepag. str. 120), iz čega je razvidno da kvalitetno propitivanje savjesti u potpunosti izostaje. Takve kršćane Sarajčić je usporedio s *čaraturima* iz egzempla o kralju Nabukodonosoru: Nabukodonosor je sanjao čudan san, zbog čega je pozvao sve poznate *čarature* da mu ga istumače. Oni su, došavši kralju, zatražili da im kaže što je sanjao da bi mogli tumačiti san. Nabukodonosor se potom rasrdio i rekao im da od njih očekuje ne samo da istumače san nego da znaju i što je sanjao. Iz egzempla je razvidno da je Nabukodonosorova opomena *čaraturima* upravo ono što Sarajčić poručuje kršćanima kada ih želi potaknuti na pravu ispovijed, a riječ je o kvalitetnome ispitu savjesti.

I za preostale je dvije za ispovijed *potribite stvari* Sarajčić donio egzemple. Kada je u pitanju cjelovitost ispovijedi, Sarajčić egzemplom naglašava da je ispovijed nevaljana čak kada se taji i najmanji grijeh. Kao primjer uzeo je egzempl iz života svetaca. U njegovu je središtu sveta Margarita koju je Isus nazivao grešnicom. Jednom prilikom upitala je Isusa zašto ju naziva grešnicom, a ne kćerkom, a on joj je naveo razlog – neke svoje grijehe držala je u tajnosti. Margarita se potom pokajala, a Isus ju je od tad nazivao kćerkom. Drugim egzemplom Sarajčić je potvrdio koliko je ispovijed *potribita i korisna*, pri čemu posebno naglašava važnost skrušenja (poniznosti), što ilustrira egzemplom o Davidu koji priznaje svoj grijeh i traži oprost kada ga je pokarao prorok Natan.

Osim sakramentalnoga pristupa ispovijedi, Sarajčić je egzemplima predstavio strahote koje su posljedice izbjegavanja toga sakramenta. Pitajući se: „Koliko je pak grihota i nesrića jedan grijh smrtni znajući, na ispovidi zatajati, i to ili radi stida, ili straha, ili zašto bo si sumnjio je li, nije li grijh smrtni?“ (s. a. nepag. 124) u dvama egzemplima kao posljedicu izbjegavanja ispovijedi ili zatajivanja grijeha ističe boravak u paklenim mukama. Prvi egzempl donosi priču o bludnoj ženi, točnije plemenitoj i bogatoj gospođi, koja se samozadovoljavala. Iako joj se prijetilo paklom, pa su je muž i rodbina usmjeravali na ispovijed, ona ju je odbijala. Vrag ju je potom uhvatio, bacio na zemlju, usmrtio i poslao u pakao na trpljenje vječnih muka. U drugome egzemplu, pomalo neobično, grešnom je prikazana neka *duvna* koja je mislila griješila bludno. Na ispovijedi je tajila taj grijeh, pa je nakon smrti otišla u pakao, odakle se u liku krmače ukazala nekoj drugoj *duvni*, rekavši joj da je u strašnim paklenim mukama samo zbog neispovijedanoga grijeha mislila.

U konačnici, Sarajčić je u propovijedi *Concio pro Dominica 3tia Qvatra* jednim biblijskim i jednim egzemplom iz svakodnevice predstavio i konačnu posljedicu kvalitetne ispovijedi. Riječ je dakako o stjecanju slave u Kraljevstvu nebeskom, što se dogodilo razbojniku koji je Isusu zdesna pribit na križ i koji se pokajao za svoje grijeh. Ovdje je zanimljiviji drugi egzempl, čija je fabula otprije poznata. Riječ je, naime, o gospođi kojoj je na ispovijedi plesao vrag oko glave jer je, inače ponizna gospođa, tajila grijeh. Taj su egzempl u svoje propovijedi, s ciljem ilustracije *stidljivih* ispovijedi, uvrstili Đuro Rapić i Ortulf Brajdić, no Sarajčićev se egzempl razlikuje i od Rapićeva i od Brajdićeva. Sarajčićev cilj nije bio prikazati štetnost zatajenja grijeha i *stidljive* ispovijedi, već ukazati na njezinu korist, što je razvidno iz završetaka egzempla:

I evo ti razlog, ova gospoja učinila je mišljenjem jedan grih, komu je privoljila, a nije ga ispovidila, neka dakle čini pokore kakve hoće neće se spasiti. (Rapić, 1762: 48)

(...) neka se spovida koliko joj drago, sa svim tim spasena neće biti nikad rad zatajenja na spovidi one grišne misli, budući da takova lažljiva i neizvršena ispovijed, ništa joj ne prudi, od nijednoga griha se ne odriši, nego još mnogo većje svetogrdne dobiva, ako istom jedan najmanji smrtni grih se zataji. (Brajdić, s. a.: 110)

Ova čuvši redovnik, svakolikah rečenoj gospoji očitova, koja ispovidivši potajni grih svoj, vidi malo potla isti redovnik vraga paklenoga svega tužna, sumorna, i žalosna, gdi s velikom svojom sramotom od rečene gospoje pobiže, i otide u muke paklene. (Sarajčić, s.a.: nepag. str. 118)

Dok se iz Rapićeva i Brajdićeva egzempla iščitava da za one koji su se nevaljano ispovjedili (zatajili su grijeh) više ne postoji pokora koja će ih spasiti, u Sarajčićevu se gospođi nudi alternativa: gospođa je ispovjedila grijeh, a vrag je nestao u paklenim mukama, dakle ona je odriješena. Iz navedenoga je ponovno razvidna prilagodljivost egzempla kontekstu, no i još jedanput potvrđena značajna uloga samoga autora u transpoziciji egzempla.

Isusa se može pronaći samo žalošću i plačom. Stipan Sarajčić dvama biblijskim egzemplima usmjerava slušatelje na pomno traženje Isusa – onako kako je evanđeoski pastir tražio izgubljenu ovцу, odnosno kako je zaručnica tražila svojega zaručnika. Osim što podučava kako treba tražiti Isusa, Sarajčić navodi i konkretna mjesta na kojima se Isusa ne traži jer se on tamo zasigurno ne nalazi. Puku stoga govori: „Gdi dakle valja tražiti Isusa? Stanovito ne valja ga na sokaci, i meana, ne valja ga na trgovišti, i nepošteni misti tražiti zašto bo se u ovakvi misti

nigda neće najti.“ (nepag. str. 48), napominjući potom da se Isusa isključivo traži *žalošću* i *plačom*, što se na navedenim mjestima ne ostvaruje. Za pokoru je dakle potrebno tražiti drugo mjesto. Kao primjer za navedeno Sarajčić donosi egzempl iz života neke *duvne*, očekujući da će događaj začuditi publiku te se kao takav urezati u pamet kao moralna lekcija. Ta je *duvna* skinula redovničku haljinu zbog mladića koji ju je, nakon što se zasitio njezina tijela, ostavio. Ona je otada počela nečisto živjeti dajući svoje tijelo muškarcima, sve dok nije počela promišljati o svojem životu i uspoređivati ga s onim kakav je bio prije. Jednom je slušala misu te se molila Bogorodici s djetetom u rukama. To joj se djetetce (Krist) obratilo i oprostilo grijehe.

Euharistija. Pozivajući kršćane na Isusovu gozbu, koja podrazumijeva blagovanje njegova tijela, odnosno svetu pričest, Sarajčić na početku propovijedi metaforičkim egzemplom predstavlja kako su završili oni koji se nisu odazvali na gozbu kralja Ahašvera. Među njima bila je kraljica Vašti, koja je zbog izostanka s gozbe izbačena s prijestolja kao loša i nepokorna kraljica.

Sakrament svetoga oltara Sarajčić *prilikuje* korablji mira, Salomonovoj crkvi, stupovima koje su ugledali Izraelci, a u ilustracijama izdvaja se egzempl iz kojega je razvidna moć toga sakramenta. U egzemplu je riječ o Gideonu, koji je po Božjem pozivu otišao u tabor protivnika Midjanaca. Tamo je čuo kako jedan Midjanac drugomu prepričava san o ječmenom kruhu koji se kotrlja do njihova šatora. Drugi Midjanac zaključio je da je kruh Gideonov mač. Mač je Sarajčiću metafora za sakrament svetoga oltara jer, kako se mačem može sebe braniti ili pak ubiti, tako je i pričest (kruh) „život dobrima, a čemerna smrt zlima (...)“ (nepag. str. 234).

Među sobom u miru i ljubavi živite – što Sarajčić poručuje zaručnicima? Kada je u pitanju održavanje mira u bračnoj zajednici, Sarajčić, kao i drugi propovjednici, traži angažman obaju supružnika. Naglašavajući potrebu ostvarivanja ravnoteže odnosa, autor u propovijed *Concio pro dominica 3tia post Epiphaniam* interpolira egzempl koji uprizoruje svadbeni običaj naroda *Sancionskoga* – zaručnik i zaručnica nakon vjenčanja hrvaju se pred sudcima da bi se odredilo tko će biti gospodar u njihovoj kući. Ako je njihova snaga podjednaka, sudci odlučuju u kojem će se razdoblju izmjenjivati na čelu.

Iako događaj iz egzempla smatra *čudnovatim*, *smija dostojnim* i *budalastim*, pa je očito poslužio i za zabavu publike, Sarajčić ga uzima kao punovažan za poduku pastve skladnom braku, koji, kako je napomenuo, podrazumijeva ravnotežu odnosa između muškarca i žene.

Prema svemu sudeći, i ovaj je propovjednik ipak veće zalaganje tražio od žena. Tomu u prilog ide činjenica da je cijelu propovijed za treću nedjelju poslije Sveta tri kralja posvetio nauku žena. Prvi Sarajčićev egzempl posvećen nauku žena već je zamijećen kod Brajdića, a govori o djevojci koja savjet za skladan brak traži od starijeg prijatelja. U skladu sa Sarajčićevim stavom, prijatelj predlaže djevojci da treba biti pokorna svojem budućem mužu. Po čemu se još moglo zaključiti da Sarajčić ženinu pokornost drži presudnom za kvalitetne bračne odnose? Prva je indicija navedenoga fingirana jadikovka muškaraca, iz koje se saznaje da su žene uzrok njihove zloće i opakosti, no i više od toga – žene su, naime, uzrok *povlačenja* po sudu, svađa, razdora među braćom, psovanja i kletvi jer, obraćaju se dalje muškarcima propovjedniku:

i ako mi ne učinimo kako one oće, eto ti velike vatre u kući, ako im samo jednu rič rečemo, one će stotinu na obraz nami baciti, ne mogu bo nimalo svoga zmijskog jezika za zubi držati. A što ćemo ti se oće dragi dugo tužiti, ta ne znaš ti kakvi je težak križ žena, ta one jednog zalogaja ne dadu nam na miru izisti, zašto bo se nepristane s nama psuju, i karaju, i da oće ja ne pobignem iz kuće, Bog zna što bi se sa mnom dogodilo (...) (nepag. str. 70)

Osim srdžbe, svadljivosti, psovanja i sl. muškarcima se dodatno žale i na svoj neravnotežan položaj u kućanstvu, bojeći se zacijelo za opstojnost muškarca kao glave obitelji, pa se propovjedniku obraćaju ovako: „baš na silu oće (...) nami svoju kecelju pripasati, istom da one budu gospoje u kući, i da nami zapovijedaju, a mi da ih slušamo.“ (nepag. str. 70).

Sarajčić ne kritizira samo udane žene. Dapače, mane pronalazi i djevojkama, siguran u nizak postotak onih koje bi, kao djevojka iz egzempla, kojeg starijeg prijatelja tražile savjet za udaju. U skladu s takvim zaključkom Sarajčić djevojkama predbacuje izostanak kršćanskoga poimanja obitelji – one, naime, sa svojim muževima žele samo *tilo naslađivati*, a ne rađati djecu.

Ipak, više je prostora posvećeno kritici udanih žena mada je pred njima znatno složeniji zadatak – od njih se očekuje preodgoj muškaraca, odnosno *lipe i ljubeznive riči* u obraćanju muževa na *dobro življenje*.

Sljedeći je korak u održavanju skladnih bračnih odnosa izbjegavanje *jezičavih* svađa među supružnicima, pa Sarajčić – činio je tako i Brajdić, kod kojega se nailazi na isti egzempl – ženama predstavlja *lijep događaj* iz života nekoga pustinjaka:

Jedan je pustinjač nekoga grešnika, susrevši ga i želeći se našaliti s njim, a i natjerati ga na promišljanje o grešnom životu, pozdravio izrazom *vraže*. Grešnik je zbog toga ubio pustinjaka. Idući dalje grešnik je naišao na drugoga pustinjaka, koji ga je lijepo i srdačno

pozdravio, na što je grešnik rekao da je pridobio njegovu dušu takvim pozdravom (nepag. str. 75).

Žene se, dakako, trebaju ugledati na drugoga pustinjaka, što znači da se od njih očekuju već spomenute *lipe i ljubeznive* riči upućene muževima:

Na ovi isti način imate i vi činiti ženice udate; to jest kada oćete opomenuti i pokarati muža svoga radi zločestog življenja njegova, nemojte mu zli riči davati, nemojte govoriti, ti odrta pijančino, ti budalo, ti raspikućo, ti jedan krvalijo (...) tebe je vrag a ne Bog stvorio (...) nego ako ji želite na dobro življenje obratiti, valja da ji s lipima i ljubeznivima ričma, slatkovitim i čovičnim razgovorom opomenite, i pozdravite ji, i to ne prid drugima, nego na samu, kad ga vidiš, da je dobre volje, onda ga s medenima ričma opomenite, i zaisto ne sumnjim, da i vi nećete od svoji muževah oni riči čuti koje je čuo oni redovnik od onoga grišnika (...) (nepag. str. 75)

Iako bi se na temelju propovijedi posvećene *zaručnicama* moglo pomisliti da je žena jedini krivac za bračnu neslogu, za bračni život *u miru i ljubavi* Sarajčić je ipak zadužio i muškarce. I ovaj propovjednik u manama muškaraca pronalazi plodno tlo za upućivanje kritike. Iako muškarcima dopušta *pokaranje* žene, ali samo *lipim ričima* (a egzemplom je istomu poučio i žene), svako psovanje i šibanje bez razloga strogo su zabranjeni. Verbalno, no i fizičko zlostavljanje, na koje Sarajčić aludira, nastoji se spriječiti pozivanjem na svetoga Pavla, posredstvom kojega Sarajčić muškarcima savjetuje da se prema ženama ne smiju odnositi kao prema sluškinjama, već da svrha njihova odnosa treba biti *kakvu imade duša svrhu tila*. To znači da muškarac ne može živjeti bez žene kao ni tijelo bez duše. Kao najveći uzrok mogućih bračnih problema kojima su izvor muškarci Sarajčić izdvaja provođenje vremena u krčmama jer pijani muškarci sjekirom tuku žene. Sarajčić nadalje kritizira muškarce zbog preljuba, i to kada njihove žene ostarivši izgube ljepotu. Svjestan izraženih bračnih problema Sarajčić muškarcima zabranjuje psovku, kletvu i čangrizanje, a kada im žene ponešto i skrivaju, nudi mirniji način rješavanja problema:

Samo recite im ričju, s lipim načinom opomenite ih, i krotkim srcem zapovidite im, što oćete od njih imati, i ako bi vas one odma ne poslušale, nemojte se po tomu odma rasrditi, nemojte ih odmah psovati, kleti, nemojte ih odmah s velikom bukom i praskom tući, da ne samo kućane, i komšije, nego vas varoš uznemirujete i u veliku smutnju postavljate (nepag. str. 66-67).

Da je zlostavljanje odbojno ženama, štoviše da će nasilni muškarci u svojoj bešćutnosti ostati sami, svjedoče egzempli iz propovijedi posvećenoj oženjenim muškarcima. Sarajčić egzemplima poručuje da se za nasilne muškarce žene ne žele udati ili da biraju muškarce u čiju su blagonaklonost sigurne. Prva je mogućnost predstavljena egzemplom o Agati koju su zbog

njezine ljepote mnogi prosili, a majka ju je nagovarala na udaju. Agata je međutim nagovorila majku da pričeka dok si ne sašije maramu kojom će prekriti svoju glavu. Šivanje je naposljetku mudro odugovlačila čekajući svoje zaručenje s Kristom. Druga je mogućnost oslikana egzemplom u kojem je Temistoklo pitao svoju kćer bi li se radije udala za bogata i nerazumna ili siromašna i dobra čovjeka, a ona je pametno razjasnila zašto bi odabrala siromašnoga muža.

Što podrazumijeva kvalitetan post? U propovijedi posvećenoj postu Đuro je Rapić zabilježio da se taj svojevoljni čin ispunjava jezikom i očima, dakle tjelesno, dok Stipan Sarajčić, koji je postu posvetio propovijed za drugu duhovsku nedjelju, specificira i drugu vrstu posta, kada kaže: „Post jest od dvi vrste, jedan je duhovni, a drugi je naravni ili tilesni.“ (nepag. str. 236). Pod *postom duhovnim* Sarajčić podrazumijeva „ustegnutje od griha, i prigode za upasti u grih“ (nepag. str. 236), a pod *postom naravnim* „ustegnutje od ječeka, ili od crkve zapovićeno, ili od vlastite volje uzeto“ (nepag. str. 236).

U funkciji egzempla kojim se auditoriju predstavlja na koji način treba postiti te kako post nije odricanje već dobitak, našla se biblijska priča o babilonskim mladićima u Nabukodonosorovu sužanjstvu:

Kada je osvojio Jeruzalem, Nabukodonosor je u zarobljeništvo odveo židovske mladiće, želeći ih za tri godine osposobiti za svoju vojsku. Hranio ih je najboljim jelima i pojo najboljim pićima, no na to su pristajali svi osim četvorice mladića. Oni su Nabukodonosorova nadstojnika molili da im donosi posnu hranu i vodu. Kako se bojao da će mladići omršavjeti, zbog čega bi mogao pasti u nemilost svojega kralja, nadstojnik je odbio molbu. Na kraju je, nakon srčanih molbi mladića, na to pristao, a nakon 10 dana posta četiri mladića izgledala su bolje od svih koji su se raskošno hranili (nepag. str. 236).

Egzempli su Sarajčiću poslužili i kao potvrda teze da svi koji poste zaslužuju milost. Za to je dakako potreba velika ustrajnost, kakvu je predstavio nizom kratkih svetačkih egzempla u kojima navodi svece koji su ustrajnošću u postu zaslužili krepostan život. Među njima su Marija Egipćanka koja je u 17 godina pojela samo dva kruščića; sveti Pavao Pustinjak koji do 70. godine nije jeo išta osim voća palme i pio vodu; sveta Katarina Sijenska koja od čiste srijede do Spasova nije uzimala išta osim svete pričesti; sveti Fulgentio koji nije jeo da mu se želudac ne bi naviknuo na hranu; sveti Palamon koji je odbio hranu na Uskrs, sjetivši se Kristove žrtve; i sveti Truetuosus koji je odbio vino kada su ga vodili na mučenje.

Briga o bližnjem. Ono što je savjetovao bračnim partnerima kada je u pitanju međusobno upućivanje savjeta i kritika, Sarajčić je zahtijevao od svakoga kršćanina kada je u pitanju odnos prema bližnjem, a to znači da briga o bližnjem podrazumijeva i *pokaranje*. *Pokaranje* se dopušta samo onda ako ga se planira izraziti *lipim načinom*, dakle, ako je, kako autor kaže, plod *bratinske ljubavi*. Sarajčić osim toga napominje i kakvo *pokaranje* nikako ne bi trebalo biti, pa izdvaja da ne smije biti usmjereno na sramoćenje bližnjega pred drugima.

Sve navedeno sažeo je u biblijskome egzemplu te na konkretnom primjeru odnosa Natan – David slušateljima ponudio nauk za *pokaranje* bližnjega:

Prorok Natan nije Davida, koji je griješio, htio naglo pokarati već je to učinio pomoću prilike – predstavio mu je siromašnoga čovjeka koji je imao samo jednu ovcu, ali ju je toliko volio da je ovca čak i blagovala s njim. Predstavio mu je i bogatog čovjeka, koji je imao mnogo ovaca, ali je bio pohlepan pa je siromašnom uzeo i tu jednu. Kada je David shvatio da je on prilika bogatog čovjeka, odlučio je ispovjediti svoje grijehe (nepag. str. 191).

Molitva. Stipan Sarajčić dvije je propovijedi posvetio molitvi, i to da bi puk uputio na *potribitost*, *korisnovitost* i *kriposnost* molitve te da bi naznačio koliko je važno paziti na to *tko prosi*, *što prosi* i *kakvim načinom prosi*. U odnosu na prvo, dakle trostruku osobitost molitve, autor je u uvodnome dijelu propovijedi za petu nedjelju poslije Uskrsa donio niz kratkih biblijskih egzemplu u kojima donosi primjere molitava Izraelaca pri izlasku iz egipatskoga ropstva, Jakoba u strahu od brata Ezava, kralja Jošafata kada su se sinovi dignuli protiv njega, Joba čije je tijelo izranila živa, te Jone u morskoj pogibelji. Navedenim egzemplima Sarajčić potvrđuje slušateljima da je upravo molitva najjača *likarija* kojom se može ublažiti Božja srditost i *tvrdovitost*. Ta je osobina Boga ilustrirana metaforičkim egzemplom iz propovijedi za šestu nedjelju poslije Uskrsa koji govori o nekom Milanu čiju stisnutu šaku nitko nije uspio otvoriti.

Iako je detaljno objasnio i argumentirao jakost i krepost molitve, Sarajčić nije bio previše zadovoljan obavljenim poslom, no tješila ga je činjenica da je temi molitve posvetio vrijeme prošle i pretprošle godine: „(...) budući da sam ja od ove kriposti i jakosti svete molitve lani, i priklani ove pete nedilje po Uskrsu s vama se razgovarao (...) (nepag. str. 198). Međutim, uzorni je propovjednik, iako je nastojao skratiti propovijed, ostavio vremena i za one koji sumnjaju u krepost svete molitve. Za potvrdu neopravdanosti njihove sumnje, a i da se njegove

riječi *lipše otvore* (tj. da omogući bolje razumijevanje poruke), Sarajčić je odabrao egzempl koji govori o mladiću Paccu, koji se odmetnuo u pustinju da bi izvršio pokoru. S obzirom na to da su ga proganjali grijesi, odlučio se ubiti. Najprije je otišao u špilju, gdje su živjele hijene, misleći da će ga one rastrgati, no pred njega su izišle krotke. Potom ga je na grijeh navodio vrag u liku neke žene, pa je nastojao izazvati zmiju da ga ugrize, no i to mu nije uspjelo. Kada je s neba začuo glas da se takvi problemi ne rješavaju silom, već molitvom, okrenuo se nebu i počeo moliti.

U odnosu na drugo (*tko prosi, što prosi i kakvim načinom prosi*) Sarajčić je progovorio u propovijedi za šestu nedjelju poslije Uskrsa. Da bi kršćanin mogao odgovoriti na pitanje *tko prosi*, mora ispitati svoju savjest. Propovjednik je svjestan da je mnogo kršćana koji mole za vlastito dobro bez čiste savjesti, a među takve ubraja bludne, kamatnike, one koji zaklinju i proklinju, psuju, srde se, *psovke bljuju brez svakog poštenja protiva svetima*, koji idu u crkvu svoje *molitvice izvršiti* i Bogu prikazati svoje *potribice*. Grešnike koje je opisao, Sarajčić u egzemplu uspoređuje s carem Antoninom, koji je, da bi bio jedini nasljednik, ubio brata Getu u majčinu krilu, a poslije došao majci (metafora za Boga) krvavim rukama isprositi dar. Takvima se u opominjućem diskursu preporučuje pomirenje s Bogom, promišljanje o grijesima, ispovijed, a tek onda odlazak na molitvu u crkvi. U protivnome, može se očekivati da molitve neće biti uslišene. Da bi slikovitije predočio što bi se moglo dogoditi kršćanima čija molitva ne proizlazi iz čiste savjesti, Sarajčić je odabrao egzemple u kojima se na konkretnim primjerima može svjedočiti o nevaljanoj molitvi. U prvome je egzemplu riječ o molitvi nekoga *nevoljnika*, koji je molio cara Tiberija da ga ubije jer mu je bilo teško podnositi muke u tamnici, no car je rekao da još nije zadobio njegovu milost, a u drugome o molitvi redovnika, koji su se tužili *abatu* da Bog ne uslišuje njihove molitve za kišu, na što im je on rekao da su se loše molili.

Nadalje, kršćani trebaju biti oprezni kada su u pitanju zahtjevi u njihovim molitvama (*što se prosi*) jer se može dogoditi da je *stvar* koja se prosi *zla, nepodobna* i vrlo *škodljiva*. Takve su molitve za „bogatstvih, tila zdravlje, pridobiće neprijateljah, gospostvo, poštenje i druga zemaljska dobra“ (nepag. str. 211). Da bi na konkretnom primjeru predstavio kakva je posljedica molitava usmjerenih na svjetovna blaga, Sarajčić donosi povijesni egzempl, anegdotu u kojoj je Aleksandar nešto zamolio Diogena koji se sunčao, pa ga je filozof zamolio da se odmakne jer mu smeta njegova sjena.

Štetna je i ona molitva kojom se *zločesto služi*. Nju je Sarajčić predstavio egzemplom u čijem je središtu postupak Filipa Makedonskoga. Iako je Filip Makedonski znao da mu poslanici iz

Atene nisu došli s *dobrom voljom*, bio je prijateljski raspoložen pa im je na odlasku rekao da mu slobodno kažu sve što žele. Jedan mu je prišao i rekao da bi želio da se kralj (Filip) objesi. Sarajčiću takva molitva (zamolba) ipak nije neobična jer zna da ima kršćana koji navedeno prose od Boga, a među njih ubraja kradljivce, prevarante i lažljivce koji se koriste *vračljivim* molitvama.

Za pozitivan ishod molitve neće biti uskraćeni oni koji mole za duhovna dobra. O kakvoj je molitvi riječ Sarajčić predstavlja biblijskim egzemplom u kojem Salomon moli Boga za mudrost, a Bog mu osim mudrosti daruje „dugoviti život, zdravlje, poštenje, bogastva, svagdanovita mira tihovitost, i druga sva dobra, kojih mogu principa srićna, i čestita učiniti (...)“ (nepag. str. 212).

U konačnici, Sarajčiću je preostalo predložiti način na koji se dobro moli. Moliti se, prema propovjednikovu savjetu, treba *skupitom pameću te s čistim i bogoljubnim srcem*, a uz molitvu se trebaju naći i druga kreposna djela. Sarajčićeva potreba podučavanja o načinu na koji treba moliti proizlazi iz vlastitih negativnih iskustava:

Reko skupitom pametju, zašto bo se i dan današnji nahodi ljudih, a osobito ženah, koje noseći ditešce u ruku svoji, dođu u crkvu, ovo ditešce svoje u crkvi svojoj grle, miluju, ljube, sad ga posade, sad ga na nožice podignu, i čine ga poskakivati, sad mu tikvičicu, ili patrice ukazuju, da se s ovima igra i zabavlja, i tamo se i one vide Bogu moliti, i zrnje na patrica svojih brojiti, ne spominajući se da one s ovim načinom moljbe svoje i druge smućuju, i smetaju u molitva (nepag. str. 214)

Sarajčić dakle kritizira žene koje dovode malu djecu u crkvu jer takva djeca ometaju molitvu. Za žene koje bi se eventualno suprotstavile i koje žele navikavati djecu na odlazak u crkvu od malih nogu, propovjednik ima spreman odgovor. Njima poručuje da se mala djeca *ne služe zrilim razumom*, pa su mudre one majke koje djecu ostavljaju kod kuće umjesto da u crkvi samo trče, viču, igraju se i plaču, te tako one koji se žele moliti ometaju i *na smih probude*.

Kako siguran na sudu strašnom stajati? – historije o lemozini. U Sarajčićevojoj propovijedi *Concio pro feria tertia post Pentecos*. može se pročitati da put čovjekove molitve do neba omogućuju dva krila – post i lemozina. Za potonju autor ističe da čini čovjeka sretnim za života, na samrti i nakon smrti, kako je predstavio u više egzempla. Publika je mogla čuti zanimljive priče o dobročiniteljima ili onima koji su to naknadno postali:

- o svetome Apolinaru: da bi usrećio siromašnoga mladića, sveti Apolinar, aleksandrijski patrijarh, šalje pismo u kojem je pisalo da je on dužan mladiću 50000 forinti, a uskoro mu je to i isplatio (nepag. str. 240)
- o udovici iz Sarpete: udovica iz Sarpete nahranila je svetoga Iliju, a on joj je kod Boga isprosiso da joj nikada ne nestane brašna i ulja (nepag. str. 241)
- o neimenovanome bogatašu: jedan je bogataš zbog svoje lakomosti postajao sve siromašniji. Jednom je zamolio sina da uzme novac i dijeli ga siromašnima. Što je sin više novca dijelio, bogataš je postajao bogatiji (nepag. str. 241-242)
- o svetome Bonifaciju: sveti Bonifacije, firentinski biskup imao je vinograd koji je poharala tuča. Kada je došlo vrijeme berbe, obrao je tek nekoliko grozdova koji su ostali i od njih napravio vino. Gotovo je sve razdijelio siromasima, a u svoje je bačve nalio tek malo. Uskoro su, čudom, njegove bačve bile pune (nepag. str. 242)
- o biskupu Arnulphu: Arnulpho je poslije ženine smrti postao biskup. Imao je tri sina koja je zamolio da blago razdijele siromašnima. Dva su se protivila, a treći je izvršavao očevu želju. Njega je otac blagoslovio, a Bog ga je pratio u životu (nepag. str. 242)
- o jednoj dobroj djevojci: jedna se bogata djevojka šetala i naišla na čovjeka koji se namjeravao objesiti zbog dugova. To ju je ganulo, pa mu je pomogla vratiti dugove. Kako je ona tada osiromašila, počela je trgovati svojim tijelom i zapala je u velike grijehe. Kada se odlučila pokajati i krstiti, a tada je bila na samrti, svećenik je nije htio krstiti bez svjedoka, bojeći se da će se vratiti na stare grijehe. Kako se nije mogao pronaći svjedok, dogodilo se čudo – s neba su se pojavili anđeli koji su bili svjedoci. Ona se krstila i otišla u slavu nebesku (nepag. str. 243-244)
- o dvama redovnicima i luteranu: dva je redovnika kapucina, koji su išli u neku *varoš* na proslavu sveca, zatekla poplava. Našli su se na brijegu okruženi vodom i nisu znali kamo bi, a nisu se uzdali ni u pomoć jer je vodenica koju su ugledali bila luteranska. Međutim, luteran ih je spasio svojom lađom i primio u svoju kuću, gdje su se zadržali sve dok se voda nije povukla. Na povratku u samostan, redovnici su još jedanput željeli posjetiti svojega dobročinitelja, ali su naišli na tugu u njegovoj kući jer je on bio na smrtnoj postelji. Predložili su da se ispovijedi, što je on, prihvativši katoličanstvo, i učinio te mirno pošao na drugi svijet (nepag. str. 244-245)
- o bogatašu Petru: neki bogataš Petar bio je jako lakom i nikada nije išta udijelio siromasima. Jednom su prosjaci razgovarali o njegovoj tvrdokornosti, a jedan je mudri među njima rekao da

će uspjeti od njega nešto izvući. Iako su mu se ostali prosjaci smijali, uputio se u Petrov dvor i dosađivanjem uspio iznuditi kruh koji mu je ljutiti Petar bacio. Za kratko vrijeme Petar se razbolio i, najvjerojatnije u snu, našao pred sudom Božjim. S jedne je strane bio strašni pakao, a s druge mrzovoljni anđeli. Na vagi Petrovih dobrih djela našao se samo jedan kruh. Anđeli su mu rekli da, ako se želi izvući iz paklenih muka, mora dijeliti siromasima. Kada se probudio, promijenio je ponašanje i sve blago podijelio, živio kao radnik te svojom plaćom potpomagao uboge (nepag. str. 245-246).

Brojne *historije* (egzempli), među kojima se nalaze i one starije (Sarajčić tu ubraja *historiju* o bogatoj djevojci), no i one čija se vjerodostojnost potvrđuje činjenicom da su se *ne tako davno pripetile* (*historija* o bogatašu Petru) obuhvaćaju veći dio ove Sarajčićeve propovijedi, štoviše, može se reći da se argumentacija gradi upravo na egzemplima. Da je tomu tako potvrđuje i sam autor kada govori o svojoj namjeri uvrštavanja egzempla u ovu propovijed: „Odredio sam danas, ne toliko s pismom svetim, koliko historijami govorenje moje potvrditi“ (nepag. str. 245). Sve je dakako bilo usmjereno k jednom cilju:

Nuder moj krstajnine ovi nauk dobro primi, utrobu tvoju s milosrdjem obuci, gladne narani, žedne napoji, gole zahodij, sužnje odkupluj, putnike dragovoljno na konak primaj. Jednom ričju, koliko većma možeš potribite podpomaži, a ja ti od strane Božje obećajem, da ćeš ti onda srićan i blažen biti za života, srićan i blažen na smrti, srićan i blažen potla smrti (...) (nepag. str. 246)

Grieh – krivica učinjena Bogu. Običaj Libijaca bio je bacanje kamenja na jutarnje sunce. Da bi se prikrila sramota koju čine, izišao je crni oblak i prekrrio sunce. Tim je uvodnim egzemplom Sarajčić ilustrativno prikazao kako se kršćani griješeći (bacanje kamena) odnose prema Isusu (sunce). Da bi ih potaknuo na promjenu ponašanja, Sarajčić donosi egzempl o svetome Polikarpu, koji je, kada je doveden pred suca koji mu je ponudio da pogazi svoju vjeru ili će završiti u mukama, zaključio da već 86 godina služi Kristu i da će tako i nastaviti pa čak i kada bi trebao podnijeti muku¹⁸². Ako im ni sveti Polikarp ne može biti uzorom, kršćane čeka *paklena propast*, što je Sarajčić predstavio sljedećim egzemplom:

Poklisar *Porilio* uime rimskog Senata obratio se *Antiku*, koji je rimskom *općinstvu* učinio *svekolike štete i krivice*, izvadio mač i rekao mu da se podloži senatu ili će izgubiti živu glavu (nepag. str. 130).

¹⁸² Na isti se egzempl nailazi kod Rapića (1762), gdje je sveti Polikarp prikazan kao pogrditelj konkretnoga grijeha – psovke.

Iz egzempla je razvidno da je jedina alternativa gubljenju glave podložnost Božjem zakonu.

Težina grijeha. Govoreći o grijehu Sarajčić se ponajviše posvetio Božjem odnosu prema grešnicima za čije *izgubljenje* srditi Bog ne mari. Takvi su grešnici uspoređeni s nevjernim Izraelcima, čije je klanjanje zlatnom teletu izazvalo stanovitu Božju srdžbu.

Da Božja srdžba izostane, pred kršćanima se nalazi velika obveza. Da bi ih potaknuo na život kakav Bog od njih očekuje, odnosno odvratio od grijeha, Sarajčić je kršćane plašio *grdobom* i *strahotom* smrtnoga grijeha. Za to su mu poslužila dva egzempla:

Neki mladić iz Njemačke, vrativši se kući, prouzročio je skanjivanje svojih ukućana zbog izgleda (izrasli su mu rogovi, magareće uši, iz uši mu je izlazio plamen, iz usta sumpor...), a sve zbog preljuba koji je počinio. Shvativši da je jako griješio, otišao je tražiti pomoć ispovjednika. Putem su ga se plašile životinje, a svećenik je, uplašivši se, pred njim zatvorio crkvena vrata. Tek kad mu je obznanio tko je, redovnik ga je primio. Mladić je tek nakon ispovijedi vratio prijašnji lik (nepag. str. 155).

Anđeo je u ljudskome liku putovao s jednim redovnikom. Naišli su na neku smrdljivu *mrcinu*, pa je pustinjač zatvorio nos. Anđeo je to učinio kada su nedugo nakon toga prolazili pored mladića lijepo odjevena i rekao pustinjaku da je duša toga mladića zbog njegovih grijeha smrdljivija od leša one životinje na koju su naišli (nepag. str. 154-155).

Potonji egzempl donosi i Brajdić, no s određenim razlikama – opisan je samo jedan susret (anđeo i mladić ne susreću *mrcinu*, već samo mladića, kojega anđeo naziva *smrdljivom mrcinom*), a razlika se uočava i na namjenskom planu egzempla – u Brajdića je lijepo odjeven mladić, čiji smrad užasava anđela, simbol prolaznosti ljepote.

U konačnici, propovjedniku je, da bi još jedanput opomenuo slušatelje koliko je važno prestati griješiti, preostalo prikazati i težinu posljedice smrtnoga grijeha. Riječ je, dakako, o mučnoj smrti, kakva je bila smrt cara Foke. Čuvši da njegovo carstvo planiraju napasti Prisko i Heraklije, zlobni je car Foka pozvao sluge i naredio da sagrađe visoke zidine. Jedne mu se noći javio glas koji ga je opomenuo i rekao da mu zidine neće pomoći sve dok ne prestane biti zao. Kada su neprijatelji došli, objesili su ga za ruke i odsjekli mu glavu.

Tvrdokornost grešnika. Kolika je opasnost ukorjenjivanja grijeha u čovjekovu srcu potvrđuje se u propovijedi *Concio pro dominica infra octavam nati*, u kojoj Sarajčić predstavlja portret tvrdokornoga *grišnika* – *sablasti strahovite*. Riječ je o dvoličnim kršćanima, grešnicima

s *dvostrukim srcem – mesnatim* „koje od naravi svoje imadu“ (nepag. str. 18) i *kamenitim* „koje su po nezafalnosti, i zloći svojoj sami sebi učinili“ (nepag. str. 18). Da bi se izbjegla tvrdokornost u grijehu, Sarajčić je puku odlučio ukazati na *spasonosnu likariju*. Autor govori o trima vrstama *likarija* koje tvrdokornoga grešnika mogu vratiti na pravi put. Da njegovo izlaganje ne bi ostalo nepotvrđeno konkretnim primjerima, za taj je dio propovijedi odabrao egzemple. Na pravi se put, dakle, vraća:

1. slušanjem Božje riječi:

Sveti Augustin teško bi se drugim načinom obratio da nije slušao riječi svetoga Ambrozija, na kojega ga je uputila majka Monika (nepag. str. 21-22).

David bi otvrdnuo u preljubu i ubojstvima da nije poslušao riječi proroka Natana koje *srce njegovo žagnu* (nepag. str. 22).

2. molitvom:

Učenici su pokorno molili Isusu kada su se našli na lađi, na uzburkanome moru (nepag. str. 22).

Augustin se zahvaljujući molitvi uspio riješiti svojih grijeha u koje je učestalo upadao (nepag. str. 22).

3. promišljanjem o posljednjim stvarima.

Kakono od jedne otvorne vipere bižite: o zlim prigodama.

(...) zle prigode jesu jedna stupica, u koju postaviti nogu, a da se ne ufati nije moguće; zle prigode jesu jedno jezero, po komu vozeći se, isti svetih jesu velike pogibili trpili, i podnosili; zle prigode jesu jedna vrila smola, ili katran, u koj ruku postaviti, a da se čovik ne ožeže nigda nije čuveno; zle prigode jesu jedan lepak, po komu je đavao mloge ufatio; zle prigode jesu jedan led pristudeni, po komu čovik trčeći, da se ne osikne i ne upade ritko se je vidilo. Zle prigode jesu jedna žeravica, po kojoj hodeći da se jedan ne ožeže nitko pametan ne može posvidočiti: Zle prigode jesu gorje od istoga vraga, zašto što po sebi ne može, to po ovima običaje činiti, malo koga po sebi vrag može privariti, i u grih oboriti, ali zlima prigodami, kakono ti jednima zamčicama služi se, i po ovima mloge fata, i u muke paklene strmoglavice obara (nepag. str. 24-25)

zapisao je Stipan Sarajčić da bi upoznao svoju kršćansku publiku sa zlim prigodama, začetkom svakoga grijeha. Kada govori o konkretnim prigodama *obaranja* u grijeh, Sarajčić izdvaja dvije – zabranjenu jabuku i ženu. Kako se ta *ometala* manifestiraju u životu grešnika, autor je

prikazao pomoću četiriju kraćih biblijskih egzempla: Eva je na nagovor zmiје pojela jabuku i tako zgriješila; David je porazio Golijata, ali je zgriješio vidjevši lijepu ženu kako se kupa; Salomon je bio mudar, ali je uzeo *neznabožačku* ženu i njoj je *priličan postao*; Samson je bio jak, a žena ga je navela na veliki grijeh.

Žena je prigoda za grijeh u još jednome egzemplu, kojemu je izvor čovjekova svakodnevnica. Egzempl govori o mladiću koji je bludno griješio s nekom djevojkom. Nakon što ga je Bog opomenuo, mladić je razmislio o svojim grijesima i odlučio se popraviti. Tako je bilo sedam dana, no osmi je, prolazeći sokakom, pokleknuo pred pozivom djevojke koja ga je vidjela kroz prozor i pozvala u svoju kuću.. Kada se počeo prepuštati grijehu, u kući grešne djevojke otvorila se rupa u koju je mladić upao, a grešnica je čula njegov glas koji ju proklinje iz pakla. Tim je egzemplom Sarajčić jasno naznačio da je kazna za grijeh koji, dakako, proizlazi iz prigode, muka u paklenim prostorima.

Pijanstvo – *mati siromaštva, bolesti i mati griha*. Članovi Sarajčićeve vjerničke zajednice vrlo su vjerojatno znali da je vino *slatko*, što potvrđuje sam propovjednik kada kaže da o vinu od njih može saznati da je:

stvar plemenita, da se njemu druga prilična na svitu teško može najti, vino je takva kriposnovita likarija, koje čovika (...) čini vesela (...) vino je jedno stvorenje Božje, od koga ništa dražje, ništa slađe, ništa korisnije narodu čovičanskomu za pokripu ne može se dati (...) vino bo čovika (...) čini mudra, i razumna, (...) kripka, i slobodna, (...) što ni u snu jedan nije mislio, što trizan bojao se je reći, on će pijan slobodno baš u oči drugomu reći (nepag. str. 53).

Poput Rapića Sarajčić je *pijančine*, kako pejorativno naziva kršćane sklone alkoholu, uspoređivao sa svinjama. Osim što je pijance izjednačio sa životinjama, Sarajčić je isticao da pijanstvo uzrokuje materijalnu propast jer pijanci „ne imadu ni čestite kape na glavi, a kamo da bi na sebi poštenu hodiću nosili“ (nepag. str. 54), pri čemu izostaje i njihovo uljudno ponašanje te *čovično* življenje.

Problem s alkoholom Sarajčić je primjećivao i kod muškaraca i žena. Nerijetko se osvrtao na ovisničke poteze, pri čemu se saznaje da

čovik reko ako je pijanac, košulje i šamiје svoje žene prodavat će, i za ova vino piti; žena pak ako je pijanica žito, brašno, sol, slaninu, a i ono plaćešće što bi imala o Božiću svomu pastiru duhovnomu dati, prodat će istom da može svomu nenasititom trbuu na volju učiniti, da ga može s vinuštinom, ili rakijom naliti (nepag. str. 55)

Dakle, pijanstvo ljude u konačnici čini golima i bosima, što je Sarajčić doslovno predočio u dvama egzemplima. U prvome je Noa, nakon što se napio, ostao ležati gol, dok je u drugome atenski *varošanin* Kalija sve potrošio na vino, pa je zimi gol i bos ostao na najvećoj hladnoći. Osim što ostaju goli i bos, s pijancima se događa i nešto strašnije – oni, naime, prodaju dušu vragu. Na koji se način potpisuje takav kupoprodajni ugovor, Sarajčić je oprimjerio dvama egzemplima zastrašujuće fabule:

Dva su pijanca u nekoj krčmi u Njemačkoj (Neckerhofen) pili vino. Rugali su se Božjem imenu, a jedan je u veselju s Bogom „nazdravljao“. Zatražio je i slabije vino, rekavši da je ono za Boga dobro jer je takvo (slabo) njima i podario. Potom se sav ukipio tako da ga nitko nije mogao pomaknuti s mjesta. Ostali su se gosti razbježali iz krčme (nepag. str. 55-56).

Tri su *kaluđera* iz Flandrije jedne noći popili previše vina, pa su na vinu zahvaljivali Bogu. Jedan je zahvaljivao vragu, pa je, kada je otišao spavati, došao vrag u *prilici lovca* s dvama crnim kuharima, pripremio ražanj i naredio kuharima da ispeku toga kaluđera. Dvojici, koji su sa slamarice u strahu promatrali što se događa, vrag je rekao da će i oni tako proći ne ostave li se pijančevanja (nepag. str. 56).

Osim što rezultira strašnim posljedicama, kakve su prikazane u dvama navedenim egzemplima, Sarajčić upozorava da pijanstvo uzrokuje i brojne bolesti, kao i da potiče na *strašne i pogrdne grihe*. Među tim grijesima propovjednik posebno ističe blud i incest, napominjući da „čovik pijan s vlastitom kćerju svojom, s vlastitom sestrom, pače s rođenom majkom svojom grih smrdljivi učinit će“ (nepag. str. 59). Da je navedeno istina, Sarajčić potvrđuje dvama egzemplima, čiju vjerodostojnost, u slučaju da mu puk ne povjeruje, potvrđuje *Biblijom* i svetim Augustinom kao autoritetom: „ovo nijesu riči od mene izmislite, nego su Augustina svetog (...)“ (nepag. str. 60) U egzemplima donosi priču o Lotu koji je pijan zgriješio s kćerima, te o bogatome čovjeku iz *varoša Hyponenskoga* čiji se sin odao piću. Otac nikako nije mogao utjecati na njega, no nije se previše ni trudio zaslijepljen velikom ljubavi prema sinu. Tijekom jednoga pijanstva sin je ubio oca, silovao trudnu majku i sestru, a ostale dvije sestre ubio.

O kradnji. O aktualnosti grijeha protiv sedme Božje zapovijedi Sarajčić progovara imajući na umu činjenicu da je na svijetu sve više kradljivaca. Da je riječ o opakome grijehu svjedoče i neki povijesni podatci koje Sarajčić umeće u propovijed. Naime, on navodi da se krađa oduvijek protivi *zakonu pisanom, iliti čovičanskom*, te da su vladari, principi i kraljevi kradljivce oduvijek kažnjavali smrću na vješalima. To potvrđuje i povijesnim egzemplom iz

života Karla V., koji bi, prolazeći kraljevstvom i nailazeći na kradljivce na vješalima, podignuo šešir i rekao: „Zdrava budi pravdo sveta“ (nepag. str. 247). Osim *čovičanskom*, krađa se protivi i Božjem zakonu, a odgovor na pitanje zašto je sve više krađe prisutno i u njegovoj zajednici, Sarajčić pronalazi u „rodbinskim vezama“ *krađnje*. Propovjednik, naime, roditelje krađe duhovito predstavlja ovako: „ (...) mati jest nečistoća; otac jest linost i brezposlenost; zlo odranjanje jest meštrica, a zao običaj jest dojka i odraniteljica ovoga griha.“ (nepag. str. 247-248). Primjer kradljivca, odnosno kradljivice, koja potvrđuje sva dosad navedena obilježja, autor pronalazi u Jezabeli, koja je na neiskren način ostvarila želju svojem mužu – posjedovanje Nabotova vinograda u blizini svojega dvorca. Lažno je optužila Nabota da je psovao protiv kralja i Boga pa ga je sud osudio na kamenovanje, a ona je dobila vinograd za muža. Da se takve prevare i krađe događaju među kršćanima, Sarajčić je odlučio prikazati zadiranjem u slušateljsku svakodnevicu – na primjeru tadašnje mladeži. Na koje je konkretno probleme (ili primjere krađe) mislio, teško je reći jer je ostatak propovijedi, pa i Sarajčićeva rukopisa na tome mjestu uništen.

Ozloglašenje. Sarajčić se, za razliku od svoje subraće, detaljnije usmjerio na *grih ozloglašenja*, posebice na štetne posljedice toga grijeha. Njih je, u odnosu na aktivne i pasivne sudionike procesa ogovaranja, razdijelio na tri vrste:

a) prva se *dotiče ozloglasitelja*, a riječ je o, kako propovjednik kaže, čovjeku „koji otrovnu jezičinu svoju oštri protiva poštenju svoga iskrnjega, i njega tako brezobrazno zacrnjuje prid drugima“ (nepag. str. 180). Sarajčić je za *ozloglasitelje* našao pandan u životinjskome svijetu, pa ih uspoređuje s pčelama: „(...) pčelice bo ako koga žacnu, žalac svoj u rani ostavljaju, a one međuto poginu“ (nepag. str. 182). Na koji način treba postupiti prema *ozloglasiteljima* Sarajčić predstavlja u egzemplu iz života mladoga pustinjaka:

Jedan je mladi pustinjač rekao nekom starcu da je čuo ružne riječi o drugome bratu, a starac ga je pitao od koga ih je čuo. Kada je mladić rekao da mu je to ispričao neki vrijedan i pošten čovjek, starčić je odgovorio da sigurno ne bi ogovarao brata da je pošten (nepag. str. 181).

b) druga se odnosi na onoga koji sluša (pasivno sudjeluje u ogovaranju), a koji za razliku od *ozloglasitelja*, koji *nosi vraga u jeziku*, tu paklenu neman nosi u ušima. I u ovome je slučaju Sarajčić predstavio portret jednoga *ozloglasitelja*, Davidova neiskrenog dvoranina Ahitofela. Iako je bio odan, vjeran i vješt u poslovima na Davidovu dvoru, Ahitofel je stao na Abšalonovu stranu kada se Abšalon pobunio protiv oca. Štoviše, poticao je Abšalonovu pobunu. Sarajčić je

upozorio svoje slušatelje da se takvih ljudi treba čuvati, te im, kao potencijalnim slušačima ogovaranja, savjetovao da je takvo društvo potrebno izbjegavati. Kako se to može provesti u djelo, autor je predložio u nastavku: „Kada se nahodiš u jednoj skupštini, gdi se po uvidljivu, i škodljivu razgovoru, iskrnjemu poštenje uzimje, odma zlamenje mrskoće na sebi ukaži, da ti nije drago onakva razgovora čuti“ (nepag. str. 183) i četirima egzemplima konkretizirao kako se izbjegavaju skupštine u kojima prevladavaju za druge *škodljivi* razgovori:

Kada je netko došao starcu *Machetu* i počeo koga ogovarati, odmah bi zašutio jer je starac tada počeo drijemati (nepag. str. 183).

Kada je pred *Tomasom Morom* netko počeo ogovarati druge, on bi promijenio temu razgovora (nepag. str. 183-184).

Avilla je, kada bi netko pred njim počeo ogovarati, udarao po stolu ili stolcima i rekao da to nije njegova briga jer svatko ima 30 dana promisliti o grijesima, pa će mu se suditi (nepag. str. 184).

Kada je s vijećnicima išao Karlu V., Toma od Villanove čuo je da su vijećnici počeli ogovarati nekoga bližnjega, pa ih je upozorio na to da će otići ne budu li prestali (nepag. str. 184).

c) treća u obzir uzima *žalosnoga komu se poštenje uzima*. U ovome je slučaju Sarajčić najviše zabrinut jer je teško pronaći način na koji će se vratiti poštenje *nepravedno osramoćenom i zacrnitom* čovjeku, što se odnosi i na žive i na mrtve. Posebno se osvrnuo na one koji su umrli jer se već drugi dan nakon pokopa njihov život

titra i protresa, svagdi i na svakom mistu, i u meana i u dućani, i u gospocki i u siromaški kuća, u svakom reko zboru, i sastanku od njih se govori, njiovi grisi, koji su odavna zaboravljanjem pokopani, očito se po svem varošu rešetaju i odkrivaju (nepag. str. 185)

Upravo takve slučajeve propovjednik pronalazi u svojem kraju, gdje se ozloglašavalo jednu gospođu i župnika, pa je navedene događaje kao egzemple uvrstio u propovijed:

Kada je jedna bogata gospođa umrla, ljudi iz mjesta govorili su da njezin duh dolazi u kuću i glasa se poput vuka (nepag. str. 185).

Nakon smrti svećenika koji je živio skromno, zli jezici župljana govorili su da njegov duh noću hoda oko župne kuće, vjerojatno s ciljem uzimanja novca iz njihovih kuća (nepag. str. 185).

Iako vidno zabrinut zbog učestalosti grijeha ogovaranja, Sarajčić je na kraju propovijedi optimističniji, znajući da protiv zlih jezika postoji *likarija*, što je predstavio egzemplom o lovcu koji je na brijegu pored rijeke ugledao zeca. U trenutku kada je zapucao na zeca, iz vode je iskočila riba, a zrakom poletjela lastavica, pa je lovac jednim metkom ubio tri životinje. Zašto je Sarajčić za kraj svoje propovijedi odabrao baš takav egzempl? Naime, propovjednik je kršćanima savjetovao neka budu nijemi kao ribe kada se nađu u prilici koga ozloglasiti, brzi kao zec kada treba pobjeći od *skupštine* u kojoj se ogovara i ozloglašuje, te da se, u slučaju da su oni žrtve *ozloglašenja*, vinu u nebo k Bogu poput ptice iz egzempla.

Poklade kao izvor grijeha. Za poklade¹⁸³ Sarajčić kaže da su dani puni zloće i *opacine*, kojima se čude ne samo dobri kršćani, nego i *ćifuti* i Turci, te da je riječ o danima kada kršćani propinju svojega Spasitelja. Na koji se način navedeno provodi u djelo, autor je slikovito predočio egzemplom zastrašujuće fabule:

Jedan se plemić u Parizu ženio s gizdavom i plemenitom gospođom. Svi su mu mladići bili zavidni, pa su mu se odlučili osvetiti. Na dan svadbe, zamaskirani, došli su u sobu gdje se svadba odigravala, uhvatili plemića, odnijeli u drugu sobu i zadavili ga. Zamaskirali su ga i vratili u svadbenu prostoriju, položili na pod i oko njega počeli plesati. Svi su se svatovi smijali tom prizoru. Kada su maskirani mladići napustili svadbenu sobu, zaručnica i uzvanici tražili su plemića. Zaručnica je, skinuvši masku s tijela koje je ležalo na podu, zamijetila da je riječ o njezinu zaručniku. Veselje je postalo žalost (nepag. str. 101-102).

Sarajčić vjerojatno ne bi imao potrebu posezati za tako strašnom pričom da se i u njegovo vrijeme ne događaju *pokladni pirovi*. Na što je konkretno aludirao, sažeo je u moralizaciji na kraju egzempla:

(...) prioblače se muških u hodiću žensku, a ženski u hodiću mušku, i to da se ne poznadu, pak onda svi jednokupno na poljubljenoga Isusa zaručnika duše svoje udaraju, uzimaju ga među se, u skrovita mista uvode ga, i ondi ga s nečisti dili svojih brez svakog milosrdja zadavljaju, pak onakva mrtva ostavljaju ga, da se od svijuh poznade, i za veću sramotu i porugu imati može (nepag. str. 102).

Dakle, Sarajčić je ubijenoga mladića na krvavome piru u Parizu poistovjetio s Kristom, a sve grešne kršćane s njegovim ubojicama. Rane koje su zadane mladiću rane su koje nepromišljeni kršćani u pokladne dane zadaju Isusu. Da izbjegne optužbe za prejudiciranje, Sarajčić je sve nastojao zakonito i potvrditi, stoga u propovijed uvrštava dva egzempla. U prvome o težini

¹⁸³ Propovijedi protiv poklada karakterističnije su za kajkavske autore (v. Zečević, 1988, str. 115-121).

Kristovih boli svjedoči sveta Brigita, koja se ražalostila kada joj se ukazao Isus u ranama i rekao da su za njegovu smrt krivi grešni kršćani, oni kojima je sve dao. Isto svjedoči i redovnica Marija, koja se na blagdan svetog Tome obratila Isusu koji je bio na mukama križa. Žalila je što je zbog nje, grešnice, on propet, no on joj je rekao da se ne brine jer mu još veću muku zadaju kršćani.

Što se to točno Isusu (u pokladne dane) čini nažao? Sarajčić je primijetio da se kršćani u pokladno vrijeme nečisto ljube, u sebe bez potrebe *vino livaju*, muškarci i žene u kolu *nepošteno igraju*, nepošteno se *dotiču*, te *puteni grih čine*. Zbog toga se zasebno obraća preljubnicima i *odrtime pijančinama*, *igračima* (plesaćima), kradljivcima, psovaćima i *druge vrste grišnicima* koji cijele dane provode u *mehanama* (krčmama) i radije kod kuće puše duhan nego idu u crkvu poslušati svetu misu i večernju propovijed, kao da ih tamo čekaju vragovi. Čak i kada se nađu na svetom mjestu, molitve govore toliko brzo kao da ih tjeraju Turci.

Navedeno se svrstava u zločine protiv vjere koji će se ne samo sigurno razotkriti, već će zauvijek ostaviti Kristovu krv na rukama prijestupnika, što znači da će kršćani za svoja nedjela snositi posljedice, kako svjedoče tri egzempla:

Ivana *Abustherija* ubili su neprijatelji. Da bi njegovi varošani pronašli ubojicu, doveli su dva lovca sumnjivca. Kako oni nisu priznavali zločin, građani su iskopali mrtvo tijelo Ivana *Abustherija* i pred njega doveli prvoga lovca. Budući da na njemu nisu vidjeli ikakav znak, doveli su drugoga. Kada je drugi lovac stupio pred mrtvo tijelo, iz rana je potekla krv, a lovac je priznao zločin (nepag. str. 104).

Jedan je čovjek ubio svoju ženu, a da se krivnja dokaže, sud je naložio da se njezino mrtvo tijelo, koje je u zemlji bilo već 20 dana, iznese pred njega. Kada su iskopali tijelo i stavili ga pred muža, iz tijela je potekla krv (nepag. str. 105).

Kada je Henrik umro, *Rikardo* je još jedanput poželio vidjeti lice svojega oca. Kada je otkrio lice, iz njega je počela teći krv, što je značilo da je kriv za očevu smrt (nepag. str. 105).

Velike kritike Sarajčić upućuje plesaćima kola, jednoj od aktivnosti koja je osobito česta u pokladno vrijeme. Što puk njemu, a on puku ima reći o tome lošem običaju, svjedoči zanimljiv fingirani dijalog:

Ej, moj predikaturu, zaludu ti to govoriš, ta mi smo od drugijuh bolji predikatura, i pastira duša naših čuli, da kolo igrati nije grihota, nut pogledaj potla podne i vidit ćeš kako se u kolu igrati običaje? Dobro, ja po isti način govorim, da poštene igre za niko vrime, i na svoje vrime nijesu, ni od Boga,

ni od Crkve zabranite, ali u kolu igrati kako vi igrate, i od Boga, i od Crkve zabranito je (nepag. str. 105)

Zabranu kola propovjednik opravdava trima karakteristikama toga plesa, pa govori da je kolo igra iz *škule đavaoske* izašla, *krivodolstvu prilična* te igra koja „stanje, i uljudnost, krstjansku obraća i priobraća u veliku budalaštinu“ (nepag. str. 105).

Navedeno bi se moglo pripisati i drugim pokladnim običajima, zbog čega Sarajčić na kraju propovijedi poziva slušatelje da izbjegavanjem poklada zaruče svoju dušu s Bogom, a ne s paklenim đavlom.

Odnos prema uvriditelju – blagdan Nevine dječice. U propovijedi za blagdan *svetih mladinaca* (nevine dječice) Sarajčić je slušateljima savjetovao da osvetu treba prepustiti Bogu, tj. da za *uvriditelje* ne treba zazivati Božji sud. U trima *istraživanjima* propovjednik je govorio o:

– tome smije li onaj koji je nepravедno *uvriđen* svojega *uvriditelja* zazivati na Božji sud, pa je savjetovao strpljivost jer Božja kazna uvijek stigne one koji su ju zaslužili. Navedeno je potvrdio i pomoću nekoliko egzempla:

Šaul je toliko uvrijedio Davida, ali on je odlučio da mu Bog sudi. Ubrzo su Filisteji ubili Šaula (nepag. str. 1-2).

Joaš je naredio da biskupa Zakariju kamenuju. Biskup je kaznu za njega tražio od Boga. Za godinu dana kralja i njegovu vojsku porazio je sirijski mač, a kralj je umro (nepag. str. 2).

Antiok je mučio sinove Makabejske, a oni su ponizno tražili da Božja ruka razriješi sve. Uskoro je kralj bio na smrtnoj postelji, a na tijelu su mu se legli crvi i trunuo je (nepag. str. 2).

Kralj Fernando svoja je dva podanika bez ikakve provjere osudio za izdaju. Dao ih je baciti u jamu, a oni su prizivali Isusovu pomoć. Nakon šest dana Fernando je umro teškom smrću (nepag. str. 2).

Kada je *napolitanski* konjanik išao u smrt, vidio je papu Klementa i kralja Filipa na prozoru, rekavši im da su oni sljedeći. Uskoro su papa i kralj umrli i došli na posljednji sud (nepag. str. 2).

Sarajčić spominje da ima i onih koji nepravedno zazivaju Božji sud za druge, no umiruje slušatelje obznajući im da osuda takvih neće uroditi plodom. Za to je potvrdu pronašao u sljedećem zanimljivom egzemplu:

Consalva Fernandez jedan je vojnik, kojega je Consalvo pravedno osudio na vješala, zazvao na sud Božji. Kada je Fernandez došao na sud, uslijedio je smijeh jer je odlučeno da će umjesto njega na Božjem sudu odgovarati njegov brat Alphonso koji je preminuo jučer (nepag. str. 3).

– tome kakvi su grijesi nepravednoga osuđenja, pri čemu se ističe da je riječ o teškome grijehu (smrtnome) koji raste proporcionalno s težinom nanesene štete

– čestim izgovorima da se drugima šteti jer im se tako nastoji uzvratiti istom mjerom:

Kada je porazio Arpakšada, Nabukodonosor se toliko uzoholio da je sve narode želio podložiti sebi, a pod krinkom da brani svoje (nepag. str. 5-6).

– najboljoj osveti *radi primitog uvriđenja*, a riječ je dakako o prepuštanju svega Bogu koji će pravedno suditi. Za tu je priliku Sarajčić pripremio imitabilni egzempl u čijem je središtu strpljivost svetoga Silvana:

Biskupa Silvana svi su poštovali, a jedan zavidni i ljubomorni vrh odlučio mu je napakostiti pa se preobukao u njegovu odjeću i napastovao jednu ženu. Kada su njezini ukućani zamijetili da to čini Silvan, svi su ga ljudi počeli koriti i blatiti. On to nije mogao izdržati i otišao se utješiti na grob svojega meštra sv. Jerolima. Tamo su dolazili mještani i razjareni ga pokušali ubiti, ali su svi padali mrtvi. Jedan ga je pokušao odvesti na sud, no ukazao se Jerolim koji je razjasnio građanima što se dogodilo. Ponovno su počeli poštovati Silvana, a on je od Jerolima tražio da premine. To se uskoro i dogodilo (nepag. str. 7-8).

Blagdan Isusova obrezanja / Nova godina. Sarajčić u propovijedi *Concio pro festo circumcisionis D.N.I* govori o trima dobrima koja čovjek posjeduje – *dobra sriće, dobra tila i dobra duše*. *Dobra sriće* podrazumijevaju *dobra vrimenita*, među koja Sarajčić ubraja njive, polja, vinograde, šljivike, *marvu*, novac i sve ono drugo što je „čovik s natpisom baštine, ili svojim trudom, vištinom, zanatom pravedno zadobio, i stekao.“ (nepag. str. 10). Kršćane koji više mare za *dobra sreće* nego za spasenje vlastite duše Sarajčić oštro osuđuje, a da bi konkretizirao kako se treba brinuti o duši, u propovijed uključuje egzempl o kiparu Praksitelu, kojem je najavljeno da će izbiti požar. Kipar je mogao birati što će zaštititi, pa je zaželio izvući

kip Apolona iz svojega dućana. Da bi dokazao da se kršćani njegova vremena ne brinu o duši, kako se o kipu Apolona brinuo Praksitel, Sarajčić navodi niz zanimljivosti koje je zamijetio u svakodnevnici svoje pastve. Tako je propovjednik siguran da će njegovi slušatelji hitro maknuti gorući ugljen s odjeće da bi ju očuvali, da će se jako truditi naučiti konja *ponosito* hodati, ali da isto tako neće posuditi novac „kada k tebi dojde tvoj prijatelj, iskati zajam jedno 100 forinti“ (nepag. str. 11). Također, autor zamjera *brizljivost* pri gradnji kuća, kupovanju odjeće te obrađivanju zemlje, koja dakako izostaje kada je u pitanju briga o duši. S tim povezuje i drugu vrstu dobara koja čovjek posjeduje – *dobra tila*. Iz autorova je propovijedanja razvidno da se pod tom vrstom dobara podrazumijeva prije svega fizičko zdravlje, o kojem se, zaključuje se iz propovjednikovih opomena, kršćani izuzetno brinu. Tako se za liječnike daje *do posljednjeg novca*, *pokripljivim* mirisima čuva se od zadaha bolesnika kada ga se posjećuje, u slučaju zabadanja trna u nogu, trn se hitno vadi, a rana liječi melemom, a u slučaju istezanja ruke ili noge, odmah se ide liječniku. Sasvim je drukčiji angažman kada su u pitanju *dobra duše* i duhovni život, što je Sarajčić potvrdio dvama egzemplima u kojima se, u liku Španjolaca odnosno Jeroboama mogu pronaći kršćani kojima se obraća. Prvi egzempl govori o američkim starosjediocima kojima su Španjolci, kada su došli u Ameriku, dali zlato i srebro. Budući da su toga imali napretek, starosjedioci su blago prosuli po zemlji, a veselili se malim stvarima koje su im došljaci dali. Takvoj su se budalaštini Španjolci smijali. Drugi egzempl govori o Jeroboamu kojemu se zgrčila ruka kada ju je dignuo na proroka kojega je Bog poslao da bi pokarao nemilosnog kralja. Jeroboam proroka nije molio za spasenje duše, već za ozdravljenje *tila*, odnosno izlječenje ruke, a uskoro je završio u paklu. Sarajčić od kršćana traži suprotno, dakle brigu o duši koja treba biti snažnija od brige za dobra *sriće* i *tila*. Kao primjer onoga koga treba slijediti, propovjednik u egzemplu navodi Abrahamova slugu Eliezera, kojega je Abraham poslao isprositi zaručnicu njegovu sinu Izaku. Došavši u kuću koljena Betuelova, bio je počašćen, no nije htio jesti ni piti dok nije isprosio Rebekinu ruku.

Pošto je čestitao novu godinu i zaželio pučanstvu sigurnost od *vojske*, *protivština* i *progonstva*, Sarajčić je, osvrnuvši se na moguće nezadovoljstvo nazočnih njegovim riječima, zaključio da za novu godinu slušateljima treba nešto i pokloniti. Da taj poklon ne bude božićna jabuka, što je inače bio običaj, propovjednik se odlučio *diliti* u Sveto pismo, gdje je pronašao egzempl koji će mu pomoći u odabiru spomenutoga poklona:

Mojsije je na Božju zapovijed od svakoga plemena izraelskog odabrao 12 ljudi i poslao ih izvidjeti zemlju. Da bi ukazali na njezinu plodnost, uzeli su lozu i grozd koji je bio toliko težak da su ga dvojica morala nositi (nepag. str, 30).

Navedena loza jest Isus, a upravo je nju Sarajčić odlučio na dar prikazati svojim slušateljima. U obraćanju je propovjednik apostrofirao nekoliko društvenih skupina koje su se očito zatekle na svečanoj propovijedi. Najprije se obraća onima koji su se „osobitim načinom zavitali u Kući Božjoj njemu služiti“ (nepag. str. 30), dakle svećenicima, ostavljajući im korijen loze. Zatim se obraća *slavnome komitetu* i *plemenitoj gospodi* mjesta i spahiluka, misleći pritom na gospodare, sudce, vijećnike, i ostale *oficire*. Njima poklanja lišće, tražeći od njih milost prema podložnima, prema siroticama i udovicama.

Potom se obraća oženjenima i udanima kojima poklanja jagodicu grozda, i to iz simboličnoga razloga: „zašto na svakoj jagodici zdvora imade kožičica, koja iznutra u sebi uzdržaje meso, i nikoliko zrčanca, iliti simena. Ova kožičica muža, ono meso iliti sohok ženu, a ono simenje prikazuje njiovu dičicu“ (nepag. str. 32). Uloga je oca u obitelji dakle zaštita žene i djece, pa se zbog toga muškarci ne trebaju žaliti kada s velikim trudom moraju hraniti, braniti i odijevati ženu i djecu. Problem na koji Sarajčić ukazuje više se odnosi na meso, a ne na kožicu, dakle na ženu, koja je, kako je propovjednik zamijetio, nerijetko *gorka*, *oštra* i *čemerna*, pa se često događa „da muž dobri, brižljivi i ustrpljivi imade ženu svadljivu, duga jezika, zloćutnu, i raspikuću“ (nepag. str. 32-33). Zbog toga je Sarajčić u propovijed uvrstio biblijski egzempl o Ani koja se prema svojem zaručniku odnosila s poštovanjem, pa je zauzvrat dobila isto.

Sljedeću skupinu kojoj Sarajčić poklanja dio loze čine neoženjeni, sluge i šegrti. Njima poklanja grozd koji je ostao bez zrnja i niz koji se slijeva sok, što je Sarajčiću metafora za zahvalnost gospodarima koju ilustrira egzemplima o principu Naamanu koji je zbog djelovanja služavke oslobođen bolesti; Labana koji je stekao bogatstvo zahvaljujući slugi Jakovu; te Josipa koji je zbog vjernosti postao gospodarem Egipta.

Nadalje, Sarajčić se obraća i djeci kojoj poklanja grančice vinove loze, očekujući od njih da rastu onako kako to određuje *vincelir* (vinogradar, čuvar vinograda), odnosno njihovi roditelji. Zbog toga se propovjednik morao obratiti i roditeljima. kojima je poručio da djecu ne trebaju *milovati* i *maziti*, već da ih trebaju odgajati *šipkom duhovne oštrine*, tj. da ih trebaju slati na mise i *predike*, u školu *na nauk*, te im ne dopustiti *zaludu stajati* u obavljanju bilo kojega posla.

U konačnici, Sarajčić je dio poklona predvidio za *ucvilite sirotice* i *zaboravite udovice* kojima daruje konkretan proizvod, odnosno vino, i to jesensko, ispunjeno Duhom Svetim, koje će im biti za zaštitu i utjehu.

Sveta tri kralja. U nedjeljnoj propovijedi za blagdan Sveta tri kralja Sarajčić je čovjekov životni put predstavio trnovitim i mučljivim, što je prikazao na primjeru Jone, čiji je brod zahvatila strašna oluja zbog Božje srdžbe. Iako *historiju* o Joni nije ispričao do kraja, a to mu nije bila ni namjera, Sarajčić je njome htio uputiti slušatelje kako se treba vladati prema zemaljskome, nebu i vlastitoj duši. Navedeno je predočio egzemplom o djevojci s dragim kamenom:

Jedna je djevojka imala prelijepi kamen velike vrijednosti. Imala je petoricu braće koji su joj željeli oduzeti taj kamen. Iako su joj, svaki u skladu sa svojim zanimanjem, svašta obećavali zauzvrat, djevojka je ostala dosljedna i odlučila kamen ostaviti sebi makar zbog toga podnijela muke (nepag. str. 41).

Navedenim je egzemplom propovjednik kršćanima poručio da se upornošću i ustrajnošću štiti duša te da se na taj način *upravlja* k nebu.

Uskrsni blagdani. Sarajčić je, kao i Rapić, propovijed za Veliki petak posvetio tumačenju Marijina žaljenja zbog Isusove smrti. Premda Sarajčić napominje da neće detaljnije govoriti o žalosti Isusa i njegove majke jer se ona ne može *dokučiti pameću* i *istumačiti jezikom*, ipak je dovoljno pozornosti posvetio rastanku majke od sina, i to da bi slušateljima mogao dati nauk kako se na valjan način oprostiti od Isusa. U tu priču uključuje i strahovite odluke Poncija Pilata koje slušateljima predstavlja egzemplom o Aleksandru Velikom, koji nije želio osuditi na smrt nekog čovjeka makar ga je majka Olimpija zamolila da to učini.

Za najveseliji i najsretniji dan u kršćana, kada se slavi Isusovo uskrsnuće, Sarajčić je odlučio predstaviti važnost uskrsne ispovijedi. Valjana uskrsna ispovijed rezultirat će Božjim dobročinstvom, što se vidi na primjeru egzempla u kojem Petra iz Herodove tamnice spašava anđeo Gospodnji, te egzempla koji je Sarajčić dvaput uvrstio u svoju zbirku – egzempl govori o Nijemcu koji je postao nakazan nakon počinjenoga preljuba.

S druge pak strane, oni koji zanemare ispovijed, suočit će se sa strašnim posljedicama grijeha, kako svjedoče dva Sarajčićeva egzempla: prvi, u kojem anđeo lijepo odjevenog mladića proziva smrdljivijim od *mrcine* na koju je naišao putem, šecući se s nekim redovnikom, a koji je Sarajčić već jedanput iskoristio kao argument za težinu grijeha; i drugi koji govori o đavlu koji, progovarajući iz grešne duše, obznanjuje da bi podnosio stotruke muke u paklu kada bi samo jedan dan mogao pogledati Božje lice.

Ovdje treba spomenuti i propovijed *Concio pro festa tertia resurrectionis*, u kojoj Sarajčić propovijeda o kreposti i korisnosti križa. Za Sarajčića je križ *drvo života* po kojem „(...) sve protivštine, i progonstva čine nam se slatka, i medenovita, sve žalosti, tuge, i nevolje, čine nam se vesele, i ugodne, po ovomu sve napasati neprijatelja naših pridobivamo (...)“ (nepag. str. 162). Navedeno potvrđuje nizom svetačkih egzempla, navodeći kakvu je čudotvornu moć imao sveti križ za Antuna (križem je od sebe protjerao vragove), Benedikta (za sebe pripravljen otrov križem je učinio neštetnim), Hilarija (uz pomoć križa ubio je drakuna), Licinija (uz pomoć križa otvorio je vrata tamnice), Magna (križ mu je pomogao očistiti cijelo kraljevstvo od zmija) te Viktorina (križem je ugasio vatru). Čudotvornosti svetoga križa autor je posvetio još jedan egzempl:

Sveti Simeon jednom je staklaru *ćifutinu* sva srca, koja je načinio, uništio tako da je učinio *znamenje* križa. Svi su se, kada je staklo pucalo, smijali, a *Simeon* je *ćifutinu*, nakon što je on toljagom pretukao sveca, rekao da će mu srca pucati sve dok ne postane kršćaninom, što se uskoro dogodilo (nepag. str. 163).

Tražeći od kršćana držanje križa na *drumovima*, u poljima te sobama, iznad praga, Sarajčić je i dalje govorio o koristima svetoga križa. Naznačio je da sveti križ pomaže u *protivštinama*, progonstvima, tugama i nevoljama, kako je pomogao Izraelcima, prvi put pri izlasku iz ropstva, kada je Mojsijevom moći, koju mu je dao Bog, voda potekla iz drveta, te drugi put kada im je rekao da pragove svojih kuća poškrope krvlju vazmenih janjaca, da bi anđeo koji kažnjava Egipćane ubijanjem prvorodene djece zaobišao njihove kuće.

Da bi se značajnije približio slušateljima, Sarajčić je korist svetoga križa predstavio na primjeru uroka i bolesti. Pritom je u propovijedi svoje mjesto našla i autorova kritika. Pozivajući se na svetoga Kristosoma, Sarajčić je kritike uputio majkama koje djecu liječe na temelju pučkih vjerovanja (liječenje bolesti i skidanje uroka ugljenom, pepelom, preslicom, *bapskim zapisima*), potičući ih na korištenje svetoga križa u takvim slučajevima. Tim majkama, ali i svim drugim kršćanima, propovjednik predstavlja egzempl kojim potvrđuje da je krepost svetoga križa znatno jača od zanata *čaratorije* i *bajanja*:

Dok je morem putovao u svoju zemlju, vjetrovi su Ludovika, mladića iz *Japonia*, odveli u grad Boom, gdje su živjeli *neznabošci*. Kada su oni shvatili da je mladić kršćanin, željeli su ga pridobiti na svoju stranu i nagovoriti da zaboravi svoju vjeru. On se uzdao u znamenje svetoga križa koje ga je spasilo tih vragova (nepag. str. 163-164).

Osim što štiti od zlih sila, sveti križ ima još jednu korist, a nju kršćani, kaže autor, upoznaju na *času* smrti, kada križ postaje uzrokom veselja, utjehom i sigurnošću spasenja. I za tu korist svetoga križa Sarajčić je donio potvrde u vidu egzempla:

Zloću građana Jeruzalema Bog je utišao tako da je poslao svoje anđele da plamenom i ognjem smaknu zločeste ljude. Prije toga, međutim, odlučeno je da se pravednim ljudima na čelu otisne slovo T. Ti su bili spašeni, a one koji ga nisu imali, anđeli su kaznili (nepag. str. 164).

Na majčinu zamolbu sveti Julijan križem je blagoslovio jedno djetesce koje je upalo u bunar. Kada se majka vratila do bunara, vidjela je svoje dijete kako se na vodi igra i smije (nepag. str. 166).

Na kraju propovijedi, nakon što je repetitivno uputio kršćane na važnost označavanja slova T (znaka križa) na čelu, prije svega u bolesnim stanjima i pri odlasku u *dolinu Josafata*, te pomoću nekoliko kratkih egzempla naznačio da su radost križa s veseljem prihvaćali prvi kršćani, koji su blagoslov primali od svetih Syrisostoma, Aphraata, Epihanija, Sarajčić je, iako se među tim svecima proglasio nedostojnim i najmanjim, blagoslovio puk i poslao ih svojim domovima, želeći im sretan povratak.

Isusovo uzašašće. Na još jedan blagdan, osim Uskrsa, Sarajčić poziva svoje slušatelje na veselje. Kako se kršćani zbog Isusova uzašašća (i svojega spasenja) trebaju veseliti Sarajčić je predočio biblijskim egzemplom o sreći Jakoba Patriarke kada je čuo da mu je sin Josip živ te svetačkim egzemplom u kojem sveti Ignacije žudno iščekuje umrijeti jer će tako uživati u Isusovu licu.

Slaveći Isusovo uzašašće, Sarajčić opisuje Isusov odlazak na nebo k Ocu, gdje će se založiti za čovjeka, kao svojega slugu i brata te i njemu osigurati dolazak na mjesto vječne slave, što sa zemlje ne bi mogao učiniti. Isus je dakle predstavljen kao čovjekov vođa u nebo, i to vođa kakvoga je Sarajčić prikazao u egzemplu u kojem je Godefrido Bullionio, braneći Jeruzalem, porazio neprijatelja nakon što ga je nepoznati čovjek s barjakom (Krist) motivirao na hrabrost u boju.

Međutim, za kršćanina je siguran odlazak u nebo ipak obvezujuć. U najmanju ruku kršćanin se prema Isusu treba odnositi onako kako je Sarajčić ilustrirao egzemplom koji govori o čudnovatom događaju iz *Moguntie*. Tamo su se u vrijeme kralja Henrika, za blagdan Duhova,

sluge *moguntinskoga* biskupa i *fuldentskoga abata* izranili do krvi „radi poštenja, i starešinstva svoji gospodarah“ (nepag. str. 201).

Sarajčić je ipak oprezan kada govori o Isusovu otkupljenju kršćana jer će za neke nebeska vrata biti zatvorena. Na zanimljiv način – fingiranim *čitanjem iz dlana* – kako to inače čine neki *čaraturi* koji proriču sudbinu – propovjednik kaže da će svi prisutni čiji su dlanovi *mekušni* i *uvridljivi* naići na zatvorena nebeska vrata. Zanimljiv je i egzempl kojim je Sarajčić ilustrirao naznačenu situaciju. On govori o mladiću Scipiju koji je, gledajući u ruke nekoga težaka, rekao da su težakove ruke izbrazdane, stare i ružne kao da na njima hoda. Kada je puk čuo kako se mladić narugao težaku, Scipio je odmah izbačen iz društva. Mladić očito nije znao da je riječ o rukama kakve trebaju biti i ruke kršćanina čiji je cilj doći u nebesku slavu: *od bogoljubnih i svetih poslova*, oštih pokora, svakodnevnih poslova, ruke koje su opore, okorjele i dr.

Marijanski blagdani. Cijelu je propovijed, čija je tema pomoć Djevice Marije zaslužnim kršćanima, Sarajčić protkao egzemplom kojim poziva na imitaciju postupaka mladića *Revocatuma* koji je Djevici poklonio srce:

Mladića *Revocatuma* (kako ga zbog *pomankanja imena* Sarajčić slobodno naziva) roditelji su 1682. godine poslali u svijet da bi upoznao druge zemlje, *njihova vladanja* i zakone, i naučio mnogo novoga. Međutim, mladić se kući vratio s vrećom punom grijeha. Na pravi put naveo ga je redovnik Nikola Zukio, kojemu se mladić povjerio. Ipak, mladić je opet upao u grijeh, makar mu je redovnik davao nove i zanimljive nauke. Da bi ga vratio na pravi put, redovnik mu je preporučio da se i ujutro i navečer moli Djevici Mariji. *Revocatum* je opet otišao u tuđinu, a kada se vratio, pošao je na ispovijed. Ovaj je put redovnik, koji ga je ispovijedao, pomislio da se s druge strane nalazio kakav svet čovjek. *Revocatum* je na to rekao da mu je na pomoći bila Marija i gorko zaplakao od ljubavi (nepag. str. 132-137).

Žito ili kukolj – egzempli o životu pravednih i grešnih nakon smrti. Kao i kod drugih propovjednika, i kod Sarajčića je zamjetno odjeljivanje pravednih od grešnih, kao i prostora u kojima će nakon zemaljskoga života boraviti njihove duše. U propovijedi za petu nedjelju poslije Tri kralja propovjednik antitetično predstavlja nevoljne grešnike (kukolj), koji će završiti u paklenome jezeru te pravedne (žito), koje čeka veselje nakon smrti. Među grešnicima koji će trpjeti vječne muke našli su se Abšalon koji je naštetio ocu Davidu i Ezav koji se srdio zbog očeve milosti prema bratu Jakabu. Najslikovitiji egzempl ipak je onaj o *spoletanskoj* djevojci, koja je bila usmjerena samo na svjetovno, na ljepotu i odjeću. Kada je u mladim

godinama oboljela i bila na smrtnoj postelji, njezini su je rođaci molili da se ispovijeda. Ona je samo tražila lijepu odjeću i odbijala Boga, zbog čega je, kada je umrla, otišla u pakao. S druge strane, svi pravedni bit će nagrađeni nebeskom krunom. O kakvoj je nagradi riječ, u egzemplu svjedoči Ludovik Kolesio, padovanski naučitelj, koji je 1418. zapovjedio da se njegova smrt proslavi na najljepši način. Smrti su se veselili i Mojsije, Aron, Jakob Patriarka, Lancio, Bartolio, kardinal Roberto, Hilarion, a razlog njihova veselja, što preporuča i svojim slušateljima, Sarajčić je pronašao u sljedećem: „(...) zašto bo nikakva griha nijesu na duši svojoj imali, i ako su koji po slabosti za života svoga učinili, ovi su oni odavna po kriposti svete pokore pomrsili.“ (nepag. str. 82).

Na kraju propovijedi Sarajčić donosi zanimljiv ilustrativni egzempl kojim još jedanput potvrđuje što čeka grešne, a što pravedne nakon ovozemaljskoga života. Propovjednik pripovijeda o čudesnome događaju koji se zbio u nekome portugalskom mjestu gdje se nalazi Isusova *prilika* koja se mijenja ovisno o tome tko je gleda. Kada je gleda pravedan čovjek, vidi Isusa u 30. godini kako propovijeda, a kada ju promatra grešnik, vidi Isusa kako se pati na križu ili kao strašnog sudca.

I sljedeću je propovijed (za šestu nedjelju poslije Tri kralja) Sarajčić posvetio istoj temi. Najviše je pozornosti posvetio načinu na koji se čovjek treba vladati u osvajanju Kraljevstva nebeskog. Da bi upornost predstavio kao relevantnu osobinu za priskrbljivanje vječne slave, Sarajčić je iskoristio negativnu osobinu, točnije oholost Aleksandra Velikoga. On je, naime, plakao jer mu nije bilo dosta svijeta koji je pokorio, pa je svoje galije upravio u osvajanje novih zemalja. Ovdje naglasak nije na Aleksandrovoj oholosti, već na njegovoj usmjerenosti, ustrajnosti i hitrini kakvu Sarajčić traži od kršćana. Isti se egzempl nalazi u Bačićевой zbirci. Bačić na primjeru ustrajnosti Aleksandra Velikoga slušatelje podučava kako čuvati i kvalitetno iskoristiti vrijeme.

Ako upornost izostaje, kršćani mogu očekivati da će im se dogoditi ono što bi se moglo dogoditi apostolima, o čemu svjedoči biblijski egzempl:

Isusove učenike, koji su bili oholi u razgovoru o tome tko će posjedovati prvo mjesto, opomenuo je Krist posredstvom jednoga dječaka. Rekao im je da će dospjeti u Kraljevstvo nebesko samo ako budu ponizni poput djeteta koje su mogli vidjeti pred sobom (nepag. str. 85).

Među oko 170 egzempla koji su analizirani u Sarajčićevim propovijedima najviše je biblijskih, a slijede ih podjednak broj povijesnih, svetačkih i egzempla iz svakodnevice. Najmanji je broj egzempla iz života svećenika, redovnika i pustinjaka. Egzempli su svaki put zadani kontekstom, odnosno temom matičnoga teksta, kao i liturgijskom godinom. S obzirom na to da je riječ o nedjeljnim i korizmenim propovijedima, Sarajčićevi su egzempli nerijetko priče s elementima fantastičnoga, imaginarnog i začudnog.

6. 9. Aleksandar Tomiković, *Sveta govorenja petdeset* (1797)

Za razliku od jedine drame Aleksandra Tomikovića¹⁸⁴ *Josip poznan od svoje braće*¹⁸⁵, koja je među njegovim djelima privukla najviše pozornosti (usp. Pepić, 2014: 248-249) Tomikovićev propovjednički rad naša literatura poznaje slabije. Tek je u prošlom desetljeću o tekstu *Govor u čast Leopolda II.*, dotad jedva poznatoj Tomikovićevoj propovijedi¹⁸⁶, pisao Milovan Tatarin (v. Tatarin, 2010; 2018), a slične je sudbine i Tomikovićeva opsežna zbirka propovijedi *Sveta govorenja petdeset*¹⁸⁷.

Puni je naslov spomenute zbirke:

SVETA | GOVORENJA | PETDESET | NA | VECHU SLAVU | GOSPODINA BOGA SABAOTH | NA POSHTENJE | BLAXENE DIVICE MARIE | BOGORODICE, | I OSTALIH SVETIH BOŽIIH | PRIKO GODINE | SLOXENA, | I | Pritiskana U OSIKU | Gradu pervoftolnomu Kraljevstva Slavonie, | Slovima IVANA MARTINA DIVALT, Slobodnoga Cefaro-Kra- | ljevskoga slovo-sloxnika. Godine 1797.

SVETA | GOVORENJA | PETDESET | NA | VEĆU SLAVU | GOSPODINA BOGA SABAOT | NA POŠTENJE | BLAŽENE DIVICE MARIE | BOGORODICE, | I OSTALIH SVETIH BOŽJIH | PRIKO GODINE | SLOŽENA, | I | Pritiskana U OSIKU | Gradu prvostolnomu Kraljevstva Slavonie, | Slovima IVANA MARTINA DIVALT, Slobodnoga Cesaro-Kra- | ljevskoga slovo-složnika. Godine 1797.

¹⁸⁴ Aleksandar Tomiković (Osijek, 1734. – Osijek, 1829.) bio je književnik, filozofski pisac i provincijal. Filozofiju je studirao u Vukovaru, teologiju u Osijeku i Rimu. Nakon povratka u domovinu predavao je filozofiju u Baji, teologiju u Petrovaradinu, a potom je bio samostanski knjižničar i profesor te direktor gimnazije u Osijeku. U rodnome je gradu dug niz godina obnašao dužnost samostanskoga starješine. Tiskana su mu djela: filozofski spisi (*Logica et metaphysica*, 1774; *Physica*, 1775; *Propositiones philosophicae*, 1791), propovijed *Govor u čast Leopolda II.* (1791), drama *Josip poznan od svoje braće* (1791), prijevod *Život Petra Velikoga, cara Rusije* (1794) te zbirka propovijedi *Sveta govorenja petdeset* (1797) (Hoško, 2010d: 541).

¹⁸⁵ Riječ je o prvom hrvatskom tiskanom prepjevu oratorija *Giuseppe riconosciuto* (1733) Pietra Metastasija, što je ujedno i prvi tiskani prijevod toga pisca u nas (usp. Pavlović, 2011: 115).

¹⁸⁶ Franjo Emanuel Hoško napisao je primjerice da je propovijed izgubljena (2010d: 541).

¹⁸⁷ Analizom Marijina lika u navedenoj zbirci bavio se Bruno Pezo u radu „Marijin lik u propovijedima fra Aleksandra Tomikovića“ (2007).

Tomikovićevu zbirku blagdanskih i svetačkih propovijedi posvećenih Bogu, Djevici Mariji i ostalim svetima spominju naši prvi bibliografi¹⁸⁸, dok je Josip Bösendorfer o propovijedima iz zbirke ostavio i komentar da „se u njima zrcali pravi slavonski način pripovijedanja“ (1994: 423). Nešto ranije Matija Pavić Tomikovićevoj je zbirci posvetio i jedan komentar više, pa je istaknuo i njezin nedostatak. On se, naime, osvrnuo na jezik i stil propovijedi, naznačivši da su *slavonski napisane*, ali i da se Tomikovićeva zbirka razmjerno malo upotrebljavala zbog nedostatka nedjeljnih propovijedi¹⁸⁹ (Pavić, 1899: 139).

Knjiga je posvećena Nikoli Milašinu, biskupu Stolnoga Biograda i vijećniku, kojega potpisnik posvete *priponizni sluga* franjevac Aleksandar Tomiković naziva svojim *primilostivim* i *prikladnim* dobročiniteljem. U *Ukazilu* (kazalu) *Svetih govorenja petdeset*, nalazi se popis naslova svih pedeset propovijedi, uz stranice na kojima se propovijedi nalaze¹⁹⁰. Tomiković je uz svaki naslov dodao i propovjednu perikopu na latinskom i hrvatskom jeziku. Nakon 385 stranica teksta propovijedi slijedi *Pomanjkanjah izpravljenje*, dio u kojem je Tomiković buduće čitatelje svoje knjige uputio na tiskarske pogreške, stranice i retke na kojima se one nalaze te na točne oblike.

Tomikovićeve se propovijedi strukturno ne razlikuju od propovijedi njegovih prethodnika i suvremenika. U uvodnim dijelovima, koji uglavnom obuhvaćaju do jedne stranice teksta, pisac predstavlja temu i povezuje ju s latinskom perikopom, koja je za svaku propovijed preuzeta iz *Biblije*. Tako se u uvodu čitaju tumačenja teoloških sadržaja poput *obrizanja*, uskrsnuća, darova Duha Svetoga, tijela, krvi i vode, dana Svih svetih; kraće rasprave o vremenu, znanju, odnosno neznanju ljudi, Kristovoj ljubavi i dobročinstvu, kreposti apostola, a onda i veličini imena i djela Marijina te svetaca kojima je posvećena određena propovijed. Vrlo se često navedena problematika predstavlja u usporedbama biblijske ili beatizirane osobe s herbarijskim,

¹⁸⁸ U popisu Tomikovićevih djela *Sveta govorenja petdeset* za razne blagdane preko godine spominju npr. Josip Jakošić (1988) i Ivan Kukuljević Sakcinski (1860).

¹⁸⁹ Navedeni podatak svjedoči o tome da su nedjeljne propovijedi očito nailazile na bolji prijem kod onih koji su na temelju predložaka sastavljali vlastite propovijedi.

¹⁹⁰ Tomiković je pisao propovijedi za sljedeće blagdane i svetkovine: *Na Obrižovanje Gospodina N. Isusa* (dvije propovijedi), *Na Vodokršće i dan SS. Triju kraljah, na Očišćenje B. Dvice Marie, Na dan s. Josipa zaručnika Dvice Marie, Na Navištenje B. D. Marie* (dvije propovijedi), *Na Veliki petak* (tri propovijedi), *Na prvi dan Uskrsa, Na drugi dan Uskrsa* (dvije propovijedi), *Na dan svetoga Ivana Nepomuka, Na Uzašašće Gospodinovo, Na prvi dan Duhova, Na drugi dan Duhova, Na dan Prisvetoga Trojstva* (dvije propovijedi), *Od prisvet. Sakramenta Oltara* (četiri propovijedi), *Na dan ss. apostola Petra i Pavla, Na Pohođenje B. D. Marie* (dvije propovijedi), *Na dan s. Ane matere Dvice Marie* (dvije propovijedi), *Na Uznešenje B. D. Marie* (dvije propovijedi), *Na dan s. Roka izpovjdnika* (tri propovijedi), *Na dan s. Stipana kralja Macžarsk.* (dvije propovijedi), *Na Porodjenje B. D. Marie* (tri propovijedi), *Na dan prisvet. Imena Marie* (tri propovijedi), *Na dan s. Mihoila arkangela, Na dan s. Franciska Serafinskoga, Na dan Sviu svetih, Na dan Uspomenutja mrtvih, ili u drugo vrime. Na dan svete Elisabete, Na Neoskvrnjeno Začetje B. D. Marie* (dvije propovijedi), *Na dan Porodjenja Isusova, Na dan s. Stipana prvog mučenika.*

lapidarijskim ili astrološkim motivima. Tomiković se služi i bogatim metaforama kojima se uglavnom dočarava veličina božanske ljubavi prema kršćaninu (npr. metafora putovanja sa zemlje na nebo, personificiranost planina kojima prolazi Marija, odnos srca i ruke, rađanje zore i Sunca i sl.), a ponekad kori puk, kao u uvodu propovijedi *Na dan Uspomenutja mrtvih, ili u drugo vrime*, u kojem se Tomiković obraća *nesritnim drhtavcima* od kojih duše u Purgatoriju *zaludo* traže pomoć. Uvodni dio završava najavom raščlambe teme (*divisio*), i to uglavnom na dva ili tri dijela, a potom i apelom na *pomnju* i strpljivost, te napomenom da propovjednik *počima* govoriti.

Potom slijedi središnji i najopsežniji dio Tomikovićevih propovijedi. U njemu se u vidu argumenata i protuargumenata nižu obrazloženja u uvodu najavljene teme koja se razjašnjava po segmentima. Tomiković sve teze potkrepljuje citatima poglavito iz *Biblije* ili knjiga crkvenih autoriteta, a ponekad, ali vrlo rijetko, i citatom nekog poganskog pisca. U tome je poslu Tomiković bio sustavan i predan konciznom oblikovanju katehetske propovijedi, s primjetnim baroknim obilježjima¹⁹¹. Tomikovićeve su propovijedi eruditne – one su prepune citata i parafraza, pri čijem je zapisivanju autor pokazao iznimnu marljivost jer je izvore iz kojih je preuzimao građu označavao na marginama i u podrubnim bilješkama.

Zaključnu piščevu riječ može se pročitati u završnome dijelu propovijedi, koji je uglavnom oblikovan kao kraći odlomak. U njemu se, osim na zaključne misli o temi i poneko njezino obrazloženje, nailazi i na propovjednikove savjete, ukore, apele, retorička pitanja, pozive na molitve svetcima i imitabilnost, vjerničku pripravnost i dužnost.

U odnosu na egzemple Tomikovićeve propovijedi dijele sudbinu dosad spomenutih slavonskih zbirki – literatura ih slabo poznaje. Iako se njihova pojavnost može promatrati, kao i u Pavića, ponajviše u svojstvu estetskoga utilitarizma i mada se u književnoumjetničkome smislu ne mogu mjeriti s primjerice Rapićevim, Sarajčićevim ili Brajdićevim pričama, imaju važnu ulogu u prenošenju moralne poruke.

Teme egzempla u Tomikovićevim propovijedima promatrat će se u sklopu konteksta koji podrazumijeva blagdanske i svetačke propovijedi za sljedeće dane: svetkovina Obrisivanja,

¹⁹¹ U prilog navedenom ide i konstatacija Milovana Tatarina za Tomikovićevu propovijed *Govor u čast Leopolda II.*: „On je duhovnik koji je svladao retoričko umijeće, njegove su propovijedi eruditne, pozivao se ponajprije na Bibliju, crkvene oce, srednjovjekovne teologe, i pape (Aurelijan Augustin, Toma Akvinski, Leon IX.) i rimske pisce (Plinije Stariji), trudio se dinamizirati pripovijedanje fingirajući razgovor sa slušateljima, pregledno i postupno iznosio gradivo, pribjegavao emfatičnim usklikima, koji su osim na razum trebali djelovati i na, slikovito kazano, srce.“ (2010: 361).

blagdan svetoga Josipa, Veliki petak, blagdan svetoga Ivana Nepomuka, drugi dan Duhova, blagdan Presvetoga Sakramenta Oltara, blagdan svetoga Roka, blagdan svetoga Stjepana Mađarskog, blagdan Svih svetih, Dušni dan te marijanski blagdani.

Svetkovina *Obrizovanja*. Ovu je propovijed Tomiković posvetio obvezama kršćana. Njihov je zadatak jednostavan – potrebno je slaviti Isusovo ime, podložiti mu se, odnosno dati mu *harač* jer je Isus za čovjeka odjenuo ljudsku odjeću, kako je u egzemplu Aleksandar Veliki, nakon osvajanja Perzije, odjenuo perzijsku odjeću da bi pridobio pokoreno stanovništvo. Međutim, Aleksandra preuzimanje tuđe odjeće nije mnogo stajalo, a Krist je tim postupkom žrtvovao vlastiti život.

U drugoj propovijedi za *Obrizovanje Isusovo* Tomiković je pozornost posvetio vremenu, odnosno brzini kojom prolazi. Na prolaznost vremena autor se osvrnuo prije svega jer je svjestan da svoju pastvu neprestano treba podsjećati na to koliko je vrijeme za dohvaćanje neba kratko. Zbog toga Tomiković poziva slušatelje da se ugledaju na evanđeoskoga slijepca koji je vapio za Isusovom pomoći.

Blagdan svetoga Josipa. Aleksandar Tomiković također je propovijedao o dostojanstvu svetoga Josipa i njegovoj očinskoj ljubavi prema Isusu. U skladu s tim, autor je progovorio o dvjema dužnostima očeva prema sinovima – ljubavi prema njima i *uređenju* njihova života. Ispunjenje je navedenih dužnosti pronašao u Josipu. S obzirom na to da ga je poslao u grešni svijet, Bog je, kaže Tomiković, za svojega sina trebao osigurati *čovičansku* ljubav. Za to je odabrao Josipa, koji je trebao primiti u naručje Božjeg sina ostavljenoga u grešnome svijetu. Kako je Josip zaštitio Isusa koji se našao u *pustinji svita umrloga*, Tomiković je predočio dvama egzemplima – biblijskim i povijesnim. U obama je riječ o ostavljenome djetetu koje traži *patrona* da bi ga zaštitio:

Mojsija je majka ostavila u košarici na Nilu kada je faraon ozakonio ubijanje muške izraelske djece (32).

Kralj Laj dao je baciti sina u pustinju da bi ga pojele živine kada je saznao da će ga vlastiti sin ubiti kada odraste. Dijete je spasio pastir koji ga je othranio (32).

Josip je ispunio i drugu očinsku dužnost koja podrazumijeva *uređenje* sinovljeva života, pa ga Tomiković predstavlja kao uzornoga oca, punoga kreposti i dostojanstvenosti.

Veliki petak. U propovijedima za Veliki Petak Aleksandar Tomiković govorio je o ljubavi koju je Isus bio spreman podariti kršćaninu, no i o ljubavi koju je kršćanin trebao uputiti Isusu. Za pravu ljubav potrebna su, uputio je Tomiković slušateljstvo, tri *znanja*: tko ljubi, koga se ljubi i s kojom se svrhom ljubi, napominjući pritom da su kod kršćana to tri *neznanja* ljubavi: onaj koji ljubi prije svega ne poznaje samoga sebe, ne poznaje onoga kojega ljubi te ne zna svrhu svoje ljubavi, odnosno „gdi će i kako će njegova ljubav svršiti“¹⁹² (65). Da bi bio što precizniji u objašnjavanju tih *neznanja*, Tomiković je za slušatelje pripremio egzemple. Tako je za prezentaciju onoga koji ljubi, a da pritom ne poznaje samoga sebe odabrao egzempl o Parisu koji je, dok je bio pastir, ljubio seljančicu Enonu, no samo do trenutka u kojem je saznao da je kraljev sin. Kada je u pitanju druga vrsta *neznanja*, Tomiković je slušatelje upozorio da je na svijetu mnogo stvari koje čovjek ne bi ljubio kada bi znao kakve su. Takvu ljubav izjednačuje s prevarom u koju čovjek upada zbog svojega neznanja. Upravo se to dogodilo Jakobu koji je sedam godina služio Labanu da bi mu dao ruku svoje kćeri Rahele, no dobio je Leu. Za ilustraciju trećega *neznanja* (svrhe ljubavi), izdvaja se egzempl o Šekemu, koji je ljubio Dinu, no kada ju je zaručio, ubila su ga njezina braća Šimun i Levi.

Da bi kršćane što bolje uputio u načine održavanja ljubavi, Tomiković je u trećoj propovijedi za Veliki petak, pozivajući se na Galenovu knjigu *Od lika ljubavi*, odlučio govoriti o trima *likovima* za *bolest ljubavi*, a to su *vrime*, *dalečina* i *nespoznanstvo*. Na koji način navedeno uzrokuje bolest ljubavi, autor je potvrdio egzemplima. U odnosu na *vrime*, Tomiković ističe da ono „svekoliko ozdravlja, svekoliko čini zaboraviti, svekoliko skončaje, svekoliko probavlja, i svekoliko svršuje“ (74), no isto tako da može produljiti grešnu ljubav, kakva je u biblijskome egzemplu bila Davidova prema Bat-Šebi. Bog je, naime, tek nakon godinu dana poslao proroka Natana da opomene grešnoga Davida. Uzrok je bolesti ljubavi i *dalečina*. Kao imitabilan primjer Tomiković postavlja Mandalinu, čijim postupkom precizira kako za pravu ljubav treba izbjegavati *dalečinu*. Mandalina je, naime, neprestano tražila Isusa, znajući da daljina uzrokuje *hladenje* srca.

Blagdan svetoga Ivana Nepomuka. Aleksandar Tomiković jednu propovijed u svojoj zbirci posvetio je Ivanu Nepomuku. Govoreći o tome svecu kao djelatlju kreposti *govorenjem*,

¹⁹² Svi citati iz Tomikovićeve zbirke *Sveta govorenja petdeset* donose se u transkripciji prema izdanju knjige iz franjevačkoga samostana u Osijeku čija je signatura R II – v 8° – tako da se u zagradi donosi broj pripadajuće stranice.

mučanjem i trpljenjem, zatim vrsnome propovjedniku i još većem mučeniku, Tomiković propovijed gradi na opsežnom egzemplu iz svečeva života:

Kralj Venceslav osudio je na smrt svojega slugu koji mu je slučajno nevješto začinio jelo, a potom je bio srdit i na svoju zaručnicu, za koju je smatrao da ga ne poštuje i da mu je nevjerna. Zatražio je od Ivana, koji se našao u njegovu dvoru, da ispovijeda njegovu zaručnicu i obznani mu njezine grijeh. Ivan je pred kraljem samo šutio. Iako je kraljeva zaručnica bila poštena, kralj je neprestano bio srdit te je Ivana osudio na tamnicu. Kada je shvatio da on ponizno podnosi sve muke, vratio ga je na dvor i povratio mu sve životne ugodnosti. Kako Ivan ni dalje nije odstupao od svojih moralnih načela, kralj je naredio slugama da ga bace u potok Moldavu. To se i dogodilo. Kada su ga bacili, voda se prosvijetlila sa sedam zvijezda (105-109).

Egzempl u kojem je ispriповijedana epizoda iz svečeva života nije trebao predstaviti samo svečeve kreposti, već je Tomikovićeve slušatelje trebao navesti i na promišljanje o ispovijedi. Namijenjen je prije svega onima čija je ispovijed nepotpuna zbog stida. Naime, na primjeru Ivana ispovjednika, autor je podsjetio da se ispovjednici obvezuju na *mučanje*. Također, Tomiković se obraća *ozloglasiteljima* te nepravedno *ozloglašanima* (kakva je kraljica iz egzempla). Prvima savjetuje da čuvaju svoj jezik, a drugima molitvu svojem *odvitniku*, dakle Ivanu Nepomuku, koji će im pomoći da kod Boga imaju „glas dobar i pravedan“ (110).

Drugi dan Duhova. Sljepoću grešnika, uz bezumnost, Tomiković drži najstrahovitijim prokletstvom. O kakvome je točno prokletstvu riječ, propovjednik potvrđuje dvostrukom kaznom koja stiže takve grešnike. Prva se čini svojevolumno, sa sobom združuje grijeh, a druga je ona koja slijedi, mnogo *gorja* i *strahovitija*, a riječ je o Božjoj kazni.

Kao primjer *prve sljepoće*, za koju napominje da proizlazi iz požude, Tomiković navodi egzempl o Samsonu, koji je zbog požude upao u Dalilinu zamku i izgubio život.

Druga sljepoća, koja slijedi nakon grijeha, kao što je već napomenuto, za čovjeka je strašnija od prve. Ona podrazumijeva suočavanje s Bogom kao oštrim sudcem te kaznu paklenim tminama. Da bi se izbjegla, potrebno je *otvoriti oči* i *djelovati za vlastito spasenje* jer je vrijeme suočavanja s Bogom nepoznato, što propovjednik oslikava egzemplom o Abneru koji je probo Asahela kopljem nakon što mu je rekao da se makne ako želi izbjeći smrt, na što se Asahel razljutio.

Presveti Sakrament Oltara. Tomiković pričest predstavlja kao čast i gošćenje koje je za kršćane pripremio Krist. Uspoređujući u egzemplu to slavlje s gozdom koju je za svoje uzvanike pripremio kralj Ahašver, propovjednik pronalazi samo razlike između dvaju slavlja, pa tako ističe da je na Kristovoj gozbi hrana nebeska, a ne zemaljska, te da su na Kristovo slavlje pozvani svi, a ne samo „puk (...) od nekoliko država“ (159). Navodeći brojne primjere slavlja u *Bibliji* i interpretirajući Isusovu potrebu hranjenja čovjeka čudom, te govoreći o slatkoći kušanja jela na Isusovoj gozbi, propovjednik je ipak zabrinut zbog činjenice da je malo onih koji bi uzeli Isusovo jelo i piće. To je zasigurno najveći razlog Tomikovićevih uputa za pripremu primanja sakramenta Svetoga oltara u četvrtoj propovijedi posvećenoj toj problematici. Propovjedniku je za početak bilo važno predstaviti *priliku od bogoštovlja*, za sliku čega su mu poslužili židovski puk koji je u pustinji blagovao nebesku manu i Ilija koji je jeo kruh, koji mu je donio anđeo. Ipak, niti židovski puk niti Ilija nisu se klanjali hrani jer je riječ o *jizbinama tilesnim i zemaljskim*. Pristupanje sakramentu Svetoga Oltara, odnosno tijelu Kristovu podrazumijeva pak drukčiji način: zahtijeva se, naime, štovanje i klanjanje, za što treba ispuniti i jedan preduvjet – i jednom i drugom potrebno je pristupiti čiste duše.

U odnosu na prvi zahtjev – štovanje – izdvaja se jedan egzempl. On govori o Aleksandru Makedonskome, koji je svojem slugi, kada mu je na posvetilištu pala iskra na ruku s *duplira* (svijećnjak), zapovjedio da se ne smije micati pa makar i cijeli izgorio jer je *stvar neprilična* gibati se na posvetilištu. Takvu odanost i čvrstinu vjere Tomiković traži i od slušatelja, u čijoj vjerskoj svakodnevicu navedeno nije primijetio. Naprotiv, propovjednik se žali na okretanje leđa oltaru, navodeći da kršćani dok slušaju svetu misu „vitre s očima po svoj crkvi, i opet onima drugima, koji, kako vide, da je koji god, ili koja god unišla u crkvu, pleća okreću oltaru, a njoj lice za pozdraviti ju“ (166), pa na temelju zamijećenoga savjetuje: „Pozdravljaj koga hoćeš tamo na sokacih, u kućah, i na drugi mistih izvan crkve, a u crkvi Boga pozdravljaj, njega poštuju, njemu se klanjaj, koji se na oltaru od misnika, i svega puka prikazuje na posvetilište Otcu nebeskomu.“ (166-167).

Na koji se pak način potrebno pripremiti za sakrament pričesti, Tomiković je ilustrirao sljedećim egzemplom:

Zato što ga je spasio od Ezava, Bog je od Jakoba zatražio da mu prikaže posvetilište. Prije nego što je to učinio, Jakob je svojim ukućanima zapovjedio da odbace krive bogove, da se operu i preobuku (167),

napominjući da je najbolja priprema skrušenje srca, voda suza i žalost duše.

Blagdan svetoga Roka. Svetom Roku propovijedi je posvetio jedino Aleksandar Tomiković. U trima propovijedima autor je svetoga Roka prikazao kao Božjega slugu, nesretnoga zbog odbacivanja rodbine, bližnjih, zbog bolesti, u svemu *priličnoga* Isusu – rođenjem, u tamnici, propinjanjem i smrću. Da bi ilustrirao na koji je način Roka odbacila rodbina, Tomiković je donio egzempl u kojem su Josipova braća došla u Egipat u vrijeme gladi, te nisu prepoznali brata, a on njih jest.

Propovjednikova motivacija za pisanje više propovijedi za blagdan svetoga Roka zacijelo je proistekla iz zahvalnosti, ali i potrebe jer je, kako navodi u drugoj propovijedi, prošlo 54 godine otkako su se *varošani* kojima se obraća obećali štovati svetoga Roka, baš kao i njihovi preci kada ih je taj svetac zaštitio od kuge. Dakle, primaran je cilj propovijedi pozivati na zavjetovanje svecu koji će *varoš* zaštititi od nemilosne bolesti otprije poznate slušateljima. Za potpunu sliku nemilosrdnosti kuge, Tomiković je donio egzempl o Davidu, kojemu je, nakon što je sagriješio, Bog ponudio tri kazne: sedam godina gladi, tri mjeseca *vojske* ili tri dana kuge. Nakon što je David odabrao potonje, računajući isključivo na trajanje kazne, shvatio je da je odabir bio najgori.

Brojni su događaji kojima se potvrđuje Rokovo milosrđe usmjereno ljudima, posebice kada je u pitanju kuga. Jedan je od takvih Tomiković donio u egzemplu kojim je pozvao slušatelje na *utjecanje* svetome Roku, molitvu svecu te slijeđenje njegovih stopa na način kako je on slijedio Isusa:

Kuga je zavládala Konstanzom u vrijeme održavanja crkvenoga sabora 1415. Da bi se spasili, skupština je krenula u procesiju noseći lik svetoga Roka. Dogodilo se čudo – umirući su se počeli dizati, a kuga je nestajala. Svi su hvalili Boga i zaštitnika svetoga Roka (238).

Blagdan svetoga Stjepana Mađarskog. Za razliku od Rapića, koji je svoju propovijed za blagdan svetoga Stjepana gradio na motivu svečeva pogleda prema otvorenom nebu, dakle njegovim očima, Aleksandar Tomiković dvije je propovijedi za svetoga Stjepana posvetio svečevim rukama i srcu. Govoreći o odnosu ruku i srca, Tomiković naznačuje da su Stjepanove ruke bile uvijek u dosluhu sa srcem, što se vidi prema djelima koja je činila njegova božanstvena desnica. Da bi pokazao na koji je način u borbi s neprijateljima (griehom) potrebno slijediti svetoga Stjepana, Tomiković je donio egzempl o Juditi:

Kada je Holoferno napao Betuliju, ljudi su htjeli predati grad neprijatelju, no to nije dopustila Judita. Ona je kod kuće u molitvi tražila Božju pomoć, pa ohrabrena vjerom otišla u asirski

šator, gdje se zadržala tri dana s naumom odsjecanja glave Holefernu. Kada ju je odsjekla, dala ju je sluškinji Abri, a njih su se dvije s glavom vratile u grad (267-268).

Juditu, odnosno svetoga Stjepana trebalo je, dakle, slijediti u vjeri, molitvi i borbi protiv neprijatelja. Tomiković, međutim, nije zaboravio one kršćane kojima je uz egzempl potrebna i opomena, stoga nije propustio priliku kritizirati sve koji nisu spremni *umoriti svoje neprijatelje*. Njima je, ukazujući na neprijatelje iz svakodnevnoga života, savjetovao sljedeće:

Ako si uvriđen od drugoga, pak u srcu kavaš osvetu, zazovi Gospodina i reci: sada u ovom času, u ovoj uri pomози me Gospodine, pak onda idi, i pomiri se. Ako si običajan psovati, i proklinjati, ostavi se one igre, koja te na to dovodi; ostavi se savišega pitja, koje ti psovku uzrokuje; ostavi se lopovah oni tvoji drugovah, od ko si naučio (...) Ako si u komu običaju bludnomu, valja da ostaviš u miru onu kuću, i ona mistah, gdi si blatio tvoju dušu (...) (268)

Blagdan Svih svetih. Govoreći o blagdanu Svih svetih kao o svetkovini *općenoj* (slave se svi sveci) i svetkovini *posobitoj* (slave se sveci neke države, grada, obitelji i sl.), Aleksandar Tomiković najviše je pozornosti, kao i njegovi slavonski propovjednici suvremenici, pridao onomu što je „potribito za zadobiti onu vikovičnu sriću, i blaženstvo“ (337). Tomiković se tako osvrtao na važnost čistoga srca, *duševnoga poniženja* i konkretnih djela koja dovode do vječne slave. Što je pod tim točno podrazumijevao, publici je obrazložio navođenjem nekoliko biblijskih i svetačkih egzempla. Svetost su zaslužili Job zbog poniznosti, Jakob zbog hromosti, Tobija zbog sljepoće, sveta Kristina zbog hvaljenja Boga srcem jer nije mogla jezikom, Salomon zbog ponizne molitve, sveti Ivan zbog pomaganja siromašnima, Lazar ju je stekao poniznošću, Alekša prošnjom, a David upornošću. Niz kratkih egzempla trebao je pokazati kršćanima u čemu je potrebno imitirati svete jer se jedino *čistoćom srca* postiže dostojanstvo kakvo su oni stekli.

Dušni dan. Nedostatnost molitve za spas duša u čistilištu primjećivao je moguće kod svoje pastve i Aleksandar Tomiković, siguran da je uzalud tražiti pomoć ljudi (misli ponajprije na bližnje), pa dušama u čistilištu savjetuje traženje pomoći od Boga. Kao i Kapušvarac, Tomiković je u propovijed uvrstio nekoliko poredbenih egzempla kojima je slušateljima htio posvjedočiti i ilustrirati kako se muče i vape duše u čistilištu, ističući intenzitet vapaja za Božjom slavom, na primjeru Pavla, Petra, Terezije i Davida.

Tomiković je također siguran da će duše iz čistilišta jako dugo vapiti za molitvama koje bližnji trebaju usmjeriti za njihov spas jer svjedoči o tome da mrtvi budu brzo zaboravljeni, kao i da oni koji su ostali za njima rasipaju ostavljenu baštinu na časti, sastanke, kartanje, igre,

odjeću i nepoštenje. Isto je i s vremenom koje treba proći u molitvi za spas bližnjih – ono je rasuto i izostaje.

Na kraju propovijedi Tomiković poziva na molitvu za duše u čistilištu i blagoslivlja ruku koja molitvom izvede bar jednu dušu iz *vatre*.

Marijanski blagdani. Tomiković se, kao i Brajdić i Rapić, u dvjema propovijedima, koliko ih je napisao za svetkovinu Pohoda Blažene Djevice Marije, osvrnuo na Djevičina dobročinstva čovjeku. Tako, izdvajajući Ivana Krstitelja kao dobroga poznavatelja tih dobročinstava, autor donosi poredbeni egzempl u kojem Marijina dobročinstva i ljubav usmjerene Ivanu uspoređuje s dobročinstvom faraonove kćeri, koja je pronašla Mojsija u košarici na Nilu i naredila dvorkinji da uzme dijete koje joj se jako svidjelo. U nizu egzempla, od kojih je nekoliko istih kao u Rapićevoj zbirci *Od svakoga po malo*, Tomiković predstavlja konkretne primjere Marijinih dobročinstava. Tako se saznaje da je Marija pomogla svetome Fulbertu, Bernardu, Dominiku, Antunu, udovici, ženi iz Kanareje, Turčinu u Portugalu i drugima. Tomiković, međutim, donosi i jasne smjernice svojim kršćanima da bi znali na koji se način zaslužuje Marijina pomoć, predstavljajući svetoga Stjepana, svetoga Gerarda, Aleksandra *od Hales* i Teodora *Cipeljera* kao imitabilne primjere:

(...) njezine svetkovine pravim bogoljupstvom posvetiti: njezine crkvice, i oltare pohoditi: na njezine svetkovine izpovidati se, i pričestiti: njezine prilike kititi, ili što za oltar njezin pokloniti: svaki dan nju s kakvom kratkom molitvicom pozdraviti: u subotu od kakve jizbine uzdržat se, ili u večer krunicu, litanije sa svima ukućanima moliti: osobito pak nju sliditi u kripostima (...) (197)

Posebno treba izdvojiti propovjednikov osobni egzempl, kojim je zacijelo mogao privući najviše slušateljske pozornosti. Riječ je, naime, o egzemplu u kojem Tomiković svjedoči o svojem čudotvornom ozdravljenju zbog zavjetovanja njegova oca Mariji:

Propovjednik je 1746. godine, kao četverogodišnje dijete, bio smrtno bolestan. Njegov se otac stoga pješice išao moliti Mariji na oltar s kojega on sad propovijeda. Jednom ga prilikom otac, vrativši se iz crkve, nije zatekao na krevetu jer je, ozdravljen, s drugom djecom išao prema kapelici svetoga Roka gledati kako će se kapelica ukrasiti za sutrašnju svetkovinu (196).

Marijino uznesenje na nebo Tomiković je predočio emfazom u kojoj Marijino uznesenje prilikuje slatkom snu i stizanju na najviši vrh izvrsnosti. Pritom je umirivao ožalošćene kršćane da ne trebaju žaliti jer je Marija umrla, već se veseliti što će ih s neba motriti kao braniteljica

koja je „umirila pravednu srditost njegovu (misli na Boga) (...) i iz oštrog i srditoga sudca, učinila ga je dobrotiva, i ljubezniva Otca.“ (221).

U ilustriranju teze da je Marija rođenjem Isusa rodila nekoga priličnoga sebi te tako uspjela prići Bogu s ciljem stižavanja njegove srdžbe Tomikoviću su poslužili povijesni egzempli. Sve ih je preuzeo od Plutarha, a iz njih se saznaje da su Romul i Rem bili *prignuti na lupeštvo* jer ih je othranila vučica; da je spartanski kralj Agida bio brz jer je pio košutino mlijeko; da je Kaligula bio krvoločan jer je kao mal pio mlijeko miješano s krvlju; da je Eneja Didonu vidio *nemil* zbog mlijeka srdite *tigre*; te da je Herkul zadobio *izmišljeno božanstvo* jer mu je božica Junona na prevaru dala mlijeko.

Tomiković je u trima propovijedima za svetkovinu Porođenja Blažene Djevice Marije, usporedivši Mariju sa zorom, mjesecom i suncem, naglasio da kršćanin treba tražiti svjetlost (Mariju) da ne bi ostao u tminama (grijehu). Osim toga, Tomiković Mariju uspoređuje s *oblačkom*, na kojega je dječak upozorio Iliju proroka, koji je razaznao da dolazi kiša, pa je poslao dječaka upozoriti Akaba na vrijeme zbog poljodjelskih radova.

Svetkovini Marijina imena Aleksandar Tomiković posvetio je tri propovijedi, u kojima je egzemplima konkretizirao koliko je važno zazivanje toga svetog imena. Uz dva biblijska egzemplima kojima se ilustriraju Marijina dobročinstva (Ruta je skupljala klasove kao što Marija skuplja duše otvrdnute u grijesima te ih čuva i brani; žena iz Tekoe ishodila je od Davida pomilovanje za svojega sina), autor donosi i jedan povijesni, u čijem je središtu konkretan događaj iz prošlosti, a čija je funkcija još jedanput uputiti na dobrobit ufanja u Mariju i njezinu pomoć:

Marija je pomogla kršćanima u borbi s Turcima. Zahvaljujući Mariji kršćani su uspjeli poraziti Turke, koji su prisiljeni napustiti svoje šatore i pobjeći (307-308).

Među oko 70 izdvojenih egzempli iz Tomikovićeve zbirke najviše je biblijskih, uz koje se pojavljuje po nekoliko povijesnih, svetačkih, mitoloških te jedan egzempl iz svakodnevice, točnije događaj iz autorova života (djetinjstva). Egzempl je u Tomikovićevim propovijedima u najužem smislu riječi didaktičko sredstvo namijenjeno poučavanju, uvjeravanju te potvrdi propovijedane riječi. Na navedeno aludira i sam autor, koji na primjer, kada treba odabrati egzempl kojim će predstaviti zaštitu svetoga Roka, poseže isključivo za crkvenom literaturom, ne tražeći, kako sam kaže, druga *svidočanstva*: „Ovo za potvrditi ne tražim drugoga

svidočanstva, nego svidočanstvo svekolike Crkve Katoličanske u Saboru Konstancieskomu.“ (238).

Tematska neraznolikost i izostanak fantastičnih egzempla, čiji je cilj, među ostalim, bio zaintrigirati te zabaviti publiku, posljedica je najmanje dvoga: propovjednikova osobnog stila i reformatorskih načela racionaliziranoga katolicizma u Habsburškoj Monarhiji, povezanih s objavljivanjem *Jedinstvenog katekizma* 1777., čiji je autor augustinac Johann Ignaz Felbiger. (Mihanović-Salopek, 2006: 17). Kao refleksi katehetske metode propovijedanja javljaju se oslanjanje na biblijski tekst i „pročišćavanje“ propovijedi od zastrašujućih egzempla, fantastičnih nadnaravnih vizualnih zamišljaja i kompleksnijih simboličkih prikaza koji su se mogli višeznačno ili pogrešno protumačiti (Mihanović-Salopek, 2006: 17), što potvrđuju Tomikovićeve egzempli.

7. RETORIČKO-STILSKE STRATEGIJE I FORMALNI ELEMENTI EGZEMPLA U SLAVONSKOJ PROPOVIJEDI 18. STOLJEĆA

Dosad naglašavanoj ovisnosti egzempla o retoričko-argumentacijskome kontekstu, dakle o tekstu propovijedi, unutar koje se egzempl određuje kao priča koja nije autonomna niti kontekstno oslobođena pridružuje se, ako se u obzir uzme položaj egzempla u analiziranim slavonskim propovijedima, još jedan vid njegove „nesamostalnosti“. Na osnovi uvida u formalnu razinu teksta, uočava se da analizirani egzempli u odnosu na tekst propovijedi ne potvrđuju obilježja samostalnosti¹⁹³ niti polusamostalnosti¹⁹⁴. Na formalnoj razini, dakle, izostaje grafička odijeljenost egzempla, koja autorima inače nije strana.

Bez obzira na to što se egzempl u slavonskim propovijedima ne odvaja naslovima, bjelinama ili bilo kojim drugim načinom, moguće je uočiti njegovu vanjsku formu na temelju raspoznatljivih retoričko-stilskih postupka. Pritom se misli na karakterističnu strukturu, koja podrazumijeva dva dijela egzempla – jezgru i pouku. Jezgra egzempla, koja se u literaturi

¹⁹³ Spomenuti su egzempli karakteristični npr. za *Sermones Discipuli* Johanna Herolta (usp. Radošević, 2019: 90).

¹⁹⁴ Obično je riječ o egzemplima koji, iako smješteni unutar propovijedi, mogu biti na različite načine odvojeni od ostatka propovijedi (npr. bjelinom ili zasebnim naslovima) (usp. Radošević, 2019: 91). Na takve se primjere može naići i u našoj starijoj književnosti – npr. u *Besjedama* (1616) Matije Divkovića, u kojima je umetanje tvrdnje iz propovjednoga dijela na početak egzempla postupak koji pojačava dojam polusamostalnosti dijela Divkovićevih egzempla (Radošević, 2019: 91). Drugi je primjer Habdelićevo djelo *Pervi otca našega Adama greh* (1674), u kojem se pojedini egzempli (*pelde*) nalaze u zasebnom *kotrigu* (dijelu/poglavlju), potvrđujući nauk *spisan* u prethodnome *kotrigu* (usp. Habdelić, 2018: 40, 129 i dr.).

naziva i uzorna/egzemplarna anegdota (*l'anecdote exemplaire*) (Bremond; Le Goff; Schmitt 1996: 113) pripovjedni je dio egzempla, pojedinačni događaj koji se temelji na imitabilnom obrascu ponašanja ili na njega upućuje. Egzemplarna anegdota obvezno sadržava pripovijedanje, no nerijetko i neobveznu informaciju o kanalu kojim se anegdota prenosi od izvora do pripovjedača (izrazi poput *vidio sam*, *čuo sam*, *čitao sam*).

Jezgra egzempla obično je uokvirena lekcijom (*leçon*) (Bremond; Le Goff; Schmitt 1996: 113), odnosno dijelom egzempla koji ispunjava normativnu funkciju u odnosu na primatelja. Lekcija može prethoditi egzemplarnoj anegdoti odnosno, što je češće, slijediti nakon nje. U prvome slučaju riječ je o svojevrsnoj najavi egzempla koja treba potvrditi određena propovjednikova stajališta utemeljena na argumentima korištenih autoriteta, ali i prezentirati motivaciju interpolacije egzempla u propovijed (Radošević, 2020: 291-292). U drugom slučaju, kada lekcija slijedi egzemplarnu anegdotu, riječ je o pouci egzempla koja može biti raspoznatljiva na dijegetskoj razini egzemplarne anegdote i potvrđena u interpretaciji ili utemeljena na moralno-tropološkom tumačenju egzemplarne anegdote, uz podcrtavanje opimljenog ponašanja i aplikaciju.

Analizom formalnih obilježja egzempla s naglaskom na karakteristične retoričko-stilske postupke kojima se usmjerava na pouku egzempla pokazat će kako se egzempli iz analiziranih propovijedi uklapaju u navedenu sliku. U skladu s tim u nastavku će se razmatrati netom predstavljeni dijelovi egzempla – najava, egzemplarna anegdota te interpretacijski dio egzempla.

7. 1. Najave egzempla

Dio egzempla kojim se (najprije) usmjerava pozornost na kreposnu pouku jest najava egzemplarne anegdote. Analizirani egzempli uglavnom redovito započinju svojevrsnom najavom, osim u dvama posebnim slučajevima. Najava izostaje kada se egzempl uvodi *in medias res*; u tom slučaju egzempl slijedi nakon perikope, što znači da propovijed započinje upravo egzemplom. Također, egzempli se ne najavljuju kada, prenoseći identičnu kreposnu pouku, dolaze u nizu. U navedenom se slučaju najava nalazi ispred prvoga egzempla u nizu.

U najavama egzempla iz slavonskih propovijedi 18. stoljeća može se zapaziti obilježnost formulaičnim izrazima karakterističnima za našu srednjovjekovnu prozu (v. Fališevac, 1975, 2007). Temeljna funkcija najave egzempla – usmjeravanje prema kreposnoj poruci/pouci koju je propovijed trebala prenijeti (Radošević, 2019: 91) – ostvarivala se različitim retoričko-

stilskim postupcima, čime se egzempl potvrđuje kao sredstvo s pomoću kojega se ispunjavaju tri zadaće govornika (propovjednika): podučiti (*docere*), zabaviti (*delectare*) i uvjeriti, odnosno potaknuti na promjenu (*flectere*) (usp. Augustin, 1995: 228).

Ovdje analizirani egzempli potvrđuju da se navedena trostruka zadaća govornika ostvarivala kombiniranjem različitih retoričko-stilskih postupaka izravnoga obraćanja slušateljima kao što su apel na slušanje, aluzije na poznatost priče među slušateljima, fingiranje konkretnih radnji propovjednika i slušatelja u odnosu na zbivanja u egzemplu i postavljanje pitanja.

Navedeni retoričko-stilski postupci potvrđuju supostojanje i miješanje jednostavnoga (*dictio submissa*), umjerenoga (*dictio temperata*) i uzvišenoga stila (*dictio grandis*) u izlaganju (Augustin, 1995: 241). Navedenom se kombinacijom stilova ostvarivala temeljna zadaća najave egzempla: pridobivanje naklonosti publike za predmet govora tako da se slušateljstvo učini pozornim (*attentum*), dobrohotnim (*benevolum*) i sklonim pouci (*docilem*) (usp. Pajur, 2012: 49-50)¹⁹⁵.

7. 1. 1. *Apel na slušanje*

Značajniji broj egzempla najavljuje se apelom na slušanje – postupkom koji se realizira korištenjem figura ili eksplicitnih fraza (Pajur, 2012: 50) koje nerijetko sadržavaju podatke o tematici (Barbarić, Horvat, Kramarić, Radošević, 2016: 20), ali i idejnome sloju egzempla, potvrđujući usku povezanost egzempla s propovjednim tekstom, takvu da je ponekad teže uspostaviti precizniju granicu između refleksivnoga dijela propovijedi¹⁹⁶ i najave egzempla¹⁹⁷. Apel je jedna od najčešćih retoričko-stilskih figura propovjednoga žanra. Osim što se njime slušatelje korilo, opominjalo i zastrašivalo, apelom se zadržavala pozornost, razbijala monotonost pri tumačenju i duljem izlaganju, ali i ostvarivala bliskost sa slušateljima (Barbarić, Horvat, Kramarić, Radošević, 2016: 30).

¹⁹⁵ Franjo Pajur pridobivanje naklonosti publike za predmet govora ističe kao temeljnu zadaću uvoda u govor (*exordiuma*) (2012: 49), no navedeno se svakako može uzeti u obzir i onda kada je u pitanju egzempl, točnije najava egzempla.

¹⁹⁶ Termin refleksivni (dio propovijedi) preuzima se od I. Beljan (2014: 99).

¹⁹⁷ Čak se i cijeli odlomci mogu tumačiti kao uputa na egzempl. Ovdje se navodi jedan takav primjer. Iako tek posljednja rečenica eksplicitno upućuje da slijedi egzempl, na njega se upućuje i znatno prije: „Na svitu dakle večanjah zajedno s kim mu drago ona bila, samo su nike ceremonijeh ili ti čovištvo kojim se vlada sada svit, a ništa drugo. Sliš: vaš razgovor svršuje na ceremonija iliti na čovištvu, a ni na čem drugom? A ono kad je tako da ću ga drugom ceremonijom odbiti: jere ja u vašim ceremonijam ili ti čovištvu nahodim jakost djavaosku kojom vas pridobiva i grišit čini: Poslušajte ovu ceremoniju. (podc. D. V.) (Bačić, nepag.)

Apeli takvoga tipa karakteristični su za egzemple u svim analiziranim zbirkama propovijedi.

Rapić (1762) često se služi izrazima *poslušajte* i *kako ćete čuti*: „Mlogi grisi mali čine jedan teški, pače! Jedan grih teški: zašto bo se teško zaradi njega trpi. A i od više, čini otvrdnuti srce na glas Božji, i na ponukovanja duhovna, a poslušajte.“ (143); „Mloga svit ukazuje, da su s početka lipa, i ugodna, ali poslidnja vrlo su ružna, i pogrdna; kako ćete čuti.“ (309).

U egzemplima Filipa Kapušvarca čest je imperativni izraz *počujte* (*počutite*), što potvrđuje primjer egzemplja kojim propovjednik upućuje na važnost molitve za vlastite pokojnike, upozoravajući na negativne posljedice za kršćane koji tu obvezu zanemaruju:

Ah! koliko i koliko takovi na svitu ima, koji znaju i viruju, da su njiova rodbina upala u peć ognja gorućega, to jest u muke od Purgatorija, iz koji siromasi ruke pružaju da ih izvode i oslobode, a oni neće, nego samo gledaju i vesele se uzimajući njiova dobra, ter neće barem od njiovi dobarah koju misu da plate za njiove duše; ali počutite malo što se od takovi hrđavi krstjana događa“ (342)

Na isti način Kapušvarac poziva na slušanje egzemplja u kojem sveti Leonardo spašava kraljicu na porodu: „Velik doisto moj sveti Leonardo još od malena diteta u dobroti, u svetinji, i u drugi dobri prilika, da bi svakomu drag i ugodan, a nuder malo počutite.“ (419).

U navedenu shemu uklapaju se i Pavićevi egzempli, što potvrđuje primjer najave u kojoj autor egzempl najavljuje nizanjanjem pitanja i odgovora:

Što vam se vidi? Zaer još ne virujete mojima ričima? Čini mi se da se mlogo naodi među vama, koji malo viruju? Upitajmo samo jednog, jali drugog zašto se s ovom, jali s onom zaruči? reći će: jali tilesnog naslađenja, jali rad pristalog kipa, a od Boga i ne misli. Nek je samo zaručnica mlada, i lipa, nek ona ima dosta blaga: a od ostalog, ili ona bila dobra, ili zla malo se mari, i tako svekoliko zaručenje biva rad vrimeniti stvari, a rad Božanski ništa. Poslušajderte priliku od zaručenja. (78)

U najavama pojedinih egzemplja uz eksplicitni poziv na slušanje donosi se i jedna specifikacija u egzemplu prezentiranoga događaja. Nerijetko se uz terminološki pojam za egzempl (*događaj*, *prilika*, *historija* i dr.) pojavljuje atribucija kojom se nastojalo svrhovitije djelovati na promjenu ponašanja. Određeni su se egzempli stoga najavljivali kao priče čija je funkcija:

a) zastrašiti:

Rapić (1762) piše: „Nut promotri dobro o krstjanine, da tebi ova milost, koja ti se sada prikazuje, ne bude veća muka, i prolita krv za tebe, da ne bude veći uzrok osuđenja tvoga,

poslušaj događaj strašan, pak dršći od straha.“ (71), pri čemu aludira na to da egzempl treba izazvati psihofizičke promjene kod recipijenta; ili „O budalasti lakomci koji se nahodite, koji za male novce kupujete pakao, a prodajete raj (...) A poslušajte jedan strašan događaj s kojim ću svršiti.“ (165).

b) začuditi:

Rapić (1764) egzempl najavljuje kao *čudnovitu stvar*: „Nut samo jednu čudnovitu stvar poslušajte, od koje sva nesrića kralja *Saula* izteče.“ (436). Navedeni primjer potvrđuje da se apeli katkad pojačavaju česticom *nu/nut*.

I Brajdić pozornost publike privlači pozivom na slušanje *čudnovitih* događaja. Ovako kaže prije egzempla u kojem govori o načinu na koji slonovi kažnjavaju preljubnike, potvrđujući uklopljenost egzempla u tematske okvire propovijedi posvećene preljubu:

Oh sramoto i pogrdo krstjanska ostalih zakona u kojih se ne čuje, ni vidi, što u k[rstjan]luku! Sve ovo dolazi od mala, i nemarna straha Božjega, i srama ljuskoga, ali će takve strašno pravda Božja pedipsat zašto čine golemu krivicu, i nepoštenje svome iskrnjemu, i svome drugu, jer jednu takvu gordoću čine na koju ista nima, i nerazložita živina mrzi, a nut slušajte čudo (...) (170)

c) zastidjeti, kako potvrđuje Rapićeva (1762) najava egzempla o svetome Polikarpu, koji nije želio opsovati Božje ime pod cijenu vlastitoga života:

Znate li vi što će reći psovati? Hoće reći pogrđivati veličanstvo Božje: budući da svaki psovač nadvisuje zloću vražju, zašto, ako vrag psuje Boga, psuje zašto bo njega muči oganj pakleni, i oganj vičnji, a psovač psuje Boga i onda kada prima dobra od istoga Boga. Zastidite se čuvši jedan događaj. (121)

d) izazvati suosjećanje:

Papušić je želio izazvati ganuće svoje publike baš onako kako je i on hiperbolički bio ganut postupkom ptičice koja je, zazivajući Mariju, spasila vlastiti život: „(...) evo nam veće prid oči meće otac Militon ukazujući jedan događaj, koga kada sam štio, doisto od čuda, i Bogoljubstva, na velika uzdisanja, i suzah prolivanja jesam usilovan bio.“ (41).

Bačić egzempl o smrti engleskoga kralja Edvarda, odnosno o spasonosnome podvigu njegove žene koja je, isisavši otrov iz suprugove rane, vjerojatno sebi zadala smrt, najavljuje fingirajući plač i nastojeći osjećaj ganuća prenijeti na slušateljstvo: „Sad na očih ovo procinivši suzeh tira mi žalosni događaj. (nepag. str. 108).

Postoje, međutim, i najave egzempla u kojima se javlja signal funkcije bez istaknutoga, no podrazumijevanoga, apela na slušanje. Rapić (1764) je prije priče iz života svete Rožalije zapisao ovako:

Vi ste ovo prisveto srce trnjem okrunili, i dan današnji krunite! Vi ste ovo srdašce od meda slađe, opakom ulicom proboli, i svaki dan nemilo ranite! Vi ste učinili iz prisvetoga ovoga srca, najposljednju kap krvi izteći, i ovo krvoločno dilo opet svaki dan ponavljate! Jeda li morete reći da tomu uzrok niste? Evo ću vas zastiditi s događajem svete Rosalije. (226)

Apelativima se egzempl najavljuje i kao sredstvo koje olakšava razumijevanje kreposne pouke iz refleksivnoga dijela propovijedi, čime se osim osiguravanja slušateljske pozornosti ostvaruje i poučavanje puka, u vidu olakšavanja recepcije teoloških sadržaja. Rapić u svetačkim propovijedima piše:

Nut! Da svitovni cesar svoga jedinoga sina, jedinoga svega kraljestva baštenika, i sebi najmilijega, poufa se kome god pridati, da ga odhrani, da kod njega pribiva, da s njime vlada, i upravlja, kako pravi otac, bi li se u svemu dvoru cesarskomu, moglo naći veće milosti, i dostojanstva, oficije, i uzvišenje? Ja ne virujem. A nut još očitije poslušajte. (83)

Na sličan primjer nailazi se kod Bačića, koji teološko tumačenje svetoga Augustina približava puku upravo egzemplom, što izrijeком i napominje: „Za bolje razumit svetog Augustina poslušajte niki događaj u Kraljestvu Magsarskom.“ (nepag. str. 135), te Pavića, kada roditeljima želi predstaviti što konkretniji i slikovitiji savjet za odgoj djece: „Poslušajderte SS. slideću priliku, iz koje ćete ne samo ovu stvar bistrije razumiti, veće još i istu nejednakost straha poznati.“ (44).

Slavonski su propovjednici, premda nominalno, u najavama egzempla ostavljali informacije i o generičkoj odrednici svojih priča¹⁹⁸. Kao najfrekventnije terminološke odrednice pojavljuju se:

a) *historija*: „I da grisi mali otvaraju put na grihe velike poslušajte jednu historiju.“ (Rapić, 1762, str. 142); „Nuder ovdi jednu, i drugu historiju poslušajte, što se događa ovakvim pijancem.“ (Sarajčić, s. a.: nepag. str. 55)

¹⁹⁸ Osim u najavama, na egzemple se signalizira i na marginama, gdje se, uz termin *historija* (*historia*) pojavljuje i latinski oblik *exemplum*. Navedeni je način signalizacije egzempla karakterističan za obje zbirke Đure Rapića te Brajdićevu, Kapušvarčevu i Sarajčićevu zbirku propovijedi.

b) *prilika*: „Nuder drugu poslušajte priliku.“ (Sarajčić, s. a.: nepag. str. 39); „Ja ću vam doneti priliku¹⁹⁹, iz koje ćete ovo bistrije razumiti.“ (Pavić, 1762 PS: 89).

U pojedinim se najavama terminološka odrednica za egzempl ne pojavljuje u kombinaciji s apelom na slušanje (koji se ipak podrazumijeva), već će upotrebljavaju ustaljeni izrazi (*dolazi na pamet, dokazuje, donosi, slidi*) kojima se na egzempl aludira kao na logičan pa i obligatoran odabir. Kod Rapića se čita: „Zato pripoljubljena bratjo, tko god hoće da najde milosrdje Božje, neka zdrav čini pokoru ovdje, ako želi zdrav biti na došastomu svitu. Po komu pak načinu, more se osobito stid na ispovidi, pridobiti, evo ukazujem u prilici. “ (1762: 62); „Dakle, prije nego srićnost vašu poznadete, jednu donosim historiju.“ (1764: 101); „Ovdje mi na pamet dolazi historija od Kalcedonah, koju Manutius ukazuje.“ (1764: 224); „Samo hoću jedno ukazati, što se nahodi upisano, i potvrdito od Svetih Otacah. Slidi historija ovako.“ (1764: 394).

Slične se primjere nalazi u najavama Tomikovićevih: „Imademo mi od ovoga jednu lipu, i bistru priliku u sveti knjigah.“ (314) te Kapušvarčevih egzempla: „Kako jedan naučitelj donosi jednu historiju (...)“ (286); „Zato budite devoti s. Andrij, kako scinim da ću plod učiniti donesavši vam jednu priliku (...)“ (583).

Naklonost publike za predmet govora (*delectare*) pridobivala se i eksplikacijom podataka o korisnosti slušanja egzempla, što može donijeti najmanje dvije dobrobiti: publika će pozornim slušanjem dobiti „svjedočanstva istine“ te u skladu s tim moći svrhovitije utjecati na promjenu vlastitoga ponašanja.

Tako Bačić prije egzempla koji je svojevrsna poruka potkupljivim ispovjednicima piše: „Istine ove svjedočanstvo događaj učinjen u gradu Italije Napulji dat vam očito može samo ga poslušajte“ (nepag. str. 228).

Sarajčić u egzemplu o susretu grešnika i pustinjaka, u kojem ženama neposredno savjetuje na koji način mogu priskrbiti blagonaklonost svojih muževa, zapisuje: „Zašto ako ti mučeca ne nadvladaš muža tvoga, stanovito odgovarajući, psujući, i svakojakim ričma ružeći ga nećeš ga nadvladati, ni pridobiti, koju istinu lasno ćete poznati, istom ako slideći događaj dobro poslušate.“ (nepag. str. 75), dok u drugome dodaje obazrivi poziv na dobrohotnost pri recepciji

¹⁹⁹ Potrebno je istaknuti polisemiju leksema *prilika*, koji može, kako je to u većini Pavićevih egzempla, značiti usporedbu, no i žanrovsku odrednicu za egzempl. O polisemiji latinskoga leksema *exemplum* i prijevodnim inačicama na primjeru glagolskih *Disipula* više vidjeti u: Radošević, Dürriegl, 2021, str. 499-535.

egzempla²⁰⁰: „Što da je istina, i da rečena lašnje upamtiti možete, nuder jedan događaj veoma čudnovat ne bud vam mrsko poslušati, i dobro zabilježiti.“ (nepag. str. 50).

Kapušvarac je također u najavama potvrđivao vjerodostojnost egzempla: „(...) što da je istina hoću vam potvrditi s onizim viđenjem, koje vidiše dva redovnika reda moga s. oca Franceska, od kojizi govore naše kronike (...)“ (44).

Za uspješno ekstrahiranje moralne pouke od publike se osim slušanja zahtijevalo i zapamćivanje, što potvrđuju iskazani pozivi na zapamćivanje egzempla – Brajdić zapisuje: „Ovo se u većje događajih vidilo, i očito poznalo, a među ostalim ova dva poslišajte, i dobro si je zapamtite.“ (439), a Rapić (1764): „Evo upamti ukratko. Spominjam se, da sam štio od jednoga devota Misnika (...)“ (222). Sličan je i primjer iz Tomikovićeve egzempla u kojem propovjednik slušatelje poziva i na razumnost te kritičko promišljanje o sadržaju priče koja će prikazati posljedicu za grijeh protivljenja Božjoj volji: „Ali da bolje vidite, gledajte okom pameti onamo u pustinji sinove Israelske putujuće iz Egipta u zemlju od obećanja.“ (298). Navedeni apeli na zapamćivanje potvrđuju egzempl kao sredstvo *modusa uvjeravanja* (Barbarić, Horvat, Kramarić, Radošević, 2016: 20).

Od slušatelja se, vidjelo se na prethodno spomenutom primjeru, uz zapamćivanje tražila i složenija kognitivna radnja – u najavama pojedinih egzempla ističe se potreba zauzimanja kritičkoga stava o postupcima likova.

Brajdić na navedeno poziva kada egzemplom želi ukazati na nedaće koje će pratiti bludnike: „Promislimo kako su ova Bogu mrska, i odurna, kako više puta strašno pokara (...)“ (198).

Sarajčić poziva na promišljanje o Jakobljevim postupcima u odnosu sa srditim Labanom: „Nuder promislite Jakoba Patriarku.“ (nepag. str. 79), a Pavić o Davidovim: „Promislite samo Davida, (...) kako pak po priljubodinstvu sagriši (...)“ (76).

O persuazivnoj funkciji egzempla, razvidnoj iz prethodno spomenutih najava, svjedoče i sljedeći primjeri, u kojima se umjesto eksplicitnoga apela poziva na slušanje uporabom ustaljenih fraza: egzempl se donosi *na sridu* ili postavlja *prid oči*, što će reći dovođenjem slušatelja „pred gotov čin“. Navedeni model najave egzempla poznaju svi slavonski propovjednici.

²⁰⁰ Iz Sarajčićeve najave može se naslutiti da je slušanje propovijedi znalo biti zamorno, pa je u skladu s tim, moglo izazvati i negativne osjećaje kod publike (npr. *mrskoću*).

Egzempl kojim roditeljima primjerom jedne risice *predikuje* kako prema načelima kršćanske vjere valja odgajati djecu Bačić ovako uvodi u propovijed: „Evo vam na sridu jedna risica s mladićih svoj.“ (nepag. str. 89).

Brajdić se također zalaže za prvodobno *postavljanje* odgojnih pravila *prid oči* roditelja, i to u konkretnoj situaciji – *prelima*, na kojima neumitni doslovce mogu sklopiti pakt s vragovima:

A što ću reći prid. m.! Oh! Što ću govorit od onih noćnih zlobnih skupštinah, koje se naši zovu prelo, na koje se momci, i djevojke skupljaju po mraku i kod misečine. Oh koliko se ondika vragolije, kolike zloće i nečistoće ondika se ove čine, kolika uvriđenja Božja ne bivaju, bolje bi doisto bilo da bi kod kuće ostale, i na pokoj se postavile, ter podranile presti, nego da tamo idu. Želite može biti znati uzrok tomu, da ostavim na stran još drugih zlih izgledah, gdi se među njima ni Bog, nego isti đavao pakleni vidio, jednu hoću vam na prvo prid oči postaviti hist. koju mnogo poštovani Martin Delrio S. J. dokazuje (94)

Papušić navodi ovako:

Mloga bi i neizbrojena ovoj istini mogao dati, i ovdj prid vaše oči, staviti svidočanstva i potvrđenja, koja od MARIE, dušam, od suda strašnoga u vičnost nesrićnu, obranjenim, i od luciferove oblasti i pakleni mukah otetim, učinjena, naučitelji ispisuju. Ali ne mogu, nit je od potrebe, s tolikim govorenje produljivati, već scinim da će vam ovo jedno na misto sviju za dosta biti. (35-36).

Kapušvarac *prid oči stavlja* postupke lika koji valja imitirati: „(...) što da morete virovati, stavljam vam prid oči svetu Mariu Mandalinu (...)“ (44).

Takvim se najavama služi i Pavić: „Ako želite SS. priliku ove stvari, ja vam stavljam prid oči Iliju proroka, od opake kraljice Jesabele bižećega.“ (103); „Stavljam vam prid oči Boga boječeg Jakova Patriarhu.“ (PS, 29).

Izmetanjem prid oči nastojalo se utjecati i na promjenu voljnoga stanja publike, što potvrđuju najave egzempla Đure Rapića: „Indi, imam ja sada, onima, koje duh sumornosti, jest obuzeo, jednu i drugu priliku prid oči izmetnuti.“ (1764: 174); „Prije nego počmem od otajstva slavnoga uskrsnutja pripovidati, želim srcah vaša u ljubavi prama istomu veoma zapaliti; toga radi, jesam odredio, onaj događaj vama prid oči staviti, koga *Livius* mudri, u svojoj sedmoj knjigi, jest zabilježio ovako izpisujući.“ (1762: 288).

Utjecanje na promjenu psiho-emocionalnoga stanja slušatelja (koje je snašao *duh sumornosti*, ili čija srca nisu dovoljno *zapalita* ljubavlju prema Kristu), bio je *modus operandi* slavonskih propovjednika, što je indikativno i iz najava egzempla u kojima se eksplicitnim

frazama, inače karakterističnima za završetke *exordiuma*, slušatelje pozivalo na *pomnju* te ih se tako nastojalo „razbuditi“.

Bačić kaže: „Pomnjivi budite ja ću vam kazat“ (nepag. str. 157); „Pomnjivi budite svrhu ovoga događaj desperati puka israelskog svidok će nam istine biti.“ (nepag. str. 247), a Kapušvarac: „Starad slišaoci pomljivo čutite.“ (140).

Najave egzempla uz auditivnost sugeriraju i, uvjetno rečeno, svojstvo vizualnosti. Uporabom imperativnih oblika glagola „promatrati“, „vidjeti“ i „gledati“ egzempli su trebali pomoći u predočavanju određene poruke.

Želeći usmjeriti pozornost na promjenjivost sreće, Rapić (1764) podcrtava gundulićevsko *tko bi gori, eto je doli, a tko doli gori ustaje*, sljedećim najavama egzempla:

Koji govore da blažen, i srićan provodiš život, oni isti sebe, i tebe varaju. Kuda može biti veća srića, na ovoj zemlji, nego su kralji, i ostale okrunjene glave? i pak kod kraljevske sriće, šta se, i šta nahodi nesriće. Nut samo promotrimo onoga velikoga, i svetoga kralja Ludovika Francuskoga. (67)

Što indi imate činiti? Kada vidite valove mora, to jest, svita ovoga protiva vama dizati se, svega se imate odreći, sva ova dobra imate prominiti za onaj kamen dragi slave nebeske; poželjenje zemaljsko odbaciti, dan noć od Boga misliti i tako misleći njega ljubiti, sama njega želiti, njega tražiti, i ova tvrdostalna želja, kada srca vaša bude posidovati, onda lađu odrišite, zastave dobrih dila razapnite, i slobodno se po vitru milosti nebeske, priko sviju valovah mora pogibljivoga svita ovoga pustite, i lasno ćete doći na potpunost svake svetitosti. *Negotiamini usque dum venio*. Gledajte kako ćete ova vrimenita prominiti za vičnja“. (232)

U navedenim se najavama nerijetko nalazi poziv na imitabilnost lika u kojem je utjelovljena određena krepost, što potvrđuje sljedeći Rapićev primjer (1764): „Niti samo u duhovnima dili, ufanje s. *Nikole*, jest svaku nadvladalo protivštinu, nego i u vrimenitima, i to s čudom svega svita; što samo ukratko da vidimo.“ (464).

Primjere najava koje uključuju i vizualni karakter egzempla poznaju i Pavić: „Pogledajdermo sada današnjega s. Martina, kako on po malenomu dilovanju velik postade. Kako god Bog malenima dilima svoju milost običaje davati, tako su mlogi sveti, i sluge Božje po malenima dili u najveću svetinju izdignuti (PS, 39)“ te Tomiković, koji prije egzempla, kojim je prefiguracijom ilustrirao isposništvo i poniznost svetoga Roka, kaže ovako: „Promotrimo ga u priliki Jakoba u različitomu vrimenu i u različitomu stanju od Gospodina bogata i od siromašna pastira.“ (241).

7. 1. 2. *Aluzije na poznavanje priče*

Najave egzempla u pojedinim slučajevima indiciraju upoznatost slušatelja s pričom, pa je u tom slučaju određenu problematiku bilo važno ponoviti ili tek doznačiti. Na takav se retoričko-stilski postupak oblikovanja najave egzempla nailazi kod Papušlića: „(...) znam da ste čuli, i štili (...)“ (82); Bačića: „Više puta čuli ste od Ninivčana, da su bili ljudi neznabožci (...)“ (17); Kapušvarca: „Jošter opet znadem da ste čuli, koju nesriću imade ona proročica, mati Samuela svetoga (...)“ (634) te Rapića, kod kojega su takve najave češće nego kod drugih propovjednika.

Ovdje se izdvaja nekoliko njegovih najava toga tipa. Rapić, moguće, zna da je priča o lukavome *drakunu*, kojega je čovjek spasio iz jame, bila optjecajna jer kaže ovako: „Da bistrije, i očitije poznati morete zafalnost svita ovoga kakova je, neka mi bude dopustito, niku staru, i vama dobro poznanu, na sridu izvesti historiju.“ (1762: 402). Na isto misli kada donosi egzempl o pustinjaku koji je u potrazi za vodom, pa shvaća da je najveća žrtva, no i najveća nagrada sagraditi kuću što dalje od vode. O poznatosti te priče (možda bi uputnije bilo reći njezine pouke) Rapić svjedoči ovako: „Donosim jednu priliku (premda je svakome ditetu poznana) koju ispisuje Sophronius pog. 169.“ (1762: 150). U određenim slučajevima Rapićeva je garancija za poznatost priče među pukom aproksimativna, pa u najavama piše: „Od kuda to dolazi, da mlogi vole biti brez Božje milosti i isto nebo izgubiti, nego grih svoj, po povraćanju tuđega poštenja, oprati, i pomrsiti? Može biti da vam jest poznat onaj strašni događaj od jednoga gospodina.“ (1762: 394); „Može biti da vama svima jest jurve dobro poznat događaj onaj od *Achilles*, kojega otac po čaraturi, razumi, da ako *Achilles* otide na vojsku Trojana cesara, neće se živ doma vratiti.“ (1764: 36)

Tomu se nadodaju i dvije Kapušvarčeve najave iz kojih je razvidna djelomična propovjednikova sigurnost u višeputno slušanje istoga egzempla: „More biti da ste čuli slišaoci (...)“ (210), „Čuli ste ako se ne varam dosti puta, kolika otajnost izajde (...)“ (565).

7. 1. 3. *Fingirane situacije*

Prepoznatljivo obilježje retorike slavonskih propovijedi 18. stoljeća jest teatralnost u obradi teme²⁰¹. S navedenim obilježjem interferiraju egzempli, u kojima propovjednik i/ili publika

²⁰¹ Dosad se o teatralnosti, kada su u pitanju slavonski propovjednici, pisalo samo u odnosu na propovijedi Đure Rapića (usp. Plejić, 1995). Za usporedbu, znatno je više pozornosti posvećeno dramatizaciji i teatralnosti kao

postaju akterima ili promatračima zbivanja unutar same egzemplarne anegdote. U najavama analiziranih egzempla mogu se izdvojiti tri modela oblikovanja fingiranih situacija.

a) Najprije je riječ o dramskim digresijama (Pajur, 2017: 880), točnije igri fiktivnih „napuštanja“ propovjedaonice u prostore u kojima borave likovi. U takvim je situacijama propovjednik s uvjetno rečeno redateljske pozicije posrednik između lika egzempla i publike, s ciljem ostvarivanja potrebnoga *attentuma* ili vodič koji publiku sa sobom „odvodi“ na mjesto gdje se odvija zbivanje egzempla. I u jednome i drugome slučaju ostvaruje se korespondencija u kojoj „vrijeme egzempla“ treba odgovarati „vremenu propovijedi“ (usp. Le Goff, 1993: 110-112).

Oba prethodno spomenuta slučaja „napuštanja“ propovjedaonice potvrđuju najave Bačićevih egzempla. Spomenuti se propovjednik *dili* u daleku Palestinu, iz koje će donijeti rezultate *pokaranja* svetoga Jeronima: „Sliš: Prijah nego ja ovom odgovorim dilim se u jednu spilju Palestine ondi pokarat moga Jerolima.“ (nepag. str. 120-121), ali će pri povratku iz špilje publiku pozvati da s njim posjeti kraljevski dvor: „Manmo se Jerolima u spilji svojoj, hodimo mi u dvor kraljevski među gospodu i gospoje, među kojima od jednog angelka u puti čovičanskoj imademo primiti nauk svrhu slabosti naše (...)“ (nepag. str. 122). I sljedeći Bačićev primjer potvrđuje poziv na imaginarno mjesto na kojem se odvija sadržaj egzempla: „Da ovo istinito nije što vi govorite ja ću vam ukazat. Koračmo dakle nikoliko koračajih iz crkve Heli misnika, u kuću Ižakovu.“ (nepag. str. 84).

Rapić poziva slušatelje da zakorače na Kalvariju: „Nema fajde uši otvorene imati, ako je srce zatvoreno, i otvrdlo. Svidočbu ovoga, moremo imati iz Evangelja, toga radi hodite da se popnemo na Kalvariju k našem propetomu Pastiru.“ (302) te u Sveto pismo:

Niti se imademo tome čuditi, kako govori s. Toma od Akvina, zašto bo vode, i naslađenja ovoga svita jesu lažljiva, i himbena, koja većma užiju, nego razlađuju od duše žeđu: vode otrovne, i mutne, koje smrt prinose svakomu onomu, koji njih pije. I da je to istina ajdemo dilje, da iz S. Pisma potvrdimo. (306)

U zbirci svetačkih i blagdanskih propovijedi Rapićev itinerarij čine npr. gradovi Sunamura: „Sada pak da se iz *Babilona* u *Sunamura* grad vilajeta babilonskoga povratimo (...)“ (414) i Sirakuza, čiju će opsadu slušatelji moći vidjeti „na dlanu“: „Sada opet hodite, od ovoga

baroknome obilježju u propovijedima kajkavca Štefana Zagrepca (usp. Hadrovics, 1982; Krušelj-Vidas, 1999; Pajur, 2004; Jug, 2020 i dr.).

nebeskoga promišljanja, doli na zemlju, pak obsidnutje grada *Siracus* s velikim čudom promislite, kojega Rimljani obsidoše.“ (556).

Filip Kapušvarac slušatelje vodi na vrata jeruzalemske crkve u kojoj ih očekuje događaj s farizejem i očitnikom: „Hodimo na vrata crkve jeruzolimske, ondi ćemo viditi farizeja, i očitnika (...)“ (13) te u Sveto pismo: „(...) što dokle ukažem, vodim vas u S. Pismo u knjige Daniela proroka (...)“ (45).

Sarajčić svoje slušatelje također poziva u Sveto pismo da bi čuli ono što im želi ispričati, a što vrlo često naziva *iztraživanjem*. Riječ je o egzemplu u čijem je središtu Nabukodonosorova oholost, koji najavljuje ovako: „Svrhu reko ovoga iztraživanja za učiniti sud pravedan, nuder ganim se u S. pismo.“ (nepag. str. 5).

Pavić poziva na pir, odnosno proslavu zaruka Isusa i svete Katarine: „Ja vas zazivam na pir.“, (PS, 46) na kojem će slušatelji u zaručnici prepoznati odlike žene koja živi u vjeri i vjernosti.

b) Drugi model dramskih digresija u najavama egzempla fiktivni je dijalog između publike i propovjednika, odrednica koju su propovjednici baroknoga doba naslijedili od svojih srednjovjekovnih prethodnika (Pajur, 2017: 279). Iako se na dramske digresije češće nailazi u refleksivnome dijelu propovijedi, one mogu biti i dio strukture egzempla, pa se kao takve nalaze u Rapićevoj najavi egzempla o jednorogu koji utočište pronalazi u krilu lijepe djevojke: „Vidim, o puče devoti! da radi biste mene upitati, kuda ovaj glasoviti, i uzoriti helčija ide? Dobro činite da pitate; ali molim vas malo se ustrpite dok prođe, i otide; pak hoću vam kazati. Međuto da se što god drugo razgovorimo.“ (1764: 99).

c) Naposljetku, dramske digresije mogu prerastati i u ozbiljnije pokušaje teatralizacije (Pajur, 2017), što je razvidno i iz prethodnoga primjera Rapićeva fingiranog razgovora s publikom, kada propovjednik zahtijeva strpljenje dok prolazi imaginarni *helčija* (glasnik).

U tom smislu eklatantniji je Kapušvarčev primjer u kojem se nizanjanjem kontaktnih sinonima fingira potraga za *šampaocem* (slikarom) koji bi trebao naslikati *priliku* božice Helene. Dok razmišlja o tome hoće li među slušateljima, „tražiti“ takvoga slikara, Kapušvarac postaje svjestan nemogućnosti završetka potrage, pa odustaje od nakane, no naposljetku u Zeuksidu pronalazi traženu osobu:

Promisljam i procinjujem, tražim i razgledam gdi ću naći pictura, aliti šampaoca, koji će mi staviti prid oči priliku divice Helene, i nju plemenito uštampati; među vami ako bi tražio, i razgledao

šampaoca to sam istinit da ga takoga neću naći među vami koji me slušate, starad neću u vas ni ticati.
(680-681)

Ovdje je svakako najzanimljivija Rapićeva (1764) najava egzempla koji tematizira Penelopinu vjernost. Pretvarajući zbivanja iz egzempla u pravu pozornicu, Rapić najprije poziva slušatelje da ga slijede u Penelopin dom, no pritom ima i određeni zahtjev: slušatelji trebaju pričekati sa svojim ulaskom jer ih obzirni propovjednik planira predstaviti Penelopi²⁰². Iako se nadao da se publika neće pokajati jer je „pošla“ s njim, dočekalo ga je razočaranje jer u Penelopinu domu za one koji čekaju pred vratima neće biti „niti kakova veselja“ (122). Ipak, ubrzo se osvijestio da će prizor koji će uslijediti slušatelje učiniti pozornijima, no i da će ih zabaviti, kako će konstatirati u interpretacijskome dijelu egzempla. Stoga ih poziva na zadržavanje u Penelopinu domu te pozorno promatranje raspleta zanimljivoga *ašikovanja*:

Na dan današnji jest običaj u Emaus izaći; šta radi ako jeste kajili, hodite svi za mnom, hoću vas odvesti na jedno; i lijepo misto k jednoj uzoritoj, i krasnoj udovici, koju kada viditi budete, ufam se da se nećete kajati, što ste sa mnom pošli. Vi međuto malo počekajte, dok ja k njoj uniđem, i vas kod nje objavim. Faljen budi ISUS, milostivo plemenita gospojo Penelopo: (*hic fit modica respiratio*) Draga gospodo, i gospoje, ne ima ovdje nama stanka, niti kakova veselja, jere vidim da su kod nje tri mlada, i lijepa mladića, jedan jest trgovački kalfa, drugi advokat, iliti zavitnik, a treći zastavnik, iliti barjaktar, koji, kako se meni vidi, jesu s ovom udovicom veoma poznani, iz sviju zlamenjih jesam poznao, da svi trojica okolo nje ašikuju, budući da ne samo sve svoje imanje, nego i isti život njoj na službu pridaju. Međuto također čuo jesam gdi *Penelope* njih opominja govoreći, da za sada njezinoj mladosti oprostite; a drugi veli put, neće meni prigoda manjkati, u kojoj vašu pravu misao, odluku, i želju, hoću moći bolje poznati, i je li to baš prava ljubav hoću izviditi. Dakle da nikuda ne idemo odovuda, nego da gledamo, i pomljivo motrimo kojega između oviju triju, naša krasna Penelopa, hoće najprije pustiti kod sebe konakovati. (122)

7. 1. 4. Postavljanje pitanja

Kao učestao model oblikovanja najava egzempla ističu se retorička pitanja koja su u kombinaciji s drugim retoričkim figurama²⁰³ služila za markiranje pojedinih dijelova iskaza.

²⁰² Uz navedenu najavu egzempla Rapić ostavlja uputu za propovjednike koji će se, moguće, njegovim propovijedima služiti kao predloškom za vlastite. Rapić, naime, ostavlja latinski zapis: „hic sit modica respiratio“ (1764: 122), odnosno upućuje propovjednike na to da je pri najavi ovoga egzempla potrebno prilagoditi disanje – konkretnije, slabije disati, najvjerojatnije da bi se što slikovitije predstavio obziran ulazak u Penelopin dom.

²⁰³ Navedeno je obilježje propovjedničkoga diskursa i Matije Divkovića (usp. Barbarić, Horvat, Kramarić, Radošević, 2016: 32).

Time se poticalo slušatelje na promišljanje o sadržaju egzempla, odnosno naglašenije usmjeravalo na kreposnu pouku.

Egzempl o kralju Ludoviku XI., koji je novcem želio kupiti mladost, Bačić najavljuje ovako: „Ali je li tko igda trenuće vrimena bogastvom svojim nadoknadio i isplatio? Ovo tražimo.“ (nepag. str. 161). Pitanjima je često upućivao na znakoviti detalj iz priče, pojačavajući dojmljivost iskaza i izazivajući zanimanje za priču. U egzemplu o *japoneskom* mladiću Candideu, koji je bio spreman za vjeru žrtvovati život, u središte pitanja stavlja odsječenu glavu, čijeg je vlasnika potrebno pronaći u egzemplu: „Na stranu ostavljam ovu nesrićnu s trupom glavu, koja ne uzrokuje drugo izvan suzah na zenicah, i prestupljujem k drugoj (...) Čija je ovo mislite glava?“ (nepag. str. 108-109). U egzemplu o grofu Gerardu, čiji je mali grijeh rezultirao velikom kaznom, upozorio je dvostrukom ironičnom atribucijom: „Kakvi grih velik učini grof veliki Gerardo sveti“ (nepag. str. 157), nazvavši kasnije grofa *kukavnim plemićem*.

Sličan je postupak razvidan iz Rapićevih najava egzempla. I ovaj propovjednik aludira na znakovitost određenoga događaja / postupka lika / ponašanja, na njega eksplicitno upućujući pitanjem: „Štujem kod s. Mateja, da toliko lude, koliko i mudre divice *exierunt obviam Sponso, et Sponsæ*, izajdoše prid zaručnika, i zaručnicu, pak što se dogodi?“ (1764: 255); „Upitajte, kako se ovomu vojniku u Italiji jest dogodilo, kako *Gumppenbergius* ukazuje, koji hotijući s Majke Božje u jednoj crkvi ruho srebrno skinuti, kada u nju svoje uloži ruke, što se dogodi?“ (1764: 256).

Pitanja su u Rapićevim najavama često u kombinaciji s apelima: „Što će dakle biti od onih koji se krivo kunu? Poslušajte.“ (1762: 120); Je li to moguće, da se iz dilah mogu suditi mišljenja? Dopustite mi malo vrimena da ova izvidimo.“ (1762: 313), no i s drugim retoričko-stilskim figurama, kao npr. s etimološkom figurom: „Dakle će, sramota biti očitovati čisto svoje grihe, ako očitujući njih činite se lipi prid Bogom?“ (1762: 46). U određenim najavama Rapić fingira da će se pripovijedati ako je to u skladu sa željom slušatelja:

Srditi, i ljutiti ljudi, nisu ni malo od vraga različiti, u kipu, u želji, i u ćudi, *nihil*, baš ni malo; i Bog bi dao! Ide na dilje ovako govoreći, da takovi, koji su ljutinom vragu prilični, ne budu zajedno s njime muke vičnje, morali trpiti. Želite li o NN. od ovakva ljutita čuti događaj? (1762: 354)

U potonjem Rapiću se pridružuje Sarajčić. I on će određene egzemple ispričati uz prethodno slaganje publike, kombinirajući pritom pitanja s antitezama i kontaktnim sinonimima:

Potribito je dakle, da u većoj cini dušu našu držimo, i da veću brigu svrhu nje imademo, nego svrhu svega blaga i bogastva svita ovoga. Ova bo će u čas projti, a duša će na vike živiti. Oćeš li, da ti ove brišljivosti, i pomnjivosti lijepu priliku stavim prid oči (...) (nepag. str. 15-16)

Osim toga Sarajčić će se za dojmljivije i snažnije djelovanje na slušatelje poslužiti metaforama: „(...) mudri Speranca govori: da lemozine koje si ti siroticam davao, na čas smrti tebe će pokripljivati i misto će tebe vojevati. Želite li, da vam ovu istinu opet s prilikom posvidočim (...)“ (nepag. str. 243).

U navedenu se shemu uklapaju i drugi slavonski autori.

Brajdićeva najava hagiografskoga egzempla o svetome Jakobu zasniva se također na pitanju s antitezom (oksimoronom): „(...) ovo jest gorka čaša, i suhi napitak bio, vendar, jer od Boga jest došao, rad ga je primio Heli, nit ga je bižao govoreći (...). A što jest činio današnji s. Ap. Jakob? On jest imao gorku, i tešku čašu (...)“ (363), a u egzemplu u čijem su središtu požrtvovnost i čvrstina vjere svete Gertrude pitanjima se dodaje i odgovor u svojstvu opomene slušateljima: „Želiš li znati, kako bi si mogao ti ovo blago skupiti? Kako bi mogao za dušu tvoju bogat postati? Po dobroj odluci svaki čas ravnajuć k Bogu dilovanja tvoja. Jao tebi, ako djavao kupiti bude od činenja tvojih zla dila, a ti ne skupi si dobra po dobroj odluci!“ (44).

Kapušvarac piše: „Tko bi mogao skazati, aliti prociniti one lipe, i plemenite palace u velikomu gradu Jeruzolimu Solomuna kralja, koje bijaše učinio za pribivalište svoje, od koji se i dan današnji po svemu svitu pripovida, od njiove lipote i narešenja.“ (282).

Kod Pavića se čitaju ovakve najave: u egzemplu o *parašniku* i nezahvalnome slugi: „Što se pak može za čovika nevoljnije naći, nego da on vas koliki dan svoga života brezposlen stoji, i brez ikakvoga napridka svoga spasenja žive?“ (100); u egzemplu u kojem vojnici Aleksandra Velikoga bez dvojbe slijede svojega vođu kroz dubok perzijski snijeg: „Sada vas pitam: zašto hoti Isus naše uzeti rečene dičje slabosti? Zajer da se mi njima samo čudimo? Ne zaisto, naodim bo ja mlogo drugojačji razlog.“ (65).

7. 1. 5. Lik kao *modus imitabile*

U dijelu najava imitabilno se ponašanje predstavlja ekcplcitno. U spomenutome slučaju najava egzempla uključuje uputu na lik, odnosno na model uzornoga ponašanja ili ponašanja koje je poželjno izbjegavati. Slavonski su propovjednici u najavama toga tipa pribjegavali tipičnim formulaičnim izrazima, poput *morete uzeti za izgled, uzmite si za izgled, naslidujte, neka bude*

ogledalo i sl. i kombinaciji različitih retoričko-stilskih figura (kontakti sinonimi, apeli, apostrofe, metafore, anafore, antiteze, retorička pitanja i dr.).

Bačić poziva na osudu postupka dojlje cara Nerona: „Dakle tko hoće sin i kći da mu pijancih ne budu, valja da ne slide dojlju Nerona cesara.“ (nepag. str. 91); na racionalno provođenje vremena poput Dionizija Sirakužanina: „Troši ga kako trošit ukazao se je kralj Dionijsio Sirakuse.“ (nepag. str. 164); na čuvanje kćeri (ovaj se put obraća očevima) da im se ne bi dogodilo što se dogodilo moabitskim kćerima: „Temeljito virujte i istinito držite ako stražu očijuh s njih dignete, ono isto kćerma dogodit će se vašima, što pripetise kćermah Moabitskim.“ (nepag. str. 85).

Za savjete roditeljima pobrinuo se i Papušlić, koji ovako najavljuje egzempl: „Koliko roditelji svojoj dici žele dostojanstvo, i uzvišenje, ukaza kralj egipcianski Tolomeo (...)“ (83).

Na sličan način Brajdić sugerira roditeljima koliko je važno upravljati korake svoje djece, uzevši kao imitabilan primjer Abrahama i Saru: „Za izgled svim ocem i materam oću vam na prvo prid oči postaviti dva bogoljubna druga ženitbena staroga zakona Abrama, i Saru (...)“ (92). Brajdić je osim navedenoga slušateljima *za izgled* pripremio i brojne druge primjere. Tako npr. progovara o važnosti uskraćivanja bludnih nagona, pa čak i pomisli na blud, što se trebalo naučiti slijedeći primjer mudroga pustinjaka: „Ovo bi morali svi grišnici, ce na sebi probuvat, hoteli moći vičnu paklenu vatru tako dugo podnositi, kako je jedan pobožni pustinjač probuvao, od kojega se štije u životu SS. otaca.“ (394), a na primjeru neimenovane gospođe signalizirao je posljedice za one koji na ispovijedi zataje svoje grijehe: „(...) tajeć grihe tvoje oćeš se skvariti, i u pakao doći, koji ispovidajući se pravo bi se osloboditi mogao. Koju istinu svojom vičnom štetom spoznala je ona gospodicna, od koje piše Martin Delrio misnik združbe Isusove (...)“ (110) Pozornost je posvetio i održavanju čistoće: „Ovu dužnost, ovu vire virnost dobro je promišljala i vazda virno držala Sofronia prilipa ona gospoja rimska (...)“ (166).

U sklopu navedene teme mogu se spomenuti i dvije Sarajčićeve najave. Prva je najava dio egzempla u kojem je primjer uzorne supruge Livija, žena cara Tiberija:

I ovo je istina S. D., zašto muž kada vidi ženu, da mu je virna, da mu je dobra i razumna, da s njime u ljubavi, u miru, i u slogi živi, kada reko vidi muž ženu da mu je u svemu poslušna, i da svakah po njegovoj volji veselo čini, od velike radosti pridaje joj ključke od svijuh dobara, daje joj upravljati oblast ne samo s kućom i s kućani, nego da i s njime istim upravlja dopušta joj. Na ovakvo dostojanstvo uzašla je Livia Augusta, cesara Tiberija zaručnica i gospoja (...) (nepag. str. 72)

Iz druge je najave razvidno da Sarajčić i drugi egzempl namjenjuje slušateljicama. U njemu donosi imitabilan primjer za žene pred udaju – one budućega muža trebaju birati na temelju etičkih i moralnih, a ne materijalnih vrijednosti: „O da bi ovakve djevojke sadašnjega vremena, naslidovale onu kćer Temistoklesa, od koje piše Valerio Maximo“ (...) (nepag. str. 68).

Među raznolikim Rapićevim najavama egzempla posredstvom lika izdvajaju se najave triju opsežnih egzempla iz zbirke *Svakomu po malo*, u čijem je središtu spremnost na žrtvu. Te su najave zanimljive najmanje iz jednoga razloga: potvrđuju jedan od toposa karakterističnih za našu srednjovjekovnu prozu – Rapić poziva Boga kao izvor potrebnoga nadahnuća i pomoć u stvaralačkom postupku²⁰⁴.

Toga radi indi hoćemo danas jedno izmetnuti ogledalo, u kome hoćemo svi kolici tvrdostalno ustrpljenje vidjeti, i našu nestalnost, i slabost poznati, a osobito u izvanskima progonstvu, kada nam se dobro ime, i poštenje diže, i uzima, koje s Davidom gorko imamo proplakati, ovako govoreći: *Qui retribuunt mihi mala pro bonis, detrabebant mihi*. Koji meni dobro sa zlim vraćaše, oni meni poštenje digoše. Indi ono ogledalo, koje sam danas izmetnuti odredio, neka bude Hierlanda uzorita rođena herzegovica, u koju gledajući hoćemo naučiti, koliko tvrdostalni, u izvanski protivština, imamo biti. A međuto, Bog svemogući k tome svoju svetu milost, neka dade i počimam. (179)

Sveta dakle *Lidvina*, neka bude onaj današnji bolestnik, kojega tuge nevolje, križ i protivštine, a osobito strašne bolesti, dok vam metnem prid oči, znam da ćete se svi srcem na milosrđe ganuti. Samo tome neka Gosp. Bog svoju milost dade. I počimam. (187)

Ma ustrpljenje! kako god sav svit na slanu i gorkomu moru jest utemeljito i tvrdo stoji, tako i zaručnici neka dobro imadu ufanje, da neće pomanjkati, jere što višji križ imadu, to su višje utemeljiti, i tvrdostalni. Nut samo imajte ustrpljenje, ovo hoće nama danas posvidočiti S. Eustakius, samo k tome neka Bog svoju pomoć dade. I počimam. (200)

Rapić se na postupke likova poziva i u oprimjeravanju drugih kršćanskih vrlina ili grijeha. To se uočava kad:

– kritizira usmjerenost na tjelesno i materijalno: „Da ne uzplačeš na poslidku ali zaludu, kako i još jedan, ako hoćeš gledaj, i baš rukama pipaj, da izgubivši Boga, sva si duhovna i tilesna

²⁰⁴ O navedenom toposu Dunja Fališevac kaže: „Počeci u našoj pripovjednoj prozi često su obilježeni nekom formulom ili nekim toposom, što ih je srednjovjekovlje preuzelo iz antičke retorike i modificirane u svom duhu. Tako kao početne motive često susrećemo formule skromnosti i pobožnosti te različitu egzordijalnu topiku, najčešće topos o Bogu stvaraocu (Deus artifex) koji se poziva u pomoć kao izvor nadahnuća.“ (Fališevac, 2007: 58).

izgubio. Potvrđenje ovoga govorenja more biti nesrićni događaj Henrika II. kralja od Anglije.“ (1762: 78)

– savjetuje onima koji se pripremaju za sakrament ženidbe:

Srićna hoće biti ženidba vaša, o zaručnici krstjanski! ako bude po naredbi vinčanja s. Josipa i Bogorodice, ako među vama bude Isus, ako bude među vama ljubav, i volje složnost, ako bude *Pax domestica*, koji mir po S. Augustinu: *Est ordinata cohabitantium imperandi, obediendique concordia*, koji jedno misle, jedno govore, i jedno hoće, i jedno drugome vjernost obdržaje, to jest da je muž ženi viran, ne tražeći druge, a žena mužu virna, ne tražeći drugoga, i ovo za ukazati, donosim za ugledalo priliku od jedne žene neznabožice (1762: 88-89)

– obraća se nemoćnima pred grijesima različite naravi: „Od kuda u tebi to pogibljivo ufanje? Od kuda li ta prokleta sigurnost? Ali kako vidim Jone proroka čud jesi obukao.“ (1762: 112); „Spavaj kako tebi drago, ali gledaj da tvoje spavanje ne bude puno svakoga proklestva kako i nesrićne Jesabele.“ (1762: 112); „Šta radi, o grišniče, ako još razum imaš, odbaci taj mrtvi san, pak vičnjega i strašnoga sudca promišljanje neka te doli obori, da ti se ne dogodi, kako nigda i Holofernu.“ (1762: 113); „(...) može biti da je smrt svoj luk nategnula, da tebe ustrili; a ti živiš tako bez mozga: pazi da ti se ne dogodi, kako i još jednomu.“ (1762: 271); „Niti mogu bolje, i očitije vama prid oči staviti ogledalo, u-i po komu biste bistrije mogli poznati, i viditi, prveliko milosrđe njegove dobrote Božanstvene, nego je sveta i pokorna *Mandalina*.“ (1762: 398) i dr.

Na najave pravilnih obrazaca kršćanskoga ponašanja nailazi se i u Rapićevoj zbirci svetačkih propovijedi: „Stavite sebi prid oči vaše pameti *Venceslaha*, i *Boleslaha* ova dva Kraljestva Pemskega principa, i rođena brata“ (1764: 211), „Kraljestva, i vilajet nadvladati, i pridobiti, jest potribiti velik trud, velika jakost, i sila. Za svidočbu zazivam glasovite viteze starih vikovah, a osobito Hanibala.“ (1764: 326) i dr.

Osim toga, u Rapićevim se svetačkim propovijedima, u najavi egzempla nailazi i na fingirani razgovor između propovjednika i lika, što je još jedna potvrda već spomenute teatralnosti. Kao primjer donosi se razgovor u kojem Rapić, prije nego što započne pripovijedati, nastoji saznati što više podataka o putovanju svetoga Nikole:

I u ono isto vrime, u koje Nikola imade s Crkvom grada Mira vladati, bijaše veliko progonstvo pod cesarom *Liciom*. Nikola, s kojom željom ideš ti tamo? Jeda ne vidiš kolika se krv krstjanska proliva? Meni se vidi, prije hoćeš dati pod mač glavu, nego na stolicu arcibiskupsku sidnuti? Kako dakle ideš tamo? On veli: idem s ufanjem Božjim. (1764: 461-462)

U jednome je primjeru takav dijalog jednosmjern – riječ je o najavi egzempla u kojem sveti Juraj ruši kip Apolona. Nakon gomilanja pitanja propovjednik odgovor dobiva tako da sam ispriča priču:

Ali, nut o Gjurgju S.! dopusti meni, da upitam tebe, *quo vadis*? Kuda ideš? Jeda li ostavljaš onu crkvu, u kojoj Bog pravo običaje pribivati, pak ideš u onu punu svakoga straha štalu, u kojoj paklene utvore pribivaju? *Quo vadis*? Jeda li ona desnica, koja do sada, zakon pravi jest srčano branila, hoće se s neznabožačkom otrovom umrljati? *Quo vadis*? Zar misliš, onaj grad ostaviti, i neprijateljom pridati, kojega nebeski vojvoda s neizbrojenima milostima jest obzidaao, s tolikima šamcih obufatio? Nut, o glasoviti viteže! *Quo vadis*? Kuda misliš ići? (1764: 145)

Opću shemu ovoga tipa najava egzempla upotpunjuje Kapušvarac, što potvrđuje nekoliko primjera iz njegovih propovijedi. Slušateljima za ogledalo trebaju poslužiti filozof *Crates*, koji je shvatio pogubnost materijalnoga: „Evo dakle koliko su lažljive slave, dostojanstva, i bogastva ovoga svita, dobro poznade oni mudri filozof imenom *Crates* (...)“ (189), redovnik Ivan, koji je u svemu slijedio svetoga Franju: „I imajmo vazda prid očima priliku njiovu kakonoti ogledalo, kako činjaše niki redovnik svetoga oca moga *Francesca* imenom *Ivan* (...)“ (301) te hrabra Marcela koja je osvetila smrt svojega oca:

Sve koje čuste, biše velika poštenja dostojne, polak svoji kriposti i junaštva koje u sebi imadoše: Ali između svi, jednu divicu nahodim, koja premda bi istog plemena, ali je sasvim tizim slavnijeg činjenja, bi žena u kipu, ali junak to jest muška glava u dili, u priliki divojka, u činjenji mladić (...) (506)

Zanimanje za egzempl Kapušvarac je u slušatelja, moguće, pobudio i najavom neočekivanih usporedbi, kao u postavljanju pandana Krist – Gaj Julije Cezar, iza kojega stoji ovakvo preneseno značenje: Cezar (Krist) jednom je prilikom zaštitio košutu (čovjek) od lovaca (grijesi): „Vidi mi se ovdje doisto, da je s istom učinio Bog S. kralj sviju kralja, i cesar sviju cesara, što u niko doba učinio bijaše *Julio Cezar* jednoj košuti (...)“ (711).

7. 2. Autentifikacija izvora egzempla

S najavom egzempla usko je povezan kanal kojim se egzempl uvodi u propovijed, odnosno anegdota koja se prenosi od izvora do pripovjedača. Iako Bremond (1996: 113) navedeni kanal razmatra kao neobvezni dio egzemplarne anegdote, što se ne osporava, očigledna je njegova uloga prenosnice između najave egzempla i pripovjednoga dijela egzemplarne anegdote. Iz navedenoga će se razloga o kanalu prijenosa informacije govoriti u ovome ekskursu.

Istraživanja egzempla u europskim, a među njima i hrvatskim propovijedima, premda u njihovu središtu nije bila analiza izvora iz kojih su preuzimani, upozorila su na nepregledno polje dostupne kako religijske, tako i svjetovne literature, koja je propovjednicima služila u kompilacijskome procesu sastavljanja propovijedi.

Zapis informacije o izvoru egzempla nije čest postupak slavonskih autora. Najviše je konkretnih navoda izvora kada su u pitanju biblijski egzempli, dok se u odnosu na egzemple iz ostalih tematskih cjelina nailazi uglavnom na oskudne podatke, što potvrđuje činjenica da je u svim analiziranim zbirkama u manje od polovice egzempla zapisana i informacija o njihovu podrijetlu. Čak se i kod onih autora, u čijim se propovijedima može izdvojiti zapaženiji broj takvih informacija, kao što su npr. Đuro Rapić i Ortulf Brajdić, na umu treba imati opsežnost njihovih zbirki, kao i zamjetan broj interpoliranih egzempla, pa se zaključuje da je informacija o izvorima egzempla neproporcionalna s njihovom brojnošću.

Još je J. Th. Welter 1927. godine istaknuo da je literatura iz koje su autori propovijedi crpili egzemple sve ono što pripada prošlosti i sadašnjosti, pa je na temelju toga, a riječ je o vrlo opsežnome zbiru antičke i srednjovjekovne literature koja je poslužila za sastavljanje propovijedi i samostalnih zbirki egzempla (usp. Welter, 1927: 83-108), pribjegao definiranju dviju kategorija izvora. Welter kao prvu kategoriju izvora određuje literaturu²⁰⁵, a drugu propovjednikovu suvremenost, odnosno događaje iz njegova osobnog iskustva, profesionalnoga života te običaje iz lokalne zajednice²⁰⁶.

Iako predmetom rada nije sustavnija analiza podrijetla egzempla u slavonskim propovijedima 18. stoljeća, što bi činilo jedno novo poglavlje u proučavanju egzempla, Welterova će se klasifikacija primijeniti na analizirane egzemple u onoj mjeri u kojoj to dopušta

²⁰⁵ Unutar prve kategorije izvora Welter razlikuje religijsku i svjetovnu literaturu. U religijsku ubraja *Bibliju*, apokrife, djela crkvenih otaca i crkvenih pisaca, hagiografije, zbirke čuda (Marijina čudesa, euharistijska čudesa), vizije i ukazanja, a od svjetovne izdvaja književna, povijesna, pjesnička i filozofska djela podrijetlom iz antike i srednjega vijeka, kronike, legende, basne, rasprave o geografiji i prirodi (Welter, 1927).

²⁰⁶ Iz takve podjele na dvije kategorije izvora, Welter je izdvojio 12 vrsta egzempla: a) biblijski – priče iz Staroga i Novoga zavjeta; b) apokrifni, c) pobožni – preuzeti iz djela crkvenih otaca i prvih crkvenih pisaca, d) hagiografski – životi svetaca, e) egzempl iz vizija i ukazanja, f) profani – pjesnička, filozofska, povijesna djela, g) povijesni – prikazuje događaje iz prošlosti, h) legendarni – prikazuje priče s mitološkim karakterom, i) egzempl iz pripovijesti – priče o životinjama, parabole, j) egzempli preuzeti iz basni, k) priče iz geografije, prirode, l) osobni – iz propovjednikova iskustva (Welter, 1927).

tekst propovijedi²⁰⁷, te će se na taj način donijeti kratak pregled literature kojom su se slavonski autori služili pri odabiru egzempla za svoje propovijedi²⁰⁸.

Pozivajući se napose na Welterovu klasifikaciju izvora egzempla, u prvoj se kategoriji, dakle literaturi kojom su se pri odabiru egzempla služili slavonski autori, nailazi i na vjersku i na svjetovnu literaturu, dok drugu čine egzempli iz autorova osobnog iskustva. Riječ je o sljedećim izvorima:

- a) *Biblija*, apokrifi
- b) djela ranokršćanskih pisaca, crkvenih otaca i naučitelja te srednjovjekovnih vjerskih pisaca i propovjednika: Augustin, Jeronim, Ambrozije, Grgur Veliki (*Dijalozi*), Tertulijan, sveti Ivan Damaščanski (Ioannes Damascenus), Sofronije Jeruzalemski, sveti Petar Damjan (Pietro Damiani), sveti Antonin, Thomas Cantipratensis, sveti Bonaventura, Toma Akvinski, Bernardin Sijenski, Albert Veliki, Vincent Ferarski, Jakob von Paradies (*Knjige od griha pomišljenjem*), Johann Herolt (*Discipulus*), Cezarije od Heisterbacha (*Dialogus miraculorum*), Johannes Tauler i dr.
- c) novovjekovni pisci teoloških, povijesnih, filozofskih, moralističkih i propovjedničkih djela: Bernardino de' Bustis, Bartolomé de las Casas, Georgius Tolosanus, Robert Bellarmino, Caelius Rhodiginus, Cezar Baronije, Laurentius Surius, Giano Nicio Eritreo, Fortunio Liceti, Simon Goulart, Daniello Bartoli, Ludovico Alvarez, Jeremias Drexel, Guillelmus Parisiensis, Pedro de Ribadeneira, Martin Anton Delrio, Egidije Albertin, Simone Majoli, Giovanni (Zacharias) Boveri, Joannis Nadasi, Antonio Vieira, Paolo Segneri, Caspari Knittel i dr.
- d) zbirke egzempla i redovničke kronike: *Vitae Patrum*, *Speculum exemplorum*, *Scala coeli*, *Magnum Speculum Exemplorum*, *Pakao otvoreni*, *Summa peccatorum*, *Kronika male braće* / *Kronike reda s. oca Franceska*, *Annales magna Britania* i dr.

²⁰⁷ Problematičnima se drže rijetke i prije svega nesustavne te knje informacije o izvorima propovjednih egzempla u slavonskih autora. Nerijetko je riječ o spomenu samo imena ili prezimena autora, što otvara niz mogućnosti u pronalasku mogućega izvora, a učestale su i skraćenice imena, prezimena te naziva djela, čije je razumijevanje problematično osobito kada je riječ o rukopisnim propovijedima.

²⁰⁸ Ovdje treba napomenuti da bi popis literaturnih jedinica bilo znatno opširniji kada su u pitanju svi izvori (npr. izvori iz kojih su se preuzimali citati i argumenti druge vrste) kojima su se pri kompiliranju služili slavonski autori.

- e) životi svetaca i svetica: život svetoga Zenona, život svete Margarite, život svete Gertrude, život svetoga Marcela, život svete Brigite, život svetoga Martina, život svetoga Antuna, život svetoga Andrije, život svetoga Dominika, život svetoga Ksaverija i dr.
- f) antički pisci, povjesničari i filozofi: Herodot, Artemidor, Plinije, Tit Livije, Plutarh, Euzebije, Valerije Maksim, Lukijan, Svetonije, Kasiodor, Ovidije, Seneka i dr.
- g) nekonkretizirani autoriteti: *pisaoci* *svitovni*, *Poeta*, *historici*, *historici od Galije*, *historije*, *stare historije*, *knjige historija*, *knjige od historija*, *niki pisci*, *nika knjiga* i dr.
- h) autorovo osobno iskustvo.

Ovaj kratak uvid u informacije koje su autori ostavili o podrijetlu svojih egzempla svakako svjedoči o optjecaju različite literature, što smješta slavonsku propovijed u kontekst zapadnoeuropske religiozno-didaktičke književnosti, ali i potvrđuje vještinu slavonskih autora u kompiliranju elemenata preuzetih iz različitih izvora, u izboru prikladnih materijala za sastavljanje propovijedi te njihovoj prilagodbi slavonskom recipijentu.

Stupanj vjerodostojnosti izvora osim upućivanja na konkretno ime, prezime ili knjigu, postizao se referiranjem na kanal prijenosa informacije, odnosno na način prijenosa informacije (egzempla) do samoga autora. Spominjanje kanala uz najavu egzemplarne anegdote, u rijetkim slučajevima u središnjem dijelu ili na njezinu kraju, funkcionalne je naravi – autentičnost egzempla postizala se potvrdom autoriteta koji je jamac istinitosti priče.

Kako su slavonski autori ostvarivali načelo autentičnosti egzempla, te na taj način različite priče, naročito fantastične, puku predstavljali kao istinite, a osim toga kao korisne i imitabilne pri stjecanju konačnoga cilja – prebivanja u raju – potvrdit će konkretni primjeri. Riječ je o formulaičnim izrazima koji svjedoče o prirodi pristigle informacije (usmenim ili pismenim putem), pa će se s obzirom na dvostrukost prirode prijenosa izdvojiti dvije skupine.

Prvu skupinu čine egzempli koji su do autora stigli njegovim uvidom u literaturu, odnosno pismenim putem. To potvrđuju formule obavijesti o kanalu prijenosa informacije, o čemu svjedoči nekoliko primjera:

1. izrazi kojima autor potvrđuje da je egzempl negdje pročitao: *štije se, štijem, kako se štije, štijemo, štije bo se, štijući, štio sam, spominjem se da sam štio, čati se*²⁰⁹:

„Šta radi vide se meni mlogi onim pilićem prilični, od kojih ovako štije se.“ (Rapić, 1762: 366)

„U Knjiga *Ester* kraljice štijem (...)“ (Rapić, 1764: 253)

„Završujem moje govorenje s događajem, koga štijem od nikoga vojaka (...)“ (Pavić, 1762: 36)

„Štijem od nikoga cesara imenom Foka (...)“ (Sarajčić, s. a.: nepag. str. 98)

„Kako se štije od onoga na smrti nesrićnoga pustinjaka (...)“ (Brajdić, s. a.:103)

„(...) kakono se štije u životu istoga onoga svetoga (...)“ (Kapušvarac, s. a.: 50)

2. izrazi kojima autor potvrđuje da je egzempl zapisan, pa ga je kao takvoga (s mogućnostima prilagodbe) preuzeo u svoju propovijed: *piše se, pišuć, ispisujući, piše, pišu, ispisuje, ispisano*:

„Piše naučni Plinio, da *Timant* maljar glasoviti (...)“ (Rapić, 1764: 280)

„Ispisuje *Stengelio*, da niki čarlatan došavši u varoš (...)“ (Pavić, 1762: PS, 111)

„Piše se od Aleksandra, da unišavši on (...)“ (Tomiković, 1797: 5)

„(...) kako piše *Cantipratensis* (...)“ (Bačić, 1754: nepag. str. 223)

„(...) ovu istinu nam potvrdit može ona historija, koju piše s. Vincentio Ferrerio (...)“ (Brajdić, s. a.: 33)

„Piše s. Luka pogl. 19. kadano *Zakeo* (...)“ (Kapušvarac, s. a.: 12)

3. izraz *zabiližio je*, na koji se nailazi u Rapićevoj zbirci *Svakomu po malo* i koji također svjedoči o pismenome tragu izvora egzempla:

„(...) jesam odredio, onaj događaj vama prid oči staviti, koga *Livius* mudri, u svojoj sedmoj knjigi, jest zabiližio ovako izpisujući (...)“ (Rapić, 1762: 288)

²⁰⁹ Navedena formulacija (*lat. legitur (in)*), u hrvatskoglagoljskoj književnosti poznata u inačici *čte se*, na specifičan način progovara o odnosu glagoljaša, pa tako i slavonskih propovjednika 18. stoljeća, prema tradiciji i indikacija je da se zapisani tekst preuzima ili prepisuje iz nekoga drugoga, starijega izvora (Düriggl, 2010: 220).

4. izrazi *daje* i *donosi*:

„Ovdi se veoma ugodno pristoji onaj događaj, kojega donosi *Galienus* od jednoga čovika (...)“ (Rapić, 1764: 320)

„Ali, i druge takove izgleda na prvo daje *Cantipratan* (...)“ (Brajdić, s. a.: 66)

5. izrazi kojima se posredstvom svjedoka upućuje na vjerodostojnost događaja: *svidočē, svidočī, po svidočanstvu, po svidodžbi*:

„Mudri Seneka od Aleksandra Velikog svidočī (...)“ (Sarajčić, s. a.: nepag. str. 85)

„Poznao to jest godine 591. po svidočanstvu Baronija oni puk rimski (...)“ (Brajdić, s. a.: 337)

„Jedan put *Adrianus* cesar, dobi osobitu želju, izhodeću zoru viditi, šta radi jest se na planinu Etnu popeo, po svidodžbi mudroga *Martiana* (...)“ (Rapić, 1764: 92)

6. izrazi *spominja se, spominja, spominje, čini uspomenu*:

„(...) od koga mudri Eliano u Historija svoji osobitu uspomenu čini.“ (Sarajčić, s. a.: nepag. str. 62)

„Pismo s. spomina se od kraljice Sabe (...)“ (Brajdić, s. a.: 385)

„(...) od koje spomenjeni Plutarko spomina se: veli on: (...)“ (Bačić, 1754: nepag. str. 273)

7. izraz *ukazuje*:

„*Valerius Maximus* ukazuje, da je *Quintus Flaminius* rimski vojvoda (...)“ (Rapić, 1762: 292)

„Mudri Petrarka ukazuje jedan razgovor, koji se dogodi među jednime mornarom, i trgovcom (...)“ (Rapić, 1764: 8)

„Niki mladić plemenite krvi u Nimačkoj zemlji, kako ukazuje mudri *Cantipratano* (...)“ (Sarajčić, s. a.: nepag. 97)

„Ukazuje pismo, da na jednomu širokomu polju (...)“ (Tomiković, 1797: 317)

„(...) na oni način kako ukazuje *Cesarius Dioacon* imenom (...)“ (Kapušvarac, s. a.: 94)

„Što nam lipo ukazuje Bartuo Kašaneo u knjiga od slave svita na listu 12 gdi piše (...)“
(Papušić, 1751: 25)

8. izrazi koji izrijekom upućuju na usmeni karakter kanala prijenosa egzemplja, točnije fingiraju usmenost: *skazuje, kaže, veli, rekao je, govori, govoreći*:

„Od Marka Antonina Vulcahio Galicano govori (...)“ (Sarajčić, s. a.: nepag. str. 177)

„(...) držim da Plutarko mudri više zarad slastij ričih rekao je od lipote kralja Demetrija (...)“ (Bačić, 1754: nepag. str. 273)

„(...) kako veli s. Grgur in Dialogo (...)“ (Kapušvarac, s. a.: 49)

9. izraz *dokazuje*, kojim se egzemplj predstavlja kao činjenica-dokaz kojom će se potvrditi određena teza:

„Dokazuje mudri naučitelj Jakob de Paradiso Kartusian, u knjigah od griha pomisljenjem (...)“ (Brajdić, s. a.: 79)

10. izraz *priporuča*, kojim se egzemplj potvrđuje kao preporučljiv argument/potvrda:

„Priporuča pismo sveto ljubav Tobije (...)“ (Tomiković, 1797: 243)

11. izrazi kojima se eksplicitno ističe autorov kompilatorski angažman pri odabiru egzemplja: *nahodi se, nahodim, nalazim*

„Gdi nahodim u knjiga broja, da je Mojsija (...)“ (Sarajčić, s. a.: nepag. str. 30)

„Za potvrđenje ove istine nahodim i u Scala coeli Ioan. junioris Dominicani da jest bio sin (...)“ (Brajdić, s. a.: 239)

„Nalazim upisano in Vitis Patrum (...)“ (Brajdić, s. a.: 151)

„(...) kako nahodim u s. Luki na pogl. 19 (...)“ (Kapušvarac, s. a.: 26)

12. izrazi koji uključuju, uvjetno rečeno, vizualni aspekt recepcije egzemplja: *vidi se, izmiče nam prid oči, prid oči meće, prid oči postavlja*, a nerijetko se pojavljuju u kombinaciji s drugim formulama:

„Ovakova čovika, svoga istoga unutarnjega mučenika izmiče nam prid oči Sveto pismo, u kralju *Antioku*.“ (Rapić, 1764: 170)

„Za potvrđenje ove istine neka nam zadosta bude ona prilika, koju nam na prvo prid oči postavlja s. Aug. od kurjaka (...)“ (Brajdić, s. a.: 177)

„Ma nut još strahovitiji poslušajte događaj, od koga s. Augustin uspomenu čini, i prid oči naše stavlja“ (Sarajčić, s. a.: nepag. str. 60)

„(...) evo nam veće prid oči meće otac Militon ukazujući jedan događaj, koga kad sam štio (...) piše dakle ovi s. otac (...)“ (Papušić, 1751: 41)

Drugu skupinu egzempla s obzirom na podrijetlo, a o čemu svjedoči i informacija o kanalu prijenosa informacije o izvoru, čine egzempli iz autorova osobnog iskustva. Te egzemple valja raščlaniti u dvije kategorije, a kao razlikovni kriterij nameće se autorov status sudionika događaja (izravna autentifikacijska funkcija) ili povjerljive osobe do koje je informacija o događaju stigla „iz usta“ informatora (neizravna autentifikacijska funkcija), dakle usmenim putem.

U prvome slučaju slavonski propovjednici osobne egzemple uvode formulama *vidio sam* i *znadem*. Navedeni se primjeri uočavaju kod dvaju autora.

Prvi je Đuro Rapić, u čijim se dvjema zbirkama nalaze četiri takva primjera:

– Rapić je bio svjedokom zastrašujućeg događaja u pokladno vrijeme, a njime je ukazivao na nepredvidivost smrti, o čemu svjedoči neki gospodin koji je umro boraveći kod prijatelja: „Ja sam isti vidio, jednoga bogata gospodara koji u vrime pokladah, jest cio dan daleko k svome velikomu prijatelju otišao (...)“ (Rapić, 1762: 420)

– prije kratkoga egzempla neobične fabule – riječ je, naime, o ribaru koji je umjesto riba udicom lovio srca – autentičnost pripovijesti potvrđivao je vlastitim autoritetom sudionika navedenoga događaja: „Vidio sam jednoga ribara, pokraj jedne tekuće vodne hodajućega (...)“ (Rapić, 1764: 500)

– Rapić je nekoliko puta kao promatrač sudjelovao u obredu obrezivanja muslimanske djece u Gradiški, u Bosni, pa je publici u egzemplu mogao svjedočiti o tome zanimljivom događaju: „Bivši ja u Gradiškomu na Turskoj krajini, vidio sam nekoliko puta turski običaj (...)“ (Rapić, 1764: 420).

– za događaj o femicidu iz Bačke (muškarac je sjekirom ubio ženu pijanicu) Rapić je mogao saznati tijekom vlastitog pastoralnog djelovanja: „Ja znadem očitu priliku, od jednoga čovika, koji imade ženu pijanicu (...)“ (Rapić, 1762: 268).

Primjer osobnoga egzemplja u kojem je kanal naznačen formulom *vidio sam* nalazi se i u Jerolima Bačića, a iz njega se saznaje da se propovjednik pri obavljanju svoje dužnosti namjerio na orače, zamijetio upregnute i umorne volove, ali isto tako, uskoro vidio livadu na kojoj su, uživajući u hrani, ležali *prtili* volovi:

Ja nikoć putujuć po naredbi starešina u polju jednom namiri se na oračeh gdi oru na osam volovah, ali toliko mršavih i umornih da jedva su koračalih od umora i od glada; od kud gledajuć ovu žalosnu marvu u sam sebi mislio sam (...) S druge strane opet blizu njih vidio sam lipu livadu, debelu travu (...) (1754: 44)

Osobito zanimljiv egzempl iz osobnoga iskustva nalazi se u zbirci Aleksandra Tomikovića, autora koji je važnost preporučivanja Djevici Mariji slušateljima predstavio na primjeru svojega čudotvornog ozdravljenja u djetinjstvu. Informacija o kanalu prijenosa informacije višečlana je, pa se tako saznaje da se autor sjeća anegdote iz djetinjstva (pamti ju), zatim da je o njoj pročitao zapis (najvjerojatnije u župnoj kronici), a više su mu je puta ispričali i njegovi stariji: „Ja isti, ja isti, izpovidam očito, jerbo i pamtim, i štio sam u knjigi Crkve, i čuo sam više puta meni ovo kaziva od moji stari (...)“ (1797: 196).

Kada su u pitanju osobni egzemplji u kojima je kanal prijenosa informacije usmena predaja, među slavonskim se propovjednicima ističe jedino Đuro Rapić, u čijoj se zbirci *Svakomu po malo* nalazi jedan takav egzempl. Utemeljen je na priči nekoga čovjeka koji je Rapiću svjedočio o vlastitim odgojnim metodama: „Jedan otac jest mi pripovidaao (...)“ (1762: 186).

Navođenjem podataka o podrijetlu, a posebno o kanalu prijenosa informacije utjecalo se na pojačavanje djelotvornosti egzemplja. Dok uputa na brojne izvore kojima su se služili slavonski autori nasljeđujući dugu europsku propovjedničku tradiciju i nije morala imati značajnijega odjeka među tada neobrazovanim slavonskim pukom, sama potvrda da ju je autoritet (propovjednik) pronašao, pročitao, a još više da je priče o određenim događajima čuo ili čak u njima sudjelovao, mogla je imati značajniju recepcijsku moć.

7. 3. Egzemplarna anegdota

Najavu egzempla, kako je već bilo spomenuto, slijedi uzorna/egzemplarna anegdota (*l'anecdote exemplaire*), narativni (Bremond; Le Goff; Schmitt 1996: 113-131), odnosno narativno-deskriptivni²¹⁰ dio egzempla. Kompozicija pripovjednoga dijela egzemplarne anegdote – treba podsjetiti da osim pripovjednoga dijela egzemplarna anegdota može uključivati i (neobveznu) referencu o kanalu prijenosa informacije o izvoru egzempla – vrlo je jednostavna, te je kao takva utemeljena na prezentaciji odnosa uzrok-posljedica. Egzemplarna se anegdota artikulira u tri: situacija – odluka – ishod situacije (usp. Stierle, 1984: 144) ili četiri trenutka. Pozivajući se na Proppovu artikulaciju čudesne priče (*conte merveilleux*), Bremond na primjeru egzempla Jacquesa de Vitryja zamjećuje da priča započinje predstavljanjem uvodnih okolnosti (propovjednici ponekad posežu za lokalizacijom u prostoru, vremenu ili objema kategorijama, nakon čega se slušatelja upoznaje s likom koji je u središtu priče), nastavlja se provjerom postupaka lika, zatim dodjeljivanjem zasluga za dobre ili zamjerki za loše postupke/osobine, a u konačnici se predstavljaju posljedice za određenu vrstu ponašanja, tj. nagrade (spasenje) i kazne (pakao)²¹¹ (usp. Bremond; Le Goff; Schmitt 1996: 124-134).

Uz uglavnom homogenu strukturu egzemplarnih anegdota (situacija – odluka – ishod ili uvodne okolnosti – provjera postupka lika – dodjeljivanje zasluga za uzorna / kazni za grešna ponašanja – konačne posljedice prezentiranoga ponašanja)²¹² te nerijetko posezanje za „zavodljivim“ fabulama²¹³, na kreposnu pouku egzempla usmjeravala je i autorska intervencija

²¹⁰ Pri analizi značenjskoga i retoričko-argumentacijskoga sloja Marulićevih parabola Ružica Pšihistal (2001b) govori o dvočlanoj strukturi parabole pa razlikuje narativno-deskriptivni i interpretacijski dio. O navedenom kaže: „Kada je riječ o Marulićevim parabolama, sasvim je razvidna obvezatnost dvočlane strukture: narativno-deskriptivnoga dijela i njezina tumačenja što je pojačano i čestim prijelaznim formulama (...), što jasno pokazuje kako Marulić parabolom naziva narativno-deskriptivni dio koji u nastavku interpretira.“ (143-144). Dok bi narativno-deskriptivni dio parabole odgovarao onomu što se u slučaju egzempla naziva egzemplarnom anegdotom, interpretacijski dio parabole bio bi sukladan onomu što se u literaturi naziva lekcijom/poukom (*leçon de l'anecdote*) (Bremond; Le Goff; Schmitt 1996: 113), a predstavlja završnu moralizaciju nakon ispričane priče. Navedeno dodatno upućuje na već uočenu srodnost između parabole i egzempla.

²¹¹ U slučajevima kada uzrok i posljedica egzemplarnoga događaja/čina u uzornoj anegdoti nisu eksplicitno postavljeni, uputa na moralnu pouku iščitava se iz interpretacijskoga dijela egzempla ili se podrazumijeva iz konteksta (tematsko-idejno usmjerenje propovijedi) u koji je inkorporiran egzempl.

²¹² Dok je u određenim egzemplima vidljiva navedena struktura, u pojedinim primjerima izostaju najčešće uvodne okolnosti ili prezentirana posljedica za određeno ponašanje. Razumijevanje cjelovitoga sadržaja omogućeno je ipak kontekstom, pa propovjednici nerijetko sažimaju elemente pripovjednoga teksta izvornoga egzempla, no tako da kreposna pouka ostaje raspoznatljiva ili se njezino značenje implicira tumačenjem u interpretativnom dijelu. Reducirani narativni materijal stoga nije presudan za razumijevanje pouke egzempla. Navedeno je obilježje zamijećeno i u egzemplima Matije Divkovića koji se, preuzeti od Herolta, skraćuju jer je njihova primarna funkcija prenijeti moralnu pouku (Radošević, 2019: 93).

²¹³ Za postizanje željenoga učinka egzempla računalo se i na literarne karakteristike egzemplarne anegdote, konkretno pružanje estetskoga užitka koji se ostvarivao plasiranjem zanimljive fabule (usp. Louis, 2011: 29-33).

u naraciju egzemplarne anegdote. Analizirani egzempli potvrđuju da su slavonski propovjednici u narativno-deskriptivnu strukturu egzempla intervenirali citatima autoriteta, uvođenjem fingiranih dijaloga s aktantima egzempla, popratnim objašnjenjima, različitim modelima izravnoga obraćanja recipijentu, pitanjima i komentarima.

7. 3. 1. Citati autoriteta

Znaci propovjednikove erudicije izrazito su se ogledali u citatnosti, koja je, uz još uvijek jasno vidljive barokne obrasce govorništva (ponajprije u vidu retoričkih ukrasa uočljivih u najavama egzempla) jedno od temeljnih obilježja hrvatskoga crkvenog govorništva u drugoj polovici 18. stoljeća (Bratulić, 1996: 8). Osim u refleksivnom dijelu, u kojem je potvrđivanje te osnaživanje iznesenih argumenata citatom (*auctoritates*) (usp. Horvat-Radošević, 2020: 109) potvrda retoričkih postupaka karakterističnih za srednjovjekovni *sermon*, pojavnost citata može se pratiti i u egzemplima kao jednu od moralno-didaktičkih komponenata kojom se usmjerava na pouku.

Slavonski propovjednici citate autoriteta u narativno-deskriptivnome dijelu egzempla donose kao potvrdu (*confirmatio*) ili sadržajnu nadopunu određene fabularne dionice. Dio se takvih citata donosi u izvornome obliku, dakle na latinskome jeziku. Navedeno potvrđuje nekoliko odabranih primjera: „Spovidnik na kratkom svitovo mu, da se oženi po svitovanju Pavla S. melius e nubere, qm vri. (Brajdić, s. a.: 26); „*Absolon* bijaše grišan, budući da protiva svomu vlastitomu otcu vojsku diže, i pak otac dade zapovid *Joabu* vojvodi, i ostaloj svojoj vojski, *servate mibi puerum Absolon*, da osobito paze na *Absolona*, da nimalo ne uvridu, niti naude u životu.“ (Rapić, 1764: 52).

U nekim se primjerima citat najavljuje formulaičnim izrazom (npr. *veli, ukazuje govoreći* i sl.): „(...) što kada po svemu kraljestvu bi razglašeno, veli ozgor rečeni pisalac: *Græeci audientes tantis clamoribus aerem compleverunt, ut aves super volantes attonitæ, paventes, que deciderint*.“ (Rapić, 1762: 292); „(...) od kuda slišaoci Lotu tolika ljubav, toliko poniženstvo, ukazuje razlog moj Lyran, govoreći: Quia Loth ni Domo Abraham didicerat hospitalitatem, et ideo circa vesperum venerat ad portam civitatis, ut videret, si venirent peregrini, et eos diveret ni Domum suam. (...)“ (Kapušvarac, s. a.: 301).

Za slavonske je propovjednike, poglavito za Bačića, karakteristično donošenje hrvatske, prijevodne inačice uz latinski citat. Pritom je razvidna prilagodba argumentacijskoga postupka recepcijskim mogućnostima publike, iz čega proizlazi uglavnom slobodan pristup predlošku,

pa se može govoriti o postupku stvaralačkoga prevođenja (Petrović, 1982: 22). Navedeno potvrđuje sljedeći primjer Bačićeve intervencije u narativnu strukturu egzemplarne anegdote: „(...) Smrt koja ne gleda na kraljestvo, nebroj godinah, nit mari za častih, njemu najposlidnju čast učini: Eadem noc interfecti est Balthazar Istu noć umar Baltazar, i mrtav osvani (...)“ (nepag. str. 17-18).

U Pavićevim je egzemplima zamjetna tendencija k uspješnijem razumijevanju pouke donošenjem citata samo na hrvatskom jeziku: „Dade im Bog i ovo; ali na njiovu štetu, posla među nji neizbrojeno mloštvo prepelica: ele prije nego ji pojidoše, valjade im umrti; *Još bo im jila u usti bijau, i srčba Božja siđe svrhu nji.* (PS, 44); „Ako pak SS. zaktivata znati što je pripovidaao? Odgovara misto njega *Toma od Villanova*: pripovidaao je ovako: *Pogledajte, koja trpim, promislite što podnosim; virujte propetomu (...)*“ (PS, 55).

Citatima se signaliziraju i dramski elementi egzempla – naracija se prekida doslovnim navođenjem monološki ili dijaloški oblikovanoga govora lika. I u ovome slučaju citati se donose dvojako:

a) bez vernakularnoga ekvivalenta:

Brajdčić na latinskome zapisuje tekst koji čuje turska djevojka spremna preobratiti se na kršćansku vjeru: „(...) kad je k. S. pričestju pristupila, od samoga Isukrsta iz s. hostije je čula ove vesele, i radosne riči: Filia mea, ego absolvo te a peccatis tuis.“ (27), kao i dijaloško oblikovan susret redovnika i vraga: „(...) pozdravi ga: Quo vadis diabule. koje riči puhnu mu u nos (...) počeo onom redovniku govoriti: Hodie lueratus (...) mea per dulce eloqvium tua.“ (60). Rapić (1762) navodi Josipove riječi upućene kralju (faraonu) nakon što mu je protumačio značenje sna: „Ova obadva sna Josip tolmači. Iztolmačivši prvi, bi upitan svrhu sna drugoga, i odgovori kralju: *Somnum Regis unum est, san drugi (...)*“ (116)

b) uz latinski citat donosi se i prevedena, nerijetko i stvaralački preoblikovana, inačica citata:

Dok je za Sarajčićev primjer karakteristično nezamjetno odstupanje od originala: „(...) i podigavši s rukom čašu, počeo govoriti: Tibi o Deus, si hoc ano melius vinum fecises, melius bibises: Tebi o Bože govorim, da Ti budeš ove godine bolje vino učinio, bolje bi i pio.“ (nepag. str. 56), kod Bačića je na primjeru egzempla o Kirovu zatočenštvu kralja Tigrana i njegove zaručnice, stilizacijom – apostrofom i emocionalnim nabojem iskaza – latinski citat značajnije usmjerava na pouku koja se trebala prenijeti (usp. Horvat, Radošević, 2020): „U kog rob

pogledavši tiho, odgovori mu: Libenter vitam dabo. Kralju Ciro, pusti nju evo ti drage volje život dajem.“ (nepag. str. 64).

7. 3. 2. *Fingirani dijalozi*

Osim u najavama egzempla, dijalozi koje propovjednik fingira s publikom, ali i likovima iz egzempla, pojavljuju se i kao model prekidanja naracije egzemplarne anegdote. Ostvarujući na taj način amblematsku ulogu propovijedane i pripovijedane riječi, propovjednici su publici omogućavali „odlaske“ u svijet ubiciran pripoviješću te „izravne“ kontakte s likovima.

Bačić je slušateljima dodjeljivao ulogu pratitelja koji s njim kucaju i otvaraju vrata, ulazeći u Izakovu kuću: „Hodimo bliže k vratom pokucati Ižakovim, i razlog naći ćemo: Kucajte: Tko je u kući? Ižak starac na krevetu leži, baka Rebeka vatricu loži, Jakob mladić na vrati stoji da vam ji otvori, a gdi je Esau? Počekajte posli ćemo pitat (...) sad upitajmo gdi je Esau? (...)“ (nepag. str. 84).

U sljedećem primjeru Bačić od slušatelja traži zadržavanje na mjestu i osluškivanje molitve svetoga Dominika:

Stante sad malo dok Dominik s kratkom molitvicom isprosi od Boga da se digne slipoća ostalim kakvi je da ga vide, njemu da se sam poznade (...) Sliš: ostavimo ovog upućenog vraga kakvi je taki, nek sam se gleda i vidi svoje nesrično stanje. Mi međuto poslušajmo što Dominik pripovida sveti (...) (nepag. str. 197)

Ovaj je propovjednik svoje slušatelje pozivao i na motrenje zastrašujućih prizora, kakva je smrt istočnoga cara Zenona. Naime, publika je pozvana na motrenje cara Zenona koji u mrtvačkome sanduku, nesvjestan smrti, još uvijek promišlja o blagodatima zemaljskoga života. Navedenim se postupkom, moguće, potanko nastojalo utjecati na emocionalno stanje slušatelja, o čemu ponajviše svjedoči propovjednikova apostrofa Zenona kao *kukavnoga* cara: „Počekajmo ga malo dok se probudi. Najposli evo vam ga probudi se, i da odma idem k njemu na grobnicu (...) Zenone, ah kukavni Zenone (...) Odgovara mi, ali motrite kako odgovara.“ (nepag. str. 205).

Iz prethodnoga je egzempla razvidno da je propovjednik simuliranjem razgovora s aktantom, no i fingiranjem vlastitoga emocionalnog stanja nastojao osigurati pravodobnu transmisiju stanja zabrinutosti na slušatelje. Uz Bačićevu, i Brajdićeva je publika implicitno pozivana na suosjećanje s likovima iz egzempla, što potvrđuje egzempl o Jobu, kojemu nebrojene životne nedaće, koje Brajdić kumulativno nabraja, nikada nisu bile teške: „(...) ali kako to moj Job

dragi? Nisu li Kaldeanini, i Sabeonci navalili, ter tvoju marvu, sve volove (...) ni li diavao podignuo zlo (...)“ (361). U drugome takvom obraćanju, u kojem također ne traži odgovor svojega sugovornika, Brajdić oslovljava Davida, govoreći mu: „(...) ali o kralju Davide! Kako jest moguće bilo, da si ti tolike pogrde, tolike psosti primio od čovika nevaljana?“ (360).

Zasebno poglavlje čini Rapićevo fingiranje u zbirci *Svakomu po malo*. Da bi pouku što uspješnije usmjerio na publiku, propovjednik u pojedinim egzemplima zauzima poziciju lika koji je svjedok najčešće nedaća u kojima su se našli aktanti egzempla. Rapić se tako obraća Davidu, kojega opominje da ne promatra Bat-Šebu dok se kupat: „(...) ne idi dilje Davide, dosta si zagazio, utonut ćeš.“, (139), a kada nemarni David prijestupi, propovjednik mu se opetovano obraća: „Rekao sam ja ne gazi dublje Davide.“ (140).

Rapić se obraća i Hierlandi, s čijom mukom suosjeća:

Sada indi opočini, sada odahni, sada jurve suze svoje otari, o ucvilita Hierlanda, potlam tolikoga progonstva od nepravedni jezika. Ali, ali sve se bojim, friško će to lito proći, pak još gorja zima hoće se navući, i tako ćeš čini mi se ozebsti, da velika hrpa drva goreći, neće te moći ogrijati. (181)

U svojim stilski obilježenim obraćanjima likovima Rapić je često stvarao pravu dramsku napetost. Uz kumulativna nabiranja i apostrofe, s kojima se povezuju eksklamativni izrazi, antiteze i hiperbole razvidne iz prethodnoga primjera, dinamičnosti pripovijedanja pridonosile su i anafore. To se uočava u primjeru Rapićeva gotovo proročkog obraćanja Emanuelu Sofi i njegovoj supruzi Eleonori, koji su se po jakoj oluji odlučili uputiti u rodni Portugal:

Da Bog da srićno, da Bog da srićno putovati o Emanuele, da Bog da srićno, o Eleonora jasna gospojo, Angeo Gospodnji bio s vama, koji će po srićnu vitru zastave od lađe upravljati, da skoro dojdete onamo kuda ste željno odredili: ali meni se vidi da nećete dobro u putovanju napridovati. (193)

Rapić se obraća i Emanuelu ponaosob, hiperbolizirajući bol koja ga čeka: „Ah! Moj Emanuele, jurve je sada s tobom dokončano, što te dosada nisu risi, i medvidi proždrli, poolikoj pustini putujući, to si sada kurjaku u ralje upao.“ (196).

Suosjećajući i s rimskim vojnikom Placidom, odnosno kršćanskim Eustahijem, Rapić slušateljima nagovještava sretan završetak priče: „Ma o moj Eustakio! što bi ti rekao, kada bi ja tebi dragu zaručnicu objavio? Što li bi činio kada bi još danas ti tvoja obadva sinčića živa vidio?“ (205).

7. 3. 3. *Popratna objašnjenja*

Uz određene dijelove egzemplarne anegdote, najvjerojatnije one koje su mogle izazvati teškoće pri razumijevanju sadržaja, nalaze se najčešće kraće upute koje popratno objašnjavaju sadržajne dionice i značajnije poopćavaju iskaz. Univerzalno obilježje popratnih objašnjenja u analiziranim egzemplima pozicioniranost je u zagrade, i to oble u tiskanim zbirkama odnosno kose u rukopisnim. Kada se uzme u obzir funkcija popratnih objašnjenja, uočava se višestrukost njihove namjene, u skladu s čim se može govoriti o popratnim objašnjenima u funkciji:

a) didaskalijske, kada je za nju bilo potrebe radi odvajanja dijaloških ili monoloških od pripovjednih dijelova anegdote.

Bačić u egzemplu u kojem filozof Hrizip kralju Kiru daje odgojne savjete piše: „Crisipo /:odgovara mu kralj:/ Crisipo moj, filozof jesi, ali malo višt u filozofiji (...)“ (41).

U Pavića se takav tip popratnoga objašnjenja zamjećuje u egzemplu o Abšalonu koji, svjestan zloga koje je učinio ocu, pokušava učiniti sve da bi se vratio u njegovu milost: „(...) veće on obnevoljen rad neviđenja očeva, zamoli Joaba vojvodu Davidova, da ga kako god pomogne, i opravi kod oca, da bi ga prida se pustio doći, za viditi ga, ako li (reče Abšalon) toga ne učiniš, volim umrti, negoli ne viditi lica očinoga“ (61). U jednome egzemplu Pavić u zagradama najavljuje monolog rastrošnoga *parašnika*: „Sada je dobro (rekne sam sobom) kesa je s novci napunita, drugo mi ne fali, veće da jidem, pijem, i veselo stojim.“ (102).

Rapić (1762) se također služio didaskalijama za najavu upravnoga govora, što potvrđuju primjeri egzempla čiji je aktant samosvojni burgundski grof: „Zaradi šta rasrdivši se zapovida s pritnjom da se digne ono pismo, zašto ću poderati (veli) sve na komade ove kortine.“ (61), neki pustinjač: „Najposli odbaci i *Petra Pavla*, ni oni nisu (reče) ikakva poštenja dostojni izvan samo Prisveto Trojstvo imaše faliti i slaviti; pak što se s njime dogodi?“ (142) i zloslutni faraon: „Tko ga je učinio i metnuo na trpezu? Pekar (govore služe) vašega veličanstva.“ (143).

Ovdje je zanimljivo spomenuti i jedan Sarajčićev egzempl u čijoj je popratnoj bilješci autor pozornost usmjerio na mimiku lika da bi prikazao što vjerniju sliku njegova odnosa prema ljudima sklonima ogovaranju: „Avili, velikomu u Hispaniji obratitelju dušah, nitko od ozloglašitelja ne bi smio dojt, zašto kako bi se počelo tuđe poštenje titrati, i rešetati, evo ti odma on /: oborivši obrve :/ počeo bi po trpezi, ili po stolici rukom udarati.“ (nepag. str. 184).

b) tumačenja značenja pojedinih segmenata priče. U određenim slučajevima takva popratna objašnjenja imaju ulogu proširivanja i razvijanja diskursa prepričavanjem, (Bagić, 2012: 230)²¹⁴ pa ih se tada može smatrati oblikom komentatorskih parafraza.

Dio popratnih objašnjenja koja se ubrajaju u ovu skupinu odnosi se na dodatne informacije o aktantima egzempla. Brajdić tako, da bi naglasio dob svete Katarine, kao važnu činjenicu za daljnju gradnju narativa, piše: „Eto prid. k. i k. moje! Sad poznati očito možete kako je s. Katarina čistoću ljubila, i nju pomnivo čuvala, da ni Mažimino cesar hotijući ju za svoju zaručnicu imati, ni osobita lipota, ni mladost /: bila je u 18. litu:/ ni kraljevstva obećanje (...) nisu je mogle od čistoće odvrnuti“ (534).

Pavić na primjeru svetoga Martina potvrđuje da nevjernikom znači biti nekršćaninom, no i da se kršćani vrlo često mogu ugledati upravo u nevjernike (Martin je kao poganin prosjaku dao komad plašta, što se ne može očekivati od velikoga broja kršćana): „Pogledajderte S. Martina, koji ne bivši kršten (bijaše bo još nevnikom) zamoljen od jednoga siromaška prosjaka (...)“ (PS, 39).

Na sličan se primjer popratnoga objašnjenja nailazi u jednome Kapušvarčevu egzemplu. Da bi razjasnio slušateljima kako je moguće da je Osberto griješio prije nego što se krstio, Kapušvarac je objasnio da je primanje navedenoga sakramenta podrazumijevalo najraniju čovjekovu dob: „(...) i evo udilje dođe sveti Mihoil, komu diavli počese onoga Osberta grihe prikazivati koje je učinio prije krštenja !: zašto se je bio velik krstio :! (...)“ (64). Kada je želio naglasiti razlog kraljičina odabira drugoga muža, nakon smrti supruga Antioka, a zacijelo i opravdati njezinu ponovnu udaju, Kapušvarac u egzemplarnu anegdotu uključuje ovakvo popratno objašnjenje: „Plinio naučitelj piše, da kada je umro kralj Antioh, njegova kraljica !: koja ga je u životu vele ljubila :! jest posli njegove smrti uzela sebi za muža i gospodara (...)“ (145).

Rapić (1762) također donosi dodatne informacije o aktantima egzempla. U egzemplu o pijancima kojima se objavio vrag objašnjava: „(...) kada biše pripravna, evo ti onaj strahoviti kuhač (vrag biše) ide k onima trojici nečistim pijancem (...)“ (264); o Eustahiju donosi sljedeću informaciju: „Njegovo jedino veselje jest bilo po lovu hoditi; i evo ti jedanput iziđe prid njega jedan jelin među rogovih propetoga Isukrsta noseći, koji njemu poče ovako govoriti: Placide (ovako mu biše ime prije krštenja) Placide!“ (200), a u egzemplu o svetom Klementu piše:

²¹⁴ Navedeno obilježje karakteristično je i za stil *Besjeda* Matije Divkovića (usp. Barbarić, Horvat, Kramarić, Radošević, 2016: 23).

„Odovuda pak uze ga jedna devota matrona imenom Sofia (koja mu je potlam pokojne majke bila dojka) i u svoju kuću donesavši, jest ga pomljivo izličila (...)“ (177).

U takvu se shemu uklapao i Tomiković; u primjeru iz egzempla o neiskреноj Parisovoj ljubavi prema Enoni, nesiguran u to zna li publika da Paris potječe iz ugledne obitelji, o njemu kaže ovako: „Dokle god Paris nije znao sebe istoga (*Paris je bio sin kralja Prijama, kako pišu pisaoci svitovni*) (...) čuvao je ovce svoga stada na polju planine Ida (...)“ (65).

Dodatno su se objašnjavala i značenja određenih izraza koji ne pripadaju svakodnevnom govoru publike. Rapić (1762) piše o Abšalonu, ponosnome na svoju ljepotu, kako je prodavao svoju ošišanu kosu: „(...) prodavaše se za 200 *sicli* (što naših 133 forinta čini)“ (310).

Određena su dodatna pojašnjenja tumačenja složenijih metafora, koje je valjalo doslovno predočiti za bolje razumijevanje pouke egzempla: Tomiković slušateljima pojašnjava da hrvanje anđela i Jakova neće prestati dok se za to ne pobrine Marija: „Rvao se je angeo s Jakobom za vrime jedne čitave noći (koje vrime ja razumijem ono vrime, za koje je stajao svit brez Marije)“ (289).

c) komentara (najčešće ukori i osude) na osobine i postupke aktanata

Bačić je u egzemplu o plemiću iz Napulja koji se neiskreno ispovjedio i ispovjedniku koji je zloupotrijebio indulgenciju komentirao dvije vrste ispovijedi: „Eno vam ga reko klečeć samo kazujuć po običaju mlogih, a ne ispovidajuć zloćeh svoje /: drugo bo je samo kazivat, a drugo izpovidat pravo i čisto sa žalostjom grije svoje :/ kad svrši ispovidnik mu reče (...)“ (nepag. str. 228).

Sarajčić je u popratnoj bilješci svojih egzempla komentirajući identitet grešnika osuđivao njihova ponašanja – o grešnom mladiću i njegovoj grešnoj djevojci zapisao je ovako: „Niki mladić različite grihe običavaše činiti, osobito pak grih nečisti s jednom divojkom /: ako je dostojna ovoga imena:/ zadugo je činio (...)“ (nepag. str. 27); o trima flandrijskim redovnicima opustjelima u vinskim radostima: „Priličan ovomu pripetio se je događaj u kraljestvu Flandrije, gdi tri kaluđera /: istom da ji drugojačje ne imenujem :/ u večer do niko doba noći pijuća vino, koji kada se dobro napiše (...)“ (nepag. str. 56), dok u trećem izrijekom navodi osobinu Olimpije, majke Aleksandra Velikoga, koja je, pozivajući se na ljubav svojega sina prema njoj, od njega zatražila da smrću kazni jednog čovjeka: „(...) prosila bo je od njega mati njegova Olimpija /: onda dosti zločesta žena :/ da njoj ljubav učini (...)“ (nepag. str. 146).

Tomiković je jednim komentarom upozorio na problem međuljudskih odnosa – pripovijedajući o lošem odnosu među braćom, sinovima žene iz Tekoe (jedan je ubio drugoga) – komentirao je: „(...) među ovima učini se nika svadnja, kako se i sada među bratjom događa (...)“ (314).

Egzempli često svjedoče o tome da su se slavonski propovjednici ponajprije okomili na žene (i djevojke) svojega doba. Kapušvarac, aludirajući na blud, kritizira *naslađivanje* djevojaka svojom dugom kosom, pa u egzemplu o Elizabeti i njezinoj sestrični koja odrezavši svoju kosu čini pokoru, ostavlja ovakav komentar: „(...) a ona uzamši vlasi njezine, !: kako djevojke naše, i u njima se naslađuju !: ta joj i odriza govoreći, ja znam da si ti odavna hotila pokoru činiti, ali su ti ovi vlasi zabranili (...)“ (494). Opisujući jednu djevojku koja je svoje tijelo počela prodavati za novac, Sarajčić kaže: „(...) dade se na nečiste grihe, i trgujući svojim tilom, počela je sebi ranu tražiti !: kakvi se i sada nahodi !: ele nije baš toliko dugo zločesta života provodila (...)“ (nepag. str. 243-244).

Iz dijela komentara razvidna je autorova djelomična upoznatost sa sadržajem egzempla, što uostalom nije od presudne važnosti za prenošenje moralne pouke.

Bačić u egzemplu o opatu Petru koji je izgubio oko, što je smatrao Božjom nagradom, napominje da ne zna u kakvim je okolnostima spomenuti opat izgubio oko: „Zaradi šta !:ne znam kakvom prigodom !: kad oko izgubi: fala Bogu reče, ali pun radosti (...)“ (nepag. str. 115).

Rapić (1764) pokazuje nesigurnost kada je u pitanju uzrok udaljavanja Marijina kipa iz Damaska: „(...) evo ti u jedan dan (uzrok ne znam kazati, mislim radi opakoga ljudskoga življenja) dignuvši se ona prilika s oltara, *abiit*, otide sama samotka iz onoga grada (...)“ (250).

Kapušvarac, za razliku od Bačića i Rapića, nameće vlastiti stav, kako se čita u egzemplu koji govori o protjerivanju svete Elizabete iz obiteljskoga doma: „(...) jer nijedna doisto ne bi !: kako se meni vidi !: ženska glava, koja bi toliko na bogastvo ovoga svita lepila (...)“ (479).

7. 3. 4. Izravno obraćanje

Apel kao jedna od najčešćih retoričko-stilskih figura propovjednoga žanra (Barbarić, Horvat, Kramarić, Radošević, 2016: 30) učestao je postupak prekidanja naracije egzemplarne anegdote. Najučestaliji je model izravnoga obraćanja, kao i u najavama egzempla, apel na slušanje.

Ako se pretpostavi da sam egzempl nije mogao „zamoriti“ slušatelje poput dugoga refleksivnoga dijela propovijedi²¹⁵, pa pozornost auditorija nije bilo potrebno pobuđivati i onda kada se pripovijedalo, indikativnije je da su apeli na slušanje interpolirani na strateški važnim fabularnim mjestima (zapleti ili vrhunci radnje), dakle, ondje gdje je trebalo dodatno podcrtati pouku egzempla i usmjeriti pozornost na nju, a ne „probuditi“ publiku koja nije spremna na slušanje priče.

Kod Bačića apeli na slušanje koji prekidaju naraciju nisu česti i odnose se isključivo na poticaje za slušanje ostatka priče. U egzemplu o gospodinu u Napulju koji je zbog kockanja nakon smrti svoju obitelj ostavio bez prihoda, zbog čega je njegova kći da bi zadržala čistoću, među ostalim prodala i svoje *vlas*i, Bačić kaže: „I zaisto, sad poslušajte, kolike cine biše njezini vlas*i*.“ (nepag. str. 254). U egzemplu o Davidu i „Božjoj školi“ koju je taj biblijski lik „pohađao“ Bačić, eksplicirajući pouku koja se treba izvući iz egzempla, poziva na slušanje Davidova predstavljanja: „Na sridu ovamo skularče Božje, reci lekciju koju si naučio u skuli Meštra i Boga svoga. Poslušajte evo David ju govori.“ (35).

Brajdčić pozivom na slušanje prekida priču o Izraelcima koji izlaze iz egipatskoga ropstva: „(...) ali slušajte: veselje, i radost veliku“ (465) da bi najavio važan događaj – pojavu anđela u obliku stupa.

Na slušanje poziva i Kapušvarac najavljujući na taj način razrješenje fabule: kako je završio boj između kralja Antioka i Jude Makabejca: „Ali po koji ga način hoti dobiti? Počutite iste knjige na istomu mistu (...)“ (230) ili kako je Salomom razriješio zagonetku kraljice od Sabe: „(...) kralj primudri što učini, nut čutite, čini dozvat slugu komu zapovidi, da donese jedan sepet jabuka (...)“ (509).

I Sarajčićeve intervencije u uzornu anegdotu podrazumijevale su pozive na slušanje, kao npr. u egzemplu o caru Foki, odnosno njegovoj nesretnoj sudbini: „nut poslušajte što se dogodi nesrićnomu cesaru (...)“. (nepag. str. 98).

²¹⁵ Berlioz navodi da ne postoji „dosadan“ egzempl jer je jedna od njegovih temeljnih funkcija razbijanje monotonije propovijedi. Naime, u egzemplu je potvrđena povezanost edifikacije i rekreacije, pa de Vitry, napominje Berlioz, otvoreno poziva na korištenje egzempla kada je publika umorna, kada joj je dosadno ili čak kada počinje drijemati. De Vitryjevo vlastito propovjedničko iskustvo pokazalo je da je publika zahvaljujući egzemplu bila raspoložena za nastavak propovijedi (Berlioz, 1980). Iako sličnih potvrda nema u analiziranim slavonskim propovjedima, osim u jednome Rapićevu egzemplu, u kojem propovjednik komentira da je priča o Penelopi nasmijala publiku (1764: 130), propovjednici ipak daju do znanja da je propovijedana riječ bila značajnije kognitivno opterećenje za slušatelje. Bačić npr. nekad i više puta u istoj propovijedi poziva slušatelje da odahnu.

Rapić (1762) pozivom na slušanje želi ubrzati sretan ishod priče o Eustahiju: „Nut poslušajte!“ (204), pa opet uskoro: „Ah NN. nut poslušajte čuda velikoga.“ (205). U egzemplu čiji su aktanti dvojica vojnika u Belgiji Rapić kaže: „Ali, o nečuvena opačino! O nezafalnosti vridna svakoga pakla! Samo slušajte kakvi vražji posao učini“ (407). Rapić poziva slušatelje i na „gledanje“ određenih dijelova egzempla, pa nazočni postaju svjedoci napada Izraelaca na Jerihon: „Ali nut gledajte! Baš sedmi dan srušiše se zidovi (...)“ (453), a iz pojedinih se prekida naracije daje zaključiti da se poziv na slušanje podrazumijeva i onda kada nije izrijekom naznačen, što potvrđuje primjer iz egzempla o Hierlandi, u kojem propovjednik naredbom/uputom: „Nut samo budite pomniji.“ (182) slušateljima doznaju da se pripovijedanje nastavlja.

U zbirci svetačkih propovijedi (1764) Rapićeve su emfaze ipak nešto suzdržanije. On poziva na slušanje (i gledanje) da bi nagovijestio kaznu za Siseru, kada mu je Jaela zabila čavao u oko: „Sisara bi razbijen, i u big stavljen, i friško nevoljno život svrši. Samo poslušajte, što se njemu dogodi.“ (48); kada najavljuje posljedice za štetna ponašanja: „Ma, nut samo gledajte!“ (416), prije nego što je Šimun Čaratur, pavši na tlo, slomio nogu.

Za razliku od spomenutih propovjednika za egzemple Emerika Pavić i Aleksandra Tomikovića nisu karakteristični apeli na slušanje kao modeli prekidanja naracije, no to ne znači da se navedeni propovjednici nisu uopće obraćali publici tijekom pripovijedanja. Pavić tako u jednome egzemplu naraciju prekida prijedlogom da se predstojeći sadržaj zapamti, i to dvostruko: „Zapantite dobro ovdi dvi stvari: Abraham obra poslati najvirnijega slugu, a drugo da kripostnu i Boga bojeću zaručnicu za sina mu izbere.“ (78), dok je u jednome Tomikovićevu egzemplu zabilježen poziv na promišljanje o snažnome odjeku kršćanskoga protunapada u boju s Turcima: „Deh mislite vi sada, koliko strah nije bio u svima naokolo državama (...)! Činilo se je, kano da su zagrmile brdine i doline od tolike buke, trepetanja, i vrištanja konjah, i zveke oružja, i kano da su iste brdine, i doline česnule od straha“ (307). Tomiković, međutim, ništa ne prepušta slučaju, već u nastavku egzempla slušatelje fingirano predvodi opustošenim poljem na kojem su se donedavno nalazili turski šatori te im pokazuje ostatke njihove dokinute moći:

Ja sada ne mogu učiniti, da ne idem s mojim mišljenjem prama onoj vojski austrijačkoj, gdi videći vraćati se čete sjedinite s mlogim, i bogatim plijenom, čini mi se da vidim na svakomu upisane ove riči: *S pomoćjom Dvice slavna zlamenjah od pridobitja uzdiža se*. Vidim šator ostavit velikoga vezira, vidim zastavu Carstva Turskoga, vidim repove konjske, općeni biljezi od prvi dostojanstvah (...) (308)

Kao i u najavama egzempla, izravno obraćanje publici nije podrazumijevalo samo apel na slušanje egzempla (ovdje nastavak slušanja), već i djelovanje na emocionalnoj osnovi, što se

postizalo upravo emocionalnim nabojem diskursa (Perić Gavrančić, 2017: 9) – težište je postavljeno na stil kojim se govornik služi, a manje na predmet diskursa, pa je dominantna funkcija izazivanje ganuća (*movere*), odnosno značajnije utjecanje na promjenu (*flectere*). Navedeno je ponajprije obilježje Rapićeva stila. U nekoliko navrata Rapić kod slušatelja svojih nedjeljnih propovijedi želi izazvati suosjećanje, pa često vežući uz imena likova deiktičke oblike posvojne zamjenice, želi osigurati bliskost s likom koji se nalazi u nedaćama. Propovjednik od publike očekuje suosjećanje s majkom koja je proklela dijete, pa je u njega ušao vrag: „Sami sada sudite, kakovu žalost imade u svomu srcu žalosna majka.“ (123). U opisu zastrašujućih muka koje u bolesti proživljava sveta Lidvina Rapić kaže: „Ma! da se opet malo k našem bolestniku okrenemo.“ (188), „Hodite sada da dilo od milosrđa učinimo, našega bolestnika pohodeći, da vidimo reko, kako se sada naša Lidvina u svojoj bolesti ima.“ (190). Rapić nadalje poziva na suosjećanje s Emanuelom Sofom nakon što je s obitelji doživio teški brodolom: „Sada sudite koliko žalostno tada biše srce *Emanuela*, i *Eleonore*.“ (194), „Hodite da vidimo što naš Emanuel čini, na brigu sideći.“ (195), „Ma gdi ostade naš Emanuel? kako li je sada š njime?“ (197).

Osim izazivanja suosjećanja Rapićevi su egzempli trebali izazvati ljutnju i bijes slušatelja, što je razvidno iz gomilanja brojnih elativa koji pojačavaju dojam propovjednikova poziva na proklinjanje Gerarda, *opakoga* Hierlandina *divera*:

Ej opaki prijatelju! Ej krvoločni diveru, o laži paklena! O jeziče prokleti! Te što misliš? Te gdi je strah Božji? O nevirstvo putainsko, o srce Jude izdajice; nije li to jedna, i druga krv familije, i srca tvoga? Te kako smiješ pod zrakama žarkoga sunca hoditi? (...) Proklinjajte ga i vi NN. sa mnom skupa srcem vašim prid Bogom vapijući, i protiva njemu osvetu išćijući. (180)

Također, Rapić želi izazvati čuđenje: „Poslušajte i začudite se!“ (144) kada se kamenje raspuknulo, čuvši Božji glas u egzemplu o kralju Jeroboamu; te zapanjenost pri pomisli na posljedice krivokletstva kakvo se jedanput dogodilo u *Corsiki*: „Štimate može biti NN. da je ovdje svrha pokaranja Božjega, svrhu krivoga zaklinjanja. To ne, poslušajte pak se upropastite.“ (120).

Uz Rapića o strahu i *začuđenju* koje je trebao prouzročiti dotad neispričani dio egzemplarne anegdote govori i Sarajčić. Njegove je slušatelje trebao zaplašiti rasplet u kojem neki mladić ubija članove vlastite obitelji, a koji je uslijedio nakon apela na slušanje: „(...) nut dobro poslušajte, pak u velikom začuđenju ostante, i bojte se, da se i vami komu ovo ne dogodi.“ (nepag. str. 60).

Nastojeći slušatelje uvući u dinamiku priče, Kapušvarac je poput Rapića i Sarajčića vlastitim primjerom (komentarom) potvrđivao što publika treba očekivati ili kako se treba osjećati. Nastojeći postići uživiljenost publike s aktantom, u egzemplu o plemiću iz Italije kojega su napali razbojnici kaže: „Starad o slišaoci devoti, ostavljam sada vama misliti, koji je strah imao onda oni plemić ondi čekajući ga, da se je krvavim znojem znojio, međuto kako reko, otiđe razbojnik s onim putem, s kojim hotijaše ići oni plemić (...)“ (343). I u sljedećem je primjeru Kapušvarac vrlo indikativan. On poziva slušatelje uvidjeti sve vrline svetoga Nikole: „Ovo je o slišaoci velika stvar doisto: Ali je još većja, i čudnovatija stvar oni način, kojim on dade ove novce (...)“ (623).

7. 3. 5. Pitanja

Pozornost slušateljstva na pouku egzempla usmjeravala se i pitanjima, kojima se obično nagovještavao zaplet ili vrhunac priče, a iza njih je nerijetko dolazio i konkretan poziv na slušanje. Bačić tako u egzemplu o mladiću Candideu, osvrnuvši se na njegovu smrt za vjeru, piše: „Čujete l` što s smijom vedrinom, radošću, i jasnošću svojom ona nam govori? Poslušajte ju riči su njezine: (...)“ (nepag. str. 109).

Pitanja kojima se prekidaio tijekom naracije egzemplarne anegdote potvrđuju formulaičnost kao obilježje naše srednjovjekovne proze (usp. Fališevac, 1980: 95-109). Uvođenje navedenih pitanja u pripovjedni tijek najbolje opisuje pojam kronološkoga načela strukturiranja srednjovjekovne proze (Fališevac, 1980: 102), a najčešća formula u analiziranim egzemplima izraz je *što se dogodi / dogodilo*, kojim se ostvaruje efekt stvaranja napetosti. Navedene formule-pitanja simptomatične su za egzemple svih slavonskih propovjednika.

Brajdčić je ovako okončao strah svetoga Bonaventure da neće dobiti pričest: „(...) ter što bi učinjeno? Angeo iz neba poslan ga pričestio.“ (24). Na sličan način razrješava se i napetost u egzemplu o mladiću koji nije slušao biskupa staratelja: „Što se dogodi? Tako je ov opak postao, da posli različnih griha, i opakostih, ter vođa razbojnički postao jest (...)“ (92) ili o ženi koja je na ispovijedi zatajila grijehe: „(...) ali eto što se dogodi? Kad ju spovidnik odriši ovak nepravedno ispovidajuću (...) vidi da sve one krastave žabe još s jednom većom, i strahovitijom povratije se, i na usta opet u nju unidoše.“ (138).

Kapušvarac ovako prekida naraciju nakon što jedna srdita žena opetovano nije ispovjedila svoj najteži grijeh: „(...) ter vidi da joj je umrti, izpovidi se, i izpovidivši sve svoje grihe, ali ne kti izpoviditi svoje srčbe, ali što će se dogoditi? (...)“ (251). U pojedinim egzemplima naracija se

višeputno prekida istim postupkom. Kapušvarac se u čudu pita: „Što se slišaoci dogodi?“ (537) nakon što se pred jednim *hercegom* u kapelici ukazala sveta Katarina u obličju prosjakinje odnosno: „Što će biti osta on brez ruke?“ (537) kada je od njega zatražila odsječenu ruku.

U Pavićevu se egzemplu o sukobu careva Aze i Zare čita: „Što čini Aza kralj jerusolimski, na koga se rečeni kralj podiže? Jeda li smide sa svojima malima vojakom tolikoj sili odolivati?“ (34).

U Sarajčićevu egzemplu o svetoj Agati nakon pitanja „Ali što?“ (nepag. str. 68), saznaje se da će Agata mudro odugovlačiti sa šivanjem da se ne bi morala udati, a u egzemplu koji govori o kazni za zloću građana Jeruzalema Sarajčić nakon pitanja: „Što se je dakle dogodilo? (nepag. str.) nudi ovakav odgovor: „Ovo se je dogodilo, da svih onih, koji s ovim slovom Te nijesu bili zabiližiti, nemilomce od angelah bili su isičeni, i potučeni (...)“ (nepag. str. 164).

Kod Rapića (1762) su prekidanja naracije pitanjima učestala, što potvrđuju sljedeći izdvojeni primjeri formulaičnih pitanja: „Ali što se dogodi?“ (281), „Znate li kako mu kralj odgovori?“ (324), „Ali što ne može jedna opaka narav učiniti?“ (344), „Što se dogodi?“ (364), „Ma što se dogodi?“ (430). Posebno se izdvajaju pitanja kojima se pozornost slušateljstva zaokuplja pozivom na kritički sud o postupcima aktanata egzempla. Kada su se burgundskome grofu, koji je odbijao ispovijedati se, na zastoru ukazivale Kristove rane, Rapić se ovako obraća slušateljima: „Jeda mislite da se ovaj nesrični ganu u srcu?“ (61). Da bi dodatno istaknuo požrtvovnost nizozemske svetice Lidvine, ali i upozorio slušatelje na sklonosti grijehu, Rapić postavlja sljedeća eksklamativna pitanja: „Ah! Gdi je sada ovakova ptica? Gdi je takova sada žena koja sama od Boga križ, a navlastito bolest prosi?“ (187). Isti su postupci zamjetni i u Rapićevoj zbirci *Od svakoga po malo*. U egzemplu u čijem je središtu Abrahamovo otpuštanje sluškinje Rapić slušatelje suptilno navodi na očekivani zaključak: „Što velite, odpustili nju kako? Znam da svi hoćete reći dosta hrđavo; i ja isti tako velim.“ (68). Navedenim se postupkom služio i kada je tražio odobrenje svojega stava o postupku Šimuna Čaratura: „Što velite, nije li ovaj prid ovim svitom bio uzvišen, i u veliku poštenju stavljen? Ali pustimo neka samo Petar sveti, koji tada ondi bijaše, svoju učini molitvu! Evo ga jurve na molitvi: pak što će biti?“ (416).

Na promišljanje o postupku aktanta koji treba uslijediti nakon prekidanja naracije poticali su i drugi slavonski propovjednici. Kada se pred redovnikom u pustinji pojavila bludnica koja ga je odlučila zavesti, Brajdić se slušateljima obratio ovako: „(...) što čini sluga Božji u tolikoj pogibeli?“ (394).

U Kapušvarčevu egzemplu u kojem je sveti Martin, kojega su razbojnici opljačkali, imao priliku za osvetu, čita se ovakav poziv na sudjelovanje pri raščlanjivanju zapleta: „Jeda scinite da je Martin u ovomu događaju njima koju rič zlu rekao, doisto nijedne nikakove riči nije odgovorio (...)“ (447).

Tomiković postavlja ovakvo pitanje prije Juditine odluke da će otići u šator i ubiti Holoferna: „Što je dakle činila Judita?“ (267). U egzemplu o boravku Ivana Nepomuka na dvoru kralja Venceslava i njegovu pokušaju djelovanja na promjenu kraljevih nemilosrdnih odluka nailazi se na niz Tomikovićevih amplificiranih pitanja, čiji je cilj pojačavanje dojma i isticanje važnosti imitabilnosti postupka lika:

Ali nije ovako učinio Ivan, veće kako je čuo ovu nemilu odsudu, prikazuje se prid istoga kralja, za uztaviti ga, i uzdržati od ove nepravedne odsude. Pak s kakvim načinom mislite, da se je u ovomu Ivan vladao? Mislite da ga je tišio sladkim opominjanjem, kako nas uči sveti Pavao? Ili da ga je hotio opomenuti s kakvom prilikom, kako je učinio Natan prorok, kada je opomenuo Davida kralja od njegove zloće? Ili može bit, da ga je hotio opomenuti, i uzdržati od ove nepravedne odsude po prijatelji istoga Venceslava? (106)

Sudeći prema eksplicitnim pozivima, pitanja u pojedinim egzemplima zahtijevala su od puka stvaranje zamišljajne slike određenih fabularnih dionica. Brajdić je slušatelje nastojao zaplašiti predstojećim opisom prizora unutrašnjosti kapelice u egzemplu o gospođi koja nije ispovjedila grijeh, zbog čega su njezino mrtvo tijelo, koje se spremno za pogreb nalazilo u kapelici, komadali vragovi. Na navedeni prizor, koji je prvi ugledao biskup, Brajdić slušatelje priprema postavljajući pitanje: „biskup ufajući se u Boga uniđe u kapelu, i pogledi u grobnicu, ali što p. k. m! u grobnicu vidi?“ (188). Na isti se postupak nailazi kod Rapića (1764), koji je, da bi iskazao nepovoljnost stanja u kojem su se našli biblijski likovi Samson i razmetni sin, postavljao ovakva pitanja:

Vidite li onoga prijakoga risa, s dvima lanci stegnuta, gdi u suhari, kako živina melje? Tko je onaj? Samson, dobro. Vidite li opet onoga mladića blida, i mršava, gladna, žedna, gola, i bosa, kako se jest na toljagu naslonio, kod oniju svinjah? Tko je onaj? Onaj jest oni nemilotrošni, i rasapni sin, koji ne dade mir svomu otcu, dokle god svoj dio ne izdrljanči?“ (271)

7. 3. 6. Komentari

Prekidanje naracije komentarima postupak je karakterističan za sve analizirane slavonske zbirke propovijedi. Komentiranje koje prekida naraciju svodi se uglavnom na kritiku postupaka aktanata.

Bačić kritički komentira čovjeka koji je, bježeći pred dvoglavom aždajom, odsjekao samo jednu njezinu glavu, nakon čega ga je proždrla drugom: „Ah nesrićni čoviče! jer ne odsiće obedvi glave, nit zmiju nadvlada (...)“ (nepag. str. 128). U drugome se egzemplu Bačić sarkastično odnosi prema Aztu *pivaocu*, koji je, suviše ohol, bez obzira na to što je bio izrazito nizak, izradio veliki kip sebe: „Budalasto reko on učini (...)“ (nepag. str. 152). Komentar na „loš posao“ može se pročitati i u sljedećem primjeru u kojem Bačić, kritizirajući neiskrenu ispovijed *gospodičića* iz Napulja, oštro osuđuje neprovođenje dužnosti svojega subrata, nekoga redovnika koji je *gospodičića* bez imalo krzmanja oslobodio grijeha: „Slišaocih što ga je s mirom slušao, dobro je bilo, ali što ga tako lasno odriši, ovi mu posao ništa ne valjade.“ (nepag. str. 228).

Brajdić češće komentira pravilne odluke likova, pa tako izražava afirmativno čuđenje prouzrokovano bezuvjetnom ljubavlju kraljice prema svojem umrlom mužu, komentirajući njezin postupak pijenja pepela vlastitoga muža: „(...) ne čudim se, reko, tomu, nego mnogo više čudim se, da kosti muža njezina zazgala i pepeo napitkom mišajući popila (...)“ (8). Drugi je oblik komentara u Brajdićevim egzemplima suosjećanje s likom. Autor će strašan događaj koji se zbija pobožnom mladiću kojega su, nakon što mu je iznenada skončan život bez ispovijedi, đavli odnijeli u pakao, komentirati eksklamativno: „ter jao!“ (450).

I Pavić je običavao komentirati uzorna ponašanja likova, pa je tako slušatelje upoznao sa svojim sudom o postupku Ivana i Petra koji „(...) pođoše u crkvu, za pomoliti se i učiniti službu Božju; i to bi stvar dobra.“ (2).

Tomiković pak emfatično hvali smotrenost Ivana Nepomuka koji se bori s nepravednim Venceslavom i njegovim nemoralnim činom osude svojih dvorana i obitelji: „Oh srićna usta! o blažena usta! koja su ovako mućanjem karala kralja Venceslava, kako i ona zlatna usta Ivana Krstitelja veće odsićena, jesu karala i strašila nesrićnoga Hiruda.“ (108).

Rapić (1762) se komentarom u egzemplu o krivokletstvu u *Corsiki* osvrće na strahovitost Božje pravde: „Ali, o pravico Božja strašna ti jesi.“ (120), a u egzemplu o Eustahiju komentira Božju dobrostivost: „O da dobrostiva Boga! koji vazda one, koji teški križ nose, nositi podpomaže.“ (200). Poput Brajdića i Rapić komentira stanja aktanata, iskazujući svoju empatiju (što očekuje

i od publike): „Meni se pak tako dopada, baš kako da sada imam prid očima Eustakija žalostnoga, videći ga tja do smrti ožalošćena, kako duboko iz svega srca uzdiše, i plodno suze roni za pridragom Teopistom.“ (201). Emocionalno obojenim apostrofama Rapić slavi zbog sretnoga završetka priče o Eustahiju: „O veselje! o utišenje! o događaju nikada nečuvani!“ (206). Prethodno naznačeno, ali i prije spominjano Rapićevo intenziviranje dramatičnosti (Eustahije mu je *prid očima*) u pripovijedanju ocrtava se i u egzemplu o ocu koji je ubio svojeg sina – propovjednik stvara gotovo filmsku epizodu u kojoj uvjetno rečeno pokušava spriječiti nemilosrdni događaj: „(...) međuto, evo ti ditešce ide, ah! Bolje bi bilo da ne bude ni došlo.“ (354). Ovdje se uklapa i komentar iz egzemplu o Kleopatri i Antoniju, kojim Rapić aludira na komičnost pa događaj kada je Antonije na kraljičinu prevaru upecao pečenu ribu tumači ovakvim komentarom: „Ovdi je lasno suditi da je tada dosta smiha bilo.“ (280). Rapić često komentira čudnovatost određenih situacija u egzemplima. U egzemplu čija je tema odabir svećenika u Miri propovjednik dolazak svetoga Nikole najavljuje ovako: „Evo ti stvar čudna!“ (103).

Slične se primjere nalazi u Rapićevim svetačkim propovijedima (1764) – nagli atmosferski zaokret: „Evo u isto oka trenutje nebo razvedri se, valovi utišiše se, i svaka pogibio odstupi.“ (539) koji se zbija usred morske oluje kada je portugalski kralj *Abulquercius* podignuo djetesce i usmjerio ga prema nebu, Rapić komentira ovako: „Čudo veliko!“ (539). Rapić je u ovoj zbirci također komentarima utjecao na stvaranje efekta pozornice – ironično žaleći naivnoga odvjetnika, prosca udovice Penelope: „Moj siroma kalfa od velike, i slipe ljubavi leže u sanduk, a *Penelopa* crnom svitom njega pokri (...)“ (123); obraćajući se vragovima, koji su loše završili zbog nerazumnih postupaka: „(...) hej kukakvi vrazi vidite li, da ne znadete što prosite.“ (268); upućujući na mogući izgled srditošću obuzetoga lica cara Valerijana nakon što nije uspio usmrтити svetoga Lovrinca: „Ovdi da bismo mogli viditi, kako *Valerian* od ljutine sav pozeleni.“ (331).

Funkcija Sarajčićevih komentara također je najava raspleta iz kojih se treba ekstrahirati pouka egzemplu. Propovjednik u komentarima nerijetko najavljuje poentu u vidu prevrata koji slušatelje treba ostaviti u čudu. Jedan se od takvih primjera nalazi u egzemplu o Zahariji, kojega je Joaš kamenovao, za što se Zaharija nije želio osvetiti, već je samo tražio Božju pravdu. Je li ona dostigla zloga Joaša, slušatelji su mogli saznati nakon ovakvog propovjednikova komentara: „I nut čuda velikog (...)“ (nepag. str. 2). Na istu se frazu nailazi u više egzemplu, a ovdje se navodi još jedan primjer – egzempl o svetome Bonifaciju, koji je svoje vino razdijelio siromasima pa je, saznaje se nakon Sarajčićeva komentara: „I nut čuda velikoga?“ (nepag. str.

242) nagrađen Božjom milošću, svoje prazne bačve zatekao punima: „Svih ardovi s plemenitim vinom postadoše puni.“ (nepag. str. 242).

U pojedinim se komentarima apostrofira Božja pomoć. Komentirajući čudnovatost događaja koji slijedi nakon što je narod napao svetoga Silvana, nakon čega se ukazao njegov branitelj sveti Jeronim, Sarajčić piše ovako: „Ah dobri Bože! brani pravednost, i ne dopusti da sluge, svega pakla pogrda i ztrašilo postanu tvoje. Ovo ja govoreći evo čudo veliko ukazuje se.“ (nepag. str. 8).

Na isti se model komentara nailazi i u jednome Papušlićevu egzemplu. Kada pripovijeda o ptici koju je vlasnik naučio govoriti *Ave Maria*, zbog čega se spasila iz neprijateljskih kandži, propovjednik prekida naraciju komentarom koji je svojevrsna reakcija na navedeni bijeg: „(...) i, o Bože milostivni, o Divico primoguća, o ime slavno, i čudesno (...)“ (41).

7. 4. Interpretacijski dio egzempla

Pouka egzempla sadržana u egzemplarnoj anegdoti potvrđuje se u završnome, interpretacijskome dijelu egzempla. Pri analizi navedenoga dijela egzempla nameće se pitanje suodnosa doslovnoga i prenesenoga značenja, odnosno je li moralna pouka razvidna na dijegetskoj razini egzemplarne anegdote ili se doslovno i duhovno značenje ne preklapaju, pa se značenje poruke aktualizira u postupku tumačenja.

S obzirom na to da se na temelju prethodno navedenog uočava srodnost između parabole i egzempla, u ovome će se dijelu rada dosad uočene značenjske i retoričko-argumentacijske karakteristike parabole primijeniti na egzempl²¹⁶.

U prvome slučaju, kada je, dakle, kreposna pouka razvidna na površinskoj razini egzemplarne anegdote, sama egzemplarna anegdota ima smislenu dovršenost i transparentnost tropološkoga značenja bez eksplicitnog usustavljivanja ekvivalentnih značenja u postupku tumačenja. Duhovno-tropološko značenje (*sensus spiritualis*) prezentno je na samoj površini, literarnoj razini (*sensus litteralis*) pa u interpretaciji nije potrebna supstitucija doslovnoga značenja prenesenim, već je na doslovnoj razini značenja jasno kamo smjera kreposna pouka: što treba činiti/izbjegavati. Štoviše, i samo se tumačenje čini redundantnim jer se pouka

²¹⁶ Pritom će se voditi načelima koja je postavila R. Pšihistal u analizi značenjskoga i retoričko-argumentacijskoga ustrojstva Marulićevih parabola, a koja se mogu primijeniti na egzempl (vidjeti: Pšihistal, 2001b: 137-165).

razaznaje kao kauzalno izveden zaključak ispriповijedane anegdote. Umjesto alegorijskih ekvivalencija pozornost se usmjerava k poanti egzemplarne anegdote²¹⁷.

Drugi oblik interpretacije egzemplarne anegdote čine metaforičke implikacije pojedinih dijelova anegdote, važne za razumijevanje i tumačenje. One ne moraju imati vrijednost samostalnoga znaka, pa se interpretacija zasniva na tumačenju metafore, bez javljanja niza alegorijskih ekvivalencija. I u navedenom slučaju tumačenje je usmjereno na eksplikaciju poante, a ne pojedinih značenjskih sastavnica.

U pojedinim slučajevima, kada je riječ o kompleksnijem narativno-deskriptivnom ustrojstvu egzemplarne anegdote, u kojem detalji mogu postati nositeljima (relativno) samostalnoga značenja, razumijevanje duhovnoga smisla zasniva se na tumačenju, uz mogućnost eksplikacije pouke. U takvim se egzemplima duhovni smisao egzemplarne anegdote aktualizira supstitucijom doslovnoga u preneseno (duhovno) značenje uspostavljanjem pojedinačnih alegorijskih ekvivalencija, tj. provođenjem alegoreze (Pšihistal, 2001b, 144-160)²¹⁸.

Kada se govori o egzemplima u kojima se kreposna pouka razaznaje na dijegetskoj razini egzemplarne anegdote, odnos između anegdote i pouke funkcionira prema načelu sinegdohije. Odnos egzemplarna anegdota – pouka korespondira s odnosom pojedinačnoga prema općem pravilu, pa se sinegdohijski egzempl naziva i induktivnim. Iz niza pojedinačnih slučajeva odabire se one koji su relevantni za pouku, a pravilo se stvara generalizacijom konkretnoga slučaja (Louis, 2011: 27). Pozornost se u interpretacijskom dijelu navedenih egzempla ne usmjerava na eksplicitno moralno-tropološko tumačenje, već se duhovni smisao simultano s tropološkim uklapa u događajnu i aktualnu sadašnjost recipijenta (Pšihistal, 2001b: 151). Primjere sinegdohijskih egzempla pronalazi se najučestalije u egzemplima koji donose pojedinačne slučajeve iz svakodnevice (običnoga čovjeka i redovnika), a znatno rjeđe u povijesnim, svetačkim i životinjskim egzemplima. Pojedinačni slučajevi primjenjivi na spominjanu događajnu i aktualnu sadašnjost recipijenta postaju univerzalnim označiteljima, čiji je čin/ponašanje, iz kojeg se eksplicira kreposna poruka, primjenjiv na cjelokupni kolektiv. Navedeni model interpretacijskoga dijela egzempla karakterističniji je za nedjeljne nego za svetačke propovijedi, a na aktantskoj se razini može govoriti uglavnom o niskomimetskom

²¹⁷ Pšihistal uočava da parabole kod kojih je preneseno značenje transparentno bez tumačenja pokazuju više generičkih srodnosti s primjerom u užem smislu, dakle egzemplom (2001b: 152).

²¹⁸ O modelima interpretacijskoga dijela parabole, koji se ovdje uzimaju kao primjereno polazište za analizu egzempla, više vidjeti u: Pšihistal (2001b: 137-165).

modus (Frye, 2000) kao preduvjetu za uspješniju aplikaciju egzemplarnoga ponašanja u stvarnoj situaciji.

S druge strane – u egzemplima u kojima se interpretacijski dio egzemplarne anegdote temelji na moralno-troploškom tumačenju ili cjelovitoj alegorezi – o anegdoti se ne govori kao o pojedinačnom događaju ili slučaju, već činjenici bliskoj općem pravilu primjenjivom na specifične situacije. Tada se govori o metaforičkim ili transduktivnim egzemplima. Navedeni se egzempli zasnivaju na usporedbi, a opće se pravilo ilustrira pomoću analogije. Anegdota tada više nije unutrašnja manifestacija pravila, već vanjska činjenica koja mu "slič", dakle asimilacija se odvija po nekim značajkama, a po drugima se od njega razlikuje. Za razliku od sinegdohijskog, u kojem se proces egzemplifikacije odvija na temelju jednostavne generalizacije, u metaforičkome egzemplu egzemplifikacija se odvija transpozicijom anegdote nizom asimilacija²¹⁹ (usp. Bremond; Le Goff; Schmitt 1996: 114-119). Navedeni su egzempli češći u svetačkim propovijedima – prednjače biblijski egzempli, a u odnosu na sinegdohijske egzemple, znatno je manje preuzetih iz svakodnevice običnoga čovjeka.

7. 4. 1. Model interpretacijskoga dijela sinegdohijskoga egzempla

Analiza prvoga modela – egzempla u kojima egzemplarna anegdota ne zahtijeva tumačenje, već je razumijevanje doslovnoga značenja ujedno i razumijevanje prenesenoga, pokazuje da se pouka u interpretacijskim dijelovima navedenih egzempla supsumira ponajprije u savjetima, nagovorima, uputama, opomenama, ukorima, kao i u autorskim komentarima te da se odnos egzemplarne anegdote i pouke gradi na relaciji pojedinačno-opće.

Savjeti, nagovori i upute. Interpretacijski dijelovi egzempla koji pripadaju prvome modelu najčešće su strukturirani u obliku savjeta, nagovora ili upute.

Bačić na primjeru neimenovanoga mladog redovnika koji je, nakon što je iz knjige anđela saznao što će ga čekati nakon smrti ako ne promijeni svoj život, recipijentu savjetuje promjenu grešničkoga u pokornički život:

²¹⁹ Granicu između dva spomenuta tipa (sinegdohijskoga i metaforičkoga) nije uvijek jednostavno uspostaviti, pa češće dolazi do njihova preklapanja i mogućnosti dvosmjernih pristupa. Na navedeno ispreplitanje upućuje i Bremond na primjeru egzempla Jaquesa de Vitryja (usp. Bremond; Le Goff; Schmitt 1996: 114-119).

Dakle ako je tako što biste se i vi bojali određenja? Prominte opaki u sveti život, grišnički u pokornički i tako premda ne biste bili zapisani, učinit ćete da se zapišete u broj obranih. Od kud neće bit šta biste se bojali: Jerbo raj vaš jest. (nepag. str. 300)

Osim općenitoga nagovora na promjenu ponašanja, kakav je u prethodno navedenom primjeru, propovjednici u interpretacijskome dijelu egzemplja savjetuju kako izbjeći konkretne grijehe.

Đuro Rapić, koji običava egzempl zaključiti savjetom ili nagovorom, u egzemplu o ispovjedniku neimenovane bogate gospođe, za čiju je ljubav žrtvovao vlastiti život, poziva na dragovoljno trpljenje:

Ako dakle i vi NN. želite biti pravedni, i od pravednih blaženi, kada vas budu progoniti, trpite dragovoljno, jere brez toga, nitko u raj ne more doći, toga radi nemojte se strašiti, žalostiti, niti tužiti, na one teškoće, koje vam Gospodin Bog po grišnici pošalje, ne štimajte da oni to čine, nego isti Bog po njima, jerebo on pripušta. (1762: 34)

Na navedeno se poziva i u egzemplu o pokorničkim postupcima svetoga Ignacija:

Upamti ovo o čoviče, ako i tebi štogod u napridak bude se vidilo teško, i mučno podnijeti, takija se sam opomeni, šta si, i koliko si ti puta višja i gorja radi tvoje, ili radi svita ovoga ljubavi podnio, zašto dakle ne bi ti ovo i ono progonstvo, ovaj i onaj križ, radi ljubavi Božje, i spasenja duše tvoje mogao dragovoljno pritrpiti. Ovo i ovakovo dilo, koliko se vidi mučno učiniti, toliko, kada se učini, neizmirne plaće jest vridno. (1762: 176)

Osim žrtve i pokore, Rapić slušatelje upućuje na kvalitetnu ispovijed, čemu je trebao podučiti egzempl o nekome čovjeku koji se ispovjedio Ludovicu Beltrandu:

Dragi slišaoci, ne bojte se nikada, da se ispovidnik smućuje, pače uslobodite se, da koliko su veći grisi, da se toliko vele većma raduje, raduje se velim jere dobiva duše Bogu. Dakle ne imate se stiditi očitovati grih, niti od vaše strane, niti od strane ispovidi, a ni od strane ispovidnika. Nu dakle, kažite ga, i ne zadržajte ga više u srcu, na toliku štetu duše vaše. (1762: 47)

Slično je savjetovao Sarajčić u egzemplu o gospođi kojoj je tijekom ispovijedi skakutao vrug oko glave: „Nut evo sada iz ovoga događaja lasno poznati možete, što kripost svete ispovidi čini.“ (nepag. str. 118) te Brajdić nakon priče o mladiću koji ulazi u sveti red, a kojega je vrug mučio sve dok nije u cijelosti ispovjedio svoje grijehe:

Eto d. k. od ovoga događaja, koga za nauk nami Gñ B. je ostavio, da s tim poznamo, koliko štetliva je nemarnost za s. ispovid, a koliko potribito pomnjivo samoga sebe ispitivanje, gdi, i s kim smo bili, što od posljednje ispovidi zagrišismo. (123)

Među Brajdićevim i Sarajčićevim savjetima izdvaja se i poticanje na vjeru, konkretno čvrstu vjeru u sveto Trojstvo, kakva je bila vjera nekoga Olimpija u Brajdićevu egzemplu ili u sveti križ, kakva je bila vjera nekoga mladića Ludovika iz Sarajčićeva egzempla:

Ovakvih događaja puno se nalazi, ako dakle nećete D. K. m. da se takvoga što vama ne dogodi najprije dužni ste virovat u pris. Trojstvo, virujući ljubiti, ljubeć častit, i poštivat, poštujuć na pomoć u potribah vaših zazivati, i budete osobite pomoći, i milosti od pris. Trojstva zadobiti. (Brajdić, s. a.: 17-18)

Evo kolika je kripost prisvetoga križa protiva višcem, i višticam, i protiva njiovu vraštvu. Od kud sveto Justino u knjižica svoji od prisvetog križa piše Magna vis, et dignitas crucis, eui ipse Dominus humeras subieciti. Velika je, reče, jakost, kripost, i dostojanstvo prisvetoga križa, komu je isti Gospodin Isus ramena svoja podmetnuo, i podložio. (Sarajčić, s. a.: nepag. str. 164)

Sarajčić poziva i na potragu za Kristom u trenutcima poljuljane i nedostatne vjere. O pozitivnim posljedicama navedene potrage u egzemplu je svjedočila neka *duvna* koja je nakon bijega iz redovničke zajednice i bludnih radnji spoznala važnost pokore:

Evo s. d. ova srićna duvna, koja po grisi svojih bijaše Isusa izgubila: kuda ćete molim vas veću grišnicu od ove, koja ostavivši habit izajde iz manastira, zaboravivši se redovništva svoga, pristupi, i pogazi zavite svete, ne samo svoju, nego i mlogiju drugih duše u zamčice đavaoske zaplela je. I sasvim tim pridragoga zaručnika duše svoje u malo vrimena našla je, zašto ga pak tako friško najde. Zašto bo se je trostrukim načinom u traženju služila. Ona bo je pridragoga Isusa tražila, kada se ima, i gdi se ima, i kako se ima tražiti. Ovako se i ti moj krstjanine služi, i brez svake sumnje, onu milost, koju je ona, i ti ćeš zadobiti, to jest najti ćeš Isusa pridragoga, koga za toliko dugo u duši, i u sreću svomu drži, niti ga od sebe pusti, dok te u vikovičnja slave svoje, ne uvede pribivališta. (nepag. str. 51-52)

U interpretacijskim se dijelovima poziva i na vjernost u braku, o kojoj svjedoči Rapićev egzempl o Penelopinu izbjegavanju prosaca: „Vrnost reko, vrnost, o zaručnici, neka bude ono najbolje i najjače u kući vašoj vino, s kojim se u vike napijajte, ako želite biti vazda veseli u Gospodinu Bogu.“ (1762: 89) Rapić se ovdje, a u tome je izuzetak kada su u pitanju analizirani egzempli, okušao i u stihotvorstvu, pa se unutar interpretacijskoga dijela nalaze i *versi* na narodnome jeziku, kojima se na duhovit način prenosi kreposna poruka:

Gdi je žena takva sada, / Za muža koja tako mari? / Ali sridnja, ali mlada, / Koja se taki s kim ne pari. // Nije li kako muž umriti hoće, / Svim na oči jauče, i plače? / A na samu smijat se, hoće / Od veselja u kutu skače; // Van izgleda kroz obloke, / Napija se ljubav kaže, / Držeći oči na momke, / K tome svoj crn obraz maže. // Jošt čuo nisi, da je udova, / A razumio si da se udala, / Pak postala žena

nova, / Da bi opet privarila. // Indi di ćeš takvu naći / Koja Penelope bude druga; / u drugi svit bi moro ići, / Gdi nevinnost mori kuga. // Već je žena, nego žena, / Koja s jezikom ne frfnjari / A u riči nije prokšena / Tu išćite gospodari. (1762: 89)

Iz Rapićevih svetačkih propovijedi (1764) izdvajaju se upute na hrabrost i srčanost predstavljene u činu Rimljanina Marcusa Marcelusa te poticaj na udjeljivanje siromašnima i potrebitima, kako je neka gospođa pomogla prosjaku (Isusu) u crkvi:

Nije li ovo dilo vičnje uspomene vridno? Istim načinom ovakovom srčanostju, i ti krstjanine valja da se vladaš, i onda, kada te tilo, svit, i vrag tvoji najveći neprijatelji silnom vojskom obastru, kada bolest, šteta, tuga, i nevolja protiva tebi ustanu, dođi u sebe pak spomeni se imena tvoga, i reci: ja jesam Rimljanin, vojnik Isukrstov, zato bi sramota bila da se Rimljanin imenujem, a plašljiv budem (...) (232-233)

Nut dakle, o krstjanske duše! Ako naš ljubeznivi Isus, u istima ubogima, goloću, i bosoću trpi; indi u siromasi odite njega, njih pokrite, njih ugrite! pak upamtite, ako ti, i ti &c. njega ovako zaodijete, on također hoće tebe, i tebe, i tebe &c. zaoditi s odićom vičnjega života. Ako li pak ti, i ti, i ti &c. svrhu njegove goloće ne smilujete se, znajte da njegovo sveto porođenje tebi, i tebi, i tebi &c. hoće se ukazati nemilosrdno, na tvoje vičnje izgubljenje, na vičnje, tužno, i kukavo siromaštvo mukah pakleni. (503)

Kapušvarac ističe važnost opraštanja bližnjemu, nudeći primjer vojnika koji je oprostio ubojici vlastitoga oca: „Vidite li dakle slišaoci bogoljubni u Isusu, što čini ljubav, koliku kripost u sebi ima, da istoga Boga Svemogućega čini prignuti se na milosrđe, kada vidi jednoga opraštajući uvriđenja iskrnjemu.“ (250), a slušatelje poziva i na posvećivanje misa umrlima, upućujući na korist svete mise za duše u čistilištu, kakva je bila duša plemića koja je služila redovnika u toplicama:

Vidite li dakle o slišaoci plemeniti, koliku kripost ima sveta misa. Starad ne ustežite svoje ruke na današnji dan, nego pomazite vaše roditelje: starad i opet vas ponukujem o slišaoci bogoljubni, uzmite priliku od svetoga Bernardina, tere zajedno s njime govorite, ustat ću ja na pomoć njima, ronit ću suze niz obraz, davat ću za njih mise, da bi ih Bog. S. oslobodio, i priveo u kraljestvo nebesko (...) (344)

U interpretacijskim dijelovima egzempla savjetovalo se i koja ponašanja valja izbjegavati. Rapić (1764) na primjeru Antioka savjetuje izbjegavanje svjetovnih iskušenja:

Ovako, ovako jest se dogodilo *Antioku*, ovako još prija njega *faraunu*, ovako *Saulu*, i drugima neizbrojenima, koji po raskošju svita ovoga, u duboku žalost, i sumornost jesu propali, pače! u istu

dvoumnost svoga spasenja jesu upali. Dakle, sada može svaki viditi, i očito poznati, da u grihu ne ima ikakova utišenja, niti veselja. (172)

Isto čini Sarajčić u nekoliko egzempla. On slušateljima savjetuje da ne budu poput:

– lakovjernih redovnika čija molitva nije bila dovoljno kvalitetna da bi pala dugo očekivana kiša:

Dobro ovi odgovor zabilježite, zašto bo ovo isto i ja tebi govorim moj krstjanine, da ako ti potla tolike moljbe, nijesi mogao od Boga izprositi, što si otio, to se zaisto Bogu pripisati ne može. Nego je očito zlamenje da se to pomanjkanje zadržaje ili od strane tebe istoga, ili od strane tvoje molitve, ali od strane načina moliti se. (nepag. str. 208)

– mladića koji je bludno griješio s nekom djevojkom i zbog toga skončao život u netom nastaloj rupi koja odvodi u pakao: „Evo dakle iz ovoga nesrićnoga događaja (...) lasno od mene poznati možete, koliko škodu dušah naši spasenju zle prigode uzrokuju, i koliko je potribito nami od oviju se čuvati, paziti, i bižati. (...)“ (nepag. str. 28).

– atenskoga *varošanina* koji je sve izgubio zbog vina:

Ovo se isto svakom pijancu, i pijanici reći može, da su oni ogolili, i osiromašili, radi svoje proždrlivosti, oni bo žderuća vino i rakiju, najpotla od vina se lako operušaju, da ni zrnca soli u kući svojoj ne imadu, ni zalogaja prosice. Ma što se najpotla od nji događa? Ah ne smijem od strahote ni kazivati vam, iztom vragu žalosnu dušu svoju prodaju za vino. (nepag. str. 55)

Iako se iz same egzemplarne anegdote sinegdohijskih egzempla, što potvrđuju dosad predstavljeni primjeri, iščitava i njezino duhovno značenje, pa tumačenje u interpretacijskom dijelu nije potrebno jer je razumijevanje ujedno i tumačenje (usp. Pšihistal, 2001a: 151), sljedeći Rapićev (1762) primjer potvrđuje da je pouka mogla biti i višestruka:

Evo događaja skoro nečuvena; evo providenja Božjega, evo ogledala od ustrpljenja. Iz ove historije moremo očito poznati kako oči Božanstvene vazda bdiju svrhu pravedni svoj slugah. Drugo moremo naučiti, da se pravda more gaziti, ali se nikada ne more sasvime sgaziti. Treće da ništo ne more biti tako otajno, da kadgod neće na svitlost izići. Četvrto iz ove historije vidi se očito, da onaj, koji drugome jamu kopa, hoće najprije u nju sam upasti. Ništa ne manje mi da kod ovoga ostanemo, kako nenavidost, progonstvo, ogovor, tuge, žalosti, i križ, jednom ričju svaku protivštinu, koju nam naši iskrnji uzrokuju, imamo ustrpljivo trpiti, i na priliku Hierlande, dragovoljno patiti. (184)

Iz prethodnoga je primjera razvidno i to da se u interpretacijskim dijelovima egzempla sa svrhom djelotvornijega utjecanja na recipijenta Rapić služio emotivno obojenim baroknim retoričko-stilskim aparatom (paralelizmi, antiteze, nabrajanja), čime potvrđuje Augustinovo

retoričko načelo da je uporaba uzvišenoga stila u propovijedanju najkorisnija kao poticaj na promjenu (usp. Augustin, 1995: 241).

Osim navedenoga, Rapić je o emocijama koje su egzempli trebali izazvati kod publike progovorio i izrijekom, što potvrđuje interpretacijski dio zastrašujućeg egzempla o ubojstvima koja je u jednoj obitelji iz *Corsike* prouzročilo pijanstvo: „Srićan hoće biti onaj, koji ovaj događaj uzme sebi za ugledalo.“ (265).

Dok je u predstavljenim primjerima pouka univerzalna za sve tipove slušatelja, ona se u određenim egzemplima odnosi na konkretne skupine. Iz Brajdićevih primjera razvidno je da su pojedini savjeti upravljeni isključivo oženjenim muškarcima, a drugi udanim ženama, koje se trebaju ugledati na svetu Moniku. Njima propovjednik savjetuje da budu pokorne najmanje iz dvaju razloga: pokornošću će zadržati muževe uz sebe, a u zajedništvu će im biti bolje:

Iz ovoga događaja mogu si svi ljudi oženjeni lipi nauk, i izgled uzeti, ako žele u zemlju blaž. slave neb. unići, koji misle, da su njiove žene tako tvrdoga srca, i tupe pameti, da se kod njih, i z njima ništa ne može opraviti brez štapa, brez šake, brez bijenja i bubanja, brez proklinjanja, i psosti, ter ništa manje kod mlogih, i mlogih već bi se opravilo jednum dobrum, ljubeznivum ričjum, nego bi čovik želio od njih imat, zato oni opaki, ljuti, srditi ljudi, koji svoje žene tuku ko kamenje, neka se čuvaju, i boje, da im Gñ Bog prid. ne zatvori vrata od kraljestva neb. (57),

(...) moje ženice, činite i vi tako, nemojte razglasit što se u kući događa, činite se kako da bi ne znale, ali izpričajte falinge muževa vaših, ter ovako ćete lasno njihovu ljutinu pobolšat, hote vam dobri biti, šutite, nemojte im odgovarat, ter ćete lijepo, mirno z nijma u ljubavi krstjanskoj ko angeli živiti, dobro na ovom, i na drugom svitu imati. (227)

Među konkretnim skupinama kojima se upućuje pouka egzempla izdvajaju se i roditelji. Sarajčić ovako, pozivajući se na autoritet svetoga Augustina, savjetuje roditeljima:

Ovo nijesu riči od mene izmislite, nego su Augustina svetog, ovako govorećega (...) Evo iz ovoga nesrićnog događaja, i veoma strašnog, lasno poznati možete kakvi, i koliki grisi iz pijanstva porađaju se. Mogu po isti način oci i matere uzeti sebi priliku, kako imadu svoju dičicu čuvati, i odvrćati, da ne piju vina, i rakije. (nepag. str. 60)

Kapušvarac kao imitabilan postavlja model odgoja roditelja svetoga Emerika: „Evo čuste o roditelji oci i matere život svetoga danasnjega Emerika, kako je u strahu Božjemu bio odranjen, ovako i vi odranjajte vašu dičicu, da oni posli učine vas veseliti, kako ono je sveti Emerik herceg i divac svoga oca s. Stipana kralja.“ (354).

U egzemplima iz svetačkih propovijedi interpretacijski dio egzempla osigurava modele preporučivanja određenom svecu sa svrhom usklađivanja života s kršćanskom moralkom i konačnoga spasenja zahvaljujući svečevoj pomoći. Nakon brojnih čudesa ozdravljenja i uskrsnuća svete Ane, Brajdić u jednome od takvih egzempla kaže:

(...) koje su u takvoj potrebi, neka se i one priporuče, pomoć neka mole od Ane s. z takvim ufanjem, i virom, takovu pomoć doisto i one poznati budu od S. M. Ane. A osobito bi morali svi otci, i matere sebe, svoju dičicu i sve kućane svoje pod obrambu s. Ane postaviti, i priporučiti, da ona kako bijaše glava, i početak pokolenja Isuk. tako da bude poglavica vašeg pokolenja, i pokućstva naslidujući život, i kriposti njezine hoćete biti pribrojeni među rođake Isusove, Ana će s. za vas kano za prave ljubitele svoje brigu, i pomnju nosit na svitu ovom u životu vašem, i na čas smrti vaše (...) (372)

Na sličan su način oblikovane Kapušvarčeve, Pavićeve i Tomikovićeve interpretacije. Navedeni su propovjednici slušateljima preporučivali molitvu i ufanje u svečevu pomoć donoseći niz konkretnih imitabilnih primjera. Kapušvarac tako poziva na nasljedovanje:

– biskupa koji se na samrti ufao u pomoć svetoga Mihovila i nekoga luterana koji je od pogibelji spasio dvojicu redovnika:

Eto dakle slišaoci vidite očito, da kada budemo u najvećoj i najposlidnjoj potrebi kada nas ostave rođaci i prijatelji naši, kada nas ovi svit lažljivi izdade (...) Eto samo nam u tolikoj potrebi ostaje jedan jedini virni prijatelj naš s. Mihoil Arkangeo (...) (76-77)

– mentora nekoga mladića koji se ufao u pomoć svete Katarine:

Dakle ako želimo i mi u naši potreba poznati pomoć, nju zovimo na pomoć, zašto je isti Isukrst rekao (...): Onima ću se smilovati, koji se uzfale, i koji god želi na ovom svitu srićan biti, a na onomu blažen, ne pristaj s. Katarinu poštovati, u svojoj potreba nju na pomoć zazivati, neka znaš dobro da će te ona pomoći, i milost od svoga zaručnika izprostiti slave kraljestva nebeskoga (...) (544)

– redovnika kojega je sveti Andrija spasio od vraga prerušenog u djevojku: „Dakle o slišaoci, budite mu devoti na zemlji, ako mislite s njim kraljevati na nebesi, u vike vikom (...)“ (584).

– nekoga *ćifutina* koji je spoznao čudotvorne moći svetoga Nikole: „Dakle budući toliki pomoćnik naš prid Bogom s. svak se njemu priporuči u svoji potreba, on će svaka izprostiti kod Boga s. nama pribivajućim na nizini zemaljskoj, a posli smrti slavu kraljestva nebeskoga (...)“ (647).

Emerik Pavić ovako potiče na štovanje svetoga Josipa nakon jedne od mogućih priča o svečevim dobročinstvima onima koji su ga štovali tijekom života:

Još hiljadu drugi ovakvi događaja mogao bi ja vama doniti, da mi vrime dopušta. Sad vidite da je Josip s. svakomu, koji ga štuje, i za života u pomoć zaziva, milostivi branitelj na samrti. Njemu se dakle utecimo, štujmo ga, i zazivajmo ga za života, on bo govori: Tko mene nađe naći će život, i zadobit će spasenje od Gospodina; on će reko naš otac biti za života, a branitelj na samrti. (PS, 116)

U osobnom egzemplu Aleksandra Tomikovića, iz kojega se saznaje da je samoga Tomikovića u djetinjstvu čudotvorno ozdravila molitva njegova oca Djevici Mariji, zapisano je ovako:

Sada, ja ne znam što bi, i kako bi rekao? Reći ću ono, što je odavna rekao Petar Damiani njezin ljubitelj: a) *Scio Domina quia benignissima es, et ainas nos amore invincibili*. Znam Gospoju naša, da si najdobrostivija, i da nas ljubiš ljubavjom nepridobivenom. (196)

U interpretacijskim se dijelovima egzempla iz života svetaca slušateljima savjetuje ne samo oponašanje aktanata koji su se molili svetcima i ufali se u njihovu pomoć, već i imitacija određenih modela svetačkog života. Navedeno potvrđuju Rapićev (1762) i Kapušvarčev egzempl preuzeti iz života svetoga Nikole. Dok potonji u egzemplu o svetome Nikoli koji pomaže trima siromašnim djevojkama, slušateljima poručuje: „Naučite o slišaoci ljubiti izkrnjega, naučite činiti lemozine siromahom.“ (623), Rapić potiče na ustrajnost kakva je bila u svetoga Nikole pri izboru biskupa u Miri: „Činimo i mi to isto. Naslidujmo duhom ovoga svetoga vruću želju (...)“ (103).

Opomene (kritike) i upozorenja. Interpretacijski dijelovi egzempla nerijetko su oblikovani kao opomena/kritika ili upozorenje unutar kojih je sadržana kreposna pouka. Ona u navedenim slučajevima proizlazi iz reakcije na omisivni čin prezentiran u egzemplarnoj anegdoti. Kada je u pitanju retoričko-stilsko oblikovanje toga dijela egzempla, simptomatična je uporaba mješovitoga i uzvišenog stila kojim se, s ciljem osiguravanja promjene, djeluje na emocije recipijenta. Analiza potvrđuje da su opomene/kritike ili upozorenja karakterističnije obilježje interpretacijskih dijelova egzempla u nedjeljnim propovijedima.

Đuro Rapić (1762) opominje na primjeru mladića, tvrdokornoga grešnika, kojega ni ukazanje Isusa oblivenoga krvlju nije ponukalo na ispovijed, zbog čega je Isus punu šaku krvi bacio na mladića, koji je uskoro izdahnuo: „Krstjanine, što veliš? Hoćeš li biti tvrdokoran kako i ovaj nevoljnik?“ (72).

Egzempl o grešniku iz Burgundije, koji je također odbijao ispovijed, Rapić završava ovako:

Tako će se svakomu dogoditi koji se povede po grisi, i malo bude mariti za pokajanje od griha. Zato ponukuje s. Augustin svekolike ovima ričma. *Ideo dilectissimi quicunque vult in venire misericordiam Dei, sanus agat panitentiam in hoc sæculo, ut Janus esse valeat in futuro*. Zato

pripoljubljena bratjo, tkogod hoće da najde milosrdje Božje, neka zdrav čini pokoru ovdi, ako želi zdrav biti na došastomu svitu. (62)

Problematične ispovijedi ili njihovo izbjegavanje naišle su na kritike u interpretacijskim dijelovima i Sarajčićevih egzempla. Na primjeru gospođe oko čije je glave na ispovijedi skakutao vrag – simbol neispovijedanih grijeha – i *duvne* koja se iz pakla javila drugoj *duvni* u liku krmače te svjedočila o paklenim mukama zbog zatajenja grijeha na ispovijedi, Sarajčić je slušateljima poručio: „Eto moj krstjanine, što dobivaju onih, koji se stide i koji neće na izpovidi jednom čoviku, jednom grišniku umrlome svekolike grihe svoje čisto, pravo i ponizno izpoviditi. (...)“ (nepag. str. 124).

Bačić pak kritizira kršćane koji za ispovijed odabiru *hrđave* ispovjednike, te tako neopterećeno pristupaju ispovijedi, ne plašeći se stroge pokore i vjerujući u brzo odrješenje. Njih u interpretacijskom dijelu egzempla o mladiću iz Napulja, čiji je ispovjednik bio upravo *hrđav*, plaši paklenom propašću: „D. K. ja mislim da dosta očito govorim, i da me vi dobro razumijete, eto vam što hoću: ispovidnika ćete, dobroga gledajte, ili barem hrđava ne tražite, jere s njime zajedno u pakao propašćete.“ (nepag. str. 229).

Rapiću (1762) su pogodni za kritiku bili omisivni činovi lakomoga oca koji o svojim paklenim mukama svjedoči pred sinovima te sina koji se javlja iz pakla i ocu obznanjuje da ga je u pakao odvela srditost i zavada koju je *imao prama iskrnjemu*:

Ovo je svrha od onih koji uživaju tuđa dobrah, i omačiti jesu s lakomostju. Uklonite se krstjani od lakomosti, koji ima tuđe neka povrati odmah, i ako ne ima ga čije je, razdili ubogima Isukrstovima, niti kasni, zašto što više produljuješ, to se više interes, i lakomost koreni u tvomu srcu. (165)

Ajde sada postite, i svijju pokornika pokore na sebe uzmite, vi koji u miru ne živete. Čuste li kuda će sva vaši dobra dila dopasti, kuda li propasti. *Frustra DEum, veli s. Isidorus, sibi propitiari quærit, qui cito proximo placari negligit.* Zaluda onaj prosi, da mu Bog odpusti, i u milost svoju njega primi, koji udilj ne traži s iskrnjim svojim pomiriti se: jere onaj nije vridan da ga Bog usliša, koji glas Božji ne sluša, koji njemu zapovida, da se sa svojim iskrnjim pomiri, i s njime u ljubavi živi. (297-298)

Iako znatno rjeđe, opomene i ukori nalaze se i u interpretacijskim dijelovima egzempla iz svetačkih propovijedi. Rapić (1764) se u svojoj knjizi okomljuje na taštinu svih kršćana, opominjući ih na primjeru kralja Saladina: „Znaj, znaj, o umrli čoviče da i ti, od svega tvoga dobra nećeš više sobom uzeti nego, tri, ili četiri aršina beza; i eto ti sva kolika tvoja baština, i sav koliki trud tvoj. *Siccine separas amara mors.* Tako je zaisto.“ (10). Za potreban prijekor, međutim, ne ostaje dužan ni inače bogobojažnim svecima (no prije preobraćenja), što potvrđuje

poruka na kraju egzempla o *vrimenitom* životu svete Rožalije (koja predstavlja sve koji griješe bludno, ali se u konačnici trebaju ugledati na njezinu pokoru):

O napunuta, i izprazna ženo, koja gizdaš tilo da oslipiš čovika, hodi stani prid ovo ogledalo (...) O mrcino smrdljiva, koja u putenom tražiš naslađenje (...) O pogana baro, o posudo svakoga smrada (...) Evo o dušo grišna! Koliku krvoločnost tvoji grisi čine svrhu Isukrsta! Srična je bila Rosalia s. jere onim strašnim viđenjem jest se ganula, i dostojnu pokoru učinila (...) (256).

I Brajdić signalizira da čak i oni koji su živjeli kreposno i zbog najsitnijega grijeha mogu naići na prepreke pred rajskim vratima. Navedeno potvrđuje egzempl o dvama fratrima, od kojih jedan umire i, ukazujući se drugomu, govori o strogome sudu, ostavljajući živućega u strahu:

Eto k. m! uzmite si sad u pamet, ako s. ljudi, virni sluge Božji tako oštri sud po smrti primaju, što će z nami grišnima biti, kad se naše duše svisti, iliti vam conscientia prvo toga zmotane, i zvezane, razmotaju, i razvezu tako da se budu zvati knige otvorene, kad se ove knige naše duše otvore, udilj će se Božje milosrdje zatvoriti, a pravda, i ognjevita sržba njegova proti nami otvoriti. (79)

Brajdić, kako se prije moglo vidjeti, oštro kritizira psovače, pa u interpretacijskome dijelu egzempla na primjeru dvojice koji su opata Walderika, kada je tražio prenoćište, oštro napali riječima, kršćanima poručuje: „Eto k. m.! kako Bog nečiste riči, i razgovore pedipsa, ne bojite li se vi, koji ste obični takve razgovore imati.“ (196).

Na primjeru djevojke kojoj je naštetilo loše društvo Brajdić je kritizirao običaj prela:

Eto prid. m! što čine prela, što zla, i opaka društva uzrokuju (...) Zato opominam sad na svrhi gov. sve kolice, neka nitko ne govori, ja ću se paziti, i na mene brigu nositi, ako me tko na zlo nagovarati bude, ja znam što činit imadem, ja nisam takove conscientie, da bi me pušto na zlo napeljati (...) (95)

Slično je i u egzemplu o sinu koji je molio za svojega umrlog oca, no njegova duša nije bila spašena sve dok sin nije ispovjedio sve svoje grijehe: „Zato opominam vas svekolike D. k. m! sad na svrhi govorenja moga, da neka svaki dobro promisli veliku tu koju čini svaki najmanji smrtni grih, i u kakvoj pogibeli čini živit tužnoga, i nevoljnoga grišnika (...)“ (239).

Sarajčić kritizira pijance pa u egzemplu o pijanome Nijemcu kaže:

Evo moj krstjanine, ovo je ono nesrično stanje tvoje, iz koga te je Bog dobrostivi uzkrasio. Sciniš može biti, da si se ti iz ovoga s kripostju tvojom izbavio, ali se u tomu varaš, zašto sa svom kripostju tvojom, odavna bi u mukah pakleni gorio da te Bog milostivni posobitom milostju svojom ne bude pohodio, i na ovu svetu izpovid uzkršnju pripočekao, ali se čuvaj da ti ove milosti opet grišeći, ne izgubiš, ter da ti se štogod gorje ne dogodi. (nepag. str. 155)

Ni opomene nisu uvijek bile generalizirajuće, već su se nerijetko doticale samo jednoga spola. Tako se, primjerice, u egzemplu koji donosi zastrašujuću priču u kojoj iz usta grešne žene na ispovijedi izlaze žabe, koje se nakon zatajenja grijeha, ponovno vraćaju u ženinu utrobu, Brajdić opomenom obraća ženama:

Eto žene k. m. uzmite si izgled, i nauk od ove proklete ženske glave, kako se valja čuvati, i tilo svoje u postenju držati, vi držite to za žalu kad se igrate, kako, i ova jest držala, kako da bi to ništa bilo, ali evo sad vidite kako Gñ Bog strašno u paklu pedipsa ove žale vaše. (138)

Na istome su tragu Sarajčićeve opomene. Propovjednik, osuđujući *kićenje* tijela, opominje žene da će poput grešne *spoletanske* djevojke zbog ljubavi prema svjetovnom završiti u paklu:

Evo D. B. kakva će biti zločesta smrt opaki grišnikah, koji u najmanjoj od progonstva nijesu se otili volji Božjoj podložiti, koji reko zemaljska ljube, a od nebeskog uživanja i ne spominjaju se, koji reko veću brigu svrhu nakićenja tila, nego duše svoje imadu? (nepag. str. 81)

Kada je u pitanju suživot bračnih partnera ili zaručnika, Sarajčić također opominje egzemplom, što potvrđuje interpretacijski dio egzempla o Agati i Temistoklovoj kćeri, dvjema ženama koje su vješto i uporno branile svoju čast. U njemu se Sarajčić obraća zaručnicima: „Ništa drugo ne govorim, nego sve skupa opominjam, a osobito zaručnike i zaručnice, da među sobom u miru i ljubavi živite (...) (nepag. str. 68).

Gorljivim opomenama svojih suvremenika priključio se i Kapušvarac. U egzemplu o nekoj srditoj ženi, koja je zbog grijeha završila u paklu, Kapušvarac poručuje:

I tako će doisto o slišaoci svakomu onomu biti, koji u srčbi, ili nenavidosti umre; zato ne valja nenaviditi drugoga, a navlastito potribitoga; ne valja da se poholi što mu je dao Bog Svemogući, zašto ništa od sebe ne ima, nego ima sva kolika od Boga Svemogućega. (251)

Kapušvarac prijeti i u egzemplu o mladiću i djevojci koji su zbog bludnoga života završili u paklu:

Evo dakle, o devoti slišaoci, očito se vidi da ovi dviju zvirenjac, koji ne hotijući se dati uloviti lovцем duhovnim, tako od nebeskoga lovca u vike umoreni jesu, i u muke paklene bačeni. Ako dakle i vi želite da se i vama tako ne dogodi: Hodie si vocem Domini audientis, nolite obdurare corda vestra. Danas ako uzčujete glas Gospodina, nemojte otvrdnuti srca vašega, nego glas lovca njegovi veoma vrlo čujte i pomljivi budite nauke njegove obluživati tija do smrti (...) (206)

Prijekori grešnicima nisu uvijek potaknuti omisivnim ponašanjem aktanata, dakle ne kori se uvijek imajući u vidu grijeh prezentiran u egzemplu, već i recipijentovo eventualno odstupanje od predstavljenoga uzornog ponašanja.

Tako opominje Rapić, imajući na umu *ustrpljivost* Emanuela Sofe:

Je da se ne sramimo čuvši ovako ritku historiju? Mi? koji nismo od ovako velika plemena? Mi? koje Bog samo malim prstom takne, takija, takija kako barut planemo? Nut otvori oči o čoviče! Zašto bi se ti tako žalostio, tužio, i ljutio svrhu jedne male štete? Nisi sam, nisi prvi, nećeš biti ni najposljednji? Ako su drugi s ustrpljenjem primili, zašto ne bi i ti? Je da si ti bolji od drugi ljudih, o opaki čoviče, o živino tvoga spasenja zaboravna, imaš li barem jedan dram čovičje pameti, i razuma, da promisliš (...) (1762: 198)

Sarajčić na primjeru starca Machete, Thomasa Morusa, Aville i Tome od Villanove, koji su vješto izbjegavali priliku za ogovaranje, kritizira navedeni grijeh:

O da bi ovo činili krstjani, stanovito na friško bi se grih ozloglašnja izkorenio. Ali što? Kada jedan drugoga prid tobom počme sramotiti, onda se ti smiješ, uši tvoje k njemu obraćaš, i još ga zapićuješ, ta deder brate još mi jedan puta kaži, kako se je to š njime dogodilo, nije se dakle čuditi, da je i dan današnji ovi grih na toliko žilje svoje kod sviju pružio. Nuder ovdi poslušaj svetoga Jerolima šta ti govori: (...) Ako ti s veselim obrazom slušaš ozloglašujućega, ti mu daješ trud ozloglašivati, on vatru izkreše, a ti druga vatri potribita podmećeš. (nepag. str. 184)

Komentari. Kreposna se pouka u interpretacijskim dijelovima analiziranih egzempla mogla ekstrahirati iz propovjednikovih komentara o grešnom ponašanju u egzemplarnoj anegdoti.

Tako npr. Rapić (1762), nakon što je priču o psovaču iz *Messice* završio zastrašujućim događajem – navedeni je psovač skončao jezikom prikovan za nebo, kaže ovako: „O da i sada ovako Bog svemogući vragom pripusti takovima psovačem jezike prikivati, barem bi izgubili oni halat, po kome u muke vičnje dohode, to jest opake jezike s kojima običaju psovati i ružiti Boga svemogućenoga.“ (122). Komentiranje, uglavnom vrlo sugestivno, karakteristika je i sljedećeg, često spominjanog Rapićeva egzempla, također s temom iz svakodnevice. Nakon što se publika upoznaje sa zastrašujućim događajem krivokletstva u *Corsiki*, gdje se zbog počinjenog grijeha nižu strašna ubojstva i samoubojstvo, svako Rapićevo tumačenje zasnivalo bi se na redundantnosti jer je pouka jasna iz komentara. Aplikacija se ovdje ostvaruje i aktualiziranjem niskomimetičkoga modusa (Frye, 2000) – likovi u egzemplu pripadaju običnim ljudima ni po čemu nadmoćnima recipijentu – što značajnije utječe na razumijevanje pouke već na doslovnoj razini priče. Rapić stoga eksklamativno, suosjećajući s pukom, interpretira priču:

Razumiste li o opaki pritnji Božju, protiva krivo zakletnikom, a kojom priti da neće odstupiti prokletstvo od one kuće dokleml ju svu ne izkorene. *Maledictio veniet ad domum jurantis in nomine meo mendaciter*. Prokletstvo dojt i će u kuću onoga koji se kune u ime moje lažljivo: i nije dosta što će doći nego hoće i ostati onde. *Et commorabitur in medio domus ejus*. Pak što još slidi, *& consumet eam, & ligna, & lapides ejus*. I srušit će ju da se i ne zna gdi je bila. Ah! Siromaške kuće, u kojima su poglavari, koji se krivo kunu: Siromaški sinovi koji se rađate od otaca takvi: uboge kćeri, koje ste po nesrići rodile se od materah takvi; Žao mi vas jest, jer se bojim da ne dojde pokaranje, i kućama vašima (...) (121)

Na iste se obrasce nailazi i u Brajdićevim interpretacijama egzemplarne anegdote. Nakon što je publika mogla saznati kako je biskup Rodolfus kaznio svojega brata zbog ružnih riječi, Brajdić komentarom ukazuje na problem *nepoštenih govora*: „Da bi to sad gospodari, i gazdarice, oci, i matere kućana, i dice svoje nečiste riči, nepoštena govorenja tako plaćali, mnogo bi Bogu milji bili, većju sriću, i blagosov Božji nad sobom poznavali.“ (197). Osim onih koji *nepošteno govore* česti su, prema svemu sudeći, i oni kojima nije strano svetogrđe. Stoga Brajdić nakon priče o dvama fratrima, koji su se smijali tijekom večernje molitve, prijekorno komentira postupak zaigranih redovnika: „O da bi ovdi Isukrst propeti tako oštro pedepsao one, koji se smiju, i lakrdije spravljaju u C. koliko bi svakoga svetca mrtvaca bilo!“ (253).

Komentar može biti pojačan i propovjednikovim amplifikacijama, gdje se obično nižu apostrofe i kontaktni sinonimi. Kod Brajdića emfaza je prisutna pri komentiranju Gertrudina postupka zaštite grešnika: „O srića, o neizrečena radost svim onim koji su milosrdni pram dušicam od purgatorije! (...)“ (498), a kod Sarajčića kada se egzemplom o krvavome piru u Parizu kritizira pokladno raspoloženje:

O igreh neobičajne! O nevirnog pira! koga veselje s velikom žalostju dovrši se. S. P. što bi ja mogao sada iz ovoga žalosnoga događaja prid oči vaše staviti, nego da se i sada ovoga vrimenta pokladnjeg prilični s događaju pirovi, i od opaki krstjana slave i provode. (nepag. str. 102)

Kao oblik komentara javljaju se i prijevodi citata. Papušlić nakon priče o grešnoj gospođi koju je spasila Marija prevodi citate svetoga Metodija i Nicefora:

O dakle lipoti, i blaženo od ove Dvice Majke naše i pomoćnice reče S. Metodio: *Quid de te Diva Dicam, o benedicta ignoro, nam ab inferis peccatores cruens, ostendis per tua merita in Inferno dari Redemptionem: Et hæc sunt arcana, que nec mens, nec ratio valent percipere*. Što ću, veli, od tebe divico reći, o blagosovljena ne znam, jer iz pakla grišnike vadeći, ukazuješ da po tvomu dostojanstvu, iz pakla ima odkupljenje, i ovo su otajna, koja ni pamet, ni razum ne može dokučiti. I. s. Nicefor

ovako: *Maria iram a Caelo depellit, a Dei justitia abscissos in Inferos, eripit*. Maria srdžbu od neba tira, i od Božje pravde odsičene, i odbačene u pakao, otima. (37)

Pojedini komentari ne uključuju dodatne interpretacije, već je sam komentar indikativan za potvrdu kreposne pouke. Takvi su komentari česti u Kapušvarčevim egzemplima, u kojima propovjednik vrlo kratko komentira čudesa svetaca, bez potrebe ikakvoga podastiranja pouke. Za svetoga Leonarda, koji je spasio trudnu kraljicu, Kapušvarac kaže: „Evo dakle moj sveti Leonardo velik prid Bogom, velik prid ljudma, velik prid svim svitom.“ (str. 420), dok je o svetoj Katarini, koja je spasila nepravednoga suca zapisao ovako: „Evo vidite kolika je pomoćnica danasnja sveta Katarina i zlim ljudima, da kamoli dobrim koji se njoj priporučuju u svojoj potrebi.“ (537).

Dio komentara pojavljuje se u obliku pitanja. Nakon zastrašujuće priče o ženi koju je muževljevo pijanstvo navelo na ubojstvo djece, a potom i muža Rapić (1762) fingira dijalog s publikom: „Što velite, nije li pijanstvo opaki krvolok, i čovičanskoga života dželat?“ (265-266).

Brajdić u egzemplu o svetoj Tereziji, koja se sramila svojih sitnih grijeha, progovara o štetnosti grijeha, nastojeći podsjetiti publiku na njegovu ružnoću: „Poznajete li sad o D. k. teskoću i odurnost griha smrtnog? Kako čovika čini podobna istom diavlu paklenomu (...) (103). U interpretacijskom dijelu egzempla o rodi koja kopa oči preljubniku Brajdić također pitanjem usmjerava na pouku: „Tko dakle ne bi rekao, i virovao, da ovo jedan grih pritežak kod Boga, i ljudi, budući da se rad njega događaju tolike sumlje, omraze, smutnje, pritnje, još i ubojstva.“ (170).

Određenim se pitanjima postiže značajniji poticaj na promjenu ponašanja. Njima se, osim što se usmjerava na pouku egzempla, istaknutije apelira na važnost njezina razumijevanja. Brajdić na navedeni način fingira početak dijaloga s publikom nakon egzempla o udovici koja je zbog neispovijedane bludnosti završila u paklu: „Jeste li čuli, i razumili p. k. i k. m.!“ (188).

Pitanja ovoga tipa česta su kao interpretacijski dijelovi Kapušvarčevih egzempla. Navedeni autor nerijetko, na primjeru svetaca koji su zbog određenih *pomanjkanja* trpjeli kaznu ili promišljali o njoj, napominje o težini muka koje će podnositi obični grešnici. U egzemplu u kojem su na samrti vragovi napadali svetoga Elizarija nalazi se ovakvo pitanje: „Ako dokle slišaoci dragi ovoliko napastovanje bijaše u ovakvome svetomu čoviku, a što će doklem biti u jednomu žalosnomu grišniku.“ (63). Slično je pitanje u egzemplu koji govori o strahu od posljednjega suda Antuna iz *Corsike*: „Razumiste li sad o slišaoci, a što će dakle od nas biti, što promišljajući Sveta crkva vrlo priporučuje, i utiče se svetomu Mihoilu“ (64). Kapušvarac

postavlja pitanje i nakon priče o pokori mladića iz Kampanije: „Što vam se sada čini od ovoga mladića, je li među vami koji o slišaoci, koji bi ovakovo naslagenje hotio uživati, pak posli hoteć zbrda vrat ulomiti (...)“ (95), a ponekad se pitanjima i čudi, kao što je slučaj u interpretacijskome dijelu egzempla o drhtavcu koji se 38 godina muči u lokvi, iz koje ga nitko ne spašava: „Te nije li ovo o slišaoci jedna nesrića nigda nečuvana more biti?“ (330).

U interpretacijskim se dijelovima pojedinih egzempla kreposna pouka ostvaruje u fingiranju dijaloga s aktantom, nositeljem (ne)uzornoga čina, pri čemu se komentiraju njegovi postupci. Brajdić se obraća Ivanu Sotu, koji je svoj zanatni alat (šivaću iglu) odlučio ponijeti sa sobom na drugi svijet, potičući na taj način slušatelje na korisne odluke tijekom života:

Oh! idi, idi, o srićni, čestiti, i u vijeke blaženi f. u rajske slave za primiti plaću tebi pripravitu, koju si si s dobrom odlukom radeć zaslužio, nami u testamentu za baštinu, i ostavio, tvoju iglu ostavi, koja neka nas vazda podbada, i nepristance potica, da vazda se u naših poslovih, spomenemo se dobru, i svetu učiniti odluku. (48)

7. 4. 2. Modeli interpretacijskoga dijela metaforičkoga egzempla

Egzempli s dominantnom eksplikacijom moralne pouke. U interpretacijskim dijelovima metaforičkih egzempla mogu se izdvojiti dva modela. Prvomu pripada skupina egzempla u kojima se interpretacije temelje na analogiji, no težište nije na tumačenju alegorije, već ekstrahiranju moralne pouke. Navedenu skupinu egzempla s jedne strane karakterizira razvidnost kreposne pouke na dijegetskoj razini priče (pouku određuje kontekst), a s druge transparentnost jedinica značenja koje same po sebi mogu postati nositeljem relativno samostalnoga značenja. U interpretacijskome dijelu, međutim, dolazi do njihove redukcije, pa izostaje eksplicitno alegorijsko tumačenje. Pozornost se, stoga, ne usmjerava na moguće alegorijske ekvivalencije, već na primjenu kreposne pouke (Pšihistal, 2001b: 150).

Znakovit je primjer Bačićev egzempl o *Diogenešu* koji je, došavši u *Megareski* grad, kritizirao roditelje jer su im ovce urednije i deblje od djece. Slijedeći filozofa u kritici, Bačić zatečenu situaciju izravno primjenjuje na očeve i majke:

Evo me jurve u kućah vaši oh ocih i matereh mista i okoliša ovoga; ali što u njima vidim upitajte me? Ah bolje se vladati i držati okolo kokošinjakah i kokoših, nego oko bešikah i diceh. Malo sam rekao: s većom pomnjom paščadijah i drugeh beštijeh oko kuće rane se, nego dičicah u nauku krstjanskom i rani duhovnoj uzdižu se (...) Dakle dičicah vašoj malo kako počme svitati razum, odma nauk krstjanski da ih rasvitlivat počme potribito jest, oh ocih i matereh! (nepag. str. 87)

Umjesto tumačenja koje podrazumijeva sljedeće odnose: filozof Diogen = propovjednik; *Megareski grad* = mjesto u kojem se propovijeda; stanovnici *Megareskoga grada* = vjernici, konkretno *oci i matere mista i okoliša ovoga*; ovce = kokoši, psi i druge *beštije* i dr., Bačić doslovni i tropološki smisao istovremeno uklapa u događajnu i aktualnu sadašnjost (Pšihistal, 2001b) te naglasak stavlja na upozorenje, opomenu, nagovor, dok se odstranjuje eksplicitnije alegorijsko tumačenje koje bi se ovdje moglo uključiti, no jasno je iz konteksta. Naime, tema je Bačićeve propovijedi odgoj.

Isti se postupak provodi i u sljedećim izdvojenim primjerima, u čijim se interpretacijskim dijelovima izravna aplikacija poante usmjerava općenito ili na jedan tip recipijenta.

U egzemplu o ovnu koji je ubio nekoga trgovca, na što ga je vlasnik bacio u more, kamo su za njim pošle sve ovce, Rapić (1764), kao i Bačić, koristi priliku okomiti se na roditelje (ovan) koji svojim postupcima nisu pravi primjer djeci (ovce koje slijede ovna u morsku propast). Iako ne u potpunosti siguran u raspoznavljivost moralne pouke na površinskoj razini egzemplarne anegdote, na što i eksplicitno upućuje, Rapić reducira alegorijsko tumačenje. Njega zamjenjuje kontekst iz kojega je prisutna problematika o kojoj je u egzemplu riječ, pa je jasno da egzemplarna anegdota roditelje treba naučiti/podsjetiti kako se treba postaviti u odgoju jer djeca u njima vide uzore koje oponašaju:

Razumiste li što po ovomu hoću reći, ne drugo nego ono što vi činite, o roditelji i starešine! ono isto i vaša djeca, i svi mlađi hoće činiti, ako ste vi Bogomoljni, i Boga bojeći &c. Vaša djeca, i podložni hoće također po vašemu izgledu činiti, ako pak vi niste devoti, ako psujete i proklinjate, i oni za vama hoće poskakati, jere djeca jesu kako majmuni, što vide, ili čuju, ono nasliduju. (166-167)

Navedeni model potvrđuje i sljedeći Bačićev primjer. U egzemplu o dvoglavoj aždaji koja lovi dva čovjeka, a u konačnici ih, jer ju ne uspiju ubiti, proždire, Bačić postavlja ovakvo pitanje: „Razumijete li događaj?“, (nepag. str. 128) nakon kojega nudi odgovor, pritom implicitno upućujući na korespondenciju odnosa jedna glava dvoglave aždaje = grijeh; druga glava = prigoda za grijeh; i usmjeravajući tumačenje na moralnu pouku:

Nije zadosta odsić jednu glavu zmij, koji neće da pogine, nego od obedviju valja ju rastaviti. Oh mlogo ti zmijah s dvima glavam ovakvi je na svitu. Reko nije dosta jednu im glavu odsić, nego valja obedvi tko neće da pogine od druge. To jest ne samo valja od sebe odsić gri, nego i prigodu grija (...) (nepag. str. 128)

Iz sljedećeg Bačićeva egzempla razvidna je propovjednikova (fingirana) sigurnost u razumijevanje kreposne pouke već na doslovnoj razini, zbog čega je opravdana redukcija

izravnijega alegorijskog tumačenja. Tigranovu odluku da će dati život za slobodu svoje zaručnice iz zarobljeništva kralja Kira Bačić na kraju egzempla objašnjava ovako:

D. B. Vi znate što ja mislim reći: Isus ljubeznivi zaručnik dušah naši ne samo da je obećao, nego i dao je život svoj za dušeh naše. Kažite mi sada hoćete li više gledati u kralja Kira to jest kralja tmina i svitovnja po kojim vas vara i u robstvo dovada? (nepag. str. 64)

Iako ne uspostavlja značenjsku ekvivalenciju, Bačić jasno naznačuje da će Isus (Tigran) dati život za spasenje ljudske duše (zaručnica) ako bude ispunjen uvjet – kršćani trebaju odvratiti pogled od svjetovnoga (kralja Kira, od kojega je pogled odvratila Tigranova zaručnica).

Simptomatičan je i treći Bačićev egzempl. U njemu propovjednik, ponukan govorom cara Zenona koji, ne shvativši da je mrtav, i dalje razmišlja o zemaljskim dobrima, poručuje sljedeće:

Ostavljam Zenona dok se bolje razbudi i otvori očih te poznade kukavno svoje stanje, u komu će i život svršiti; ali k tebi se okrećem oh grišniče s istim pitanjem Zenona spomenjenog *Ubi es?* Gdi si? U tavnu si, a ne znaš; Ah da bi znao! Ti si kukavče u jednom đubretu svake nevolje, a ti misliš da si u kući svakog naslađenja. Tu dušu koju imaš u krilu misliš da imaš jednu principesu okrunjenu, a ti nju imaš jednu mrtvačinu usmrđenu. (...) (nepag. str. 205-206)

Egzemplom u kojem Sokrat uhvati na nedjelu svojega učenika, pa ga zbog toga opominje, Rapić upućuje univerzalnu kritiku svima onima koji se stide ispovjediti grijehe:

To isto govorim, i ja onima koji taje grihe zaradi stida, nije sramota, izajti iz griha, po ispovidi. Sramota je bila, grihom Boga uvriditi. Vapije protiva takvima s. August. koji veli, čudne budalaštine! *O crudelis insania: de vulnere non erubescit, de ligatura vulneris erubescit.* O nemilostive ludosti od rane se ne stidi, a od zavoja se stidi. (1762: 46)

One koji zbog opuštenosti pred grijehom postaju sudionici paklenih muka Rapić izjednačava s *oryxom*, odnosno divokozom, koja mirno spava u lovčevoj mreži (mreži grijeha):

(...) šta radi isti Gosp. Bog ovu kozu jest stavio u broj živinah nečisti, i zapovidio da se ne ima u kući njegovoj na posvetilište prikazivati, po svidočbi s. Hijeronima (...) Takova koza *oryx* jesi ti, sužnju vražji koji zlovoljnosti Božji pun, zloće, i opačine, sindžiri stegnut spavaš, u mriža spleten, o događaja strahovita. (1762: 111-112)

Zorna su i sljedeća dva Rapićeva primjera. U egzemplu o bijegu Dafne od Apolona u Rapićevoj se interpretaciji ne naglašavaju moguće ekvivalencije na razini leksičkih jedinica: Dafne = kršćanin, Apolon = grijeh, odnosno prigoda za grijeh, već je interpretacija usmjerena na samu moralnu pouku: „Ova *fabula* neće drugo reći, nego, dosta puta pobignuti, i neprijatelju se ukloniti, jest dilo junačko, i koristno.“ (1762: 362).

Moralna se pouka u nekih egzempla u tumačenju ne navodi eksplicitno. U egzemplu o Marku Curtiusu koji je, žrtvujući se spasio Rimljane, Rapić nizanjem pitanja aktualizira ekvivalent Marko Curtius – Isus Krist, no ne u svim sastavnicama (smrt Marka Curtiusa *neprilična* je Kristovu uskrsnuću). Iako se unutar distribucije značenja pojedinih sastavnica moralna pouka ne navodi eksplicitno, ona je raspoznatljiva iz tumačenja, a njezino razumijevanje olakšava i kontekst (propovijed za Uskrs) – Krista (i njegovo uskrsnuće) potrebno je slaviti, kako su Rimljani slavili Marka Curtiusa:

Što biste rekli, o bogoljubni NN.! koliko bolje i podpunije veselje bi bili imali Rimljani, kada bi *Marko Curtius*, potlam malo vrmena, ili nikoliko dana opet iz one propasti živ frižak, i veseo pače friškiji, i krpki bio izišao? Je da ne bi njihovo veselje hiljadu puta više bilo? Je da li ne bi cio grad Rim s osobitim veseljem, i pivanjem, prid svoga od mrtvi uskrisitoga odkupitelja izišao? Je da li ne bi njega faleći, slaveći, i dičeći pod nebesa uzdizali? U ovome neka nitko ne sumlji. Ova i još višja bi bili činili, i sav zrak tija do neba bi pivanjem i veseljem napunili vapijući: Marko naš odkupitelj neka živi, neka živi! U ovomu događaju ja naodim štogod prikladno, našem današnjemu slavnomu, i veselomu dnevnu prikladno; a opet naodim u čemu ovaj događaj, našem veselomu dnevnu današnjemu, nije priličan, niti sa svime prikladan. Odkupljenje Rimljanah od raljah one propasti, i jadovite jame, jest naše odkupljenje od raljah nemile smrti, i propasti paklene, ali smrt njihova odkupitelja *Marka*, jest sasvim neprilična uskrsnutju našega odkupitelja ISUSa ISUKRSTA. Jere i protiva nama jest se bila strahovita zemaljska propast, pače! istoga pakla otvorila da sve koliko pleme čovičansko proždre (...) (1762: 289)

Za ovaj model interpretacije egzempla eklaktantni su i Sarajčičevi te Pavićevi primjeri. Sarajčić na primjeru Marka Antonija, koji je svojoj supruzi Faustini obznanio da se neće osvetiti istočnom caru Marku Reidu jer osveta ne priliči carevima, slušateljima poručuje:

Ovo isto i ja govorim, da ništo prija ne može jednoga spasena učiniti, i u kraljestvo nebesko postaviti, nego ljubav, koja se prama neprijateljom nosi: ako reko vi psovke, progonstva, i uvriđenja od neprijateljah vaši vami učinita ustrpljivo i dragovoljno podnesete, neka znate, da ste jurve dionici baštine nebeske (...) (nepag. str. 177)

Kao što se u prethodnome egzemplu uspostavlja transpozicija značenja Marko Antonije – svaki kršćanin, tako se i u sljedećem Pavićevu egzemplu aktualizira transpozicija vojnik – svaki kršćanin, bez ikakvoga eksplicitnijeg tumačenja prenesenog značenja. Na primjeru vojnika koji je, uzdajući se u pomoć božice Minerve, ratovao bez truda i poginuo u boju, Pavić ovako podučava slušatelje:

Il se je pak ovo istinito dogodilo, ili ne, sa svim tim mi iz ovoga naučiti možemo, kako imade naše povirovanje uređeno bit, vira je brez dilovanja mrtva, niti može Bogu biti ugodna, valja dakle da mi dilujemo dobra, i to s pravim poufanjem u Boga. (...) (36)

Dio se egzempla iz svetačkih propovijedi uklapa u promatrani model interpretacijskih dijelova. Ovdje se za prezentaciju navode četiri takva primjera.

U egzemplu o Skilaru i njegovu savjetu vlastitim sinovima iz propovijedi za blagdan svetoga Sebastijana Rapić (1764) u interpretaciji moguću alegorijsku ekvivalenciju skup pruća = kršćani ujedinjani u borbi protiv grijeha ne navodi eksplicitno. I ovdje je pozornost usmjerena na naglašavanje moralne pouke, preciznije, da kršćani trebaju biti ujedinjani u molitvi svetom Sebastijanu ako ne žele *upasti* u neprijateljske ruke (pakao):

Sada ovako, o Sebastianska srcah! Duhovno da rečem: Dokle god i vi vašega devotiana strile ukazujući poštenje, ovomu čudotvornomu vašemu zaštititelju, u jedno, i skupa budete držali, vaše obćeno ufanje u njega stavivši: *Validi invictique manebitis*, niti će vas smrt, niti pakao, niti kuga, niti bolest, niti ikoja druga protivština nadvladati, jere *vis unita fortior*, jakost skupita, i ujedinita, jest vazda jačja. Ako li pak ne budete u molitvi skupa jednaki? *imbecilles eritis*, kripot hoćete izgubiti, i u ruke neprijateljah vaši upasti. (44)

Kapušvarac slušateljima savjetuje da po uzoru na svetoga Emerika slijede ptice koje su pospanosti doskočile tako da jednoj na nogu postave kamen, koji će, ako ona zaspi, pasti i sve ih probuditi:

Budući dakle da znadu ptice nebeske da je korisno bdenje, znadu i ljudi (...) Hoćete li, i želite li slišaoci dragi blaženi i srićni biti, bdite na ovom svitu doklem vojujete, da vas poglaviti vaši dušah neprijatelj ne privari, i ne nađe spavajući, velim diavao pakleni, kakono je veoma temeljit u bdenju bio današnji sveti Emerik (...) (356)

Nakon niza kratkih biblijskih egzempla u čijem su središtu posljedice negativnih odnosa Kain – Abel, Josip – njegova braća te Samson – Dalila, Kaina, Josipovu braću i Dalilu Kapušvarac u tumačenju drži jednakovrijednim *prilikama* svjetovnih iskušenja. Iako se uz tumačenje ne konkretizira i moralna pouka, ona je iz njega raspoznatljiva – *prilike od svita* zapravo su *otrovi od smrti vikovičnje* koje je potrebno izbjegavati: „Ovo su slišaoci dragi sve kolike žive prilike od svita, koji se ukazuje narodu čovičanskomu na licu velik prijatelj, dajući mu slave, razkošja, blago i zlato, ali u sebi ne zdrži drugo, negoli ti otrove od smrti vikovičnje (...)“ (188).

U dijelu se navedenih egzempla interpretacijski dio s egzemplarnom anegdotom povezuje tipičnim usporednim formulama (npr. *tako, ovako, s istim načinom* i sl.), pa se aplikacija i

ostvaruje na principu *comparandum-comparatum*, gdje je *comparandum* aktant egzemplja, a *comparatum* recipijent, dok se uzorni ili omisivni čin prezentiran u egzemplju i predodređen za primjenu kod recipijenta ostvaruje kao *tertium comparationis*. Tako je u Bačićevim egzempljima Josipovo promaknuće u Egiptu zapravo ilustracija načina na koji Bog uzvisuje kršćane spremne na podnošenje životnih nedaća: „Tako Bog kralj kraljah svakog nas posli nevoljah, uzvisuje na pristolje kraljestva svoga“ (41), a postupak cara Eliogabala, koji je svoje zavidne prijatelje počastio večerom na kojoj su padale ružine latice toliko da su ugušile prisutne, metafora za način na koji Bog reagira na one koji nisu spremni podnositi žrtvu:

S načinom istim Bog naš s onima se vlada koji dragovoljno dobrah primaju iz rukuh njegovih, a na nevoljeh koje im šalje srde se: On kakono drugi Eliogabal njih svakim dobrom časti, i svrhu njih ružicamih to jest svakom srićom rosi, malo potrpe ružicama daždi da veseli budu, najposli siva, puca, i žliboveh ružicah otvara da potopljenih u istim smrt grob i ukop nađu. (47)

Ovdje se izdvaja i Sarajčićev savjet u interpretacijskome dijelu egzemplja o redovniku kojega je *zbog jezika* ubio neki mladić (redovnik je mladića pogrdno pozdravio) te redovniku koji se mladiću grešniku obratio blagonaklono te time priskrbio mir. Sarajčić nakon te strašne anegdote iz redovničkoga života apelira na udane žene, koje se muževima trebaju obraćati kako se drugi redovnik obraćao grešnom mladiću:

Na ovi isti način imate i vi činiti ženice udate; to jest kada očete opomenuti i pokarati muža svoga, radi zločestog življenja njegova, nemojte mu zli riči davati, nemojte govoriti, ti odrta pijančino, ti budalo, ti raspikućo, ti jedan krvalijo, ti si vražja para, tebe je vrag a ne Bog stvorio, zašto nijesi čestit, kako su drugi ljudi. Nemojte reko vi na ovi način svoji muževah karati, i psovati, nego ako ih želite na dobro življenje obratiti, valja da ih s lipima i ljubeznivima ričma, slatkovitim i čovičnim razgovorom opomenite, i pozdravite ih, i to ne prid drugima, nego na samu, kad ga vidiš, da je dobre volje, onda ga s medenima ričma opomenite, i zaisto ne sumnjim, da i vi nećete od svoji muževah oni riči čuti, koje je čuo oni redovnik od onoga grišnika (...) (nepag. str. 75)

Isti je egzempl upotrijebio Brajdić, čija je interpretacija znatno kraća: „Tako i vi moje žene kad budete hotile vaše muževe opominut, ali karat rad njiove falinge, ne psujte ih nedostojnima ričmi, ti pustaija, krvolok, pijanac, vražja para jer ćete gore učiniti, nego ako ćete ih na poboljšanje.“ (60). U usporedbi dviju navedenih interpretacija, uzimajući u obzir početni dio koji sadržavaju obje, ali i individualni stil autora, uviđa se Sarajčićev slobodniji pristup istom izvoru. Sarajčić navodi više mogućih *zlih riči* koje žene upućuju muževima (Brajdić neće reći da žene svoje muževe nazivaju *budalama* i *raspikućama*) te uz određene pejorative dopisuje attribute koji ih dodatno pojačavaju (Brajdić će naznačiti da žene svoje muževe nazivaju

pijancima, što će Sarajčić augmentativno naglasiti: *odrta pijančino*). Navedena se usporedba donosi na temelju činjenice da su se oba autora koristila istim izvorom pri preuzimanju egzempla (Sarajčić navodi da *Gulielrno rodod iz Pariča lijep događaj ispisuje*, a Brajdić da *Gulielmus Paris piše*), pa je vjerojatno ista interpretacija poslužila i kao uzor za vlastitu.

Toj skupini pripada i Brajdićev egzempl o Aleksandrincima koje je zbog *zlih jezika* (tema je propovijedi ogovaranje i kleveta) dao ubiti cara Karakala, gdje se uspostavlja ovakva ekvivalencija značenja: ponašanje Aleksandrinaca slika je ponašanja kršćana, a kazna cara Karakale Božja je kazna za grijeh, konkretno ogovaranje i klevetu:

(...) baš takvi su mnogi k. i k. oni prisaptavci, koji druga z drugom smutljaju, govore mužu ne znam koja od žene, ženi ne znam koja od muža, ter ovako ljubav među njima svojim prokletim govorenjem razkidaju, i najposlije tužno, i žalostno igrokazanje uzrokuju, ali na svrhi njima najviše štetlive. (228)

Kreposna pouka nerijetko je sadržana u postupcima životinja. Rapić pokornoga grešnika uspoređuje s feniksom: „Ovo se isto događa i s pokornim grišnikom, koji kada sagriši, sam sebi smrt zadaje, ubijajući sebe istoga po grihu, a kako se pravo pokori, takija se vatrom ljubavi Božanstvene zapali, iznova priporodi, i onaj isti u drugoga priobrazi (...)“ (1762: 236), a Brajdić ogovaratelje s devom koja, promatrajući vlastiti odraz u vodi, nogom zamućuje vodu:

Takvi su ogovorc, koji kada vide iskrnjega dobro, sveto i bogoljubno živit, u njemu ko u ogledalu svojih zloća, i opačina mrskoću zagledaju, što ogovorc ne mogu trpit radi bi da su svikolici u zloćah njim podobni, zato na izgled kamile, i one čudnovate živine, od koje s. Daniel pror. govori, da što ne može zubmi zgristi, ono z nogami pogazi. (31)

U određenim usporedbama *comparatum* sadrži znatno više svojstava od *comparanduma*. U skupini podudarnih primjera koji potvrđuju navedeni odnos usporedba se uvodi *quanto magis* formulom – u središte se interpretacije postavlja kazna za omisivno ponašanje koja je znatno slabijega intenziteta od kazne koju će podnositi recipijent.

Strah kralja Teodorika od kojega je spomenuti kralj izdahnuo intezitetom je znatno slabiji od straha koji će na smrtnoj postelji imati grešnici, pa Rapić na taj način interpretira spomenuti egzempl:

O grišni čoviče! kako će tebi biti kada ti na smrtnoj postelji budeš viditi one grihe one kradnje, one nenavidosti, one srditosti, one privare, i krive mire, one korive kamate, i bludne tvoje grihe, koje si u tvomu životu počinio? Ah strašno ti će tvoje tužno srce kucati, i od velikoga straha drtati. Pače tada neće biti potriba baš sve grihe nama prid oči staviti, budući da isti pravedni od one smrtno strahote neće prosti biti. (1762: 109)

Ovdje se izdvaja i Pavićev egzempl u kojem se Temistoklov doživljaj strogoće atenskoga suda minorizira da bi se ukazalo na strahotu posljednjega suda za čovjeka:

Ako se je dakle toliko strašan učinio sud čovičanski jednomu mogućemu vitezu, koliko neće mlogo strahovitiji biti sud Božji? Tko će smiti od grišnikah dići glavu prid sudcem, kojemuno su sva njegova opaćinstva dobro poznana? Je da li će se okrenuti k svetom Križu? (...) (50)

Egzempli s dominantnim moralno-tropološkim tumačenjem. Duhovno-tropološki smisao jedne skupine egzempla aktualizira se u postupku tumačenja. Iako se ne može reći da bi bez tumačenja smjer kreposne pouke bio potpuno nejasan, po čemu se propovjedni egzempl bitno razlikuje od parabole²²⁰, jer je obilježen kontekstom iz kojega je pouka uvijek prezentna, interpretacijski dijelovi ovih egzempla ipak se temelje na metodi tumačenja.

Navedeni se egzempli mogu svrstati u dvije podskupine. U prvoj dolazi do supstitucije doslovnoga u preneseno značenje uspostavljanjem središnjega značenjskog elementa, odnosno temeljne alegorijske ekvivalencije.

Brajdić u egzemplu o Jairu kojemu je Isus oživio umrlu kćer uspostavlja supstituciju značenja duša = kćer: „Po ovoj jedinoj kćeri, veli s. Antun Pad. razumi se svaka duša k. naša duša jest kći Boga svemogućega (...) (234).

Pavić tumači motiv lava kojega je ubio Samson pozivajući se na svetoga Paulina: „Ovdi ulazi s. *Paulin*, i pita: tko se ne bi začudio, u ljutitoj čeljusti slast videći? Ja (gov. dalje rečeni s.) virujem, da se po ovomu razdrtomu lavu razumije divji narodi, i otvrdnuti grišnici.“ (105).

U taj bi se model mogla uključiti i zasebna skupina egzempla u kojima se na doslovnoj razini iščitavaju određene osobine jednoga ili više aktera egzempla, od kojih jedna u procesu supstituiranoga tumačenja postaje reprezentativnom za određenoga sveca. Takvi su egzempli česti u svetačkim propovijedima, funkcija im je uglavnom estetička, a doprinose lauditivnom usmjerenju propovijedi.

²²⁰ Pšihistal navodi da se u jednoj skupini Marulićevih parabola u „postupku tumačenja uspostavlja niz eksplicitnih ekvivalencija u kojima dolazi do supstitucije doslovnih u prenesena značenja i bez njih nije moguće pravovaljano razumijevanje duhovnoga smisla parabole.“ (2001b: 152). U propovjednome egzemplu, i onda kada se interpretacijski dio egzemplarne anegdote temelji na tumačenju, pouka ne ostaje u potpunosti reducirana, štoviše, ako njezino razumijevanje nije omogućeno na dijegetskoj razini egzemplarne anegdote ili ako se na nju ne upućuje u tumačenju, ona se pretpostavlja iz tumačenja ili samoga konteksta o kojem je egzempl ovisan.

U nekoliko egzempla interpoliranih u marijanske propovijedi Rapić (1764) na temelju subjektno-objektnoga odnosa aktera predstavlja:

- ljubav Marije prema Kristu (na doslovnoj razini ljubav Timagore i Melesa):

Tko se ovome događaju ne bi čudio, tko li ne bi rekao, da ona biše ljubav budalasta? gdi *Timogora* poganom, i pogrdnom smrtju, svoju ljubav hoti očitovati, i potvrditi. NN. Bogoljubni! Čuste dosada, iz mojega govorenja, da su se ovi dragi nebeski, za 4 hiljade godinah ljubili, i milovali, danas pak, evo *Timagoras* nebeski ljubav svoju potvrdi; Divica reče njemu *Fiat* neka bude, a on u taj čas njezine radi ljubavi, s visine nebeske baci sebe, kako priko pritvrdoga kamenja, tija u gorko more, svita ovoga, nije li se sav satro, budući radi ljubavi naše naravi, pogrdnom smrtju umorit bio. (101)

- Marijinu zaštitničku ulogu i ljubav prema Kristu, ali i čovjeku (na doslovnoj razini ljubav žene iz Tekoe prema svojim dvama sinovima, odnosno djevojke prema jednorogu u drugome primjeru):

Kako god ova gospoja jest učinila, istim načinom nas za pomoći čini voljno Gospoja milostiva, i svega svita braniteljica, svoju prid pristoljem Božjim prošnju prinoseći ovako: Dva sina imadem, jednoga naravnoga, ali svrhu naravi začetoga, a drugoga, kojega pod križem za sina jesam uzela; onaj jest Isus, a ovaj čovik. I ova dva na srid polja svita ovoga jesu se zavadili; onaj krivi, to jest čovik, onoga pravednoga, to jest ISUSA, po svojima grisi jest ubio. Jest istina, onaj opaki čovik, jest vičnju smrt zaslužio, ali *Non extinguatur scintilla, quæ relicta est filii!* Sudče Božanstveni! pokloni život ovomu premda nenavidljivu sinu! Ovako moli MARIA za čovika (...) (346)

NN. Bogoljubni! niste li višje puta čuli, kako, i koliko biše sredit Bog svemogućí, protivu nama griha radi kojega za 4 hiljade godinah Patriarke, i proroci mamiše, i fataše, ali svaka biše zaludu, doklegod se ne najde ova divojka MARIA uzorita (...) Ova reko sama bi vridna, i dostojna *Iniroka* nebeskoga, Boga sreditoga, u krilu svoga neoskvrnenoga divičanstva ufatiti, u utrobi svojoj na dan današnji zatvoriti, pak potlam devet miseci, krotka kako jagnješce, za naše utišenje poroditi. O dakle milosti osobita! O daru neizrečeni! O uzvišenje nečuveno! O dostojanstvo brez drugoga sebi prilična! (99)

Na sličan način Papušlić tumači kratke egzemple o neizmjernoj roditeljskoj ljubavi kralja Ptolomeja te Agripine, majke cara Nerona, prezentirajući navedene ljubavi istovrijednima Marijinoj ljubavi prema svojem sinu:

Koja će sad iz ove roditeljske ljubavi, pamet, koja nje Božanstvena, dokučiti, i izmiriti, koji li, i angeoski jezik iskazati; kako Marijino priljubeznivo srce od radosti i veselja treptase, kad da joj se sinak kralj od kraljah okrunjen na svog oca, i svoje s ocem nerazdijeljeno pristolje uzvisuje, gledaše. (84)

Tomiković u biblijskome egzemplu Marijina dobročinstva prikazuje na primjeru Rute, služeći se tumačenjem svetoga Bonaventura:

Sada molim, kakva je ovo prilika, što li se po ovomu slikuje? Sveti Bonaventura u ovoj dobroj i brižnoj ženi promišlja priveliku mater Mariju, i veli: da kako god je Rut išla za žeteocima skupljajući odbacite, i ostavite klase, tako Marija ide, i skuplja grišnike one, koje želja drugiju nije mogla obratiti. (317)

Sličan se postupak tumačenja provodi u egzemplima s istaknutom *quanto magis* formulom. Izrazit su primjer Kapušvarčevi egzemplarni nizovi s istom temom, u kojima se osobina ili postupak aktera stavlja u obrnut odnos sa svojoj alegorijskom ekvivalencijom prezentnom u postupku tumačenja. U propovijedi za svetoga Mateja slavlje koje organiziraju kralj Kserkso, Hirud ili Baltazar primjeri su žalosnih gozbi, na kakvima ne bi sudjelovao sveti Matej koji je pozvan na Kristovu gozbu. Spomenuti niz egzempla Kapušvarac tumači ovako:

Vidismo dakle sada, da se zazivaju na čast od kralja principi, i gospoda, prijatelji također kraljevi: Ali evo sada zazivaše kralj velik i moguć, veoma bogatiji od sviju kralja rečeni, zazivaše velim na čast, ali ne znam od koga, ne ukazuje mi današnji Matije sveti, ali premda on zatajuje, ali očituje s. Luka, koji govori, da Matije učini veliku čast Spasitelju od svita (...) (27)

Izdvajaju se i sljedeći Kapušvarčevi primjeri:

– pomoću dobročinstava Arijadne Tezeju, Mikol Davidu, Josabe Joau, ribara Venčeslavu, Eneje svojem ocu i Cicerona Liguriju Kapušvarac je predstavio koliko je malena pomoć navedenih aktera u odnosu na onu na koju kršćani mogu računati kada je u pitanju arkandeo Mihovil:

Istinio sva kolika ona ozgor rečena dobročinstva, biše vele dobra, ali što? Neka daleko stanu na stranu na današnji dan, prama dobročinstvu današnjeg velikog i slavnog vojvode vojske nebeske s. Mihoila Arkangela koga danas slavnu godišnju uspomenu i svetkovinu slavimo i svetkujemo (...) (70)

– u egzemplu o svadbi kralja Edvarda na koju su pozvani mnogi dostojanstvenici, Kapušvarac je Edvarda predstavio kao većega od ostalih, što potvrđuje natpis i kvaliteta štita koji je kralj nosio i koji je uspoređen sa štitovima uzvanika. U tumačenju provedena supstitucija doslovnoga značenja u preneseno potvrđuje jednakžbu kralj Edvard = sveta Elizabeta, na čijem je štitu isti natpis kao na Edvardovu:

Ali najposli što ćemo viditi u današnjoj svetoj Elizabeti, kakvi ona nadpis ima, kakvi li ona štit drži? I evo nahodim, da sve kolike one izbrojene nasliduju slavnu kraljicu Elizabetu, jerbo ona kraljevski

štit držeći, i zlatnu krunu u svojoj svetinji, s ovim nadpisom: In me omnia. U meni su veli sva kolika. (483)

U dvama odabranim Tomikovićevim egzemplima izostanak očinske figure u slučaju Edipa i Mojsija prilika je za predstavljanje svetoga Josipa kao oca i branitelja ostavljenoga Isusa. Prisjećajući se Isusove sudbine, Tomiković donosi sljedeću interpretaciju dvaju spomenutih egzempla:

Ovako čini mi se (ako samo izvadimo krvoločanstvo) ovako čini mi se ništo malo imamo u otajstvu uputjenja sina Božjega. Videći bo Otac vikovični, da se je rodio na zemlji sin njegov u prilici grišnika ostavi ga, u ovoj pustinji svita umrloga, da trpi i zimu prioštru, i ladni vitrovi, i ledena, i smrznuta vrmena, da tako počme onu poslidnju, koju mora podniti muku, još od svog ditinstva i bešike. Ali Josip učinivši se branitelj od ostavljena ditešca, uzima ga za svoga sina, nosi ga pod krov svoj, u svoju kuću, rani ga, i tako ga oslobađa, da rekнем ovako, od osvete Oca nebeskoga. (32-33)

Drugu podskupinu egzempla čini homogena, ali malobrojna skupina egzempla. Riječ je o egzemplima u kojima duhovni smisao nije uvijek razvidan na površinskoj razini priče, pa je za bolje razumijevanje potrebno tumačenje. Tumačenje se provodi i gradi na uspostavljanju sukcesivnoga niza alegorijskih ekvivalencija, uz koje se može pojaviti i pouka koja zaokružuje tumačenje.

Najeklaktantniji primjeri provedenih alegoreza nalaze se u Rapićevim egzemplima. Iz zbirke njegovih nedjeljnih propovijedi kao primjer donosi se egzempl o redovniku kojem je ptica ušla u habit te se zadržala na prsima, pa ju je redovnik pri izgovaranju *mea culpa* nemilosrdno ubio rukama. Ulančane alegorijske ekvivalencije, nakon kojih slijedi uputa (pouka) da se poput misnika, kajući se za svoj grijeh, treba udarati u prsa, Rapić tumači ovako:

Nut polako! Sada da se razgovorimo ovako. Što će reći ona bašča, nego svit ovaj, koji se nama vidi, kako jedna bašča, plemenito uredit, i nakitit, po kome mi hodeći naše imamo naslađenje, tražeći gdi bismo mogli štogod uloviti, i ufatiti, tko je onaj redovnik, nego čovik svitovnji, tko su one za nidri ptice, nego grisi u tvoji prsi, što će reći ona grižnja, i čvarka, nego grižnja grihah, koji tvoju grizu dušu, koji u tebi veliku uzrokuju sramotu, i stid: što se dakle od tebe iziskuje? Ne drugo, nego da učiniš što i onaj misnik, to jest, da se na svetoj ispovidi skrušeno u prsah udariš govoreći , *moj grih*, *moj priveliki grih*, i tako potukavši one ptice, to jest, grihe, hoćeš lasno stid, i sramotu pridobiti; nije li bolje ovako ovdi učiniti, nego se uvik prid licem Božjim stiditi. (...) (1762: 62)

U egzemplu koji tematizira opuštenost pred grijehom na primjeru mornara *principa od Tira* Rapić poseže za opsežnijom alegorezom:

More NN. nije drugo nego svit ovaj, a lađa naša tilesa, grisi vitar, tilesa reko, koja otac nebeski nakiti, i naresi s tolikima kriposti, stvorivši dušu u njima od pričistoga zlata India nebeski, našampavši dragim kamenjem darovi Duha S. oni mornari jesu volja naša, a razum vesla, vozimo se po moru pribivajući na ovome svitu, vidimo jedan mali grišić, i nećemo da bižimo od njega smijući se, i govoreći što je to? Ovo je malena stvar; ali ja velim, to je zlamenje od pogibili, a vi velite ništa je to; ali na što more izići ono malo puhanje? Pazite se dobro okrenite zastave, vesli dobro potegnite, k brigu bižite, jere more i vitar ne imadu potribu od jednoga dneva, za dosta je njima pol ure, oni mali talasi, to jest grisi, učinit će se za čas u jedne planine, pak kako ćeš priskočiti takvu visinu? Mekana je voda, more duboko, utopit će se lađa, i poginut će sve što na njoj nosite, to jest dušu vašu u muke paklene. Ah! ali žalostni grišnici, istom se smiju, smije se divojka govoreći, što je to pogled? Smije se momak, što je to istom za jednu šalu razgovor u prigodi hrđavoj, o žalostni! Ne znate li da će po šali najpri proha porasti? (1764: 138)

Nakon priče o *anglikanskome* redovniku koji se našao u rajskome vrtu u uskršnje vrijeme, Rapić kaže:

Ja se neću uprigovarati, niti izpitivati, naodi li se jošter na svitu takove ptice. Ali znam istinito, da se u raju zemaljskome svete crkve, dosta takoviju pticah naodi. Mi isti, bogoljubni slišaoci, oviju prošasti dana, jesmo onakove ptice bili. Mi jesmo kako ptica samosidna, oviju dana, pod krovom svetoga križa sidili, i u dubokomu mućanju, kako okameniti pribivali. Ove prisvete rane ISUKRSTOVE, jesu naše gnjizdo bile, u komu naše veselje, u devotomu plaću, svrhu gorke muke spasitelja našega, jest bilo zakopano.; perje naše, jesu misli naše bile. Krila naša jesu s našim zaručnikom ISUSOM, na ovomu stablu križa bila razkrilita (...). (1762: 287-288)

Primjeri iz egzempla o Ahilejevu izbjegavanju odlaska u Trojanski rat potvrđuje nazočnost promatranoga tipa interpretacijskoga dijela egzempla i u Rapićevim svetačkim propovijedima:

NN. Bogoljubni! meni jest svejedno, bila ovo istina, ili izmišljena pripovidka; ele Sveto Evangelje meni očito ukazuje, da se jest naš Spasitelj ISUS dobrostivi jednomu trgovcu prilikovao (...) Kojega espap jesu (...) bogastva, slava, i neizmirena hazna. Među ovim espapom on također prodaje i strile, to jest protivštine, progonstva, i križe, za poznati po ovomu, koji su ljudi za Kraljestvo Nebesko podobni (...) (1764: 36)

U interpretacijskim dijelovima Kapušvarčevih egzempla također se nailazi na nizanje alegorijskih ekvivalencija. Navedeno potvrđuje biblijski egzempl u kojem Bog spašava Izraelce, tražeći zauzvrat sanduk u kojem su Mojsijeva šipka i dvije ploče sa zapovijedima te četiri alke koje će nositi sanduk:

Ovo ti je jedna lipa prilika od novoga Zakona; ona arka mogu reći da zlamenovaše Svetu Majku crkvu katoličansku, u kojoj se i dan danasnji pripovijaju zapovidi Božje. Šipka Mojsijeva mogu reći da zlamenuje posluš u crkvi Božjoj, da svaki krstjanin ima biti poslušan Svetoj Majki crkvi, i namisniku Božjemu, to jest svomu paroku. Četiri alke zlatne mogu se razumiti četiri evangelista, kojima se uzdrži Sveta Majka crkva (...) One dvi poluge na kojima se nosaše arka Božja (...) razumije se temeljita vira (...) (215)

Niz alegorijskih ekvivalencija prisutan je i u tumačenju jednoga Sarajčićeva egzempla. Sarajčić vrlo metodično razjašnjava segment po segment priče o djevojci koja ni pod koju cijenu nije željela dati svoj biser:

D. K. po ovomu pridragom kamenčiću iliti biseru razumije se milost Božja, koja je darovština i zaloga slave nebeske, po Divici razumije se duša čovičanska, po pet bratje razumije se pet ćućenja tila našega; to jest po maljaru gledanje, po apotekaru mirisanje, po kuhaču okušanje, i tako od ostali (...) (nepag. str. 41)

8. PREMA ODREĐENJU EGZEMPLA U SLAVONSKOJ PROPOVIJEDI 18. STOLJEĆA

Na temelju provedene analize tematsko-motivskoga usmjerenja egzempla te njegovih retoričko-stilskih obilježja, čime se uviđaju načini na koje formalni elementi dokazuju komunikacijsku ulogu egzempla, u ovome se dijelu rada pokušava uspostaviti određenje egzempla u slavonskoj propovijedi 18. stoljeća. Pritom se propituje primjerenost i primjenjivost opće i općenite Le Goffove definicije na opsežan korpus egzempla iz analiziranih propovijedi. Utvrđivanje karakteristika egzempla odvijat će se, dakle, u okvirima Le Goffove definicije, no i onkraj nje, pa je na nju potrebno još jedanput podsjetiti: egzempl je kratka priča dana kao istinita (povijesna) i predodređena za umetanje u govor (obično propovijed) da bi spasonosnom poukom uvjerila auditorij.

8. 1. Egzempl kao kratka priča

Kada se u literaturi govori o tradiciji argumentiranja i uvjeravanja od srednjega vijeka do 18. stoljeća, neizostavno se spominje egzempl. Egzempl se pritom shvaća kao funkcionalni termin u antičkoj retorici, gdje je označavao dokaz analogijom te termin koji je označavao zasebnu skupinu srednjovjekovnih tekstova, od 13. stoljeća najčešće predviđenih za umetanje u *sermon* (propovijed) (Palmer, 1996: 582-583). Propovjedni se egzempl, utemeljen na antičkoj

retoričkoj tradiciji, najčešće definira kao kratka (ilustrativna) priča, što potvrđuju i analizirani egzempli.

Kako su propovjedni egzempli nastajali ciljanim preuzimanjem tekstova, nerijetko je u skladu s ciljem ekstrahiranja pouke, ali i afinitetom samoga autora dolazilo do autorskih intervencija u izvorni oblik egzempla. Da bi se ostvarila funkcija didaktičnosti, odnosno prenijela moralna pouka, pripovjedni su se elementi izvornih egzempla nerijetko sažimali²²¹ (Radošević, 2019: 88). U tako fabularno reduciranim egzemplima²²², u kojima se izvorna priča ponekad svodi na aluziju ili evokaciju (usp. Louis, 2011: 28), pouka se nerijetko podcrtava u uvodnim i završnim dijelovima egzempla, no i u samoj egzemplarnoj anegdoti literarizacijom iskaza – dodavanjem komentara i komentatorskih parafraza, apela, fingiranih dijaloga, drugih elemenata dramatizacije i sl., kako se moglo vidjeti u analizi formalnih obilježja egzempla.

Navedenom treba dodati da se egzempli pojavljuju i u znatno opsežnijim inačicama²²³, kada dostižu gotovo novelističku strukturu²²⁴. Već je spomenuto da je egzempl ponekad opsegom mogao nadmašiti ostatak propovjednoga teksta (refleksivnoga dijela propovijedi), što odstupa od definicije egzempla kao kratke priče. U slavonskim propovijedima nalazi se više takvih primjera. Najčešće je riječ o egzemplima Đure Rapića koji u nekoliko korizmenih propovijedi iz zbirke *Svakomu po malo* donosi dulje priče o *hercegovici* Hierlandi, svetome Eustahiju, svetoj Lidvini te Emanuelu Sofi. U zbirci Rapićevih svetačkih propovijedi *Od svakoga po malo* nalazi se jedna takva priča, posvećena *nakaznim ljubovnicima*, a govori o Penelopinu uspješnom izbjegavanju triju prosaca – trgovačkoga kalfe, *advokata*, odnosno *zavitnika* i zastavnika ili *barjaktara*. Spomenutim Rapićevim egzemplima opsegom odgovara Kapušvarčev egzempl o progonjenoj cesarici, koja se splotom okolnosti vraća u vlastiti dom te

²²¹ Kekez navodi da su se prilike (egzempli) prepričavale svojim riječima, pa tako i transformirale do neprepoznatljivosti s izvornikom. U određenim slučajevima bila je riječ o razradi, dakle produljivanju, drugi put o sažimanju, a ponekad i o doslovnom prijenosu odnosno prijevodu, bez obzira na to odakle je autor koju priliku preuzimao, od svojih suvremenika ili iz stranih vrela izravno ili posredno (1989: 27). U skladu s navedenim egzempli se razlikuju prema duljini prepričavanja morala, odnosno prema tome prepričava li njegov autor moral samo u najkraćim crtama, ili se prepričavanje kroz različita sredstva pretvara u pripovijedanje (Radošević, 2019: 93).

²²² Za takve egzemple Radošević kaže da se svode na čistu didaktičnost (usp. Radošević, 2019: 94).

²²³ Ni sam Le Goff ne zanemaruje činjenicu da egzempl može biti i dulja priča, a sažetost najvećim dijelom drži kao posljedicu činjenice da je pisanome obliku egzempla, kakav se nalazi i pred današnjim istraživačima, prethodio zasigurno opsežniji usmeni oblik (Bremond; Le Goff; Schmitt 1996: 36).

²²⁴ Beljan tvrdi da navedeni egzempli, za razliku od kratkih slikovitih primjera, mogu imati važnu ulogu preuzimanja i, s pomoću pripovjednih sredstava, razvijanja teološke teme iz uvodnoga dijela propovijedi (2014: 97).

se uskoro zavjetuje Djevici Mariji i odlazi u samostan²²⁵. Među narativno opsežnijim egzemplima, koji prerastaju opseg veći od jedne stranice teksta Bačićev je egzempl o djevojci iz Napulja koja je uporno čuvala vlastitu čistoću, Brajdićevi egzempli o gospođi koja se iz pakla ukazuje dvama redovnicima te mladiću iz Pariza koji se susreo s Duhom Svetim, Kapušvarčev egzempl o mladiću koji se zavjetovao svetoj Katarini te tako spasio vlastiti brak i oživio mrtvo dijete i dr.

Makar spomenuta skupina egzempla ima epitet pravoga beletrističkog materijala (Hadrovics, 1982: 176), pa do izražaja znatnije dolazi poetska funkcija teksta, i njih treba razlikovati od ostalih kraćih narativnih oblika, kakvi su npr. pripovijetke ili novele (Palmer, 1996: 583) jer pripovijedanje u egzemplu nije samo sebi svrhom, već je u funkciji pouke, kojoj je podređena cjelokupna struktura (Radošević, 2019: 88). Dakle, narativnost će u odnosu na didaktičnost, kao drugu temeljnu značajku propovjednoga egzempla (Radošević, 2019: 92), uvijek biti podređena, čak i onda kada se, kao u netom predstavljenim slučajevima, govori o njezinoj hipertrofiji.

Dosad se na temelju nekoliko konkretnih primjera (npr. egzempl o gospođi oko čije je glave na ispovijedi plesao vrag kod Rapića, Brajdića i Sarajčića²²⁶ ili egzempl o redovniku koji je uljudno pozdravio mladića kod Brajdića i Sarajčića²²⁷) moglo vidjeti da je proces egzemplifikacije uvjetovan tematskim usmjerenjem propovijedi, a ponajviše poukom koju je egzempl trebao prenijeti. Međutim, kada ne postoji značajnija razlika u dvjema navedenim sastavnicama, opseg pripovijedanja i stilska obilježenost egzempla ovisi o autoru. Tako se isti egzempl u propovijedi s istom/sličnom temom i poukom mogao razlikovati od autora do autora, no i od propovijedi do propovijedi istoga autora, pa se u skladu s unaprijed zadanom moralnom poukom, nailazi na sažetiju odnosno produljeniju egzemplarnu anegdotu.

U sljedećem usporednom primjeru egzempla o ptici koju je Djevica Marija spasila od smrti iz propovijedi Antuna Papušlića te Ortulfa Brajdića razvidno je da se fabula zasniva na istim/sličnim fabularnim dionicama, s određenim razlikama u detaljima, kao i da je autorova intervencija u tekst egzemplarne anegdote različita. Dok Papušlić egzaltiranim nizom apostrofa „o Bože milostivi, o Divico primoguća, o ime slavno i čudesno“, (41) naglašava preokret u

²²⁵ Navedeni egzempl, uz Rapićev o *hercegovici Hierlandi*, temelji se na motivu *nesretne i gonjene djevojke*, otprije poznatom u hrvatskoj književnosti. O tom motivu na primjeru svete Hildegarde i Genoveve više vidjeti u: Galinec (1936, str. 1-16); Matić (1968, str. 41-10).

²²⁶ Vidjeti stranice 105, 194, 270.

²²⁷ Vidjeti stranice 203, 273.

radnji, čime jasno podcrtava moralnu pouku, Brajdić pitanjem „Što se učini?“, (439) također smjerujući pozornost na pouku, potiče recipijente na daljnje slušanje:

Piše dakle ovi s. otac [Militon] da u njegovo vrime jedan gospodin toliko Divici Mariji devot bijaše, i svoje kućane, i dvorane veoma tomu učaše i prigibaše, zapovijajući, da mu se nitko od njega zovnut, ne ima drugačije odazvati, već, s ovim ričma; *Ave Maria*: Zdrava Maria. I još odviše, i ptičicu, koju imadijaše, ove riči lipo, i čisto govoriti naučio bijaše, tako da bi odma kako svane, ove riči, zdrava MARIA, pivala, i kako bi tko na vrata kucnuo, odma bi se ptičica, govoreći *Ave Maria*, javila: i evo jedno jutro, dajući gospodar ptičici jisti, zaboravi od gajbe vrata zatvoriti, i tako živinica po naravi želeći prosta biti, i letiti, izađe, i odleti, koju kako od kuće poleti, neprijatelj kobac, ugledavši, potira, i ufati, i među kandžam noseći, nemilo počemučiti, i trgati, a ptičica sirotica, u strahu, i pogibilju cvrčeći, pušta glas, i poče običajne riči, kako bijaše naučna izgovarati. *Ave Maria*. *Zdrava Maria*: i, o Bože milostivi, o Divico primoguća, o ime slavno, i čudesno, kako živinica ova ptičica izreče treći put *Ave Maria* odma nje neprijatelj, i lovac, nju popustivši, mrtav na zemlju padne, i tako se usmrđi, da nitko k njemu ne može pristupiti, a ptičica zdrava odleti, Boga slaveći, i *Ave Maria* pivajući. (Papušić, 1751: 41)

Nahodaše se jedan gn, koji osobitim načinom D. MARIU štovaše, i zato svoje dvorjanike bijaše naučio, i zapovidio im da kad su god i od koga mu drago na koji posao zovnuti, imadu ogovoriti: Zdrava MARIO. Ovo uči rečeni gn i jednu pticu, koju u gajbici zatvorenu držaše, tako da bi i ona lipo ove dve riči izgovarala: Zdrava M. ter kako bi zora zabijelila ona ptičica ove bi riči pivala, lipo, i sladko izgovarala. Što se učini? dogodi se da gospodar njezina zatvora ostavi vrata otvorena, ona izađe, i evo ju najde jastreb, od koga ne mogući uteći, pade među njegove nokte, poče da će ju derati, ptica ne umidući drugo, od straha i bolesti poče ove dve riči: Zdrava M. kako ih izkljuni, evo čudo, jastreb udilj, kako da ga grom udari, mrtav pade, a ptica videći se oslobođena i slavodobitnica, poče češće pjevati: Zdrava M! Zdrava M.! i falu uzdavati tolikoj dobročiniteljici svojoj, koja ju je od smrti oslobodila. (Brajdić, s. a.: 439)

U drugome usporednom primjeru Brajdićevi su egzempli o stišanoj srdžbi rimskoga viteza Koriolana iz dviju marijanskih propovijedi. Iako je u oba egzempla prikazan zaštitnički odnos Marije prema kršćanima (Veturia – Koriolan), u prvoj se inačici priča donosi u kraćem obliku bez značajnije literarizacije iskaza, dok je u drugoj inačici osobito živopisan i emotivno obojen dijalog između Koriolana i njegove majke Veturije:

Za potvrđenje neka mi zadosta Veturia mati prislavnoga viteza rimskoga Koriolana, koga nehamni Rimljani teško uvridiše, i iz varoša sramotno otiraše, ali Koriolan od k neprijatelom rimskim i s njima nemilo udari na Rim hoteći ga na ništa spraviti, i zemljum zjednačiti, što videći Rimljani poslaše k njemu poklisare svitovne, i duhovne ljudi oproštenja, i mira prosit, ali zaludo, jer što su više govorili, i poniznije molili, s tim je on srditiji bio, najposlije za utišit srditost Koriolana poslali su mater njegovu u tabor k sinu svomu, koju kad bi bio zagledao spod šatora Koriolano, ustane udilj i njoj naproti ide za objet ju, i pozdraviti, ko pridragu mater svoju /: hic enoreti modus Veturia in pocificando Coriolano :/komu na prošnju svoje pridrage matere tako mu se jest ganulo, i omećalo srce, da joj oni čas odgovorio: Ex pugnisti et vicisti iram meam, Mater mea, patria salutem oblinvisti, precibus tuis victus Roma discedo opraštajuć sve krivine meni učinjene. (405)

Koriolano vojvoda od koga pišu Plutarkus i Valer Max. l. s. c. 4 na toliko jest ljubio puk svoj rimski, da se podao u strahoviti boj s pogibelom života svoga za učiniti im oni od davna želni mir. Ter ništar ne manje Rimljani ni samo nezafalni su mu bili, da ih od ruke neprijateljske oslobodio, nego i potajnim načinom na smrt su ga tražila. Što razumivši ovi srčani i glasoviti vojvoda Koriolano, taki k Volčanima svojim glavnim neprijateljom otišao, koji su ga s velikim poštenjem primili, i sve kolike vojske svoje najvećega generala učinili. Ovi spominjajući se od tolike nezafalnosti, i zloće, koju su mu Rimljani hotili učiniti, zato tako se na Rimljane razljutio, da za osvetiti se protiva Rimljanom neizbrojnu vojsku skupi, Rim tako strahovito okoli, da Rimljani ne znajući što su čineći u ovoj strašnoj pogibeli, protiva ni moguće se bilo postaviti radi množine vojske. Poslaše poklisare k njemu moliti, da im prosti, ali sve zaludo. Zatim poslaše redovnice, misnike, i biskupe, ali i ovi brez fajde i koristi povratit se: na tim začudi se senat, vas kolik puk od velika straha strepio, muško, i žensko, malo, i veliko plače, jauče nad zlom koje će im doći u tolikoj potrebi ne znajući se kuda uteći. Ali dojde im na pamet mati Koriolanova Veturia onda još u Rimu pribivajuća: počese nju najveći od Rima ponizno moliti, da ona svojom

milostvostjum u kolikoj pogibeli u pomoć
dojde, da kod svoga srdžbum užežena sina
umirje, i milostju oproštenja zadobi, kojim ona
dragovoljno obeća, došavši njemu, kojega
ljutinu, i zakorenitu nenavidnost pram
Rimljanom da sasma utrne, i utiši, odiću svoju
prid njim razdere, i pokaže mu gole prsi svoje
govoreći: Koriolane sinko moj, da bi te
materinskum ovum utrobum mojom ne bila 9
miseca nosila, da bi te s ovima sisami ne bila
dojila, da bi te ne bila rodila sad ne bi te
strahovita neprijatelja domovina imala: zato
prosti ovomu neharnom, i nevirnom puku, koji
istina zaslužio jest, da smaće, i skoreni, ali
prosti mu rad me matere tvoje, koja tolika
podnela sam radi tebe ovih 9 miseca noseći
tebe. na koje materinske riči tako se utišio
rasrđeni Koriolano, da na molbu, i za ljubav
matere svoje milostivo jest im prostio i u
prijateljstvo svoje primio. (542)

8. 2. Egzempl kao istinita (povijesna) priča predodređena za umetanje u propovijed

Uzimajući u obzir tematske cjeline kojima pripadaju egzempli iz slavonskih propovijedi 18. stoljeća, drugi se dio Le Goffove definicije – da je egzempl istinita, dakle povijesno potvrđena priča – također dovodi u pitanje. Na spomenutu je problematiku uputio i sam Le Goff, naznačivši da se istinitost i autentičnost egzemplarne anegdote treba, kad god je to moguće, potvrditi kao povijesna (*historique*), tj. kao da se stvarno dogodila, no uputivši i na slučaj životinjskoga egzempla, kada priča treba posjedovati svojstva onoga što je istinito (Bremond; Le Goff; Schmitt 1996: 37). Potonje treba uzeti u obzir ne samo kada je riječ o životinjskim egzemplima, već svaki put kada egzemplom dominira književno-fantazijski izraz (Mihanović-Salopek, 2006: 17). Iako je velik broj egzempla neovjerljiv zbiljom, ipak se uzima kao

autentičan, točnije autentičnost se fingira, a takva fingirana autentičnost potvrđuje se dvostrukim autoritetom²²⁸:

– prvo: referiranjem na lik koji je „pouzdan“ i na prošlo vrijeme koje jamči autentičnost (Schmitt, 2005: 3)

– drugo: autoritetom propovjednika, (usp. Berlioz, 1980: 119-120) koji ima ulogu posrednika, glasnika, sluge, odnosno „tranzitne stanice na kojoj se ljudska riječ misterijem preobražava u riječ Božju“ (Zečević, 1993a: 8), a onda i pripovjedača koji, služeći se različitim tehnikama, potvrđuje istinitost ispričanoga²²⁹.

Tematološka analiza egzempla u slavonskim propovijedima 18. stoljeća pokazala je da s egzemplima sadržajno utemeljenima na autentičnom povijesnom događaju (češće je riječ o anegdotama nego o općepoznatim povijesnim epizodama) ravnopravno korespondiraju književno-fantastični egzempli. S obzirom na tematska područja kojima pripadaju, izdvajaju se sljedeće tematske cjeline²³⁰:

- a) biblijski egzempl
- b) povijesni egzempl
- c) egzempl iz svakodnevice
- d) egzempl iz života redovnika/pustinjaka/svećenika
- e) egzempl iz života svetaca
- f) mitološki egzempl
- g) životinjski egzempl.

Biblijski egzempl. Počevši od perikope, koja je u najvećem broju slučajeva preuzeta iz evanđelja, tematske se propovijedi grade na biblijskome tekstu. Biblijski ulomci neizostavna su argumentacijska sredstva propovijedi, a nerijetko se priče iz *Biblije* pojavljuju i u funkciji

²²⁸ Kekez kaže da su prilike najčešće fantastičnoga, a uvijek poučnoga sadržaja te kao takve prisposodbeno interpolirane u crkvenu propovijed. Iako sama po sebi nije istinita, istinita je spoznajno i odgojno priličnošću, prisposodbenošću ili paraboličnošću (1989: 8).

²²⁹ Schmitt navodi da autorova pozicija pri skupljanju i interpolaciji egzempla u propovijedi može biti aktivna, što potvrđuju formule poput *vidio sam*, *čuo sam* te pasivna, npr. *čitao sam* (2005: 3), što je češći slučaj u analiziranim egzemplima.

²³⁰ O tematskim cjelinama u koje se mogu svrstati hrvatskoglagoljski egzempli pisala je A. Zaradija Kiš, izdvojivši četiri tematske cjeline (iz života redovnika, iz života sv. Makarija, događaji iz prošlosti, iz svakodnevnoga života) egzempla u senjskome *Korizmenjaku* (usp. Zaradija Kiš, 2008a: 59).

propovjednoga egzempla. Iako je J. Th. Welter početkom 20. stoljeća istaknuo *Bibliju* kao važan izvor propovjednih egzempla koji je privlačio pozornost vjernika, među proučavateljima egzempla iz novijeg razdoblja pojavila se sklonost postavljanju pitanja je li i kada je biblijska priča unutar propovijedi ujedno i egzempl²³¹. Pritom se između biblijskoga egzempla i ostalih biblijskih umetaka, kao što su npr. sažetci određenih epizoda iz evanđelja odabiranih za točno određeni blagdan ili biblijski citati, povlači crta razgraničenja. Biblijskome egzemplu, za razliku od potonjega, pripisuje se sekundarna uloga u propovjedi, što znači da djeluje ilustrativno, te da kao konkretna priča, iz koje je potrebno izvući moralnu poruku, potkrepljuje temu propovijedi. Kao takav, biblijski egzempl sekundaran je i neobvezan element, zamjenjiv kojim drugim egzemplom. Osim dijelova evanđelja i citata, od biblijskih egzempla valja razlikovati priče koje služe kao pasivne reference (npr. Jobova strpljivost, Mojsijeva popustljivost) ili koje su predmetom duhovne egzegeze u propovjedi (Dahan, 2010: 19-25), te od biblijskih *auctoritas* (Delcorno, 2010: 81-98), koji se „ostvaruju u dostojanstvu i veličini, odnosno moralnome autoritetu biblijske ili svetačke osobe“ (Radošević, Dürriegl, 2021: 518). Iako se u nerijetkim slučajevima teže uspostavlja granica između biblijskih egzempla i ostalih biblijskih umetaka u propovjedi, kao vrijedno distinktivno obilježje biblijskoga egzempla uzima se njegova definiranost *hermeneutičkim skokom* koji uključuje moralno-tropološko tumačenje priče, a ne samo preuzimanje lika ili priče iz biblijskoga korpusa (Polo de Beaulieu, 2010: 27-40).

Biblijski su egzempli u slavonskim propovijedima 18. stoljeća među brojnijima. Uglavnom je riječ o kraćim izvadcima iz starozavjetnih priča²³², a znatno manje ih je preuzeto iz Novoga zavjeta²³³. Za biblijske egzemple simptomatično je prezentiranje kršćanskih vrlina, pa se grijeh kao temeljni motiv egzemplarne anegdote pojavljuje rjeđe. Također, biblijski egzempli iz

²³¹ O biblijskome egzemplu vidjeti u knjizi *Le Tonnerre des exemples. Exempla et médiation culturelle dans l'Occident médiéval* (2010), ur. Polo de Beaulieu, Marie Anne Jacques Berlioz i Pascal Collomb, Presses universitaires de Rennes (coll. Histoire), Rennes., u člancima: Dahan, Gilbert, „Quelques réflexions sur les *exempla* bibliques“, str. 19-25; Polo de Beaulieu, Marie Anne, „*Exemplum* et vulgarisation du savoir biblique aux derniers siècles du Moyen Âge“, str. 27-40; Delcorno, Carlo „*Exempla* bibliques, *exempla* classiques“, str. 81-98.

²³² Među starozavjetnim likovima u egzemplima spominju se: Adam, Eva, Kin, Abel, Datan, Aviron, Ahazja, moabitske kćeri, David, Baltazar, Noa, Suzana, Daniel, mladići u babilonskoj foruni, Nabukodonosor, Jona, Josip patriarkar, Tobija, Job, građani Ninive, prorok Gad, Jeroboam, Abšalon, Jonatan, Jakob Patriarka, Abdon i Abesan, Mojsije, Aron, Urij, Estera, Salomon, Heli, Eleazar, Judita, Abraham, Sara, Rebeka, Izak, kraljica od Sabe, Elizej, Ilija, Samson, Abigal, Jacla, Sisera, Joab, Abner, Eleazar, Sem, Zakej, Lot, Jehu, Jonadad, Ruta, Josaba, Matatija, Rebeka, Mikol, Jefer, Gedeon, Jezabela, Balak i Balaam, Šekem, Dina, Aza, Zara, udovica iz Sarpete, Ezra, Antiok, Rahela, majka Zebedejevih sinova, Mardokaj, Dalila, faraon, Manašej, Jeste, Laban, Zakarija, Natan, Akab i dr.

²³³ Među egzemplima preuzetima iz Novoga zavjeta izdvajaju se priče o ženi Kananejki, Isusovim učenicima, lakomome mladiću, farizeju i očitniku, Herodu, ženi iz Tekoe, razmetnome sinu, zaručnici i zaručniku, Magdaleni, ženi i izgubljenom pinezu, bolesniku pred jeruzalemskom ribarnicom, drhtavcu u lokvi.

analiziranoga korpusa potvrđuju transpoziciju doslovnoga značenja u preneseno tumačenjem u interpretacijskom dijelu egzempla, što ih svrstava u skupinu metaforičkih egzempla.

Povijesni egzempl. Od Aristotela povijesno potvrđen egzempl (*parádeigma*) razlikuje se od egzempla koji ne ovisi o autorovu povijesnom uvidu, već o njegovoj invencioznosti (basna i parabola) (Aristotel, 1989: 155-157). Stav da je povijesno autentičan egzempl korisniji za uvjeravanje iz antičke je retorike preuzet u srednjovjekovnu *artes praedicandi*, gdje se prednost daje istinitim događajima.

Svi se slavonski propovjednici služe povijesnim egzemplima, zapravo se može reći da su njihove propovijedi riznica povijesnih anegdota preuzetih češće iz antičke, a nešto rjeđe iz srednjovjekovne i novovjekovne povijesti. Povijesni su egzempli najučestaliji u propovijedima Jerolima Bačića, koji s druge strane izostavlja književno-fantastične egzemple.

Povijesne anegdote, vremenski i teritorijalno opredijeljene (Zaradija Kiš, 2008a: 59), u najvećoj mjeri prikazuju događaje iz opće povijesti, dok su egzempli iz lokalne, bolje rečeno regionalne povijesti, vrlo rijetki. Bez obzira na to specifičnost se svakoga pojedinog povijesnog lika, neovisno o tome koliko je blizak slušatelju, transponira u pragmatički kontekst i postaje univerzalnom slikom ponašanja koje je potrebno prezentirati.

Povijesne ličnosti u analiziranim egzemplima prikazane su u ozbiljnim (najčešće ratne epizode), no i u svakodnevnim situacijama, a u središtu su egzempla uglavnom anegdotalni događaji. Slavonski je puk tako slušao anegdote iz života poznatih vojskovođa i državnika iz grčke povijesti (Hanibal, Filip Makedonski, Aleksandar Veliki, sirakuški tiranin Dionizije Stariji, Temistoklo, spartanski vojskovođe Pauzanije, Aristodem, Likurg i dr.), grčkih filozofa (Sokrat, Aristotel, Hrizi, Ksenokrat, Diogen, Krates i dr.), vojskovođa, državnika, kraljeva i careva iz rimskoga doba (Romul, Gnej Marcije Koriolan, Katon, Gaj Julije Cezar, Gnej Pompej, Marko Antonije, Neron, Kaligula, August, Marko Aurelije Antonin, poznat i kao Eliogabal, Valentinijan, Valerijan, Karakala, Tiberije, Domicijan, Marko Klaudije Marcel, Hadrijan, Marko Vipsanije Agripa, Tit Kvinkcije Flaminin, Karakala i dr.), ali i ljudi iz ostalih sfera javnoga života (npr. Apicije Celije, priređivač gastronomskoga priručnika u deset knjiga *O kuharskoj vještini* iz IV. st., znanstvenik Arhimed, slikari Apel, Zeuskid, Michelangelo Buonarotti i dr.), bizantskih vladara i vojskovođa (Zenon, Konstantin, Justinijan, Narzes), perzijskih vladara (Darije, Kir, Artakserkso), poznatih ličnosti iz srednjega (npr. Karlo Veliki, Gottfried Bujonski, Luj IX., Kristofor Kolumbo, Roderico de Vivar) i novoga vijeka (npr. Consalvo od Cordobe, Henrik VIII., Aleksandar Farnese) te brojnih drugih.

Egzempl iz svakodnevice. S obzirom na raširenost navedenih egzempla u analiziranim propovijedima može se pretpostaviti da su egzempli iz svakodnevice prije svega bili zanimljivi auditoriju²³⁴. Osim toga, može se zaključiti da su se pripadnici puka najlakše mogli poistovjetiti s običnim čovjekom bez obzira na njegovu prostornu i vremensku određenost²³⁵, i to najčešće u smjeru neprekidnog izmicanja i otimanja od kršćanskoga reda (Zečević, 1993a: 167). Navedeno bi se slikovitije moglo predložiti činjenicom da su događaji iz zbilje „slika i prilika“ događaja u egzemplima iz svakodnevice.

Univerzalne teme straha od Božjega suda i pakla zbog počinjenoga grijeha, karakteristične za propovijedi od srednjega vijeka pa do 18. stoljeća najbolje se ocrtavaju upravo u ovim egzemplima. Riječ je o smrti (smrti u mukama, iznenadne smrti), tjelesnim i duševnim mukama u paklu, mukama u čistilištu²³⁶, Božjoj osveti, različitim grijesima, ali i želji za anticipacijom nebeskoga života isposništvom (usp. Delumeau, 1986: 544-730). Akteri su ponajprije neimenovani te neodređeno atribuirani likovi (npr. jedan mladić, neka gospođa, neka djevojka i sl.)²³⁷ koji se nalaze u različitim životnim situacijama, u kojima češće ne žive nego što žive u skladu s kršćanskim naukom. Tako se publika mogla susresti s bludnim djevojkama i mladićima koji su izbjegavali ispovijed, grešnicima koji su zbog počinjenih grijeha kažnjavani fizičkim deformacijama, teškim prijestupnicima koji su sklapali pakt s vragom i koje su vragovi posljedično bacali o pod, pekli na ražnju, nasilno odvodili u pakao i sl., muškarcima koji su bludno grijeshili s tuđim ženama i ženama koje su bludno grijeshile s tuđim muškarcima, ogovarateljima, pijancima, ubojicama i grešnicima drugih vrsta koji su se strmoglavili u pakao, ljudima specificiranih zanimanja kao što su zidari, vojnici, brijači, koji su psovali, varali i bogohulili, ali i, nešto rjeđe, onih koji su se pokoravali, molili, bili uporni ili posjedovali koju drugu vrlinu. U određenim se egzemplima iz ove tematske cjeline navodi precizna ubikacija, čime propovjednici jamče da Božja pravda i paklena kazna dostiže ljude diljem svijeta, pa tako

²³⁴ Pri razvrstavanju egzempla iz senjskoga *Korizmenjaka* u tematske cjeline, Zaradija Kiš naznačuje da je najviše egzempla preuzeto iz života redovnika (svetih otaca) pa u nastavku navodi da su događaji iz života redovnika bili najzanimljiviji puku jer su isticali kult ličnosti (2008a: 59).

²³⁵ Beljan navodi da se „exemplum nadovezuje na propovjedničko izlaganje teološke teme i realizira ga u životu priče, koja nudi življi i plastičniji primjer nego refleksivni dio propovijedi. (...) Dojam koji (priповijest) ostavlja na slušatelje postiže se (...) produživanjem njihove situacije u mogućem svijetu priče, gdje pitanje o korisnosti propovijedi (...) ne razvija sam propovjednik, nego to prepušta fiktivnim likovima pristupačnim iskustvu slušatelja.“ (2014: 99).

²³⁶ Egzempli čija je radnja smještena u čistilište pronalaze se ponajprije u propovijedima Ortulfa Brajdića.

²³⁷ Navedeno je moguće razmatrati u okviru tendencije da se publika ne opterećuje nepotrebnim podacima, što je tipičan postupak za autore propovjednih egzempla pri sažimanju izvornoga oblika egzempla. Radošević isti postupak zamjećuje u propovijedima Matije Divkovića kada kaže da je Divković pri preradi Heroltovih egzempla izostavljao Heroltove nazive iz crkvene hijerarhije i zamjenjivao ih sintagmama poput *jedan fratar* ili *jedan čovjek* (2019: 98-99).

i bliže okolice (prijestupni se kažnjavaju u gradovima – Napulj, Firenza, Como, Lubeck, Ostrogon, Venecija, Ingolstadt, Atena, Pariz i dr.; regijama – Kampanija, Korzika, Sicilija, Bačka i dr.; te zemljama – Njemačka, Japan, Bohemija, Italija, Portugal, Bosna, Belgija i dr.)²³⁸.

U egzemplima iz ove skupine ne nedostaje epizoda surovih ubojstava, silovanja, bluda svih vrsta, opskurnih sastanaka i dogovora i sl., a onda i naturalističkih prikaza posljedica grijeha – dovoljno je samo prisjetiti se Rapićeva egzempla smještenog u Bačku, gdje muž ubija ženu sjekirom ili Brajdićeva egzempla o muškarcu koji je običavao „nečisto doticajući naslađivati se“ (Brajdić, s. a.: 198) tijelom svoje žene, no protivno njezinoj volji, zbog čega su mu iz tijela ispala *crijeva* i *drob* – pa se s pravom može reći kako su ovi, ali i brojni drugi poučni primjeri *crna kronika kršćanskog svakodnevnog života* (Zečević, 1993a: 145).

Također, egzempli iz svakodnevice kategorički su primjer unošenja fantastičnih elemenata u narativno tkivo egzemplarne anegdote. U egzemplima iz ove skupine česti su i fantastični likovi dijaboličnih životinja (Zaradija Kiš, 2008: 60) – žabe, zmije, zmajevi i dr., ali i vragovi, koji se pojavljuju u različitim oblicima i svim svakodnevnim situacijama²³⁹ gdje kao centralna figura i pokretač radnje, ali i „crna eminencija“ u propovijedima 18. stoljeća (Zečević, 1993a: 106) kroje sudbinu prijestupnika.

Takvi su egzempli karakteristika ponajprije nedjeljnih propovijedi Đure Rapića, Ortulfa Brajdića i Stipana Sarajčića, dok npr. kod Emerika Pavića i Aleksandra Tomikovića, čiji je stil propovijedanja izraženije katehetski, za književno-fantastične priče nije bilo mjesta.

Egzempl iz života redovnika/pustinjaka/svećenika. Anegdote iz *života* ranokršćanskih istočnjačkih redovnika pustinjaka, kakva je i hrvatska redakcija patrističke vjerskopoučne proze *Žića svetih otaca*²⁴⁰, redovito su, kao odraz kršćanske duhovnosti (Malić, 1997: 18), od srednjega vijeka, ulazili u tkivo propovijedi kao poučni egzempli kojima se ukazivalo na

²³⁸ O ulozi prostornog i vremenskog određenja egzempla govori Zaradija Kiš: „Prostorno i vremensko određenje egzempla djeluje posebno sugestivno na primatelja poruke, čiji je dojam „straha Božjeg“ izražajni (2008a: 59).

²³⁹ O vragovima kao likovima egzempla Zečević kaže: „(...) vrag se javlja u bogatom nizu oblika i situacija pa u registru F. C. Tubachova indeksa egzempla „*devil*“ zauzima nadmoćni broj, oko 450 motivskih natuknica. (...) Vrag nastupa u nizu uloga i varijanata tih uloga, npr. kao propovjednik, kao grešnik koji pristupa ispovijedi; da spomenem tek neke kombinacije – vrag kao medvjed, majmun, anđeo benediktinac, Krist, križ, riba, djevojka, peti kotač, bludnica, konj, lovac, pas, kralj, kraljeva žena (...) Moglo bi se reći da vragu ništa ljudsko nije strano, može se javiti svugdje: na tržnici ali i kraj smrtno postelje, pa u egzemplima obavlja književnu funkciju lakmus-papira koji potvrđuje prisutnost ljudske slabosti i grijeha. Vrag se u svakodnevnom svijetu snalazi na načine koje omogućuje svakodnevica: vara, obećaje, nudi, traži, odnosi, proklinje, istjeruje, krade, zbunjuje, imitira, izruguje, ubija, smije se, kleči, gleda s prozora, čuva, kocka se, tuče i dobija batina.“ (1993a: 108-109).

²⁴⁰ Pretisak *Žića* uz transkripciju teksta i teorijska poglavlja izdali su, pod autorstvom Dragice Malić, Matica hrvatska i Institut za hrvatski jezik 1997. godine.

prednosti duhovnoga i asketskoga života. Navedene su priče kao „gotovi proizvod“²⁴¹ u slavonsku osamnaestostoljetnu propovijed dolazile²⁴², daje se zaključiti prema navođenju *autocrates* pri najavi egzempla, moguće iz različitih inačica *Vitae patrum* (*Vitae patrum*, *Život svetih otaca*, *Život otaca*), no i posredno iz drugih korištenih izvora.

U analiziranim egzemplima sveti oci najčešće nisu imenovani (jedan/neki redovnik), no iz nekoliko se priča saznaje da je riječ o opatu Makariju, Pavlu, Antunu te Doroteju. Izdvojene pustinjačke anegdote potvrđuju temu potpune askeze, što je temeljni svjetonazor karakterističan za *Vitae patrum*. Ipak, pustinjaci nisu uvijek prikazani kao besprijekorno oličenje kršćanskoga morala – i oni su skloni grijehu (npr. pustinjač u Rapićevu egzemplu odlazi u pakao zbog grešne misli), od kojega se naknadno moraju ustezati te činiti pokoru da bi se izbjeglo njegovo opetovanje.

Akteri ovih egzempla primjer su odricanja svega ovozemaljskoga (usp. Malić, 1997: 18), a izdvojeni egzempli potvrđuju da je riječ o:

- tjelesnoj ljubavi: opat Makarije mora se ustezati od ljubavi prema rimskoj djevojci (Bačić); da bi se riješio napasti neke bludnice, pustinjač pred njom pali vatru, stavlja prst u vatru i upozorava grešnicu na paklene muke koje će podnositi zbog bludnih misli (Brajdić)
- tjelesnoj ljepoti: neki pustinjač u šetnji s anđelom u liku čovjeka susreće lijepoga mladića i divi se njegovoj ljepoti, na što ga anđeo kori (Brajdić, Sarajčić)
- radu i poslu: jedan je pustinjač svaki svoj posao upravljao Bogu (Brajdić)
- pomišljanju, razmišljanju i promišljanju jer i ono otvara vrata đavlu: neki pustinjač umire u svojoj *celici* pred razbojnicima jer je nakon 40 godina pokorničkoga života pomislio kako je sveto živio (Brajdić); neki pustinjač razmišljao je o Božjoj pravdi i blagodarnosti propitujući se služi li Bogu zbog nagrade vječnosti ili straha od pakla, no nakon čudesnog susreta s neznancem pokajao se zbog svojih misli (Rapić)
- jelu i piću: jedan je pustinjač odustao od gradnje kuće bliže vode, štoviše, sagradio ju je još dalje nakon susreta s anđelom koji je brojio njegove korake do vode (Rapić)
- životu u čvrstoj, nepomućenoj vjeri, osami i plaču: opat Makarije na smrtnoj postelji ne pristaje na poziv vragova te dolazi u raj (Rapić); nakon što je vidio neke redovnike koji su

²⁴¹ Anegdote ili priče iz *Žića svetih otaca* najčešće završavaju moralnom poukom, pa čine završenu cjelinu (Malić, 1997: 16).

²⁴² Nalaze se u Bačićevim, Rapićevim, Brajdićevim, Kapušvarčevim i Sarajčićevim propovijedima.

živjeli u žestokoj pokori, Makarije se povukao, plakao i govorio da nije pravi redovnik. (Kapušvarac)²⁴³.

Duhovnost naslijeđena iz *Vitae patrum* prepisivala se i u kasnija razdoblja propovijedanja (usp. Welter, 1927: 110-145), pa tako i u egzemple iz samostanskih kronika (npr. *Kronika male braće*, *Kronika sv. Franceska* i dr.). Potonji čine drugu skupinu egzempla u ovoj tematskoj cjelini. Riječ je o egzemplima u čijem su središtu anegdote iz života biskupa, opata, redovnika, redovnica i svećenika, u kojima se zavodljivost anegdote postiže uvođenjem intrigantnih zapleta, čudesnih prizora, fantastičnih likova (najčešće vrag) i sl. Egzempli progovaraju kako o vrlinama, tako i o grijesima svetih osoba, iskorištenim i propuštenim prilikama za poboljšanje ponašanja te tomu svojstvenih nagrada odnosno kazni.

Redovnici su tako primjer uzornoga ponašanja (npr. redovnik Ivan koji štuje svetog Franceska, misnik koji pored Kristovih ranjenih prsa u svojoj kući svaki dan ostavlja cedulje zahvale i na taj način podnosi sve *protivštine*), grijeha (npr. neki redovnik podnosi muke u paklu jer se nije molio; biskup Andreas kažnjen je jer je udario djevojku; fratri u *manastiru Ožonienskom* 1220. godine smijali su tijekom molitve pa su umrli nakon što ih je Isus oštro pogledao; redovnica se ukazuje iz pakla u liku krmače jer nije ispovjedita bludnu pomisao; redovnika iz Flandrije ispekli su vragovi zbog pijanstva), ali i sudionika događaja koji rezultiraju nagradama i kaznama (npr. opat Walderik svjedoči kazni za one koji su mu se rugali; neki biskup ukazanju svojeg mlađeg kolege iz pakla, Tauler oštroumnosti nekoga prosjaka).

Egzempl iz života svetaca. U *Instituciji*, našoj najpoznatijoj zbirci svetačkih primjera (egzempla), Marulić je hagiografski tekst „izvlačenjem primjera“, odnosno egzemplifikacijom i njihovom obradom u kratkim crtama transponirao u svetački egzempl (Zlatar, 2001: 80). Uska veza između hagiografije i egzempla, potvrđena u de Certeauovoj definiciji hagiografije²⁴⁴, počiva na primjerenosti lika sveca za stvaranje univerzalnoga modela, dakle lika čiji atributi mogu biti pripisani bilo komu (usp. Zlatar, 2001: 82). U srednjovjekovnoj religiozno-didaktičkoj književnosti hagiografski tip egzempla, začet u djelu *Acta sanctorum*, bio je daleko

²⁴³ Malić navodi da iz navedenih svjetonazora proistječu motivi i teme priča iz pustinjačkoga života, a one su karakteristika egzempla iz ove tematske cjeline. Ovdje se navode neke, razvidne iz analiziranih egzempla: isticanje dobrih djela i ljudskih osobina koje vode čovjeka do spasa nakon smrti, odnosno kojima se može ugoditi Bogu; poticanje na razmišljanje o smrti, sudu Božjem, paklu i paklenim mukama; izbjegavanje putene napasti; dolazak anđela da pokara čovjeka zbog njegovih postupaka ili misli; naglašavanje da čovjek ne smije osuđivati i klevetati druge te dr. (usp. 1997: 20-21).

²⁴⁴ De Certeau definira hagiografiju kao „kombinaciju mjesta, radnji i tema što imaju navlastitu smisaonu strukturu i ne referiraju se u biti na ono što se dogodilo (kao na historijsku činjenicu), već na ono što je egzemplarno.“ (prema Zlatar, 2001: 82).

najrašireniji (Welter, 1927: 105), a obilna uporaba egzempla iz života svetaca nastavila se i u kasnijim razdobljima (usp. Welter, 1927: 109-149; 409-425), što potvrđuju i slavonske propovijedi 18. stoljeća.

Transformacija hagiografskoga modela u egzempl u analiziranim propovijedima zasnivala se na preuzimanju egzemplarne građe iz više elemenata hagiografske pripovjedne matrice²⁴⁵, pa se u egzemplima rjeđe navode kratke i sažete biografske informacije o pojedinim svecima, opis izuzetne smrti kao dokaz nasljedovanja čvrste vjere i ustrajnosti te djelovanja nakon smrti, a češće precizno odabrani događaji iz svetačkoga života (nerijetko i čudesa), koji svjedoče o svečevim vrlinama i uklapaju se u tematsku strukturu propovijedi kao primjeri s moralnom poukom.

Ovisno o tipiziranim egzemplarnim radnjama preuzetima iz hagiografija analizirani egzempli mogu se podijeliti u tri homogene skupine.

Prvu čine egzempli koji prenose odabrane biografske podatke i funkcioniraju kao egzempli *per se* – svetac je sam po sebi primjer (za ustrajnost, snagu vjere i sl.) bez obzira na to što u takvim egzemplima prezentirano ponašanje ne može biti imitabilno: sveti Emerik prepoznaje čistoću kod redovnika (Pavić); Šimun i Juda šire kršćanstvo u gradu Sunamuri (Rapić). Ovdje se ubrajaju i egzempli koji donose podatke o iznimnim smrtima: svetoga Vida Dioklecijan je mučio u gorućem kotlu (Brajdić); car *Maksimino* dao je odsjeći glavu svetoj Katarini, a iz glave je poteklo mlijeko (Kapušvarac).

Drugu skupinu čine egzempli u kojima se naglašava određena svečeva vrлина, predstavljena kao imitabilna: sveti Francesko (Franjo) odbacio je bogatstvo (Kapušvarac); sveti Rok ponizno je prihvatio odbacivanje obitelji i rodbine (Tomiković).

Treća i najbrojnija skupina okuplja egzemple u čijem je središtu odnos svetac-običan čovjek, gdje se ponašanje lika običnoga čovjeka uzima kao imitabilno. Kreposna pouka sadržana je u uzornim ponašanjima (najčešće molitva usmjerena svecu te istodobno ufanje u svečevu pomoć) koja rezultiraju svečevom pomoći potrebitima i zaslužnima. Izdvaja se nekoliko takvih primjera: sveti Martin pomaže prosjaku dajući mu komad plašta (Brajdić); sveta Ana oživljava pri porodu umrlo dijete neke žene Foije u Belgiji 1624. godine (Brajdić); sveti Antun spašava dijete koje je upalo u kotao vrele vode nakon majčine molitve (Rapić); sveta Katarina oživljava

²⁴⁵ Zlatar navodi da se hagiografska pripovjedna matrica svodi na pet događajno tipiziranih odsječaka radnje: 1. uvodna „biografska“ kronologija života, 2. trenutak spoznaje duhovnih vrijednosti (u slučaju prelaska s poganskih uvjerenja na kršćansku vjeru riječ je o konverziji), 3. svetačko djelovanje za života (scene, događaji), 4. opis izuzetne smrti, 5. svečeva djelatnost post mortem (2001: 83).

utopljenoga mladića (Kapušvarac); sveti Nikola oživljava dva mladića iz Azije koje je ubio neki gostioničar radi prodaje ljudskoga mesa (Kapušvarac); sveti Julijan spašava dijete iz bunara nakon majčine molitve (Sarajčić). Iz spomenutih primjera može se raspoznati da su egzempli iz ove skupine uglavnom temeljeni na svetačkim čudima²⁴⁶. Njima se pribrajaju i nerijetko korišteni Marijini mirakuli²⁴⁷ karakteristični ponajprije za marijanske propovijedi.

Egzempli ekstrahirani iz hagiografija izrazitije su obilježje svetačkih propovijedi²⁴⁸, no pojavljuju se, iako znatno rjeđe, i u nedjeljnim propovijedima u oblicima karakterističnima za drugu i treću skupinu.

Mitološki egzempl. Najslabije zastupljenu tematsku cjelinu čine mitološki egzempli. Iako je antička profana literatura među učestalo korištenim izvorima u svim analiziranim zbirkama propovijedi (najčešće u obliku citata), egzemple kojima je ishodište mitologija može se (u malome broju) pronaći samo u objema Rapićevim zbirkama te zbirkama Filipa Kapušvarca i Aleksandra Tomikovića.

Osim Rapićeva (1764) egzempla o *nakaznom ljubovniku* u kojem je Penelopa u procesu odbijanja prosaca primjer vjerne žene, dviju sličnih inačica egzempla o Ahilejevu izbjegavanju Trojanskoga rata u propovijedima Đure Rapića (1764) i Filipa Kapušvarca, pa i još jednoga Rapićeva (1762) egzempla o Penelopinoj vjernosti, u kojem Penelopa odgađa tkanje da se ne mora ponovno udati, ne može se govoriti o narativno razrađenijim pričama. Preostali mitološki egzempli uglavnom su vrlo kratke priče: npr. o Dafne i Apolonu (Rapić, 1764); Timagorinoj žrtvi Melesu za ljubav (Rapić, 1764); Eneji koji spašava oca iz požara (Kapušvarac) ili pak više aluzije na konkretnu priču, kakvi su egzempli o Parisovoj oholosti i spašavanju odbačenoga Edipa u propovijedima Aleksandra Tomikovića.

Životinjski egzempl. Razlog uvrštavanja životinjskih egzempla u propovijedi slavonski propovjednici nisu značajnije naglašavali. Od nekolicine izdvaja se primjer Jerolima Bačića

²⁴⁶ O odnosu hagiografija – mirakul – exemplum vidjeti u: Rubić, 2001, str. 118-136.

²⁴⁷ Ivanka Petrović navodi da Marijini mirakuli kao egzempli ulaze u hrvatske propovijedi od srednjega vijeka: „Motive, teme i sadržaje «exemplum» crpi iz gotovo svih žanrova i djela vjerske, čak i profane literature, pa tako uz spomenuti politematski legendarni ciklus tekstova njegovi izvori u hrvatskoj književnosti postaju i hagiografsko-legendarni tekstovi, te osobito Marijini mirakuli.“ (1984: 191).

²⁴⁸ Ulomci iz hagiografije koji funkcioniraju kao egzempli uglavnom postaju središnjim dijelom svetačkih propovijedi, što je karakteristično i za neke pojedinačne slavonske propovijedi, npr. *Razgovor duhovni od svetoga Bone mučenika Antuna Tomaševića* (v. Bilić, 2005), *Slava svetoga Josipa, Blažene Dvice Marije zaručnika Mije Pitinčevića* (v. Šundalić, 2005) i propovijed *Concio Panegyrica in honorem S. Ioannis a Capistrano* nepoznatoga autora (v. Vilček, 2021).

koji je naglasio da životinjski egzemplj upotrebljava jer čovjek mnogo toga može naučiti od *živine*. (Bačić, 1754: nepag. str. 90) Navedenu Bačićevu konstataciju potvrđuju i ostali slavonski propovjednici jer se i u njihovim zbirkama propovijedi nalazi najmanje po jedan primjer životinje prilagođene kontekstu²⁴⁹, tako da se njezino ponašanje uzima kao imitabilno te se iz njega može izvući moralna pouka.

Životinje iz analiziranih egzempla najjednostavnije se mogu podijeliti u one bliske čovjekovoj okolini (jelen, roda, miševi, vuk, ovce, kokoš, vrana i dr.), egzotične životinje koje se nisu nalazile u vidokrugu slavonskoga puka (riba *balena* – kit, slon, lav, ptica, deva, *oryx* – divokoza, ptica *struhio* – noj, *salamandra* – daždevnjak i dr.) te životinje koje pripadaju sferi fantastičnoga i mitološkoga (feniks, *inirok/inirog* – jednorog)²⁵⁰.

Životinjski egzempli zahtijevaju opsežnije zasebno istraživanje²⁵¹, a ovdje će se pozornost usmjeriti na njihov bitan segment – položaj životinje kao subjekta egzempla. Ovisno o tome zauzima li životinja poziciju primarnoga i/ili sekundarnoga subjekta egzempla (Zaradija Kiš, 2012: 119), životinjske egzemple moguće je podijeliti u tri skupine²⁵².

Prvoj skupini pripadaju egzempli u kojima se životinja pojavljuje kao primarni subjekt, pri čemu njezina pojavnost osigurava spoznaju životinje i njezine naravi, odnosno nedokučivoga i čudesnoga povezanog sa životinjom. Navedena obilježja ti egzempli dijele s *animalističkim egzemplima*. (Zaradija Kiš, 2008a) Životinja u navedenoj skupini egzempla može imati dvojaku funkciju, pa se razlikuju dva tipa egzempla. U prvome životinja uz prethodno navedene karakteristike nosi i svojstvo imitabilnosti – npr. kit nakon povlačenja mora vodom polijeva mladunce, nastojeći ih održati vlažnima te tako spasiti od smrti (Bačić); vodomar ostavlja jaja na obali, gdje se trebaju izležti ptići (Bačić); rode kažnjavaju preljubnike u svojem jat

²⁴⁹ Zlata Šundalić govori o razlikovnosti smisla i značenja faunističkih motiva u odnosu na razlike u žanrovskoj pripadnosti tekstova. Šundalić navodi primjer i za propovijed: „U propovijedi se pak pojavljuje i *beštija* i *zvijer*, ali se prvoj daje znatna prednost, jer izraz pripada niskome stilu, koji je primjereniji čovjeku grješniku kojemu se propovjednik obraća. Između propovjedničke i komediografske *beštije*, naravno, ne može se povući znak jednakosti, jer se ova prva, propovjednička *beštija*, vezuje uz grijeh, a grijeh uz strah i nelagodu, jer im prijeti vječni pakao.“ (2008: 190).

²⁵⁰ U indeksu egzempla *Thesaurus Exemplorum Medii Aevi* navodi se pojavljivanje čak 93 vrste životinja (URL: <https://thema.huma-num.fr/>, zadnji put posjećeno 13. 3. 2025.).

²⁵¹ O ulozi životinje u srednjovjekovnim propovjedničkim djelima i njihovim egzemplima postoje brojni radovi stranih istraživača (vidjeti zbornik: Berlioz; Polo de Beaulieu (ur.), 1999) Navedena je problematika zaokupila i neke domaće znanstvenike (vidjeti: Zaradija Kiš, 2006, str. 243-258; Zaradija Kiš, 2008a, str. 55-90; 2008b, str. 117-137; 2010, str. 339-363; Zaradija Kiš, 2012, str. 115-138; Mužinić, Ferber Bogdan, Zaradija Kiš, 2012, str. 419-447; Zaradija Kiš, 2014, str.183-205, Zaradija Kiš, 2017, str. 425-443; Zaradija Kiš, 2020, str. 135-150; Radošević, 2022, str. 109-135), a o faunističkim motivima (i u egzemplima) u našim novovjekovnim propovijedima, na primjeru *Hrane duhovne* Štefana Zagrepca, pisala je Zlata Šundalić (vidjeti: Šundalić, 2008, str. 171-205).

²⁵² Sintagma *životinjski egzempl* ovdje podrazumijeva različite vrste egzempla u kojima se kao subjekt pojavljuje životinja.

kopanjem očiju (Brajdić). U drugome je funkcija životinje određena primarno simbolikom, zbog čega se razumijevanje pouke temelji na transpoziciji doslovnoga u preneseno značenje – npr. jednorog pronalazi utočište u krilu Djevice (simbolika bezgrešnoga začeca Blažene Djevice Marije) (Rapić, 1762); lavica novorođene mladunce budi rikom (simbolika širenja Božje riječi svetoga Adalberta među poganima) (Rapić, 1764).

Potonji tip egzempla karakterističniji je za svetačke propovijedi²⁵³, u kojima se bestijarijski motivi pojavljuju u svojstvu simbola karakternih osobina svetaca (Radošević, 2022: 114). U kojoj su mjeri bestijarijski motivi mogli „upravljati“ čak čitavom svetačkom propovijedi ponajbolje potvrđuje primjer iz Rapićeve zbirke *Od svakoga po malo*. U dvjema propovijedima posvećenima svetome Adalbertu Rapić donosi mnoštvo bestijarijskih ulomaka iz života lavova temeljeći na njima cijelu propovijed i ističući vrline životinje koja je simbol sveca o kojem se *predikuje*. Uspostavljena jednakost lav = sveti Adalbert potvrđuje troversnu ulogu animalističkih egzempla u svetačkim propovijedima: animalno se pojavljuje kao *memorandi*, *imitandi* i *admirandi* (Radošević, 2022: 114).

U drugu skupinu ubrajaju se egzempli u kojima se životinja pojavljuje kao sekundarni subjekt, u skladu s čim obavlja ulogu signala upozorenja na moral te tako usmjerava na raspoznavanje moralne pouke, dijeleći navedena obilježja s *pseudoanimalističkim egzemplima*²⁵⁴. *Pseudoanimalistički egzempl* isključivo je upozoravajuće naravi; životinja predstavlja simbol u kontekstu vizualizacije apstraktnih pojmova koji se književno razrađuju, a susret sa životinjama traje kratko, no dojmljiv je i zaključan (Zaradija Kiš, 2008b: 119-120).

Životinje-upozorenje npr. žaba i zmija povezuju se s paklenim prilikama, što potvrđuju sljedeći izdvojeni primjeri: *gospodičicu* Borgognioniji žaba je skakala pored usta sve dok nije ispovjedio grijeha (Bačić); jednoj su ženi žabe izlazile iz usta jer se lažno ispovijedala, a poslije

²⁵³ Radošević navodi da su se „u životinjskome svijetu tražile analogije s prepoznatljivim karakternim osobinama pojedinih svetaca, ne nužno i uvijek njihovim vrlinama, ali i s istaknutim detaljima iz njihove hagiografije. (...) Naime, bestijarski odlomci mogu se opisati kao svojevrсни animalistički egzempli koji se sastoje i od moralizatorskoga dijela u kojemu se pojedine epizode iz života svetaca, kao i njihove vrline, tumače na primjerima izdvojenih značajka odabrane životinjske vrste.“ (2022: 114).

²⁵⁴ Pojmove *animalistički* i *pseudoanimalistički* egzempl, koje primjenjuje na egzemplarnu građu hrvatskoglagoljske književnosti, uvodi Antonija Zaradija Kiš (vidjeti: Zaradija Kiš, 2008a, str. 55-90; 2008b, str. 117-137; 2010, str. 339-363; 2012, str. 115-137; 2014, str. 183-205).

U *animalističkom egzemplu* životinja zauzima mjesto primarnoga subjekta, a u prvom planu spoznaja je životinje i njezine naravi te nedokučivoga i čudesnoga povezanog sa životinjom, kao i njezina simbolička funkcija. U *pseudoanimalističkom egzemplu* životinja, čija je pojava povezana s konkretizacijom pouke, zauzima mjesto sekundarnoga subjekta – primarni je subjekt čovjek – i determinirana je simboličkim značenjem sa svrhom ilustracije i prezentacije zla koje je potrebno suzbiti ili dobra koje treba prepoznati i replicirati. Kada je u pitanju suodnos pseudoanimalističkoga i animalističkoga egzempla, važno je spomenuti da pseudoanimalistički egzempli „posuđuju“ simbolički dio animalističkoga egzempla (Zaradija Kiš, 2008b: 119).

se ukazala redovnicima na zmaju i okružena paklenih životinjama (Brajdić); tijelo neke preljubnice izjedala je zmija (Brajdić). Simbol je grijeha u jednome Rapićevu (1762) egzemplu ptica koja se našla u ispovjednikovu habitu, pa ju je kao takvu trebao ubiti, što je ispovjednik učinio lupanjem po prsima dok je izgovarao *mea culpa*.

Pojava životinje u određenim egzemplima razrješava situaciju u kojoj se odigrava moral, što izričito potvrđuju dva Brajdića egzempla: slon kažnjava slugu preljubnika koji je bludno griješio sa ženom njegova gospodara; roda je iskopala oči nekome čovjeku koji je bludno napastvovao ženu njezina dobročinitelja.

Treću skupinu čini egzempli prijelaznoga tipa – u njima se nalaze karakteristike i prvoga i drugoga modela. Životinja se pojavljuje i kao primarni i sekundarni subjekt, a osim toga ona se može pojaviti kao imitabilna, no i kao signal razrješavanja moralne situacije. U navedenoj se skupini životinjskih egzempla, s obzirom na mogućnost pojave djelatnoga ljudskog lika koji sa životinjom sudjeluje u uspostavljanju pravde, izdvajaju dva tipa određena pojavnošću odnosno izostankom ljudske instance. Najeklatantniji primjeri prvoga tipa pronalaze se u Rapićevim (1762) egzemplima o miševima koji ne pristaju na lažni *ugovor* s mačkom (iskušenje), ptiću koji izdaje vranu kao svojeg dobročinitelja (simbol nezahvalnosti kršćanina) te pilićima koji ne slušaju majku, već upadaju u zamku daždevnjaka (prigoda za grijeh).

Drugi tip potvrđuje Rapićeva *stara historija* o čovjeku koji je u šumi spasio *drakuna* (zmaja) iz jame. Nezahvalni *drakun* napao je čovjeka, a njihov slučaj razrješavala je lisica. Ona je u skladu s obećanjem da će dobiti kokoši presudila u čovjekovu korist, a *drakuna* na prevaru ponovno navela u jamu. Međutim, čovjek je presudio lisici ne ispunivši obećanje i time dokazao da je zahvalnost *svita ovoga* zapravo nezahvalnost jer lisica ostaje bez obećane nagrade (kokoši). Indikativan je i Papušlićev te Brajdićev primjer egzempla o ptici koja je izbjegla smrt zahvaljujući molitvi *Zdravo Marijo* koju ju je naučio njezin vlasnik, dakle čovjek, čiji postupak (učenje molitve) predodređuje tijek egzemplarne anegdote.

Uvid u tematske cjeline potvrda je širokoga raspona tema egzempla, odnosno egzempla kao riznice iz koje se može beskonačno crpiti²⁵⁵, kao i svojevrsnog paradoksa, (Schmitt, 2005: 3) kada se egzempl definira kao autentičan događaj, a vrlo se često zasniva upravo na fiktivnome

²⁵⁵ Navedenu konstataciju Schmitt potvrđuje navođenjem različitih bića (ljudi, životinje, nadnaravna bića i dr.), mjesta (kuće, ulice, crkve, trgovi, groblja, more i dr.), vremena (dan, noć, blagdani, nedjelje i dr.), društvenih statusa (redovnici, trgovci, seljaci i dr.), praktičnih i simboličnih aktivnosti (molitva, misa, spavanje, scene zavođenja, svetkovanje i dr.) (usp. Schmitt, 2005: 5).

i fantastičnom. U odnosu na navedeno treba istaknuti kontekst unutar kojega se egzempl promatra, te da ga kao takvoga, bez obzira na određene pojmovno-značenjske neusklađenosti treba promatrati kao priču namijenjenu vjerskoj poduci i podastiranju moralne pouke te značenjski raspoznatljivu samo u navedenom kontekstu.

8. 3. Egzempl kao priča koja uvjerava u spasonosnu lekciju

Uzimajući u obzir treći aspekt Le Goffove definicije (propovjednoga) egzempla – uvjeravanje i donošenje moralne pouke u okvirima spasonosne lekcije – otvara se pitanje funkcije koju je egzempl kao dio propovijedi obavljao.

Uvidom u formalna obilježja egzempla slavonskih propovijedi potvrdilo se da se u svim dijelovima egzempla (najava, egzemplarna anegdota, interpretacijski dio) retoričko-stilskim postupcima (npr. apelima, komentarima, fingiranjem, retoričkim pitanjima, savjetima, opomenama i dr.) slušatelje usmjerava na kreposnu pouku, a isto tako da je konkretan signal o funkciji najčešće dio najave, a rjeđe se pojavljuje u sklopu formula kojima se prekida narativni tijek egzemplarne anegdote ili u interpretacijskome dijelu egzempla.

Prije konkretnijega pristupa funkciji egzempla, potrebno je uputiti na suodnos svojstava/osobina egzempla i njihove funkcije. Berlioz navodi sedam sastavnica/svojstava egzempla koje upućuju na njegovu ulogu: jednoznačnost, sažetost, autentičnost, uvjerljivost, poticanje zadovoljstva, metaforičnost, pamtljivost (usp. 1980: 118).

O funkciji egzempla kao elementarnoga pripovjednog oblika unutar propovijedi (Kekez, 1989: 58), može se govoriti imajući u vidu trovrstu funkciju govora kao sredstva podučavanja, pa treba podsjetiti na Augustinovu tezu kako govor (u ovom slučaju propovijed i u nju interpoliran egzempl) treba podučavati (*docere*), oduševiti/zabaviti (*delectare*) i dirnuti/ganuti (*flectere*) slušatelje te ih navesti na primjenu imitabilnih ponašanja²⁵⁶.

Kada se razmotre formule koje ukazuju na funkciju pojedinih egzempla, treba istaknuti da egzempli slavonskih propovijedi potvrđuju glavni cilj propovjednoga egzempla: ponuditi moralnu lekciju onima kojima je ona namijenjena (Schmitt, 2005: 5). U analiziranoj građi prevladavaju egzempli s funkcijom *docere* – u službi su ilustracije ili razjašnjavanja teze, potvrde autentičnosti teološke tvrdnje, pružanja konkretne ilustracije rezultata pokore ili,

²⁵⁶ Utemeljenost na Augustinovu djelu *De doctrina christiana*, treba podsjetiti, jedna je od *differentia specifica* barokne propovijedi (Pajur, 2012: 822).

suprotno tomu, nepoštivanja nekog vjerskog ili moralnog zakona (usp. Mosher, 1911: 8), isticanja korisnosti egzempla i sl. Kada postoji signal za navedenu funkciju, u najavama egzempla zatječu se formule poput: *za bolje razumit poslušajte niki događaj, za razumiti hoću vam kazati jednu priliku, evo vam istine svidočanstvo, daju zapamtiti bolje i korisnije* i sl.²⁵⁷

I u slučajevima u kojima egzempl treba zabaviti (i nasmijati) auditorij i svojim sadržajem privući pozornost (*delectere*)²⁵⁸, dakle, kada nije bio sredstvo samo za razjašnjavanje, već i „zaslađivanje teorijske obuke propovijedi“ (Strohal, 1917a: 39), njegova je primarna uloga moralno-didaktična, a ne zabavna²⁵⁹. Uvidom u formule kojima se uvode signali o funkciji, uočava se rijetka prisutnost egzempla s potonjom funkcijom, makar se na temelju zanimljivih fabula i retoričko-stilskih značajki egzempla zabavna funkcija može prejudicirati. Signal o zabavnoj funkciji može se pronaći u Rapićevim i Sarajčićevim propovijedima. U zbirci *Svakomu po malo* Rapić navodi da *događaj* (pad Senekine sluškinje i njezino opravdanje da nije slijepa) *vidi se mlogima smiha dostojan* (str. 67) odnosno (misnikovo udaranje u prsa da bi ubio pticu u habitu) *svakoga smiha vridan* (str. 331), a u *Od svakoga po malo* da je prilika o Penelopi i njezinim udvaračima *šaljiva* (str. 121). Ovdje se uvjetno²⁶⁰ mogu ubrojiti i dva Sarajčićeva egzempla. Navedeni autor za običaj naroda *Sancionskoga* kaže da je „smija dostojan“ (nepag. str. 62), a isti epitet dodjeljuje i *historiji* o svetome Simeonu i staklaru *ćifutinu*.

Znatno češće od funkcije *delectare* slavonski su propovjednici eksplicitno navodili da je svrha egzempla poticaj na djelovanje (*flectere*) koje se ostvarivalo „protresanjem“ slušateljskih umova (*movere*) (Pajur, 2010: 56), što potvrđuju formule koje ukazuju na izazivanje reakcija,

²⁵⁷ Sveti Augustin u *De doctrina christiana* navodi da je najbolja metoda poučavanja ona kojom slušatelj čuje istinu i razumije što čuje (Augustin, 1995: 229).

²⁵⁸ Mosher navodi da je egzempl sredstvo kojim se „oživljavaju“ tromi slušatelji, kod kojih se izaziva zanimanje ili smijeh (Mosher, 1911, str. 8). Berlioz za navedeno donosi i potvrde. Egzempl, čija struktura dobiva značenje zahvaljujući uspostavljenoj korelaciji između narativnih elementa i moralnih načela, kod slušatelja je trebao poticati zadovoljstvo. Jean Gobi, autor poznate zbirke egzempla *Scala coeli*, naznačio je da nebo privlači ljudski um upravo zbog uživanja u zanimljivim pričama koje se mogu čuti u propovijedima. Jacques de Vitry, kako se već spominjalo, na temelju vlastitoga propovjedničkog iskustva kaže da se egzemplima koristi kada slušatelji, koji su umorni i kojima je dosadno, počinju drijemati, dodajući da je jedanput držao propovijed i zamijetio da se mnoštvo njegovih slušatelja dosađuje i drijema. Potom je, ispričavši vrlo kratku priču, primijetio da su se razveselili i bili spremni za daljnje slušanje propovijedi (Berlioz, 1980: 122). Slavonski autori, podsjeća se, nisu ostavljali informacije o osjećaju zadovoljstva svojih slušatelja nakon prezentiranih egzempla. Tek je Rapić u jednom primjeru ustanovio: „Vidim da ova šala mlogima dopada se (...)“ (Rapić, 1764: 130).

²⁵⁹ Navedeno najzornije potvrđuje Rapićev primjer iz zbirke *Od svakoga po malo*. Egzempl o Penelopi i njezinim proscima, navodi Rapić, „premda se hoće vidjeti prilika šaljiva, ništa ne manje u duhovnomu nauku hoće biti zbiljna i istinita.“ (1764: 121-122).

²⁶⁰ Izglednije je da je Sarajčić u oba primjera pod *smijom* podrazumijevao podsmijeh jer je i sam postupcima likova pristupao s ironijom. Tako npr. običaj naroda *Sancionskog* (zaručnik i zaručnica hrvanjem odlučuju tko će biti gospodar kuće) Sarajčić naziva i *budalastim*.

odnosno djelovanje na emocionalnoj razini: npr. ganuće (*znam da ćete se svi srcem na milosrđe ganuti*), čuđenje (*slušajte čudo, poslušajte i začudite se*)²⁶¹, strah (*strahovito jest, strahoviti događaj poslušajte, poslušaj događaj strašan*)²⁶², stid (*zastidite se čuvši jedan događaj*).

Propovjedni egzempl slavonskih autora 18. stoljeća pokazuje karakteristike kratkoga narativa, no ne isključuje pojavu narativa novelističke strukture. Preuziman je iz različitih tematskih cjelina, a osim povijesno autentičnih događaja nerijetko donosi anegdote s elementima imaginarnoga i fantastičnoga, čiju autentičnost potvrđuje autoritet. U propovijedi ima ulogu moralno-didaktičkoga sredstva čija se funkcija temelji na podučavanju, održavanju pozornosti i poticanju na djelovanje.

Uzimajući u obzir specifičnosti svake pojedine zbirke propovijedi, treba naglasiti općenitost i provizornost navedenoga tumačenja egzemplja, preciznije, uputiti na mogućnost pojedinačnih odstupanja od određenih signifikanata. Imajući na umu namjenu svih propovijedi istom recipijentu (puku), uzroci mogućih odstupanja ispitat će se u ovom kraćem ekskursu s obzirom na tri specifična obilježja propovijedi: zadanost propovijedi liturgijskom godinom, vrijeme nastanka propovijedi te autora propovijedi.

J. Delumeau propovijedi dijeli u dvije kategorije. U prvu, osim misionarskih, ubraja propovijedi povodom adventa i posta, a u drugu propovijedi za nedjelje tijekom liturgijske godine i propovijedi povodom blagdana (1986: 538). Navedena podjela, uz koju Delumeau zaključuje da su zastrašujući elementi karakterističniji za propovijedi povodom adventa i posta, uglavnom se može primijeniti na analizirane propovijedi i njihove egzemple. Riječ je prije svega o uočljivijoj razlici između nedjeljnih propovijedi (koje uključuju i one za vrijeme adventa i posta) i blagdanskih (svetačkih) jer u potonjima se znatno rjeđe nalaze egzempli s fantastičnim i začudnim elementima fabule.

Kada se govori o vremenu nastanka propovijedi, pozornost se obraća na već spomenuti zaključak da se pod utjecajem katehetske metode propovijedanja krajem 18. stoljeća, uz određena odstupanja, fantastični egzempli postupno povlače iz propovijedi (Mihanović-Salopek, 2006: 17) (pa tako i slavonskih). Prema tome, razloge izostanaka egzemplja (i to ne

²⁶¹ Bačićev primjer potvrđuje da reakcija na egzempl nije izostajala, no u obzir se ipak treba uzeti i mogućnost autorova fingiranja: „D. B. Ovo videći izvan sebe stojeći i začuđeni je da li nećete zavapiti (...)“ (nepag. str. 279).

²⁶² Zastrašivačka funkcija egzemplja bila je osobito česta kod kajkavskih propovjednika (usp. Zečević, 1993a) koji prema riječima Olge Šojat „pravim majstorstvom nižu jezovite događaje i nastoje svojim čitateljima utjerati strah u kosti.“ (1984: 33).

samo fantastičnih) u Tomikovićevim propovijedima (1797)²⁶³ odnosno njihovu značajniju upotrebu u Rapićevim zbirkama (1762, 1764) te Sarajčićevoj, Brajdićevoj i Kapušvarčevoj zbirci (za koje se smatra da su nastale sredinom stoljeća), moguće je tražiti upravo u navedenome.

Međutim, ovomu se dodaju i dva izuzetka. Prvo, zbirke Antuna Papušlića i Jerolima Bačića iz 1751. odnosno 1754. godine ne obiluju fantastičnim egzemplima, a oni posve izostaju iz zbirke Emerika Pavića iz 1762., dakle iz godine u kojoj je objavljena i Rapićeva zbirka *Svakomu po malo*. S druge strane, o čemu je već bilo riječi, Pavić u propovijedi *Tri dara duhovna s govorenjem predikatorskim* iz 1755. uvrštava i fantastične egzemple, štoviše, uvodi više egzempla s imaginarnim sadržajem nego što ih ima cijela njegova zbirka *Prosvitljenje i ogrianje* (1762).

Prethodno spomenute činjenice navode na zaključak da je stil propovijedi značajnije određen osobom autora. Navedeno potvrđuje Delumeau, navodeći da jezik autora određuju temperament, religiozne sklonosti, duhovna zajednica za koju se vezuju te pastirski ciljevi koje sebi postavljaju (1986: 540). Razlike u uporabi egzempla i prirodi samoga egzempla ne proizlaze, dakle, iz njegova autonomnog tipološkoga razvoja, već su određene prirodom autora i povijesnim kontekstom (usp. Vitale-Brovarone, 1980: 87-88).

8. 4. Prema tipologiji propovjednoga egzempla u slavonskoj propovijedi

Osim pitanjem definicije, rasprave koje se bave problematikom egzempla, u područje svojega interesa uključuju i kriterije za razvrstavanje egzempla. Dosadašnje tipologije pokazuju da su se za klasifikaciju egzempla uzimali različiti kriteriji, od kojih se kao prvi i polazišni uzima izvor egzempla. Navedeni se prvi put kao razlikovan razmatra u *La chaire française au Moyen Age* (1886) francuskoga povjesničara Alberta Lecoya de la Marchea, prvoj studiji u kojoj se pozornost posvećuje i tipologiji propovjednoga egzempla²⁶⁴. Nedugo nakon Lecoya de la Marchea jednostavnu klasifikaciju egzempla izvodi Thomas Crane (1890), koji se ograničio na razlikovanje egzempla kao ilustrativne priče (*illustrative story*) od egzempla kao priče o moralu

²⁶³ Navedeno se obilježje odnosi i na propovijedi koje datiraju uglavnom u 19. stoljeće i nisu predmetom doktorskoga rada. Izdvajaju se tri zbirke propovijedi: Bernardin Leaković, *Govorenja za sve nedilje godišnje* (1795); Bernardin Leaković, *Govorenja za svečane dneve Božje, B.D. Marie, i svetih, s nikima priložitima porad pobožnoga običaja* (1802) te Adalbert Horvat, *Sveta govorenja od različitih svetkovinah* (1824).

²⁶⁴ Albert Lecoy de la Marche razlikuje četiri kategorije: egzemple iz povijesti, profanih i svetačkih legendi; iz usmene predaje, gdje se ubrajaju i egzempli iz autorova sjećanja; iz basni i iz bestijarija (usp. 1886: 302-304).

(*moralised story*). Trebalo je proći skoro 40 godina za prvu sustavnu klasifikaciju egzempla, onu J. Th. Weltera (1927), začetnika znanstvene faze proučavanja egzempla. Na temelju zaključaka A. Lecoya de la Marchea Welter izvodi prošireniju klasifikaciju, razlikujući 12 vrsta egzempla s obzirom na izvore iz kojih su preuzeti²⁶⁵. Značajnije proširenje kriterija za tipologiju egzempla motivirano je istraživanjem Jacquesa Le Goffa, koji navodi četiri klasifikacijska kriterija: podrijetlo/izvor egzempla, priroda informacije, priroda protagonista te formalna i logička struktura, dodajući i mogućnost razlikovanja kratkoga (shematskog) egzempla, karakterističnog za zbirke egzempla od narativno razvijenog egzempla, na kakve se može naići u različitim tekstovima vjerske i didaktičke usmjerenosti²⁶⁶. Na temelju djela *Forma praedicandi* Roberta de Basevorna Peter von Moos predstavlja egzemple *in natura* (*Naturbeispiel*), *in arte* (*Kunstbeispiel*), *in figura* (*allegorisches Beispiel*) i *in historia* (*Geschichtsbeispiel*) (usp. von Moos, 2006: 115). Konačno, Louis (2013) predlaže četiri kriterija za klasifikaciju egzempla: formu, izvor, vrstu stvarnosti utemeljenu argumentom, tip argumentacije²⁶⁷.

I egzempli u slavonskoj propovijedi 18. stoljeća podliježu klasifikaciji u više skupina, na temelju čega se izvodi sljedeća tipologija zasnovana na četirima kriterijima²⁶⁸:

1. izvori: egzempli preuzeti iz pismene kulture (*Biblija*; apokrifi, djela ranokršćanskih pisaca, crkvenih otaca i naučitelja te srednjovjekovnih vjerskih pisaca i propovjednika; novovjekovni pisci teoloških, povijesnih, filozofskih, moralističkih i propovjedničkih djela; zbirke egzempla i redovničke kronike; hagiografije; djela antičkih pisaca, povjesničara i filozofa) i egzempli preuzeti iz usmene kulture (autorovo osobno iskustvo)

²⁶⁵ Welter razlikuje usmene i pismene izvore egzempla. Usmeni uključuju događaje čiji je autor svjedok ili protagonist, a pismeni podjednako vjerske (*Biblija*, apokrifi, djela svetih otaca i ostala crkvena djela, hagiografska, marijanska literatura, čuda, vizije) i svjetovne tekstove (povijesni, književni, filozofski antike i srednjega vijeka, kronike, biografije, legende, bajke, basne, rasprave iz prirode i geografije).

²⁶⁶ S obzirom na kriterij podrijetla egzempla Le Goff razlikuje egzemple preuzete iz židovsko-kršćanskih, starokršćanskih, antičkih i modernih (od 9. st.) izvora; s obzirom na prirodu informacije egzemple iz pismenih i usmenih izvora (autorovo iskustvo); s obzirom na prirodu protagonista egzemple s natprirodnim bićima, ljudima i životinjama; te s obzirom na formalnu strukturu egzemple koji se temelje na analogiji (srodni su sa *similitudo*) i egzemple utemeljene na generalizaciji (*ab uno disce omnes*) (usp. Bremond; Le Goff; Schmitt 1996: 41-42).

²⁶⁷ U odnosu na prvu kategoriju Louis govori o egzemplima u obliku priče, savjeta, podsjetnika ili opisa; u odnosu na drugu o egzemplima iz pismenih i usmenih izvora; u odnosu na treću o egzemplu zasnovanom na povijesno autentičnom ili imaginarnom događaju; u odnosu na četvrtu kategoriju o egzemplu kao općem ili pojedinačnom slučaju (usp. 2013: 34).

²⁶⁸ Napominje se da je tipologija indikativna i otvorena za buduće korekcije i dopune.

2. tematske cjeline egzempla: biblijski egzempl; povijesni egzempl; egzempl s temom iz svakodnevice; egzempl s temom iz života svećenika, redovnika i pustinjaka, svetački egzempl, mitološki egzempl, životinjski egzempl
3. forma egzempla: egzempli kraće literarne forme (sažeti događaji, aluzije na priču), prijelazni tip (priča bez razvijenije fabule), egzempli dulje literarne forme (dosežu uvjetno rečeno novelističku strukturu)
4. tip argumentacije / logička struktura: egzempli koji se temelje na indukciji, tj. odnosu pojedinačno = opće (sinegdoha), egzempli koji se temelje na analogiji i komparaciji (metafora).

9. ZAKLJUČAK

U dugoj tradiciji argumentiranja i uvjeravanja koja seže od antike važno mjesto zauzima egzempl, najčešće definiran kao kratak povijesno autentičan tekst namijenjen za uvrštavanje u govor s ciljem postizanja željenoga učinka. Duga povijest egzempla obilježena je teorijsko-terminološkim prijemcima, a do danas se kao temeljna razlika u uporabi pojma egzempl (*exemplum*) izdvaja razlika između egzempla kao funkcionalnoga pojma (argumenta i sredstva uvjeravanja) u antičkoj retorici (Aristotel, Ciceron, Kvintilijan) i konvencionalne vrste teksta namijenjene za umetanje u propovijed. Relacijski suodnos propovijed (*sermon*) – egzempl može se pratiti od srednjega vijeka, a ponajviše od 13. stoljeća i pojave propovijedanja prosjačkih redova. Spomenuti suodnos utemeljuje pojava teorijskih spisa o propovijedanju (*artes praedicandi*), u kojima se egzempl navodi kao jedan od načina uvoda u temu ili proširenja/razvoja (*modi dilatandi*) teme *sermona*.

Dosad najopsežnija studija propovjednoga egzempla, kako će Peter von Moos nazvati egzempl umetnut u propovijedi, *L' exemplum dans la littérature religieuse et didactique du Moyen Age* (1927) J. Th. Weltera otvorila je brojna pitanja u definiranju i proučavanju egzempla unutar propovijedi. Na Welterovu definiciju egzempla, u širem smislu shvaćenoga kao pripovijesti ili priče, priče ili usporedbe, morala ili opisa koji bi mogao poslužiti kao ilustracija nekom pravilu, odnosno kao dokaz u prilog doktrinarnom, vjerskom ili moralnom izlaganju, naslanja se proučavanje egzempla iz pozicije historije mentaliteta Jacquesa Le Goffa. Shvaćajući ga kao književni i napose kulturni fenomen srednjovjekovlja, Le Goff egzemplom smatra svaku kratku priču, povijesno autentičnu i namijenjenu za umetanje u govor (obično propovijed) da bi se ispunila spasonosna lekcija (1993: 110). Iako se navedena Le Goffova definicija među znanstvenicima i danas drži polazišnom za proučavanje egzempla, upućuje se na njezinu provizornost i otvorenost, kakvom ju je označio i sam Le Goff.

Skupina proučavatelja egzempla (R. Schenda, C. Daxelmüller, P. von Moos) dovest će u pitanje imenovanje kratkih priča umetnutih u propovijed pojmom egzempl, značajnije upućujući na potrebu razlikovanja egzempla kao argumenata unutar retoričke teorije i priče koja u propovijedima predstavlja moral. Reagirajući na terminološko poistovjećivanje propovjedničkih priča ili bajki (*Predigtmärlein*), kako naziva ilustrativne pripovijesti interpolirane u propovijed, s egzemplom kakav poznaje retorička tradicija, von Moos predlaže nužnost razlikovanja općega pojma (*exemplum*) i propovjednoga egzempla kao jedne njegove specifičnosti. Kao pouzdan i primjeren razlikovni kriterij von Moos navodi retoričku funkciju

egzempla za određeni cilj uvjeravanja u konkretnome komunikacijskom kontekstu, što je za propovjedni egzempl tekst propovijedi.

Proučavateljima propovjednih exempla (Schenda, Berlioz, Polo de Beaulieu, Tilliette, Vitale Brovarone, Smirnova i dr.) uglavnom je zajedničko određivanje exempla kao funkcionalne, a ne žanrovske kategorije, iz čega proizlazi da unutar propovijedi tekstovi različite žanrovske profilacije, prenoseći pouku u skladu s duhovnim naukom, mogu imati ulogu exempla.

Navedene karakteristike potvrđuju i egzempli iz devet analiziranih slavonskih zbirki propovijedi 18. stoljeća; četiriju rukopisnih: Jerolim Bačić, *Propovidi za sve nedilje* (1754); Ortulf Brajdić, *Excitator Christianus* (s. a.); Filip Kapušvarac, *Portio triplex* (s. a.) i Stipan Sarajčić, *Propovidi nediljne i zajedno korizmene* (s. a.) te pet tiskanih zbirki: Antun Papušlić, *Dužna slava sinovskoga bogoljubstva* (1751); Emerik Pavić, *Prosvitljenje i ogrianje* (1762); Đuro Rapić, *Svakomu po malo* (1762); Đuro Rapić, *Od svakoga po malo* (1764) i Aleksandar Tomiković, *Sveta govorenja petdeset* (1797).

Provedena tematsko-motivska analiza propovjednih exempla pokazala je da su slavonski autori egzemple preuzimali iz različitih tematskih cjelina, pa se može govoriti o biblijskim egzemplima, povijesnim egzemplima, egzemplima iz svakodnevice, egzemplima iz života svećenika, redovnika i pustinjaka, egzemplima iz života svetaca te mitološkim i životinjskim egzemplima. Analizom je utvrđeno da je odabir exempla uvjetovan tematskim usmjerenjem propovijedi, ali isto tako da tema propovijedi ne uvjetuje tematsku cjelinu iz koje će se egzempl preuzimati. Određeni su izuzetak od navedenoga propovijedi Đure Rapića iz zbirke *Svakomu po malo* te propovijedi iz Brajdićeve i Sarajčićeve zbirke kada tematiziraju određeni grijeh. U takvim se propovijedima radi ostvarivanja amblematičnosti češće pojavljuju egzempli iz svakodnevice običnoga čovjeka, odnosno života redovnika te pustinjaka. Njima se, stavljajući naglasak na posljedice grijeha, slušatelje zastrašivalo paklenim mukama. Prisutnost exempla iz određenih tematskih cjelina značajnije je uvjetovana namjenom propovijedi, vremenom nastanka, odnosno aktualnim metodama propovijedanja, a ponajprije autorovim osobnim stilom. U nedjeljnim su propovijedima, koje uključuju propovijedi za vrijeme adventa i posta, brojniji egzempli iz svakodnevice običnih ljudi te redovnika i pustinjaka, nerijetko obilježeni elementima fantastike i imaginarnoga. Navedeno je rjeđe u svetačkim propovijedima, koje su usmjerene na pohvalu sveca, stoga važnu ulogu imaju egzempli iz života svetaca. Književno-fantastični egzempli iz svakodnevice karakteristični za Rapićeve, Brajdićeve, Sarajčićeve, djelomično i Kapušvarčeve propovijedi, rjeđi su kod Papušlića i Bačića, čiji je stil prepoznatljiv

po interpolaciji povijesnih egzempla, a posve izostaju iz Pavićevih i Tomikovićevih propovijedi. Potonja se dva autora značajnije oslanjaju na katehetsku metodu propovijedanja, za koju je karakteristično izostavljanje književno-fantastičnih egzempla.

Na temelju analize formalnih obilježja potvrđuje se da egzempl slavonskih propovijedi 18. stoljeća preuzima retoričke strategije propovijedi kao žanra, zamjetne u propovijedima još od srednjega vijeka. Navedeno potvrđuju ustaljeni retoričko-stilski postupci karakteristični za sve slavonske autore. Egzempli, uz poneka odstupanja, započinju najavom; nakon nje slijedi narativno-deskriptivni dio (egzemplarna anegdota), koja osim obveznoga pripovjednoga dijela može uključivati informaciju o kanalu prijenosa egzempla do autora propovijedi, a završavaju interpretacijskim dijelom u kojem se pomoću različitih postupaka podcrtava kreposna pouka.

Slavonski propovjednici egzempl su najavljivali kombiniranjem različitih retoričko-stilskih postupaka s ciljem poticanja pozornosti (*attentum*), dobrohotnosti (*benevolum*) i sklonosti publike pouci (*docilem*). Dominantan je postupak izravno obraćanje slušateljima, koje uključuje različite apele, a na egzempl se upućivalo i aluzijama na poznatost priče među slušateljima, fingiranjem konkretnih radnji propovjednika i slušatelja u odnosu na zbivanja u egzemplu te postavljanjem pitanja. U najavama se nerijetko upućivalo na funkciju narativa, čime se egzempl potvrđivao kao sredstvo pomoću kojega se ispunjavaju tri zadaće govornika (propovjednika): podučiti (*docere*), zabaviti (*delectare*) i uvjeriti, odnosno potaknuti na promjenu (*flectere*). Navedeno se ostvarivalo donošenjem egzempla koji su trebali publiku zastrašiti, začuditi, zastidjeti ili potaknuti na ganuće.

Uz najavu egzempla rjeđe se, no ne i zanemarivo, pojavljuje informacija o kanalu prijenosa informacije (egzempla) do autora propovijedi. Njome se potvrđuje da su slavonski autori egzemple preuzimali iz različitih žanrova tada dostupne zapadnoeuropske literature. Također, informacija o kanalu pokazuje da je glavnina egzempla do autora propovijedi došla pismenim putem (*štije se, donosi, čita se, prid oči izmeće* i dr.) te da je tek nekoliko egzempla (Rapić, Bačić, Tomiković) dio autorova osobnog iskustva (*čuo sam, vidio sam, pripovidao mi je*).

Narativno-deskriptivni dio egzempla poput najave uključuje različite retoričko-stilske postupke. Oni su rezultat autorske intervencije u narativni tijek egzemplarne anegdote s ciljem usmjeravanja na kreposnu pouku. Slavonski su propovjednici naraciju prekidali citatima autoriteta, uvođenjem fingiranih dijaloga s aktantima egzempla, popratnim objašnjenjima, komentarima i različitim modelima izravnoga obraćanja recipijentu.

Moralna pouka na koju se usmjeravalo u najavi egzempla, a onda i prekidanjem naracije u egzemplarnoj anegdoti, podcrtavala se u intepretacijskom dijelu egzempla. Riječ je o završnoj autorovoj moralizaciji u kojoj se različitim postupcima upućivalo na važne segmente egzemplarne anegdote iz kojih se iščitava pouka. U analiziranim egzemplima moguće je razlikovati dva temeljna modela interpretacijskih dijelova koji ovise o načinu na koji se kreposna pouka razaznaje iz egzemplarne anegdote. Kada je pouka raspoznatljiva na dijegetske razini priče – prvi model – za nju nije potrebno tumačenje. Pouka se tada podcrtava savjetom, nagovorom i uputom, opomenom (kritika) i upozorenjem ili autorovim komentarom. Takvi se egzempli nazivaju sinegdohijskim jer se kreposna pouka, odnosno pravilo uspostavlja generalizacijom konkretnoga slučaja. U drugi se model uklapaju metaforički egzempli u kojima se egzemplifikacija odvija transpozicijom anegdote pomoću niza asimilacija. U okviru tog modela izdvajaju se dvije skupine egzempla. Prvu čine egzempli u čijem intepretacijskom dijelu, bez obzira na mogućnost alegorijskih ekvivalencija, ne dolazi do njihova izravnog uspostavljanja, pa je naglasak na eksplikaciji moralne pouke. Drugu skupinu čine pak egzempli u čijem se interpretacijskom dijelu uspostavljaju alegorijske ekvivalencije – uspostavljanjem središnjega značenjskog elementa (temeljne alegorijske ekvivalencije) ili alegorezom.

Provedene analize na odabranom korpusu u konačnici potvrđuju da egzempli u slavonskim propovijedima 18. stoljeća imaju opća obilježja tih narativnih struktura i upućuju na suodnos slavonske književnosti 18. stoljeća sa zapadnoeuropskim kulturnoknjiževnim strujanjima. S ciljem postizanja moralno-didaktičke učinkovitosti egzempla (i propovijedi) slavonski su se autori služili različitim retoričko-stilskim strategijama: odabirom autentičnih izvora i određenih tema egzempla te različitim postupcima formalnoga oblikovanja egzempla. Naposljetku, teme egzempla te korišteni retoričko-stilski postupci u suodnosu su s tekstualnim i kontekstualnim značajkama propovijedi, odnosno egzempli pridonose učinkovitosti komunikacije između autora i recipijenta.

*

Slika egzempla u slavonskoj propovijedi 18. stoljeća predstavljena u ovom radu tek je mali doprinos egzemplumskoj problematici, još uvijek nedovoljno zamijećenoj u domaćoj filologiji, ali ipak pokazuje da hrvatska (slavonska) književnost „obogaćuje egzemplumsku europsku književnu tradiciju izranjajući iz nje same, no dajući joj poseban obol“ (Zaradija Kiš, 2008a: 64). S druge strane, Matija Pavić naglasio je da posvećivanje vlastitih *prostih časova* literaturi slavonskoj može biti sretan i zanimljiv posao iza kojega ostaje znakovita *zadužbina* (1889: 87).

Zadužbina u vidu aktualizacije davnih i zapostavljenih tekstova, kakvi su slavonske propovijedi i u njih utkana egzemplumska tradicija, početak je revitalizacije jednoga ogranka naše književne kulture. Navedena revitalizacija otvara mogućnosti za nova čitanja iz različitih perspektiva te upisivanja novih saznanja koja će obogatiti priču o pričama koje su odvijeka „zaslađivale“ propovijedi (Strohal 1917a: 239).

LITERATURA

a) predmetna

Bachich, Hieronými (Bačić, Jerolim). (1754). DOMINICALe M: V: P: F: HIERONÝMI BACHICH a BROD.

Bačić, Jerolim. (1754). Slavodicsnost. | Na Svetog IVANA Evangelistu.

Capusvar, Philippi (Kapušvarac, Filip). (s. a.). PORTIO Triplex Sua` In Sanctorum Festivitatibus DIVINI Verbi Præconibus datur Seu Sermones Pra`dicabiles terni, Pro Festis Sanctorum in idiomate Illyrico Canctis Concionatoribus Illyrici idiomatis non ingrata` Vidend; nam Conceptibus, Historys, & SS: Patruum Sententýs tanguam radicibus odoriferis referti. Studio, & opera S. Fris. Philippi a Capusvar Conscripti, Et in suam utilitatem, nec minus aliorum Congesti. PARS AUCTUMNALES.

Dalmatæ, Ortulphi (Brajdić Dalmata, Ortulf). (s. a.). Excitator Christianus | sive | Conciones Morales simplici, ac rudi metho- | dô conscriptæ, rudi, & simplici populo | adaptatæ ad usum F. P. Ortulphi Dalmatæ | Capucini, & ab eodem ubi dabatur | occasio tempore mendicationis | deprædicatæ ad majorem Dei | Laudem & Gloriam anima- | rúmque salutem. | Pars II. | á | Pentecoste usque ad Adventum Dñi | in oēs | Domicas & Festa.

Habelić, Juraj. (2018). *Pervi otca našega Adama greh*. U: Stjepan Damjanović (ur.) *Stari pisci hrvatski*, knj. 44. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

Papusljch, Antun (Papušlić, Antun). (1751). DUXNA | SLAVA SINOVSKOGA | BOGOLJUBSTVA | KOJU | NEBESKOI KRALJICI | SLAVNOI, I PRICSISTOI | MARIÍ DIVICI | U | SEDAM PREDIKAH OD SEDAM | PRIKO GODINE NJE SVETKOVINAH | DAJE | O. FRA ANTUN PAPUSLJCH, | SVETE BOGOSLOVICE SSTIOCZ GENERALI, | I DIFFINITUR PROVINCIE S KRIXA BOSNE SREBER- | NICE, REDA SERAFINSKOGA S. OCZA FRANCESKA | MALE BRATIE OD OBSLUXENJA. | GODINE M. DCC. LI. | Sftampano u Budimu, kod Veronike Nottensteinin, Udovice.

Pavich, Emerik. (Pavić, Emerik) (1762). PROSVITLJENJE I OGRIANJE | JESENOG I ZIMNOG DOBA | ILITI | NEDILJNE I SVECSANE | PREDIKE, | PRIKO JESENI I ZIME | DOLAZECHÉ, | RAZUM CSOVICSANSKU U DILLO- | VANJU PROSVITLJUJUCHE, A DUSSU S- SPA- | SONOSSNIM NAUKOM GRIUCHE. | ZA | POMOCH SVIU DUSSAH

NASTOJNIAH, I OSTALI | PRIPOVIDALACA KRATKO, ALLI KRUTO | SLOXENE |
 PO | OCU FR. EMERIKU PAVICHU, REDA | S. O. FRANCESKA OD OBSLUXENIA,
 PRO- | VINCIÆ S. IVANA CAPISTRANA LECTURU JUBI- | LATOMU, I
 SADASSNJEMU DIFFINITURU | NA SVITLOST DANE U BUDIMU, GODINE M. DCC.
 LXII. | S- STROSSKOM | POKOJNOGA GOSPODARA BARNABÆ DEXEVICHA
 GRAGJANINA BUDIMSKOG, | USSTAMPANE | Pritisnute u Budimu po Leopoldi
 Francesku Landereru, Sftampaturu.

Pavich, Emerik (Pavić, Emerik). (1755). TRI | DARA DUHOVNA | S GOVORENJEM |
 PREDIKATURSKIM NAVISSTENA, | I ISTOMACSENA, | NA SVETKOVINU | S.
 KATARINÆ | DIVICÆ, I MUCSENICÆ, | U BUDIMU, U VAROSI TABANSKOI | PO |
 O. FRA EMERIKU PAVICHU, | NJIOVOMU DOMORODCU, REDA S. O. FRANCISKA, |
 PROVINCIÆ BOSANSKÆ GENERAL[N]OMU OD SVETE | BOGOSLOVICE SSTIOCU.
 | GODISSTA M. DCC. LV. | U BUDIMU, | PO LEOPOLDI FRANCESKU LANDERERU

Rapics, Gjuro (Rapić, Đuro). (1762). SVAKOMU PO MALLO | ILLITI | PREDIKÆ |
 NEDILJNE | ZAJEDNO S' KORIZMENIMA | SVIMA | DUHOVNIM PASTIROM
 VEHOMA | KORISTNÆ | A | PRAVOVIRNIM KARSTJANOM | OSOBITO HASNOVITÆ
 | KOJÆ | STANJE, I SVAKOGA CSOVICA VECHANJE U SEBBI UZDARXAJU | I |
 TEMELJ EVANGJEOSKOGA ZAKONA, SVAKOMU, I INESETNOMU | OBILATO
 NAVISSTUJU. | PO | P. F. GJURI RAPICS GRADISCSANINU | REDA MALE BRATJE S.
 O FRANCESCA | OD OBSLUXENJA | PROVINCIÆ S. IVANA CAPISTRANA SINU |
 SVETÆ BOGHO-SLOVICÆ SSTIOCZU VRIDNOMU, SLOXJTÆ I NA | SVITLOST
 DATÆ, | GODINÆ M. DCC. LXII. | TLACSENO Û PESTI KOD GOSP. ANTUNA
 FRANCESCA EITZENBERGERA | PURGERSKOGA TLACSIOCZA 1762.

Rapics, Gjuro (Rapić, Đuro). (1764). OD SVAKOGA PO MALLO | ILLITI | KRATKO
 IZPIISANJE XIVOTA, | MUCSENISSTVA, | I | SLAVÆ PRAVIH, I SVETIH
 PRIATELJAH BOXJI | NA | KORIST, I VICSNJE SPASENJE | NE SAMO SVIU PRAVO-
 VIRNI, NEGGO I | BLUDECHIH DUHSSAH | S MOGUCHOM POMLJOM SABRANO, I
 | S` OSOBITIM TRUDOM SKUPPITO, | I | U ILLYRICSKI JEZIK NA SVITLOST DATO
 | PO | O. P. F. GJURI RAPICH IZ GRADISKÆ | PRIPOVIDAOCZU, I SVETÆ BOGHO-
 SLOVICÆ | SSTIOCZU VRIDNOMU, MALE BRATJE OD OBSLU- | XENJA REDA S. O.
 FRANCESKA, PROVINCIÆ S. | IVANA CAPISTRANA SINU. | S DOPUSSTENJEM

STARJIH, | Tlacseno u Pesthi kod FRANCESKA ANTUNA ELTZENBERGERA Godinae 1764.

Rapich, Gjurgj, (Rapić, Đuro). (1766). SATYR | ILLITI | DIVJI CSOVIK, | U | NAUKU KARSTJANSKOMU | UBAVISTIT, UPUTIT, NAU- | CSIT, I POKARSTIT, | PO | SLAVONCZU, | O. P. F. GJURGJU RAPICHU | GRADISCSANCZU PRIPOVIDAO- | CZU, I BOGO SLOVICÆ STIOCZU | VRIDNOMU, | Bratje Male od Obsluxenja Reda S. O. | Franc. Provinciae S. Ivana Capistrana Sinu. | U PESTI, | Tlacfeno s'Eitzenbergerovim slovi, | Godinae 1766., Pešta.

Saraicsich, Stipan (Sarajčić, Stipan). (s. a.). PREDIKÆ NEDILJNE I ZAIEDNO | KORIZMENE | IZ LATINSKI RAZLICSI KNJIGAH U JEZIK ILLIRICS- | KI S VELIKOM POMNJOM PO O. P. FRA STIPANU SARAICSICHU | PRINESENE, I SLOXITE | PARS 3TIA.

Tomikovics, Alekšandar (Tomiković, Aleksandar). (1797). SVETA | GOVORENJA | PETDESET | NA | VECHU SLAVU | GOSPODINA BOGA SABAOTH | NA POSHTENJE | BLAXENE DIVICE MARIE | BOGORODICE, | I OSTALIH SVETIH BOŽIIH | PRIKO GODINE | SLOXENA, | I | Pretiskana U OSIKU | Gradu pervostolnomu Kraljevstva Slavonie, | Slovima IVANA MARTINA DIVALT, Slobodnoga Cefaro-Kra- | ljevskoga slovo-sloxnika. Godine 1797.

Zagrebec, Štefan. (1715). Hrana duhovna ovčic kerščanskeh iliti prodečtva čez vse celoga leta nedelje vsem pastirom duševnem, i dušicam njim podložnem k zadobljenju žitka vekovečnoga, vnogo hasnovita, i potrebna, skomponuvana, i na svetlo dana. Od V.P.P. Štefana iz Zagreba prodekatora Kapucina. Zagreb.

b) teorijsko-stručna

Andrić, Nikola. (1902) [1994]. *Iz ratničke književnosti hrvatske*. Vinkovci: Privlačica.

Aristotel. (1989). *Retorika*. Zagreb: Naprijed. Milan Mirić (ur.). Preveo sa starohelenskog Marko Višić.

Augustin. (1995). *De Doctrina Christiana*. Oxford: Clarendon Press. Uredio i preveo: R. P. H. Green.

- Babić, Vanda. (2005). Propovijedi Vicka Zmajevića. *Croatica et Slavica Iadertina*, vol. 1, br. 1, 207-228.
- Bagić, Krešimir. (2012). *Rječnik stilskih figura*. Zagreb: Školska knjiga.
- Banov-Dopepe, Estela. (2005). *Suodnosi usmene i pisane književnosti: prilozi za teoriju kulturnih transformacija*. Rijeka: Hrvatsko filološko društvo, Grafrade Žagar.
- Barbarić, Josip. (prir.). (2002). *Ljetopis franjevačkog samostana u Šarengradu I. (1683-1853)*. Šarengrad: Franjevački samostan Šarengrad.
- Barbarić, Vuk-Tadija, Horvat, Marijana, Kramarić, Martina i Radošević, Andrea. *Besjede fra Matije Divkovića*. (2016). Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Barthes, Roland. (1990). *Retorika Starih. Elementi semiologije*. Ljubljana: ŠKUC. Preveo s francuskog Rastko Močnik.
- Beljan, Iva. (2014). *Na rubu književnosti : rasprave o hrvatskim piscima u BiH*. Zagreb – Sarajevo: Synopsis.
- Berlioz, Jacques. (1980). Le récit efficace : l'exemplum au service de la prédication (XIIIe-XVe siècles). *Mélanges de l'École française de Rome*, vol. 92, br. 1, 113-146.
- Berlioz, Jacques. (1992). Introduction à la recherche dans les *exempla* médiévaux. U: Jacques Berlioz i Marie Anne de Beaulieu (ur.) *Les Exempla médiévaux. Introduction à la recherche suivie des tables critiques de l'Index exemplorum de Frederic C. Tubach* (str. 17-73). Paris: Garac/Hesiode.
- Berlioz, Jacques i Polo de Beaulieu, Marie Anne. (1993). Le groupe de recherches sur les *exempla* médiévaux. *Les Cahiers du Centre de Recherches Historiques*, br. 11, 1-6.
- Berlioz, Jacques. (1995). L'exemplum homilétique. U: Danièle Alexandre-Bidon i Pierre Guichard (ur.) *Comprendre le XIIIe siècle. Etudes offertes à Marie-Thérèse Lorcin* (str. 87-96). Lyon: Presses universitaires de Lyon.
- Berlioz, Jacques i Polo de Beaulieu, Marie Anne (ur.) (1999). *L'animal exemplaire au Moyen âge: Ve-XVe siècle*. Rennes: Presses universitaires de Rennes.
- Berlioz, Jacques i Polo de Beaulieu, Marie Anne. (2010). Introduction générale. U: Marie Anne Polo de Beaulieu, Jacques Berlioz i Pascal Collomb (ur.) *Le Tonnere des exemples. Exempla et*

médiation culturelle dans l'Occident médiéval (str. 11-15). Rennes: Presses universitaires de Rennes.

Biber, Egidije Stjepan. (ur.). (1995). *Kronika franjevačkog samostana u Brodu na Savi I. (1706.-1787.). Zapisnik ili knjiga bilješki samostana Presvetoga Trojstva u Brodu u Slavoniji*. Slavonski Brod: Ogranak Matice hrvatske Slavonski Brod, Franjevački samostan u Slavonskom Brodu i Povijesni arhiv u Slavonskom Brodu.

Bilić, Anica. (2005). Sveti Bono - na presjecištu književne riječi i teorijske misli. *Diacovensia: teološki prilozi*, vol. 13, br. 2, 287-314.

Bireley, Robert. (2016). Preaching from Trent to do Enlightenment. U: Edward Foley (ur.) *A Handbook for Catholic Preaching* (str. 74-83). Collegeville, Minnesota: Liturgical Press.

Blom, Henriette van der. (2010). *Cicero's Role Models. The Political Strategy of a Newcomer*. Oxford: University press.

Bogišić, Rafo. (1987). *Tragovima starih*. Split: Književni krug.

Bogišić, Rafo. (1974). Književnost prosvjetiteljstva. U: Marin Franičević, Franjo Švelec i Rafo Bogišić. *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 3. *Od renesanse do prosvjetiteljstva*. (str. 293-383) Zagreb: Liber, Mladost.

Bošković-Stulli, Maja. (1997). *Priče i pričanja: stoljeća usmene hrvatske proze*. Zagreb: Matica hrvatska.

Bösendorfer, Josip. (1910) [1994]. *Crtice iz slavonske povijesti*. Vinkovci: Privlačica.

Bratičević, Irena. (2016). *De exemplis illustrium uirorum* Euzebija Kaboge. *Colloquia Maruliana*, god 25, br. 25, 71-84.

Bratulić, Josip. (1991). Hrvatska barokna propovijed. U: Dunja Fališevac (ur.) *Hrvatski književni barok* (str. 279-296). Zagreb: Zavod za znanost o književnosti.

Bratulić, Josip. (1996). *Hrvatska propovijed (od sv. Metoda do biskupa Strossmayera)*. Zagreb: Erasmus.

Bremond, Claude, Le Goff, Jacques i Schmitt, Jean-Claude Schmitt. (1996). *L'exemplum (Typologie des sources du Moyen Âge occidental 40)*. Turnhout: Brepols.

- Crane, Thomas. (1890). *The Exempla or Illustrative Stories from the Sermones Vulgares of Jacques de Vitry*. London: Folk-Lore Society.
- Curtius, Ernst Robert. (1998). *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*. Zagreb: Naprijed.
- Dahan, Gilbert. (2010). Quelques réflexions sur les *exempla* bibliques. U: Marie Anne Polo de Beaulieu, Jacques Berlioz i Pascal Collomb (ur.) *Le Tonnerre des exemples. Exempla et médiation culturelle dans l'Occident médiéval* (str. 19-25). Rennes: Presses universitaires de Rennes.
- Damjanović, Stjepan. (1978). Korizmene propovijedi Broza Kolunića. *Croatica : časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu*, vol. 9, br. 11-12, 33-51.
- Daxelmüller, Christoph. (1984). Exemplum. *Enzyklopädie des Märchens*. t. 4. (str. 627-649). Berlin, New York: De Gruyter.
- Delcorno, Carlo. (2000). Medieval preaching in Italy (1200-1500). U: Beverly Mayne Kienzle (ur.) *The sermon*. (str. 203-271). Turnhout: Brepols.
- Delcorno, Carlo. (2010). *Exempla* bibliques, *exempla* classiques. U: Marie Anne Polo de Beaulieu, Jacques Berlioz i Pascal Collomb (ur.) *Le Tonnerre des exemples. Exempla et médiation culturelle dans l'Occident médiéval* (str. 81-98) Rennes: Presses universitaires de Rennes.
- Delumeau, Jean. (1986). *Greh i strah. Stvaranje osećaja krivnje na Zapadu od XIV do XVII veka*, knj. 1. Novi Sad: Književna zajednica Novoga Sada – Dnevnik. Preveo s francuskog Zoran Stojanović.
- Delumeau, Jean. (1986). *Greh i strah. Stvaranje osećaja krivnje na Zapadu od XIV do XVII veka*, knj. 2. Novi Sad: Književna zajednica Novoga Sada – Dnevnik. Preveo s francuskog Zoran Stojanović.
- Demo, Šime, Rupnik-Matasović, Maja, Tvrtković, Tamara i Milan Vrbanić. (prir.). (2010). *Zapisnik Franjevačkog samostana u Našicama (1739.-1787.)*, knj. 1. Našice: Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Zavičajni muzej Našice, Franjevački samostan sv. Antuna Padovanskog u Našicama i Grad Našice.
- Drechsler, Branko. 1907 [1994]. *Slavonska književnost u 18. vijeku*. Vinkovci: Privlačica.

- Dukić, Davor. (2002). *Poetike hrvatske epike 18. stoljeća*. Split: Književni krug.
- Dürriegl, Marija-Ana. (2003). O hrvatskoglagoljskim srednjovjekovnim egzemplima. *Umjetnost riječi*, god. 43, br. 3, 121-137.
- Dürriegl, Marija-Ana. (2010). O čitanju, pisanju i kompiliranju u hrvatskoglagoljskom srednjovjekovlju. *Slovo : časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu*, vol. 60, 219-234.
- Džinić, Ivo. (2013). Retorika i homiletika. Neke teološke rasprave o odnosu dviju disciplina. *Bogoslovska smotra*, god. 83, br. 1, 91-110.
- Fališevac, Dunja. (1975). Poetičke osobine hrvatske srednjovjekovne proze. *Croatica : časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu*, vol. 6, br. 6, 39-90.
- Fališevac, Dunja. (1980). *Hrvatska srednjovjekovna proza*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Fališevac, Dunja. (2003). *Kaliopin vrt II. Studije o poetičkim i ideološkim aspektima hrvatske epike*. Split: Književni krug.
- Fališevac, Dunja. (2007). *Stari pisci hrvatski i njihove poetike*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Forko, Josip. (1886) [1994]. *Crtice iz slavonske književnosti 18. stoljeća*. Vinkovci: Privlačica.
- Franičević, Marin. (1968). Slavonski pisci XVIII. stoljeća u okviru hrvatske književnosti. *Forum: mjesečnik Razreda za književnost Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, god. 7, knj. 5, br. 2-3, 321-331.
- Frkin, Vatroslav i Holzleitner, Miljenko. (2008). *Bibliografija knjiga hrvatskih autora u knjižnicama Hrvatske provincije sv. Ćirila i Metoda*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Frye, Northrop. (2000). *Anatomija kritike*. Zagreb: Naprijed. Prevela s engleskog jezika Giga Gračan.
- Galinec, Franjo. (1933/34). Edipov motiv u hrvatskoj kajkavskoj književnosti XVIII stoljeća. *Nastavni vjesnik*, knj. 52, 89-96.
- Galinec, Franjo. (1934). Rajska ptica u kajkavskoj književnosti. U: Dragutin Boranić (ur.) *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knj. 29, sv. 2. (str. 56-68). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

- Galinec, Franjo. (1935). Ezopova basna u hrvatskoj kajkavskoj književnosti XVII. i XVIII. stoljeća. U: Dragutin Boranić (ur.) *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knj. 30, sv. 1. (str. 32-46). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Galinec, Franjo. (1936). Prilozi za motiv «Nesretna i gonjena djevojka» u hrvatskoj kajkavskoj književnosti XVIII. stoljeća. U: Dragutin Boranić (ur.) *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knj. 30, sv. 2. (str. 1-16). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Galinec, Franjo. (1940). Književno porijeklo nekih hrvatskih narodnih pripovijedaka. U: Dragutin Boranić (ur.) *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knj. 32, sv. 2. (str. 45-72). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Georgijević, Krešimir. (1969). *Hrvatska književnost od XVI do XVII stoljeća u Sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Grgošić, Marija. (2023). *Usporedba retoričkih osobitosti u katoličkim propovijedima u odnosu na profil publike* (diplomski rad). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.
- Hadrovics, László. (1982). Štefan Zagrebec kajkavski umjetnik kompozicije i stila. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, br. 6, str. 169-179.
- Hall, Thomas N. (2000). The early medieval sermon. U: Beverly Mayne Kienzle (ur.) *The sermon* (str. 203-271). Turnhout: Brepols.
- Horvat, Marijana i Radošević, Andrea. (2020). Usporedba biblijskih citata iz Divkovićevih *Besjeda s Kašićevom Biblijom*. *Crkva u svijetu*, vol. 55, br. 1, 104-132.
- Hoško, Franjo Emanuel. (2010a). Bačić, Jerolim. U: Franjo Emanuel Hoško, Pejo Čošković i Vicko Kapitanović (ur.) *Hrvatski franjevački biografski leksikon* (str. 27). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Hoško, Franjo Emanuel. (2010b). Papušlić, Antun. U: Franjo Emanuel Hoško, Pejo Čošković i Vicko Kapitanović (ur.) *Hrvatski franjevački biografski leksikon* (str. 427). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Hoško, Franjo Emanuel. (2010c). Rapić, Đuro. U: Franjo Emanuel Hoško, Pejo Čošković i Vicko Kapitanović (ur.) *Hrvatski franjevački biografski leksikon* (str. 471-472). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

- Hoško, Franjo Emanuel. (2010d). Tomiković, Aleksandar. U: Franjo Emanuel Hoško, Pejo Čošković i Vicko Kapitanović (ur.) *Hrvatski franjevački biografski leksikon* (str. 541). Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Hoško, Franjo Emanuel. (2014). Fra Emerik Pavić (1716.-1780.). U: Pavao Knezović, Marko Jerković i Marinko Šišak (ur.) *Zbornik o Emeriku Paviću. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa „Emerik Pavić i franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj“ Osijek, 23.-25. svibnja 2013.* (str. 7-10). Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.
- Jagić, Vatroslav. (1867). *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga: knjiga prva; staro doba*. Zagreb: Štamparija Dragutina Albrecha.
- Jakošić, Josip, (1899). Pisci međurječja ili Savske Panonije sad zvane Slavonija, popisani 1795. godine (s nastavkom do 1830. godine. *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knj. II, 116-153. Zagreb: Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti. S latinskog na hrvatski jezik preveo Stjepan Sršan. (1988). Slavonski pisci (1795-1803), *Revija*, god. 28 , br. 1, 63-87.
- Jančula, Julije. (2011). *Franjevci u Cerniku*. Nova Gradiška: Arca d. o. o.
- Jauß, Hans Robert. (1970). Teorija rodova i književnost srednjeg vijeka. *Umjetnost riječi*, god. 14, br. 3, 327-352. Preveo s njemačkoga jezika Zdenko Škreb.
- Jauß, Hans Robert. (1977). *Alterität und Modernität der mitellalterlichen Literatur*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Jembrih, Alojz. (1997). Fučkov “Speculum exemplorum”. *Hrvatsko zagorje*, god. 3, br. 3, 101-110.
- Jovanović, Neven. (2011). *Stilističko čitanje Marulićeva Evangelistara*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Jug, Kristina. (2020). Štefan Zagrebec i njegovo djelo. U: Alojz Jembrih i Juro Šimić (prir.) *Štefan Zagrebec i njegovo djelo. Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa povodom 350. obljetnice rođenja (1996.-1742.)* (str. 209-232). Zagreb: Hrvatska kapucinska provincija sv. Leopolda Bogdana Mandića.
- Karlić, Ivan. (2007). Marijin lik u propovijedima fra Antuna Papušlića. U: Vlado Košić (ur.) *Alma Refugii Mater – Aljmaška Majka od Utočišta. Aljmaško svetište i slavonski marijanski*

- propovjednici 18. i 19. stoljeća. Zbornik radova Nacionalnoga mariološkog simpozija 29. travnja 2005. u Đakovu i 30. travnja 2005. u Aljmašu* (str. 219-238). Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Kekez, Josip. (1989). *Leukorn i djevojka bez grijeha: slike i prilike, propovijedanje u Hrvata: prilog općoj teoriji književnosti i povijesti starije hrvatske proze*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Kekez, Josip. (1992). *Hrvatski književni oikotip*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti.
- Kienzle, Beverly Maine. (2000). The twelfth-century monastic sermon. U: Beverly Mayne Kienzle (ur.) *The sermon* (str. 271-323). Turnhout: Brepols.
- Klammer, Fritz. (1984). „*Exempla*“ in context: *A Historical and Critical Study of Robert Mannyng of Brunne's "Handlyng Synne"*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Kombol, Mihovil. (1961). *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Korade, Mijo. (2000). Pogovor. U: Štefan Fuček, *Historie* (pretisak) (str. 1-4). Zagreb: Multiart.
- Kravar, Zoran. (1992). Barok u staroj slavonskoj književnosti. *Književna revija*, god. 32, br. 3-4-5-6, 195-231.
- Krušelj-Vidas, Ines. (1999). Hrana duhovna Štefana Zagrepca : uz 330. obljetnicu rođenja Matije Markovića poznatijeg kao Štefan Zagrebec. *Hrvatsko zagorje : časopis za kulturno-prosvjetna i društvena pitanja*, god. 5, br. 2, 125-143.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan. (1860). *Bibliografia hrvatska. Dio prvi – Tiskane knjige*. Zagreb: Brzotisk Dragutina Albrechta.
- Lausberg, Hienrich. (1998). *Hanbook of literary rhetoric*. Leiden, Boston, Köln: Brill.
- Le Goff, Jacques. (1992). *Nastanak čistilišta*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića. Prevela s francuskog Ivanka Pavlović.
- Le Goff, Jacques. (1993). Vrijeme egzempla (13. stoljeće). U: *Srednjovjekovni imaginarij: eseji* (str. 110-113). Zagreb: Izdanja Antibarbarus.

- Lecoy de la Marche, Albert. (1886). *La chaire française au Moyen Age*. Paris: Librairie académique.
- Lenhoff, Gail. (1989). Problems of Medieval Narrative Typology: The Exemplum, U: Klaus Dieter Seemann (ur.) *Gattung und Narration in den älteren Slavischen Literaturen* (str. 109-118). Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Louis, Nicolas. (2011). Exemplum ad usum et abusum: définition d'usages d'un récit qui n'en a que la form. U: Véronique Duché-Gavet i Madeleine Jeay (ur.) *Le récit exemplaire (1200–1800)* (str. 16-36). Paris: Éditions classiques Garnier.
- Louis, Nicolas. (2013). *L'exemplum en pratiques : production, diffusion et usages des recueils d'exempla latins aux XIII e-XVe siècles* (Neobjavljeni doktorski rad). Paris: Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (EHESS), Facultés Universitaires Notre Dame de la Paix.
- Lučin, Bratislav. (1994). Generičke značajke Propovijedi Marka Marulića o Kristovu posljednjem sudu. *Colloquia Maruliana*, god 3, 73–92.
- Malbaša, Marija. (1981). *Osječka bibliografija: 1742 – 1944*. sv. 1 (1742-1944). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Malić, Dragica. (1997). *Žića svetih otaca. Hrvatska srednjovjekovna proza*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Matasović, Trpimir. (1998). Našički kantual Filipa Vlahovića iz Kapušvara. *Arti musices*, vol. 29, br. 2, 223-230.
- Mateljak, Anela. (2011). Hrvatska i njemačka propovjedna književnost: primjer Đure Rapića i Hahna Modesta (18. stoljeće). *Croatia Christiana periodica : časopis Instituta za crkvenu povijest Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol 36., br. 67, 85-108.
- Mateljak, Anela. (2013). *Đuro Rapić u kontekstu hrvatske književnosti u Slavoniji 18. stoljeća* (Neobjavljeni doktorski rad). Zagreb: Hrvatski studiji.
- Mateljak-Popić, Anela, (2015). Đuro Rapić kao propovjednik 18. stoljeća. *Lingua Montenegrina*, vol. 8, br. 2, 141-180.
- Mateljak-Popić, Anela. (2018). Moralno-didaktična usmjerenost u djelima franjeva Đure Rapića iz 18. stoljeća. *Hum: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru*, vol. 13, br. 20, str. 170-197.

- Matić, Tomo. (1945). *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Matić, Tomo. (1968). Motiv Genoveve u starijoj hrvatskoj književnosti. U: Ljudevit Jonke (ur.) *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knj. 29 (str. 41-101). Zagreb: HAZU.
- Mihanović-Salopek, Hrvojka. (1992). *Hrvatska himnodija od srednjeg vijeka do preporoda*. Split: Književni krug.
- Mihanović-Salopek, Hrvojka. (2006). *Iz duhovnog perivoja*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Mihanović-Salopek, Hrvojka. (2014). Obilježja Pavićeva homiletičkog diskursa u kontekstu slavonske duhovne književnosti. U: Pavao Knezović, Marko Jerković i Marinko Šišak (ur.) *Zbornik o Emeriku Paviću. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa „Emerik Pavić i franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj“ Osijek, 23.-25. svibnja 2013.* (str. 45-64). Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.
- Mikulić, Ivana (Pepić). (2014). *Strategije oblikovanja diskurza o svakodnevici u književnoj kulturi Slavonije 18. stoljeća*. (Doktorski rad). Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet.
- Mikulić, Ivana. (2020). *Znati put. Oblikovanje kulturno-religijskog identiteta u slavonskim katekizmima 18. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Morabito, Rossana. (2000). Marulićeve Parabole i njihov talijanski prijevod. *Colloquia Maruliana*, god. 9, 431-439.
- Moser-Rath, Elfriede. (1964). *Predigtmärlein der Barockzeit. Exempel, Sage, Schwank und Fabel in geistlichen Quellen des oberdeutschen Raumes*. Berlin: Walter de Gruyter & CO.
- Mosher, Joseph Albert. (1911). *The exemplum in the early religious and didactic literature of England*. New York: Columbia University Press.
- Moos, Peter von. (1996). *Geschichte als Topik. Das rhetorische Exemplum von der Antike zur Neuzeit und die Historiae im „Policraticus“ Johannis von Salisbury*. Zurich, New York: Georg Olms Verlag, Hildesheim,
- Moos, Peter von. (2006). *Rhetorik, Kommunikation und Medialität*. Berlin: Lit Verlag.
- Murphy, James. (1974). *Rhetoric in the Middle Ages: a History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*. Los Angeles, London: University of California i Press Berkley.

- Mužinić, Jasmina, Ferber Bogdan, Jasenka i Zaradija Kiš, Antonija. (2012). Rajska ptica: od vizualne percepcije u Klovićevu Časoslovu Farnese do simbolične predodžbe Raja kroz egzemple. U: Suzana Marjanić i Antonija Zaradija Kiš (ur.) *Književna životinja, Kulturni bestijarij II. dio* (str. 419-447). Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada i Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Novaković, Darko. (1987). Generički kontekst Marulićeve Institucije. U: Marko Marulić. *Institucija II* (str. 9-31). Split: Književni krug.
- Novaković, Darko. (1992). Marulićeve parabole i tradicija tropološkoga pripovijedanja. U: Marko Marulić. *Latinska manja djela I* (str. 307-325). Split: Književni krug.
- Pajur, Franjo. (2004). Štefan Zagrebec i barokna propovjedna književnost. *Kaj : časopis za kulturu i prosvjetu*, god. 37, br. 6, 33-59.
- Pajur, Franjo. (2009). Juraj Habdelić u kontekstu srednjoeuropske barokne propovjedne književnosti. *Kolo*, 5-6. <https://www.matica.hr/kolo/312/juraj-habdelic-u-kontekstu-srednjoeuropske-barokne-propovjedne-knjizevnosti-20635/> (10. 5. 2025.)
- Pajur, Franjo. (2012). Ranobarokna prodečtva patra Belostenca. *Kaj: časopis za književnost, umjetnost, kulturu*, vol. 45, br. 1-2, 41-59.
- Pajur, Franjo. (2017). Srednjoeuropski kontekst kajkavske barokne propovijedi. *Forum*, knj. 89, br. 7/9, 821-897.
- Pajur, Franjo. (2018). Hilarion Gašparoti – posljednji kajkavski barokni pripovjedač. *Kaj: časopis za književnost, umjetnost, kulturu*, vol. 51, br. 5-6, 23-43.
- Palmer, Nigel. (1996). Exempla. U: Frank Anthony Carl Mantello i Arthur George Rigg (ur.) *The Medieval Latin. An Introduction and Bibliographical Guide* (str. 582-588). Washington D. C.: The Catholic University of America Press.
- Pavić, Emerik. (1766). *Ramus viridantis olivae, in arcam militantis ecclesiae relatus, seu Paraphrastica, et topographica descriptio provinciae nuper Bosnae Argentinae*. Budim: Typis Leopoldi Francisci Landerer.
- Pavić, Matija. (1889). Književna slika Slavonije u 18. vieku. *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske*, br. 8, teč. 17, 113-116.

- Pavlović, Cvijeta. (2011). Metastasio i Tomiković između sjećanja i zaborava. *Dani Hvarskog kazališta: pamćenje, sjećanje, zaborav u hrvatskoj književnosti i kazalištu*. vol. 37, br. 1, 108-134.
- Perić Gavrančić, Sanja. (2017). *Ars praedicandi* - umijeće propovijedanja i tradicija žanra u Divkovićevim *Besjedama*. U: Dolores Grmača, Marijana Horvat i Marko Karamatić (ur.) *Zbornik radova sa znanstvenoga skupa Matija Divković i kultura pisane riječi II*. (str. 317-332). Sarajevo-Zagreb: Kulturno-povijesni institut Bosne Srebrene i Hrvatska sveučilišna naklada.
- Petanjak, Ivica. (2004). Fra Ortulf Brajdić Dalmatinac (1723.-1789.), religiozni prosvjetitelj i pučki propovjednik. U: *Tri stoljeća kapucina u Osijeku : 1703.-2003. i Općina Gornji grad do ujedinjenja : 1702.-1786. : zbornik radova međunarodnog simpozija*. (str. 156-178). Zagreb: HAZU, Zavod za znanstveni i umjetnički rad Osijek.
- Petrović, Ivanka. (1984). Hagiografsko-legendarna književnost hrvatskog srednjovjekovlja i senjski »Marijini mirakuli«. *Slovo : časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu*, br. 34, 181-201.
- Petrović, Ivanka. (1987). Marijini mirakuli u hrvatskim glagoljskim zbirkama i njihovi europski izvori. *Radovi Staroslavenskoga instituta*, god. 8, br. 8, 3-243.
- Petrović, Ivanka. (2007). Latinski Dijalozi pape Grgura Velikoga u hrvatskoj književnosti srednjega vijeka. U: Ivan Koprek, Anđelka Dukat i Milana Fundak (ur.) *Thesaurus Archigymnasii. Zbornik radova u prigodi 400. godišnjice Klasične gimnazije u Zagrebu, 1607–2007*. (str. 299-303). Zagreb: Klasična gimnazija u Zagrebu.
- Pezo, Bruno. (2007). Marijin lik u propovijedima fra Aleksandra Tomikovića. U: Vlado Košić (ur.) *Alma Refugii Mater – Aljmaška Majka od Utočišta. Aljmaško svetište i slavonski marijanski propovjednici 18. i 19. stoljeća. Zbornik radova Nacionalnoga mariološkog simpozija 29. travnja 2005. u Đakovu i 30. travnja 2005. u Aljmašu* (str. 257-269). Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Plejić Poje, Lahorka. (1995). Knjižnica cerničkog Franjevačkog samostana i njezine propovijedi 18. stoljeća. U: Julijana Matanović (ur.) *Ključevi raja. Hrvatski književni barok i slavonska književnost 18. stoljeća* (str. 139-155). Zagreb: Meandar Media.
- Pogačnik, Jože. (2001). Kulturološki i književni kontekst hrvatske književnosti u Slavoniji XVIII. stoljeća. *Tragovi u vremenu*. Zagreb: Matica hrvatska.

- Polo de Baeulieu, Marie Anne. (2010). *Exemplum* et vulgarisation du savoir biblique aux derniers siècles du Moyen Âge. U: Marie Anne Polo de Beaulieu, Jacques Berlioz i Pascal Collomb (ur.) *Le Tonnerre des exemples. Exempla et médiation culturelle dans l'Occident médiéval* (str. 27-40). Rennes: Presses universitaires de Rennes.
- Polo de Baeulieu, Marie Anne i Dittmar, Pierre Olivier. (2015). Polysémie de l'*exemplum*: modèle moral, modèle iconographique. U: *Apprendre, produire, se conduire : Le modèle au Moyen Âge* (str. 285-298). Paris: Éditions de la Sorbonne.
- Pšihistal, Ružica. (2001a). Narativno ustrojstvo Marulićevih *Parabola*. U: Dubravka Sesar, Ivana Vidović Bolt (ur.) *Drugi hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova II.* (str. 31-38). Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Pšihistal, Ružica. (2001b). Značenjsko i retoričko-argumentacijsko ustrojstvo Marulićevih parabola. *Colloquia Maruliana*. god. 10, 137-166.
- Pšihistal, Ružica. (2008). Razvijene usporedbe u Juditi: o Marulićevim prilikama. *Colloquia Maruliana*, god. 17, br. 17, 157-187.
- Radošević, Andrea. (2019). Egzempli u Divkovićevim *Besjedama* i glagoljskim *Disipulima* prema djelu *Sermones Discipuli* Johanna Herolta. U: Dolores Grmača (ur.) *Colloquia franciscana I. Zbornik Marka Karamatića* (str. 87-108). Sarajevo: Kulturno-povijesni institut Bosne Srebrene.
- Radošević, Andrea. (2020). *Vitae Patrum* u egzemplima glagoljskih knjiga *Disipula* iz 16. stoljeća. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, god. 46, br. 1, 279-316.
- Radošević, Andrea. (2022). Animalno i sveto: knjiga o životinjama u glagoljskim *sermones de sanctis*. U: Antonija Zaradija Kiš, Maja Pasarić i Suzana Marjanić (ur.) *Animal. Knjiga o ljudima i ne-ljudima. Kulturni bestijarij III.* (str. 109-133). Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada i Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Radošević, Andrea i Dürriegl, Marija-Ana. (2021). Tri pojma za jedan: eksempl, pelda i prilika. Pokušaj značenjskoga i vrsnoga nijansiranja u prijevodu latinskoga leksema *exemplum*. *Fluminensia*. vol. 33, br. 2, 499-535.
- Raguž, Ivica. (2010). Sustavno-teološko promišljanje o propovijedi. *Diacovensia : teološki prilozi*, vol. 18, br. 3, 501-516.

- Roberts, Phyllis Barzillay. (2002). The Ars praedicandi and the medieval sermon. U: Carolyn Muessig (ur.) *Sermon and Audience in the Middle Ages* (str. 41-62). Leiden: Brill Academic Publishers.
- Rubić, Nela. (2001). Hagiografija, mirakul, exemplum. *Bosna franciscana*, vol 9, br. 15, 118-136.
- Schmitt, Jean-Claude. (1985). *Prêcher d'exemples, récits de prédicateurs du Moyen Age*. Paris: Stock.
- Schmitt, Jean-Claude. (2005). Trente ans de recherche sur les exempla. *Les Cahiers du Centre de Recherches Historiques*, br. 35, 1-7.
- Smirnova, Victoria. (2013). L'exemplum médiéval dans une perspective codicologique (XIII-XV siècle). *Revue Mabillon*, vol. 24, 27-59.
- Stepanić, Gorana. (2001). Karakterizacija likova u Instituciji i Evanđelistaru – može li lik probiti granice žanra?. *Colloquia Maruliana*, vol. 10, 87-100.
- Stierle, Karlheinz. (1984). Egzempl kao priča – priča kao egzempl. O pragmatici i poetici pripovjednih tekstova. *Republika*, vol. 43, br. 5, 135-160. Prevele: Srebrenka M. Iveković (engleski jezik) i Dubravka Celebrini (ulomci s francuskog jezika).
- Stipčević, Enio. (2005). Pisni duhovne: o narodnim nabožnim popijevkama Tome Babića i Jurja Muliha. *Croatia Christiana Periodica*, vol. 29, br. 56, 51-66.
- Strohal, Rudolf. (1917a). Prilike iz stare hrvatske glagolske knige. U: Dragutin Boranić (ur.) *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knj. 21. (str. 239-272). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Strohal, Rudolf. (1917b). Prilike iz stare hrvatske glagolske knige. U: Dragutin Boranić (ur.) *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knj. 22. (str. 257-288). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Strohal, Rudolf. (1918). Prilike iz stare hrvatske glagolske knige. U: Dragutin Boranić (ur.) *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knj. 23. (str. 64-124). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Šafařík, Paul Jos., 1864. *Geschichte der südslawische Literatur, I. Slowenisches und glagolitisches Schrifttum*. Prag.

- Šafařík, Paul Jos., 1865. *Geschichte der südslawische Literatur, II. Illirisches und kroatisches Schrifttum*. Prag.
- Šicel, Miroslav. (2004). *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 1. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Šimundža, Drago. (1986). Glavna obilježja i kulturno-povijesno značenje Marulićeve *Institucije*. U: Marko Marulić. *Institucija I* (str. 11-51). Split: Književni krug.
- Škavić, Josip. (1954). Književnost u Slavoniji u XVIII. stoljeću. *Republika*, god. 10, knj. 1, br. 2-3, 247-253.
- Šojat, Olga. (1984). „Cvet sveteh“ Hilariona Gašparotija (1714–1762). *Croatica : časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu*, vol. 15, br. 20-21, 27-79.
- Šundalić, Zlata. (2003). *Studenac nebeski. Molitvenici u hrvatskoj književnosti od 16. do kraja 18. stoljeća (s posebnim osvrtom na Antuna Kanižlića)*. Split: Književni krug.
- Šundalić, Zlata. (2005). O propovijedi *Slava svetoga Josipa, Blažene Dvice Marije zaručnika*. U: *Kroz slavonske libarice : rasprave o nabožnoj književnosti u Slavoniji*. Osijek: Matica hrvatska.
- Šundalić, Zlata. (2006). *Pakao i raj u propovijedima Đure Rapića. Dani hvarškoga kazališta*, vol. 32, br. 1, 164-198.
- Šundalić, Zlata. (2007). Prilog hrvatskoj prozi 18. stoljeća (ili zametci proznoga kazivanja u Slavoniji sredinom 18. stoljeća). *Dani hvarškoga kazališta*, vol. 33, br. 1, 95-130.
- Šundalić, Zlata. (2008). Životinjski svijet u propovijedima Štefana Zagrepca. *Bogoslovska smotra*, vol. 78, br. 1, 171-205.
- Šundalić, Zlata. (2014). Propovjednik o ženi. U: Pavao Knezović, Marko Jerković i Marinko Šišak (ur.) *Zbornik o Emeriku Paviću. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa „Emerik Pavić i franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj“ Osijek, 23.-25. svibnja 2013.* (str. 25-44). Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.
- Šundalić, Zlata. (2019). O propovijedima iz *Postile* (1568) Antuna Dalmatina i Stipana Konzula“. *Slavia centralis*, vol. 12, br. 1, 215-231.
- Šundalić, Zlata i Mateljak-Popić, Anela. (2015). Vjerska knjiga u Slavoniji 18. stoljeća. *Lingua montenegrina*, god VIII/1, br. 15, 393-432.

- Šundov, Lucijana Armanda. (2016). Stilske osobitosti propovijedi dominikanca Frane Baldića. *Crkva u svijetu*, vol. 51, br. 4, 559-577.
- Šurmin, Đuro. (1878). *Povjest književnosti hrvatske i srpske*. Zagreb: Tisak i naklada knjižare Lav Hartmana.
- Švigelj, Dionizije. (2004). *Studije*. Vinkovci: Ogranak Matice hrvatske.
- Tatarin, Milovan. (2009). Književnost 18. stoljeća. U: Božo Biškupić (ur.) *Slavonija, Baranja i Srijem: vrela europske civilizacije*. Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske – Galerija Klovićevi dvori.
- Tatarin, Milovan. (2010). Propovijed Aleksandra Tomikovića u čast Leopoldu II.. U: Davor Dukić i Mateo Žagar (ur.) *Knjige poštujući, knjigama poštovan: zbornik Josipu Bratuliću o 70. rođendanu* (str. 407-430). Zagreb: Matica hrvatska.
- Tatarin, Milovan. (2018). *Na korist i zabavu Slavonaca*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Taylor, Larissa. (2000). French sermons 1215-1535. U: *The sermon*. Beverly Mayne Kienzle (ur.) (str. 711-758). Turnhout: Brepols.
- Tenšek, Tomislav Zdenko. (2007). Marijin lik u propovijedima fra Ortulfa Jurja Brajdića, kapucina (1723. – 1789.). U: Vlado Košić (ur.) *Alma Refugii Mater – Aljmaška Majka od Utočišta. Aljmaško svetište i slavonski marijanski propovjednici 18. i 19. stoljeća. Zbornik radova Nacionalnoga mariološkog simpozija 29. travnja 2005. u Đakovu i 30. travnja 2005. u Aljmašu* (str. 271-297). Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Tilliette, Jean-Yves. (1998). L'Exemplum rhétorique questions de définition. U: Jacques Berlioz i Marie Anne Polo de Beaulieu (ur.) *Les Exempla médiévaux. Nouvelles perspectives*. (str. 43-65). Paris: Honore Champion.
- Tubach, Frederic C. (1962). Exempla in decline. *Traditio*, vol. 18, 407-417.
- Tubach, Frederic C. (1969). *Index Exemplorum. A Handbook of Medieval Religious Tales*. Helsinki: Suomalainen Tiedeseakademia.
- Tucker, Jeffrey. (1998). *Example stories. Perspectives on Four Parables in the Gospel of Luke*. Sheffield: Sheffield Academic Press.

- Velagić, Zoran. (2010). *Pisac i autoritet: bit autorstva i sustav autorizacije vjerskih knjiga u 18. stoljeću*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Vilček, Danijel. (2021). Propovjednik o propovjedniku : hagiografska rukopisna propovijed o Ivanu Kapistranu. U: Silvija Ćurak i Vera Blažević Krezić (ur.) *Od Pavlimira do riči šokačke : Zbornik Ljiljane Kolenić u povodu 65. rođendana i 41. godišnjice znanstveno-nastavnoga rada* (str. 505-530). Osijek: Filozofski fakultet Osijek, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.
- Vitale-Brovarne, Alessandro. (1980). Persuasion e narrazione: l'exemplum tra due retoriche (VI–XII sec.). *Mélanges de l'École française de Rome*, vol. 92, br. 1, 87-112.
- Vodnik, Branko. (1913). *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Vučković, Josip. (2013). Mnogo lipo i divoto govorenje svarhu muke Gospodina Isukarsta slatkoga. Pasijski prozni tekst iz Firentinskoga zbornika. *Slovo : časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu*, br. 63, 159-195.
- Welter, Jean Thiébaud. (1927). *L'Exemplum dans la littérature religieuse et didactique du Moyen Âge*. Paris, Toulouse: Guitard.
- Wenzel, Siegfried. (2015). *Medieval artes praedicandi : a synthesis of scholastic sermon structure*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press.
- Worcester, Thomas. (2003). The Catholic Sermon. U: Larissa Taylor (ur.) *Preachers and people in the reformations and early modern period* (str. 3-33). Leiden, Boston: Brill.
- Zaradija-Kiš, Antonija. (2006). Pseudoanimalistički egzempli u glagoljskom senjskome korizmenjaku iz 1508. godine. *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, vol. 33, br. 1, 243-258.
- Zaradija Kiš, Antonija. (2008a). Egzempli u senjskom Korizmenjaku, *Senjski zbornik : prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, vol. 35, br. 1, 55-90.
- Zaradija Kiš, Antonija. (2008b). Egzempli kao srednjovjekovni bestijarij : animalistički egzempli u hrvatskoglagoljskom književnom korpusu. U: Bernardina Petrović i Marko Samardžija. (ur.) *Vidjeti Ohrid : referati hrvatskih sudionika i sudionika za XIV. međunarodni*

slavistički kongres (str. 117-140). Zagreb: Hrvatsko filološko društvo i Hrvatska sveučilišna naklada.

Zaradija Kiš, Antonija. (2010). Motiv rajske ptice u auditivnoj percepciji raja u glagoljskim egzemplima. *Kroatologija : časopis za hrvatsku kulturu Fakulteta hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu*, vol 1., br. 1, 339-362.

Zaradija Kiš, Antonija. (2012). Nezahvalni sin ili Čovjek s krastačom na licu. *Narodna umjetnost*, vol. 49, br. 2, 115-138.

Zaradija Kiš, Antonija. (2014). Est' ptica epopsa: jedan hrvatskoglagoljski egzempl i njegov kulturološki kontekst. *Slovo : časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu*, br. 64, 183-205.

Zaradija Kiš, Antonija. (2017). Slatkost nebeske slave u predaji i egzemplu iz Besieda ili Divkovićeve predodžba raja. U: Dolores Grmača, Marijana Horvat i Marko Karamatić (ur.) *Zbornik radova sa znanstvenoga skupa Matija Divković i kultura pisane riječi II.* (str. 425-443). Sarajevo-Zagreb: Kulturno-povijesni institut Bosne Srebrene i Hrvatska sveučilišna naklada.

Zaradija Kiš, Antonija. (2020). Jednorog: od fantastične životinje naše prošlosti do mitizirane svakodnevice. U: Josip Guć i Hrvoje Jurić (ur.) *Nikola Visković: pravo-politika-bioetika* (str. 135-150). Zagreb : Split: Pergamena, Centar za integrativnu bioetiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu, Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku.

Zečević, Divna. (1988). Tri polemičke propovijedi protiv poklada. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*. vol. 25, br. 1, 115-121.

Zečević, Divna. (1993a). *Strah Božji: hrvatske pučke propovijedi 18. stoljeća*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

Zečević, Divna. (1993b). Barokni naturalizam pučkih propovijedi 18. stoljeća. Pouke o tjelesnosti. *Croatica : časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu*, vol. 23/24, br. 37-38-39, 445-456.

Zečević, Divna. (1995). Croatian popular sermons of the 18th and 19th century. *Narodna umjetnost*. vol. 32, br. 1, 137-154.

Zlatar, Andrea. (2001). Transformacije hagiografske matrice u Marulićevu djelu *De institutione bene beateque vivendi per exempla sanctorum*. *Colloquia Maruliana*, vol. 10, 77-85.

c) mrežna mjesta

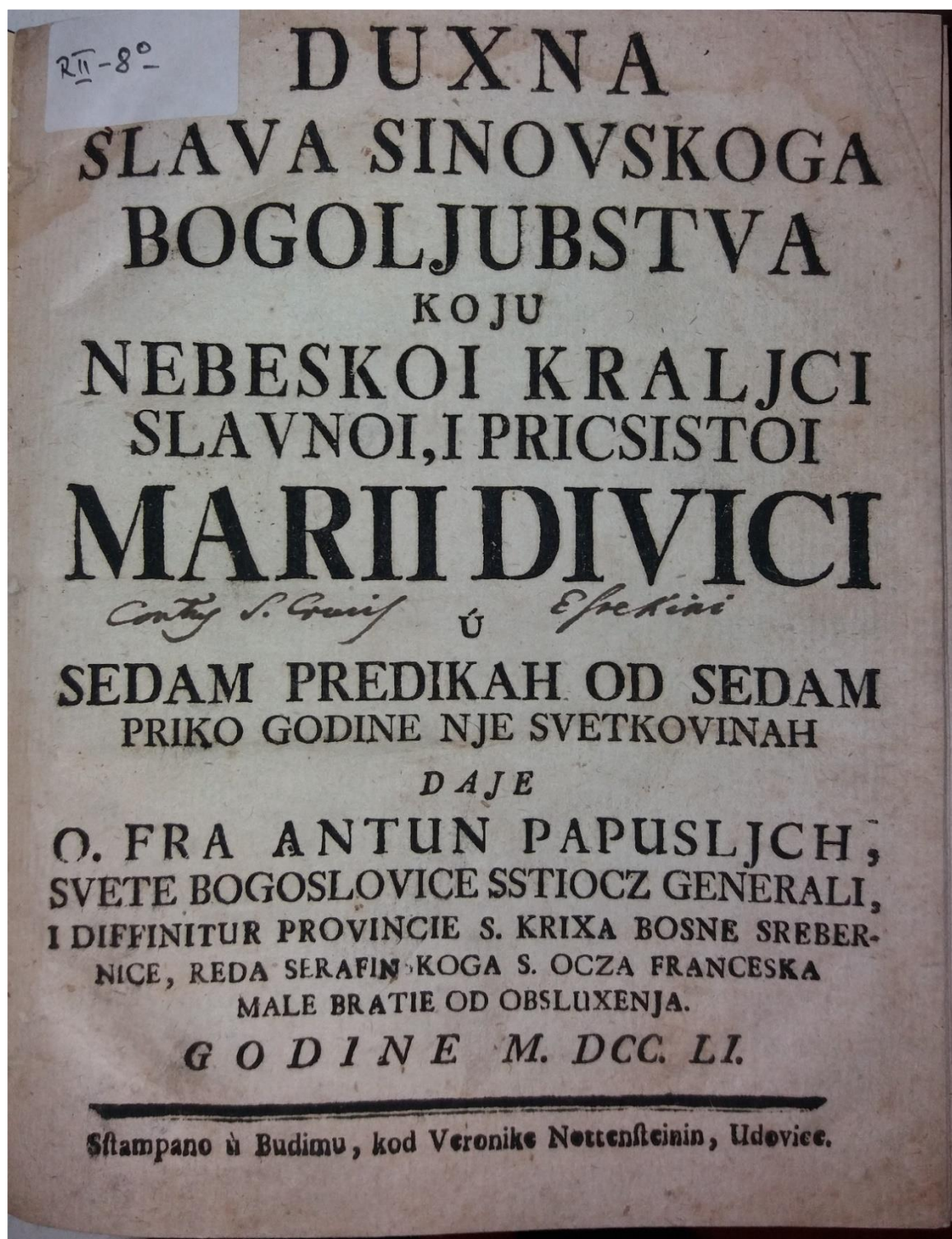
Egzemplum. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2025. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/egzemplum>> (3. 5. 2025.)

Feniks. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2025. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/feniks-religija>> (3. 5. 2025.)

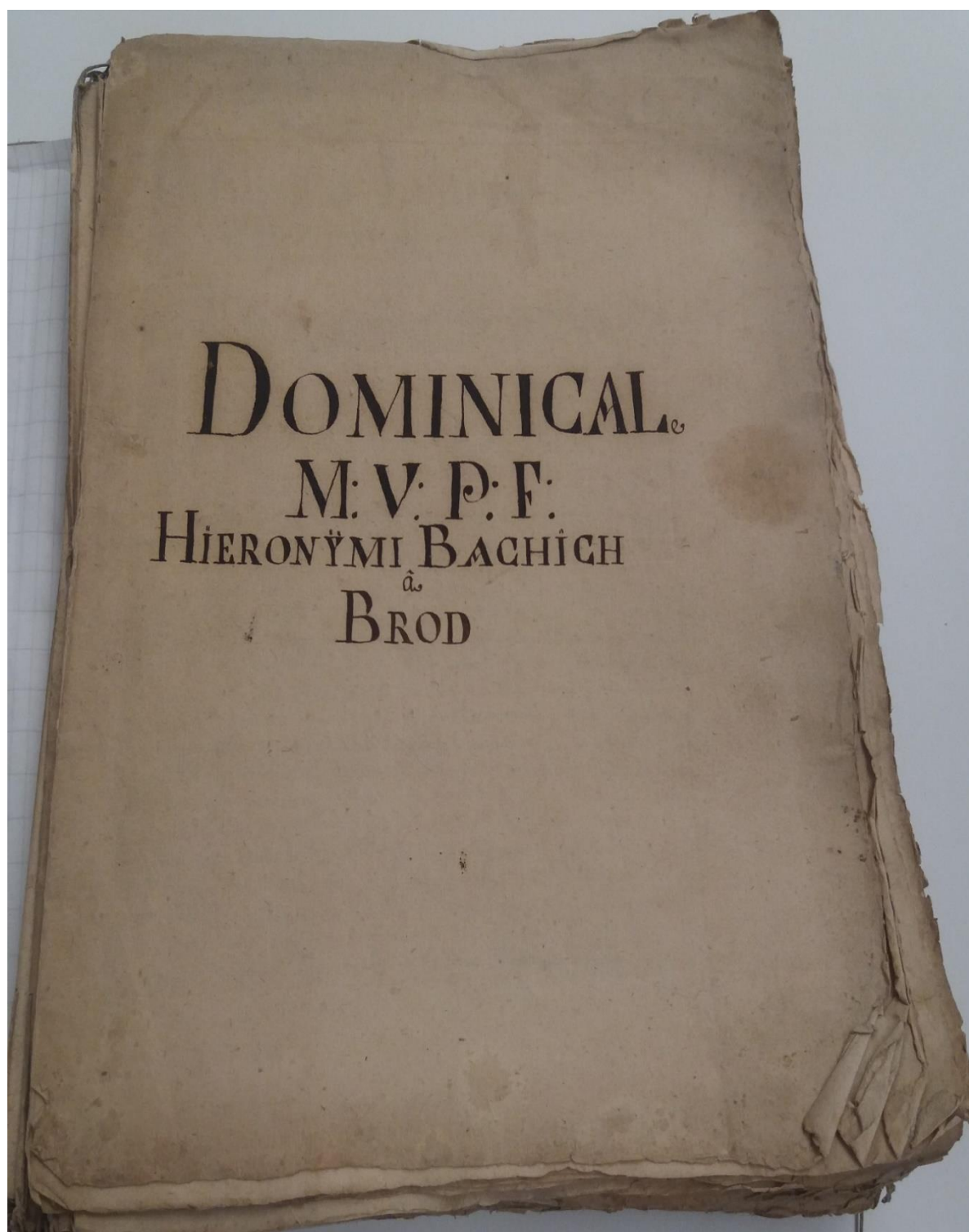
Thesaurus Exemplorum Medii Aevi (ThEMA). <<https://gahom.ehess.fr/index.php?434>> (3. 5. 2025.)

PRILOZI

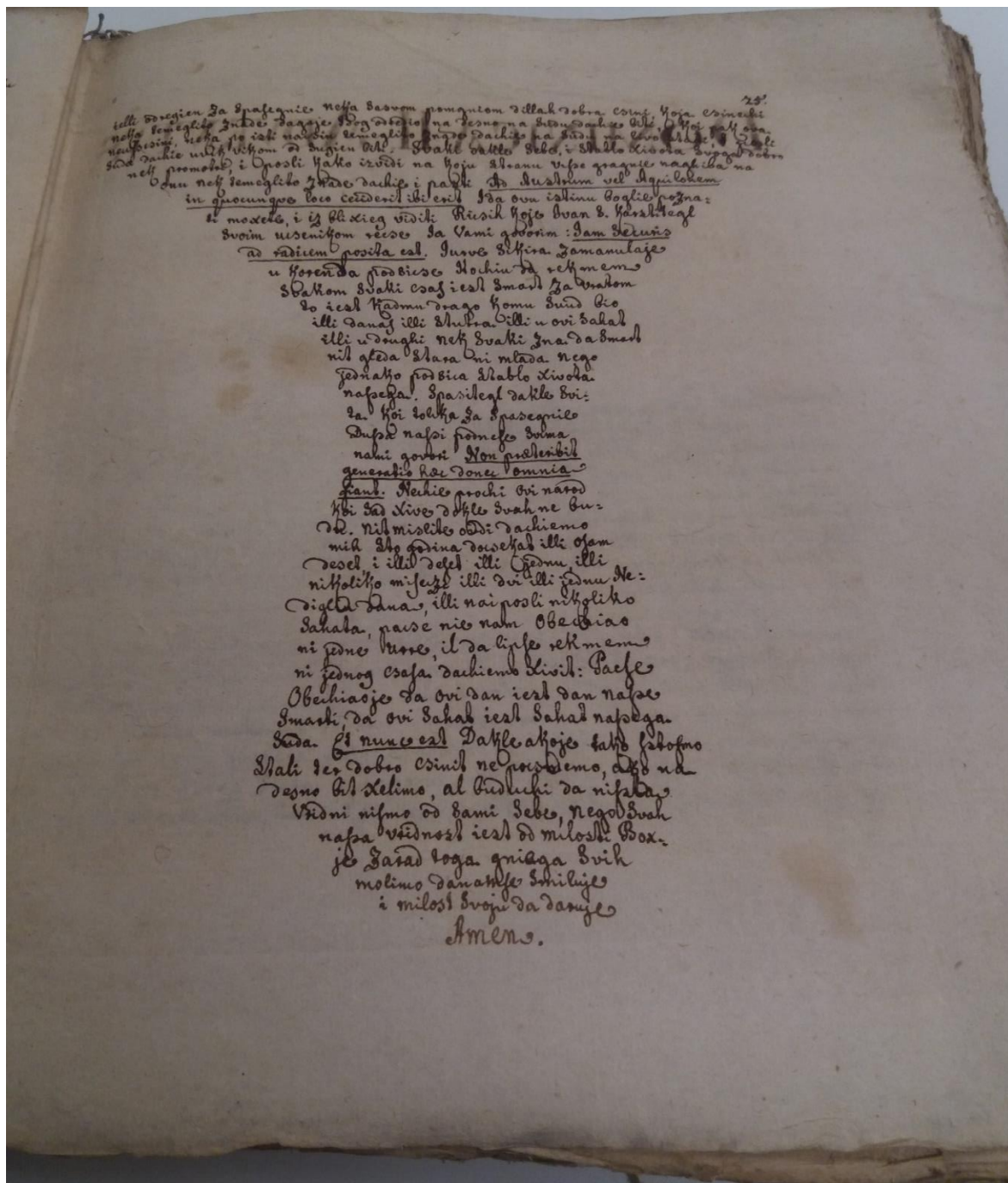
Prilog 1. Naslovna stranica zbirke propovijedi *Dužna slava sinovskoga bogoljubstva* Antuna Papušlića

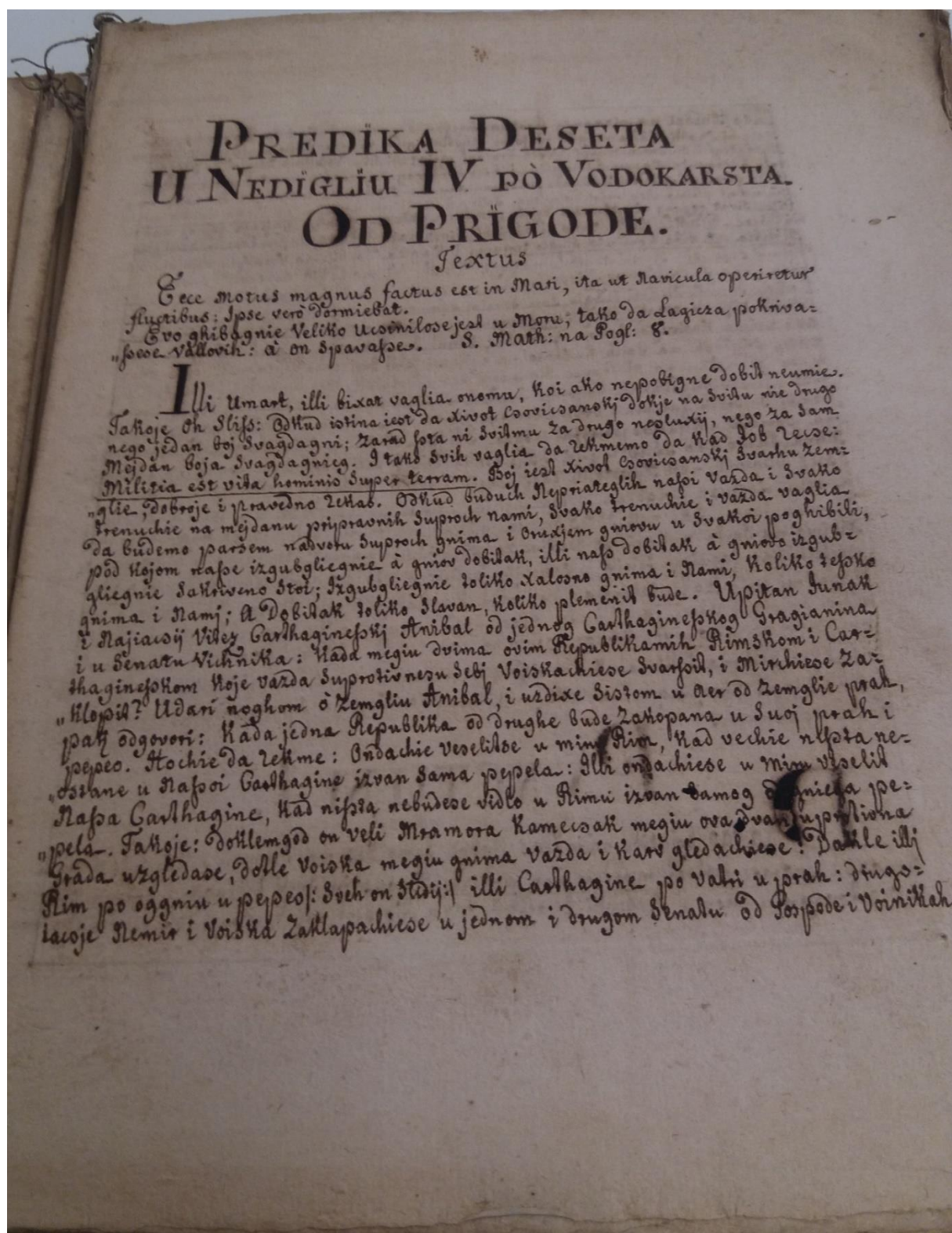

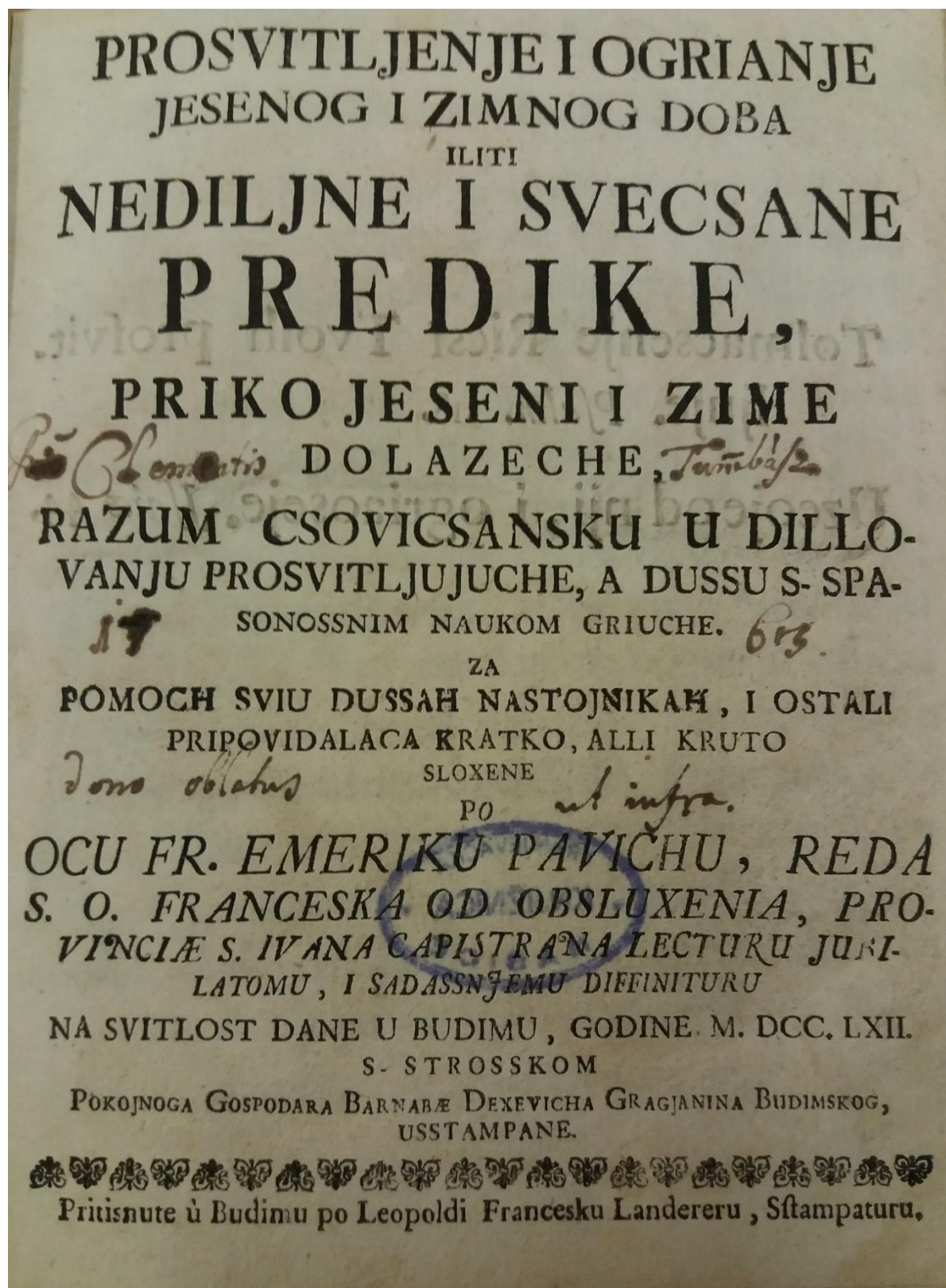
Prilog 2. Naslovna stranica zbirke propovijedi *Propovidi za sve nedilje* Jerolima Bačića

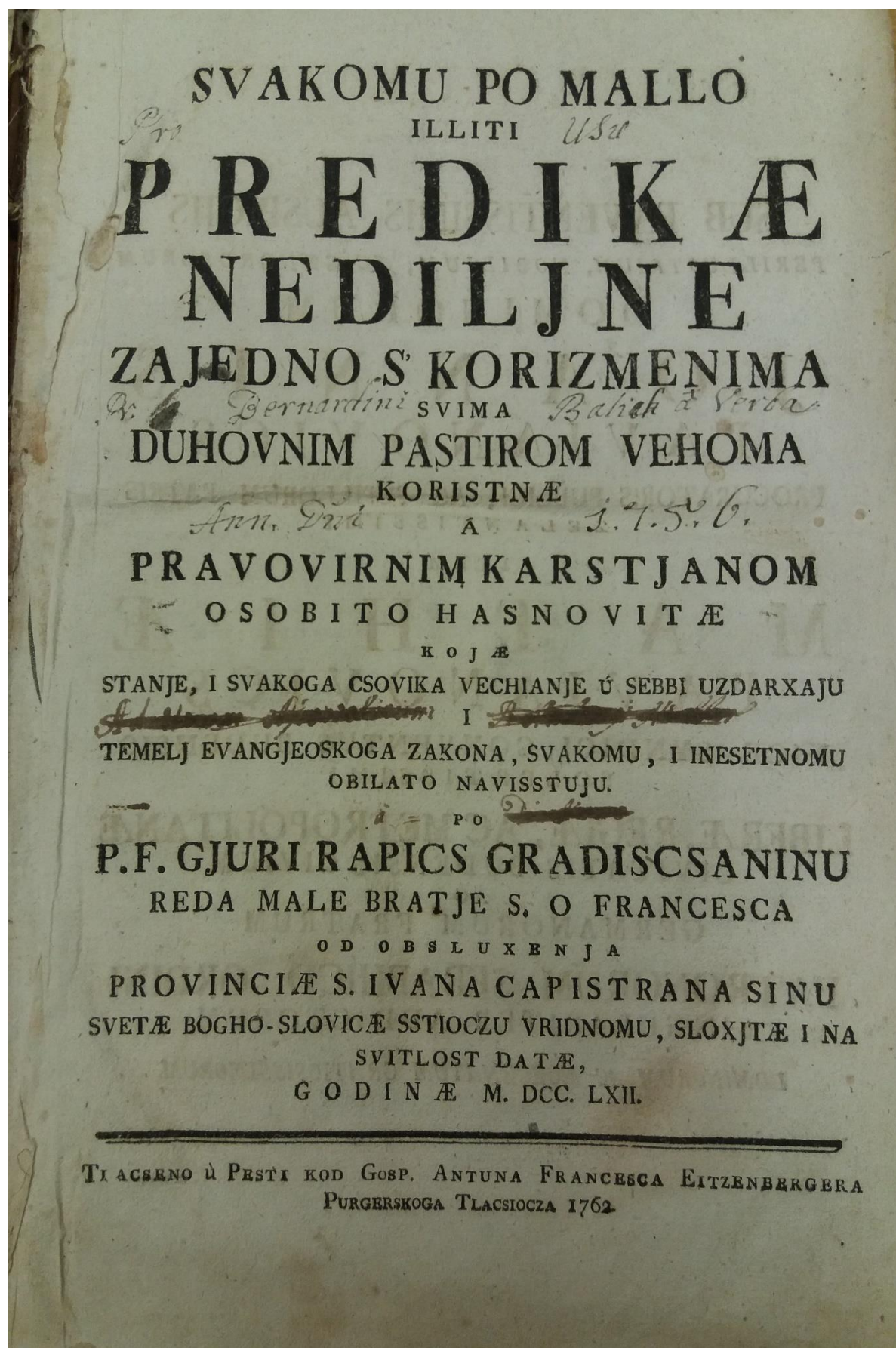

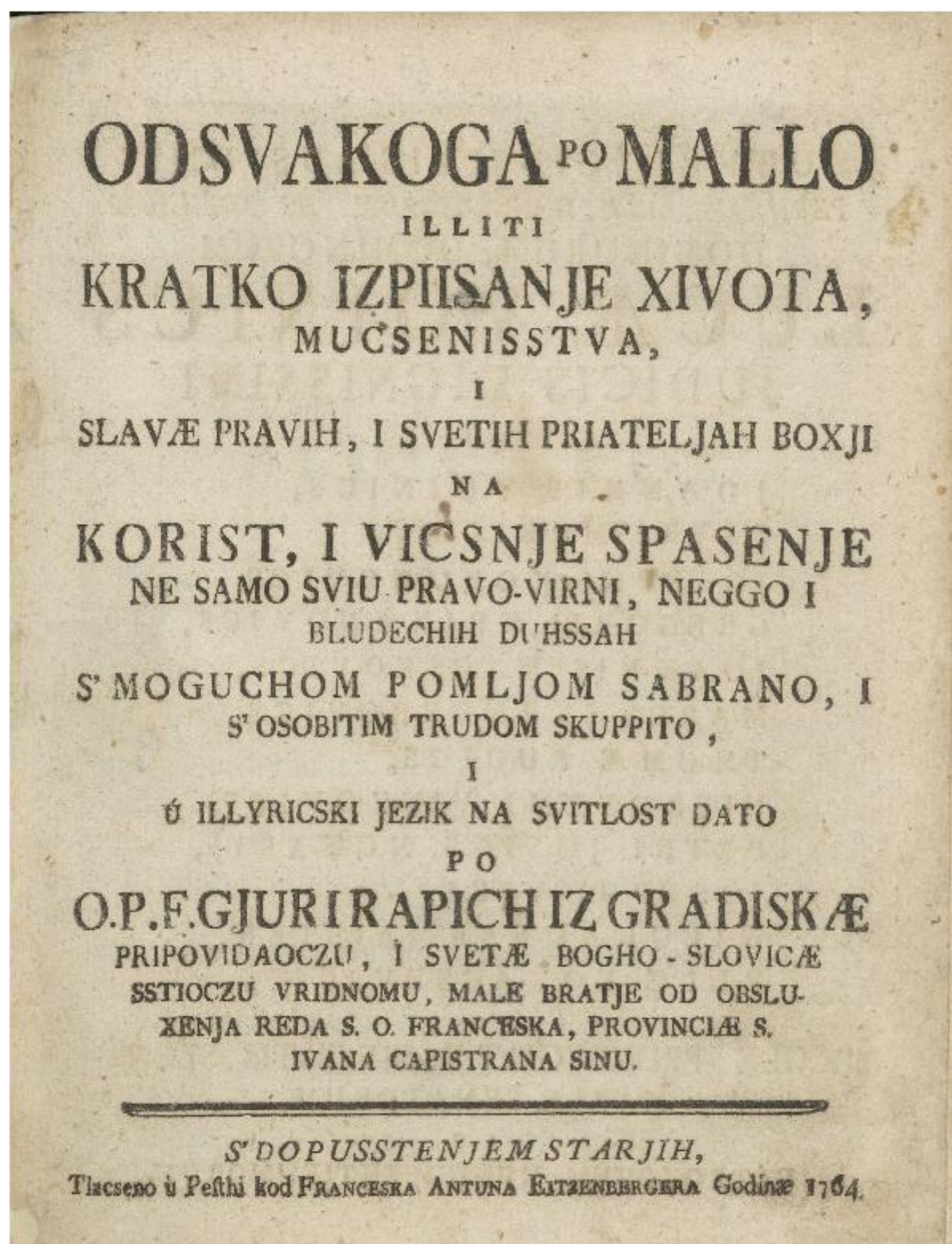
Prilog 3. Primjer stiliziranoga završetka propovijedi iz zbirke *Propovidi za sve nedilje Jerolima Bačića*

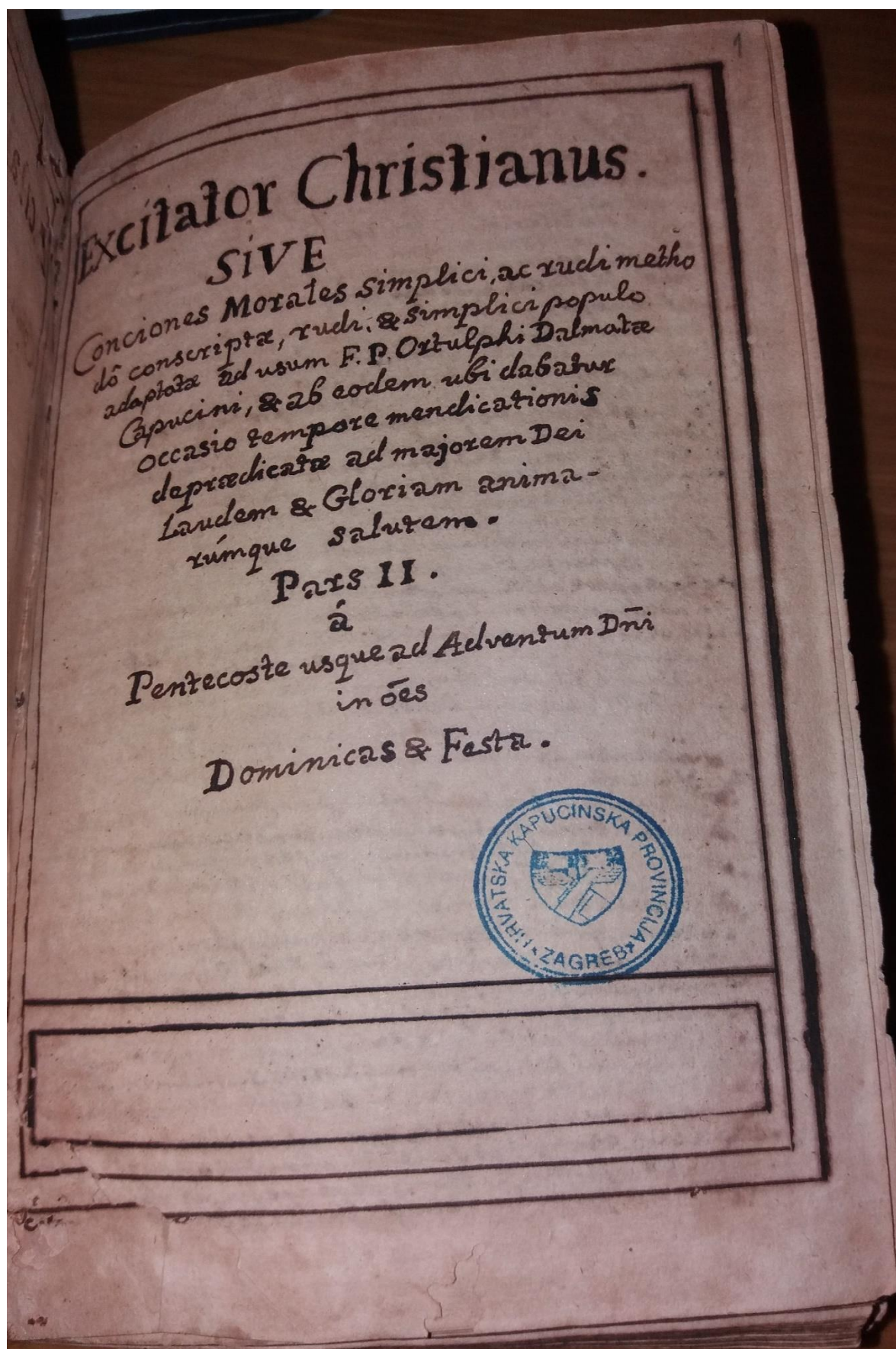

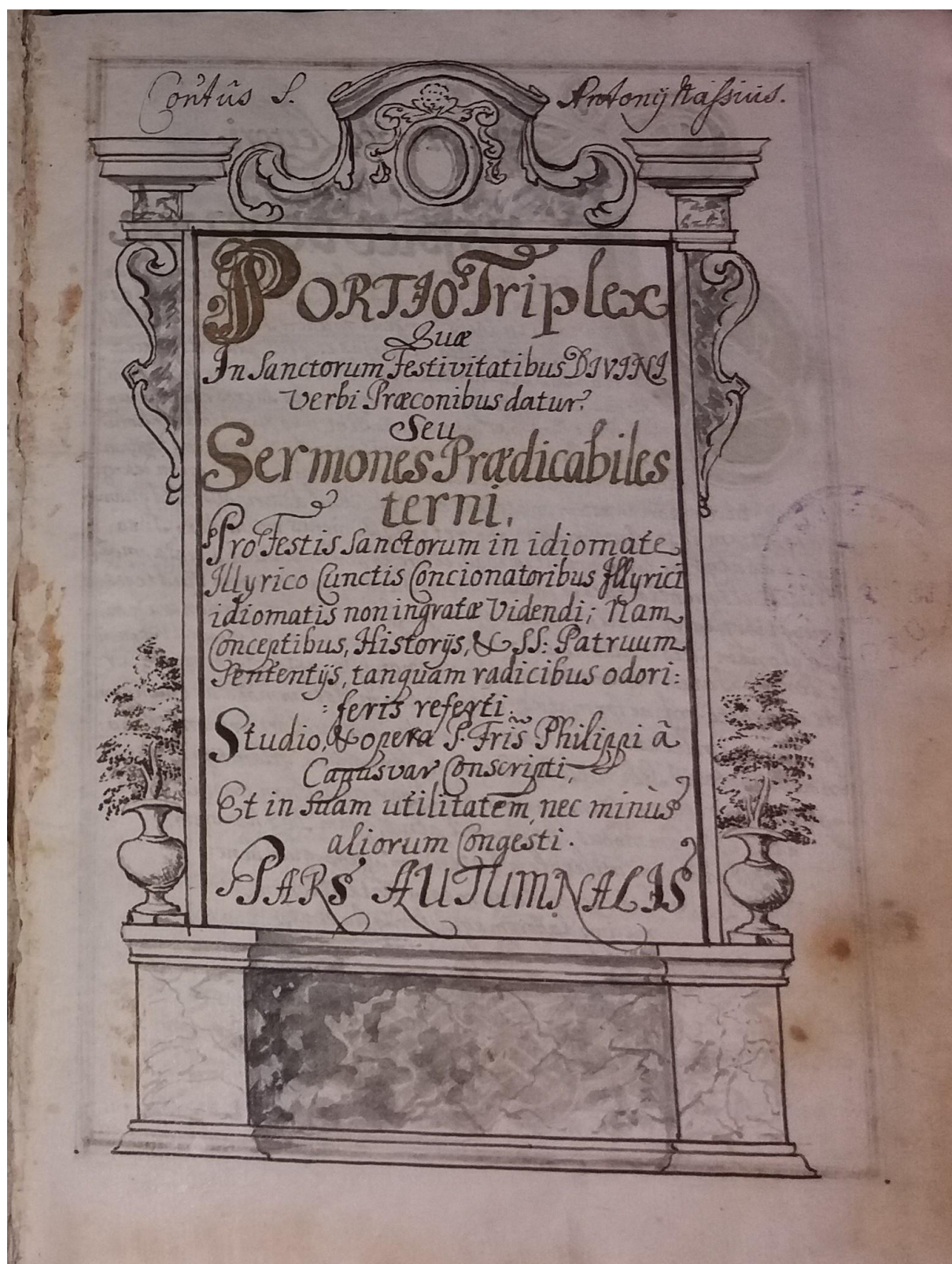

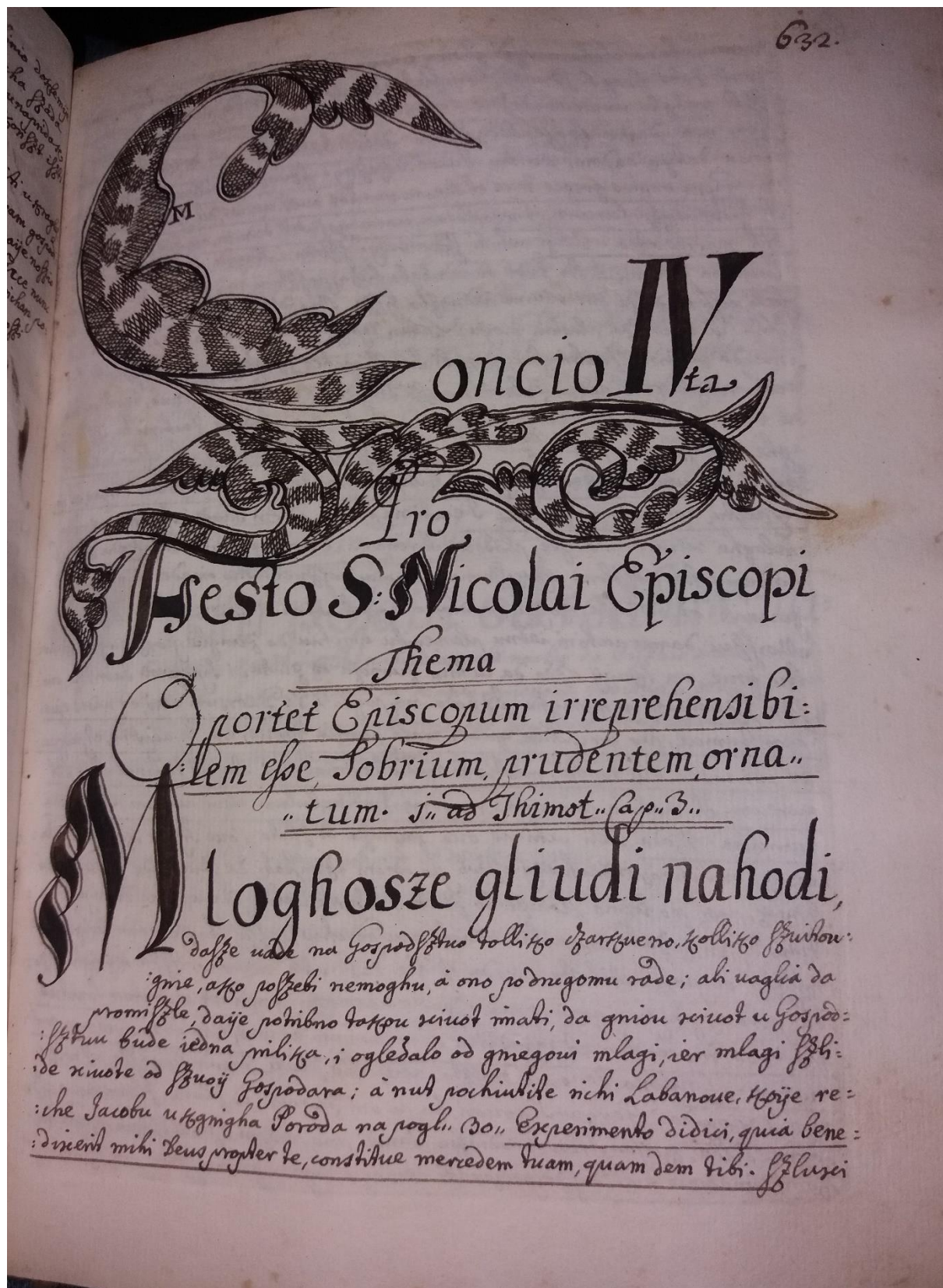

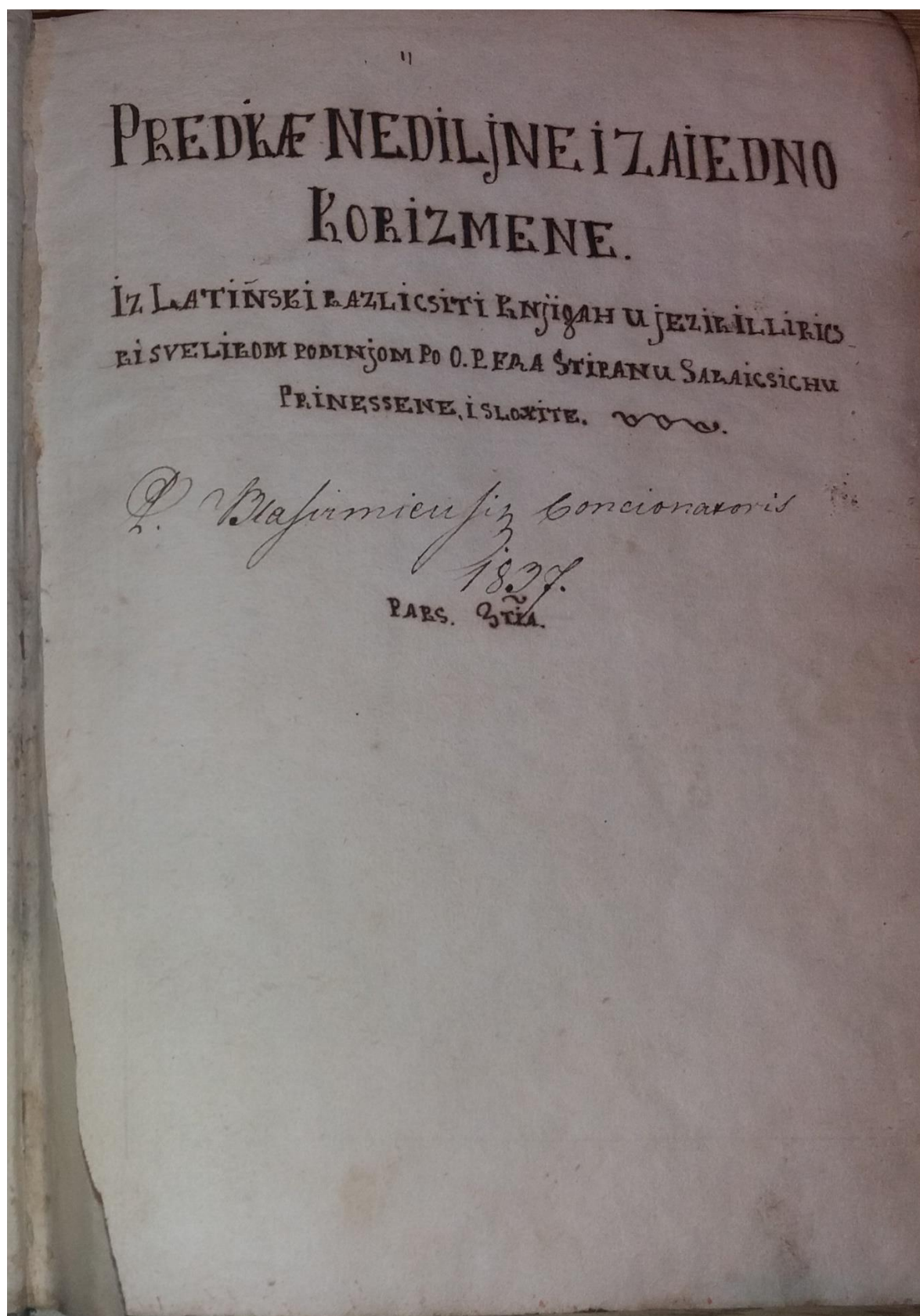
Pro Dom. Tma Pentecostes.

Non omnibus qui dicunt mihi, Dne Dne, intrabit in R.C.
 Ne poki; koj govori meni: Pospovine ulizep Math. 7.
 Iko ikad bio mislio? Do oni wordokorni kragl dha-
 rao natolika opominanja, i prediše Boxie ni koto-
 mekib ruk Israelski. Dolas In Bog ne izbigne xan-
 be, koje bi kralja na posluh nagovorale. Doro-
 va dvoz. 'etogod kragl cfimiofe, fro dnu bille
 znepristanikim kreketanje u psi njegove naga-
 njvale. koto mehat? i iste dille skakafie. akore
 koto na kreket postavib, jesu j ondi nemice bille.
 jednum nichim qdigo od je bio, kudo od odio fro d-
 ih puno bille. akore zapovidio kugib, i dvi-
 je kragl pengjere baubi, drugib deseb onicrana-
 raslo. nai posle vidilase wordokornost thoranu-
 va omekifana; zove Moyses, moli, Jamus Boga
 millostivo uchini. Upitafse Moyses, kad hoche-
 dati Ina Boga millostivo u finim? Constituenti
hi tpus. Exod. 8. kakvi odgovor dobio? Sopakost
 wordokorna zoea, je bio mislio, dachemolib,
 da taki, oni cfas, tceatlo odgova: Cras ete Skoli-
 kise nalare thoranu megu grisenici, progjealo
 go wifeputa godina, u kojeh on, ili ona radi pobaino
 ukinjena gria josc neispovidana chuju na dusi
 kreketanje, dore pravo ispovide od onoga gria ja-
 lie Bog nutoenja nadahnutja, tce pita, kad chesepo-
 bolseab? i vareda odgovoraju: cras, cras! ovomu oni o-
 paki, od S. Birgitta 2. 3. qd in arbitrio proponant miseric-
cordiam dni. Zasto? jex misle posenje jest laznashac,
 vrabane belkanaje dno skniscano u dachnutje seohore!
 Opomina nadaje Bog jo Moysi, t. j. po predicatorih po
spovidnikih qd nose ab ex dilatione periculum. 3. chij.
 Ito odgova? ono eto govorafe, bug: hos juvenis sum
 sad valja mladost probagjat, chini sad eto je drago, a
 postarost pokornu. Ali akore i spovide, mogu opet gi-
 bit, Bog dobor millostivo? belika jest to fblinga, grib
 proti dhu S. etoveli donad evong. 3. Non ois, qui dicit
 u tuenamuzustanju takvi grisenici, i u golemoi pogibelki
 snjega gnasenja, koji na flonechise namillostivost Bozju
 ne spovide opet se taki povrachoju p lito doklen krenu-
 ju!

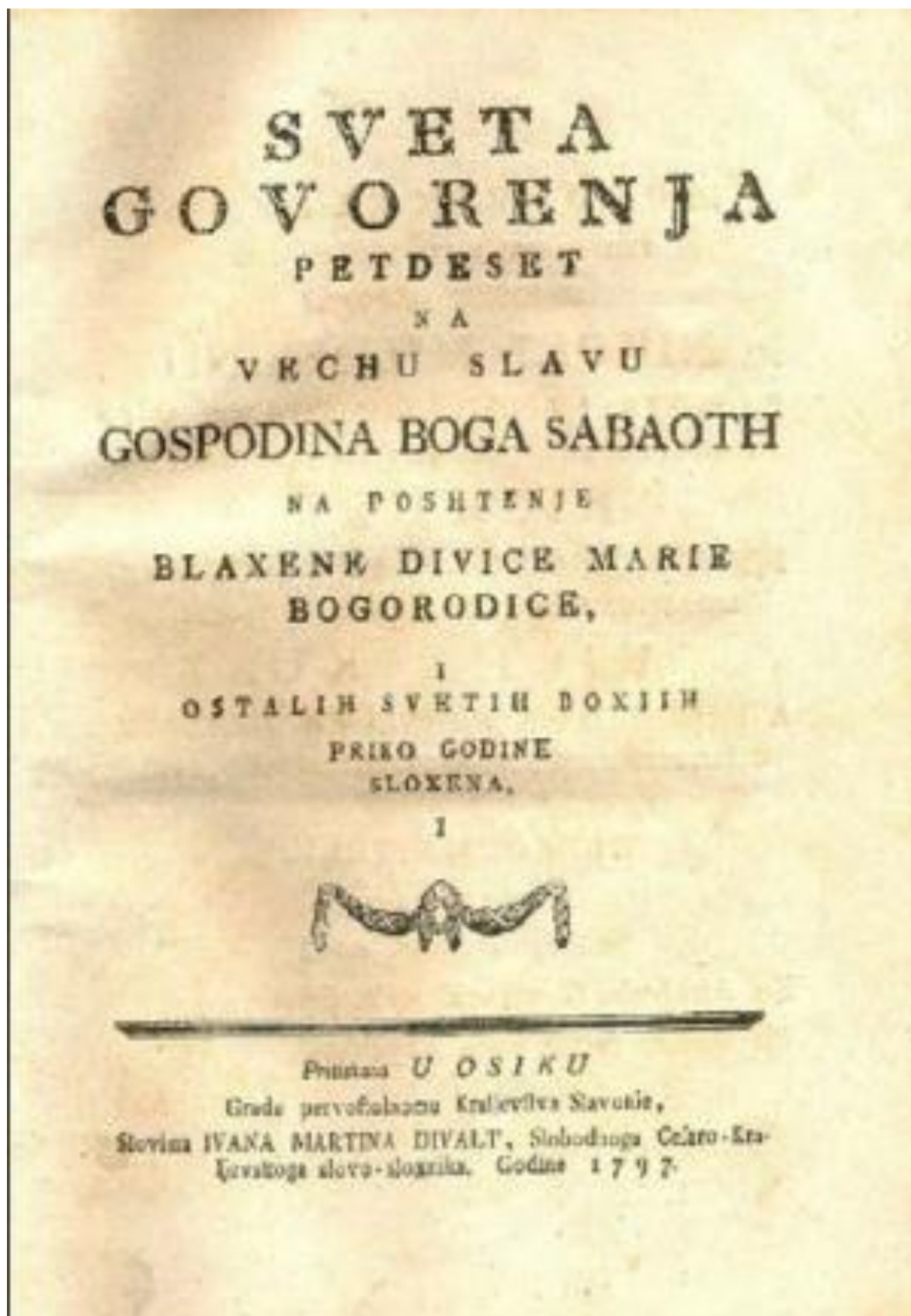

Prilog 13. Naslovna stranica zbirke propovijedi *Predike nediljne i zajedno korizmene* Stipana Sarajčića

Prilog 15. Naslovna stranica zbirke propovijedi *Sveta govorenja petdeset* Aleksandra Tomikovića

SAŽETAK

U radu se polazi od antičke retoričke teorije i generičkih značajki srednjovjekovne propovijedi kao konteksta koji definira egzempl kao kratku istinitu priču uvrštenu u propovijed da bi se prenijela moralna pouka (Le Goff). Nadalje, propovjedni egzempl razmatra se kao specifikum duge egzemplumske tradicije te se razumijeva kao nadžanrovski, funkcionalni pojam. Uzimajući u obzir navedena teorijska polazišta u radu se istražuju egzempli u slavonskoj propovijedi 18. stoljeća. Središte rada čini analiza devet zbirki propovijedi (pet tiskanih i četiri rukopisne) čiji su autori Antun Papušlić, Jerolim Bačić, Đuro Rapić (dvije zbirke), Emerik Pavić, Ortulf Brajdić, Filip Kapušvarac, Stipan Sarajčić i Aleksandar Tomiković. U tematsko-motivskoj analizi egzempli su predstavljeni u okviru šest tematskih cjelina (biblijski, povijesni, egzempli iz svakodnevice, egzempli iz života svećenika, redovnika i pustinjaka, svetački, mitološki i životinjski egzempli), dok se analizom retoričko-stilskih strategija uviđaju različiti načini na koje formalni elementi (najave egzempla, koje nerijetko uključuju informacije o izvoru i funkciji; autorske intervencije u narativno-deskriptivni dio egzempla; interpretacijski dio egzempla) dokazuju ulogu egzempla kao komunikacijskoga sredstva između autora i recipijenta. Odabir različitih tema i korišteni retoričko-stilski postupci u suodnosu su s tekstualnim i kontekstualnim značajkama propovijedi. Egzempl se tako potvrđuje kao moralno-didaktičko sredstvo, sredstvo *imitabile*, koje u okvirima kršćanskoga nauka nudi obrasce koje je potrebno slijediti odnosno izbjegavati te sredstvo kojim se pozornost slušatelja usmjerava na moralnu pouku. Naposljetku, egzempli u slavonskim propovijedima 18. stoljeća potvrđuju opća obilježja tih narativnih struktura i upućuju na suodnos slavonske književnosti 18. stoljeća sa zapadnoeuropskim kulturnoknjiževnim strujanjima.

Ključne riječi: egzempl, slavonska književnost, propovijed 18. stoljeća, tematsko-motivska analiza, retoričko-stilske strategije

SUMMARY

Exempla stands out as a specific characteristic of the Middle Age sermons which in its' sermon text, as a sort of argument, does the work of a morally didactic resource. Considering the fluctuation of the exempla, especially in the 12th and 13th century and its' more and more emphasized interpolation into sermon, which is confirmed with Croatian sermon of the Middle Ages and the baroque sermons of the Kajkavian speaking region, in this dissertation exempla in the Slavonian sermon of the 18th century are researched with the aim of insight into their topic and motif framework and rhetoric and style strategies that give contribution to morally didactic efficiency of the sermon. During the exempla analysis, the open and provisional definition of Jacques Le Goff is still the starting point which says that exempla is a short story given as a true (historical) and predestined for speech insert (usually sermon) to convince the audience with its' salutary moral /lesson.

In the introductory part of the dissertation, two contexts of the exempla will be presented – ancient rhetoric in whose framework exempla is seen as a functional concept which indicates argument and proof based on historically credible analogy (as such, the exempla presents and offers authoritative historical precedent which should convince the audience) and the sermon of the Middle Ages in which, as its' most common rhetorical- argumentative context, exempla is considered as a conventional term for a specific medieval sort of text with a spiritual moral (Palmer, 1996).

Starting point for presenting the exempla in Slavonian sermon of the 18th century is based on understanding the exempla as first and foremost a means of proof in ancient rhetoric which leans on works of ancient rhetoricians (Aristotle, Cicero, Quintilian) and as an understanding of the exempla as an illustrative story within the sermon (Welter 1927; Bremond, Le Goff, Schmitt 1996). Having in mind the consequential transposition of the ancient exempla into medieval sermon and sermon with its rhetorical-argumentative context, the exempla is not approached as a general concept, but rather as one of its specific forms – the sermon exempla (Daxelmüller, 1984; von Moos, 2006). This means that the exempla is considered a narrative that, depending on the context into which it is inserted, aims at imparting a moral lesson within the framework of Christian doctrine.

Possible generic limitations are exempted and so the exempla is not observed as a genre but as a category defined primarily with its' function within rhetorical-argumentative context, in

this case the sermon (Moser-Rath, 1964; Vitale-Brovarone, 1980; Lenhoff, 1989; Berlioz, 1995; Pajur, 2009; Radošević, Dürriegl, 2021). Furthermore, the exempla is viewed as a communicative tool between author and recipient (*modus recipiendi*), an imitable device (Jauß, 1977) that points to behavioral patterns to be followed or avoided. It is also approached as a contextually marked, rather than context-free, narrative (von Moos, 2006). Therefore, the exempla is studied in correlation to the sermon into which it is interpolated and its characteristics, primarily its thematic orientation, purpose, rhetorical strategies, and the role of the author.

For better understanding of the issues of the exempla, an overview is provided of the development of the sermon exempla from the Middle Ages to the 18th century, a period which some authors determine as its' decline (Stierle 1984), as well as a dealing with the issues of the narrative exempla in both foreign and domestic historiography.

The research material consists of nine collections of sermons, five printed and four manuscript: *Dužna Slava sinovskoga bogoljubstva* (1751) by Antun Papušlić, *Sacri sermones Dominicales* (1754) by Jerolim Bačić, *Prosvitljenje i ogrijanje jesenog i zimnog doba iliti nediljne i svečane predike* (1762) by Emerik Pavić, *Svakomu po malo iliti predike nediljne zajedno s korizmenima* (1762) by Đuro Rapić, *Od svakoga po malo iliti kratko ispisanje života, mučeništva i slave* (1764) by Đuro Rapić, *Excitator Christianus* (s. a.) by Ortulf Brajdić, *Potio triplex* (s. a.) by Filip Kapušvarac, *Predike nediljne i zajedno korizmene* (s. a.) by Stipan Sarajčić i *Sveta govorenja petdeset* (1797) by Aleksandar Tomiković.

The second part of the dissertation consist of thematic and motive analysis of these nine sermon collections. Based on current literary-historical knowledge, as well as insights gained through the reading and analysis of collections that have so far received little or no philological attention, the structure and specific features of the individual collections and the sermons within them are examined, with particular focus on exempla. Their analysis is done in regards to, as it was alerady mentioned, the relation of thematic and motive orientation and the purpose of the sermon of the exempla itself. Specific classifications of the exempla (exempla about the Christian virtues and duties, sin, eschatological concepts, and exempla in holiday and saintly sermons) are established exclusively based on universal themes recurring in sermons as a schematized genre from the Middle Ages onward (Delumeau, 1986).

The third part analyzes the rhetorical-stylistic characteristics of the exempla, which it inherits from the sermon. This analysis includes examination of formal elements: the introduction of

the exempla, the exemplary anecdote as its narrative-descriptive part, and the interpretive section where the moral lesson is summarized. Within these formal parts, a combination of rhetorical-stylistic techniques is evident. The analysis relies on the three classical aims of oratory – to teach (*docere*), to delight (*delectare*), and to move (*flectere*) – each associated with different rhetorical styles: plain for teaching (*summisce*), moderate for delighting (*temperate*), and elevated for persuasion (*granditer*) (Augustine, 1995). Besides that, formulas characteristic of Croatian medieval prose are also considered (Fališevac, 1975, 2007). For the exempla announcement it is characteristic its' direct referral to the audience through appeals to listen, allusions to the story's familiarity, fictionalized scenarios, questions, and authentication of the exempla's source. These often signaled the exempla's intended effect—teaching, surprising, frightening, shaming, or eliciting compassion. Furthermore, author interventions within the exemplary anecdote are also discussed. Various rhetorical and style strategies were used by Slavonian authors to break the narrative flow of the exemplary anecdote. With not so common citation of the information (story) of the channel through which it came to the author, it is noted that Slavonian authors read somewhere or even heard the exempla that they used in their sermons or better yet took them out of their own experience, interventions in the exemplary anecdote was done with citing authority, undefined dialogues with characters from the exempla, accompanying explanations, direct addresses (invitation to keep on listening), and commentary on character actions. Ultimately, rhetoric and style characteristics of the exempla are evident from interpretations in the exemplary anecdote and two main interpretive models emerge. First model consists of interpretations in which the moral lesson is explicit and emphasized through exhortations, warnings, and commentary – functioning via synecdoche. The second model involves metaphorical interpretations of parts or the entirety of the anecdote. Within this model there are two subtypes, one based on moral implication without allegorical equivalence, and another grounded in moral-tropological interpretation, using central allegorical equivalence or full allegoresis.

The fourth part of the doctoral dissertation is directed towards defining exempla in the Slavonian sermons in the 18th century based on theoretical framework and results deriving from the analysis theme and motive and rhetoric-style level. The characteristics of the analysed exempla are observed within and beyond Le Goff's definition of exempla as a short story with the purpose of speech insertion (usually sermons) with the aim of a lesson in salvation. It is concluded that the exempla in Slavonian sermons appear in short narrative form, most commonly in the form of evocations or allusions to a story, as a narrative without a significant

plot elaboration but also as a comprehensive story which has an almost novelistic structure thus surpassing the reflective part of the sermon. It can also be observed that the length of the story varies depending on the purpose of the sermon and the author's preferences, and different versions of the same exempla may appear across different sermons with varying structure and moral. Taking historical basis of the exempla into consideration, it can be concluded that besides historically verified anecdotes in sermons of some authors (Đuro Rapić, Ortulf Brajdić, Filip Kapušvarac, Stipan Sarajčić), there is an interpolation of the exempla as a literary – fantasy expression. Theme and motive related analysis has shown that the exempla in the Slavonian sermons of the 18th century can be divided into: biblical, historical, everyday life, monastic/hermit life, saintly, mythological, and animal exempla. Each is discussed individually to compare methods of exemplification among Slavonian authors. Similarities and differences are also noted in the functions of the exempla. Exempla in Slavonian sermons had a typical role and so there are three fundamental functions: to teach (*docere*), to entertain (*delectare*), and to persuade or motivate change (*flectere*).

Finally, based on existing typologies (Lecoy de la Marche, 1886; Crane, 1890; Welter, 1927; Le Goff, 1996; von Moos, 2006; Louis, 2013) and the conducted analysis, a typology of exempla in 18th century Slavonian sermons is proposed, based on four criteria: source, thematic grouping, form, and type of argumentation/logical structure. According to sources, the exempla can be derived from written and oral tradition. Thematically, as previously outlined they can be divided into biblical, historical, everyday life, monastic/hermit life, saintly, mythological, and animal exempla. In correlation to the third criteria, the form of the exempla range from short literary form (evocations and allusions to the story) to narrative forms (with greater literary complexity). Regarding the argumentation type / logical structure, there are exempla based on induction/synecdoche (part = whole) or analogy/metaphor.

In conclusion, the exempla in 18th-century Slavonian sermons reflect the general characteristics of this narrative structure and show its connection with broader Western European literary and cultural movements. To achieve moral-didactic effectiveness, Slavonian preachers used various rhetorical-stylistic strategies: selecting authentic sources and themes, employing various narrative models, and emphasizing the intended function of the exempla. Ultimately, the themes and rhetorical and style strategies used in constructing the exempla align with the textual and contextual features of the sermon, thereby enhancing communication between author and recipient.

Key words: exempla, Slavonian literature, sermon of the 18th century, thematic and motive analysis, rhetorical-stylistic characteristics

ŽIVOTOPIS

Danijel Vilček rođen je u Virovitici 1992. godine. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Osijeku, smjer Hrvatski jezik i književnost i Povijest 2015. godine. Tijekom studija aktivno je sudjelovao u izvannastavnim aktivnostima (glavni urednik časopisa *Hrvatistika*, član uredništva časopisa *ŠtoRije*, lektor časopisa *Essehist*), za što je nagrađen Pohvalom za izvannastavne aktivnosti akademske godine 2014./2015. Te je akademske godine nagrađen i nagradom Lions kluba Osijek za uspješnost u studiranju.

Poslijediplomski studij Književnost i kulturni identitet na Filozofskom fakultetu u Osijeku upisao je 2015. godine. Nakon položenoga stručnog ispita radi kao nastavnik Hrvatskoga jezika i Povijesti u Srednjoj školi Marka Marulića Slatina, a zatim kao učitelj Hrvatskoga jezika i Povijesti u Osnovnoj školi Josipa Kozarca, Slatina. U školskim godinama 2019./2020., 2020./2021. i 2021./2022. nagrađen je nagradom Ministarstva znanosti i obrazovanja kao jedan od najuspješnijih odgojno-obrazovnih djelatnika. Potpredsjednik je Matice Hrvatske, Ogranak u Slatini, u kojem aktivno sudjeluje u organizaciji i provedbi književno-kulturnih događaja te kao urednik *Male slatinske biblioteke*, izdavačke djelatnosti Matice hrvatske, Ogranka u Slatini. Izlagao je na domaćim i međunarodnim znanstvenim konferencijama te je autor desetak književnih kritika i radova.

Izbor autorskih radova:

Vilček, Danijel. (2017). Kontekstualizacija prostora – raj i pakao u Leakovićevim *Govorenjima za sve nedilje godišnje*. U: Ljiljana Kolenić i Zlata Šundalić (ur.) *Nitko sebi sudac, Zbornik radova sa znanstveno-stručnoga skupa „Fra Bernardin Leaković: o 200. obljetnici smrti“* (str. 149-170). Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.

Vilček, Danijel. (2020). Motivi vječnosti i prolaznosti u Kanižličevu molitveniku *Bogoljupstvo na poštenje svetoga Franceška Saverije*. U: Marica Liović (ur.) *Dani Josipa Kozarca u Lipovljanima, Zbornik radova znanstveno-stručnoga skupa (Lipovljani, 2013. – 2019.)* (str. 107-131). Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.

Vilček, Danijel. (2021). Propovjednik o propovjedniku: hagiografska rukopisna propovijed o Ivanu Kapistranu. U: Silvija Ćurak, Vera Blažević Krezić (ur.) *Od Pavlimira do riči šokačke*:

zbornik Ljiljane Kolenić u povodu 65. rođendana i 41. godišnjice znanstveno-nastavnoga rada
(str. 505-530). Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.